

John T. Jost

Önalávetés
a társadalomban:
a rendszerigazolás
pszichológiája

A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA KLASSZIKUSAI

A sorozat kapható kötetei

Festinger, Leon

A kognitív disszonancia elmélete

Hunyady György (szerk.)

Nemzetkarakterológiák

McGuire, William

**Makacs nézetek és a meggyőzés
dinamikája**

Moscovici, Serge

Társadalom-lélektan

Zajonc, Robert

**Érzelmek a társas kapcsolatokban
és megismerésben**

A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA MÁSODIK ÉVSZÁZADA

A sorozat kapható kötetei

Banaji, Mahzarin

**Rejtőzködő attitűdök és
sztereotípiák**

John T. Jost Önálvetés a társadalomban:
a rendszerigazolás pszichológiája

Osiris könyvtár

A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA MÁSODIK ÉVSZÁZADA

Sorozatszerkesztő Hunyady György

John T. Jost

X 223 649

**Önalávetés
a társadalomban:
a rendszerigazolás
pszichológiája**

X 553649

OSIRIS KIADÓ • BUDAPEST, 2003

A kötet kiadását az ELTE Pszichológiai Intézete támogatta

Válogatta és szerkesztette
HUNYADY GYÖRGY

Fordította
BERKICS MIHÁLY és BUJDOSÓ BORBÁLA

Nyelvi ellenőrzés
HUNYADY ORSOLYA

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001135235

X 223649

© Osiris Kiadó, 2003

Hungarian translation © Berkics Mihály, Bujdosó Borbála, 2003

© Hunyady György (szerk.), 2003

Tartalom

Hunyady György Társadalomkritikus szociálpszichológia: John Jost tanulmányai	9
--	---

I. A RENDSZER-IGAZOLÁSI FOLYAMATOK PSZICHOLÓGIAI KIINDULÓPONTJAI ÉS KÖVETELMÉNYEI	27
---	----

A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat képződése John T. Jost és Mahzarin R. Banaji	29
A rendszer-igazolási motiváció a csoportközi kapcsolatokban John T. Jost és Roderick M. Kramer	62

A self, a csoport és a rendszer legitimálásának ellentmondásai: az elméleti integráció lehetősége a rendszer-igazolási elmélet segítségével John T. Jost, Diana Burgess és Cristina O. Mosso	80
---	----

II. A RENDSZER-IGAZOLÁSI ELMÉLET EMPIRIKUS ALKALMAZÁSA	107
---	-----

A külső csoport előnyben részesítése és a rendszerigazolás elmélete: kísérleti paradigma a szocioökonómiai sikeresség sztereotípiatartalomra gyakorolt hatásának vizsgálatára John T. Jost	109
---	-----

Az attitűdök ambivalenciája, valamint a rendszerigazolás és a csoportigazolás konfliktusa az alacsony státusú csoportokban John T. Jost és Diana Burgess	137
--	-----

A csoport alapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás, mint az önértékelés, az etnocentrizmus és a társadalompolitikai attitűdök egymástól független bejósoló tényezői amerikai feketék és fehérek körében John T. Jost és Erik P. Thompson	165
Savanyú szőlő, édes citrom és a status quo megelőlegezett racionalizációja Aaron C. Kay, Maria C. Jimenez és John T. Jost	198
A gyengék megbékítése: a legitim és illegitim magyarázat hatása az érzelemre, az emlékezetre és a sztereotipizálásra Elizabeth L. Haines és John T. Jost	229
Faji nézetek megváltoztatása a konszenzusra vonatkozó információ nyújtásával Charles Stangor, Gretchen B. Sechrist és John T. Jost	250
III. ELMÉLETI ÉS METAELMÉLETI HÁTTÉR ÉS KILÁTÁSOK	273
Negatív illúziók: a hamis tudattal kapcsolatos fogalmak tisztázása és a pszichológiai bizonyítékok John T. Jost	275
Az emberi fejlődés wittgensteini pszichológiája felé John T. Jost	306
A szociális konstruktivizmus és a kísérleti szociálpszichológia elidegenedése: a szakadás története és a megbékélés kilátásai John T. Jost és Arie W. Kruglanski	327
Gyakorlati fordulat a pszichológiában: Marx és Wittgenstein mint társadalmi materialista John T. Jost és Curtis D. Hardin	368
IV. A RENDSZERIGAZOLÁS-ELMÉLET TOVÁBBFEJLESZTÉSÉNEK IRÁNYAI	377
A rendszerigazolás nem tudatos formái: a magasabb státusú csoportok iránti implicit és viselkedéss preferencia John T. Jost, Brett W. Pelham és Mauricio R. Carvalho	379
A rendszerigazolás elmélete, mint a társas azonosulás és a szociális dominancia elméleteinek elismerése, kiegészítése és helyesbítése John T. Jost	417

A társadalmi egyenlőtlenség és a rendszer érdekeit szolgáló ideológiai disszonanciacsökkentés: bizonyíték a hátrányos helyzetűek fokozott rendszerigazoló törekvéseire	
John T. Jost, Brett W. Pelham, Oliver Sheldon és Bilian Ni Sullivan	461
Hogyan kezdik ki a státusbeli és hatalmi különbségek a munkahelyi személyes és társas identitást?	
A társasidentitás-elmélet szervezeti alkalmazásainak rendszer-igazolási nézőpontú kritikája	
John T. Jost és Kimberly D. Elsbach	500
A politikai konzervatizmus mint motivált társas megismerés	
John T. Jost, Jack Glaser, Arie W. Kruglanski és Frank J. Sulloway	525
Irodalom	617
Az elemzés tárgyát a következő publikációk képezték	671

சென்னை நகரில் உள்ள பழைய கட்டிடம் ஒன்றின்
பக்கத்தில் உள்ள சாலை வழியாக செல்லும் போது
அங்குள்ள மக்கள் மிகவும் கவனம் செலுத்தி
நின்று காண்கின்றனர். இவ்விதம்
காண்பதைக் கண்டு கொண்டு
அங்குள்ள மக்கள் மிகவும்
கவனம் செலுத்தி நின்று
காண்கின்றனர். இவ்விதம்
காண்பதைக் கண்டு கொண்டு
அங்குள்ள மக்கள் மிகவும்
கவனம் செலுத்தி நின்று
காண்கின்றனர்.

இவ்விதம் காண்பதைக் கண்டு கொண்டு
அங்குள்ள மக்கள் மிகவும் கவனம் செலுத்தி
நின்று காண்கின்றனர்.

Társadalomkritikus szociálpszichológia: John Jost tanulmányai

Mondunk-e valami lényegeset a társadalomról a társadalomnak? Ez a kérdés rendre felmerül a szociálpszichológia öröndetesen gyarapodó számú művelőiben, akik miután kitanulták az empirikus szakma fortélyait, hivatásszerűen foglalkoznak a társas viselkedés hátterével, genezisével, egyéneket összefűző szerveződésével. Az egyének és körülírt, átlátható csoportjaik módszeres vizsgálatán alapul a szociálpszichológia gondolati építménye, s ennek megvan a maga tudományos létjogosultsága, önállósága, összetett belvilága, s megvan az érdeklődő intellektuális közönsége és alkalmazásának tágas tere is. Ha az egyénről s a személyek közti kapcsolatokról többet tudunk, s ha feltárjuk, hogy az egyént mi ösztönzi kapcsolatépítésre, mit és hogyan tud társas világáról, hogyan éli és valósítja meg önmagát társas kapcsolataiban, természetesen a társadalom megismerése szempontjából is fontos pszichológiai alapokra és adalékokra tettünk szert.

Sokak szerint – az amerikai szakemberek zöme szerint – ez, és nem több a szociálpszichológia reális és kíváncsú hozzájárulása a társadalom jobb megismeréséhez. Van azonban egy olyan tradíció és ambíció is, amely a szociálpszichológiát a társadalmi viszonyok pszichológiájának tartja, s úgy véli, hogy szellemi horizontjának az egyén és csoport fölé kell emelkednie, sőt a csoport és az egyén társas viselkedése maga is épp a társadalom egészében és történeti alakulásában válik mind teljesebben érthetővé.

John Jost munkái – amelyeket a „rendszer-igazolási elmélet” címke megillet és összefog – kifejezetten a társadalmi viszonyok megéléséről, fenntartásáról és továbbszármaztatásáról szólnak. Kulcsproblémája, hogy milyen az egyén viszonya a társadalom egészéhez, rendjéhez, struktúrájához, amiben ő az egyén csoportjához és önmagához fűződő viszonyának hátterét és keretét is látja.

E kérdésfeltevés magában rejt egy, a szociálpszichológia hagyományában sokak által elvetett, mások által bizonytalanságban hagyott tételt: a társadalomnak mint átfogó egységnek és saját jogon elemezhető jelenségszintnek a feltételezését. Floyd Allporttól eredeztetett axiómája az amerikai szociálpszichológiának, hogy a pszichológus a személyközi kölcsönhatások vizsgálatakor is az élő szervezethez kötött pszichikus jelenségekkel foglalkozik, kutatási tárgyként nem ismer és nem ismer el egyénfeletti társadalmi képleteket. Ez az individualisztikus nézőpont és metodológiai alapvetés – amelyet az európai szociálpszichológia újrakezdésének úttörői sokszorosan felróttak amerikai elődeknek és társaiknak – évtizedekkel megelőzte a marxizmust sújtó kritikát a társadalom és a történelem megismerésével kapcsolatban.

A szociálpszichológia immár százéves történeti útján azonban voltak megtorpanások, kitérők, kompromisszumos megoldások az individualista nézőpont érvényesítésében. Ilyen volt a „csoportdinamika” társas-alaklélektani korszaka. Ez fakadt a kollektív tudat (és tudattalan) fogalmából, ami Európában a szociális reprezentációk vizsgálatával kilép a képes beszéd és a szómisztika világából. S ide vezetett a társas identitás elmélete és a sztereotípiakutatás gondolati elegye is (Turner és munkatársai 1987; Oakes és munkatársai 1994).

Ez utóbbi azzal foglalkozik, hogy a pszichológiai szempontból nyilvánvalóan kitüntetett jelentőségű én-felfogásban mi a szerepe az önkategorizációnak, amikor is egy személy csoportját azonosítva magára ölti a sztereotípiákban kulturálisan rögzült elvárás- és jelentésrendszert. Az identitáselmélet ezen hajtása a csoportot mint „pszichológiai realitást” könyveli el, amely az emberi társas viselkedésben azután tárgyasul. Ezzel a gondolkodási iránnyal szinkronban van Jost, ha azt mondja, hogy a társadalmi viszonyok-

nak az egyéni és a köztudatban megkonstruált rendszere is „pszichológiai realitás”, amely kihat az emberek társadalmi magatartására. Ő azonban ennél minden bizonnyal többet tart és többet mond az egyének feletti, a csoportok közötti társadalmi viszonyok realitásairól.

A fókuszba állított egyén-társadalom viszony viszont megóvjja mind a pszichológiai jelenségek szociologizálásának (marxista), mind a szociológiai jelenségek pszichologizálásának (nemzetkarakterológiai-szellemtudományi) végététől.

A szociálpszichológiának a hangsúlyozottan a társadalomra összpontosító iránya történetileg változatos formákat öltött, s a pszichológiai kimunkáltságnak és érettségnek különböző szintjeire jutott el:

A) A történeti kezdet – *A szociálpszichológia klasszikusai* sorozatban már tárgyalt (Hunyady 2001a) – a nemzetkarakterológia. Ennek keretében egész társadalmak jellemzésére kerül sor személyes-emberi vonásokkal, a társadalom gazdasági és kulturális szerkezete mögött a nagy társadalmi csoportra jellemző lelkiséget (érzelmeket, morált, intellektuális kapacitást, szociális beállítódást) azonosítják. E jellegzetesen 19. századi pre-társadalomtudományi műfajnak a táptalaja a köztudatban élő nemzeti sztereotípiák, eredménye pedig a pszichológiai vonásokkal kiszínezett nemzetkép, mely vonások eredetét elágazó utakon, biológiai vagy történeti irányban keresik. Magyar szellemtörténeti sajátosság, hogy a történeti ballépések elemzésében a nemzetkarakterológia a 20. század során is hosszú távon szerepet kap és fennmarad. De maga a műfaj – ha már nem is nemzetekről szólván – tulajdonképpen tovább él a makrostrukturális társadalmi állapotok pszichologizáló bemutatásában is, mint amilyen például Riesman *A magányos tömeg* című sikerkönyve, amely úttörője az egyéniséget felőrlő, szervezetekbe tagolt, fogyasztói társadalom tanulmányozásának a népszerű szociológiában. Tulajdonképpen ez az a gondolkodásmód és irány, amit William McGuire (1998/1993) „makroszintű humanisztikus megközelítések” néven tárgyal *A poli-psi kapcsolat: egy hosszú történet három szakasza* című alapvető tanulmányában.

B) Egy másik válfaja a társadalom pszichológiai vizsgálatának az a mintaadó Kurt Lewin által jól példázott törekvés, hogy laboratóriumi kísérletek modellálják, illusztrálják, lényege szerint ra-

gadják meg a makrostrukturális társadalmi kérdéseket. Ami őt és közvetlen munkatársi körét foglalkoztatta, az például a demokratikus és diktatórikus társadalmi-politikai berendezkedés különbsége volt a közhangulat és a teljesítmény két vetületében. Ezt tanulmányozta a kísérletek két összetartozó vonulatában, melyek egyike a „vezetői stílusok” néven híresült el, s a hatalomgyakorlás módjának hatásait tárta fel, a másik viszont „kommunikációs hálók” néven lett ismert, s az intézményes kommunikáció különböző szituatív-szerkezeti rendjének hatásait mutatta ki. Ugyanebbe a társadalomvizsgáló irányba tartozik például a kisebbségi vélemény befolyását firtató kísérletezés, amelyet Moscovici kezdett meg, a francia politikai viszonyokat is modellálva. De a tág értelemben vett politika konfliktusait, illetve a piacgazdaság mechanizmusait tanulmányozó kísérletek is többnyire a pszichológiának ebbe a kategóriájába sorolhatóak.

C) A társadalom pszichológiai szempontú és pszichológiai eszközökkel történő kutatása valós terepviszonyok között is folyik. A közgondolkodás és ennek markáns szemléleti típusai a szociálpszichológia kezdetei óta empirikus – attitűd- – vizsgálatok tárgyát képezik. R. Farr (1990), amikor az e célra kifejlesztett műszóval jelölt „societal psychology” (Himmelweit és Gaskell 1990) történeti gyökereit keresi, akkor méltán nyúlt vissza Thomas és Znaniecki ősművéhez, *A lengyel paraszt Európában és Amerikában* című kiterjedt összehasonlító vizsgálatához (1918–1920), amely egy sokszínű élő mentalitás feltárásával alapozta meg az attitűdök módszertanilag kifinomodó és ugyanakkor eltömegesedve megfakuló tanulmányozását. Az attitűdkutatás és a francia szociológiai hagyományból kinőtt „szociális reprezentáció”-kutatás gondolatilag és technikailag összetartoznak, mint színe és fonákja: az egyik a közgondolkodás megosztó dimenzióiban jelöli az egyéni értékelő álláspont helyét, a másik az egyéni nézetek kihüvelyezésével keresi a közgondolkodásban kikristályosodó közös tartalmakat (Moscovici 2002; Doise és munkatársai 1993).

A hangsúlyozottan társadalmi (mármint nem csupán társas) szociálpszichológia előszeretettel foglalkozik problematikus társadalmi jelenségek sokoldalú vizsgálatával, mint amilyen az agresszió, gyűlölködés vagy a bűnözés jelentkezése, okai és leküzdése, de új kohézióteremtő hatótényezőkkel is, mint a tömegkommunikáció vagy a kivirágzó internetkultúra. Az ilyen irányú

tájékozódás ma élénk, de múltja is hosszú. Visszavezethető a szociálpszichológia alkalmazásának kezdeteiig, s jeles fordulópontja volt történetének – a már említett – Kurt Lewin szerepe, akit az Egyesült Államokban nemcsak a kísérleti szociálpszichológusok tekintenek előharcosuknak, hanem a Társadalmi Kérdések Tanulmányozásának Társasága is. Ez utóbbi képviseli a folytonosságot az itt futólag körvonalazott szakterületen, amit kiválóan szemléltet ismert folyóiratuk, az 58 évfolyamot megért *Journal of Social Issues*.

D) A társadalom pszichológiájához értelemszerűen hozzátartozik a társadalmi különbségek s a nagy társadalmi csoportok közötti viszonyok tanulmányozása. Ezek felderítése összefügg egymással, de el is ágazik. Az egyik aspektust a köznapi életben ténylegesen fellelhető társadalmi réteg- és osztálykülönbségek képezik, amelyek hierarchikus viszonyai feltáruultak például Centers (1949) emlékezetes munkájában, újabban pedig Argyle (1994) szisztematikus áttekintésében. Ide tartozik egyes kitüntetett figyelmet kiváltó csoportok tanulmányozása (az utcasarki társadalomtól a bevándorlókon át a különböző rendű-rangú vezetőig terjedő széles skálán), magukban és többé-kevésbé integráló kapcsolataikban. Innen a tudományos érdeklődés logikája túl is vezet a szociálpszichológia hagyományos határain, a kulturális összehasonlítás, nota bene, a kulturális antropológia irányába.

A másik – mindezzel összefüggő – szempont a különböző társadalmi csoportok presztízsvizonyai, egymásról kialakított és örökölt benyomása, mely mozaikdarabként illeszkedik a társadalom kimunkált összképébe. A társadalmi csoportokról a köztudatban élő sztereotípiák természetével és működésével a kognitív szociálpszichológia az utóbbi évtizedekben sok szép (elvont-általános) eredménnyel foglalkozott, azonban kevesek figyelmét keltette fel ezen sztereotípiák tartalma és társadalmi funkciója. A halmozódó eredményekből azonban nyomokban kitűnt, hogy a sztereotípiák nem magukban, s nem is csak párban állnak, hanem sok elemből álló, hierarchikus, sőt sokdimenziós rendszerekbe szerveződnek (Hunyady 1996, 2002). Ezen a nyomon továbbhaladva elérkezhetünk addig a felismerésig, hogy a szociálpszichológiában empirikusan feltárt, összefüggéseikben leírt sztereotípiák nem nagy gondolati távolságban állnak a társadalomfilozófia és a tudásszociológia által taglalt ideológia fogalmától és annak a társa-

dalmi viszonyok leképezésében és alakításában látni vélt funkciójától. E gondolati hídépítést nem sokan kísérelték meg, de John Jost ott volt az elsők közt.

A PSZICHOLÓGIAI KRITIKA ALANYA ÉS TÁRGYA

Durva kategorizáció – de esetünkben lehet célirányos megkülönböztetés – elkülöníteni és szembeállítani a társadalomalkotó emberrel foglalkozó pszichológia két válfaját: a leíró és a kritikait. Ebben az összefüggésben leírónak mondjuk azt, ha a kutató feltárni törekszik, s összefüggésében látni szeretné a társas-társadalmi jelenségeket, anélkül hogy velük szemben bármilyen eszményi és személyesen vállalt mércét alkalmazna. Kritikainak tekintjük itt és most azt a pszichológiát, amely az optimális teljesítmény vagy a társadalmi igazságosság nézőpontjából – kimondva vagy kimondatlanul – minősíti is az általa tanulmányozott jelenségeket.

Tiszta eseteket természetesen nem könnyű felmutatni. Emberei-társadalmi tárgykörök vizsgálatáról lévén szó a teljesen elfogulatlan szemlélő objektivitásának pozícióját megelni és tartani nehéz, viszont könnyen a tudományosság sérelmének tűnik, ha a kutató szemlátomást vagy akár bevallottan az emberek, a csoportok, vagy társadalmi víziók egyikének oldalán áll és nézőpontját érvényesíti. Ez utóbbira lehet példa a mai értelemben vett szociálpszichológia egyik történeti gyökere, a tömeglélektan. Ez még esszéformát öltött, s ennek megfelelően sarkított tételekben fejezte ki az egyéniség autonómiáját méltató, s a személyiségromboló eltömegesedéstől irtózó társadalmi mondanivalóját. Le Bon például a 19. és a 20. század fordulóján az individualizmus szószólójaként fogalmaz meg (a nacionalizmusnak tett engedmények mellett) antikollektivistikus, antiszocialista, sőt antidemokratikus nézeteket. Ideologikusan elkötelezett, de kétségtelenül elmemozgató gondolatsor volt ez, amely hosszú évtizedeken át provokálta a kísérleti szociálpszichológusok empirikus munkáját.

A nagy pszichológiai iskolák – amelyeknek koncepcionális és módszertani hatása átjárja a szociálpszichológia szakirodalmát is – összességükben az objektív leírásmódot kultiválják és igyekeznek érvényesíteni. Ez jellemző a főként Amerikában honos behaviorizmusra, de az európai gyökerű alklélektan tradíciójára is, s a

szociológia és a pszichológia határvidékén a szimbolikus interakcionizmus sem képvisel mást. De nem behaviorista volt-e, sőt nem a Skinner-féle ortodox irányhoz kötődött-e Homans, aki a méltányosság és méltánytalanság problematikáját elsőként modellálta a szociálpszichológiában, ezzel megnyitva a társas és szervezeti viszonyok normákat kereső és normákra ügyelő tanulmányozásának egészen új szakterületét? Nem az alaklélektan lelkes amerikai importálója volt-e Asch, aki a tömeglélektan csúf emberképét kiigazítani szándékozva nekikezdett a társas befolyáshatóság módszeres tanulmányozásának, s ezzel szándéka ellenére elindította a konformizmustól a destruktív engedelmességig számos társas-emberi gyarlóság demonstratív kimutatását? Nincs-e gondolati átjárás az interakciók szimbolikus közvetítésének és szabályozásának tanulmányozása, s a konstruktivista és narratív pszichológiák között, amelyek köznapi, közéleti és kulturális környezetünk magától értetődőnek tűnő közfelfogását mint társas és kognitív műterméket leplezik le?

A pszichoanalízis – az előbbiektől eltérően – eleve kritikai fenntartásokkal teli szakmai irány. Feltételezi a társadalmi norma és az egyéni mozgatóerők mély konfliktusát, s úgy véli, hogy ennek folyományaként e mozgatóerők az egyén előtt rejtve maradnak. A mélylélelektannak ez a szellemi alapállása magában rejti az egyént megköti társadalmi struktúrák, hagyományok, nevelési metódusok bírálatának esélyét általában, vagy bizonyos társadalmi típusok esetében különösen.

Az előítélet és diszkrimináció jelenségeire az analitikus megközelítés korán és érzékenyen reagált. Kézenfekvő példa Fromm életműve, amelyben megvalósul a freudizmus és a marxizmus találkozása is, a személyes tudattalan és a társadalmi hamis tudat feltárásának és leleplezésének jegyében. Fromm a maga tudományosságának eszközeivel viaskodott a fasizmussal, kritikai elemzésének tárgyává tette azt. Időben és gondolatban párhuzamosan Adorno és munkatársai roppant társadalmi-típus-kritikai munkálatával, a „tekintélyelvű személyiség” többlépcsős empirikus vizsgálatával.

A kognitív megközelítést joggal lehet eklektikus eredetűnek tekinteni, s az bizonyos, hogy több, egymásra következő, szemléleti vonásokban jelentősen különböző időszakot élt meg. A személyek és csoportok megismerése, a nézetek szerveződési elvei

és formái, személyes nézetrendszer felépítése, tartalma és stílusa olyan széles tárgykör, amelyet lehet pusztán a leírás igényével taglalni. Azonban már a hagyományos kognitív szociálpszichológia, s a benne eluralkodó konzisztencia elméletek felszínre hozták a köznapi megismerés bizonyos korlátjait, azonosították az érzelmekkel átszőtt köznapi gondolkodás „pszichológiáját”. Ennek szubjektív, önigazoló torzításaival behatóan és látványosan foglalkozott Festinger (2000/1957) kognitív disszonancia elmélete. Kisebb hullámot vert, de rokon jelenség a Lerner (1980) által leírt „hit az igaz világban”, azaz a valós véletlenszerűség és az igazságtalanság felismerésének önmegnyugtató elhárítása (vö. Dalbert 2001; Ross és Miller 2002).

A 80-as években teljesen megújhdott kognitív irány radikalizmusa elsőként abban nyilvánult meg, hogy a szubjektív érzelmi befolyásolástól elvonatkoztatva magában az információfeldolgozás folyamatában találta meg az ítéletalkotás, a döntés, az emlékezés általános és gyakorlatilag megkerülhetetlen buktatóit. A kognitív megközelítés nem kultusza a megismerésnek, hanem annak korlátjait kijelölő kritikája, s a neki szentelt kitüntető figyelmet azzal fizetteti meg, hogy a megismerés gyengéit teszi felelőssé egyéni és kollektív magatartásunk gyarláságáért. A két kognitív irány határán jelent meg és bontakozott ki a – Tajfel nevéhez köthető – a kategorizációból kiinduló minimáliscsoport-kutatási paradigma, a saját csoport tendenciózusan torzító felértékelésének megfigyelése, s az ennek magyarázatát is nyújtó szociális identitás elmélete.

A szociálpszichológiában tehát történetileg halmazódtak az általában a társas-emberi teljesítményekkel és konkrétan társadalmi típusokkal és helyzetekkel kapcsolatos kritikai felismerések. Kifejezetten társadalomkritikai megfontolásokkal és művekkel viszonylag ritkán találkozhatunk, ennek az esélye is csak azon – korábban négy osztályba sorolt – esetekben jelenik meg, amikor a pszichológiai elemzésnek társadalmi léptékű a tárgya. Mondhatnánk, hogy az értékvesztés és a személyiség kiürülése mellett főként a társadalmi békebontás – a háború és erőszak, a gyűlölködés és diszkrimináció – helyzete készíti bírálatra a szociálpszichológusokat. E tekintetben több irányzat tematikus találkozóhelye a társadalmi, etnikai és nemi előítéletek és sztereotípiák vizsgálata. A sztereotípiák pusztta létére és működésére a kognitív megköze-

tés hívei találnak funkcionális magyarázatot, de az előítéletet magába sűrítő és szolgáló sztereotípiákra mentséget mindeddig nem talált senki.

Két újszerű mozzanat tűnt föl azonban a közelmúltban a csoportközi viszonyok szociálpszichológiájában. Ezek egyike Sidanius és munkatársai (1998/1993; 1999) gyorsan gyarapodó műve, amely evolúciós pszichológiai alapon a csoportközi egyenlőtlenségeket, s a velük járó elnyomást és diszkriminációt, *nota bene*, előítéleteket és sztereotípiákat, természetesnek, célirányosnak és elkerülhetetlennek mondja. Nem honorálja ezen társadalmi békebontást, de elfogadóan tudomásul veszi. A másik markáns fejlemény – a Sidanius-féle szociálisdominancia-elméletnek bizonyos értelemben társa, más szempontból ellentéte – Jost kritikus tétele. E szerint a csoportközi egyenlőtlenség, a diszkrimináció és előítélet felöltheti a társadalmi béke álarcát, ha ebben az alávetettek – természetes önértékelésüket és csoportöntudatukat feladva – érzéseikben, gondolataikban és tetteikben együttműködnek.

Szerzőnk a társadalmi önáldozás tényeit nem vitatja, hanem felderíti őket és számot vet velük. Nem állítja reménykedően vagy biztatóan, hogy ennek társadalmi-hatalmi feltételei és azonosítható motívumai el fognak tűnni a jövőben. Targyszerű, de nem kritikátlan: rámutat a csoportok közötti társadalmi aszimmetriára és az alávetettekben fellépő értékelési konfliktusra: a felértékelési és leértékelési torzítások együttes megjelenésére adott társadalmi kondíciók között.

A PÁLYAKEZDÉS DINAMIKÁJA

John Jost Kanadában született ugyan, de életpasztalatai és iskolái – a szó szűkebb értelmében – amerikaiak. Szellemi pályafutásának jobb megértéséhez elengedhetetlenül hozzátartozik, hogy apja megbecsült filozófus Cincinnati egyetemén, elmélyült társadalom- és morálfilozófiai érdeklődéssel és tudással (Jost és Jost 2002). Maga a szerző is a Cincinnati Egyetemen s filozófiából szerezte meg első egyetemi (MA) végzettségét 1990-ben, értekezése Wittgenstein művének szociálpszichológiai vonatkozásaival foglalkozott.

A filozófiai érdeklődés nem szokványos háttere az elsősorban a kísérleti kutatások friss fortélyaiiban iskolázott és divatos minielméletek látóköréhez szokott szociálpszichológus-jelölteknek az Egyesült Államokban. Ez a különleges kötődés szerzőnket a későbbiekben is jellemzi. Megmutatkozik közvetlen reflexiókban is, ahogy Wittgensteinre és Marxra szellemi forrásként támaszkodik (Jost 1995a és kötetünkben 1995b; Jost és Hardin 1996) Kitér az átfogó elméleti törekvések iránti fogékonyságából is (lásd a neves Kruglanskival és Nelsonnal érlelt „metacognition” gondolati irányt: Jost és munkatársai 1998; Nelson és munkatársai 1998, vagy a „dinamikus rendszerek” gondolatkörének szentelt figyelmet: Kruglanski és munkatársai 1997). Közrejátszik abban a nyitottságban is, amellyel az európai szociálpszichológia fejleményeit fogadja: az amerikai szociálpszichológusok mértékadó köreitől eltérően érdemben foglalkoztatja nemcsak a szociális konstruktivizmus iránya (Kruglanski és Jost 2000; Jost és Kruglanski 2002), hanem a szociális reprezentációk Európában honos problematikája is (Jost 1992; Jost és Ignatow 2000).

Még mielőtt filozófia tanulmányait befejezte volna jelentkezett, és felvételt is nyert a Yale Egyetemre pszichológusként. William McGuire, amikor a tiszteletére készült Festschriftben reflektál kedves kollégáira és hallgatóira (Jost és munkatársai 2002a), leírja, hogyan beszélte rá leendő tanítványát filozófiai stúdiumainak befejezésére, s elmondja – a rá jellemző játékos iróniával – hogy együttműködésük öt éve alatt az egész pszichológiai tanszék mennyit hallott és tanult John Josttól olyan átütő gondolkodók egyetemes tételeiről, mint Wittgenstein és Marx. Minden valószínűség szerint ez az eszmecsere korántsem volt oly egyoldalú, s talán oly feltétel nélkül el- és befogadó sem, ahogy McGuire beállítja, hanem kétféle kompetencia szemléleti súrlódásának is bizonyult. Jost erős ragaszkodása McGuire-hez érthető is és felettébb előrevívó: nagy filozófiai műveltségű, mindig rendszerben gondolkodó, magasfokú módszertani tudatossággal eljáró szociál- és politikai pszichológia tanárt lelt meg benne, aki ugyanakkor tántoríthatatlan híve és stratégiája az empirikus kutatásnak, mint ami segít behatárolni az általános feltevések érvényességi körét és termő területe az új elméleti kérdések megfogalmazásának. John Jost lett mestere utolsó doktorandusza, értekezését 1995-ben védte meg. Fokról fokra előrehaladó szellemi építkezése követhető jeles egye-

temi témaválasztásaiból: először a minimális csoport Tajfel-féle paradigmáját ütközteti gondolatban a méltányosság normájával. Utóbb bevezet egy nem szokványos fogalmat, amely szembeállítható a minimális csoport-paradigma alapján sűrűn vizsgált saját-csoport-preferenciával, a „külső csoport előnyben részesítését” (outgroup favoritism), s összekapcsolja ezt a hamis tudat bevett filozófiai terminusával. S mindezt egybefogja és kifejti PhD értekezésében, melynek címe: „A saját, illetve a külső csoport preferenciája társadalmi-gazdasági sikeresség tekintetében eltérő csoportokban: Az észlelt jogosság és az igazolási folyamatok hatásai.”

Értekezésének központi gondolata még doktori védése előtt 1994-ben nagy szakmai nyilvánosságot kapott: a *British Journal of Social Psychology* sztereotípiáknak szentelt különszáma közölte az átütő Jost–Banaji- (1994/1999) tanulmányt a sztereotipizálás szerepéről a rendszerigazolásban és a hamis tudat képződésében. Itt szerzőnk fiatal egyetemi oktatójával Mahzarin Banajival – az implikált megismerés korszakos úttörőjével (Banaji 2003) – együttműködésben a kognitív szociálpszichológia empirikusan és teoretikusan egyaránt sokat vizsgált kulcsfogalmát, a sztereotípiát kapcsolta össze a külső csoport előnyben részesítésére vonatkozó megfigyelésekkel és megfontolásokkal. A rendszer-igazolási elmélet ekkor és ezzel megjelent a sztereotípiákra vonatkozó kiterjedt szakirodalomban, szempontot kínált eddig érdemben nem értelmezett adatok magyarázatához, de mindezen túlmenően a sztereotípiáknak az egyéni és közgondolkodásban betöltött szerepét új megvilágításba helyezte. A sztereotípiáknak azt a hagyományos felfogását, mely ezeket csupán az előítélet értelmi kifejezőjének és összetevőjének könyvelte el, a radikális kognitív megközelítés már korábban kiegészítette és módosította. Úgy mutatta be őket mint a takarékos információkezelés eszközét a személyek és csoportok percepciójában. A percipiált személyek között ott az én is, s a szociális identitás mai elmélete szerint az önsztereotipizálás az önazonosság megélésének és az önszabályozásnak egyik lényegi folyamata. A rendszerigazolás elmélete a sztereotípiák ezen funkcionális elemzéséhez és jellemzéséhez jelentősen hozzájárult (Hunyady 2001b), amikor rávilágított a sztereotípiák szerepére a csoportok közötti társadalmi viszonyok érzelmi-gondolati megélésében és szabályozásában.

Ugyanebben az évben 1994-ben ő lett az első amerikai PhD

hallgató, aki meghívást kapott az Európai Kísérleti Szociálpszichológiai Társaság Nyári Iskolájára, amelyet ekkor Varsóban rendeztek a társadalmi igazságosság és a gazdasági változások témakörében. Tanára, Bill McGuire javasolta, hogy ejtse útba Budapestet és látogasson meg, mert látni vél egy szociálpszichológusok körében ritka szellemi rokonságot közöttünk az ideológiák szerepe és leszereplése, a társadalmi viszonyokba ágyazódó sztereotípiák iránti érdeklődésünkben. A személyes találkozás kísérlete akkor nem járt eredménnyel, de öt év elteltével – akkor már nemcsak McGuire röntgenszeme számára volt nyilvánvaló érdeklődési területünk erős átfedése – meghívtam őt a tanszékünk könyveinek bemutatójára Budapestre. Az angol nyelvű kötetemről elmondott ismertetése utóbb meg is jelent a *Contemporary Psychology* mértékadó referáló folyóiratban (Jost 2000), de a szakmai látogatásnak lettek messzenyúló magánéleti következményei is, magyar feleséget választott. Azóta a személyiség- és klinikai pszichológiából doktoráló felesége is részt vállalt a rendszerigazolás motivációjának átgondolásában, amint ezt a *European Review of Social Psychology* felkérésére írt közös összegzésük tényszerűen tanúsítja (Jost és Hunyady O. 2002).

A Yale Egyetemen megszerzett tudományos fokozata után poszt-doktori kutatómunkát végzett Kruglanski mellett a Maryland-i Egyetemen, vendégtanár volt a sztereotípiakutatásban is jól ismert Santa Barabara-i campuson a Kaliforniai Egyetemen és a Bolognai Egyetemen. 2000-től pedig a Stanford Egyetem gazdasági fakultásán (Graduate School of Business) tanít. A közgazdasági felsőoktatásban egyre több aktív szociálpszichológus vesz részt, a szervezeti és piaci viszonyok – közvetlen vagy desztilláltan áttételes – kutatásának jó feltételeivel. Van némi pikantéria a szerző társadalmi egyenlőtlenségekre vonatkozó mondanivalója és a szabad piaci versenyszellemet hirdető és gyakorló munkahely viszonyában. Mindkét félre jó fényt vet kölcsönös toleranciájuk.

A KIBOMLÓ GONDOLAT

Jost a társadalomról és a társadalmi viszonyok felfogásáról beszél. Megközelítésének lényege, hogy az emberek figyelme önmagukon és a saját csoporton, a személyes és a csoportos érdekeiken

túl terjed. Érdekeltek a társadalom csoportközi/makro viszonyainak fenntartásában is és ennek jegyében tesznek magukévá és hirdetnek a társadalmi rendszert igazoló – értékeléssel átszőtt – helyzetmagyarázatokat.

Ennek a világos felismerésnek minden elemét tisztázni kell, hiszen a szociálpszichológia mindeddig alapvetően megelégedett az énkép és a csoportidentitás, valamint e kettő esetenként harmonikus, máskor konfliktusos viszonyának tanulmányozásával. Ha azonban kilépünk ebből a gondolati körből, akkor új kérdések merülnek fel. Társadalmi kontextusban új értelmet kaphat maga az „igazolás” fogalom is. A helyzet, a status quo mint az igazolás tárgya is más, mint amikor valamilyen személyes vagy csoportos aktor értékeléséről van szó. Az én, a csoport és a társadalmi rend triádjának érdek- és értékviszonyai jóval bonyolultabbak, mint ha csupán csak az első kettő kapcsolatát tartjuk szem előtt: a bonyolultsággal együtt megnő a köztük fellépő konfliktusok esélye. Nyilvánvalóan így van ez a társadalomban alávetettek esetében. Ezt a hármast az egyén látja, konfliktusukat megéli és meg- vagy feloldja: a tisztázandó alapkérdések egyike, hogy mi motiválja őt arra, hogy a társadalmi viszonyok fenntartására törekedjen, s – egyáltalán nem elszigetelt, hanem tipikusnak mondható – konfliktusos esetekben a társadalmi status quo megőrzését válassza (gondolatban és tettben) a közvetlen személyes és csoportos előny-szerzéssel szemben.

A gazdag problematika kijelölésében, feltárásában és tisztázásában John Jost és szép számú együttműködő partnere egy évtized alatt nagy és gyorsuló előrehaladást tett. Érthető módon figyelmének előterében áll az a tipikus konfliktusszituáció, amikor a legkülönbözőbb társadalmi viszonylatokban az előnytelen helyzetet elfoglaló emberek elfogadják a rendszer egyenlőtlenségeit, méltányosnak tüntetik fel maguk és mások előtt saját hátrányos helyzetüket, s minden formában elismerik az előnyösebb pozícióban lévők fölényét. Ennek jelenségvilágát tárja fel és törekszik értelmezni a szerző (kötetünkben például Jost és Burgess 2000; Jost 2001). Összehasonlításokat végez társadalmon belül és különböző társadalmak között (Jost és Thomson 2000; Jost és munkatársai 2001b).

Az összegző munkálatok két iránya hozott figyelemre méltó eredményeket. Ezek egyike a méltányosság és legitimitás szerte-

ágazó kérdéseit érinti. Ezt több vetületben közelítette meg szerzőnk (Jost és Azzi 1996; Azzi és Jost 1997; Jost és Ross 1999; Haines és Jost 2000; Jost és Elsbach 2001). Most egy társszerkesztőként általa is jegyzett kötetben azonban már az én, a csoport és a társadalmi berendezkedés viszonyában megélt konfliktusok szisztematikus áttekintésére kerül sor (kötetünkben Jost és munkatársai 2001a; vö. Stangor és Jost 1997). A másik összegző munkálat a csoportközi viszonyok gondolati keretébe helyezi a rendszerigazolás elméletét (kötetünkben Jost és Kramer 2002). A másik csoport preferenciája mellett szellemi és szellemes egyensúlyként ugyanakkor számot vet a másik csoporttal kapcsolatos paranoia megnyilvánulásaival is (ugyanezen Mackie és Smith kötetben Kramer és Jost 2002).

A jelenség pszichológiai természetét és lezajlását, esetleges befolyásolásának lehetőségeit érintik azok a kutatások, amelyek a nem tudatos formák nyomába erednek (kötetünkben Jost, Pelham és Carvallo 2002). S azok, amelyek a konszenzusra vonatkozó feltételezések és információk szerepét mutatják be (Stangor és munkatársai 2001; 2002) Különösen tanulságosnak ígérkezik az a gondolati leágazás, amely a rendszerigazolás és a szó tág értelmében vett konzervativizmus közötti kapcsolat tanulmányozására irányul (Jost és munkatársai 1999; 2002b).

A kutatások és elmélyülő elemzések nyomán fokozatosan tisztázódnak a rendszer-igazolási elmélet kulcsfogalmai, előfeltevései és a jelenségkörrel kapcsolatos várákozásai, valamint a mindezekben megjelenő viszonya a gondolatilag érintésközelben lévő szociálpszichológiai teóriákkal. Halmozódik és mind sokszínűbbé válik az elmélet alkalmazásának és ösztönző kipróbálásának társadalmi terepe, kultúrák és etnikai csoportok, gazdasági szervezetek és a politikum szférája mutat általános és megkülönböztető vonásokat.

John Jost szakmai kultúrák határain át közlekedő, életkorát meghazudtolva már most is ismert szociálpszichológus. Hidat próbál verni a filozófia és a szociálpszichológia között. Természetes lételeme a kísérletezés és ugyanakkor főként elméleti vonulatokban, kiindulópontokban és következményekben gondolkodik. Elméleti-módszertani problémák töltik be életét, de e nézőpontból a társadalmi élet majd minden gyakorlati szférájára kiterjed figyelme és adatgyűjtése. Ízig-vérig amerikai, de európai szellemi

forrásokból készséggel táplálkozik, s legfőbb ambíciói közé tartozik a széles körű együttműködésben végzett kultúrközi egybevetés. Törhetetlen buzgalommal építi tovább a – máris – nevéhez kötött elméletet, de kereső nyitottsággal figyel fel minden vonatkozó elméleti törekvésre és adatszerű tényre, s tisztázni törekszik velük való viszonyát és a gondolati illesztés lehetőségeit. A megismerés szenvedélyét egyesíti a tárgyyszerű társadalomkritika eszményével. Mindez intellektuális harcokkal terhelt, de a szociálpszichológiát eredménnyel megújító szakmai pályát ígér.

Hivatkozott irodalom

- Argyle, M. 1994. *The psychology of social class*. London, Routledge.
- Azzi, A. E., & Jost, J. T. 1997. Votes without power: Procedural justice as mutual control in majority-minority relations. *Journal of Applied Social Psychology*, 27, 124–155.
- Banaji, M. R. 2003. *Rejtőzködő sztereotípiák és attitűdök*. (Szerk. Hunyady Gy.) Budapest, Osiris Kiadó.
- Centers, R. 1949. *The psychology of social classes. A study of class consciousness*. Princeton NJ, Princeton University Press
- Dalbert, C. 2001. *The Justice Motive as personal resource. Dealing with challenges and critical life events*. New York, Kluwer.
- Doise, W., Clemence, A., & Lorenzi-Cioldi, F. 1993. *The quantitative analysis of social representations*. New York, Harvester/Wheatsheaf (European Monographs in Social Psychology).
- Farr, R. 1990. Waxing and waning of interest in societal psychology: A historical perspective. In H. T. Himmelweit, G. Gaskell (eds.): *Societal Psychology*. London, Sage. 46–65.
- Festinger, L. 2000. *A kognitív disszonancia elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó. Eredetileg: 1957 *A Theory of Cognitive Dissonance*. New York, Row, Peterson and Co.
- Haines, E. L., & Jost, J. T. 2000. Placating the powerless: Effects of legitimate and illegitimate explanation on affect, memory, and stereotyping. *Social Justice Research*, 13, 219–236.
- Himmelweit, H. T., & Gaskell, G. 1990. *Societal psychology*. London, Sage.
- Hunyady Gy. 1996. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hunyady Gy. 2001a. A nemzeti karakter talányos pszichológiája. In Hunyady Gy. (szerk.): *Nemzetkarakterológiák: Rónay Jácint, Hugó Münsterberg és Kurt Lewin írásai*. Budapest, Osiris Kiadó. 7–50.
- Hunyady Gy. 2001b. A sztereotípiakutatás funkcionális megközelítése. In Hunyady Gy., Nguyen Luu L. A. (szerk.): *Sztereotípiakutatás: Hagyományok és irányok*. Budapest, Eötvös Kiadó. 484–492.
- Hunyady Gy. 2002. Social stereotypes and „implicit social theory” In J. T. Jost,

- M. R. Banaji, & D. Prentice, (eds.): 2002a. *Perspectivism in social psychology: The yin and yang of scientific progress*. [A Festschrift in honor of William J. McGuire.] (In press.)
- Jost, J. T. 1992. Social representations and the philosophy of science: Belief in ontological realism as objectification. *Ongoing Production on Social Representations*, 1, 116–124.
- Jost, J. T. 1995a. Negative illusions: Conceptual clarification and psychological evidence concerning false consciousness. *Political Psychology*, 16, 397–424.
- Jost, J. T. 1995b. Toward Wittgensteinian social psychology of human development. *Theory & Psychology*, 5, 5–25.
- Jost, J. T. 2000. *Stereotyping as ideology and the psychological transition from communism to capitalism*. (Book review of G. Hunyady's 'Stereotypes during the decline and fall of communism'.) *Contemporary Psychology*, 45, 6. 597–600.
- Jost, J. T. 2001. Outgroup favoritism and the theory of system justification: An experimental paradigm for investigating the effects of socio-economic success on stereotype content. In G. Moskowitz (ed.): *Cognitive social psychology: The Princeton Symposium on the legacy and future of social cognition*. Mahwah, NJ, Erlbaum. 89–102.
- Jost, J. T., & Azzi, A. E. 1996. Microjustice and macrojustice in the allocation of resources between experimental groups. *Journal of Social Psychology*, 136, 349–365.
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. 1994. The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1–27. (Special issue on Social stereotypes: Structure, function, and process). – Magyarul: 1999 A sztereotípezálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat képződése. In Hunyady Gy., D. L. Hamilton, Nguyen Luu L. A. (szerk.) *A csoportok percepciója*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 489–518.
- Jost, J. T., Banaji, M. R., & Prentice, D. (eds.) 2002a. *Perspectivism in social psychology: The yin and yang of scientific progress*. [A Festschrift in honor of William J. McGuire.] (In press.)
- Jost, J. T. & Burgess, D. 2000. Attitudinal ambivalence and the conflict between group and system justification motives in low status groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 293–305.
- Jost, J. T., Burgess, D., & Mosso, C. 2001a. Conflicts of legitimation among self, group, and system: The integrative potential of system justification theory. In J. T. Jost, & B. Major (eds.): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. New York, Cambridge University Press.
- Jost, J. T. & Elsbach, K. 2002. How status and power differences erode personal and social identities at work: A system justification critique of organizational applications of social identity theory. In M. A. Hogg, & D. J. Terry (eds.): *Social identity processes in organizational contexts*. Philadelphia, PA, Psychology Press/Taylor & Francis.
- Jost, J. T. Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. 2002b. Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*.
- Jost, J. T. Guermandi, G., Mosso, C., Kivetz, Y., Pelham, B. W., Burgess, D. 2001. A rendszerigazolás elméletének összefoglalása. In Hunyady Gy., Nguyen Luu L. A. (szerk.): *Sztereotípiakutatás: Hagyományok és irányok*. Budapest, Eötvös Kiadó. 377–389.

- Jost, J. T. & Hardin, C. D. 1996. The practical turn in psychology: Marx and Wittgenstein as social materialists. *Theory & Psychology*, 6, 385–393. (Commentary on I. Parker's „Against Wittgenstein: Materialist reflections on language in psychology“.)
- Jost, J. T. & Hunyady, O. 2002. The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*. (In preparation.)
- Jost, J. T. & Ignatow, G. 2000. What we do and don't know about the functions of social representations. In: K. Deaux & G. Philogene (Eds.), *Representations of the social: Bridging theoretical traditions*. Oxford, Blackwell Publisher Ltd.
- Jost, L. J. & Jost, J. T. 2002. *Virtue ethics and the social psychology of character: Philosophical lessons from the person-situation debate*. (Manuscript.)
- Jost, J. T. & Kramer, R. M. 2002. The system justification motive in intergroup relations. To appear in D. M. Mackie & E. J. Smith (Eds.), *Beyond prejudice: Antecedents and consequences of intergroup emotions*. 227–246.
- Jost, J. T. & Kruglanski, A. W. 2002. *The estrangement of social constructionism and experimental social psychology: History of the rift and prospects for reconciliation*.
- Jost, J. T., Kruglanski, A. W. & Nelson, T. O. 1998. Social metacognition: An expansionist review. *Personality and Social Psychology Review*, 2, 137–154. (Special issue on „Metacognition“.)
- Jost, J. T., Kruglanski, A. W. & Simon, L. 1999. Effects of epistemic motivation on conservatism, intolerance, and other system justifying attitudes. In: L. Thompson, D. M. Messick, & J. M. Levine (Eds.), *Shared cognition in organizations: The management of knowledge*. Mahwah, NJ, Erlbaum. 91–116.
- Jost, J. T. & Major, B. (Eds.) 2001. *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. New York, Cambridge University Press.
- Jost, J. T., Pelham, B. W. & Carvallo, M. R. 2002c. Non-conscious forms of system justification: Implicit and behavioral preferences for higher status groups. *Journal of Experimental Social Psychology*.
- Jost, J. T. & Ross, L. 1999. Fairness norms and the potential for mutual agreements involving majority and minority groups. In: E. Mannix, M. Neale, & R. Wageman (Eds.), *Research on managing groups and teams*, vol. 2: Context 93–114. Greenwich, CT, JAI Press.
- Jost, J. T. & Thompson, E. P. 2000. Group-based dominance and opposition to equality as independent predictors of self-esteem, ethnocentrism, and social policy attitudes among African Americans and European Americans. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 209–232.
- Kramer, R. M. & Jost, J. T. 2002. Close encounters of the suspicious kind: Outgroup paranoia in hierarchical trust dilemmas. In Mackie, D. M., Smith, E. R. (eds.): *From Prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups*. New York, Psychology Press. 173–190.
- Kruglanski, A. W., Clement, R. W. & Jost, J. T. 1997. The new wave of dynamism: Will it engulf the field? (Commentary on R. Vallacher & A. Nowak's Dynamical systems in social psychology). *Psychological Inquiry*, 8, 132–135.
- Kruglanski, A. W. & Jost, J. T. 2000. Il costruzionismo sociale e la psicologia sociale sperimentale: storia delle divergenze e prospettive di riconciliazione. [Social constructionism and experimental social psychology: History of the di-

- vergence and prospects for reconciliation]. *Rassegna di Psicologia*, XVII, 3, 45–67.
- Lerner, M. 1980. *The Belief in a Just World. A fundamental delusion*. New York, Plenum Press.
- McGuire, W. J. 1998. A pol-pszí kapcsolat: egy hosszú történet három szakasza. In: Hunyady Gy. (Szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 20–44. – Eredetileg: 1993. The poly-psy relationship: Three phases of a long affair. In: S. Iyengar, W. J. McGuire (Eds.), *Explorations in Political Psychology*. Durham, Duke University Press. 9–35.
- Moscovici, S. 2002. *Társadalom-lélektan*. (Szerk. László J.) Budapest, Osiris Kiadó.
- Nelson, T. O., Kruglanski, A. W. & Jost, J. T. 1998. Knowing thyself and others: Progress in metacognitive social psychology. In: V. Yzerbyt, G. Lories, & B. Dardenne (Eds.), *Metacognition: Cognitive and social dimensions*. London, Sage. 69–89.
- Oakes, P. J., Haslam, S. A. & Turner, J. C. 1994. *Stereotyping and social reality*. Oxford, Blackwell.
- Ross, M., & Miller, D. T. 2002. *The Justice Motive in everyday life*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sidanius, J., & Pratto, F. 1998. Az elnyomás elkerülhetetlensége és a szociális dominancia dinamikája. In Hunyady Gy. (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 130–164. – Eredetileg 1993. The inevitability of oppression and the dynamics of social dominance. In P. M. Sniderman, P. E. Tetlock, & E. G. Carmines (eds.): *Prejudice, politics and the American Dilemma*. Stanford, Stanford University Press. 173–211.
- Sidanius, J., & Pratto, F. 1999. *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York, Cambridge University Press.
- Stangor, C., & Jost, J. T. 1997. Individual, group, and system levels of analysis and their relevance for stereotyping and intergroup relations. In R. Spears, P. Oakes, N. Ellemers, & S. A. Haslam (eds.): *The social psychology of stereotyping and group life*. Oxford, Blackwell. 336–358.
- Stangor, C., Sechrist, G. B., & Jost, J. T. 2001. Changing racial beliefs by providing consensus information. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 486–496.
- Stangor, C., Sechrist, G., B., & Jost, J. T. 2002. Stereotyping and prejudice as a function of perceived social consensus. In J. Forgas & K. Williams (eds.): *Social influence: Direct and indirect processes*. New York, Guilford. (In press.)
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. 1987. *Rediscovering the social group: A Self-categorization Theory*. Oxford, Blackwell.

I. A rendszer-igazolási folyamatok pszichológiai kiindulópontjai és követelményei

1. A rendszer-gazdai folyamatok
pszichológiai kinetikaiból
és következményei

A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat képződése¹

JOHN T. JOST ÉS MAHZARIN R. BANAJI

„A sztereotípiá racionalizáló és igazoló funkciója felülmúlja a csoport tulajdonságait visszatükröző funkcióját.”

G. W. Allport (1958, 192)

Abban az értelemben, hogy *egy gondolatmenetet felhasználnak egy másik gondolat vagy valamely viselkedésforma legitimitásának biztosítására*, az igazolás fogalma jelentős szerepet játszott a szociálpszichológiai elméletalkotásban. Az elképzelés, hogy az emberek igazolni fogják az adott helyzetet önmaguk és mások számára, explicit vagy implicit módon megjelent már a pszichoanalízisben (Freud 1946), a társas összehasonlítás (pl. Festinger 1954; Suls és Wills 1991), valamint a kognitív disszonancia elméletében (Festinger 1957; Wicklund és Brehm 1976), az önészlelési (Bem 1972) és az attribúcióelméletben (pl. Heider 1958; Jones és munkatársai 1972; Kelley 1967), sőt az énmegjelenítés (pl. Jones 1964; Schlenker 1980), az emberi következtetés – human reasoning – elméletében (pl. Nisbett és Ross 1980; Tversky és

¹ Eredeti közlés: Jost, J. T., & Banaji, M. R. 1994. The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1–27. (Special issue on Social stereotypes: Structure, function, and process). Magyarul megjelent in Hunyady Gy., D. L. Hamilton, Nguyen, Luu. L. A. (szerk.). *A csoportok percepciója*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 489–518.

Köszönetnyilvánítás: Köszönjük Robert Abelsonnak, Richard D. Ashmore-nak, R. Bhaskarnak, Galen Bodenhausennek, Theresa Claire-nek, Leonard W. Doob-nak, Alce Eaglynek, Florence L. Geisnek és Felicia Prattónak írásunk előző változatához fűzött igazán bőséges megjegyzését. A kézirat előkészítését részben támogatta a National Science Foundation Grant DBC 9120987.

Kahneman 1974), és az igazságos világ elképzelésében (Lerner 1980), a szociális identitás (pl. Hogg és Abrams 1988; Tajfel 1978; Tajfel és Turner 1979; 1986), valamint a társas megerősítés elméletében (Steele 1988) is. Az empirikus kutatások bizonyítják, hogy az emberek magyarázatot vagy indokot keresnek többek között:

a) a társadalmi eseményekre (pl. Brickman 1987; Hastie 1984; Hewstone 1989; McClure 1991; McLaughlin, Cody és Read 1992; Tajfel 1981a; 1981b);

b) saját gondolataikra, érzelmeikre, viselkedésükre (pl. Aronson és Mills 1959; Festinger és Carlsmith 1959; Greenwald 1980; Marshall és Zimbardo 1979; Monson és Snyder 1977; Schachter és Singer 1962; Schwartz és Clore 1988; Scott és Lyman 1968; Zanna és Rempel 1988; Zillman 1978);

c) az agresszív vagy diszkriminatív magatartásra (pl. Bandura 1983; Bar-Tal 1989; 1990; Brock és Buss 1964; Lifton 1986; Martin és munkatársai 1990; Scully és Marolla 1984; Staub 1989; Sykes és Matza 1957);

d) saját státusukra vagy pozíciójukra (pl. Chaikin és Darley 1973; Gerard 1957; Janoff-Bulman 1992; Kipnis 1976; Miller és Porter 1983; Ross és munkatársai 1977; Sampson 1969; Sidanius 1993);

e) mások státusára vagy pozíciójára (pl. Cialdini, és munkatársai 1976; Darley és Gross 1983; Eagly 1987; Eagly és Steffen 1984; Hoffman és Hurst 1990; Howard 1984; Lerner 1980; Pepitone 1950; Ross és munkatársai 1977; Ryan 1971; Sampson 1969; Sidanius 1993; Stotland 1959);

f) a saját csoport tagjainak agresszív vagy diszkriminatív magatartására (pl. Bar-Tal 1989; 1990; Hogg és Abrams 1988; LaPiere 1936; LaViolette és Silvert 1951; Struch és Schwartz 1989; Tajfel 1978; 1981a; 1981b);

g) az uralkodó társadalmi feltételekre (pl. Bem és Bem 1970; Blumenthal és munkatársai 1972; Campbell és LeVine 1968; Howard és Pike 1986; Kahn 1972; Kluegel és Smith 1986; Lerner 1980; Samuelson és Zeckhauser 1987; Sidanius, kiadás alatt; Sidanius és Pratto 1993; Tetlock 1992; Tyler 1990; Tyler és McGraw 1986).

Valójában, a szociálpszichológiában a 20. század második felét az igazoláskutatás tette emlékezetessé. Igyekszünk kiemelni, mi-

lyen nagy figyelem övezte az igazolás koncepcióját, hogy érzékel-
tessük feltűnő hiányát a sztereotipizálással kapcsolatos elméle-
tekben, de különösen a kutatásban.

Vizsgálatunkban áttekintjük a korábbi, *ön- és csoportigazolás-
sal*² foglalkozó munkákat, amire építve javasunk egy harmadik
igazolási kategóriát, melyet *rendszerigazolásnak* nevezünk. Rövi-
den, az önigazolás arra az elképzelésre utal, hogy a sztereotípiák
azért fejlődnek, hogy megvédjék a self pozícióját és viselkedését
(pl. Adorno és munkatársai 1950; Katz és Braly 1935; Lippmann
1922). A csoportigazoláskor a sztereotipizálás feltételezhetően
nem pusztán az ego mint individuum védelmét szolgálja, hanem a
szociális csoport mint egész státusát vagy viselkedését védi (pl.
Hogg és Abrams 1988; Huici 1984; Tajfel 1981a; 1981b). Miköz-
ben mindkét megközelítés fontos és hasznos, elmulasztanak meg-
válaszolni néhány kulcskérdést. Fontos ezen jelenségek közül a
selfről vagy saját csoportról negatív sztereotípiát alkotása, vala-
mint hogy a sztereotípiák széles körben elterjedtek az emberek és
szociális csoportok között. E kérdéseket akkor látjuk megvála-
szolhatónak, ha a rendszerigazolás fogalmát bevezetjük, mellyel a
sztereotipizálás szociális funkcióit vizsgálhatjuk (vö. Sidanius és
Pratto 1993).

A rendszerigazolás egy olyan pszichológiai folyamat, amely
legitimizálja az aktuális társadalmi berendezkedést, még a szemé-
lyes és csoportérdek ellenére is. Célunk e helyütt az, hogy a rend-

² A sztereotipizálással foglalkozó újabb megközelítés a 70-es évektől kezdődően
az olyan kognitív mechanizmusokra fókuszált, melyek magyarázatot adnak a szte-
reotípiaképzésre (Hamilton 1981; Hamilton és Troler 1986). A sztereotipizálás
kognitív megközelítése az egyéni motivációt, mint a sztereotipizálás okát vissza-
utasítja, ezzel szemben azt mutatja be, hogy gyakrabban fordul elő sztereotípiát a
kognícióban megmutatkozó egyoldalúság miatt, különösen a percepció és az em-
lékezés folyamataiban. Ezzel a sztereotipizálás elméletét és az előítélet-képzést a
következőképpen fosztják meg varázsuktól: a) elkülönítik ezeket az önigazolás el-
méletének hosszadalmas magyarázatától és a vele rokon előítéletes személyiség
hangsúlyozásával; b) törekednek a sztereotipizáláshoz vezető információfeldolgo-
zási korlátok feltérképezésére; c) bemutatják, hogy milyen elterjedt a sztereoti-
pizálás a hétköznapi emberek körében is, az önigazolási elméletek által vizsgált
speciális populáció körén kívül is. E helyen nem értékeljük összefoglalóan a ha-
sonló kutatásokat, mert nem érintik szorosan az általunk vizsgált kérdést, az iga-
zolás szerepének megjelenését a sztereotipizálásban. Ennek ellenére merítünk
néhány, a szociális kogníció területén újabbban végzett kutatásból, hogy a rend-
szerigazolás elképzelését alátámasszuk.

szerigazolás fogalmával előtérbe helyezzük, hogy milyen mértékben fordulnak elő és alkalmazzák magyarázatul a sztereotípiákat az aktuális helyzetre, például szociális és gazdasági rendszerek, státus- vagy hatalmi hierarchiák, erőforrásokban való osztozás, valamint társadalmi szereposztás és hasonló esetében (vö. Ashmore és Del Boca 1981; Eagly és Steffen 1984; Hoffman és Hurst 1990; Schaff 1984; Snyder és Miene 1994; Sunar 1978). A sztereotípiák mint szociális csoportokról szóló, széles körben elterjedt vélekedések, feltételezhetően olyan rendszerekben fordulnak elő, melyekben az emberek szerepeikben, osztályhelyzetükben, pozícióikban vagy státusukban különböznek, hiszen az ilyen típusú be rendezkedést megmagyarázzák és igazolják a bennük élők.

Központi jelentőségű mindennek mérlegelésében a hamis tudat fogalma, amit úgy kell értenünk, mint egy olyan vélekedés fenntartását, ami ellenkezik egy személy vagy egy csoport érdekével, és ami nagyrészt hozzájárul a self vagy a csoport előnytelen helyzetének fenntartásához (vö. Cunningham 1987; Eagleton 1991; Elster 1982; Meyerson 1991). Példa lehet erre „az anyagi bizonytalansághoz vagy megvonáshoz való alkalmazkodás” (Parkin 1971, 90), „azon szükséglet fejlődése, ami állandósítja a kemény munkát, az erőszakosságot, a nyomort és az igazságtalanságot” (Marcuse 1964, 5), abból merítve „némi a vigaszt, hogy az ember szenvedése elkerülhetetlen vagy megérdemelt” (Wood 1988, 359), és az a gondolat, hogy „az egyéneknek a szociális rendben elfoglalt akármilyen rangja megmutatja érdemüket” (McMurtry 1978, 149). A hamis tudat fogalmára építve feltételezzük, hogy a sztereotípiának a rendszert igazoló funkciója is van a korábban megismert ön- és csoportigazolók mellett. Pontosabban azt állítjuk, hogy bizonyos körülmények között az aktuális helyzet igazolására szolgáló sztereotípiák az egyéni és kollektív érdekek ellenére is működni fognak.

Szándékunk e helyen az, hogy megvizsgáljuk a sztereotipizálás és a hamis tudat közötti kapcsolatot. Miután megvontuk az ön- és csoportigazolási megközelítések mérlegét, számba véve azok előnyeit és korlátait, áttekintjük a rendszerigazolás elképzelését alátámasztó tényeket. A kísérleti szociálpszichológiából keresünk bizonyítékot arra, hogy az egyének az aktuális szituációt igazolva alakítanak ki nézeteket önmagukról és sztereotípiákat szociális csoportokról. Egy újabb, a sztereotipizálás tudattalan működési

módjainak témájában végzett kutatásból (vö. Banaji és Greenwald 1994) fejtjük ki annak lehetőségét, hogy a sztereotip igazolások implicit módon működhetnek. A rendszerigazolás tudattalan volta lehetővé teszi a létező ideológiák érvényesítését a megfigyelők vagy a célszemély tudomása nélkül.

AZ ÖNIGAZOLÁSI MEGKÖZELÍTÉS

Általában Walter Lippmann-nak (1922) tulajdonítják a sztereotípi fogalmának bevezetését a társadalomtudományokba (pl. Ashmore és Del Boca 1981; Brigham 1971; Fishman 1956; LaViolette és Silvert 1951). Bár Lippmann (1922) a sztereotípiát által betöltött kognitív funkciót hangsúlyozta, így az egyszerűsítést és a kategorizációt, azonban motiváló szerepét is figyelembe vette:

„Az erőfeszítéssel való takarékoságunk mellett más okunk is van arra, hogy olyan gyakran kitartsunk sztereotípiáink mellett, amikor egy kevésbé elfogulatlan látomást is követhetnénk. A sztereotípiák rendszerei személyes szokásaink magjai lehetnek, *védőbástyái a társadalomban elfoglalt pozíciónknak*” (95, kiemelés utólag).

Más szóval Lippmann bebizonyította, hogy az egyének azért sztereotipizálnak, mert ez igazolja személyes státusukat vagy másokkal szembeni viselkedésüket. A korai szociálpszichológiai irodalomban jelenik meg hangsúlyosan a feltevés, hogy a sztereotípiák az egyének viselkedését igazolják (pl. Adorno és munkatársai 1950; Allport 1954; Katz és Braly 1933; 1935). Katz és Braly (1935, 182) példának okáért úgy fogalmaz, hogy „a csoportokkal szembeni előítéletek olyan racionalizációk, melyekkel az egyén fenntartja önbecsülését és előmozdítja saját gazdasági és egyéb érdekeit”. Allport (1958, 187) szerint a sztereotípiát legfőbb funkciója hasonlóképpen az, hogy „igazolja (racionalizálja) viselkedésünket más szociális kategóriákkal való kapcsolatunkban”. Közös ezekben a magyarázatokban (és talán részben ez felelős tévedéseikért), hogy a sztereotípiaképzés a kizsákmányolás céljait szolgálja, pontosabban e kizsákmányolás személyes védelmét vagy racionalizációját segíti.

A sztereotípiák öngazoló funkciójának elképzelése folyamatosan hatott a „funkcionális megközelítést” valló kutatókra, különösen azokra, akik pszichoanalitikus nézőpontból vizsgálták a sztereotípiaképzést és az előítéleteket (pl. Adorno és munkatársai 1950; Bettelheim és Janowitz 1964; Katz 1960; Myrdal 1944; Smith és munkatársai 1956). Freud nyomán e szerzők feltételezték, hogy a sztereotípiaképzés „elhárító mechanizmusként” szolgál, amely folyamat során a belső konfliktusok társadalmi bűnbakokra vetülnek ki. Bár számos ilyen magyarázat a freudiánus nézőpontot összehangolta a szociológiai megközelítésekkel (pl. Adorno és munkatársai 1950), a sztereotipizálás vonatkozásában az énvédő hipotézist mégis azért kritizálták, mert „messzemenőig figyelmen kívül hagyja a társadalmi környezet befolyását az egyénre” (Bettelheim és Janowitz 1964, 50). Annak ellenére, hogy az öngazolósi funkció csábító volt, nem rendelkezett elégséges empirikus bizonyítékkal. Elvetették, amikor a szociálpszichológia egészében elutasította a pszichoanalízist (Sherif és Cantril 1947) még az előtt, hogy az attitűd és a sztereotípiák funkciómagyarázatának modern alternatívái előálltak volna.

Míg a kutatók visszatértek az attitűd és kisebb mértékben a sztereotípiák funkcióinak vizsgálatához (pl. Herek 1984; 1986; Shavitt 1989; Snyder és DeBono 1989; Snyder és Miene 1994), az öngazolás ugyanúgy a legkevésbé vizsgált a funkciók közé tartozott. Mindamellettt időnként felfedezhettünk néhány eredményt, mely Lippmann (1922) hipotézisét támasztja alá, miszerint a sztereotípiákat az előnyös helyzetű egyének használják „a társadalomban elfoglalt pozíciójuk védelme érdekében” (95). Ashmore és McConahay (1975) szerint például annak valószínűsége, hogy a szegény embert lustának sztereotipizálják, aki meg is érdemli sorát, pozitívan korrelál az értékelő szocioökonómiai státusával, ezek szerint várhatóan a társadalomban magas pozícióknak örvendők azzal igazolják magukat, hogy becsmérlik a kevésbé szerencsés embereket. Azt is megfigyelték a szerzők, hogy az agresszív tettek elkövetői viselkedésüket sztereotip „delegitimizálással” igazolják, amivel áldozataik emberi mivoltát tagadják, mint amikor a katonák „vadállatnak” vagy „sátáninak” képzelik az ellenfelet (pl. Bar-Tal 1989; 1990). Valójában, a funkcionáliselmélet-alkotók munkáikban mindvégig a motivációs előnyt vizsgálják, amivel a sztereotípiakalkotók számára a saját státusuk és magatartásuk igazolására

tett erőfeszítései járnak (pl. Herek 1986; Snyder és Miene 1994; Sunar 1978). Hasonlóképpen néhány marxista elméletalkotó is úgy véli, hogy az öngazolás „szükséges annak magyarázatához, miért tartanak ki az emberek olyan szilárdan felületes és emberellenes nézetek mellett, mint amilyen a rasszizmus és a szexizmus” (vö. Adorno és munkatársai 1950; Cunningham 1987, 259). Ezzel szemben mi a rendszerigazolás megközelítése mellett érvelünk a sztereotípiaképzésben, ahol a szerepspecifikus vonások meghatározottságát nem az egyéni motiváció támasztja alá, hanem az egy ideológiai környezetben zajló információfeldolgozás eredménye.

Az öngazolási hipotézis több szempontból is hiányos. Először is – és talán álláspontunk szempontjából ez a legfontosabb – az öngazolás nem tudja megmagyarázni a negatív önsztereotipizálás számos dokumentált esetét, amikor a hátrányos helyzetű csoportok tagjai saját csoportjukra és magukra vonatkozó megbélyegző sztereotípiákkal azonosulnak (pl. Allport 1954; Bettelheim és Janowitz 1964; Brown 1986; Clark és Clark 1947; Gergen 1969; Giles és Powesland 1975; Gregor és McPherson 1966; Lambert és munkatársai 1960; Lewin 1941; McNaught 1983; Miller 1970; Pettigrew 1964; Sarnoff 1951; Williams és Morland 1979). Bár az „öngyűlölet” jelenségének múltja ellentmondásos a társadalomtudományokban, és számos módszertani és empirikus kritikával illették (pl. Banks 1976; Crocker és Major 1989; Greenwald és Oppenheim 1968; Hraba és Grant 1970; Katz és Zalk 1974; Porter és Washington 1989; Rosenberg 1989; Turner és Brown 1978), a kutatók továbbra is megfigyelnek negatív sztereotipizálást alacsony státusú csoportok körében, akiknek szigorúan behatárolt lehetőségeik vannak a valódi kollektív felemelkedésre (pl. Aboud 1988; Bernat és Blach 1979; Broverman és munkatársai 1972; Corenblum és Annis, kiadás alatt; Fine és Bowers 1984; Jahoda és munkatársai 1972; Milner 1981; Peterson és Ramirez 1971; Tajfel 1982; Vaughan 1978). Világos, hogy amennyiben az ilyen bizonyítékok megbízhatóan igazolni tudják a negatív önsztereotipizálás gyakoriságát vagy általános jelenlétét, mindez meghaladná az öngazolás megközelítésének magyarázó kapacitását, mivel aligha képzelhető el, hogy bensőnkből fakadna önmagunk becsmérése a sztereotip dimenziók mentén.

Másodszor az öngazolási megközelítések már említett gyenge pontja az, hogy az emberek gyakran igazolást igénylő személyes

viselkedésük vagy státusuk hiányában is sztereotipizálnak. Sok ember azonosul például olyan csoportokra vonatkozó negatív sztereotípiákkal, melyekkel soha nem került kapcsolatba, akikkel szemben ezért nincs is racionalizálendő magatartása (pl. Diab 1962; Katz és Braly 1933; Prothro 1954). Ugyanígy, a hátrányos helyzetű csoportoknak is gyakran vannak egymásról negatív sztereotípiák, bár nincsenek a magas státus relatív pozíciójában, ezért nem lenne szükséges a védelem. Minderre példa lehet a „munkásosztály rasszizmusa” (pl. Willhelm 1980).

Harmadszor a sztereotípiákat jellemzi konszenzuális jellegük, a tény, hogy a társadalom nagy része egyetért velük (pl. Allport 1954; Ehrlich 1973; Fishman 1956; Katz és Braly 1933; Tajfel 1981a; 1981b). Például Triandis és munkatársai (1982) azt találták, hogy a latin származásúak és az afroamerikaiak majdnem ugyanazokat a sztereotípiákat használják egymással szemben, amiket a fehérek velük szemben. Ha a sztereotípiák tartalma az egyéni igazolás folyamataiból keletkezett, ahogyan azt az önigazolás hipotézise feltételezi, akkor nem tűnik valószínűnek, hogy olyan általánosan osztja őket mindenki, hiszen az egyéneknek különbözniük kellene az adott dimenzióban, amelyben a racionalizációra van szükség. Visszatérünk még a konszenzualitás kérdésére a sztereotípiaképzés csoportigazolási megközelítésének bemutatásakor.

A CSOPORTIGAZOLÁSI MEGKÖZELÍTÉS

Tajfel (1981b) – mint ismeretes – amellett érvelt, hogy a sztereotipizálást a csoport érdekei és a szociális identitás kontextusában kell vizsgálni. Pontosabban, azt állította, hogy a sztereotípiák a saját csoport külső csoport ellen „elkövetett vagy eltervezett” cselekedetei igazolására szolgálnak. Tajfel tehát kitágította az önigazolás kezdeti hipotézisét a csoportközi kapcsolatok szintjére, amelynek úttörői Allport (1954) és mások (pl. Cox 1948; LaPiere 1936; LaViolette és Silvert 1951; Sherif és Sherif 1956) voltak. Hasonló csoport alapú funkciókat javasoltak mások, „szociális integráció” (pl. Schaff 1984) és „társas alkalmazkodás” (Katz 1960; Smith és munkatársai 1956; Sunar 1978) névvel, ezek az elnevezések hangsúlyozni szándékozzák a saját csoport megszilárdulását

annak érdekében, hogy meg tudja magát különböztetni más csoportoktól.

Tajfel és kollégái munkáját felfoghatjuk, mint a sztereotípiák „igazoló” funkciójára irányuló figyelem második hullámának kezdetét, azzal a letisztult megfigyeléssel, hogy a sztereotípiák racionalizáló csoportközi funkciót látnak el azt igazolva, ahogyan a saját csoport a külső csoporttal bánik (pl. Condor 1990; Hogg és Abrams 1988; Huici 1984; Tajfel 1981a; 1981b). A saját csoport tagjai továbbá várhatóan azért fognak negatív sztereotípiákat alkalmazni a külső csoportra vonatkozóan, hogy ezzel csoportjukat megkülönböztessék más csoportoktól, összehasonlító szociális megítéléssel értékelve fel saját csoportjukat a másikkal szemben (pl. Tajfel 1978; Tajfel és Turner 1979; 1986; Turner 1975). A szociális identitás elméletét „konfliktuselméletként” emlegetik, mert feltételezi, hogy a társadalmi csoportoknak versengeniük kell egymással a szimbolikus vagy kézzelfogható anyagi forrásokért, illetve azért alakítják ki a más csoportokra vonatkozó sztereotípiákat, hogy versengésüket igazolják (Billig 1976; Hogg és Abrams 1988). Többek között a Hewstone és munkatársai (1982), a Wagner és munkatársai, (1986), és a Spears és Manstead (1989) által végzett kísérleteket idézik gyakran, mint amelyek abban találják meg csoportok sztereotípiahasználatának okát, hogy azok magukat pozitívan megkülönböztessék más csoportoktól. Ezek a kísérletek sem nyújtanak azonban olyan szilárd megalapozást, mint ahogyan az elvárható lenne. Mindamellettszintekívétel nélkül minden újabb szakirodalmi összefoglalás elfogadja Tajfel feltételezését, miszerint az emberek motiváltak arra, hogy a saját csoportra vonatkozó pozitív és a külső csoportra vonatkozó negatív sztereotípiákat fenntartsák (pl. Ashmore és Del Boca 1981; Bar-Tal 1989; Bar-Tal és munkatársai 1989; Brewer és Kramer 1985; Dovidio és Gaertner 1986; Hamilton 1981; Hamilton és Trolie 1986; Hewstone és Giles 1986; Hogg és Abrams 1988; Howard és Rothbart 1980; Huici 1984; Jussim és munkatársai 1987; Maass és Schaller 1991; Messick és Mackie 1989; Mullen és munkatársai 1992; Stephan 1985; Wilder 1986; Worchel és Austin 1986).

Tajfel csoportigazolási megközelítése azzal, hogy kiterjeszti az öngazolás elméletét a self védelméről a kiterjesztett self védelmére, legyőz számos nehézséget, melyekkel Lippmann, Katz,

Allport és mások is szembesültek. Például az egyén használhat bizonyos sztereotípiákat, nem feltétlenül személyes viselkedése vagy társadalmi pozíciója igazolására, hanem azok cselekedeteit védve, akikkel szociálisan azonosult. Tehát az embereknek lehetnek olyan csoportokról is sztereotípiáik, amelyekkel ők személyesen soha nem találkoztak, de amelyekkel csoportjuk más tagjai már találkoztak (vö. Gergen 1969). A szociális identitás elmélete hangsúlyozza még a csoportok közötti versengést, ami segít megmagyarázni, miért hirdetnek hátrányos helyzetű csoportok egymásról negatív sztereotípiákat. Bár egy csoportról sem lehet azt mondani, hogy kiváltságos helyzetet élvez, melyet védeni kellene, mint ahogyan azt Lippmann, Katz és Braly és mások hangsúlyozták, mindkét csoport pszichológiai nyereségre tesz szert azért, hogy a hozzá közeli státusú csoporttal szemben magát felértékelheti (pl. Tajfel 1978).

Az elképzelés, hogy a sztereotípiák csoportos viselkedés keretében jelennek meg, segít megmagyarázni, miért egységesebb a sztereotípia tartalma annál, mint ahogyan azt az önigazolás elmélete alapján gondolnánk. Hogg és Abrams szerint (1988, 75) „hogyan általánosan osztják a sztereotípiákat, a társas befolyás szociális folyamatának eredménye, mely konformitást idézett elő a csoport normáihoz”. Más szóval, a szociális identitás elmélete azt állítja, hogy a sztereotípiák azért konszenzuálisak, mert követésükkel a szociális csoport minden tagja a csoportközi viselkedés kollektív igazolását hozza létre. Mindazonáltal ez nem ad magyarázatot arra, miért konszenzuálisak a sztereotípiák a csoportok *között* – különböző szociális csoportok tagjainak gyakran vannak azonos sztereotípiái bizonyos csoporttal szemben annak ellenére, hogy csoportközi kapcsolataik nem egyeznek. Például kutatók úgy találták, hogy a férfiak és a nők hasonló nemi sztereotípiákkal azonosulnak (pl. Ashmore és Del Boca 1986; Banaji és Greenwald 1994; Banaji és munkatársai 1993; Basow 1986; Broverman és munkatársai 1972; Howard 1984; McKee és Sherriffs 1956), valamint a fehéreknek és a feketéknek is vannak hasonló rasszista sztereotípiái (pl. Bayton és munkatársai 1956; Katz és Braly 1933; Sagar és Schofield 1980). Ezenkívül Triandis és munkatársai (1982) arról számoltak be, hogy a fehérek, a feketék és a latin-amerikaiak nem különböznek sztereotípiáikban annak ellenére, hogy az USA-ban élő ezen csoportok státusában jelentős különb-

ségek mutatkoznak. A sztereotípiá irodalmának egyik legkorábbi és legrámaibb következtetése az volt, hogy a különböző nemzetiségekre vonatkozó sztereotípiák széles körben elterjedtek a különböző csoportok, sőt kultúrák között is (pl. Diab 1962; Gergen 1969; Katz és Braly 1933; Prothro 1954). A kutatók a nemi sztereotípiákkal kapcsolatosan is nagymértékű általánosíthatóságról számoltak be a kultúrák között (pl. Basow 1986; Ward 1985; Williams és Best 1982).

Condor (1990, 236–237) azzal a kritikával illeti a szociálisidentitás-elmélet alkotóit, hogy a sztereotípiák konszenzualitását „*a priori* feltevésnek” tekintik, figyelmen kívül hagyva, miért osztják különböző csoportok ugyanazon sztereotípiákat. Mi amellett érvelünk, hogy a szociális identitás elmélete valóban csak korlátozott mértékben magyarázza, hogy a sztereotípiákban társadalmi (vagy társadalmak között) egyetértés van. Egy teljes körű elméletnek érintenie kellene az ideológiai hatalom fogalmát is (megmagyarázni azon szociális folyamatokat, melyeken keresztül a hatalmon lévők a tudást teremtik és terjesztik), valamint a hamis tudat pszichológiai magyarázatainak bizonyítékait (megmagyarázva a kognitív mechanizmusokat, melyek segítségével az emberek ezt a tudást megszerzik és használják), hogy megértsük, miért ragaszkodnak a hátrányos helyzetű csoporttagok olyan normákhoz és igazolásokhoz, amely nem áll érdekükben.

Míg a szociális identitás elmélete összhangban van az önsztereotipizálás jelenségével, mely önmagunk csoporttagság alapján történő kategóriába sorolását egyéni tendenciaként értelmezte (pl. Hogg és Turner 1987; Lorenzi-Cioldi 1991; Oakes és Turner 1990; Turner és munkatársai 1987; Turner és munkatársai 1992), nem magyarázta meg azonban a *negatív* önsztereotipizálás jelenségét, amit még az önigazolási megközelítések megvitatásában kiemeltünk. Broverman és munkatársai (1972) vizsgálatában a nő kísérleti személyek saját csoportjukat valójában negatívan értékelték az „irracionális”, „passzív” és „inkompetens” sztereotípiatartalmakkal írva le magukat (lásd továbbá: Widiger és Settle 1987). Bár Eagly és Mladinic (1994) szerzőpárnak és másoknak is igazuk van, amikor kimutatják, hogy a nők sztereotípiái sok szempontból pozitívak, fontos felismernünk, hogy a saját csoport negatív sztereotípiái (és a külső csoport pozitív sztereotípiái) összeegyeztethetetlenek a csoportigazolás funkciójával.

A szociálisidentitás-elmélet saját empirikus paradigmáján belül végzett vizsgálatokból is van némi bizonyíték a saját csoport sztereotip dimenziók mentén történő leértékelésére. Spears és Manstead (1989) például azt találták, hogy a Manchester University hallgatói az Oxford University tipikus hallgatóját „szorgalmasabbnak”, „magabiztosabbnak”, „értelmesebbnek” és „intellektuálisabbnak” értékelték, mint a saját egyetemük tipikus hallgatóját. Még akkor is elvárnánk a hallgatóktól, hogy „minden áron” – Hogg és Abrams szavaival élve (1988, 76) – védjék saját csoportjukat, ha az efféle különbségek objektív kritériumok – például osztályzatok, tesztpontok – alapján vagy széles társadalmi konszenzus szerint érvényesek is volnának.

Mullen és munkatársai (1992) metaanalitikus áttekintésükben, 77 laboratóriumi vizsgálat alapján, melyek azt a hipotézist ellenőrizték empirikusan, hogy a kísérleti vagy *ad hoc* csoportok a saját csoportot kedvezőbbnek értékelik a külső csoportnál, arra jutottak, hogy ugyan statisztikailag megbízható, de mérsékelt tendencia figyelhető meg a saját csoport preferálására. Bár Mullen és munkatársai nem foglalkoznak igazán azzal az esettel, mikor az alacsony státusúak előnyben részesítik a külső csoportot, Jost (1993) azonban újraelemezte az általuk idézett vizsgálatokat az elfogultság típusa szerint (saját, külső csoport felé vagy egyik irányában sem). Eredményei alapján az alacsony státusúak 85%-ára volt jellemző, hogy a magas státusú külső csoportot preferálja, míg a magas státusú csoportok közül senki sem mutatott ilyen jellegű preferenciát. Mullen és munkatársai írása (1992) tehát alábecsüli az alacsony státusú csoporttagok külső csoporttal szembeni preferenciájának mértékét kísérleti körülmények között, ami valószínűleg a hamis tudat egy típusát tükrözi. A külső csoport preferenciájának jele eltűnik Mullenék „valódi” csoportokra vonatkozó áttekintésének adataiban, melyek a saját csoport iránti elfogultságot általánosabban mutatják. Az ilyen csoportok azonban nem bizonyíthatják pontosan az elméleti úton meghatározott változók működését. A státus és a csoport típusa (laboratóriumi vagy „valódi”) közötti „interakció” alapja korántsem világos, talán a társas kíváncsiság kiterjedtebb mértékét tükrözi vissza a való élet szereplői körében (Jost 1993).

Egyre több szerző jegyzi meg, hogy a szociális identitás elmélete jelenleg nem ad magyarázatot a „külső csoport preferenciájá-

nak” jelenségére (pl. Apfelbaum 1979; Dittmar 1992; Hewstone és Jaspars 1984; Hinkle és Brown 1990; Jost 1993; Kalmuss és munkatársai 1981; Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1993). Hinkle és Brown (1990) például a következőképpen érvelnek:

„Az outgroup-preferencia *per se* nem összeegyeztethető azzal a [szociális identitás elméletéből következő] nézettel, hogy a csoporttagok pozitív szociális identitásukat a csoportközi összehasonlító és saját csoportot preferáló folyamatok segítségével hozzák létre és tartják fenn” (49).³

A szociális identitás elmélete önmagában nem tud megmagyarázni olyan jelenségeket, mint a saját csoportról alkotott negatív sztereotípiák, bár az általa tárgyalt eredmények relevánsak lehetnek (pl. Tajfel 1982; Tajfel és Turner 1979; 1986; Turner és Brown 1978; van Knippenberg 1978; 1984).

Egyes esetekben egyértelműen úgy tűnik, mintha a szociális identitás vagy a selfkategorizáció elméletei azt sugallnák, hogy az egyén motivált a saját csoportra vonatkozó pozitív sztereotípiák alkotására (pl. Hogg és Abrams 1988; Turner és munkatársai 1987), máskor azonban a saját csoportra vonatkozó sztereotípiák – akár pozitívak, akár negatívak – mintha visszatükröznék a csoport társadalomban elfoglalt helyét (pl. Hogg és Turner 1987; Tajfel és Turner 1979; 1986). Hogg és Abrams (1988, 76) például azt fejt ki, hogy „közös érdek fűződik ahhoz, hogy a saját csoport értékelő fölényét minden áron fenntartsák”, ezzel szemben Hogg és Turner (1987, 31) azt állítja, hogy „az önsztereotipizálás (legyen az etnocentrikus, ambivalens vagy negatív értelmű) pontos

³ Érdekes, hogy eredetileg Tajfel és Turner (1979; 1986) hívták fel a figyelmet a külső csoport preferenciájának jelenségére az alacsonyabb rendű csoportok körében, hogy ezzel vitassák a „realisztikus konfliktuselméletet”, amit Sherif, Campbell és mások állítottak fel. A szociálisidentitás-elmélettel a hátrányos helyzetű csoportok körében felmerülő negatív szociális azonosulásra akartak magyarázatot adni, de főleg azt állították, hogy ezen csoportokra pszichológiai nyomás nehezedik helyzetük javítása irányába, melyet az elfogadott hierarchia megkérdőjelezésével érnek el. Az elmélet szerint a hátrányos helyzetű egyének erősen motiváltak arra, hogy legyőzzék a fennálló szociális rendszer hatásait, és ez gyakran sikerül nekik (pl. Hogg és Abrams 1988; Tajfel és Turner 1979; 1986; Turner és Brown 1978). Ez a nézet valószínűleg alábecsüli az ideológiai uralom körét és annak mértékét, amennyire a hátrányos helyzetű csoporttagok kitartanak a szociális rend – amely az ő elnyomásukért felelős – megmagyarázása és igazolása mellett.

formája csak a csoportok közötti kapcsolatokra vonatkozó ismeretekből jelezhető előre". Ez a kétértelműség talán megfigyelhető a szociálisidentitás-elméletnek az ideológia és hamis tudat fogalmával való ambivalens kapcsolatában is (vö. Apfelbaum 1979; Condor 1990). Az elmélet elismerni látszik, hogy a hatalommal nem rendelkező csoportok gyakran internalizálják a hatalommal rendelkező külső csoportok normáit, ugyanakkor azt is előre jelzi, hogy a hatalommal nem rendelkező csoportok ki fogják alakítani *saját* normáikat a pozitív megkülönböztetés érdekében. Még ha a szociális identitás elmélete nem is összeegyeztethetetlen olyan jelenségekkel, mint a negatív önsztereotipizálás és a külső csoport preferenciája (pl. Tajfel és Turner 1986; Turner és Brown 1978), nem kínál azonban e jelenségekért felelős mechanizmust, mint a saját csoport pozitív sztereotipizálásának és a külső csoport negatív sztereotipizálásának magyarázatára a szociális összehasonítás szükségletét (pl. Hinkle és Brown 1990; Hogg és Abrams 1988).

A szociálisidentitás-elmélet alkotói megkísérik feloldani a csoportigazolás hipotézise és a hátrányos helyzetű csoportok körében kimutatott külső csoportpreferencia közötti ellentmondást a rendszer észlelt „legitimitásának” és „stabilitásának” magyarázataival vagy a csoporttagok korlátozott képességével az ilyen helyzetekben felmerülő „kognitív alternatívák” feltételezésére (Tajfel 1982; Tajfel és Turner 1979; 1986; Turner és Brown 1978). Ami a társadalmi sztereotípiaképzést illeti, ezt a faktort a sztereotípia „konszenzualitásaként” fogalmazták meg, azaz annak mértékeként, mennyire tekintik a tartalmát vitathatatlannak és széles körben érvényesnek (pl. Spears és Manstead 1989; van Knippenberg 1984). Ebből következően a szociális identitás elmélete feltételezi, hogy ha a saját csoportra vonatkozó negatív kép legitimnek és változása valószínűtlennek tűnik, a hátrányos helyzetű csoportok internalizálhatnak számukra sértő sztereotípiákat magukról; mikor azonban ezeket a sztereotípiákat igazságtalannak vagy a változásra késznek észlelik, a saját csoport preferenciája újból érvényesülni fog, s eltűnik a saját csoportra vonatkozó negatív sztereotipizálás (pl. Tajfel és Turner 1986). Spears és Manstead (1989) tehát azt találták, hogy a manchesteri diákok elismerték az oxfordiak fölényét olyan a közmegegyezés által elfogadott dimenziók mentén, mint „szorgalmas” és „intellektuális”, de a saját csoportot pozitívabbnak értékelték a külső csoportnál az olyan

vonások mentén, mint „gyakorlatiasság”, „alkalmazkodóképesség”, valamint „a zene- és divatirányzatok ismerete”. A rendszerigazolási megközelítés azt feltételezi, hogy ezek a vonások, melyek mentén az alacsonyabb rendű csoportok magukat pozitívabban differenciálják, valójában a *status quo* megerősítését szolgálhatják az olyan sztereotípiaképzéssel, amely segítségével a kevésbé előnyös helyzetű csoportok maguk vagy mások számára alkalmazkodónak, elégedettnek látszanak („alkalmazkodóképesség”) vagy az olyanak, aki nem különösebben törődik a teljesítménnyel („zene és divat iránti érdeklődés”). A *status quo* stabilitásának és legitimációjának észlelése, vagy a sztereotípiák konszenzualitása és érvényessége annak tünetei, amit mi „rendszerigazolásnak” nevezünk.

A *status quo* igazolása, ezek szerint, gyakran túlsúlyba kerül a csoportérdekek védelmezésével szemben. Úgy tűnik, az egyenlőtlen helyzetek igazolási funkcióját látja el olyan esetekben, mint amilyen a saját csoporttal szembeni negatív sztereotípiaképzés, még a személyes és csoportérdekek sérelmére is (vö. Sidanius és Pratto 1993). Többek között ezért vezetjük be a sztereotípiaképzés harmadik, rendszerigazolási funkcióját is, ami elfogadja a hamis tudat gondolatát, és amit a kísérleti szociálpszichológia elméletei és adatai is alátámasztanak.

A RENDSZER-IGAZOLÁSI MEGKÖZELÍTÉS

Itt az ideje a szociálpszichológiában, annak, hogy az igazolás harmadik megközelítési módja felvetődjön, melyben a sztereotípiák ideológiai funkcióját bemutatjuk a többiek mellett vagy gyakran inkább a személyes vagy csoportvédelemmel kapcsolatos motiváló funkciókkal szemben. Nem akarjuk kizárni a korábbi igazolási elméleteket azt állítva, hogy a sztereotípiák „a rendszert igazoló” funkciót látnak el, inkább építeni szeretnénk rájuk, hogy magyarázatot adjunk eddig mellőzött vagy nem értelmezett jelenségekre. Turner és munkatársai elképzeléséhez hasonlóan, mely szerint az egyén oda-vissza mozoghat a személyestől a csoportos kategorizációig (pl. Oakes és Turner 1990; Turner és munkatársai 1987; 1992), mi azt vetjük fel, hogy az egyén olykor egy „rendszerigazoló” beállítottságot vesz fel, mellyel a fennálló hely-

zetet „minden áron” fenntartja. Egyébként nem állítjuk, hogy a rendszerigazolás minden sztereotípiát megjelenésére és fenntartására magyarázatot ad, csak azt, hogy számos sztereotípiát követői számára a *status quo* fenntartásának funkcióját látja el.

Tovább kívánjuk pontosítani azt az állítást, hogy a sztereotípiák ideológiai funkciót szolgálnak. Különösen azt igazolják, ha bizonyos csoportok másokat kizsákmányolnak. Megmagyarázzák egyes csoportok szegénységét vagy hatalomnélküliségét, valamint mások sikerét úgy, hogy ezeket a különbségeket legitimnek, sőt természetesnek láttatják. Ez az álláspont számos szociálpszichológiai kutatással van összhangban, melyek eredménye, hogy „a társadalmi lét egyik leggyakrabban megfigyelhető jellegzetessége, hogy az emberek a szociális szabályokat »kötelező« minőséggel színezik át” (Lerner 1980, 10). Az önészlelést, az attribúciót, a kognitív konzervativizmust, a társadalmi szereposztást, a viselkedésbeli megerősítést és az igazságos világot érintő elméletekre és ezekkel kapcsolatos adatokra alapozva meghatározunk egy olyan folyamatot, melyen keresztül a sztereotípiák megmagyarázzák a fennálló társadalmi rendszereket, valamint a self és mások pozícióját és cselekedetét. Ez az elgondolás, mint ahogy szó volt már róla, nem újdonság. A változásnak való ellenállás nézőpontja alapul szolgál olyan széles körű társadalomfilozófiáknak, mint a marxizmus és a feminizmus, valamint olyan pszichológiai magyarázatoknak, mint a kognitív konzervativizmus, a téves megerősítés és az implicit sztereotípiaképzés.

Mivel az uralkodók eszméi hajlamosak az alattvaló eszméivé válni (pl. Kluegel és Smith 1986; McKinnon 1989; Marcuse 1964; Marx és Engels 1846; Mason 1971), rendszerigazoló sztereotípiákat az is gyárthat, akit emiatt veszteség ér. A rendszerigazoló megközelítés közvetlenebbül érinti a hamis tudat kérdéseit, mint az ön- vagy csoportigazolást hangsúlyozó megközelítések, mivel az első megközelítés alapján bizonyos feltételek között az emberek minden áron igazolják a *status quót*, a saját vagy egy másik csoporttag érdekeinek igazolási vágya felett. A társadalmi uralkodás perspektívájából az elméletalkotók (pl. Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1993) ugyanezekre az ideológiai folyamatokra hívják fel a figyelmet, mikor „legitimizáló mítoszokról” beszélnek, melyek egyes csoportok mások általi elnyomásának igazolására szolgálnak. Bár Sidanius és Pratto is állítja, hogy az egyenlőtlen társadalmi

rendszereket gyakran közmegegyezéssel a sztereotípiákon és más vélekedésszisztemeken keresztül igazolják, szociobiológiai magyarázatuk azonban ahhoz a következtetéshez vezet, hogy az elnyomás „elkerülhetetlen” (Sidanius és Pratto 1993). A hamis tudat vizsgálatával foglalkozó kognitív szociálpszichológiai megközelítésünk (vö. Bandura 1986) viszont megmutathatja az ezt előidéző társadalmi és politikai viszonyok végleges megváltoztatásának módját (Cunningham 1987; McKinnon 1989).

A rendszerigazolás olyan pszichológiai folyamatra utal, melyben az egyén úgy fog fel, ért meg és magyaráz egy fennálló szituációt vagy körülményeket, hogy a szituáció vagy a helyzet fennmaradjon. Ettől eltér az ön- és csoportigazolás nézete, melyek egy pszichológiailag adaptív mechanizmust tételeznek fel (az ego vagy a kiterjesztett kollektív ego védelme); a rendszerigazolás nem kínál ezzel egyenértékű funkciót, mely a self vagy a csoport érdekeinek védelmét szolgálja. Valójában a rendszerigazolás olyan pszichológiai folyamatra vonatkozik, aminek segítségével a fennálló társadalmi berendezkedés fennmarad a hátrányos helyzetű egyének és csoportok nyilvánvaló pszichológiai és anyagi sérelme ellenére is. A hangsúly itt a hamis tudat képzésén van, amiben a rendszerigazolás különbözik a korábbi nézetektől. Azt gondoljuk, hogy egy ilyen széles körű elképzelésnek magyarázatot kell adnia többek között a hátrányos helyzetű csoportoknak a saját csoportra vonatkozó negatív sztereotípiaképzésére, valamint arra, hogy számos sztereotípiában társadalmi vagy társadalmak közötti egyetértés van.

BIZONYÍTÉKOK A SZTEREOTÍPIZÁLÁSRA MINT A RENDSZER IGAZOLÁSÁRA

Szándékunk szerint ebben a részben áttekintjük azon szociálpszichológiai eredmények sorát, melyek azt mutatják, hogy az emberek selfjükkel és mások jellegzetességeivel kapcsolatos gondolataikat olyan társadalmi elrendezések alapján alakítják ki, mint a társadalmi szereposztás, a felelősségben való osztozás, illetve olyan kész tények alapján, mint egy törvényes határozat vagy az agresszív megtorlás. Ezen területeken azt találták, hogy az emberek inkább a társadalmi helyzetüknek megfelelő vonásokkal ru-

házzák fel magukat, illetve másokat, legyenek akár pozitívak, akár negatívak, ahelyett hogy megkérdőjeleznék a rendszer szabályait vagy legitimizációját, mely ehhez a társadalmi elrendezéshez vagy végeredményhez vezetett. E rendszerigazolás felé mutató tendenciák akkor is előfordulhatnak, ha az egyének tudják, hogy az elrendezés vagy a kimenet önkényes folyamat eredménye, és számukra negatív következményekkel jár. Ilyen körülmények között a sztereotípiaképzés téves tudatot eredményezhet, az emberek elfogadják a „téves vélekedéseket, melyek fenntartják elnyomásukat” (Cunningham 1987, 255).

Például a véletlenszerű szereposztás eredményeként egy kísérleti helyzetben valakinek juthat a „versenyző”, másnak a „kérdező” szerepe; a történelmi események eredményeként az afrikaiaknak a rabszolga szerepét kellett játszaniuk, az európaiak viszont az uralkodó szerepét kapták; végül pedig evolúciós események vezettek oda, hogy a nők képesek gyereket szülni, nem a férfiak. A kísérleti szereposztás ezután arra ösztönzi a versenyzőt és a megfigyelőt, hogy a kérdezőt értelmesebbnek ítélje (Ross és munkatársai 1977); a rabszolgaszerep alapján a szolga és az úr is „gyermetegnek” és „alázatosnak” látja az alávetettet (pl. Ashmore és Del Boca 1981); és a terhesszerepe vezeti a nőket és a férfiakat arra, hogy „gondoskodónak” tekintsék a nőket, és „autónomnak” a férfiakat (pl. Eagly és Steffen 1984; Hoffman és Hurst 1990). Ha már az események együttese bizonyos társadalmi elrendezést eredményez, akár történelmi véletlenek, akár emberi szándékok következményeként, ezek a helyzetek inkább érthetőnek és indokoltnak tűnnek egyszerűen azért, mert léteznek. A sztereotípiaképzés, ahogy ilyen kontextusban működik, pszichológiai eszköznek tűnik a rendszer igazolásában.

A „rendszer” e helyütt kétségkívül határozatlan fogalom, nagyon változatos eseteket kíván lefedni. Mi a családokban, intézményekben, szervezetekben, szociális csoportokban, kormányokban és a természetben található társadalmi elrendezésekre gondolunk többek között. A rendszerigazolás olyan pszichológiai folyamatra utal, melyben elfogadunk, megmagyarázunk és igazolunk bizonyos fennálló feltételeket, körülményeket, legyenek azok szociális, politikai, gazdasági, szexuális vagy jogi jellegűek, egyszerűen azért, mert léteznek. Mint ahogy Mason (1971) írja, a hátrányos helyzetű ember kezdi „azt hinni, hogy a rendszer a természeti rend része,

és hogy a dolgok mindig így fognak történni" (11). Mi mellett érvelünk, hogy a sztereotípiák gyakran látnak el ilyen ideológiai funkciót. A kísérleti szociálpszichológiai kutatásokat tekintjük át, bár tézisünk szempontjából sok más diszciplína eredményei is érvényesek. Nem véletlen, hogy a nézetünket alátámasztó kísérletek többségében szerepet játszik az egyenlőtlenség a szerepek vagy a végeredmények elosztásában, hiszen az egyének vagy csoportok közötti egyenlőtlenség igazolásra szorul a fenntartása érdekében.

Elméletünk megfelelően tudja magyarázni azt a számtalan, itt említett eredményt, melyek azt jelzik, hogy a társadalmi osztályokra épülő sztereotípiák elterjedtek és igazolják a rendszert (pl. Ashmore és McConahay 1975; Darley és Gross 1983; Dittmarr 1992; Feldman 1972; Howard és Pike 1986; Jones 1991). Mi az emberek azon hajlamát hangsúlyozzuk, hogy a sztereotip jelzőkre közvetlenül a státussal vagy pozícióval kapcsolatos információból következtetnek, főként azért, hogy a státusból vagy pozícióból adódó *különbségeket* igazolják. Így a munkásosztályról kialakított sztereotípiák, melyek szerint unintelligens, inkompetens, koszos és megbízhatatlan, a munkások szomorú gazdasági helyzetét racionalizáló, ideológiai funkcióként szolgálnak. Az alsóbb osztályokról és az afroamerikaiakról kialakított sztereotípiák között felfedezett hasonlóságok alapján néhányan arra a következtetésre jutottak, hogy a faji sztereotípiákra a gazdasági hátrányból következtetnek (pl. Bayton és munkatársai 1956; Jussim és munkatársai 1987; Smedley és Bayton 1978; Triandis 1977), ami beleillik a mi elképzelésünkbe is.

Eagly és munkatársai (Eagly 1987; Eagly és Steffen 1984; 1986; Eagly és Wood 1982) munkája fontos, mert bemutatja, hogy a sztereotípiák megjelenésének oka, hogy megmagyarázzák vagy igazolják a létező munkamegosztást. Eagly és Steffen (1984) például azt találta, hogy a nemi sztereotípiák a különböző szerepekkel rendelkező férfiakra és nőkre való feltételezésekből erednek. Pontosabban azt demonstrálták, hogy a kísérleti személyek a nőket „társas beállítottságúnak” tartják, hiszen ez megfelel a nők feltételezett „háztartásbeli” szerepének, míg a férfiakat „tevékenynek” ítélik, mert ez a férfiakra való feltételezett „dolgozó” szereppel konzisztens. Ennek megfelelően a férfi háztartásbeliket a háziasszonyokkal megegyezően ítélték meg, és inkább társas beállítottságúnak tartották, mint azokat a nőket, akiknek nem volt

meghatározva a foglalkozásuk; míg a női alkalmazottakat inkább címkézték tevékenynek, mint a férfi alkalmazottakat és az olyan férfiakat, akiknek nem adták meg a foglalkozását. Eagly és Steffen (1986) kiterjesztették eredményeiket, amikor rámutattak, hogy a kísérleti személyek a részmunkaidős női alkalmazottakat inkább társas beállítottságúnak és kevésbé tevékenynek sztereotipizálták, mint a teljes munkaidőben dolgozó nőket; és a részmunkaidős férfi alkalmazottakat kevésbé tevékenynek ítélték, mint azokat, akik teljes munkaidőben dolgoztak. A szerzők szerint „a nemi sztereotípiák központi oka a nők és a férfiak közötti különbség a társadalmi szerepek megoszlásában” (Eagly és Steffen 1984, 752), mivel az emberek sztereotípiáit a célszemélyek foglalkozásairól alkotott vélekedéseik közvetítik. A nemi sztereotípiaképzés így abból az erőfeszítésből eredhet, hogy megmagyarázzuk és igazoljuk, miért vannak a férfiaknak és a nőknek jellegzetesen eltérő társadalmi szerepei.

Hoffman és Hurst (1990) ugyancsak a társadalmi szerepek jelentőségét hangsúlyozzák a sztereotípiák tartalmának meghatározásában. Eaglyt követve amellet érvelnek, hogy a nemi sztereotípiák „a munkamegosztás racionalizálásának kísérletéből erednek mindkét nemnek olyan képességeket tulajdonítva, melyek a megosztott funkciók teljesítése szempontjából szükségesek” (206–207.). Megkértek embereket, hogy értékeljenek két fiktív csoportot, az „orintiaiakat” és az „ackmiaiakat”, akik foglalkozásukat tekintve „gyermekgondozók” és „városi munkások”. Hoffman és Hurst eredményei alapján az emberek spontán módon sztereotipizálták e csoportokat, hogy igazolják a különböző társadalmi szerepekben való állítólagos megoszlásukat. A gyermekgondozókat türelmesebbnek, kedvesebbnek, megértőbbnek ítélték, mint a városi munkásokat, akiket pedig magabiztosabbnak és erélyesebbnek tartottak. Továbbá a sztereotípiaképzés általában gyakoribb volt akkor, amikor a kísérleti személyeket először megkérték, hogy adjanak magyarázatot, miért rendelkeznek a csoportok különböző szerepekkel. Ez alátámasztja az elképzelést, hogy a sztereotípiák a fennálló rend igazolásának igényére alakulnak ki. Egy második kísérlet megismételte az alapvető eredményeket két másik társadalmi szerep esetére, az „üzletemberekre” és a „tudósokra” vonatkozóan, akiket „extravertált/ambiciózus”, illetve „introvertált/intellektuális” sztereotípiákkal illettek.

Mivel Hoffman és Hurst vizsgálatainak alanyai egy másik bolygó fiktív csoportjait ítélték meg, nem volt velük szemben a kísérleti személyeknek személyes vagy csoportmagatartása, amit igazolniuk kellett volna. Ennek ellenére mindkét csoportnak olyan vonásokat tulajdonítottak, amelyekkel a fennálló helyzetet erősítették meg. Hoffman és Hurst (1990) leírják, hogy „a nemi sztereotípiák többnyire a nemek közötti munkamegosztás racionalizáló, igazoló vagy magyarázó kísérletei” (199), mely következtésen alapul rendszer-igazolási megközelítésünk is.

Skrypnek és Snyder (1982) egy további kapoccsal kötik össze a sztereotípiaképzést és a rendszerigazolást, amikor rámutatnak, hogy a kísérleti személyek nemi sztereotípiái az ezekkel konzisztens munkamegosztást eredményeznek. A sztereotip elvárások különösen azokat a nőket, akikről mások azt hitték, hogy férfiak, arra ösztönözték, hogy sztereotip „férfias feladatokat” teljesítsenek, például megjavítsanak egy villanykapcsolót vagy csalit rögzítsenek a horoghoz. Ezzel szemben azok a nők, akiket nőknek hittek, olyan „nőies feladatokat” választottak, mint egy születésnapi torta díszítése vagy az ingvasalás (Geis 1993, a nemi sztereotípiákra vonatkozóan alátámasztást nyújt az elvárásokról szóló teljesebb vita). Eagly és Steffen (1984; 1986), Hoffman és Hurst (1990) és Skrypnek és Snyder (1982) vizsgálatait együttesen összegezve úgy tűnik, a nemi sztereotípiák egyszerre tükrözik vissza és reprodukálják a társadalmi szereposztást. A rendszerigazolás nézete alapján a sztereotípiák annyiban következnek a szociális és politikai rendszerekből, hogy bizonyos rendszerek az embereket olyan magukról és másokról alkotott sztereotipizálásra ösztönöznék, amely státusukat, szerepüket és a rendszert általában megmagyarázza és igazolja. Ilyen módon a sztereotip vélekedések visszatükrözik és igazolják is a fennálló társadalmi elrendezést.

Számos vizsgálat igazolta, hogy az emberek magukat, illetve másokat olyan tulajdonságokkal ruházzák fel, melyek igazolják státusukat és szerepüket. Egy rendkívül fontos demonstrációban például Ross és munkatársai (1977) bemutatták, milyen könnyen teremti a társadalmi szituáció igazolást a selffvel és másokkal kapcsolatos vélekedésekre. A kutatók véletlenszerűen osztották ki a kísérleti személyekre a versenyző vagy a kérdező szerepét a „Kockázat” nevű játék egy változatában, ami a játékosok általános is-

mereteit teszteli. Az eredmények szerint a kísérleti személyek nagyobb tudást tulajdonítottak a kérdezőknek, mint a versenyzőknek, egyszerűen azért, mert az utóbbiak messze nagyobb erőpróbának voltak kitéve. Tették ezt annak ellenére, hogy világos volt előttük, a szereposztás esetleges, és az előforduló különbségek pusztán a helyzetnek tulajdoníthatók, amelyben a kísérleti személyek benne találták magukat. Ezt a téves attribúciót akkor is fenntartották a kísérleti személyek, amikor *saját* képességeiket ítélték meg: kevésbé tartották magukat értelmesnek, ha a versenyző szerepe jutott rájuk, mint ha a kérdező szerepe. Ross és munkatársai olyasminek tulajdonították az eredményüket, amit mi a hamis tudat fogalmával illettünk:

„Az emberek hajlamosak alábecsülni, hogy a hatalmi csoportok látszólag pozitív tulajdonságai milyen nagy mértékben csak a szociális kontroll előnyeiből adódnak. A szociális ítéletek torzulása valóban elősegítheti a társadalmi mobilitás megszakítását, amikor a hátrányos helyzetűek és a gyengék túlértékelik az erősek képességeit, akik viszont kasztjuk tagjait helytelenül tartják nagyon is alkalmasnak vezetői feladataik ellátására” (494).

Természetesen ennek eredményeképpen alkotnak az erősekről még a gyengék is olyan sztereotípiákat, amelyek sikerüket magyarázzák vagy igazolják. Eközben a gyengéket úgy sztereotipizálják mások (és önmaguk is), hogy szomorú helyzetük jól kiérdemeltnek tűnjön fel és ugyancsak igazolásra találjon. A folyamat ördögi körré válhat, ha a sztereotipizált emberek maguknak inkább olyan társadalmi szerepeket választanak, melyek konzisztensek a mások róluk alkotott sztereotip elvárásaival (pl. Geis 1993; Skrypnik és Snyder 1982; Swann 1983). Az így megbélyegzett csoportok annyira hihetnek saját alacsonyabbrendűségükben, hogy az megakadályozza őket a pozitív végeredmények elérésében (pl. Steele 1992).

Más típusú bizonyítékok alapján, melyek az igazságos világba vetett hit Lerner (1980) általi elemzéséből indulnak ki, az emberek azért alkotnak magukról negatív elképzeléseket, hogy értelmet adjanak a társadalmi realitásnak. Lerner szerint az emberek motiváltak arra, hogy azonosuljanak az „igazságos világ elképzelé-

sével”, melynek megfelelően az emberek „azt kapják, amit megérdemelnek”, hiszen csak egy ilyen világban kontrollálhatják az emberek a végeredményeket (pl. Lerner 1980; Lerner és Miller 1978). Az elmélet megmagyarázza, miért vádolják az erőszak áldozatai önmagukat (pl. Janoff-Bulman 1992; Miller és Porter 1983; Wortman 1976), ami hasonlítható a hátrányos helyzetű csoportok körében előforduló negatív önsztereotipizálás problémájához. Az áldozatok ezek szerint helyzetükért inkább magukat vádolják, mint hogy elismerjék, a világ, amiben élnek „kiismerhetetlen és igazságtalan” (Miller és Porter 1983, 140; de lásd Crocker és Major 1989).

Azzal az elképzeléssel összhangban, hogy az emberek a negatív következmények miatt önmagukat vagy saját csoportjukat okolják, hogy fenntarthassák meggyőződésüket, mely szerint az emberek mindig azt kapják, amit megérdemelnek, Howard (1984) számolt be arról, hogy a férfiakkal együtt a nők is hajlamosabbak a fizikai támadás női, mint a férfi áldozatait felelőssé tenni. A szerző arra a következtetésre jut, hogy ezeket az eredményeket nehéz megmagyarázni az énvédelemmel (hozzátesszük, a csoportvédelemmel is). Ilyen helyzetekben az emberek, még akkor is inkább annak a rendszernek az igazolásában tűnnek érdekeltnek, amely a rémisztő dolgokat megengedi, ahelyett hogy védenék az áldozatok ártatlanságát, ha ők a saját csoport tagjai. Cunningham (1987) „alaptalan vádként” idézi ezt, mint a hamis tudat egyik fő típusát. A marxizmus és a feminizmus nézőpontjából vizsgálva például valóban alaptalan a hátrányos helyzetű csoporttagok részéről, ha önmagukat vagy egymást vádolják szerencsétlenségükért (pl. Cunningham 1987; McKinnon 1989).

Az igazságos világról szóló elképzelés összeegyeztethető azzal a marxista-feminista megközelítéssel, mely a sztereotipizálást ideológiának tekinti. Mindkét nézet szerint olyan módon alakulnak az emberek csoportjairól alkotott attribúciók, hogy megőrizték a társadalmi környezet látszólagos integritását és racionalitását, akár a személyes és csoportérdek kárára is. A különbség talán az, hogy Lerner (1980) úgy látja, „az igazságos világba vetett hit” természetes, univerzális motívum, ellenben a társadalomkritikusok az ideológiai igazolás szükségességét különösen a kizsákmányoló rendszerek – kapitalizmus, totalitarizmus vagy patriarchia – veledjárójának tekintik. A mi elvárásunk pedig az, hogy a rendszeriga-

zolás nagy változatosságot fog mutatni a szociális, történelmi, kulturális és gazdasági kontextusoktól függően (vö. Billig 1985).

Ez ugyan közvetlenül nem kapcsolódik a sztereotipizáláshoz, de Tyler és munkatársai meg akarták érteni, miért olyan hűségesek az emberek a törvényes és politikai intézményekhez akkor is, ha ezen intézmények számukra kedvezőtlen intézkedéseket hoznak (pl. Lind és Tyler 1988; Tyler 1990; Tyler és McGraw 1986). Véleményünk szerint ez a probléma megfelel a szóban forgó kérdésnek, nevezetesen, hogy miért azonosulnak az emberek olyan sztereotípiákkal, melyek a self és a csoport pszichológiai kárára igazolják a fennálló rendszer elrendezését. Például kutatók arra jöttek rá, hogy az emberek mindaddig elégedettek az eljárásrendszerekkel, míg azok lehetőséget biztosítanak arra, hogy részt vegyenek a folyamatban, még ha e részvételnek nincs is lényeges hatása a végeredményre (Lind és Tyler 1988; Tyler 1990). Tyler és McGraw (1986) fogalmazta meg ennek kapcsolatát a hamis tudat fogalmával arra a következtetésre jutva, hogy „a hátrányos helyzetű csoportok figyelmét helyzetük azon aspektusaira terelik, melyek által nem következtethetnek az igazságtalanság okára, ezáltal érve el a politikai nyugalmat” (126). Feltételezzük, hogy ugyanígy a hátrányos helyzetű csoportok azonosulnak a magukra és másokra vonatkozó megbélyegző sztereotípiákkal, mellyel az őket elnyomó rendszert igazolják. Ennek eredményeképpen persze állandósul a fennálló elrendezés.

Greenwald (1980; lásd még Janoff-Bulman 1992) áttekintett számos bizonyítékot a „kognitív konzervativizmusra” vonatkozóan, mely azt a hajlamot jelenti, hogy az információfeldolgozás pontossága árán is megőrizzük ismereteink és vélekedéseink fennálló rendszerét. Greenwald szerint az emberek hajlamosak ellenállni attitűdjeik és hiedelmeik megváltoztatásának azzal, hogy selektíven figyelik, és hoznak létre attitűdjeikkel konzisztens információkat, és torzítva emlékeznek vissza múltbeli tapasztalataikra, hogy azok összeegyeztethetők legyenek a jelenlegi percepcióval (lásd Ross is 1989). Döntéshozással foglalkozó elméletalkotók is azonosították a „*status quo* hatást”, azaz hogy az emberek erősen preferálnak bármely pillanatnyi helyzetet, még ha egy új helyzet kívánatosabb lenne is (pl. Samuelson és Zeckhauser 1987; Tetlock 1992). A kognitív konzervativizmus és az a tendencia, hogy a tételességet választjuk inkább az aktivitással szemben, véleményünk

szerint közreműködhet a rendszerigazolásban, mivel a fennálló társadalmi rend legitimitásának erősítése kiküszöböli az attitűd- és viselkedésváltozás szükségességét.

Bár Greenwald (1980) pusztán analógiának tekinti a kormány konzervatív rendszereinek gyakorlatát a változást elkerülő kognitív tendenciára, mi azonban egy ennél közvetlenebb kapcsolatot javasunk: azok a politikai rendszerek, melyek a *status quo* minden áron való erősítésére törekednek, olyan embereket termelnek ki, akik elméje ugyanezen *status quo* minden áron való erősítésén dolgozik. Feltételezzük, hogy a „kognitív konzervativizmus-hoz” hasonló elfogultságoknak (pl. Greenwald 1980; Janoff-Bulman 1992) azért van ilyen hatásuk, mert olyan egyensúlyhiányos társadalmi rendszerek kontextusában működnek, melyek alapvető ideológiai igazolást igényelnek, ahogy a feminista és marxista filozófiák kritikai szempontjai is felvetették.

A „kognitív tudattalan” vizsgálatában történt újabb elméleti és kísérleti eredmények (pl. Greenwald 1992; Jacoby és munkatársai 1992; Kihlstrom 1990) segíthetnek megmagyarázni, hogyan és miért azonosulnak emberek számukra ártalmas vélekedésekkel. Számos vizsgálat demonstrálta a sztereotípiaképzés tudattalan természetét (Banaji és munkatársai 1993; Devine 1989; Gaertner és McLaughlin 1983; Gilbert és Hixon 1991), és viták helyezték középpontjukba a tudatossággal és intencionalitással kapcsolatos elméletek és gyakorlati fejlemények implikációit (Banaji és Greenwald 1994; Crosby és munkatársai 1980; Fiske 1989). E kutatások eredményei legalább két okból fontosak a sztereotipizálásról és hamis tudatról szóló vitánk szempontjából. Mindenekelőtt demonstrálják, hogy a sztereotípiával kapcsolatos előzetes információkkal való találkozás befolyásolhatja ítéleteinket és viselkedésünket, még ha nem is vagyunk ennek tudatában. Például Banaji és Greenwald (1994) azt találták, hogy a kísérleti személyek tudattalanul gyakrabban tulajdonítják a hírnevet férfiaknak, mint a nőknek. Banaji és munkatársai, (1993) kimutatták, hogy ha olyan szavakat feszítenek elő, melyek a női sztereotípiával (függés) vagy a férfi sztereotípiával (agresszió) kapcsolatosak, azokat implicit módon, de ugyanakkor szelektíven használták az előfeszített sztereotípiával megegyező nemű célszemélyek megítélésében a kísérleti személyek. Devine (1989) azt találta, hogy az afroamerikaiakra vonatkozó faji sztereotípiák ingerküszöb alatt

ti felvillantása később befolyásolja a fehéreknek egy ellentmondásosan, homályosan leírt személyről alkotott ítéleteit. Gilbert és Hixon (1991) azonosították a kognitív terhelés korlátozó hatásának feltételeit, melyek mellett a kísérleti személyek nagy vagy kis valószínűséggel tudattalanul aktiválódott faji sztereotípiákat használnak szótöredék-kiegészítési feladatokban.

Míg a fenti kutatások a megfigyelő tudattalan sztereotípiahasználatának hatásait mutatták be, nem vizsgálták meg az implicit sztereotípiaképzés célszemélyre gyakorolt hatásait. Azt gondoljuk, hogy a sztereotipizált csoportok és egyének hasonló módon nincsenek tudatában számos sztereotípiaműködésének. Férfiaknál és nőknél például azt találták, hogy egyformán nem volt tudomásuk a nem előfeszítésének hatásairól a hírnév megítélésében (Banaji és Greenwald 1994). Ha ez a helyzet, akkor az *implicit* sztereotípiaképzés nem teszi lehetővé a megbélyegzett csoportok önvédelmi (vagy önigazolási) stratégiáinak alkalmazását, ahogyan azt Crocker és Major (1989) megállapította. Más szóval ha a célszemélyek nincsenek tudatában annak, hogy sztereotip ítélet hangzott el, nem fogják az ítéletet az észlelő előítéletének tulajdonítani. Mindazonáltal meglehet, hogy az ilyen ítéletek hatásai tudattalanul nyomot hagynak érzelmeiben, gondolkodásában és viselkedésében. Különösen ha konfliktusba kerül a személyes vagy csoportérdekkel, a rendszerigazolás esélye nagyobb a tudatosságon kívül jelentkezve.

A másik mód, ahogyan az implicit sztereotípiaképzéssel kapcsolatos kutatás hozzájárulhat a hamis tudat megértéséhez, hogy bemutatja a tudatosan és tudattalanul kifejezett vélekedések elkülönülését. Például Devine (1989) kimutatta, hogy akik nyíltan visszautasítják az előítéletes attitűdöket, azokat is befolyásolja a célszemély agresszivitásának megítélésében a korábban látott faji előfeszítés. Banaji és Greenwald (1993) azt találták, hogy a férfiaknak elfogultan nagyobb hírnevet tulajdonítanak, mint a nőknek, függetlenül attól, hogy a kísérleti személyek tudatosan mit gondolnak a nemi egyenlőségről. Egészében véve az implicit sztereotípiaképzésről szóló adatok további kihívást jelentenek a sztereotipizálást az ön- és csoportigazolással magyarázók számára, hiszen a tudattalan sztereotípiaképzés a csoporttagságtól vagy az előítéletes attitűdbeli egyéni különbségektől függetlenül megjelenik.

Bár célunk az, hogy érzékeltezzük a rendszerigazolás jelentőségét, elismerjük, hogy az emberek nem mindig olyan vélekedésekkel azonosulnak (tudatosan vagy tudattalanul), melyek a *status quó*t erősítik. Azaz nem állítjuk, hogy a rendszer igazolása minden esetben megtörténik, vagy hogy társadalmi egyenlőtlenség esetén a hamis tudat elkerülhetetlen. Azt gondoljuk viszont, hogy a pszichológusok általában – és különösen a sztereotípiakutatók – kevéssé hangsúlyozták, hogy az emberek mennyire ragaszkodnak azon társadalmi rendszerrel kapcsolatos magyarázataikban és igazolásaikban, ami hátrányos helyzetüket okozza.

Hogy hasznát lehessen venni a rendszerigazolás koncepciójának, a jövőbeni kutatásoknak azonosítaniuk kellene, milyen körülmények eredményeznek rendszerigazoló választ, szemben az ön- és csoportigazoló válaszokkal. A rendszert igazoló válaszok egyik potenciális kiváltója lehet a forradalmi „osztálytudat” hiánya (pl. Gramsci 1971; Gurin és munkatársai 1980; Kalmuss és munkatársai 1981; Lukács 1971; Mészáros 1971; Meyerson 1991). A hátrányos helyzetű csoporttagok egymástól való elszigetelése vagy csoporttal való gyenge azonosulásuk hasonlóképpen növeli a rendszerigazolás előfordulásának valószínűségét (pl. Archibald 1989; Tajfel és Turner 1986; Vaughan 1978). A csoporttal való azonosulás és a csoporttudatosság közötti kapcsolatot tisztázni kell. Hasonlóképpen azt a kérdést is, szükséges-e, hogy az egyén a külső csoportokról általában negatív sztereotípiákat alkosson, ha csoporttudatossággal rendelkezik (szemben azzal, amit hamis tudatosságnak nevezünk). A rendszerigazolás működését befolyásoló harmadik kérdéskörben a „tudatosság” fogalmának kissé szokatlan használatát feltételezik (pl. Banaji és Greenwald 1994; Devine 1989; Greenwald 1992; Kihlstrom 1990). Rendszerigazolás gyakrabban fordulhat elő, ha az ítéletek implicit módon vagy a szándékosság körén kívül születnek meg. Ha figyelmünket kiondottan a társadalmi berendezkedéssel összefüggő témák felé fordítjuk, lehet, hogy elkerüljük a rendszerigazolás következményeit, ahogyan azt a kutatók általában a sztereotípiaképzést illetően találták (Greenwald és Banaji 1993). Az ötödik és egyben utolsó tényező, ami még valószínűbbé teheti a rendszerigazolást, az a rendszer csalárdsága. Némileg paradox módon minél félelmetesebb, megalázóbb vagy igazságtalanabb a rendszer, annál inkább idéz elő rendszerigazoló választ, amit a kognitív disszonancia kuta-

tóinak a beavatási szertartásokkal kapcsolatos eredményei is megerősítettek (pl. Aronson és Mills 1959; Gerard és Mathewson 1966).

A SZTEREOTÍPIÁK TARTALMÁRA VONATKOZÓ RENDSZER-IGAZOLÁSI MEGKÖZELÍTÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Nyilvánvaló, hogy nem áll módunkban kifejeteni nézetünk első bemutatásakor a rendszer-igazolási megközelítésnek a sztereotípiaképzés folyamatára és a sztereotípiák tartalmára vonatkozó következményeit és predikcióit. Bármennyire fontos volna azonosítani a rendszerigazolásban közreműködő specifikus szociológiai és pszichológiai mechanizmusokat, mégis csupán a jelenség létezésére tudjuk felhívni a figyelmet. Jelen munka keretei nem adnak lehetőséget arra, hogy részletesebben elemezzük, hogyan alakulnak ki és terjednek a rendszerigazoló sztereotípiák. Viszont – mivel korábban hangsúlyoztuk a sztereotípiaképzéssel kapcsolatos igazolási folyamatokat – hasznosnak tűnik felsorolni nézetünk alkalmazásának legfontosabb következményeit a sztereotípiatartalmak kérdéskörében. Ilyen következtetés például, hogy a társadalmi berendezkedések uralkodó rendszereiből eredhet a sztereotípiák tartalma; hogy a rendszer fennálló berendezkedésének változásai a sztereotípiák tartalmában is változásokat fognak eredményezni; hogy az alárendelt csoportok sztereotípiái hasonlóak lehetnek a különböző rendszerekben; és hogy tartalmuknak nem szükségszerűen az „igazság magyából” kell erednie. Felvetjük továbbá, hogy a hátrányos helyzetű csoportok rendszerigazoló sztereotípiái nem feltétlenül kedvezőtlenek, mint ahogy az előnyösebb helyzetű csoportok sztereotípiái sem feltétlenül kedvezőek tartalmukat illetően. Természetesen ezen következtetések mindegyike pusztán spekulatív hipotézis, mielőtt elfogadnánk őket, szükséges empirikus alátámasztásuk.

A rendszer-igazolási megközelítés feltételezi, hogy a sztereotípiák speciális tartalmai megjósolhatók olyan objektív, megfogható tényezők alapján, mint a társadalomban elfoglalt státus vagy pozíció. Tajfel (1978; 1981a) szerette Robert LeVine-t idézni, aki a következő felhívást tette: „Írjanak le nekem egy gazdasági, csoportközi situációt, és én megjósolom a sztereotípiák tartalmát!”

Saját pozíciónk azonban nem gazdasági redukcionizmus, hiszen meg kell értenünk a fajnak, etnikumnak, vallásnak, szexuális orientációnak és más nem gazdasági jellegű okoknak köszönhető egyenlőtlenséget. Ugyanakkor elképzelésünk szerint a sztereotípiák objektív, megfogható tényezőkből inkább erednek, mint a munkamegosztás és a szociális gyakorlat, mint például azon gondolatokból, melyek a társadalom anyagi kényszereit megelőzik vagy függetlenek attól (McKinnon 1989; Marx és Engels, 1846).

Mihelyt megjelennek, a sztereotípiák reprodukálni fogják ugyanazokat a régi állapotokat azzal, hogy a sztereotipizáltak részéről viselkedéses megerősítést csinálnak ki (pl. Geis 1993; Snyder 1981). Más szóval a megbélyegzett csoportok elkezdnek úgy viselkedni, hogy alátámasszák mások róluk alkotott negatív elvárásait, biztosítva ezzel további alárendeltségüket. Word és munkatársai, (1974) például azt találta, hogy a fehér interjúkészítők fekete állásra jelentkezőkkel szembeni sztereotipikus elvárásai ideges viselkedést és gyenge teljesítményt hoztak ki a fekete válaszolókból. Az eredmény valószínűleg inkább erősítette, mintsem megszüntette a faji egyenlőtlenségeket. Hasonló jelenséget demonstrált Skrypnek és Snyder (1982): a kísérleti személyek interakciós partnerük nemével kapcsolatos vélekedése meghatározta az utóbbiak viselkedését. Akikről mások azt hitték, hogy férfiak, sztereotipikusan férfiszerepeket választottak maguknak, míg akiket nőknek hittek, női szerepeket választottak. Tehát a sztereotipizált csoportok és egyének implicit módon maguk is azt fogják tenni, amit elvárnak tőlük, s ez egy módja lehet annak, ahogy a társadalmi helyzetből, pozícióból vagy szerepből következő sztereotípiák hozzájárulhatnak a hatalom nélküli csoportok passzív ellenállásához (Sunar 1978), vagy másképp erősítsék a célszemélyek helyét az adott státusban, pozícióban vagy szerepben (Geis 1993).

Mindebből következik a rendszerigazolás megközelítésének második implikációja, miszerint a sztereotípiák megváltoztatásának legcélszerűbb módja a materiális valóság megváltoztatása (Banaji és Greenwald 1994; Eagly és Steffen 1984; Hoffman és Hurst 1990; McKinnon 1989), ami sokkal inkább képezi a mi megközelítésünknek mint a szociális identitás elméletének alapját. A szociálisidentitás-elmélet alkotója által bemutatott bizonyítékokkal (pl. Haslam és munkatársai 1992), miszerint a szte-

reotípiák a csoportközi kapcsolatok szociális struktúrájában bekövetkező változásokkal összhangban változnak meg, kísérjük meg álláspontunkat alátámasztani: a sztereotípiák racionalizálják a szociális, gazdasági és szexuális kapcsolatok rendszerét. Sok szempontból hasonlít állításunk Campbell és LeVine (1968, 561) elképzeléséhez, akik a kognitív disszonancia elméletét és antropológiai adatokat egyesítve azt az állítást fogalmazták meg, hogy a csoportközi kapcsolatok rendszerében történő változás találkozik a „csoportcímkék és sztereotípiák” megfelelő változásaival.

A nézetünkéből fakadó harmadik feltevés szerint a különböző, de hátrányos helyzetű csoportok sztereotípiatartalmai valószínűleg hasonlóbbak, mint ahogy az az ön- és csoportigazolás alapján várható. Ennek megfelel az a némiképp meglepő következtetés, amit a rendszer-igazolási megközelítés felvet, hogy a különböző kultúrákban a különböző csoportoknak lényegében ugyanazon sztereotípiatartalmakat kell kapniuk, ha saját társadalmukban relatíve ugyanazt a státust töltik be. Valójában Tajfel (1970) ugyanezt figyelte meg:

„Emlékszem, Jezernik mutatott nekem olyan mellékneveket, amelyekkel a szlovénok tipikusan jellemzik a boszniai bevándorlókat, ezeket pár éve oxfordi diákoknak adtam. Mikor megkérdeztem a diákokat, vajon honnan erednek ezek a leírások, és kikre vonatkozhatnak, mindannyian azt mondták, hogy ezek az angliai színes bőrű bevándorlókra alkalmazott sztereotípiák” (130).

Rendszer-igazolási megközelítésünk szerint a saját társadalmukban hasonló státussal bíró, de különböző csoportok sztereotípiáinak egyezése várható, mivel a speciális szituációk alátámasztásához szükséges ideológiai igazolások eléggé hasonlóak (vö. Sunar 1978). Hasonló következtetésre jut Miller (1970) a feketékre és nőkre vonatkozó sztereotípiák közötti hasonlóságokat mérlegelve:

„Azonos vélemények hasonló vonásokkal társulnak mindkét csoport esetén: alacsony intelligencia, ösztönös vagy érzéki örömkeresés, primitív és gyerekes érzelmi élet, vélt fegyvertények vagy vonzódás a szexualitáshoz, beletörődés a sorsukba

annak megfelelő voltát bizonyítva, csalárdság és az érzelmek elrejtése" (57).

Ezzel egyedülálló lehetőség tárul fel előttünk: a sztereotípiák tartalmának kutatása során nem annyira az „előítéletek speciális formáinak különösen nagy változatossága” lesz jellemző, mint ahogy Katz és Braly (1935, 183) jogosan várták, hanem a különböző csoportok sztereotípiatartalmaiban megmutatkozó szabályszerűségek, melyeket társadalomban elfoglalt hasonló pozíciójuk erősít meg. Sunar (1978) egy szóbeli áttekintése is alátámasztja a jóslatot, mint ahogy Myrdal (1944) történeti munkája is, bár nyilvánvalóan további módszeres kutatásra van még szükség. A rendszer-igazolási megközelítés mindenesetre lehetőséget kínál arra, hogy ne csak leírassuk, de meg is jósolhassuk a sztereotípiák tartalmát (pl. Hoffman és Hurst 1990).

A nézetünkéből fakadó negyedik következtetés, hogy a sztereotípiák nem szükségszerűen az „igazság magjából” erednek, mint azt a pszichológusok és a laikusok gyakran feltételezték (pl. Allport 1954; Brigham 1971; Fishman 1956). Ha az igazságmag-elképzelés azt állítja, hogy *minden* sztereotípia a csoportközi különbségek érvényes megfigyeléséből *ered*, akkor ezzel mi vitatkozunk. Ha a sztereotípiák azért jönnek létre, hogy igazolják a társadalmi berendezkedések egyes formáit, keletkezhetnek hamis és „valódi” tudatból is. A felhasznált igazolás nem szükségszerűen van kapcsolatban a csoport valódi jellemzőivel. Ezt találta Hoffman és Hurst (1990) is az általuk vezetett kísérletben, ahol azt mutatták ki, hogy a háztartásbeliekről és városi munkásokról alkotott sztereotípiák nem a tulajdonságokban vagy viselkedésükben megfigyelt különbségekből alakulnak ki, hanem a társadalmi szereposztás racionalizációjából.

Ennek ellenére szokássá vált, hogy a sztereotip elvárások önbejelölő természetét úgy vegyék, mint amely alátámasztja a „valóság alap” elképzelését. Más szóval a kezdetben téves sztereotípiák valamiféle pontosságra *tehetnek szer*; hiszen a sztereotipizált egyének és csoportok idomulnak a róluk alkotott elvárásokhoz (pl. Geis 1993). Ha a valóság alapnézete ennek kifejezése, akkor ez összeegyeztethető a rendszerigazolás megközelítésével. Egyetértünk azzal, hogy bizonyos csoportkülönbségeket alátámaszt-

nak a viselkedéses megerősítés vagy az anyagi depriváció folyamatai, ám ezek érvénye valójában megtevesztő.

Fontos megjegyezni, hogy a rendszerigazolás nézete nem feltételezi, hogy a hátrányos helyzetű csoportokat negatív sztereotípiákkal illetik, pusztán azt állítjuk, hogy sztereotipizálásukkal adott státusukat vagy szerepüket igazolják. Saunders (1972) például azt találta, hogy a braziliai feketéket a „hűséges” és „szerény” sztereotípiákkal illették, mivel ezek a tulajdonságok igazolták, hogy a fehérek őket szolgáknak használták. A McKee és Sheriffs (1956), valamint Broverman és munkatársai (1972) által végzett korábbi vizsgálatokkal ellentétben Eagly és kollégái azt találták, hogy a női sztereotípiák valójában kedvezőbbek, mint a férfi sztereotípiák (Eagly és Mladinic 1989; Eagly és munkatársai 1991). Célszerű lenne meghatározni, melyek azok a nőkre vonatkozó pozitív sztereotípiák, melyek a nők társadalomban elfoglalt hátrányos helyzetének állandósítását szolgálják (pl. Hoffman és Hurst 1990). Míg kétségtelenül jelentős bizonyítékok állnak rendelkezésünkre a női sztereotípiák kedvező voltáról (áttekintés céljára Eagly és Mladinic 1994), nehéz kizárni a külső elvárások hatását, amely korlátozza a vizsgálati személyeket, hogy kifejezzék a megbélyegzett csoportokról alkotott népszerűtlen, negatív attitűdjeiket. Ráadásul az emberek fenntartanak számukra is elfogadhatatlan, rasszista vagy szexista vélekedéseket, amelyeket így csupán közvetett úton fejeznek ki (pl. Dovidio és Gaertner 1986), valamint az emberek nyíltan bevallott sztereotip hiedelmek nem biztos, hogy kapcsolatban vannak a külső csoport tagjairól alkotott implicit vélekedéseikkel (pl. Devine 1989).

Ahogy a rendszer-igazolási perspektíva nem feltételezi, hogy az emberek az elnyomott csoportokat negatív sztereotípiákkal illetik, úgy azt sem, hogy a kiváltságos helyzetűekkel szemben mindig pozitív sztereotípiáink lesznek. Volt olyan felvetés, miszerint a hatalmi csoportok néha kedvezőbben ítélik meg az alárendelt csoportokat, mint a sajátjukat, annak érdekében, hogy alátámasszák a *status quót* (pl. van Knippenberg 1978). Ennek ellenére a külső csoport preferálásának jelensége magas státusú csoportok körében nincsen igazán alátámasztva empirikus bizonyítékokkal a csoportközi kapcsolatok kutatásának szakirodalmában (Jost 1993). Bár úgy tűnik, mind a férfiak, mind a nők tartják azon férfisztereotípiákat, melyek társadalmilag kedvezőtlen vonásnak

számítanak, mint „agresszív”, „önző”, „versengő” és „ellenséges” (pl. Eagly és Mladinic 1994; Spence és munkatársai 1979; Widiger és Settle 1987). A rendszer-igazolási megközelítés alapján még az uralkodó csoportok negatív sztereotípiái is igazoló funkcióval rendelkeznek mindaddig, amíg arra utalnak, hogy a csoport valamiképpen alkalmas státusának vagy szerepének ellátására. Így a férfiak viszonylagos sikerét a versenyen alapuló társadalmi vagy gazdasági rendszerben igazolhatja az, hogy versengők.

KONKLÚZIÓ

Amellett érveltünk, hogy a rendszerigazolás felülírhatja a self vagy csoport pozíciója vagy viselkedése igazolásának motívumait, ami a self vagy saját csoport felé irányuló negatív sztereotípiaképzéshez vezet, valamint a sztereotípiák nagyfokú konszenzualitáshoz. A kiválasztott bizonyítékok áttekintése azt bizonyítja, hogy az emberek gyakran azzal próbálnak értelmet adni a fennálló helyzetnek, hogy a selfre és másokra kiosztanak olyan tulajdonságokat, amelyek megfelelnek az egyének és csoportok szerepeinek vagy pozícióinak. Úgy tűnik, a sztereotípiák fenntartóik számára rendszer-igazolási funkciót töltenek be, ezzel igazolva és reprodukálva az egész társadalmi berendezkedést. Azzal, hogy a sztereotípiák jelentőségét elismerjük az igazolásokban, kezdődhet a hamis tudat pszichológiai alapjainak vizsgálata.

A rendszer-igazolási motiváció a csoportközi kapcsolatokban¹

JOHN T. JOST ÉS RODERICK M. KRAMER

Amióta a szociálpszichológusok tanulmányozni kezdték az előítéleteket, az emberek másokkal szembeni ellenérzéseinek és felsőbbrendűségi érzéseinek kifejeződését látják benne. (pl. Allport 1954; Fein és Spencer 1997; Hogg és Abrams 1988; Mackie és Smith 1998; Tajfel 1969). Az előítéleteket tulajdonképpen olyan *ellenszenvnek* fogják fel, amely más csoportok tagjai ellen irányul (pl. Allport 1954; lásd még Glick és munkatársai 2000), és úgy vélik, hogy az előítéletek szinte természetesen következnek a csoportkülönbségek létéből (pl. Sidanius és Pratto 1999; Tajfel és Turner 1986). Ahogy Tajfel (1969) megfigyelte, a szociálpszichológusok általában olyan előítélet-elméleteket dolgoztak ki, amelyek vagy a kognitív tényezőket (mint például a kategorizációt, a leegyszerűsítést és a koherens jelentésadást) vagy a motivációs változókat (mint például a katarzist, az énmegerősítést és a társas összehasonlítást) hangsúlyozzák, vagy bizonyos esetekben mind a kettőt (pl. Brewer 1979). Amikor arra összpontosítunk, hogy az előítéletes attitűdök hogyan szolgálják az egyének (és az egyének csoportjainak) szükségleteit, illetve mennyiben tükrözik azok kognitív képességeit, fennáll annak a veszélye, hogy alábecsüljük azt a szerepet, amit a társadalmi rendszer, illetve a társadalmi struktúra játszik az egyenlőtlenség létrehozásában és fenntartásában. Másképpen megfogalmazva, az előítéletek és a csoportközi kapcsolatok legtöbb elmélete ugyan felismeri az „önigazolás” (pl.

¹ Eredeti közlés: Jost, J. T., – Kramer, R. M. 2002. The system justification motive in intergroup relations. To appear in D. M. Mackie – E. J. Smith (eds.): *Beyond prejudice: Antecedents and consequences of intergroup emotions*. 227–246.

Fein és Spencer 1997) és a „csoportigazolás” (pl. Hogg és Abrams 1988) ösztönző erejét, viszont nem realizálják a „rendszer-igazolási” motivációk (Jost és Banaji 1994) erősségét, vagyis azokat az intézményesen bevészt ösztönzőerőket, amelyek fenntartják a társadalmi rend aktuális formáját.

Valószínűleg Allporttól (1954) eredeztethető az a felfogás, hogy az embereknek a kognitív hatékonyság és a motivált társas összehasonlítás értelmében hasznát hajt a sztereotipizálás és az előítéletek kifejezése, nem őt terheli azonban a felelősség azért az egyoldalúságért, ami az előítéletek jelenlegi felfogását jellemzi, miszerint azok elkerülhetetlenek, differenciálatlanok és önérdekűek, sem a csoportközi kapcsolatok leegyszerűsítéséért, mintha az előítéletek kivétel nélkül versengők és konfliktushordozók lennének. Egyfelől, Allport (1954) nem feltételezte, hogy a saját csoporton belüli kötődés szükségszerűen összekapcsolódik a külső csoporttal szembeni előítéletekkel (Brewer 1999), habár a társadalmi identitás elméletalkotói szerint ez ugyanannak az éremnek a két oldala. Továbbá Allport felismerte (legalább bizonyos mértékig) azt, hogy a sztereotipizálás és az előítéletek intézményes és szisztematikus funkciókat látnak el, valamint, hogy kifejezésük a hátrányos helyzetű csoportok tagjai részéről azok társadalmi és pszichológiai jóllétével éppen ellentétesek lehetnek (Jost és Banaji 1994). Írásaiban foglalkozott például a hátrányos helyzetű csoportok tagjai között megfigyelhető alacsonyabbrendűségi érzettel és csoport öngyűlölet-internalizációjával, és megjegyezte, hogy „a kisebbségi csoportok nem minden tagja – még a leginkább üldözöttek között sem – mutat mindig észrevehető mértékű énvédő viselkedést” (160). Míg a sztereotipizálás, az előítéletek és a csoportközi kapcsolatok legtöbb mai elmélete azt hangsúlyozza, hogy mások leértékelése hogyan járul hozzá az emberek önmagukkal és a csoportjukkal kapcsolatos jóérzéséhez (pl. Fein és Spencer 1997; Lemyre és Smith 1985; Oakes és Turner 1980; Spears és munkatársai 2001; Tajfel 1969), addig Jost és Banaji (1994) rendszer-igazolási elmélete Allport néhány leginkább elhanyagolt témáját karolja fel, például azt, hogy az egyenlőtlenség rendszere hogyan vezeti a hátrányos helyzetű csoportok tagjait arra, hogy magukat és a saját csoporttársaikat leértékeljék (lásd még Glick és munkatársai 2000). A rendszer-igazolási folyamatok elméletéből és kutatásából tehát azt a következtetést von-

hatjuk le, hogy a saját csoporttal és a külső csoporttal kapcsolatos reakciók összetettebbek és differenciáltabbak, mint azt általában feltételezik.

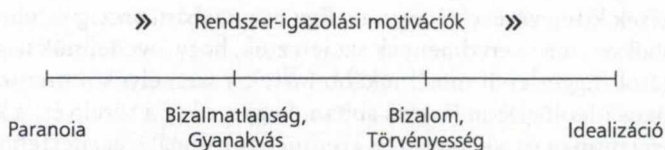
A RENDSZER-IGAZOLÁSI ELMÉLET ÁTTEKINTÉSE

A rendszer-igazolási elméletnek két fő célja van (pl. Jost és Banaji 1994). Az egyik cél annak a megértése, hogy az emberek hogyan és miért nyújtanak kognitív és ideológiai támogatást a status quo számára, még akkor is, amikor ez látszólag ellentétben áll a személyes és a csoportérdekeikkel (pl. Blanton, George és Crocker 2001; Haines és Jost 2000; Jost 1997, áttekintés alatt; Jost, Pelham és Carvallo 2002; Pelham és Hetts 2001). A másik cél annak a megvilágítása, hogy a status quo támogatása milyen társadalmi és pszichológiai következményekkel jár, különösen a hátrányos helyzetű csoportok tagjai számára (pl. Crocker és munkatársai 1998; Glick és Fiske 2001; Jost és Burgess 2000; Jost és munkatársai 2001; Jost és Thompson 2000). Pillanatnyilag a rendszer-igazolási elmélet ígéretesnek tűnik az ideológia, az igazságosság, a törvényesség és a csoportközi kapcsolatok tanulmányozásának egyesítésében (pl. Jost és Major 2001).

A rendszer-igazolási elmélet az igazolás és a legitimitás szociológiai, szervezeti és pszichológiai elméleteire épít (köztük a kognitívdiszonzancia-elméletre, az attribúciós elméletre, a társadalmiidentitás-elméletre, az igazságosvilág-elméletre, az ideológia marxista és feminista elméleteire, valamint a törvényesség neo-intézményes alapú elméleteire), amikor azt elemzi, hogy miért figyelhető meg az a tendencia, hogy a tagok racionalizálják a társadalmi és politikai rendszereket, valamint megmagyarázzák, illetve igazolják az ilyen rendszerekben az egyenlőtlenség és a hátrányok fennállását (pl. Jost 2001; Jost és Banaji 1994). A kognitívdiszonzancia-elmélethez hasonlóan, a rendszer-igazolási elmélet is olyan attitűdök meglétével foglalkozik, amelyek a személy saját önérdékével ellentétesek és így ellentétesek azzal is, amit az énmegerősítés pszichológiai elméletei és a racionális önérdék gazdasági elméletei alapján várhatnánk. A rendszerigazolás kutatása tehát olyan intuíciókkal ellentétes megnyilvánulásokkal foglalkozik, mint például a saját csoporttal kapcsolatos negatív sztereotí-

piák internalizációja (Jost és Banaji 1994), az ambivalens attitűdök azokkal a csoporttársakkal szemben, akik megkérdőjelezzik a rendszert (Jost és Burgess 2000), az egyenlőség ellenzése a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál (Jost és Thompson 2000), valamint a hatalom nélküli csoportok tagjainál az a tendencia, hogy szubjektíven elismerik a hatalomnélküliségük törvényességét (Haines és Jost 2000), továbbá bizonyos esetekben erősebben támogatják a rendszert, mint a hatalmon lévő csoportok tagjai (Jost, áttekintés alatt; Jost és munkatársai 2002). Számos hatás paradoxnak tűnhet: A hátrányos helyzetű csoportok tagjai miért bíznak meg, és bizonyos esetekben hódolnak be, olyan hatóságoknak és intézményeknek, amelyek a hátrányos helyzetük okozói (vagy legalábbis fenntartói)?

A paranoiától az idealizációig terjedő kontinuum A társadalmi rendszerekre adott reakciók egy olyan kontinuumon helyezhetők el, amely a paranoiától (Crocker és munkatársai 1999; Kramer 1996) a gyanú és a bizalmatlanság mérsékeltebb formáin át (Hilton és munkatársai 1993) a bizalom és a támogatás törvényes formáig (Kramer 1999; Tyler 1990), illetve a rendszer panglossi felfogásához kapcsolódó idealizáció szélsőséges formáig (Kramer és Jost 2002; Lane 1962) terjed. Ez a kontinuum az 1. ábrán látható. A rendszerigazolás elmélete azt tételezi (lásd 1. fejezet), hogy létezhet egy viszonylag általános (de nem univerzális) beállítottsági torzító hatás a *status quo* javára, amely így az embereket az 1. ábrán látható vonal jobb oldalára húzza (pl. lásd Haines és Jost 2000). A rendszer-igazolási ösztönzőerők egyik következménye tehát az, hogy az emberek nagyobb valószínűséggel fogadnak el kellemetlen kimenetelű eseményeket, mint ahogy egyébként várható lenne az önérdék instrumentális elméletei alapján (pl. Brocknek és munkatársai 1997; Tyler és McGraw 1986). Ahogy a cseh disszidens és egyben jelenlegi elnök Václav Havel

1. ábra. A társadalmi rendszerre adott reakciók: egy kontinuum

(1991, 144) megjegyezte, „a rendszer nem olyan társadalmi rend, amelyet az egyik csoport kényszerít a másokra”, hanem inkább egy olyan ideológiai folyamat, amelyben „mindenki egyaránt a rendszer áldozata és támogatója”.

A rendszerigazoló ideológia csillapító funkciója De miért szolgálnak igazolással a rendszer számára az emberek, különösen, amikor ez szemben áll a saját személyes és társadalmi érdekeikkel? Valószínűleg több válasz is létezik erre a kérdésre (Jost 2001). Ezek közül néhány a kognitív és a motivációs tényezőkkel áll kapcsolatban, mint például a magyarázatkeresés (Tajfel 1981), a bizonytalanság csökkentése (Hogg és Mullin 1999), a kontroll illúziója (Kluegel és Smith 1986), és az igazságos világba vetett hit (Lerner 1980). A rendszerigazolás egyéb okai inkább olyan ideológiai és strukturális tényezőkkel állnak kapcsolatban, mint a politikai szocializáció (Tyler és McGraw 1986), a tömegtájékoztatás (McGuire 1985), és a hatóságok által kiosztott jutalmak, illetve büntetések (Scott 1990). A rendszer-igazolási elmélet segít kiemelni az „ideológia csillapító funkcióját”, vagyis azt, hogy az emberek jobban érzik magukat, ha elfogadnak olyan hiedelemrendszereket, amelyek racionalizálják és legitimizálják a status quót (pl. Chen és Tyler 2001; Kluegel és Smith 1986). Az előnyös helyzetű csoportok tagjai számára a rendszerigazoló ideológiák különösen megfelelő eszközei az egyéni és a közösségi büntudat csökkentésének (lásd még Branscombe és munkatársai 2002). A rendszerigazolás kutatói azt is vizsgálják, hogy az emberek hogyan alkalmazzák a meritokratikus ideológiát és más rendszerigazoló hiedelmeket arra, hogy kognitív és érzelmi disszonanciájukat csökkentsék, és hogy saját helyzetüket jobbnak érezzék, akár előnyös, akár hátrányos helyzetűek objektíve (pl. Glick és Fiske 2001; Jost és munkatársai 2002).

Két külön vizsgálatban azt találtuk, hogy a rendszerigazoló ideológia megléte nagyobb személyes elégedettséggel és a pozitív érzések kifejezésével jár együtt. Egy nagyszabású országos felmérésből származó eredmények azt jelezték, hogy jövedelmük nagyságától függetlenül minél inkább hittek a személyek a meritokratikus ideológiában (vagyis abban, hogy a siker a törekvés, a kemény munka és a képességek eredménye), annál elégedettebbek voltak a saját gazdasági helyzetükkel (Jost és munkatársai 2002).

Tehát legyen bár szegény vagy gazdag az ember, úgy tűnik, hogy a rendszerigazoló mítoszok segíthetnek abban, hogy jobban érezze magát a gazdasági egyenlőtlenséggel kapcsolatban. Ez nem szükségszerűen jelenti azt, hogy ezek a rendszerigazoló hiedelmek ne okoznának szociálpszichológiai értelemben károkat: Jost és Thompson (2000) azt találta, hogy a rendszer támogatása alacsonyabb önbecsüléssel és fokozott neurotikussággal járt együtt az afroamerikaiak körében. Ez az eredmény arra utal, hogy az énre, a csoportra és a rendszerre nézve bonyolult, differenciált reakciók jelennek meg a társadalmi egyenlőtlenség kontextusában.

Egy kvázi kísérleti tanulmányban, amelyben három eltérő státusú, hatalmi helyzetű és tekintélyű csoport szerepelt, azt figyeltük meg, hogy a legelőnyösebb helyzetű csoport tagjai emelkedett szintű kognitív és érzelmi disszonanciát mutattak, mielőtt lehetőségük lett volna a rendszerigazoló hiedelmek felvállalására, utána viszont nem (Jost, előkészületben). Tehát pusztán a lehetőség, hogy a vsz-ek válaszolhattak a létrehozott rendszer meritokratikus elemeire vonatkozó kérdésekre, arra szolgált, hogy csökkentse a disszonanciát és a bűntudatot azoknak a részéről, akiknek a leginkább kedvezett a rendszer (lásd még Branscombe és munkatársai 2002). Emellett mind a három csoport tagjai pozitívabb, illetve kevésbé negatív érzelmekről számoltak be, amennyiben a megérdemeltség (meritokratizmus) ideológiáját vallották. Ezek a megfigyelések Kluegel és Smith (1986) szociológiai felmérésének eredményeire emlékeztetnek, mi szociálpszichológusok azonban csak mostanában jutottunk el oda, hogy belélassunk a kognitív, az érzelmi, a motivációs, a társadalmi és a politikai rendszerek közötti bonyolult kölcsönös kapcsolatok mélységeibe.

Az ideológiai disszonancia csökkentése a rendszer érdekében A rendszer-igazolási hipotézis legerősebb formája szerint, amely a kognitív disszonancia-elmélet logikájára is támaszkodik, a hátrányos helyzetű csoportok tagjai még *nagyobb* valószínűséggel támogatják a status quót, mint az előnyös helyzetű csoportok tagjai (Jost és munkatársai 2002). Amennyiben valóban létezik egy olyan motiváció, amely a rendszer igazolására szolgál azért, hogy csökkentse az ideológiai disszonanciát és megvédjen a rendszer törvényességével szembeni fenyegetésektől, akkor elképzelhető, hogy éppen azoknak kell a legtöbbet megmagyarázniuk, igazolniuk és

2. ábra. A társadalmi hátrányokra adott reakciók Allport (1954) elemzésében

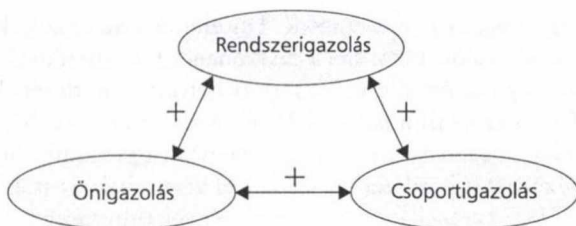
racionalizálniuk, akik a leginkább szenvednek a rendszer alatt. A disszonanciacsökkentés egyik útja az lehet, hogy fokozódik a személynek a rendszer iránti elköteleződése és támogatása, nagyjából úgy, ahogy a megcsúfolt beavatottak fokozott hűséget fogadnak annak az egyetemi diáktársaságnak, amelyik megcsúfolta őket, és feltehetőleg a diáktársaságok rendszerének is általában (pl. Aronson és Mills 1959). Az én (vagy a csoport) és a rendszer közötti pszichológiai konfliktusok kezelésének egy másik módja az lehet, ha a rendszert hibáztatjuk az elnyomásért, illetve a még szélsőségebb válaszok esetében, ha az összeesküvés elméletet tennénk magunkévá, hogy megmagyarázzuk, miért szenvedünk (pl. Crocker és munkatársai 1999; Kramer és Jost 2002). Allport (1954, 160) felismerte, hogy ez a két ellentétes reakció lehetséges, és azt feltételezte (némileg körkörös logikával), hogy azok az emberek, akik „önbüntető”, hajlamosak lesznek alacsonyabbrendűségi érzéseket internalizálni, míg azok, akik „másokat büntető” nem (lásd a 2. ábrát).

Jost és munkatársai (2002) találtak némi bizonyítékot arra az elképzelésre, hogy a hátrányos helyzetű csoportok számos tagját a rendszerigazoló motivációk arra vezetik, hogy „önbüntető” válaszstílust mutassanak, és a rendszer, illetve a hatóságok hibázta-

tása helyett magukat hibáztassák. Feltehetően az összeesküvés-elméletek is feloldották volna a disszonanciát az ellenkező irányban azzal, hogy az én, illetve a csoport helyett a rendszert hibáztatják (Crocker és munkatársai 1999; Kramer és Jost 2002), az erős rendszer-igazolási motívumok azonban úgy tűnik, hogy az emberek zömét a rendszer elfogadására inspirálják. Jost és munkatársai (2002) vizsgálataiban az eredmények túlnyomó többsége összhangban áll a rendszer-igazolási hipotézis erős változatával, amely szerint az előnyösebb helyzetű csoportok tagjaihoz képest a hátrányos helyzetű csoportok tagjai még inkább hajlamosak arra, hogy ideológiailag támogassák éppen azt a társadalmi rendszert, amely a hátrányaikért felelős. Habár ez az elemzés azt sugallja, hogy a társadalmi változások kilátásai nem valami fényesek (pl. Jost 1995), ez a disszonancia alapú gondolatmenet jól kiegészítheti az erőforrás alapú magyarázatokat arra a kérdésre nézve (McCarthy és Zald 1977), hogy a haladó társadalmi mozgalmak vezetői általában miért nem a társadalom legalacsonyabb rétegeiből származnak, annak ellenére, hogy ezek a mozgalmak éppen azt a réteget szándékoznak leginkább segíteni (pl. Davies 1962). Ha számításba vesszük a társadalmi rendszerre adott reakciókat, akkor könnyebben megérthetjük, hogy a saját csoporttal szembeni reakciók hogyan és miért nem egyértelműen pozitívak, továbbá hogy a külső csoporttal szembeni attitűdök miért nem egyértelműen negatívak (lásd még Stangor és Jost 1997).

AZ ÖN-, A CSOPORT-, ÉS A RENDSZER-IGAZOLÁSI MOTIVÁCIÓK KONFLIKTUSA

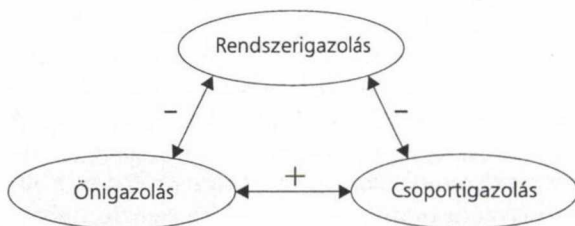
A rendszerigazolás elemzése különösen hasznos annak a feltárásában, hogy az emberek milyen módon szenvedik el, illetve próbálnak megküzdeni, annak a három szükségletnek vagy motivációnak a lehetséges ellentmondásaival, amelyek az önigazolás, a csoportigazolás és a rendszerigazolás között jelenhetnek meg. A rendszerigazolási elmélet egyértelműen azt állítja, hogy az ön-, a csoport- és a rendszerigazolás között ellentmondásosság áll fenn a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál, az előnyös helyzetű csoportok tagjainál viszont nem (pl. Jost és munkatársai 2001). Véleményünk szerint a magas státusú csoportok tagjai számára, az ön-

3. ábra. A magas státusú csoportok tagjai között az ön-, a csoport- és a rendszerigazolási motivációk egymást kiegészítik

igazolás, a csoportigazolás és a rendszerigazolás motivációja egymással összhangban áll és egymást kiegészíti, míg az alacsony státusú csoportok tagjainál ezek a motivációk gyakran ellenmondásban állnak egymással (lásd a 3. és a 4. ábrát).

Ez az elemzés összhangban áll Crocker és Major (1989) munkájával, akik úgy találták, hogy az afroamerikaiak minél inkább észlelik a diszkriminációt (azaz, minél kevésbé igazolják a rendszert), annál inkább képesek az egyéni önbecsülésüket megvédeni azzal, hogy az attribúcióikban inkább a rendszert hibáztatják, mint önmagukat. Emellett, a megfogalmazásunk egybeesik Crocker és munkatársai (1999) megfigyeléseivel is, mely szerint az afroamerikaiak között az erősebb sajátcsoport-identifikáció (és csoportigazolás) a rendszerrel szembeni szélsőségesen negatív attitűddel járt együtt („másokat büntető” stílussal), amit az tükrözött, hogy hajlamosabbak voltak az összeesküvés-elméletekben hinni (lásd az 1. ábrát). A rendszerigazolás kutatói az ön-, a csoport- és a rendszerigazolás közötti ellenmondásokat a kétértelmű attitűdök szempontjából is vizsgálják (Jost és Burgess 2000), valamint az önbecsülés, a saját csoport torzító hatása és az egyenlő-

4. ábra. Az alacsony státusú csoportok tagjai között az ön-, a csoport- és a rendszerigazolási motivációk egymással konfliktusban állnak

séggel szembeni ideológiai ellenállás vonatkozásában is (Jost és Thompson 2000).

A saját csoporttal kapcsolatos ambivalens reakciók Jost és Burgess (2000), amikor a csoport- és a rendszer-igazolási motivációk közötti kapcsolatokat és ellentmondásokat próbálta feltárni, azzal a hipotézissel élt, hogy nagyobb mérvű ambivalencia jár együtt a saját csoportra vonatkozó ítéletekkel az alacsony státusú csoportok tagjainál, mint a magas státusú csoportok tagjainál (lásd még Fiske és munkatársai 2002; Glick és Fiske 2001). Emellett, azt jósolták, hogy pszichológiailag jelentésteli csoportok tagjai számára (akiknél legalább mérsékelt szintű csoportigazolási motivációk jelen vannak), a saját csoporttal szembeni ambivalencia: *a)* az alacsony státusú csoportok tagjainál növekszik, ha a rendszer-igazolási motivációk növekednek, és *b)* a magas státusú csoportok tagjainál pedig csökken, ha a rendszer-igazolási motivációk fokozódnak. Ezek a hipotézisek igazolódtak, különösen a státuskülönbségek szempontjából releváns tulajdonságok tekintetében (lásd 5. fejezet).

Tehát a rendszer-igazolási motiváció miatt, a hátrányos helyzetű csoportok tagjai kevésbé bíznak meg a saját csoportjuk tagjaiban, mint az előnyös helyzetű csoportok tagjai (lásd még Allport 1954; Ellemers 2001; Kramer és Jost 2002). A saját csoporttal szembeni ambivalens reakciók a rendszer-igazolási nézőpont szemszögéből nagyon is érthetőek (pl. Fiske és munkatársai 2002; Jost és Burgess 2000), nehéz viszont a csoportközi kapcsolatoknak az attitűdelméleteken alapuló hagyományos megközelítéseiben magyarázni őket.

Önbecsülés és az egyenlőség ideológiai ellenzése Jost és Thompson (2000, 6. fejezet) korrelációs eredményei továbbá azt jelzik, hogy az egyenlőtlenség aktuális rendszereinek az ideológiai támogatása pszichológiai előnyökkel jár együtt az európai amerikaiak esetében, az afroamerikaiak számára viszont pszichológiai hátrányokat hordoz.

Négy vizsgálat is azt mutatta, hogy a gazdasági rendszer igazolása és az egyenlőség általános ellenzése az afroamerikai válaszadók között csökkent önbecsüléssel, fokozott neurotikussággal és megnövekedett külsőcsoport-preferenciával járt együtt (Jost és Thompson 2000). Ugyanezek a rendszerigazoló változók fokozott

önbecsüléssel és sajátcsoport-preferenciával, valamint csökkent neurotikussággal (vagy büntudattal) jártak együtt az európai amerikaiak esetében. Az eredmények arra utalnak, hogy a rendszerigazolás pozitív kapcsolatban áll az önigazolással és a csoportigazolással a magas státusú csoportok tagjainál, viszont negatív kapcsolatban áll ezekkel az alacsony státusú csoportok tagjainál, ahogy a 3. és a 4. ábrán látható (lásd még Jost és munkatársai 2001, 3. fejezet). Ha megértjük a rendszer-igazolási motivációt és működésének következményeit, az segíthet magyarázatot adni arra, hogy az emberek reakciói miért olyan árnyaltak és összetettek a saját, illetve a külső csoport vonatkozásában.

A KÖZMEGEGYEZÉSES SZTEREOTIPIZÁLÁS ÉS AKÜLSŐCSOPORT-PREFERENCIA MEGJELENÉSE

A rendszer-igazolási elmélet első megfogalmazásában arra kerestünk magyarázatot, hogy a társadalmi sztereotípiák vonatkozásában miért olyan nagy a közmegegyezés a csoportok között és miért jelenik meg *külsőcsoport-preferencia* az alacsony státusú csoportok tagjainál (Jost és Banaji 1994). A rendszer-igazolási elmélet szerint a magas és az alacsony státusú csoportok tagjai egyaránt olyan gondolatokat, érzéseket és viselkedéseket mutatnak, amelyek megerősítik és törvényesítik a fennálló társadalmi rendszert, és a külsőcsoport-preferencia a csoportok közötti egyenlőtlenség törvényesítésének egy példája. A külsőcsoport-preferencia meghatározható kognitív, érzelmi és viselkedéses szempontból (lásd még Jost és munkatársai 2002), és a meghatározás szerint akkor jelenik meg, amikor a csoporttagok egy másik csoport tagjait részesítik előnyben a saját csoportjuk tagjaihoz képest. A paradigmátikus eset akkor áll fenn, amikor az alacsony státusú csoportok tagjai internalizálják a saját alacsonyabbrendűségi érzéseiket és elfogadják azt a hiedelmet, hogy a magasabb státusú csoportok magasabbrendűek az intelligencia, a szorgalmasság, a képességek vagy más összehasonlítási dimenziók mentén. A társadalmiidentitás-elméletet ismételten bírálták azért, mert nem ad megfelelő magyarázatot a külsőcsoport-preferencia jelenségére (pl. Hewstone és Ward 1985; Hinkle és Brown 1990; Jost és Banaji 1994; Sidanius és Pratto 1999). A rend-

szer-igazolási elmélet megpróbálja kitölteni ezt az űrt azzal, hogy a „domináns ideológia elméletet” segítségül hívja (pl. Kluegel és Smith 1986) amellett érvel, hogy a magas és az alacsony státusú csoportok tagjai *egyaránt* olyan gondolatokat, érzéseket és viselkedéseket mutatnak, amelyek megerősítik és törvényesítik a fennálló társadalmi rendszert, és hogy a külsőcsoport-preferencia a csoportok közötti egyenlőtlenségek törvényesítésének egyik ilyen példája. Az erőfeszítéseink nagy része arra irányult, hogy ellenőrzést gyakorolhassunk azon befolyásoló változók felett, amelyek meghatározzák, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai mutatnak-e külsőcsoport-preferenciát vagy sem, vagyis ott folytattuk, ahol Allport (1954) az „önbüntető” és a „másokat büntető” egyének elemzését abbahagyta.

A kísérleti paradigma Jost (2001) számos olyan kísérleti vizsgálatot összefoglalt, amely azt kutatta, hogy az állítólagos társadalmi-gazdasági sikeresség hogyan hat a sztereotipikus sajátcsoport-, illetve külsőcsoport-preferenciára (lásd még Jost és Burgess 2000). Ebben a paradigmában a kísérleti személyekben azt a hiedelmet ébresztik, hogy a saját csoportjuk tagjai (például a Maryland Egyetem diákjai) vagy sikereesebbek vagy kevésbé sikeresek társadalmi és gazdasági szempontból, mint egy rivális csoport tagjai (például a Virginia Egyetem diákjai). A rendszer-igazolási elmélettel összhangban, azok a személyek, akik az alacsony státusú csoportba lettek besorolva, inkább mutattak külsőcsoport-preferenciát (különösen azokon a sztereotípiadimenziókon, amelyek a társadalmi-gazdasági sikeresség igazolására szolgálnak), míg azok a személyek, akiket a magas státusú csoportba soroltunk, általában inkább erős sajátcsoport-preferenciát mutattak (Jost 2001).

Az észlelt törvényesség befolyásoló hatása Számos tanulmány azt mutatja, hogy a saját csoport státusa kölcsönhatásban áll a társadalmi-gazdasági különbségek legitimitásának az észlelésével oly módon, hogy a törvényesség észlelése fokozza a sajátcsoport-preferenciát a magas státusú csoportok tagjai között, viszont csökkenti a sajátcsoport-preferenciát (és fokozza a külsőcsoport-preferenciát) az alacsony státusú csoportok tagjai között (Ellemers és munkatársai 1993; Jost 2001; Wright és munkatársai 1990).

A politikai beállítottság és a rendszer elleni fenyegetés befolyásoló szerepe A rendszer-igazolási elmélet más kutatásai egyéb olyan helyzeti és egyéni változókat azonosítottak be (az észlelt törvényesség és az Allport-féle „önbüntető” beállítottság mellett), amelyek a sajátcsoport-preferencia csökkentésére szolgálnak (és a külsőcsoport-preferencia növelésére) az alacsony státusú csoportok tagjainál, feltehetőleg azért, mert a rendszerigazolás fokozott szintjével járnak együtt. Ezek közé a változók közé tartozik a politikai beállítottság (Jost és munkatársai 2001) és a rendszer szintű fenyegetés (Jost és Kivetz, előkészületben). Észak- és Dél-Olaszországban például egy sztereotípiavizsgálat azt tárta fel, hogy a válaszadók mindkét csoportja úgy vélte, hogy az északolaszok becsületesebbek és törvénytisztelőbbek, valamint kevésbé önzőek, erőszakosak, panaszkodóak, lusták és toladóak, mint a délolaszok, és hogy ezek a sztereotip különbségek határozottabb mértékben jelentek meg a jobboldali válaszadók, mint a mérsékelt vagy baloldali válaszadók esetében. Egy másik vizsgálatban azt találtuk, hogy a nemzeti rendszerrel szembeni fenyegetés Izraelben a szefárd zsidók fokozott megbélyegzésére vezetett a magasabb státusú askenázi zsidók részéről, és fokozott önmegbélyegzést eredményezett az alacsonyabb státusú szefárd zsidók részéről (Jost és Kivetz, előkészületben). Vagyis a rendszer bírálata védekező reakciókat váltott ki a magas és az alacsony státusú csoportok tagjainak a részéről egyaránt, és erőfeszítést, hogy megerősítsék a rendszer törvényességét és stabilitását. Tehát számos csoport tagjainál az látható, hogy a saját, illetve a külső csoportokra adott reakciók összetettek, differenciáltak és gyakran ambivalensek (lásd még Fiske és munkatársai 2002). Hogy a dolog még bonyolultabb legyen, a helyzeti és a diszpozíciós befolyásoló tényezők a csoportközi reakciókat különböző irányokba el is tolhatják.

A sztereotipizálás rendszerigazoló funkciója Annak a bemutatására, hogy a sztereotípiák és a társas ítéletek a hordozóik számára rendszerigazoló funkciót látnak el, lefolytattunk egy vizsgálatot az Ohio állambeli Cincinnatiben az északiakkal és a déliekkel kapcsolatos sztereotípiákra vonatkozóan az Egyesült Államokban (Jost és munkatársai 2001). Úgy találtuk, hogy a Cincinnatiben élők sztereotípiáiban a magasabb státusú északiak csoportja kom-

petitívebb, termelékenyebb, aktívabb, hatékonyabb, dominánsabb, felelősségteljesebb, törekvőbb és önzőbb, mint az alacsonyabb státusú déliek csoportja. Ezzel szemben, a délieket vallásosabbnak, barátságosabbnak, hagyománytisztelőbbnek, boldogabbnak, érzelmesebbnek és becsületesebbnek észlelték, mint az északiakat. A válaszadóktól azt is megkérdeztük, hogy mekkorának érzelik a társadalmi-gazdasági státuskülönbségek *nagyságát* az északiak és a déliek között, mennyire érzelik legitimnek, jogosnak ezeket a különbségeket, és mennyire tartják valószínűnek, hogy a jövőben ezek a különbségek *megváltoznak*. A kérdések sorrendjét kísérletileg változtattuk oly módon, hogy néhány válaszadó a sztereotipizálási feladat előtt válaszolt ezekre a kérdésekre, míg mások csak a sztereotipizálási feladat után válaszoltak rájuk. Az eredmények azt jelezték, hogy az emberek pusztán azért, hogy a sztereotípiákkal foglalkoztak gondolatban, a társadalmi egyenlőtlenséget törvényesebbnek és stabilabbnak észlelték úgy, hogy azok a személyek, akik az északiak és a déliek közötti társadalmi-gazdasági státuskülönbségek nagyságára, legitimitására és stabilitására vonatkozó kérdésekre *azután* válaszoltak, hogy elvégezték a sztereotipizálási feladatot, szignifikánsan nagyobb valószínűséggel észlelték a társadalmi-gazdasági státuskülönbségeket jelentős méretűnek és nagyon legitimnek, valamint kevésbé hittek abban, hogy a különbségek a jövőben megváltoznak majd. A jövőbeli kutatások feladata lesz tovább vizsgálni azt, hogy milyen ideológiai és pszichológiai kapcsolat áll fenn a sztereotipizálás (és más csoportközi reakciók) valamint a társadalmi hiedelmek között (lásd még Glick és Fiske 2001; Jackman és Senter 1983; Stangor és Jost 1997).

A MAGASABB STÁTUSÚ CSOPORTOK ELŐNYBEN RÉSZESÍTÉSE IMPLICIT KOGNITÍV, AFFEKTÍV ÉS VISELKEDÉSES SZINTEN

A rendszerigazolás szemszögéből, a külsőcsoport-preferencia egy a sok lehetőség közül, ahogyan az emberek hiedelmeket és társas ítéleteket alkalmaznak az egyenlőtlenség fennálló formáinak a támogetására és védelmére (a bíráló és a megkérdőjelezés helyett), még a személyes és csoportérdekek, illetve becsület kárára is. Habár a rendszer-igazolási elméletnek implikációi vannak az

önbecsülésre, a szubjektív jóllétre, a csoport szintű attitűdökre, az ideológiai véleményekre, az igazságossággal kapcsolatos hiedelmekre és a társadalompolitikai álláspontokra nézve is (Jost és munkatársai 2001; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000), az elméletet támogató bizonyítékok java a külsőcsoport-preferenciára vonatkozik a sztereotipizálás tudatos, explicit mérése mellett (pl. Jost 2001; Jost és Banaji 1994). A külsőcsoport-preferencia bizonyítékaival szemben az egyik fontos ellenvetés az lehet, hogy esetleg nem valódi internalizációt tükröznek az alacsony státusú csoport tagjai részéről. A „hamis tudat” fogalmának bírálatában például Scott (1990) azt vetette fel, hogy az olyan jelenségek, mint a hatóságok iránti tisztelet és a külsőcsoport-preferencia, csupán stratégiai, nyilvános kifejezés, ami nagyon is eltér az emberek magánattitűdjeitől.

A rendszer-igazolási elmélet hitvallása szerint ugyanakkor az ideológiai védelem az emberi gondolkodás mindent átható vonása, így ennek a védelemnek számos formája a tudatosság területén kívül zajlik (Jost és Banaji 1994). Ez részben azért van, mert az emberek olyan alaposan szocializálódnak az egyenlőtlenség racionalizációjára, hogy a rendszerigazoló gondolkodásmód túl tanulttá és nem tudatossá válik. Hogy a rendszerigazolás implicit szinten történhet, annak az lehet az egyik oka, hogy a külsőcsoport-preferencia tudatosulása az alacsony státusú csoportok tagjaiban kényelmetlen érzéseket vagy disszonanciát keltene, és arra vezetne, hogy öntudatosan elutasítsák ezt. Az implicit rendszer-igazolási attitűd ambivalenciát eredményezhet (pl. Glick és Fiske 2001; Jost és Burgess 2000), de ha implicit és nem vizsgált szinten marad, akkor véleményünk szerint nem valószínű, hogy megkérdőjeleződik vagy elutasíttatik. A zsidó öngyűlöletről írva, Lewin (1941) megjegyezte, hogy a „legveszélyesebb formája egyfajta közvetett, elrejtett öngyűlölet” (187). Ezzel a felfogással összhangban Jost és munkatársai (2002) megkísérelték a külsőcsoport-preferenciát nem tudatos, nem beavatkozó módon mérni, s ezáltal minimalizálni a társas kíváncsiság és a kísérletikövetelmény-jellemzők hatásait (pl. Webb és munkatársai 1981).

A jelen írás fő témáját tekintve ez annyiban releváns, hogy a külsőcsoport-preferencia és a saját csoport leértékelése megjelenhet az affektív, valamint a sztereotípiák és a hiedelemmérésekben is. Az egyik vizsgálatban, amelyben a Stanford Egyetem és a

San Jose Állami Egyetem diákjai vettek részt, Jost és munkatársai (2002, 14. fejezet) az Implicit Asszociációs Tesztet (IAT) használta, hogy a saját, illetve a külső csoporttal kapcsolatos pozitív és negatív affektív asszociációkra adott reakcióidőket lemérje (pl. Greenwald és munkatársai 1998). Úgy találták, hogy az alacsony státusú csoportban (San Jose Állami Egyetem) több, mint kétszer annyi személy (35,9%) mutatott nem tudatos affektív külső-csoport-preferenciát, mint a magasabb státusú csoport (Stanford) tagjai (15,8%). Ez abban nyilvánult meg, hogy a reakcióidő lecsökkent olyan fogalmi társítások esetén, melyeknél pozitív tulajdonságok asszociálódtak a külső csoporttal. A második vizsgálat nem tudatos viselkedéses bizonyítékokkal szolgált a külső-csoport-preferencia mellett faji vagy etnikai keretek között. Nevezetesen azt találtuk, hogy fehér, latin és ázsiai amerikai diákok egyaránt a véletlennél nagyobb arányban preferálták a részvételt egy „ismerkedős” vizsgálatban, amikor azt hitték, hogy az idegen személy fehér, és a véletlennél nagyobb arányban kerültek el a kisebbségi interakciós partnereket (Jost és munkatársai 2002, 14. fejezet). Egy harmadik vizsgálatban, amely az Interneten hozzáférhető születési nyilvántartások elemzéséből állt, azt figyeltük meg, hogy a szülők kétszer olyan gyakran nevezték el az újszülött fiúkat az apjuk kezdetűinek a felhasználásával, mint az újszülött kislányokat az anyjuk kezdetűinek a felhasználásával (Jost és munkatársai 2002). Emellett, bár a szülők a lányukat nem nevezték nagyobb valószínűséggel az anya vagy az apa neve után, a fiuk elnevezésében sokkal nagyobb valószínűséggel követték az apa nevét, mint az anyáét. Végül, a szülők nagyobb valószínűséggel tettek be születési értesítést a helyi újságba, amikor fiuk született, mint amikor lányuk. A gyermekek elnevezése és a születési értesítés úgy tűnik két hétköznapi, de fontos következményekkel járó módja annak, hogy a férfiak és a nők fenntartsák a nemek közötti egyenlőtlenséget azáltal, hogy a férfiakat magasabbra értékelik, mint a nőket. Mivel ez a kutatási program a státuskülönbségek számos eltérő fajtáját érinti (tanulmányi teljesítmény és társadalmi osztály, fajok és etnikumok, valamint nemek), egyértelműen kiolvasható az az üzenet, hogy a rendszer-igazolási folyamatok meglehetősen általánosak és nem korlátozódnak egyetlen területre, mint amilyenek például a nemi relációk. Éppen ellenkezőleg, gondolataink, érzéseink és tetteink, úgy tűnik, hogy újra-

alkotják a magas státusú csoportoknak kedvező torzító hatásokat, gyakran szándékolatlanul is.

BEFEJEZŐ MEGJEGYZÉSEK

Ebben a fejezetben amellet érveltünk, hogy a társadalmi csoportokra adott (előítéletes vagy egyéb) reakciók árnyaltak, összetettek és megkülönböztetettek nagyrészt azért, mert szorosan kötődnek az átfogó társadalmi rendszerrel szembeni reakciókhoz. A rendszer szintű attitűdök egy olyan kontinuum mentén helyezhetők el, amely a paranoiától (pl. összeesküvés-elmélet) a gyanakvó bizalmatlanságon át a törvényes bizalomig és a panglossi idealizációig terjed. A rendszer-igazolási elmélet szerint (Jost 2001; Jost és Banaji 1994; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000), az emberek arra motiváltak, hogy a rendszert törvényesnek, és bizonyos esetekben akár ideálisnak észleljék (lásd még Lerner 1980). Ez a rendszer-igazolási motiváció több fontos következménnyel is jár az énré és a csoportra nézve (és a rendszer tekintetében is). Az egyén szintjén ezek közé tartozik a hátrányos helyzetűek csökkent önbecsülése és a csökkent jogosultsági érzés (pl. Jost 1997; Jost és Thompson 2000; Major 1994; Quinn és Crocker 1999). Ugyanakkor a rendszerigazoló hiedelmek úgy tűnik, hogy megnyugtadják a birtoklóikat és lecsökkentik a büntudatérzést és a disszonanciát (pl. Chen és Tyler 2001; Haines és Jost 2000; Jost, előkészületben; Jost és munkatársai 2002; Kluegel és Smith 1986).

A csoport szintjén a rendszer igazolása arra vezet, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai ambivalenciát és bizalmatlanságot éreznek a saját csoporttársaik iránt (pl. Ellemers 2001; Fiske és munkatársai 2002; Jost és Burgess 2000), valamint külsőcsoportpreferenciát és sajátcsoport-leértékelést mutatnak (pl. Hinkle és Brown 1990; Jost 2001; Sidanius és Pratto 1999). A rendszer szintjén, a rendszerigazoló motivációk eredményeképpen az emberek intézményeket és hatóságokat nagyobb mértékben fogadnak el, bíznak bennük és engedelmeskednek nekik, mint ahogy az az önérdék vagy más tisztán racionális megfontolás alapján várható lenne (pl. Lerner 1980; Lind és Tyler 1988; Tyler 1990). Tehát az emberek inkább a kontinuum „törvényes” és „idealizált” olda-

lán helyezkednek el, mint az „összeesküvés” és a „bizalmatlanság” oldalán.

Ahogy kifejtettük, a rendszer-igazolási elmélet segíthet a szociálpszichológusoknak és más megfigyelőknek abban, hogy túljudsanak azon a felfogáson, hogy az előítélet viszonylag egyszerű, egységes ellenszenv, amely a külső csoportok tagjai ellen irányul (lásd még Glick és munkatársai 2000). A csoportközi kapcsolatok tartalmazó helyzetek legtöbbje végtelenül összetett és sokoldalú, és a társadalmi szerkezetekre adott kognitív, affektív és viselkedéses reakciók java ellenmondásos és ambivalens, mivel egymással ellentétben álló motivációk sokaságából ered (pl. Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000). Mi egy ilyen motiváció működését emeltük ki, a rendszer-igazolási motivációt, mivel a legutóbbi időkig nagyon kevés figyelmet kapott azóta, hogy Allport (1954) az alacsonyabbrendűség internalizációját tárgyalta az előítéletek és a csoportközi kapcsolatok kutatásában mérföldkövet jelentő tanulmányának a részeként. Ha az ember túllép azon a megkövesedett felfogáson, hogy az előítéletek és a sztereotipizálás kizárólag abból a motivációból erednek, hogy megőrizzük a kognitív erőforrásainkat és emeljük az önbecsülésünket, akkor egy árnyaltabb kép bontakozik ki, és az ember jobban átlátja az én, a csoport és a rendszer közötti kapcsolatok dinamikus összetettségét. Egyelőre csak a kezdetek kezdetén járunk ennek az összetett jelenségnek a megértésében, és még rengeteg munkára lesz szükség ahhoz, hogy a kutatók megmondhassák, hogy az emberek mikor fogják kárhoztatni a rendszert összeesküvés elméletekkel (Crocker és munkatársai 1999), mikor bíznak majd benne fenntartásokkal (Kramer 1999; Tyler 1990), és mikor fogják idealizálni törvényesítő mítoszok sokaságával (Lane 1962; Sidanius és Pratto 1999; Weiss 1969).

A self, a csoport és a rendszer legitimálásának ellentmondásai: az elméleti integráció lehetősége a rendszer-igazolási elmélet segítségével¹

JOHN T. JOST, DIANA BURGESS ÉS CRISTINA O. MOSSO

„A problémáink onnan erednek, hogy elfogadjuk ezt a mocskos, rohadt rendszert.”

Dorothy Day

„A társadalmi rendszerek a társadalom belső természetét azoknak a normatív struktúráknak a segítségével alakítják, amelyekben a szükségletek értelmezhetővé, a tevékenységek pedig engedélyezetté vagy éppen kötelezővé válnak. Az itt megjelenő motiváció fogalma nem rejtheti el azt a sajátos ténytet, hogy a társadalmi rendszerek a belső természet egyesítését olyan normákon keresztül érik el, amelyeket igazolni kell.”

Jürgen Habermas (1975, kiemelés tőlem J. J.)

Az igazságosság pszichológiájának több évtizedes kutatásából majdnem egyöntetűen az a következtetés vonható le, hogy az emberek általában jobban szeretnek abban hinni, hogy a társadalmi rendszer, amelyhez tartoznak, igazságos, legitim és igazolható, mint abban, hogy önkényes, igazságtalan és törvénytelen (pl. Crosby 1982; Jost 1995; Lerner 1980; Major 1994; Martin

¹ Eredeti közlés: Jost, J. T., Burgess, D., & Mosso, C. 2001. Conflicts of legitimation among self, group, and system: The integrative potential of system justification theory. In J. T. Jost, & B. Major (eds.): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. New York, Cambridge University Press.

Köszönetnyilvánítás: A cikkünkben bemutatott kutatásokat a Stanford Egyetem Üzleti Iskolája támogatta nagylelkűen, amiért nagyon hálásak vagyunk. Szeretnénk köszönetet mondani Jennifer Eberhardt, Peter Glick, Orsolya Hunyady, Gabe Ignatow, Brenda Major, Valerie Purdie, Carmencita Serino és Vincent Yzerbyt nagyon hasznos megjegyzéseiről a cikk korábbi vázlateival kapcsolatban.

1986; Tyler és McGraw 1986). Ez az általános tétel úgy tűnik, olyan társadalmi rendszerekre is igaz, amelyek példátlan méretű egyenlőtlenséget hoznak létre (pl. Dumont 1970; Kluegel és Smith 1986; Lane 1962), mint például az iparosodott kapitalista rendszerek, amelyeket élesen bírál Dorothy Day és sok más 19., illetve 20. századi szocialista aktivista. Európában az ugyanebben az időszakban megfigyelhető gazdasági egyenlőtlenségre adott társadalmi reakciókkal foglalkozó történelmi tanulmányában Barrington Moore, Jr. (1978) csípősen megjegyezte, hogy „A szenvedés és a kizsákmányolás elviselésének emberi képessége meglepően nagy, tragikusan az” (13). Ahogy arra a fentebbi Habermas-idézet utal, a társadalmi rendszerek olyan normatív erővel kényszerítik rá magukat a csoportokra és az egyénekre, amelynek nehéz ellenállni.

A marxista elmélet, amelyet az egyenlőtlenség legitimálásával kapcsolatos minden mai elemzés egyik fő és elsődleges forrásának kell tekintenünk (Spears és munkatársai 2001; Zelditch 2001) fontosnak tartja felismerni azt, hogy időnként még az elnyomott csoportok tagjai is ideológiailag legalizálják azt a rendszert, amely elnyomja őket (pl. Pines 1993). Ez a „hamis tudat” jelensége, amelyet többek között azok ültettek át a szociálpszichológiába az utóbbi években, akik a jelen kötethez is hozzájárultak (pl. Jost 1995; Jost és Banaji 1994; Levin és munkatársai 1998; Tyler 1990; Tyler és McGraw 1986). Amíg nem túlságosan meglepő az, hogy a kedvezett csoportok tagjai a társadalmi rendszert igazságosnak és törvényesnek észlelik, addig bizonyos mértékig visszásnak tűnhet, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai is részt vesznek a rendszer igazolásában.

Ez azért van, mert a társadalmilag és gazdaságilag előnyös helyzetű csoportok tagjai számára abban hinni, hogy a társadalmi rendszer igazságosan szerveződik, és azt jutalmazza, illetve bünteti, aki ezt megérdemli, összhangban áll két másik alapvető emberi vágygal: *a)* azzal, hogy jó és értékes embernek érezzük magunkat (pl. Greenwald 1980; Taylor és Brown 1988), valamint *b)* azzal, hogy úgy érezzük, a társadalmi csoportunkat értékesnek és tiszteltre méltónak tartják mások (pl. Cialdini et al. 1976; Crocker és Luhtanen 1990; Tajfel és Turner 1979). A társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetű csoportok tagjainak szituációja azonban ettől eltér. Náluk a megfigyelhető tendencia, miszerint elfo-

gadják a társadalmi rendszer igazságosságát és törvényességét – amit „rendszerigazolásnak” nevezünk – egyértelműen ellentétben áll az önbecsülés („önigazolás”) és a saját csoport státusának („csoportigazolás”) fokozására irányuló motivációkkal. A hátrányos helyzetűek úgy érezhetik, hogy amennyiben a rendszer törvényes, az ő hátrányos helyzetükért önmaguk vagy a csoportjuk hiányosságait kell hibáztatniuk. Ellenkező esetben viszont, ha nagyra becsülik önmagukat vagy csoportjukat, akkor a rendszer kell hogy törvénytelen legyen, mivel elnyomja a jobbra érdemes feleket. Amellett érvelünk a jelen írásban, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak helyzete a self, a csoport és a rendszer közötti ellentmondások, és válságok lehetőségét hordja magában.

A pszichológiai ellentmondások lehetőségét különösen jól látja Valian (1998), amikor a hivatást választó nőkkel szembeni kihívásokat tárgyalja (lásd még Ellemers 2001):

„A férfiak sikeresége és férfiassága egymást erősíti. Ha egy nő a hivatásában sikeres, akkor vagy férfias vonásokat kell magában felfedeznie – ezzel azt kockáztatva, hogy a saját és mások szemében nőietlennek tűnik – vagy úgy kell tekintenie, hogy a férfias vonások hiányát kompenzálta valamilyen tényező: a szerencse vagy a rendkívüli erőfeszítések. A sikeres férfitől eltérően, a nő a siker következtében valamit mindenképpen elveszt: a nemi identitását vagy a képességeibe vetett hitét. Ezzel szemben a kudarc és a nőiesség egymást erősítik. A férfiak számára tehát teljes összhangban állnak a hivatásbeli célok és az a szükséglet, hogy magukat a nemük egy jó példányának tekintsék. A nők számára ez ellentmondást rejt.” (Valian 1998, 20, kiemelés tőlem J. J.)

Hasonló ellentmondásokkal kell szembenéznie azoknak az afro-amerikai diákoknak is, akiknek választaniuk kell egyfelől a tanulmányi sikerre törekvés, ami a domináns kulturális rendszer elfogadását és a vele való azonosulást igényli, másfelől pedig a saját csoportjuk iránti szolidaritás fenntartása között (Major és Schmaeder 2001; Steele 1992; 1997). Számos hátrányos helyzetű csoport számára nehéz párhuzamosan hinni a self, a csoport és a társadalmi rendszer jóságában, illetve törvényességében. Úgy tűnik, hogy előbb vagy utóbb a legitimációs válságok, illetve ellentmon-

dások elkerülhetetlenné válnak, amennyiben a társadalom története – vagy ahogy Spears és munkatársai (2001) utal rá, a „társadalmi valóság” – minden egyén életében érezteti a hatását.

A „legitimációs válság” fogalma Jürgen Habermas (Zelditch 2001) marxista elméletéből fejlődött ki. A *törvényességi válság* című átütő erejű könyvében Habermas (1975) a bevezetőben amellet érvel, hogy az ilyen válságok „nem választhatók el annak a nézőpontjától, aki átéli őket”, „olyan objektív erők okozzák őket, amelyek megfosztják az egyént a szuverenitásának egy részétől”, és amikor megoldódnak, akkor egyben „az érintett személy felszabadulását is eredményezik” (1). Habár Habermas elsősorban olyan társadalmi rendszereken belüli legitimációs válságokról ír, mint például a kapitalizmus, mindazonáltal az elemzése egyértelműen vonatkozik olyan válságokra is, amelyek az érintett egyén vagy csoport szintjén zajlanak. A „legitimációs válság” kifejezést mi is átvesszük és kiterjesztjük arra a számtalan helyzetre, amikor az emberek szükségleteik ellentmondásaitól szenvednek, próbálnak megküzdeni azokkal, illetve megoldást találni rájuk. Ezek a szükségletek a következők: *a)* egyedi cselekvőkként érvényesnek, igazoltnak és törvényesnek érezhessék magukat (önigazolás), *b)* olyan csoporttagságot alakítsanak ki, amelyet ők és mások értékesnek és törvényesnek tartanak (csoportigazolás), valamint *c)* fenntartsák azt az érzést, hogy a fennálló társadalmi rendszer igazságos, legitim és igazolható (rendszerigazolás).

Ebben a fejezetben ezeket az elméleti fogalmakat használjuk majd arra, hogy az ideológia, az igazságosság és a csoportközi kapcsolatok eltérő kutatási irányainak az eredményeit egyeítsük. Különösképpen szeretnénk explicit kapcsolatot kimutatni az egyének kognitív és motivációs állapotai, a társadalmi csoportokon belüli és közötti kapcsolatok dinamikája, valamint az átfogó rendszer anyagi és ideológiai követelményei között. Ezekkel a témákkal a csoportközi kapcsolatok két másik elmélete is szembe kell hogy nézzen, nevezetesen a társadalmiidentitás-elmélet (Spears és munkatársai 2001) és a társadalmidominancia-elmélet (Sidanius és munkatársai 2001), melyeket a fejezet végén fogjuk érinteni. A következtetésünk az, hogy ezek a munkák és más független, de kapcsolódó kutatási programok eredményei az itt képviselt fő tételünket támogatják, amely szerint *a magas státusú csoportok tagjai számára az önigazolás, a csoportigazolás és a rendszerigazolás mo-*

tivációi egymással összhangban állnak és egymást kiegészítik, míg az alacsony státusú csoportok tagjai számára ezek az ösztönzőerők gyakran ellentétben állnak egymással. Ez az egyik fő empirikus következtetése a rendszer-igazolási elméletnek, amelyet Jost és Banaji (1994) dolgozott ki először a hamis tudat és a társadalmi rendszer ideológiai törvényesítésének társas kognitív magyarázatára. Mielőtt belefognánk az ideológiával, az igazságossággal és a csoportközi kapcsolatokkal foglalkozó rendelkezésünkre álló kutatások elméleti egyesítésébe, röviden illik áttekintenünk a rendszer-igazolási megközelítés nézőpontját.

A RENDSZERIGAZOLÁSSAL KAPCSOLATOS ELMÉLETEK ÉS KUTATÁSOK ÁTTEKINTÉSE

A társadalmi azonosulás és az önkategorizációs megközelítés értelmében, amelyeket reprezentál Ellemers és munkatársai (2001, valamint Wright 2001), folytonosság figyelhető meg az egyedi élmények és a csoportviselkedések között. Másképpen fogalmazva, az elmélet szerint az emberek viselkedhetnek vagy egyedi, megkülönböztetett egyénekként, vagy egy társadalmi csoport egymástól függő, konformizált tagjaiként. A társadalmiidentitás-elmélet tehát két fő elemzési szintet határoz meg: az egyén és a csoport szintjét. Mások mellett érvelnek, hogy három (Leyens és munkatársai 1992; Stangor és Jost 1997), illetve négy (Doise 1986; McGuire 1993) elemzési szintről kell beszélnünk, és olyan „mikro” és „makro” kérdések is felvethetők, mint a társadalmi helyzet vagy az ideológiai igazolás. Valójában ez a kötet is arról tanúskodik, hogy az attitűdök és a viselkedések olyan törvényesítési funkciókat látnak el a szervezetek és a társadalmi rendszerek szempontjából, amelyek nem vezethetők vissza csupán egyéni és csoporttényezőkre (pl. Elsbach és munkatársai; valamint Tyler 2001).

Mivel a társadalmiidentitás-elmélet a „minimális csoport-paradigmából” nőtt ki, amelyben a közös interakciós történet nélküli laboratóriumi csoportok mutatnak etnocentrizmust (Tajfel és Turner 1979), hajlamos annak hangsúlyozására, hogy a saját csoport előnyben részesítése általános érvénnyel alkalmazható sok különböző társadalmi csoport esetében (Hogg és Abrams 1988;

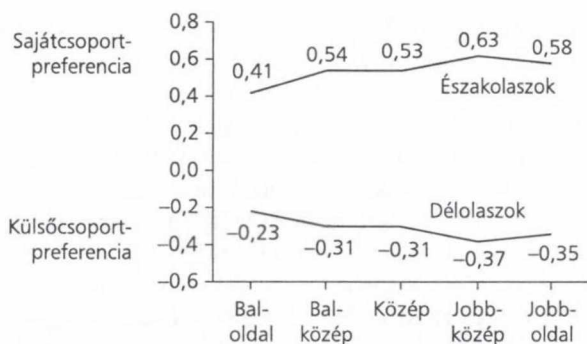
Mullen és munkatársai 1992). Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a társadalmiidentitás-elmélet megalkotói teljesen figyelmen kívül hagyták a külsőcsoport-preferencia előfordulását, ahogy mutatja ezt Spears és munkatársai (2001) munkája is. Mindazonáltal, úgy tűnik, hogy az elmélet a „csoportigazolást” támogatja, amelyet úgy határoznak meg, hogy az emberek hajlamosak a saját csoport tagjait előnyben részesíteni és a külső csoport tagjait pedig hátrányosan megkülönböztetni az attribúciók, a sztereotipizálás, a megítélés és a források elosztása tekintetében. Amellett érvelnek, hogy a külső csoport előnyben részesítése a kísérleti vagy „ad hoc” csoportokra korlátozódik, azt sugallva, hogy ez magának a kísérleti elrendezésnek valamiféle követelményjellemzőjéből adódhat (Mullen és munkatársai 1992). Spears és munkatársai (2001) szintén elismeri, hogy a társadalmiidentitás-elmélet inkább azzal foglalkozik, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai elállnak a külső csoport előnyben részesítésétől (és sajátcsoport-preferenciát mutatnak), hogy pozitív csoportmegkülönböztetést tartsanak fenn, és nem annyira figyel arra, hogy az egyenlőtlen társadalmi rendszer nyomán az emberek mennyire internalizálják a személyes és a közösségi kisebbség érzését, ami a rendszer-igazolási megközelítés középpontjában áll.

A rendszer-igazolási elméletet Jost és Banaji (1994) dolgozta ki a külsőcsoport-preferencia és az ehhez kapcsolódó olyan jelenségek megértésére, mint például az „igazságtalanság tolerálása” (pl. Jost 1995; Major 1994; Martin 1986; Tyler és McGraw 1986) vagy az „elnyomott jogosultsági hatás” a nők között (Jost 1997; Major 1994), valamint azért, hogy összekösse ezeket az igazolás és a törvényesítés ideológiai folyamataival. A munka első szakasza tehát annak kimutatásából állt, hogy a saját csoport leértékelése és a külső csoport iránti preferencia „valós” jelenségek, amelyek megfigyelhetők a pszichológiai laboratóriumon belül és azon kívül egyaránt. Az alacsony státusú csoportok tagjainál ezek a jelenségek közvetlen ellentmondásban állnak az önigazolással és a csoportigazolással, két olyan önérdékű ösztönző erővel, amelyet a szociálpszichológusok érdemüknek megfelelően már feldolgoztak. Érdemes megjegyezni, hogy a közgazdaságtanban és a politikatudományokban, valamint a szociálpszichológiában is, az utóbbi években megtört a megtámadhatatlanság varázsa akörül a felfogás körül, hogy az emberek általában önérdékből cselekszenek

egyenként és csoportként egyaránt (pl. Dawes és Thaler 1988; Green és Shapiro 1994).

A külsőcsoport-preferencia számos példája közül az egyik (lásd még Hinkle és Brown 1990; Jost 2001; Jost és Banaji 1994; Sidanius 1993) a délolaszok között megfigyelhető internalizált kisebbségi érzés, minthogy ők, már legalább egy évszázada, kevésbé tekinthetők sikeresnek társadalmi és gazdasági szempontból az északolaszokhoz képest (pl. Capozza és munkatársai 1982; Serino 1996). Az észak és a dél közötti státuskülönbség legjobban azzal a sovíniszta mondással ragadható meg, hogy „Afrika Rómában kezdődik.” A délolaszok többé-kevésbé elfogadják alacsonyabbrendű státusukat, ami jól látható, ha áttekintjük azoknak a felmérési adatoknak az eredményeit, amelyeket 2000 ember mintáján gyűjtött telefonon keresztül Olaszországban 1994-ben Schizzerotto és munkatársai, és amelyet hozzáférhetővé tettek a Berkeley Egyetem, California, weblapján (<http://csa.berkeley.edu:7502/archive.htm>). Jost és munkatársai (2000) ezt az adatállományt használta fel, amikor megvizsgálta a saját-, illetve a külsőcsoport-preferenciára vonatkozó rendszer-igazolási hipotéziseket társadalmi státusukban eltérő csoportok között, vagyis a dél- és az északolaszok között.

A felmérés válaszadóitól annak a megítélését kérték, hogy mennyire értenek egyet, illetve nem értenek egyet az észak- és délolaszokra vonatkozó pozitív (becsületes, törvénytisztelő), valamint negatív (önző, erőszakos, panaszkodó, lusta, tolakodó) sztereotípiákkal. A 14 tétel segítségével (a saját és a külső csoport külön megítélése mind a 7 sztereotípiamentén), kiszámítottunk egy sajátcsoportpreferencia-mutatót: [(pozitív sajátcsoport-ítéletek – negatív sajátcsoport-ítéletek) + (negatív külső csoport ítéletek – pozitív külső csoport ítéletek)], amelyet elosztottunk héttel, a sztereotípiátételek számával. A csoporttagságot (északi vagy déli) objektíven határoztuk meg a válaszadó lakhelye alapján. A függő változó a saját csoportra vonatkozó ítéletek kedvezőségének átlagos eltérése volt a külső csoportra vonatkozó ítéletekhez képest, eszerint pedig a pozitív számok sajátcsoportpreferenciát, a negatív számok pedig külsőcsoportpreferenciát jeleztek. Ahogy az 1. ábrán látható, az észak-olaszok egészséges szintű sajátcsoportpreferenciát mutattak, míg a délolaszok úgy tűnt, hogy elismerik a másik csoport felsőbbrendűségének a tör-

1. ábra. A sajátcsoporth- és a külsőcsoporth-preferencia mértéke az észak- és a délolaszoknál a politikai ideológia függvényében.

Megjegyzés: A pozitív számok sajátcsoporth-preferenciát, a negatív számok pedig külsőcsoporth-preferenciát jeleznek hét sztereotíp dimenzió mentén: becsületes, törvénytisztelő, önző, erőszakos, panaszkodó, lusta és tolakodó.

Forrás: Jost és munkatársai 2000

vényességét azzal, hogy külsőcsoporth-preferenciát mutattak, amit a negatív különbségi pontszámok jeleztek. Az északiak tehát úgy tartották, hogy jobbak, mint a déliek (becsületesebbek, törvénytisztelőbbek, kevésbé erőszakosak, kevésbé lusták stb.), a déliek pedig a maguk részéről egyetértettek ezzel az ítélettel (Jost és munkatársai 2000).

A rendszer-igazolási elmélet kutatásainak második szakaszában megpróbáltuk beazonosítani azokat a tényezőket (például észlelt törvényesség és politikai ideológia), amelyek befolyást gyakorolnak a sajátcsoporth-, illetve a külsőcsoporth-preferencia megjelenésére olyan társadalmi csoportok tagjainál, akik társadalmi státusukban eltérnek egymástól. Ez az 1. ábrán látható. Mivel az olaszországi felmérés a válaszadók politikai beállítottságára vonatkozó információkat is tartalmazott, megfigyelhettük, hogy a sajátcsoporth-preferenciát illetően az északiak és a déliek közötti eltérés fokozódik-e azzal, ha az ideológiai palettán a baloldaltól a jobboldalra mozdulunk el. A válasz igen, s ezt az interakciós hatást nagyrészt az északiak válaszai határozták meg, akiknél egy pozitív lineáris tendenciának megfelelően a sajátcsoporth-preferencia egyenletesen nő, ahogy a baloldali ideológiai beállítottság felől haladunk a jobboldaliság felé (Jost és munkatársai 2000). Úgy gondoljuk, hogy ezek az eredmények azért jelentkeznek erőtel-

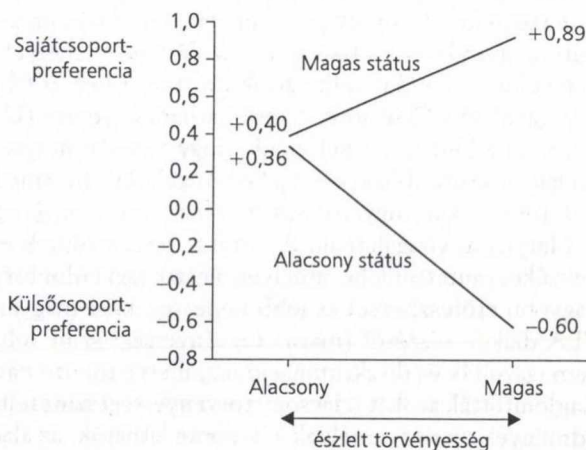
jesebben az északolaszoknál a délolaszokhoz képest, mert a jobboldali ideológia, amely a sovíniszta csoportigazolás és a konzervatív rendszerigazolás elemeiből áll, erős és egyértelmű törvényesítéssel szolgál a domináns csoport tagjai számára ahhoz, hogy magasabbrendűnek érezzék magukat, és az előnyeiket megőrizték (pl. Sidanius és munkatársai 2001), míg az alacsonyabb státusú csoportok tagjainál a jobboldali ideológia egyszerre szülhet etnocentrikus ellenségességet (egyfajta csoportigazolást) és külsőcsoport-preferenciában megnyilvánuló hódolatot (egyfajta rendszerigazolást), ahogy azt Altemeyer (1998) munkája is sugallja.

Számos eltérő esetben valóban azt találjuk, hogy a rendszerigazoló ideológiák együtt járnak a csoportigazoló ideológiákkal a magas státusú csoportok tagjainál, ugyanakkor konfliktusban vagy ellentmondásban állnak az alacsony státusú csoportok tagjainál. A csoport- és a rendszerigazoló tendenciáknak ezzel az összeegyeztethetetlenségével magyarázható, hogy a „társadalmi dominancia-beállítottság” (Pratto és munkatársai 1994) – amely bizonyos fókig egyszerre méri a csoportigazoló („csoport alapú dominancia”) és a rendszerigazoló („az egyenlőség ellenzése”) ideológiák elfogadását – miért kevésbé konzisztens és belsőleg megbízható az olyan alacsonyabb státusú csoportok tagjainál, mint az afroamerikaiak, az olyan magasabb státusú csoportok tagjaihoz képest, mint az európai amerikaiak. Ahogy fentebb utaltunk rá, ez azt is megmagyarázhatja, hogy a délolaszok külsőcsoport-preferenciája miért nem kötődik olyan erősen a politikai ideológiához, mint az északolaszoknál megfigyelhető sajátcsoport-preferencia (Jost és munkatársai 2000).

A felmérő jellegű (korrelációs) kutatások mellett kísérleti vizsgálatokat is végeztünk arra vonatkozóan, hogy az állítólagos társadalmi-gazdasági siker milyen hatást gyakorol a sztereotipizálásban jelentkező sajátcsoport-, illetve külsőcsoport-preferenciára (pl. Jost 2001; Jost és Burgess 2000). Ennek a paradigmának a keretében a résztvevőkben azt a hiedelmet keltjük, hogy a saját csoportjuk tagjai (például a Maryland Egyetem diákjai) társadalmilag és gazdaságilag sikeresebbek, illetve kevésbé sikeresek, mint egy rivális csoport tagjai (például a Virginia Egyetem diákjai). A rendszerigazolási elméletnek megfelelően az alacsony státusú csoportba sorolt személyek hajlamosak külsőcsoport-preferenciát mutatni (különösen azokon a sztereotípiadimenziókon, ame-

lyek a társadalmi-gazdasági siker igazolására szolgálnak), míg a magas státusú csoportba sorolt személyek általában hajlamosabban erős sajátcsoport-preferenciát mutatni (Jost 2001).

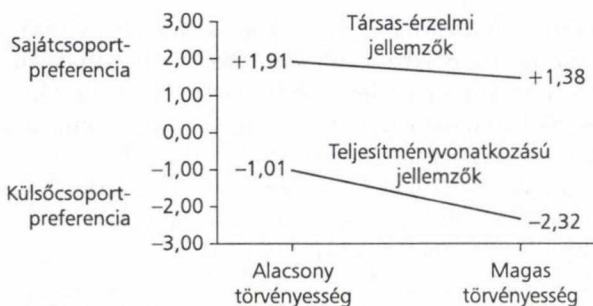
Ezen felül a státus kölcsönhatásban áll a társadalmi-gazdasági különbségek jogosságának észlelésével is oly módon, hogy a törvényesség észlelése fokozza a sajátcsoport-preferenciát a magas státusú csoport tagjainál, viszont csökkenti a sajátcsoport-preferenciát (vagy növeli a külsőcsoport-preferenciát) az alacsony státusú csoport tagjainál. A Maryland Egyetem diákjai például, akik úgy hitték, hogy a saját csoportjuk társadalmilag és gazdaságilag sikeresebb, mint a Virginia Egyetem diákjai, egyszersmind azt is gondolták, hogy a saját csoportjuk intelligensebb is, valamint szorgalmasabb, barátságosabb, becsületesebb, érdekesebb és ügyesebb a szóbeli érvelésben a másik csoportnál, különösen akkor, amikor a státuskülönbségeket megalapozottnak, azaz legitimnek látták (lásd a 2. ábrát). Amikor úgy vélték, hogy a saját csoportjuk kevésbé sikeres, mint a másik csoport, akkor sajátcsoport-preferenciát csak olyankor mutattak ugyanezekben a vonásokban, ha a legiti-

2. ábra. Sajátcsoport- és külsőcsoport-preferencia a státus és az észlelt törvényesség függvényében.

Megjegyzés: A pozitív számok sajátcsoport-preferenciát, a negatív számok pedig külsőcsoport-preferenciát jeleznek hat sztereotíp dimenzió mentén: intelligens, szorgalmas, barátságos, becsületes, érdekes és ügyes a szóbeli érvelésben.

Forrás: Jost 2001

3. ábra. Sajátcsoport- és külsőcsoport-preferencia alacsony státusú csoportok tagjainál az észlelt törvényesség és az attribútumtípus függvényében.

Megjegyzés: A pozitív számok sajátcsoport-preferenciát, a negatív számok pedig külsőcsoport-preferenciát jeleznek. A teljesítmény vonatkozású jellemzők: intelligens, szorgalmas és ügyes a szóbeli érvelésben.

A társas-érzelmi jellemzők: barátságos, becsületes és érdekes.

Forrás: Jost 2001

mitás szintjét alacsonynak észlelték, viszont külsőcsoport-preferenciát mutattak, ha azt magasnak látták (Jost 2001).

Az a tendencia, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai nagyobb mértékű külsőcsoport-preferenciát mutatnak, ha a rendszer legitim, olyan kísérletek során is igazolást nyert, melyekben a legitimitást közvetlenül manipuláltuk (lásd még Jost 2001). Ebben a vizsgálatban a Californiai Santa Barbara Egyetem (UCSB) diákjaiban azt a hiedelmet keltettük, hogy társadalmi-gazdasági státusukban alacsonyabbak, mint a Los Angelesi California Egyetem (UCLA) diákjai, ugyanannak az eljárásnak a segítségével, mint a Marylandi vizsgálatban. A kutatás résztvevőinek ezután olyan esszéket mutattunk be, amelyek a gazdasági különbségeket vagy nagyobb erőfeszítéssel és jobb képességekkel magyarázták az UCLA diákok részéről (magas törvényességi szint feltétel), vagy nem igazolták és diszkriminációnak, illetve torzító hatásoknak tulajdonították azokat (alacsony törvényességi szint feltétel). Az eredmények szerint, amelyek a 3. ábrán láthatók, az alacsony törvényességi feltételhez viszonyítva, a magas törvényességi feltételbe sorolt személyek nagyobb külsőcsoport-preferenciát mutattak a teljesítmény-vonatkozású dimenziók mentén (mint például szorgalmas, intelligens, ügyes a szóbeli érvelésben), viszont kisebb sajátcsoport-preferencia volt látható a társas-érzelmi dimenziók mentén (mint például barátságos, becsületes, érdekes).

Tehát az észlelt legitimitás befolyást gyakorolt a saját csoport, illetve a külsőcsoport-preferencia megjelenésére társadalmi státusukban eltérő csoportok tagjainál, olyan dimenziók mentén, amelyeket „státusrelevánsnak”, illetve „státusirrelevánsnak” szoktak tekinteni (pl. Mullen és munkatársai 1992; Spears és Manstead 1989).

A rendszer-igazolási elmélet kutatásainak harmadik szakaszában azt próbáltuk kimutatni, hogy a sztereotípiák és a társas ítéletek rendszerigazoló funkciót látnak el azok számára. Ez volt a célja annak a kutatásnak, amelyet Cincinnati-ban, Ohio államban, végeztünk az északiakkal és a déliekkel kapcsolatos sztereotípiákra vonatkozóan az Egyesült Államokban, ahol is a két csoport társadalmi státusa közötti eltérés nagyon hasonlít az olaszországbeli északiak és déliek közötti eltérésekhez. Bobbie Ann Mason, a *Vidéken* című mű Kentucky születésű szerzője azt figyelte meg, hogy a „déliek kétféleképpen reagálhatnak az alacsonyabbrendűség érzésére. Az egyik az, hogy harcosan kiállnak a dél mellett és állandóan 'dixie'-t énekelnek. A másik az, hogy elutasítják ezt, és északot tartják mérvadónak, megpróbálnak tanulni tőle, és közben megszabadulni a tájszólásuktól” (Lyons és Oliver 1998, 27). Ez jól illusztrálja a csoportigazolás és a rendszerigazolás egymással versengő csábítását.

Vizsgálatunkban a cincinnati lakosok az északiak magasabb státusú csoportját versengőbbnek, termelékenyebbnek, aktívabbnak, hatékonyabbnak, dominánsabbnak, felelősségteljesebbnek, törekvőbbnek és önzőbbnek sztereotipizálták a déliek alacsonyabb státusú csoportjához képest (Jost és munkatársai 2000). Ezzel szemben a délieket vallásosabbnak, barátságosabbnak, hagyománykövetőbbnek, boldogabbnak, érzelmesebbnek és becsületesebbnek látták, mint az északiakat. A sztereotípiák tartalma jól illeszkedik más kutatásokhoz, amelyek különbséget mutatnak ki a teljesítmény vonatkozású dimenziók és a társas-érzelmi jellemzők attribúciója között (pl. Glick és Fiske 2001; Jost 2001; Spears és Manstead 1989). Némileg paradox módon, az emberek, úgy tűnik, fordított kapcsolatot látnak a gazdasági siker és a boldogság, illetve a jóllét között (pl. Hunyady 1998; Lane 1962), ahogy a *New Yorker* című lap karikatúrája sugallja (4. ábra). A rendszer-igazolási megközelítésből ez felfogható úgy is, hogy a „szegény, de becsületes” és a „szegény, de boldog” sztereotípiák

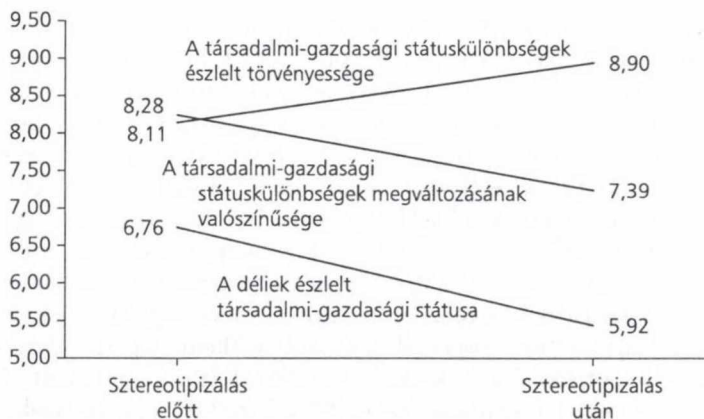
4. ábra. A New Yorker karikatúrája.

Forrás: © The New Yorker Collection 2000, Davis Sippres a cartoonbank.com-ból. Minden jog fenntartva

„A vidék, ahonnan nagypapa származik, egy kimondhatatlanul szegény, bűdös kis pokolfészek, ahol mindenki mindig nagyon boldog.”

maguk is fontos racionalizációkként és az egyenlőtlenség legitimálására szolgálnak. Ahogy Lane (1962) megjegyzi, „az alacsony jövedelem és státus elviselhetőbb, ha hihetünk abban, hogy a gazdagoknak a boldogságból »nincsen annyi bevétele«, hogy az összhangban állna az anyagi bevételeikkel” (65.).

A cincinnati vizsgálatban a válaszadóktól arra is választ kértük, hogy mekkorának érzlelik az északiak és a déliek társadalmi-gazdasági státuskülönbségeinek *nagyságát*, mennyire érzlelik a különbségeket *legitimnek*, és mennyire tartják valószínűnek, hogy ezek a különbségek *megváltoznak* a jövőben. A kérdések sorrendjét kísérletileg változtattuk oly módon, hogy a résztvevők egy része a sztereotipizálási feladatot megelőzően adott választ ezekre a kérdésekre, míg a résztvevők másik fele csak a sztereotipizálási feladatot követően tett úgy. Az eredmények azt az elképzelést támasztották, hogy a sztereotípiák a csoportok közötti státuskülönbségek igazolására szolgálnak (pl. Hoffman és Hurst 1990; Jackman és Senter 1983; Jost és Banaji 1994; Yzerbyt és munkatársai 1997), ugyanis azok a személyek, akik az észak és dél közötti társadalmi-gazdasági státuskülönbségek nagyságára, legitimitására

5. ábra. Az északiak és a déliek közötti társadalmi-gazdasági státuskülönbségek észlelt nagysága, törvényessége és stabilitása a sztereotipizálás függvényében az Egyesült Államokban.
 Megjegyzés: A nagyobb számok azt jelzik, hogy a státuskülönbségeket törvényesebbnek észlelték, a déliek társadalmi-gazdasági státusát nagyobb látták az északiakéhoz képest és kevésbé valószínűnek tartották, hogy a jövőben megváltozik.
 Forrás: Jost és munkatársai 2000

és stabilitására vonatkozó kérdésekre sztereotipizálási feladatot követően válaszoltak, szignifikánsan nagyobb valószínűséggel észlelték a társadalmi-gazdasági státuskülönbségeket nagy méretűnek és nagyon törvényesnek valamint kevésbé tartották valószínűnek, hogy a különbségek a jövőben megváltozzanak (lásd az 5. ábrát). Mindez azt mutatja, hogy a sztereotípiákkal kapcsolatos gondolkodási tevékenység arra vezeti az embereket, hogy a társadalmi egyenlőtlenséget jogosabbnak és stabilabbnak érzik. Mindmáig ez a legközvetlenebb bizonyíték arra, hogy a sztereotipizálás önmagában a társadalmi rendszernek kedvező, igazoló és legitimáló funkciót lát el (Jost és munkatársai 2000).

A rendszer-igazolási kutatások negyedik szakaszában, amely legközelebb áll a jelen cikk központi témájához, a csoportigazoló és a rendszerigazoló motívumok közötti kapcsolatokat és konfliktusokat mutattuk ki. Ez áll például az alacsony státusú csoportok tagjaira jellemző attitűdambivalencia kutatásának fókuszában (Jost és Burgess 2000). Hipotézisünk szerint amennyiben a csoportigazoló és a rendszerigazoló ösztönzőerők egymással összhangban

állnak és egymást kiegészítik a magas státusú csoportok tagjainál, de ellentmondás és ellentét feszül közöttük az alacsony státusú csoportok esetében, úgy nagyobb attitűdambivalencia kell kapcsolódjon a saját csoport ítéletekhez az alacsony státusú csoportok tagjai részéről a magas státusú csoportok tagjaihoz képest. Emellett azt is feltételeztük, hogy a pszichológiailag jelentésteli csoportok tagjainál (akiknél legalább mérsékelt szintű csoportigazoló motivációk vannak jelen), a saját csoporttal szembeni ambivalencia: *a)* az alacsony státusú csoportok tagjainál növekedni fog a rendszerigazoló ösztönzőerők növekedésével együtt, valamint *b)* a magas státusú csoportok tagjainál csökkenni fog a rendszerigazoló motivációk növekedésével együtt. Két itt bemutatott kísérlet szolgált empirikus bizonyítékkal ezekre a hipotézisekre (lásd még Jost és Burgess 2000, 5. fejezet).

A Maryland Egyetem diákjaival végzett (fentebb említett) kísérletben a személyek, miközben úgy hitték, hogy a saját csoportjuk a külső csoporthoz (Virginia Egyetem) képest magas, illetve alacsony társadalmi-gazdasági helyzetet foglal el, megítélték a saját csoportjukat egy sor egypólusú skálán, amely pozitívan és negatívan megszövegezett ítéleteket tartalmazott (pl. intelligens/nem intelligens, lusta/szorgalmas, barátságos/barátságtalan stb.). Ezzel az eljárással nem beavatkozó módon többféleképpen is mérhető az attitűdambivalencia a „domináns” és a „konfliktusos” attitűdválaszokon végzett különféle számítások segítségével (Priester és Petty 1996). A fogalom értelmében a maximálisan ambivalens személy az, aki az egyik tételnél arról számol be, hogy a csoport nagyon intelligens, egy másik tételnél pedig arról, hogy a csoport ki-mondottan nem intelligens. A hipotéziseknek megfelelően azt találtuk, hogy a saját csoporttal szembeni ambivalencia nagyobb azoknál, akiket az alacsony státusú feltételbe soroltunk, azokhoz képest, akik a magas státusú feltételben vettek részt, és ez fokozottan érvényes volt a státusreleváns dimenziókra nézve (Jost és Burgess 2000).

Emellett, azt figyeltük meg, hogy amikor a társadalmi-gazdasági siker eltéréseit legitimnek észlelték, az fokozott ambivalenciával járt együtt az alacsony státusú csoportok részéről, viszont csökkent ambivalenciával asszociálódott a magas státusú csoport esetében. Ahogy az 1. táblázatban látható, a három különböző attitűdambivalencia-mérés esetében (Priester és Petty 1996) pozi-

tív korreláció volt az észlelt legitimitás és a sajátcsoport-ambivalencia között az alacsony státusú csoportok tagjainál, a magas státusú csoportok tagjainál viszont negatív korreláció volt ugyanezen változók között. Az eredménymintázatok ismét erőteljesebben jelentkeztek a státusreleváns (teljesítmény vonatkozású), mint a státusirreleváns (társas-érzelmi) attribútumoknál.

1. táblázat. Az észlelt törvényesség és a saját csoporttal szembeni ambivalencia közötti korreláció az alacsony és a magas státusú csoportoknál

	Alacsony státus	Magas státus	Eltérés
Korreláció az észlelt törvényességgel			(Z-pontszám)
Releváns és irreleváns attribútumok együtt			
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (SIM)	+0,32**	-0,20	-2,99**
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (CRM)	+0,22	-0,16	-2,15*
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (GTM)	+0,24*	-0,13	-2,10*
Státusreleváns attribútumok			
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (SIM)	+0,40**	-0,17	-2,94**
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (CRM)	+0,31*	-0,15	-2,61*
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (GTM)	+0,32*	-0,14	-2,64*
Státusirreleváns attribútumok			
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (SIM)	+0,19	-0,18	-2,06*
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (CRM)	+0,08	-0,13	-1,21
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (GTM)	+0,12	-0,08	-1,12

Megjegyzés: Az ambivalencia három modelljének a kiszámítására az egyenletek leírását lásd Priester és Petty (1996) munkájában. A „SIM” a „Hasonlóságintenzitás-modellre” utal, a „CRM” a „Konfliktusreakció-modellre”, a „GTM” pedig a „Fokozatosküszöb-modellre.” * $p < 0,05$; ** $p < 0,005$; a Z-pontszám különbségi teszthei kétvégűek.

Forrás: Jost és Burgess 2000, 1. vizsgálat nyomán

Egy második vizsgálatban férfiak és nők egy női felperesről olvastak, aki keresetet indított az egyetem ellen nemi diszkrimináció

ció miatt, és ezzel az átfogó társadalmi rendszer ellen intézett kihívást (lásd 5. fejezet, 2. vizsgálat, 2001). Az itt kapott eredmények szintén arra utalnak, hogy amikor az alacsony státusú csoportok tagjai egy olyan saját csoporttaggal kerülnek szembe, aki az átfogó rendszer törvényességét fenyegeti, akkor szignifikáns mértékű konfliktust és ambivalenciát élnek át, ami irányulhat a saját csoporttag ellen, de egyszersmind irányulhat maga a rendszer ellen is (Jost és Burgess 2000).

2. táblázat. A rendszerigazolás változói és a női felperessel szembeni attitűdök korrelációja férfiak és nők esetében

Korreláció a társadalmi dominancia-beállítottsággal	Nők	Férfiak	Eltérés (Z-pontszám)
Ambivalencia a női felperessel szemben (SIM)	+0,23	-2,39**	-2,65**
Ambivalencia a női felperessel szemben (CRM)	+0,23	-0,41**	-2,72***
Ambivalencia a női felperessel szemben (GTM)	+0,21	-0,52**	-3,17***
A női felperes összesített megítélése	-0,23	-0,44**	-0,96
Korreláció az igazságos világba vetett hittel			
Ambivalencia a női felperessel szemben (SIM)	+0,44***	0,00	-1,92*
Ambivalencia a női felperessel szemben (CRM)	+0,34**	-0,02	-2,26**
Ambivalencia a női felperessel szemben (GTM)	+0,36**	-0,07	-1,81*
A női felperes összesített megítélése	-0,20	-0,20	0,00

Megjegyzés: Az ambivalencia három modelljének a kiszámítására az egyenletek leírását lásd Priester és Petty (1996) munkájában. A „SIM” a „Hasonlóságintenzitás-modellre” utal, a „CRM” a „Konfliktusosreakció-modellre”, a „GTM” pedig a „Fokozatosküszöb-modellre.” * $p < 0,10$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,005$; a Z-pontszám különbségi teszthei kétvégűek.

Forrás: Jost és Burgess 2000, 2. vizsgálat nyomán

Eddig a rendszer-igazolási kutatások elsődleges vizsgálataira összpontosítottunk. A mi nézőpontunk szerint azonban a rendszer-igazolási elmélet fogalmi nyelvezete, különösen a legitimálási ösztönzőerők fogalmi felosztása éniszólásra, csoportigazolásra és rendszerigazolásra (Jost és Banaji 1994), segít megérteni, és egy-

ségbe foglalni azokat az egymást kiegészítő meglátásokat, amelyeket a csoportközi kapcsolatok más elméletalkotói és kutatói kínálnak. Pontosabban, a rendszer-igazolási megközelítés összeegyeztethető a legtöbb olyan munkával, amelyet a társadalmi identitás és a társadalmidominancia-elmélet keretében végeztek, habár a három elmélet között lehetnek fontos eltérések is (lásd még Jost 2000; Sidanius és munkatársai 2001; Spears és munkatársai 2001). Mivel ez a három elméleti megközelítés (társadalmi identifikáció, társadalmi dominancia és rendszerigazolás) azonos alapkérdésekkel foglalkozik a csoportok közötti státuskülönbségek ideológiai legitimálására vonatkozóan, így érdemes megtárgyalni, hogy egyéni, sajátos meglátásaikat miként lehet egyesíteni annak érdekében, hogy átfogóbb képet kapjunk azokról a társadalmi és pszichológiai kihívásokról, illetve alternatívákról, amelyekkel a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak szembe kell nézniük.

A TÁRSADALMI IDENTIFIKÁCIÓ ÉS A RENDSZER-IGAZOLÁSI ELMÉLET EGYESÍTÉSÉNEK A LEHETŐSÉGE

Azzal, hogy a csoportok közötti státuskülönbségek észlelt törvényszerűségének és stabilitásának a fogalmát beépítették a csoportközi kapcsolatok szociálpszichológiai vizsgálatába, a társadalmi-identitás-elmélet megalkotói vezető szerepet vállaltak azoknak az ideológiai és rendszer szintű változóknak a beazonosításában, amelyek befolyást gyakorolnak a csoportközi ítéletekre és viselkedésekre (pl. Spears és munkatársai 2001; Tajfel és Turner 1979; Turner és Brown 1978). Tajfel és Turner (1986) például a következőket írja:

„Ahol a források elosztásában a társadalmi-strukturális eltéréseket *intézményesítik, legitimálják és a közmegegyezéssel elfogadott státusrendszeren keresztül igazolják* (vagy legalábbis egy olyan státusrendszeren keresztül, amelyik elegendően szilárd és mindent átfogó ahhoz, hogy megakadályozza a kognitív alternatívák megjelenését), ott az eredmények azt mutatták, hogy az etnocentrizmus lecsökkent, nem pedig megnövekedett a különböző státusú csoportokban” (12; kiemelés tőlem J. J.).

Turner és Brown (1978) egyik befolyásos vizsgálatában az volt megfigyelhető, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai külső-csoport-preferenciát mutattak azt a feltételt *leszámítva*, amikor törvénytelennek és instabilnak érzelték a rendszert. A társadalmi-identitás-elmélet egy továbbfejlesztett változatában Wright, Taylor és Moghaddam (1990) kimutatta, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai nem vettek részt olyan közösségi tevékenységekben, amelyek a társadalmi változásokra irányultak, amíg bármilyen esélyük volt a feljebb jutásra, feltehetőleg azért, mert a feljebb jutás lehetősége a társadalmi rendszernek legitimitást biztosított (lásd még Wright 2001).

Ellemers és kollégáinak kísérleti kutatása erre az alapra építve azt mutatta ki, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai között annak az észlelése, hogy a csoport státusa igazságtalanul és jogtalanul lett megállapítva, társas összetartást és fokozott sajátcsoport-identifikációt szült (pl. Ellemers és munkatársai 1993). Amennyiben a sajátcsoport-identifikáció sajátcsoport-preferenciával (és általánosabb értelemben a csoportigazolással) jár együtt, úgy ez a megfigyelés összhangban áll az itt bemutatott kutatásokkal (lásd a 2. és a 3. ábrát). Wright (1997) kutatásaiból szintén az derül ki, hogy az igazságtalanság és a rendszer illegitimitásának érzékelt növekedésével együtt nő annak valószínűsége, hogy az alacsony státusú csoport tagjai összefognak, hogy csoportjuk helyzetén javítsanak. A különböző kutatási programokból származó eredmények tehát arra utalnak, hogy az alacsony státusú csoportok tagjainál *a rendszerigazolás csökkenése a csoportigazolás növekedéséhez vezet, és ezzel ellentétben, a rendszerigazolás növekedése a csoportigazolás csökkenését eredményezi.*

Arra a szorosan kapcsolódó elképzelésre is van némi bizonyíték, mely szerint *a csoportigazolás csökkenése együtt jár a rendszerigazolás növekedésével, a csoportigazolás növekedése pedig a rendszerigazolás csökkenésével jár együtt.* Habár nem szükségszerű, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai kevésbé erősen azonosuljanak a saját csoportjukkal, mint a magas státusú csoportok tagjai (pl. Jost 2001; Turner és munkatársai 1984), ésszerűnek tűnik az a felvetés, hogy ha a tagok csak gyengén azonosulnak saját alacsony státusú csoportjukkal, akkor azt is nagyobb valószínűséggel fogadják el, hogy csoportjuk alacsonyabbrendűsége legitim és annál inkább mutatnak külsőcsoport-preferenciát. Ezzel össz-

hangban, van bizonyíték arra is, hogy azok az emberek, aki erősen azonosulnak az alacsony státusú csoportjukkal, azok inkább ragaszkodnak a csoportjukhoz (pl. Ellemers és munkatársai 1997) és mutatnak sajátcsoport-preferenciát (pl. Spears és munkatársai 2001). A társadalmiidentitás-elmélet tehát segít meghatározni azokat a feltételeket, amelyek mellett az alacsony státusú csoportok tagjai a csoportigazolást választják a rendszerigazoláshoz képest.

A TÁRSADALMIDOMINANCIA- ÉS A RENDSZER-IGAZOLÁSI ELMÉLET EGYESÍTÉSÉNEK A LEHETŐSÉGE

A társadalmidominancia-elmélet kutatói egyre több olyan empirikus eredményt halmoznak fel (pl. Sidanius és munkatársai 2001), amelyek szintén összhangban állnak az itt javasolt egyesítő nézőponttal, mely szerint a csoportigazolás és a rendszerigazolás motivációja szorosabb kapcsolatban áll a magas státusú csoportok tagjainál az alacsony státusú csoportok tagjaihoz képest. Az „ideológiai aszimmetriahatás” például (Levin és munkatársai 1998; Sidanius és munkatársai 2001), ami arra utal, hogy a „társadalmidominancia-beállítottság” pontszámai (Pratto és munkatársai 1994) belsőleg konzisztensebbek és erősebben kapcsolódnak a sajátcsoport-preferenciához a magas státusú csoportok tagjainál az alacsony státusú csoportok tagjaihoz képest, megmagyarázható a csoportigazolás és a rendszerigazolás motivációja közötti konfliktussal az utóbbi csoport esetében (lásd még Jost és Thompson 2000).

A társadalmidominancia-elmélet és a rendszer-igazolási elmélet között a legalapvetőbb eltérés a társas attitűdök és a csoportközi viselkedés evolúciós eredetére vonatkozik. Míg a társadalmidominancia-elmélet egy szociobiológiai elmélet, amely azt tartja, hogy az etnocentrizmus és a status quo fenntartására irányuló tendenciák „adaptívak”, „elkerülhetetlenek” és az „emberi természet” részei (Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1993), addig a rendszer-igazolási elmélet a társas tanulás és az ideológiai meggyőzés folyamatait hangsúlyozza a sztereotípiák és más csoportközi attitűdök alakulásában (Jost 1995; Jost és Banaji 1994). A rendszerigazolás nézőpontjából tulajdonképpen a szociobioló-

giai magyarázatok maguk is azt a veszélyt rejtik, hogy „legitimáló mítoszokká” válnak, amennyiben alapvető igazolással szolgálnak a csoportok közötti státuskülönbségekre (pl. Eberhardt és Randall 1997; Yzerbyt és Rogier 2001). Nem akarjuk azt sugallni, hogy a társadalmidominancia-elmélet alkotói a csoportok között fennálló státus és hatalmi eltérések igazolására törekszenek, csak azt állítjuk, hogy az ember társas viselkedésének megértésében az evolúciós metaelméletek használatának története ideológiai értelemben nem problémamentes, mivel szorosan összefonódik a szociális darwinizmussal és más politikai próbálkozásokkal, amelyek bizonyos csoportok más csoportok feletti uralkodását próbálják igazolni.

Az utóbbi években a társadalmidominancia-elmélet kutatásai az egyéni különbségek mérésére irányultak (pl. Pratto és munkatársai 1994). A rendszer-igazolási nézőponttal teljes összhangban ez a kutatás azt demonstrálja, hogy a „társadalmidominancia-beállítottság” magas szintjét mutató személyek hajlamosabbak magukévá tenni a „hierarchiafenntartó legitimáló mítoszokat”, amelyek „morális és intellektuális igazolással szolgálnak a társadalom által kialakított csoportok közötti hierarchia és egyenlőtlenség állandó, vagy akár növekvő szintjére” (Levin és munkatársai 1998, 376). Habár időnként nem világos, hogy a társadalmidominancia-beállítottságot inkább csoportigazoló vagy inkább rendszerigazoló változónak kell-e tekintenünk (pl. Jost és Thompson 2000; Rabinowitz 1999), általában úgy tűnik, hogy a kutatók inkább az utóbbi felfogás felé hajlanak (pl. Jost és Burgess 2000; Sidanius és munkatársai 2001).

Azzal kapcsolatban, hogy a csoport, illetve a rendszerigazolás a magas státusú csoportoknál egymással összeegyeztethető, az alacsony státusú csoportoknál viszont nem, Levin és munkatársai (1998) kimutatta, hogy a rendszerigazoló hiedelmek elfogadása (mint például a politikai konzervativizmus és a rendszer legitimálásának észlelése) pozitív kapcsolatban áll az etnikai sajátcsoport-identifikációval az európai amerikaiak esetében, míg a spanyol ajkú amerikaiak és az afroamerikaiak esetében viszont negatív kapcsolatban áll a sajátcsoport-identifikációval. Ezeket az eredményeket megismételték egy követő vizsgálatban is, amely a magas státusú askenázi zsidók és az alacsony státusú arabok egymáshoz viszonyított helyzetét vizsgálta Izraelben (Sidanius és munkatár-

sai 2001). Hasonlóképpen Sinclair, Sidanius és Levin (1998) azt találta, hogy az amerikai társadalomhoz kötődés pozitív kapcsolatban állt az etnikai identifikációval és kötődéssel az európai amerikaiak esetében, a spanyol ajkú amerikaiak és az afroamerikaiak esetében viszont negatív kapcsolatban állt ugyanezekkel a változókkal. Ezek a megfigyelések további független bizonyítékokkal szolgálnak arra a hipotézisre, hogy a csoportigazolás és a rendszerigazolás tendenciái egymást kiegészítők a magas státusú csoportok esetében, viszont egymással ellentétben állnak az alacsony státusú csoportok tagjainál.

AZ EGYESÍTÉS LEHETŐSÉGE A RENDSZER-IGAZOLÁSI NÉZŐPONT KERETÉBEN

A cikk további részében azt a témát járjuk körül, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai a self, a csoport és a rendszer között létrejövő legitimitási konfliktusokkal és válságokkal találják szembe magukat. Eddig elsősorban a csoportigazolás és a rendszerigazolás közötti konfliktusokra összpontosítottunk. Az elméleti azonban azt implikálja, hogy – legalábbis időnként – pszichológiai konfliktus léphet fel az énígazolás és a rendszerigazolás között, valamint az énígazolás és a csoportigazolás között is. Azt állítjuk tehát, hogy a rendszer-igazolási elmélet kínálta fogalmi keret segíthet megérteni és egyesíteni az önbecsüléssel, a jogosultság személyes érzésével, a csoportelhagyással (társadalmi mobilitással) és az észlelt diszkriminációval foglalkozó eltérő kutatási irányokat.

Az énígazolás és a rendszerigazolás közötti konfliktusok

Ahogy az alacsony státusú csoportok tagjainak választaniuk kell aközött, hogy saját csoportjuk érdekeinek jogos szem előtt tartását vagy a társadalmi rendszer legitimitását védelmezik, úgy időnként aközött is választaniuk kell, hogy a self vagy a rendszer törvényessége mellett állnak-e ki (lásd még Major és Schmader 2001). Az „elnyomott jogosultsági hatás” a nők esetében, ami többek között abban nyilvánul meg, hogy a nők kevesebbet fizetnének maguknak, mint amennyit a férfiak fizetnének ugyanolyan

mennyiségű és minőségű elvégzett munkáért (pl. Jost 1997; Major 1994; Major és munkatársai 1984), az egyik példája annak, hogy a (tudatosan vagy nem tudatosan) elfogadott status quo milyen negatív következményekkel járhat az önértékelésre és az én értékének megítélésére nézve. *Az alacsony státusú csoportok tagjainál tehát negatív kapcsolat látható az önbecsülés és más önigazoló változók, valamint a diszkrimináció tagadása és más rendszerigazoló változók között.*

Egy különösen nagy befolyást gyakorló cikkben Crocker és Major (1989) amellett érvelt, hogy az afroamerikaiak és más hátrányos helyzetű csoportok önbecsülésüket védik azáltal, hogy a teljesítményükre adott negatív visszajelzést diszkriminációnak és előítéletes attitűdöknek tulajdonítják. Feltehetőleg ez azért van, mert amikor nem észlelik az intézményesített jogsértő magatartást, akkor a megbélyegzett csoportok tagjai a negatív kimenetet saját képességeik elégtelenségének tulajdonítják, aminek az az eredménye, hogy az egyéni önbecsülésük lecsökken (pl. Crocker és munkatársa 1998; Ruggiero és Taylor 1995). Crocker, Voelkl, Testa és Major (1991) tehát azt mutatta ki, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai (nők és afroamerikaiak) kisebb valószínűséggel szenvedték meg az önbecsülés csökkenését negatív teljesítményítéleteket követően, amikor fennállt annak a lehetősége, hogy a negatív visszajelzés jogtalan diszkriminációs hatásnak volt betudható.

Egy másik példával szolgál az afroamerikai diákok esete, akiknek a tanulmányokkal kapcsolatos énfogalmát súlyosan fenyegeti az a rendszer, amely előítéletekben és egyenlőtlenségben bővelkedik (Steele 1992; 1997). Az alulértékelt csoportok tagjai eleinte, amikor belépnek a különféle intézményekbe és szervezetekbe, arra motiváltak, hogy a rendszer legitimitásával azonosuljanak, és azt fenntartsák. Az intézményi kötődés ilyen érzései azonban elhalnak, amikor a tényleges vagy várt előítéletekkel kell szembenézniük. A diszkrimináció arra készteti például az afroamerikaiakat vagy a nőket, hogy az önbecsülésük megőrzése érdekében leváljanak a rendszerről, vagy legalábbis annak bizonyos területeiről, ahol a csoportjukat leértékelik, annak érdekében, hogy a rendszeren belüli sikerek és kudarcok kevésbé legyenek hatással az énfogalmukra nézve (Major és Schmader 2001; Steele 1997). Feltehetően ez az egyik módja annak, hogy megküzdjenek azzal a

válsággal vagy konfliktussal, amely az énígazolás és a rendszerígazolás egymással ellentétes tendenciái között fennáll.

Az énígazolás és a csoportígazolás közötti konfliktusok

A társadalmiidentitás-elmélet osztályozása szerint az emberi viselkedéseket egy olyan kontinuumon helyezhetjük el, amely az egyéni vagy személyes cselekedetektől a csoport vagy közösségi cselekedetekig terjed, ezért ez az elméleti keret különösen alkalmas az énígazolás és a csoportígazolás közötti konfliktusok elemzésére. Tajfel és Turner (1986) például a következőképpen fogalmazták meg az alacsony státusú csoportok tagjai előtt álló dilemmát: „Amikor a társadalmi identitás nem kielégítő, az egyének arra törekcszenek, hogy vagy elhagyják a jelenlegi csoportjukat és egy pozitívabban megkülönböztetett csoporthoz csatlakozzanak és/vagy a saját csoportjukat tegyék pozitívabban megkülönböztetetté” (16). A megfogalmazás egyetlen problémája az, hogy figyelmen kívül hagyja annak a lehetőségét, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai maguk is ideológiailag és anyagilag motiváltak lehetnek a rendszer ígazolására (lásd még Jost 2001; Jost és Banaji 1994). Másféppen fogalmazva, a társadalmiidentitás-elmélet megalkotói úgy tűnik azt feltételezik, hogy az énígazolás és a csoportígazolás felülírják a rendszerígazolást, vagy hogy az alacsony státusú csoportok tagjai nem rendelkeznek erős rendszerígazoló motivációkkal (vö. Spears és munkatársai 2001). Mindazonáltal, Tajfel és Turner elméleti megfogalmazása nagyon jól megragadja az énígazolás és a csoportígazolás konfliktusát, amelylyel az alacsony státusú csoportok tagjainak szembe kell nézniük.

A kutatások azt mutatják, hogy a feljebbjutási stratégiák fordított kapcsolatban állnak a csoportidentifikáció szintjével. Amikor a csoportidentitás alacsony, akkor az emberek nagyobb valószínűséggel gondolnak magukra úgy, mint független egyénekre, s kisebb mértékben úgy, mint saját csoportjuk tagjára, és a csoport elhagyását, illetve az egyéni érvényesülést választják, különösen, amikor a csoportot leértékeli (pl. Ellemers és van Knippenberg 1997; Wright és munkatársai 1990). Ez arra utal, hogy nem lehet teljesen összeilleszteni a self és a saját csoport érdekeinek a védelmét és ígazolását. *Az alacsony státusú csoportok tagjainál tehát a*

csoportigazolás alacsony szintje lehetővé teszi az énigazoló attitűdök és viselkedések növekedését, ezzel ellentétben viszont az énigazolás magas szintje a csoportigazolás szintjének a csökkenésére vezethet. Ez a megfogalmazás, amely a self, a csoport és a rendszer törvényességi szükségletei között feltételezett kapcsolatok egyfajta hidraulikus modelljéből származik, úgy tűnik összhangban áll Tajfel és Turner (1979) egyedi és csoportviselkedésekre vonatkozó kontinuummodelljével, valamint a kulturális pszichológia olyan modelljeivel is, amelyek az individualista vagy független beállítottságot a közösségi vagy kölcsönösen függő beállítottsággal állítják szembe (Markus és Kitayama 1991; Triandis 1989). A fő különbség az, hogy a rendszerigazoló elmélet úgy tekinti, hogy ezek az ellentétek a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak a nehézségeiből erednek, akiknek időnként dönteniük kell aközött, hogy a saját személyes érdekeiket vagy pedig saját csoportjuk érdekeit szolgálják és igazolják-e. Ebből következik, hogy a kedvező helyzetű csoportok tagjai nem ingadoznak olyan drámaian aközött, hogy független egyénként vagy egy kölcsönös függésben lévő csoport tagjaként viselkedjenek-e; ahogy a szociológus mondaná, a magas státusú csoportok tagjai az egyéni és a csoportszerepek eltéréseiből származó „szerepkonfliktusoknak” csupán enyhébb válfajaival kerülnek szembe.

A csoport elhagyása mellett (pl. Ellemers 2001; Wright 2001), az alacsony státusú csoportok tagjai eltávolodhatnak a csoportjuktól azzal is, ha *a)* magukat egyedi individuumokként osztályozzák és nem prototipikus csoporttagokként, valamint ha *b)* a csoport sokszínűségét és változékonyságát emelik ki, vagyis miközben elismerik a csoport alacsonyabbrendűségét egy bizonyos szinten, azt is hangsúlyozzák, hogy vannak kivételek és ők maguk is éppen egy ilyen kivételt alkotnak. Az első megoldásra utal az, hogy az eredetileg alacsony sajátcsoport-identifikációt mutató személyek a csoportjuk státusával kapcsolatos negatív visszajelzésekre azzal válaszolnak, hogy magukat kevésbé prototipikus tagként írják le, míg az eredetileg magas sajátcsoport-identifikációt mutató személyeknél nem látható ilyen reakció a státusfenyegetést követően (Spears, Doosje és Ellemers 1997). A második lehetőség mellett az szól, hogy azoknál a személyeknél, akik gyengén azonosulnak a saját csoportjukkal, gyakrabban figyelhető meg az a tendencia, hogy saját alacsony státusú csoportjukat változé-

konynak (és így egyedi kivételekben bővelkedőnek) észlelik (Ellemers és Van Rijswijk 1997). A két megoldásmódot egymás mellé helyezve az látható, hogy azok a személyek, akik csak gyengén azonosulnak alacsony státusú saját csoportjukkal, a csoportjukat sokszínűbbnek észlelik, kevésbé kötődnek a csoporthoz, és erősebb vágyat mutatnak arra, hogy egy magasabb státusú külső csoportba lépjenek be, összehasonlítva azokkal, akik erősen azonosulnak a saját csoportjukkal (Ellemers és munkatársai 1997). Ezek a fontos tanulmányok további bizonyítékokkal szolgálnak arra, hogy az énisgazolás és a csoportigazolás negatív kapcsolatban áll egymással az alacsony státusú csoportok tagjainál, és hogy a saját csoport változékonyságának stratégiai hangsúlyozása énisgazoló funkciót lát el a saját csoport összetartásának kárára.

Dél-Olaszország kontextusához visszatérve, Serino (1996) munkájában szintén az látható, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai megpróbálnak nem azonosulni legalább néhány olyan attribútummal, amely szerintük saját csoportjukra jellemző és megpróbálják magukat a külső csoporthoz hasonlóbbnak észlelni. A vizsgálat szerint a délolaszok úgy látják saját magukat, mint akik rendelkeznek a déliekre jellemző pozitív tulajdonságokkal, a negatívakkal viszont nem. Úgy vélik például, hogy a déliek általában kevésbé komolyak, modernek és nyitott gondolkodásúak az északiakhoz képest, *magukat* viszont úgy ítélik, hogy hasonlóbbak az északiakhoz minden dimenzióban.

Steele (1997) vizsgálata hasonló módon arra utal, hogy a tanulmányi sikerekre törekvő afroamerikaiak arra kényszerülnek, hogy ne azonosuljanak, legalábbis egy bizonyos mértékig, saját csoportjuk tagjaival és ehelyett a sikeresebb külső csoport tagjaival érzzenek közösséget. Az afroamerikaiaknál tehát az iskolai siker legjobb bejósolója a fehér barátok száma a társas kapcsolataik hálózataiban. Mintha a helyzet nem állna már eddig is elég rosszul a hátrányos helyzetű csoportok tagjai számára, úgy tűnik, hogy legalábbis bizonyos feltételek mellett választaniuk kell aközött, hogy egyfelől egyénekként igazolják magukat vagy másfelől a saját csoportjuk értékeit és jellemzőit legitimálják. Ezt a konfliktust felismerték a társadalmiidentitás-elmélet kutatói (pl. Ellemers 2001), amely konfliktus teljesen összhangban áll a rendszer-igazolási elmélet képviselőinek itt javasolt egyesítő nézőpontjával is.

KÖVETKEZTETÉSEK

Elméleti keretünkben, amely a társadalmi identitás, a társadalmi dominancia és a rendszerigazolás elméleteinek egyesítésére törekszik, amellet érveltünk, hogy az emberek erősen motiváltak arra, hogy *a)* igazolják a selfet, *b)* igazolják a csoportot, valamint *c)* legitimálják a rendszert. Az alacsony státusú csoportok tagjainál ezek az késztetések gyakran konfliktusban és ellentmondásban állnak egymással, ami ambivalenciát szül (Glick és Fiske 2001; Jost és Burgess 2000), csökkenti az ideológiai következetességet (Sidanius és munkatársai 2001), eltávolít a rendszertől (Major és Schmader 2001; Steele 1997), részleges vagy teljes nem-azonosulásra vezet a saját csoporttal (Serino 1996; Steele 1992), valamint egyéni törekvések hangsúlyozását és a csoport elhagyását eredményezi (Ellemers 2001; Wright és munkatársai 1990). Az alacsony státusú csoportok tagjait sújtó „legitimitási válságok” elemzésével sokféle empirikus eredmény egyesíthető egy közös elméleti nyelvezetben. Az írásunkban körvonalazott elméleti és empirikus hasonlóságok nyomán ez a kötet azt tanúsítja, hogy valóban megjelent egy olyan közös nézőpont, amely egyesíti az ideológia, az igazságosság és a csoportközi kapcsolatok kutatását.

II. A rendszer-igazolási elmélet empirikus alkalmazása

religion, religion-1970s A. J.
religion, religion-1970s A. J.

A külső csoport előnyben részesítése és a rendszerigazolás elmélete: kísérleti paradigma a szocioökonomiai sikeresség sztereotípiatartalomra gyakorolt hatásának vizsgálatára¹

JOHN T. JOST

„Amikor megszülepsz, mivel nem látsz mást, mint azt, hogy minden és mindenki fehér, és mivel nem néztél még a tükörbe, feltételezed, hogy te magad is olyan vagy. Aztán öt-hat-hét éves korban jön a sokkoló felismerés, hogy a zászló, amelyre mindenki mással együtt fölesküdtél, nem viszonozza a hűségedet. Megdöbbenéssel jössz rá, hogy miközben Gary Coopert nézted, ahogy sorban lelövöldözi az indiánokat, és te drukoltál neki – valójában te voltál az indián...”

(James Baldwin, amerikai fekete író egy interjúban)

A 20. század második felében nemcsak a pszichológia tudománya ment keresztül „kognitív forradalmon”. A társadalomtudomány egészéről elmondható, hogy az egyéni és csoportos viselkedés magyarázatakor egyre nagyobb mértékben támaszkodik a mentális állapotokra és folyamatokra. A szociológusok és a politológusok például egyre többet vizsgálják az elvárásokat, attitűdöket,

¹ Eredeti közlés: Jost, J. T. 2001. Outgroup favoritism and the theory of system justification: An experimental paradigm for investigating the effects of socioeconomic success on stereotype content. In G. Moskowitz (ed.): *Cognitive social psychology: The Princeton symposium on the legacy and future of social cognition*. 89–102. Mahwah, NJ: Erlbaum.

Köszönetnyilvánítás: Ezen fejezet bizonyos részei a szerző PhD munkálatai keretében készültek, a Yale Egyetem Pszichológiai Tanszékén William J. McGuire irányítása alatt. A leírt kutatás anyagi forrását a Yale Egyetem Robert M. Leylan társadalomtudományi ösztöndíja és a Kaliforniai Egyetem Santa Barbara-i campusán a szerzőnek nyújtott kutatás támogatás, valamint a #5R01-MH32588 számon William J. McGuire-nek és a #R01-MH52578 számon Arie W. Kruglanskinak biztosított NIMH pályázati támogatás képezte.

hiedelmeket, nézőpontokat, döntéseket és ítéleteket, amikor olyan jelenségeket próbálnak megmagyarázni, mint amilyen a politikai szocializáció, a csoportdinamika, a szavazói viselkedés, illetve a hatalmi struktúrára, státusra és presztízsrre adott egyéb reakciók (pl. Berger és Zelditch 1998; Howard 1994; Iyengar és McGuire 1993; Ridgeway 2001). Az antropológusok is egyre nagyobb szerepet juttatnak a hiedelmeknek, konstruktumoknak, értelmezéseknek és más intencionális állapotoknak a kulturális rendszerek és a kultúra működésének leírásában (pl. Geertz 1983; Shweder és LeVine 1984; Sperber 1990). Ma már a filozófusok is a megismeréstudományi nyelvezetet alkalmazzák, annyira, hogy a hagyományos metafizikai és episztemológiai megközelítések szinte teljesen eltűntek (pl. Goldman 1988; Kornblith 1994; Solomon 1992).

A szervezeti viselkedés kutatói az attribúció, magyarázat, forgatókönyv és igazolás kognitív fogalmaival olyan gyakorlati témaköröket tudtak jobban megérteni mint a munkával való megelégedettség, a munka megosztása, az alkalmazottak közötti viszonyok, a feladatok strukturálása és a vállalati stratégia (pl. Baron és Pfeffer 1994; Martin 1982; Salanick és Pfeffer 1978; Weick 1993). A neoinstitucionalista szervezetelméletek képviselői továbbá azt is elemezték, hogyan válnak a szervezetekben a gondolatok és jelképek az üzleti kultúra szerveződésének és igazolásának, valamint a befolyás kiterjesztésének eszközeivé (pl. Powell és DiMaggio 1990). Sőt, a kognitív elméletek a témát tekintve kissé valószínűtlen módon paradigmatickussá váltak a társadalmi mozgalmak és a forradalmak vizsgálatában (pl. Eyerman és Jamison 1991; Moore 1978; Snow és Oliver 1995), még a marxista tudósok körében is, akik pedig a társadalomtudósok közül hagyományosan a legkevésbé hívei az individualista magyarázatoknak (pl. Elster 1985). Ezek a felfogásbeli változások, amelyek a legkülönbébb tudományágakban egyaránt elterjedtek, azt mutatják, hogy az attitűdök, gondolatok, hiedelmek és hasonló fogalmak valóban hasznosnak bizonyultak olyanfajta viselkedések magyarázatában, amelyek egyértelműen kívül esnek a kognitív pszichológia eredeti területén – a fenti példákban ez olyan viselkedést jelent, amely kollektív, szervezett és kifejezetten politikai jellegű.

Pontosabban megfogalmazva azt mondhatjuk, hogy a kognitív forradalom utáni időszakban a szociológusok, pszichológusok,

antropológusok, politológusok és a szervezetek kutatói mindannyian elfogadják azt az alapfeltevést, hogy a társas, illetve társadalmi rendszereket legalábbis részben a belőlük vetett hit és az őket támogató attitűdök tartják fenn. A társas megismerés kutatásának szaknyelvén ez úgy hangzik, hogy a tudatos és tudattalan gondolati folyamatok kulcsszerepet játszanak egy adott társadalmi vagy politikai struktúra elfogadásában vagy elutasításában (Jost 1995). Az egyik ilyen jellegű szociálpszichológiai változó, a legitimitás értékelése különlegesen értékesnek bizonyult a társadalmi egyenlőtlenségre adott reakciók bejósolásában (pl. Major 1994; Martin 1993; Tajfel és Turner 1986; Tyler 1997). A történeti és néprajzi kutatások bőségesen szolgáltatnak bizonyítékot arra, hogy – a militáns vagy totalitárius uralom kivételével – a hatalom, az intézmények és a társadalmi viszonyok csak olyan mértékben stabilak és tartósak, amilyen mértékben az emberek legitimnek tartják őket (pl. Gurr 1970; Moore 1978). A csoportok és egyének közötti egyenlőtlenség mindaddig elfogadásra talál és tovább öröklődik – még azok által is, akik a legtöbbet veszítik általa –, amíg igazságosnak és legitimnek tekinthető. Ez az egyik kiindulópontja a rendszerigazolás elméletének (pl. Jost és Banaji 1994), amely alkotói szándéka szerint a csoportközi viszonyok és a politikai viselkedés társas-kognitív elmélete, s amely ennek a fejezetnek az egyik fő témája.

AZ IGAZOLÁS ELVE A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIÁBAN

Berger és Luckmann (1967) *A valóság társas konstrukciója* című, úttörő munkájában szerepel az az észrevétel, amely szerint „az intézményes világnak legitimációra van szüksége, vagyis arra, hogy lehetséges legyen 'megmagyarázni', illetve 'igazolni' azt” (61. o.). Más szóval, az emberek nem támogatják a társadalmi képződményeket, ha azok nem elégítik ki az érvényesség és a racionalitás iránti kognitív szükségleteiket. A szociológusok és a szervezetelméletek megalkotói leírták, milyen kifogásokat, igazolásokat és magyarázatokat használnak az emberek a társas interakciók megszépítésére (pl. Scott és Lyman 1968), a szervezeti befolyás kiterjesztésére (pl. Powell és DiMaggio 1990) vagy a közvéleményben róluk élő kedvező kép megőrzésére (pl. Elsbach

és Sutton 1992). Arra a tényre azonban már a pszichológia tudománya hívja fel a figyelmet, hogy az emberek nemcsak mások, hanem a saját maguk számára is alkotnak indokokat és igazolásokat (pl. Aronson 1992; Festinger 1957; Tetlock és Manstead 1985; Weick 1993).

A pszichológusok mindenkinél jobban tisztában vannak vele, hogy megismerő lények vagyunk; indokokra és érvekre van szükségünk, mind a cselekvés, mind a nem cselekvés igazolására. Ha inkonzisztensen vagy attitűdjeinkkel ellentétesen viselkedünk, valamiféle racionalizációval kell előállnunk, hogy megmagyarázzuk az eltérést. Ha olyasmit teszünk, ami társas környezetünkben nem tetszést vált ki, valamilyen érveléssel meg kell védenünk magunkat. Néha pedig egyszerűen csak tudni szeretnénk, hogy mások tettei és a dolgok állása mögött milyen indokok állnak. Ezeket az elveket a szociálpszichológiában olyan különböző elméletek és kutatási irányzatok vallják, mint az egyensúlyelmélet, a kognitív diszsonancia elmélete, a méltányosság elmélete, az attribúcióelmélet és a szociális megismerés kutatása. Magyarán, a szociálpszichológia egyik központi mondanivalója az 1950-es évektől mindmáig az, hogy az emberek törekszenek önmaguk, társaik és a körülöttük lévő világ igazolására abban az értelemben, hogy gondolataik segítségével próbálják alátámasztani a fentiek validitását és legitimitását (Jost és Banaji 1994).

Az igazolások abban különböznek a szimpla magyarázatoktól, hogy az igazolások az előbbieket – az igazságosság és a megfelelőség – szempontjából vizsgálják a társas eseményeket, míg a magyarázatok nem szükségképpen. Nem véletlen, hogy az „igazság” és az „igazolás” szavak egy latin szótőről fakadnak. A társadalmi osztályok létezése például igazolható, azaz legitimálható azzal, ha nagy egyéni különbségeket feltételezünk az emberek erőfeszítéseiről vagy motivációjáról tekintetében; a férfiuralmú társadalom igazolható azzal, ha azt állítjuk, hogy ledolgozhatatlan nemi különbségek vannak a teljesítményben vagy a képességekben; az etnikai vagy faji szegregáció igazolható azzal, ha nagyságrendnyi különbségeket feltételezünk a különböző csoportok intelligenciájában vagy erkölceiben. A csoportokkal és egyénnel kapcsolatos gondolatok az emberek fejében ily módon tehát megerősítik a fennálló társas, illetve társadalmi viszonyokat, valamint fenntartják az emberekben azt az érzést, hogy ezek a viszonyok igazságosak, legi-

timek és indokolhatók (Jost és Banaji 1994). Mindez nem kell, hogy tudatosan történjék, ezt már Bem és Bem (1970) is kimutatták a nemi szocializációról szóló munkájukban, ahol a szerzők azt elemzik, milyen kifinomult és nem tudatos módszerekkel tanítja meg a társadalom a lányoknak, hogy „hol a helyük”, és hogyan éljenek egy őket hátrányosan megkülönböztető rendszerben.

Felmerül azonban a kérdés, miért észlelik az emberek az őket körülvevő világot igazságosnak és törvényesnek, ha egyszer annyi igazságtalansággal és jogtalansággal találkozhatnak a környezetükben. A szociálpszichológusok által kínált egyik válasz szerint az emberek általában motiváltak arra, hogy higgyenek egy „igazságos világban” (pl. Lerner 1980; Olson és Hafer 2001). Ennek a válasznak az az alaptétele, hogy egy kiszámíthatatlan, ellenőrizhetetlen és önkényesen igazságtalan világban élni akkora fenyegetettségérzettel járna, hogy az emberek inkább abba az illúzióba kapaszkodnak, hogy mindenki csak azt kapja, amit megérdemel. Erre az alapvető felismerésre támaszkodik a rendszerigazolás elmélete (Jost és Banaji 1994). Ez az elmélet kisebb súlyt fektet a folyamat egyetemes, pszichodinamikus értelmezésére, inkább a szociális tanulás, az intézményesített normák és az ideológia erejének hatását hangsúlyozza.

A SZTEREOTÍPIÁK MINT IDEOLOGIKUS IGAZOLÁSOK

Az emberek a gondolatokat és vélekedéseket igen gyakran úgy állítják az őket körülvevő társas világ igazolásának szolgálatába, hogy olyan sztereotípiákat tartanak fenn a hátrányos helyzetű csoportok tagjairól, amelyek megmagyarázzák az egyenlőtlenséget. Ebből a nézőpontból szemlélve az a sztereotípia, amely szerint a feketék (vagy a spanyolajkú amerikaiak, vagy a fizikai munkások) kevésbé intelligensek és szorgalmasak, mint más, sikeresebb csoportok, az adott csoport többivel szembeni tetemes hátrányát hivatott ideologikusan igazolni. Ezt az igazolási vagy racionalizációs funkciót már Katz és Braly (1933), valamint Allport (1954) is felismerte, ám közvetlen tanulmányozás tárgyává csak nemrégiben lett, amikor egy jelenség kognitív és ideológiai elemzése újra összekapcsolódni látszik.

A szociológus Jackman és Senter (1983) kérdőíves vizsgálatá-

nak adatai szerint az ideológiai értékek és a sztereotípiák a társadalomban viszonylag egységesek, és mind nemi, mind etnikai szempontból a domináns csoportok érdekeinek felelnek meg. Hoffman és Hurst (1990) kísérleti vizsgálatában a személyek fiktív csoportokról alkottak sztereotípiákat, racionálva a munkához kapcsolódó és a szociális szerepek egyenlőtlenségét; a szerzők ezért nyíltan megkérdőjelezték azt a felfogást, amely szerint a sztereotípiának van „valóságmagva”; szerintük a sztereotípiatartalmak racionalizációs és nem észlelési folyamatokat tükröznek. Ridgeway (2001) szintén olyan kísérleti és terepvizsgálatokat foglal össze, amelyek szerint az emberek a szemtől szembeni interakciók során olyan hiedelmeket alakítanak ki a résztvevők státusával kapcsolatban, ami legitimálja és fenntartja a strukturális egyenlőtlenségeket. Az ilyen kutatások mind azt mutatják, hogy a sztereotípiák tulajdonképpen ideológiai eszközök a csoportok közötti egyenlőtlenségek igazolására vagy magyarázatára.

A rendszerigazoló sztereotípiák legmeglepőbb és legszélsőségesebb példája az, amikor egy alacsony státusú csoport tagjai a meglevő hierarchia igazolására saját magukról kedvezőtlen sztereotípiát tesznek a magukévá, másokról pedig kedvezőeket vallanak (Jost és Banaji 1994). Ez a folyamat vezet a külső csoportot előnyben részesítő attitűdök és vélekedések kialakulásához. Az ilyesfajta gondolatokat és igazolásokat az embernek gyerekkorában addig tanítják, míg nem tudatosan kezdenek működni (Bem és Bem 1970). A rendszert igazoló ideológiák és sztereotípiák végül ugyanolyan észrevétlenek lesznek, mint a víz a halak számára.

A külső csoportot előnyben részesítő sztereotípiák extrém és normál körülmények között

Pszichológiai szempontból az különösen a megdöbbenő, hogy a hátrányos helyzetű emberek igazolják éppen azt a társadalmi rendszert, amelyik hátrányosan megkülönbözteti őket. Úgy tűnik mindazonáltal, hogy az emberek néha még saját egyéni és kollektív érdekeiknél is fontosabbnak tartják a társadalmi rend megőrzését, amint a mottóként szereplő James Baldwin-idézet is tanúsítja. A közvélemény-kutatás területéről több ismerős példa kínálkozik, így az, hogy Amerikában csak nagyon kevés nő támo-

gatja a régóta javasolt, de máig be nem vezetett alkotmánymódosítást a női egyenjogúságról (Gurin 1985; Mansbridge 1986), vagy az, hogy milyen kevésbé támogatja az amerikai munkásosztály a javak újraelosztását célzó szociálpolitikát (Kluegel és Smith 1986; Piveen és Cloward 1977).

Még drámaibb példákat találhatunk a koncentrációs táborokról és a rabszolgaságról szóló történeti visszaemlékezésekben. Anna Freud, Bruno Bettelheim és más pszichoanalitikus szerzők „az agresszorral való azonosulás” jelenségéről szóló munkáikban felvetették, hogy a szélsőséges igazságtalanság és megfosztottság áldozataiban kialakulhatott az ingroup rejtett elutasítása és a külső csoport iránti preferencia. Felkavaró példát kínál erre egy, a holokauszt idejében játszódó történelmi regény, amelyben egy fiatal cigányfiú először találkozik egy náci tiszttel. *A festett madár* című regényében Jerzy Kosinski így írja le a fiú érzéseit:

„A tiszt egész lényében volt valami emberfeletti... Úgy tűnt, olyan elegáns tökélyt testesít meg, amit semmi sem lehet képes beszennyezni. Ezt sugározta sima, fényes arcbőre, csúcsos sapkája alól kilátszó világosszőke haja, tiszta, acélos tekintete... Arra gondoltam, milyen pompás lenne, ha nekem is ilyen ragyogó és szőrtelen arcom lehetne ahelyett a cigány ábrázat helyett, amitől minden jóra való ember irtózik...” (100).

A rendszerigazolás hasonlóan zavarba ejtő eseteivel találkozni a jelenleg is működő afrikai és dél-amerikai rabszolga-kereskedelemlről szóló beszámolókbán. Egy, a *Newsweek* magazinban 1992-ben megjelent cikk (Masland és munkatársai 1992) egy 25 éves mauritániai rabszolga szavait idézi:

„Rabszolga vagyok, az egész családom is rabszolga... Néha jól bánnak velünk, néha rosszul, de csak a gyerekeket verik meg... Az úr az úr, a szolga pedig szolga. Az urak fehérek, a rabszolgák feketék... Természetes, hogy nekünk, feketéknek a fehéreket kell szolgálnunk” (32).

Ilyen egyedi példákkal persze csak ritkán és szélsőséges körülmények között találkozhatunk. Azért írtuk le őket, hogy megmutassuk, a status quo fenntartásáért hozott pszichológiai áldozatokra

még az egyenlőtlenség és a kizsákmányolás legszörnyűbb rendszereiben is van példa. Ha ilyen borzasztó körülmények között is megjelenik valamilyen mértékben a rendszerigazolás, képzelhető, mennyivel gyakoribb a normális hétköznapi életben.

A csoportközi viszonyok korai kutatói között széles körben elfogadott volt az a feltételezés, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai, például a zsidók és a feketék kényszerűen internalizálták a társadalom velük szembeni elfogultságait, és ezáltal valamiféle csoportszintű „kisebbségi komplexus” áldozataivá váltak (pl. Allport 1954; Bettelheim 1960; Lewin 1941). Erre a következtetésre jutott Clark és Clark (1947) is híres vizsgálatukban, amelyben kimutatták, hogy a fekete gyerekek is jobban szeretik a fehér játék babákat. Sadchev és Bourhis (1985; 1987; 1991) több laboratóriumi vizsgálatban meggyőzően kimutatták, hogy ha az emberek magas státusú vagy hatalmi helyzetben lévő csoportba kerülnek be, akkor a saját csoportot, míg ha alacsony státusú vagy alávetett csoportba kerülnek be, akkor a külső csoportot részesítik előnyben.

1. táblázat. Az ingroupot előnyben részesítő, a külső csoportot előnyben részesítő, és a két csoportot egyenlően megítélő kísérleti csoportok száma és százalékos aránya

	Az ingroup előnyben részesítése	Pontosan egyenlő megítélés	A külső csoport előnyben részesítése
Magas státus Szám Százalékos arány	20 100%	0 –	0 –
Egyenlő státus Szám Százalékos arány	27 73%	2 5%	8 22%
Alacsony státus Szám Százalékos arány	3 15%	0 –	17 85%

Megjegyzés: A táblázat Mullen, Brown és Smith (1992) metaanalitikus vizsgálatából származik. Mullen és munkatársai a pozitív Z-értéket az ingroup, a negatív a külső csoport előnyben részesítése jelének tekintették, a 0-s Z-érték pedig egyenlőséget jelent

Mivel a csoportközi viszonyokról szóló szakirodalomban a külső csoport előnyben részesítésével kapcsolatos bizonyítékokat gyakran alulértékelik, az 1. táblázatban olyan formában mutatjuk be egy nagy hatású médiavizsgálat eredményeit (Mullen és munkatársai 1992), hogy az outgroupot, illetve az ingroupot előnyben részesítő, valamint az egyenlő preferenciát mutató csoportok százaléka az ingroup viszonylagos státusának függvényében legyen látható. Ebből az elrendezésből kitűnik, hogy a magas, vagy a másikkal egyenlő státusú csoportokban valóban erős az ingroup melletti részrehajlás tendenciája, az alacsony státusú csoportok azonban a külső csoport javára részrehajlóak. Az ilyen csoportok tagjai szerint a másik csoport tagjai intelligensebbek, igyekvőbbek stb., mint a saját csoportjuk tagjai. Az ilyen jellegű eredmények hatására Jost és Banaji (1994) amellett érvelnek, hogy számos alacsony státusú csoport legitimnek fogadja el állítólagos alacsonyabbrendűségét, és ahelyett, hogy az önbecsülésük vagy az ingroupon belüli szolidaritás növelésével próbálkoznának, értékeiket és ítéleteiket az egyenlőtlenséget fenntartó rendszer igazolásának és támogatásának szolgálatába állítják. Ez az értelmezés bizonyos értelemben a marxi „hamis tudat” fogalmának újrafelfedezése is (Jost 1995; Jost és Banaji 1994).

Ellentétben más véleményekkel (pl. Mullen és munkatársai 1992) a külső csoport melletti részrehajlás létezését támogató bizonyítékok nemcsak a laboratóriumi csoportokban lelhetők fel. Számos terepvizsgálat, többek között Brown (1978), Hewstone és Ward (1985), Jost, Burgess és Mosso (2001), Mlicki és Ellemers (1996), Skevington (1981), valamint Spears és Manstead (1989) tárt fel igen erős bizonyítékokat a külső csoport előnyben részesítése mellett különböző, alacsony státusú csoportokban. A jelentős számú, valós csoportban gyűjtött adatok tehát alátámasztják Roger Brown megfigyelését (1986, 558):

„Az alárendelt csoportok, például az amerikai feketék, a dél-afrikai bantuk, a guatemalai maják, vagy az indiai alsóbb kasztok lenézik, vagy legalábbis a közelmúltig lenézték, illetve leértékeltek a saját csoportjukat és pozitív attitűdöket tápláltak az őket elnyomó külső csoport iránt.”

Gyakran elhangzott az a kifogás, hogy a csoportközi viszonyok legelfogadottabb elmélete, a társas identitás elmélete nincs felkészülve rá, hogy a külső csoport melletti részrehajlást megfelelően tárgyalja (pl. Hewstone és Ward 1985; Hinkle és Brown 1990; Jost és Banaji 1994; Sidanius 1993). Az igazság azonban az, hogy ezt a jelenséget részletesen tárgyalták a társas identitás elméletének olyan képviselői, mint Turner és Brown (1978), Tajfel és Turner (1986), Spears és Manstead (1989) és mások. A rendszerigazolás elmélete sok tekintetben a társas identitás elmélete által lerakott alapokra kíván támaszkodni, csakúgy, mint ahogy a társas identitás elméletének megalkotói a társas összehasonlítás és a reális konfliktus elméleteire alapoztak (Tajfel és Turner 1986).

A KÜLSŐ CSOPORT ELŐNYBEN RÉSZESÍTÉSE ÉS A TÁRSAS IDENTITÁS ELMÉLETE

A társas identitás elméletét azért fejlesztették ki, hogy meg lehessen magyarázni azt a váratlan kísérleti eredményt, hogy interakciós előtörténettel nem rendelkező, „minimális” laboratóriumi csoportok részrehajlóak voltak az ingroup javára a sztereotipizálás, a teljesítmények értékelése és az erőforrások odaítélése tekintetében (Tajfel és Turner 1986). Az elmélet megalkotói Feshingertársas összehasonlítás-elméletére alapozva úgy érveltek, hogy mivel az embereknek nagy a kedvező önértékelés iránti igényük és mivel a csoporttagság fontos részét képezi az énfogalomnak, az emberek saját csoportjukat kedvezőbben ítélik meg, mint a külső csoportot (pl. Tajfel és Turner 1986; Turner 1975). A társas identitás elmélete szerint tehát létezik egy egyéni és kollektív önértékelésünk növelésére irányuló általános hajtóerő, ami arra készteti az embereket, hogy az ingroup és releváns outgroupok között összehasonlításokat tegyenek az előbbi javára (pl. Hogg és Abrems 1988; Tajfel és Turner 1986).

Igaz ugyan, hogy a társas identitás elmélete az ingroup előnyben részesítését úgy tekinti, mint olyan jelenséget, amely sokféle társas csoport sokféle tagjára általánosítható (Hogg és Abrás 1988; Mullen és munkatársai 1992; Tajfel és Turner 1986), sokat köszönhetünk ennek az elméletnek, abban a tekintetben is, hogy segít megértenünk, mikor és hogyan „fogadják el” alacsony társa-

dalmi státusú csoportok állítólagos alacsonyabbrendűségüket, és mikor dacolnak ezzel a szereposztással (pl. Ellemers és munkatársai 1993; Mummendey és Schreiber 1984; Spears és Manstead 1989; Turner és Brown 1978; van Knippenberg 1978; Wright és munkatársai 1990). A tekintélyesen gyarapodó szakirodalomban háromféle magyarázatot különböztethetünk meg arra nézve, hogy miért részesítik előnyben a külső csoportot az alacsony státusú csoportok. Az egyik magyarázat az azonosulás és ellenazonosulás „önkategorizációs” folyamataira épít (Tajfel és Turner 1986), egy másik megkülönbözteti az összehasonlítási dimenziók közül azokat, amelyek „relevánsak”, illetve „irrelevánsak” a státuskülönbségekre nézve (van Knippenberg 1978), a harmadik pedig a státuskülönbségek észlelt legitimitásával és stabilitásával magyarázza a jelenséget (Turner és Brown 1978).

Az első magyarázat szerint az alacsony státusú csoportok tagjai olyan mértékben elfogultak a külső csoport javára, amilyen mértékben kerülük az azonosulást saját, negatívan értékelt csoportjukkal és azonosulnak, ehelyett a pozitívan értékelt outgroup tagjaival (Tajfel és Turner 1986). Több szerző is érvelt már amellett, hogy az alacsony státusú csoportok tagjainak leginkább preferált választása általában az ellenazonosulás (pl. Ellemers és munkatársai 1988; Lewin 1941; Tajfel 1978), és a kutatási eredmények is azt mutatják, hogy ha az egyéni mobilitás vagy a csoportból való kilépés lehetősége adott, az alacsony státusú csoportok tagjai többnyire élnek vele (Lalonde és Silverman 1994; Wright és munkatársai 1990). Azt is kimutatták, hogy azok, akik csak gyengén azonosulnak egy alacsony státusú ingrouppal, kevésbé elkötelezettek a csoport iránt és nagyobb valószínűséggel vágnak arra, hogy egy másik csoportba kerüljenek át, mint azok, akik erősen azonosulnak az ingrouppal (Ellemers és munkatársai 1997).

Bár kézenfekvőnek tűnik, hogy az alacsony státusú csoportoknál az ingrouppal való azonosulás szintje jelezze előre az ingroup vagy a külső csoport előnyben részesítését, illetve ennek az elfogultságnak az intenzitását, jó okunk van azt gondolni, hogy az ideológiai tényezők, mint például a rendszer legitimitásának észlelése meghatározóbb szerepet játszik. A „csoporttudatosság felkeltéséhez” például nőknél és kisebbségi csoportoknál nemcsak a saját csoporttal való azonosulás szükséges, hanem az is, hogy az

érintettek a csoport alacsony státusát törvénytelennek és igazságtalannak lássák (pl. Gurin 1985; Kluegel és Smith 1986). Ebből a szempontból tehát a csoporttal való azonosulás valószínűleg szükséges, de nem elégséges feltétele az outgroup iránti elfogultság elutasításának.

A másodikfajta magyarázat szerint az alacsony státusú csoportok tagjai elfogadják kisebbségüket és előnyben részesítik a külső csoportot azokban a dimenziókban, amelyek erősen relevánsak a státuskülönbségek szempontjából, ám az ingroup javára elfogultak az irreleváns dimenziókban, ezzel kompenzálva az egyébként negatív társas identitásukat (pl. van Knippenberg 1978). Valóban, bőségesen akad empirikus bizonyíték emellett (pl. Mullen és munkatársai 1992; Mummendey és Schreiber 1984; van Knippenberg 1978). Skevington (1981) például a képesített ápolók csoportjai közötti viszonyokat tanulmányozta, és azt találta, hogy az alacsonyabb státusú csoport tagjai a másik csoportot intelligensebbnek, törekvőbbnek, felelősségteljesebbnek, szervezettebbnek és magabiztosabbnak ítélték a saját csoportjuknál, ugyanakkor önmagukat vidámabbnak, figyelmesebbnek, boldogabbnak és gyakorlatiasabbnak tartották, mint a másik csoport tagjait. Azt a stratégiát, hogy az emberek az alacsony státusból eredő hátrányokat az ingroupnak a státuskülönbségekhez nem kapcsolódó tulajdonságokban való erős felértékelésével kompenzálják, Tajfel és Turner (1986) „társas kreativitásnak” nevezte.

A harmadik típusú magyarázat – és ez az, ami a leginkább kapcsolódik a rendszerigazolás elméletének érdeklődési köréhez – a társas/társadalmi rendszer legitimitásának és stabilitásának észlelésére alapoz (pl. Tajfel és Turner 1986). Konkrétan azt találták, hogy az alacsony státusú csoport tagjai elfogadják alsóbbrendűségüket a státuskülönbségekkel kapcsolatos dimenziókban, és előnyben részesítik a külső csoportot, amennyiben a státuskülönbségeket legitimnek és változatlanak látják (Turner és Brown 1978). Így az, hogy az alacsony státusú csoport tagjai elfogadják-e állítólagos alacsonyabbrendűségüket, eszerint az elmélet szerint attól függ, látnak-e az adott társadalmi rendszerrel szemben „kognitív alternatívákat” – ami akkor jellemző, ha a rendszert illegitimnek és instablnak látják. Bár jelenleg még nem létezik olyan publikált

kutatás, ami a társadalmi rendszerekkel kapcsolatban a legitimitás és a stabilitás észlelése, valamint a hamis gondolkodás közötti összefüggést vizsgálta volna, a társas identitás elmélete hangsúlyozta ezen változók fontosságát a csoporttal való azonosulás és a csoportközi viselkedés előrejelzésében (pl. Caddick 1982; Ellemers és munkatársai 1993; Turner és Brown 1978).

A társas identitás elméletének hatása a rendszerigazolás nézőpontjára

A társas identitás elmélete fontos előfutára a rendszerigazolás elméletének, legalább három értelemben is. Először is, a csoportközi viszonyokat szociálpszichológiai nézőpontból próbálja megmagyarázni, amikor azt jósolja, hogy a csoportok státusában vagy sikerességében mutatkozó különbségek hatással vannak arra, ahogyan az egyes tagok a saját és a más csoportokat észlelik, ez az észlelés pedig befolyásolja a csoportok jövőbeli viszonyát és magának a társadalmi rendszernek az életképességét is (pl. Tajfel és Turner 1986; Wright és munkatársai 1990). Másodszor, az elmélet az ingroup, illetve a külső csoport javára való elfogultság magyarázatához olyan ideológiai változókat is bevezet, mint a státushierarchia legitimitásának és stabilitásának észlelése (pl. Ellemers és munkatársai 1993; Tajfel és Turner 1986; Turner és Brown 1978). Harmadszor, az elméletnek az a gondolata, hogy a társas csoportok olyan ideológiai magyarázatokat alakítanak ki, amelyek igazolják más csoportokkal szembeni versengésüket, összekapcsolható azzal a szemlélettel, amely szerint a domináns csoportok ideológiáinak igen nagy meggyőző erejük van – ez a két gondolat pedig együtt segít megérteni, miért találnak végül is kedvező fogadtatásra a társadalmi és anyagi egyenlőtlenségeket igazoló sztereotípiák és más gondolatok még az alárendelt csoportok köreiből is (pl. Hogg és Abrams 1998; Jost és Banaji 1994).

A társas identitás elméletének mindazonáltal megvannak azok a korlátai, amelyek miatt a rendszerigazolás elmélete szempontjából inkább kiindulópontnak, semmint végcélnak tekinthető (Jost és Banaji 1994). A legfontosabb korlát az, hogy a társas identitás elméletének követői viszonylag keveset foglalkoztak azzal, hogy mikor fogadják el az alacsony státusú csoportok a status

quót és mikor lázadnak föl ellene. Turner és Brown (1978) szerint például „az alárendelt csoportok annál jobban keresik a domináns csoporttal szembeni pozitív megkülönböztetés lehetőségét, minél kevésbé érzélik úgy, hogy alárendeltségük inherens, megváltoztathatatlan és jogos” (207), ám elméletük nem mondja meg, milyen esetben érzélik a rendszert „inherensnek, megváltoztathatatlanak és jogosnak”, és mikor nem. A társas identitás kutatói vizsgálták a legitimitás és a stabilitás észlelését, ám ezek csak független változóként jelentek meg az elméletben (pl. Caddick 1982; Ellemers és munkatársai 1993; Turner és Brown 1978). A társas identitás elmélete így hát nem sokat mondott arról, milyen oki tényezők befolyásolják a legitimitás észlelését, vagy hogy miért látnák egyáltalán legitimnek a rendszert az alárendelt csoportok tagjai, amikor ez a látásmódjuk éppenséggel ellenkezik azaz a motivációval, hogy a saját csoportot preferálják. A társas identitás elméletének alapfeltevése szerint az emberek arra motiváltak, hogy saját csoportjukat előnyben részesítsék más csoportokkal szemben, ám ez a motiváció feltűnően hiányzik minden olyan esetben, amikor a külső csoport előnyben részesítésével találkozunk – még akkor is, ha ez a legitimitás és a stabilitás észlelése mellett történik.

A rendszerigazolás elmélete ezzel szemben az igazságtalanság eltűrésével kapcsolatos irodalomból merít (Jost 1995), és feltételezi, hogy igenis létezik olyan motiváció, amely a status quo fenntartására és legitimálására irányul, és amely még a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál is jelen van (bár igaz, többnyire kisebb mértékben). A rendszerigazolás elmélete keretében végzett kutatások továbbá függő- és moderátorváltozóként kezelték a legitimitást és a stabilitást; például akkor, amikor kimutatták, hogy a sztereotipizálás erősíti a státuskülönbségek észlelt nagyságát, jogosságát és stabilitását (Jost, Burgess és Mosso 2001). Ez az elmélet tehát alaposabban meg kíván vizsgálni több, a társas identitás elméletalkotói által bevezetett, társadalmi szerkezettel kapcsolatos változót.

Úgy tűnik, már maga Tajfel is felismerte a társas identitás elméletének néhány korlátját, amikor azt írta:

„Ezt a 'felsőbbrendű' és 'alsóbbrendű' csoportok közötti aszimmetriát bizonyos mértékig a csoportközi viszonyok társas iden-

titás-elméleti megközelítése is felismerte, amikor megállapította, hogy a különböző státusú csoportok tagjai különböző stratégiákat alkalmazhatnak arra, hogy megkülönböztessék magukat... Ez azonban még nem elég..." (Tajfel 1984, 700).

Máshol pedig konkrétan az igazságosság észlelésének fontosságára hívta fel a figyelmet annak megértéséhez, hogy mikor fogadják, és mikor utasítják el a csoporttagok a társadalmi rendszert:

„a társadalmi igazságosság kutatásának egyik fontos követelménye az lenne, hogy részletesen kimutassa a társadalmi mítoszok és az igazságtalanság általános elfogadottsága közötti összefüggést, valamint, hogy megkísérelje meghatározni azokat a társas-pszichológiai feltételeket, amelyek várhatóan kikezdi és felszámolják ezt az elfogadottságot” (1982, 164).

Úgy tűnik, mintha Tajfel itt az igazságosság észlelésének kutatóihoz fordulna, derítsék ki ők, mikor igazolják az emberek a rendszert, és mikor nem. A jelek szerint arra céloz, hogy szükség van egy olyan elméletre, amely a „hamis tudattal” foglalkozik. Nyilvánvaló, hogy mindkét törekvés a rendszerigazolás elméletének kiemelt célja, amelyek implikációinak vizsgálatára a folyamatosan fejlődő kísérleti paradigmák keretében kerül sor. Az alábbiakban az elmélet rövid áttekintése után ismertetünk egy olyan kísérleti eljárást, amely révén még többet tudhatunk meg az ingroup és a külső csoport iránti elfogultságról, valamint a társas-identitás-elmélet alkotói által beazonosított számos változó, így például a csoporttal való azonosulás, a tulajdonságok relevanciája és az észlelt legitimitás szerepéről.

EGY KÍSÉRLETI PARADIGMA A RENDSZERIGAZOLÁS-ELMÉLET VIZSGÁLATÁRA

A külső csoport iránti pozitív elfogultság jelenségét olykor azzal utasították el, hogy az csupán kísérleti műtermék, és nem fordul elő a „valós” csoportok kontextusában. Mullen és munkatársai (1992) például azt írják: „a státus fogalmának átmeneti és feladatspecifikus meghatározása ahhoz a téves következtetéshez

vezet, hogy az ingroup javára való elfogultság főként a magas státusú csoportokra jellemző" (118). Az itt összefoglalt kutatási paradigma egyik célja, hogy az ingroup, illetve a külső csoport iránti elfogultságot a státus olyan kísérleti manipulációjával vizsgálja, amely se nem „átmeneti”, se nem „feladatspecifikus”. E célból olyan kísérleti paradigmát igyekeztünk megtervezni, amelyben az ingroup, illetve a külső csoport javára történő megkülönböztetés tényleges, való életbeli csoporttagságok összefüggésében vizsgálható, miközben a viszonylagos szociális státus kísérletileg oly módon manipulálható, hogy az ingroup szociális státusa miatti különbségek valóban csak a státus változásainak legyenek tulajdoníthatók, és nem más, a valós csoportokkal kapcsolatos tényezőknek.

A szociális státus manipulációját itt most a társadalmi-gazdasági siker terminusai segítségével végeztük el. Ez azért történt így, hogy nagyobb ökológiai validitást érjünk el, mint a korábbi vizsgálatokban alkalmazott kísérleti manipulációk, amelyek „kreativitást” (Sachdev és Bourhis 1987; 1991), „gondolkodási képességeket” (Turner és Brown 1978), vagy más „átmeneti, feladatspecifikus tényezőket” (pl. Mullen és munkatársai 1992, 118) mérő tesztekre adott visszajelzéseken alapultak. Mivel a rendszerigazolás elmélete különösképpen releváns a gazdaságra és a szégyenségre adott kognitív válaszok megértése szempontjából, az ingroup szociális státusát relatív szocioökonómiai sikerként operacionalizáltuk.

Az észlelt szocioökonómiai siker változtatásának alapeljárása a következő. Miután a kutatásban részt vevő egyetemisták megérkeznek a kísérletre, amely „Az absztrakt gondolkodás egyetemközi vizsgálata” címet viseli, azt az információt kapják, hogy egy olyan kutatási projektben fognak részt venni, amely azt vizsgálja, „mi az oka a különböző egyetemeken végzett hallgatók társadalmi és gazdasági sikerességében mutatkozó különbségeknek”. A résztvevők fele olyan statisztikákat kap, amelyek szerint az ő egyetemükön végzett öregdiákok szignifikánsan kevésbé sikeresek szocioökonómiai teljesítményüket tekintve, mint a rivális outgroup tagjai, míg a csoport másik felével azt hitetik el, hogy az ingroup sikeresebb a külső csoportnál. Az említett statisztikákban az átlagos jövedelemre, a pályafutásra és az előléptetésekre, a betöltött foglalkozások státusára, a továbbképzésre sikeresen jelentkezők ará-

nyára, valamint a posztgraduális képzésben töltött évek átlagára vonatkozó adatok szerepelnek. A 2. táblázatban a Maryland Egyetem hallgatóival végzett vizsgálat (pontosabban annak „kevésbé sikeres” feltételének) anyaga látható (további információért lásd még Jost és Burgess 2000).

2. táblázat. Példa az észlelt szocioökonómiai sikeresség manipulálására használt anyagra

	Virginiában végzettek	Marylandben végzettek
Jövedelem		
Átlagos évi jövedelem a diplomaszerezés után 5 évvel	\$ 38 500	\$ 24 700
Átlagos évi jövedelem a diplomaszerezés után 10 évvel	\$ 53 200	\$39 500
Átlagos évi jövedelem a diplomaszerezés után 20 évvel	\$ 69 700	\$ 54 100
Átlagos évi jövedelem nyugdíjba vonuláskor	\$78 300	\$ 62 500
Pályafutás és előrehaladás		
Előléptetések átlagos száma a diplomaszerezés után 5 évvel	2,4	1,3
Előléptetések átlagos száma a diplomaszerezés után 10 évvel	5,3	3,0
Előléptetések átlagos száma a diplomaszerezés után 20 évvel	9,5	6,2
Nagyvállalati vezérigazgatók száma az adott egyetemről	41	17
Posztgraduális képzés		
Posztgraduális képzésben eltöltött évek átlagos száma	1,3	0,4
Orvosi képzésre felvettek százaléka	44%	21%
Jogi képzésre felvettek százaléka	43%	19%
Üzleti képzésre felvettek százaléka	57%	30%
Egyetemi szintű továbbképzésre felvettek százaléka	60%	41%
Főiskolainál magasabb szintű diplomát szerzetek százaléka	49%	23%

Forrás: U.S. News and World Report 1993; The Chronicle of Higher Education 1994

Ezt az eljárást a mai napig sikeresen alkalmazták kísérletek egész sorában a Yale Egyetem, a Maryland Egyetem, és a Kaliforniai Egyetem Santa Barbara-i campusán (UCSB) hallgatóival, mint ingroup-tagokkal, valamint a Stanford Egyetem, a Virginiai Egyetem és a Kaliforniai Egyetem Los Angeles-i campusán (UCLA), mint képzelt outgroup-tagokkal. A három kísérletet ebben a fejezetben rövidített formában mutatjuk be; ebből kettő részletesebben már szerepelt más írásokban (Jost 1996; Jost és Burgess 2000, 5. fejezet). A manipulációk ellenőrzései azt mutatják, hogy a szocioökonómiai sikerességre vonatkozó statisztikákat (amelyekről a diákok úgy tudták, hogy a U.S. News and World Reportból, illetve a Chronicle of Higher Educationből származnak) a vizsgálati személyek hitelesnek és meggyőzőnek fogadták

el. Ezek a vizsgálatok azt is megmutatják, hogy a viszonylagos szocioökonómiai sikerességnek nagy hatása van az ingroup, illetve a külső csoport tagjairól kialakított sztereotípiákra és értékelésekre. Általános szabályként fogalmazható meg, hogy míg a „sikeresebb” feltételbe történő véletlenszerű besorolás az ingroup javára való elfogultsághoz vezet – vagyis olyan nézetek kinyilvánításához, melyek szerint a saját csoport számos sztereotipikus jellemző mentén fölényben van a külső csoporttal szemben, addig a „kevésbé sikeres” feltétel a külső csoport javára történő torzításhoz vezet – vagyis olyan hiedelmek kinyilvánításához, amelyek szerint a külső csoport a felsőbbrendű.

Fontos megjegyezni, hogy ezt a válasszmintázatot az attribúciókat mérő kvalitatív, nyílt eszközökkel is megkaptuk, ahol a válaszadókat nem korlátozzák a kutatók elvárásai. A Yale Egyetemen végzett vizsgálatban a viszonylagos szocioökonómiai sikeresség észlelésének befolyásolása után a résztvevők a következő instrukciót kapták: „Kérjük, gondoljon a Yale-en és a Stanfordon végzett diákok társadalmi és gazdasági sikerességének különbségeire. Tud-e valamilyen magyarázatot vagy igazolást adni arra, miért különbözik a Yale-en és a Stanfordon végzettek szocioökonómiai sikere?” A résztvevők ezután 2–3 percet kaptak, hogy előre megszámozott helyeken legfeljebb öt választ felsoroljanak. A nyílt kérdésre adott válaszokat két független megfigyelő aszerint kódolta, hogy azok az ingroupra (a Yale-re) vagy a külső csoportra (Stanford) vonatkoznak-e, illetve hogy kedvező, kedvezőtlen vagy semleges állítást fogalmaznak meg a kérdéses csoportról.

Amikor a Yale diákjai a magas szocioökonómiai siker feltételébe kerültek, az ingroup tulajdonságaira utaló magyarázatok általában igen kedvezőek voltak (pl. „A yale-iek talán okosabbak”; „A Yale-re olyan diákokat vesznek föl, akiknek jobbak a jegyeik és veseszületetten motiváltabbak”). A független megítélők szerint az ingrouppal kapcsolatos állítások 81,5%-ának volt kedvező, s mindössze 2,4%-ának volt kedvezőtlen tartalma. Amikor a magas státusú csoportba soroltak a külső csoportról írtak, állításaik 42,1%-a volt kedvezőtlen (pl. „Mivel a Stanfordon sok sportösztöndíjat adnak, sok sportoló jár hozzájuk, akik nem olyan intelligensek, mint a rendes úton bejutott diákok”; „A stanfordiak valahogy olyan felületesek. Csak végigszántanak a dolgok felszínén anélkül,

hogy a mélyebb okokat keresnék"). A külső csoporttal kapcsolatos magyarázatoknak mindössze 15,8%-a volt kedvező.

Azoknál a yale-i diákoknál, akiket az alacsony szocioökonomiai sikeresség feltételébe soroltak, nagyon más eredmények születtek. Ebben a feltételben az ingrouppal kapcsolatos magyarázatoknak mindössze 12,3%-a ítéltetett kedvezőnek, míg 42,5% volt kedvezőtlen (pl. „A Yale tele van könyvmolyokkal és tökfilkókkal”; „A yale-i diákok túlságosan idealisták, és általában gyakorlatlan, vagy hamis elképzeléseik vannak a valódi életről”). A külső csoportot érintő magyarázatok közül 62,2% volt kedvező (pl. „A Stanford színvonalasabb oktatást nyújt, mint a Yale”; „A Stanfordon jobban megválogatják a diákokat, így oda okosabb emberek járnak”), és mindössze 4,2% volt kedvezőtlen. A kevésbé sikeres csoportok tehát elfogultak a külső csoport javára a szocioökonomiai sikeresség attribúcióról szóló nyílt kérdőíveken.

A csoportközi viszonyok szakirodalmja a sztereotípiákhoz, értékelésekhez, az erőforrások elosztásához, valamint a társas ítéletek más fajtáihoz hasonlóan az ingroup és a külső csoport tagjaival kapcsolatos attribúciók esetében is azok etnocentrikus jellegét hangsúlyozta (Cooper és Fazio 1986; Hewstone 1990; Pettigrew 1979). Az az elképzelés, mely szerint az emberek az eredmények attribúcióiban a saját csoportjuk javára torzítanak, a társas identitás elméletével is igencsak összhangban áll. A mi kutatásunk azonban azt mutatja, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai alárendelt pozíciójukat nem helyzeti tényezőknek vagy enyhítő körülményeknek tudják be, hanem úgy tűnik, az egyenlőtlenséget az ingroup kedvezőtlen, illetve a külső csoport kedvező tulajdonságaival kapcsolatos attribúciók formájában internalizálják.

A rendszer-igazolási elemzés szerint a társadalmi vagy anyagi szempontból alacsonyabban álló csoportok tagjai olyan mértékben értékelik le az ingroupot és elfogultak a külső csoport javára, amilyen mértékben igazságosnak, jogosnak és igazolhatónak látják a fennálló társadalmi rendszert. Hipotézisünk szerint tehát az észlelt legitimitás negatívan viszonyul az ingroup előnyben részesítéséhez az alacsony státusú csoportok tagjai körében, amennyiben azok az emberek, akik elfogadják az őket hátrányos helyzetbe hozó status quo ideológiai igazolását, nagyobb valószínűséggel „nyugszanak bele” saját alacsonyabbrendűségükbe. Másrészt az észlelt legitimitás pozitívan jár együtt az ingroup előnyben ré-

szesítésével a magas státusú csoportokban, amennyiben azok magabiztosságot és megbecsülést nyernek abból a tudatból, hogy az előnyük jogos; a felsőbbrendűség érzetét növeli, ha a rendszert igazságosnak, legitimnek és igazoltnak látják.

Ez az interakciós hipotézis némileg különbözik attól, amit a társasidentitás-elmélet alkotói előre jeleztek. Turner és Brown (1978) hipotézise szerint „illegitim státusviszonyok között a csoportok erősebben torzítanak az ingroup javára, mint legitim státusviszonyok között” (210), függetlenül az ingroup státusától. Érvelésük szerint az észlelt illegitimitás a státuskülönbségek rendszerét ingataggá és bizonytalanná teszi, aminek a hatására mindkét csoport a fölérendelt pozícióra törekszik (lásd még Caddick 1982). Ez a gondolatmenet azt a hipotézist implikálja, mely szerint itt egyszerű főhatásról van szó: az ingroup javára való elfogultság ezek szerint gyakoribb kell, hogy legyen azoknál az embereknél, akik a státuskülönbségek legitimitását csekélynek észlelik. Így, bár a társas identitás elmélete és a rendszerigazolás elmélete ugyanolyan jóslatot fogalmazott meg az alacsony státusú csoporttagok viselkedésére nézve, a két nézőpont mást jósol a magas státusú csoportok tagjaira vonatkozóan.

A Maryland Egyetem hallgatóival végzett kísérletben az észlelt szocioökonómiai sikeresség manipulálására a fentebb leírt módszert alkalmaztuk. Ezt követően a résztvevőket megkérdeztük, mennyire igazságos vagy igazságtalan, mennyire igazolható vagy igazolhatatlan, és mennyire jogos vagy jogtalan az ingroup (Maryland Egyetem) és a külső csoport (Virginiai Egyetem) közötti, szocioökonómiai sikerességbeli különbség. A három kérdésre adott válaszaikat átlagolva létrehoztunk egy, az észlelt legitimitást jelző általános indexet. Megkértük őket továbbá, hogy osztályozzák az ingroupot és a külső csoportot státus-releváns (intelligens, szorgalmas, verbális érvelésben jártas) és státus-irreleváns (barátságos, becsületes, érdekes) tulajdonságok mentén.

Amint az 1. táblázaton látható, az észlelt legitimitás elősegíti az ingroup előnyben részesítését a magas sikeresség feltételébe sorolt személyeknél, ám gyengíti (és ezzel erősíti a külső csoport előnyben részesítését) az alacsony státusú csoportok tagjai között. Ugyanezt az interakciós mintázatot figyeltük meg a Yale-vizsgálatban is (Jost 1996), ami arra utal, hogy a csoportközi viszonyok elemzésében helyesen összpontosítottunk a legitimitáció kérdé-

sére. Az észlelt legitimitás a jelek szerint ellentétes hatással van a magas és az alacsony státusú csoportok tagjaira, ahogyan azt a rendszerigazolás elmélete bejósolja, ellentétben Turner és Brown (1978) felvetésével.

Jost és Burgess (2000) továbbá azt is megfigyelték, hogy az alacsony szocioökonómiai sikeresség feltételébe sorolt marylandi diákok saját csoportjuk iránt szignifikánsan ambivalensebb attitűdöket tápláltak, mint azok, akiket a magas sikeresség feltételébe soroltak. Ez azzal a pszichológiai konfliktussal magyarázható, ami a csoport igazolása és a rendszerigazolás között fennáll, s amivel az alacsony státusú csoportok tagjainak szembe kell nézniük, a magas státusúaknak viszont nem. Az is felmerült, hogy az ilyen, pszichológiai szempontból jelentőséggel bíró csoportok esetében (ahol legalább közepes szintű motiváció áll fenn a csoport igazolására) az ingroup iránti ambivalencia együtt növekszik a rendszerigazolás fokával az alacsony státusú csoport tagjainál, viszont fordítottan viszonyul hozzá (vagyis, minél magasabb fokú a rendszerigazolás, annál jobban csökken) a magas státus feltételébe sorolt személyeknél. Pontosan ezt is találtuk. A státuskülönbségek legitimként történő észlelése növekvő ambivalenciával járt együtt az alacsony státusú csoport tagjainál, és csökkenő ambivalenciával a magas státusú csoport esetében.

A marylandi vizsgálat egyik potenciális korlátja, hogy az észlelt legitimitás mértékét csak bemértük és nem manipuláltuk, így a személyeket nem véletlenszerűen soroltuk az észlelt legitimitás, illetve illegitimitás feltételébe. Az UCSB-n végzett utóvizsgálat már tartalmazta az észlelt legitimitás kísérleti manipulációját. Miután a résztvevők megtudták, hogy a saját csoportjuk szocioökonómiaiul kevésbé volt sikeres, mint az UCLA-diákokat jelentő outgroup, egy-egy olyan esszét olvastak el, amelyeket állítólagosan az ingroup egy tagja írt (ez az állítás az absztrakt verbális érvelés vizsgálatával kapcsolatos fedőtörténet része volt). Az esszéket valójában úgy terveztük meg, hogy befolyásolják a szocioökonómiai különbségek észlelt legitimitását. A „magas legitimitás”-feltételben szereplő esszé például így hangzott:

„Két jó oka van annak, hogy az UCSB-n végzett diákok társadalmilag és gazdaságilag miért kevésbé sikeresek, mint az UCLA-n végzettek: 1. az UCLA változatosabb háttérű és gaz-

dagabb tapasztalatokkal rendelkező diákokat vesz föl, ezeknek az embereknek pedig határozottabb elképzeléseik vannak arról, hogy mihez kezdjenek az életben; 2. az általános vélekedés szerint (ami valószínűleg igaz!) az UCSB diákjai sokat járnak partikra, és nem veszik elég komolyan a tanulást. Bármelyik ok könnyen megmagyarázza az egyenlőtlenségeket. Ami az elsőt illeti, mindenki tudja, hogy az ambiciózus és nagy tudású emberek jobb helyzetben vannak ahhoz, hogy anyagi sikert érjenek el, és meg is érdemlik azt a sikert. Ami a második okot illeti, a potenciális munkaadók valószínűleg érzékenyek arra a jogos különbségre, ami a két intézményben szerzett végzettség között fennáll.”

Az ennek megfelelő „alacsony legitimitás”-feltétel esszéje pedig ez volt:

„Két fő oka lehet annak, hogy az UCSB-n végzett diákok társadalmilag és gazdaságilag miért kevésbé sikeresek, mint az UCLA-n végzettek: 1. az UCLA privilegizált társadalmi helyzetű diákokat vesz fel, akik előnyösebb helyzetből indulnak és később gazdagabb kapcsolatrendszerük lesz az életben; 2. létezik egy téves közvélekedés, amely szerint az UCSB diákjai sokat járnak partikra, és nem veszik elég komolyan a tanulást. Mindkét ok valamilyen igazságtalanságot takar. Ami az elsőt illeti, mindenki tudja, hogy »akinek van, annak adatik«, és hogy a magasabb társadalmi osztályokba tartozóknak sokkal könnyebb anyagi sikereket elérni, akár megérdemlik, akár nem. Ami a második okot illeti, a potenciális munkaadók egy hamis képre alapoznak anélkül, hogy elég figyelmet szentelnének az UCSB-n végzettek tényleges érdemeinek.”

Bár a résztvevők egy részét (12%-át) nem győzték meg az esszék, azok, akiket meggyőztek arról, hogy a rendszer legitim, illetve illegitim, más sztereotípiákat alakítottak ki az ingroupról és a külső csoportról. Az „alacsony legitimitás”-feltételbe soroltakhoz képest azok, akik a „magas legitimitás”-feltételben szerepeltek, inkább előnyben részesítették a külső csoportot a státusreleváns jellemzők mentén (intelligens, szorgalmas, verbális érvelésben jártas), és leértékelték az ingroupot a státusirreleváns tulajdonsá-

gok tekintetében (becsületes, barátságos, érdekes). Az általunk kifejlesztett kísérleti paradigma amellelt, hogy tisztázza az észlelt legitimitás fontos szerepét annak meghatározásában, hogy mennyire részesítik előnyben az ingroupot, vagy a külső csoportot az alacsony státusú csoportok tagjai, bepillantást enged az ellenazonosulás és a tulajdonságrelevancia kérdéseibe is.

VAJON AZ ELLENAZONOSULÁS A FELELŐS A KÜLSŐ CSOPORT ELŐNYBEN RÉSZESÍTÉSÉÉRT AZ ALACSONY STÁTUSÚ CSOPORTOK ÁLTAL?

A társas identitás elméletéből levezetett egyik prominens magyarázat szerint az alacsony státusú csoportok tagjai olyan mértékben részesítik előnyben a külső csoportot, amennyire ellenazonosulnak a saját csoportjukkal. Az emberek azonban nem mindig tudják elkerülni, hogy egy bizonyos, nekik tulajdonított csoport tagjaiként tekintsenek magukra, és egy olyan csoport tagjaiként gondolkozzanak, amelyhez igazából nem tartoznak. Sőt, a kutatások szerint egyes alacsony státusú csoportok (pl. az amerikai feketék és spanyol ajkúak) körében az ingrouppal való azonosulás még erősebb is, mint a magas státusú csoportok (pl. a fehér, európai származású amerikaiak) körében, amennyiben az előbbi csoportokhoz tartozás jobban megkülönbözteti az egyént (mert ritkább), mint az utóbbi (McGuire és McGuire 1988). Mlicki és Ellemers (1996) vizsgálata például azt találta, hogy a lengyelek különösen erőteljesen azonosulnak a saját nemzetükről kialakított képükkel, ez a kép azonban túlnyomórészt negatív, feltehetően a lengyel gazdaság közelmúltbeli kudarcai miatt. Kétséges tehát, hogy az alacsony státusú csoportok tagjainak csekélyebb azonosulása saját csoportjukkal – ha egyáltalán kimutatható ilyesmi – elégséges lenne a külső csoport olyan mértékű előnyben részesítéséhez, amit megfigyeltek.

Bár az ingrouppal való azonosulás nem állt az itt bemutatott kutatás érdeklődésének fókuszában, mért változóként szerepelt a Yale-vizsgálatban és független változóként az UCSB-vizsgálatban. A Yale-vizsgálatban nem találtunk bizonyítékot az ellenazonosulási hipotézisre, amely szerint a kevésbé sikeres csoportok tagjai kevésbé azonosulnának az ingrouppal, mint a sikeresebb csoportok

tagjai. Sőt, az ingrouppal való azonosulás konzisztensen magasabb volt a kevésbé sikeres, mint a sikeresebb csoportok esetében, feltehetően azért, mert a társadalmilag alacsonyabban álló csoport-hoz tartozás kognitív disszonanciát vált ki, s ez a disszonancia csökkenthető azáltal, ha az ember megkétszerezi a csoportba fektetett energiáját (Turner és munkatársai 1984). Az UCSB-vizsgálatban a „hamis szonda”-eljárást alkalmaztuk, hogy az alacsony státusú csoport tagjaival elhitessük, hogy különösen erősen vagy különösen gyengén azonosulnak az ingrouppal (Doosje és munkatársai 1995). Az ingrouppal való azonosulás semmiféle szignifikáns főhatást nem okozott, pedig a társas identitás elmélete alapján (Tajfel és Turner 1986) ez várható lett volna.

Ezek az eredmények együttvéve tovább erősítik azokat a már meglevő kételyeket, amelyek szerint a társas identitás elmélete nem magyarázza meg kellőképpen a státuskülönbségek hatását a külső csoport előnyben részesítésére (Hinkle és Brown 1990; Jost és Banaji 1994; Sidanius 1993). Ez persze korántsem jelenti, hogy az ellenazonosulás folyamatai ne játszanának semmilyen szerepet a külső csoport előnyben részesítésében, vagy hogy ne lennének összefüggésben a csoportközi értékelésekkel. Amit az eredményeink mutatnak, az az, hogy az ingrouppal való ellenazonosulás nem szükséges feltétele az outgroup alacsony státusú csoportok tagjainak körében megfigyelt, rendszerigazoló jellegű előnyben részesítésének.

ALÁTÁMASZTJA-E A TÁRSAS IDENTITÁS ELMÉLETÉT A TULAJDONSÁGRELEVANCIA KÖZVETÍTŐ SZEREPE?

Azok a kutatások, amelyek a szocioökonómiai sikeresség manipulálására a mi kísérleti paradigmánkat alkalmazzák, megerősítik, hogy a tulajdonságok relevanciája szabályozó szerepet tölt be az alacsony státusú csoportoknak az ingroup vagy a külső csoport iránti elfogultságában (pl. Mullen és munkatársai 1992; Mum-mendey és Schreiber 1984; Skevington 1981; Spears és Mans-tead 1989; van Knippenberg 1978). A marylandi vizsgálatban (Jost és Burgess 2000) például az alacsony státusú csoport tagjai határozottan előnyben részesítették a külső csoportot a státus-releváns tulajdonságok (intelligencia, szorgalom, verbális érve-

lésben való jártasság) mentén, ugyanakkor erősen elfogultak voltak az ingroup javára a státusra nézve irreleváns tulajdonságok (becsületesség, barátságosság, érdekesség) tekintetében. Ezt az eredményt az UCSB-vizsgálatban is sikerült megismételni. A magas státusú csoportok tagjai ezzel szemben mind a releváns, mind az irreleváns tulajdonságokban az ingroupot részesítették előnyben. Kutatásaink során semmiféle bizonyíték nem támasztotta alá azt a más elméletalkotók által felvetett hipotézist, mely szerint a magas státusú csoportok tagjai nagylelkűen előnyben részesítenék a külső csoportot (különösen a státushoz nem kapcsolódó dimenziókban), „a nemesség kötelez” elvének engedelmeskedve (Brewer 1979; Mummendey és Simon 1989; Spears és Manstead 1989).

Bár a releváns és irreleváns attitűdökkel kapcsolatban megismételtük az eredmények azon mintázatát, melyet a társas identitás elméletének képviselői kaptak, az egyik általunk végzett vizsgálat kételyt ébreszt ezen eredmények szokásos elméleti magyarázatának érvényességével kapcsolatban. Az UCSB diákjait arra kértük, hogy ítéljenek meg két outgroupot, a Stanford és az U.C. Santa Cruz diákjait ugyanazokon a sztereotípiákat vizsgáló mérőeszközökön, mint amiket az összes megelőző vizsgálatban használtunk. Azt találtuk, hogy bár az UCSB diákjai nem tartoztak egyik megítélendő csoporthoz sem, a sztereotípiák általuk felfedett mintázata szinte tökéletesen megegyezett az olyan vizsgálatokban tapasztaltakkal, ahol az ingroup érintve volt az összehasonlításban: a magasabb státusú csoportot (a stanfordiakat) intelligensebbnek, szorgalmasabbnak és a verbális érvelésben jártasabbnak, míg az alacsony státusút (az U.C. Santa Cruz diákjait) becsületesebbnek, barátságosabbnak és érdekesebbnek ítélték. Az átlagok különbségei szinte teljesen megfeleltek annak, amit az ingroup, illetve a külső csoport előnyben részesítésével kapcsolatban, más vizsgálatokban mértek. Ez arra utal, hogy az alacsonyabb státusú csoport előnyben részesítését a státusirreleváns összehasonlítási dimenziókon valójában nem a fenyegetett szociális identitás kompenzálásának és a saját csoport igazolásának igénye vezeti, mint azt eddig feltételezték. A jelenleg folyó kutatásokban már vizsgálják azt a lehetőséget, hogy az emberek ilyenkor olyan laikus vagy népi elméletek szerint járnak el, amelyek negatív korrelációt feltételeznek a társadalmi vagy gazdasági státus és a társas-érzelmi

szempontból előnyös tulajdonságok (például a becsületesség vagy a barátságosság) között. Az is lehetséges, hogy az ilyen hiedelmek a rendszer igazolását szolgálják, és hogy a magas és alacsony státusú csoportok tagjai egyaránt legitimebbnek érzik a rendszert, ha fenntarthatják a „szegény, de becsületes”, illetve a „szegény, de vidám” emberek sztereotípiáit.

A RENDSZERIGAZOLÁS ELMÉLETÉNEK PERSPEKTÍVÁI

A fent ismertetett kutatások még nem találtak kielégítő választ arra a kérdésre, hogy miért vesznek részt az emberek a rendszer igazolásában. A mi válaszuk az, hogy valószínűleg egy sokszorosán determinált jelenségről van szó. Számos külső és belső erő gyakorol nyomást az egyénre, hogy rendszerigazoló attitűdöket valljon, és azoknak megfelelően viselkedjen – a jövőben érdemes lenne ezekre koncentrálni.

Számolnunk kell továbbá olyan kognitív tényezőkkel, mint amilyenek például a világ magyarázatára és megértésére irányuló őszinte próbálkozások, vagy a meglevő attitűdök és hiedelmek fenntartására, és ezzel a biztonság és a zártság elérésére irányuló hajlam. Ennek megfelelően érveltünk már amellet, hogy a politikai konzervativizmus más rendszerigazoló attitűdökkel együtt a bizonytalanság csökkentését és a „kognitív lezártág” igényének (pl. Jost, Kruglanski és Simon 1999) kielégítését szolgálja. Az emberek motiváltak arra is, hogy a létezéssel járó egzisztenciális szorongást úgy hárítsák el, hogy fenntartják azt a nézetet, hogy a világ igazságos és kormányozható, és hogy az emberek „azt kapják, amit megérdemelnek és megérdemlik, amit kapnak” (pl. Lerner 1980). A rendszerigazoló reakciók erősségét a helyzeti tényezők is befolyásolják. A közelmúltban Yephath Kivetzcel közös kutatásunkban azt találtuk, hogy a társadalmi rendszerre mért ideológiai fenyegetés Izraelben növelte a magas státusú askenázi és az alacsony státusú szefárd zsidók közötti sztereotipikus különbségtételt. Az emberek ezen kívül strukturális korlátokkal is szembetalálják magukat, például azzal, hogy jutalom jár a hatalomnak való engedelmességért és az eredmények egyenlőtlen elosztásának tolerálásáért, és büntetés a rendszer legitimitásának megkérdőjelezéséért.

Amellett érvelünk tehát, hogy az attitűdök, sztereotípiák és társas ítéletek egyik fő (és többszörösen determinált) funkciója a meglévő társadalmi viszonyok igazolása. A rendszerigazolás pedig azon társas, kognitív és motivációs tendenciák halmaza, amelyek a status quo ideológiai eszközökkel történő fenntartására irányulnak – különösen, ha a társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségek racionalizálását is érintik. Legújabb kutatásunk (Grazia Guermandi, Monica Rubini és Cristina Mosso együttműködésével) azt vizsgálja, hogyan alkalmazzák az emberek a sztereotípiákat az északiak és a déliek közötti társadalmi-gazdasági különbségek igazolására az Egyesült Államokban, Angliában és Olaszországban.

A kutatásnak a jövőben még más kérdésekre is választ kell találnia. Fontos lenne tudni például, milyen mértékben internalizálják ténylegesen az alacsony státusú csoportok tagjai a rendszerigazolást és a külső csoport előnyben részesítését, és milyen mértékben van szó csupán stratégiai jellegű, tudatos énbemutatósról, amely nem tükrözi a valójában fenntartott nézeteket és attitűdöket. Jost és Banaji (1994) amellett érveltek, hogy a külső csoport előnyben részesítése még erősebb lehet a gondolkodás tudattalan vagy reflektálatlan szintjén, mivel ebben az esetben az ilyen impulzusokat kevésbé befolyásolja az ellenőrzött feldolgozás, és mert az egyén és a saját csoport igazolására irányuló motiváció sem aktiválódik tudatosan. Kutatásunkban megkezdtuk ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatát is: nem tudatos kognitív, érzelmi és viselkedéses mérőeszközökkel, köztük reakcióidő-méréssel és más, nem beavatkozó eljárásokkal igyekszünk megbecsülni a külső csoport előnyben részesítésének mértékét (Jost és munkatársai 2002).

Végül, a jövőben a rendszerigazolás elméletének a szabályhoz kell majd igazítania a kivételt is, megmagyarázva, hogy mikor és miért nem nyújtanak az emberek ideológiai támogatást a fennálló társadalmi rendszernek. Más szóval, az elméletnek azonosítania kell azokat az „ellenfolyamatokat” is, amelyek szabályozzák a csoporttudat elébredését és serkentik a társadalmi és szervezeti változásokat. Néhány ezek közül valószínűleg kapcsolatos az önigazolás és a saját csoport igazolásának folyamataival, amelyek hipotézisünk szerint az alacsony státusú csoportok tagjainál inverz viszonyban állnak a rendszerigazolás folyamataival (Jost és mun-

katársai 2001). A tendenciaszerű egyéni különbségek mérésével pedig talán megkülönböztethetők lesznek azok az emberek, akik különösen nagy vagy különösen alacsony valószínűséggel részesítik előnyben a külső csoportot a rendszer igazolására. A lehetséges jelöltek között szerepelnek az „igazságos világba vetett hit”, valamint a „társasdominancia-orientáció” skálái (Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000), továbbá a politikai irányultság (Jost és munkatársai 2002). Grazia Guermandival együttműködésben megkezdjük továbbá a „gazdasági rendszerigazolás” skálájának kifejlesztését (Jost és Thompson 2000). A helyes irányba tett lépést jelentenek mindazok az empirikus bizonyítékok is, amelyeket itt bemutatunk arra nézve, hogy az észlelt illegitimitás a külső csoport előnyben részesítésének elutasításával jár együtt, ám több kutatásra van szükség annak a megállapításához, hogy mikor és miért vetik el az emberek a „hamis tudat” burkát, és kérdőjeleznek meg alapjában véve minden társadalmi egyenlőtlenséget, bármilyen formában is jelenjen meg.

Az attitűdök ambivalenciája, valamint a rendszerigazolás és a csoportigazolás konfliktusa az alacsony státusú csoportokban¹

JOHN T. JOST ÉS DIANA BURGESS

Valamikor, a csoportközi viszonyok kutatásának kezdetén, általános volt az az előfeltevés, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai nem tehetnek mást, mint magukévá teszik a társadalom velük kapcsolatos elfogultságát és más, előnyösebb helyzetű csoportokat preferálnak saját csoportjukhoz képest (pl. Allport 1954; Lewin 1941). A feltételezett eredmény egyfajta csoportszintű „kisebbségi komplexus” volt (Bettelheim 1960; Sarnoff 1951; Satre 1948). Anna Freud, Bruno Bettelheim és mások pszichoanalitikus munkái az „agresszorral való azonosulásról” azt állították, hogy az igazságtalanságok áldozataiban implicit „ellenérzések uralkodnak a magukfajta iránt, akik – bármennyire akaratlanul is, de – az ő szenvedésük okozói” (McGuire 1985, 265). Erre a következtetésre jutott Clark és Clark (1947) is, akiknek az amerikai fekete gyerekek fehér babák iránti preferenciájáról írott munkája a társadalompolitikai szempontból legnagyobb hatású szociálpszichológiai művek egyike (pl. Allport 1954). A társadalomtudósok három évtizeden keresztül dokumentálták, mennyire terhelte az „öngyűlölet” (ahogy eredetileg nevezték) a társadalmilag alacsony helyzetű csoportokat (többek közt Gregor és McPherson 1966; Jahoda, Thompson és Bhatt 1972; McNaught 1988).

Kurt Lewin (1941), Clark és Clark (1947) munkájához hasonlóan, szintén „normalizálni” kívánta a saját csoport leértékelésének és a külső csoport előnyben részesítésének ikerjelenségeit, a

¹ Eredeti közlés: Jost, J. T., & Burgess, D. 2000. Attitudinal ambivalence and the conflict between group and system justification motives in low status groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 293–305.

hátrányos helyzetű csoportok társas környezetével magyarázva azokat. Amint megjegyezte, „az öngyűlölet pszichopatologikus jelenségnek tűnik... a modern pszichológia ugyanakkor tisztában van vele, hogy számos pszichológiai jelenség nem egyéb, mint annak a helyzetnek a kifejeződése, amelyben az egyén találja magát...” (197). Az amerikai feketék történelmi nyomorúságáról írva Allport (1958) is úgy érvelt, hogy

„olyan gyakran hallották már, hogy lusták, tudatlanok, piszkosak és babonások, hogy félig-meddig talán már maguk is elhitték ezeket a vádakokat, és mivel ezeket a tulajdonságokat általános megvetés övezi nyugati kultúránkban – amelyet persze a négerék is osztanak –, hogy a saját csoport bizonyos mértékű gyűlölete szinte szükségszerű...” (148).

Az a gondolat, hogy a hátrányos helyzetű csoportok magukévá tesszik az őket elnyomó társadalmi rendszer kulturális értékeit és sztereotípiáit, állandó eleme a „domináns ideológiáról”, „kulturális hegemoniáról” és „hamis tudatról” szóló marxista elméletnek (pl. Gramsci 1971; Lukács 1971; Marx és Engels, 1846/1970, lásd még 10. fejezet). Erre az elméleti hagyományra építve vetette föl Jost és Banaji (1994), hogy a külső csoport előnyben részesítése az alacsony státusú csoportok körében a fennálló társadalmi rendszer ideológiai integritásának védelmét szolgáló „rendszerigazolási” tendenciáknak köszönhető, amelyek akár a saját személyes és csoportérdekek rovására is érvényesülhetnek. A fennálló társadalmi berendezkedés igazságosként és legitimként való elfogadása nem feltétlenül mond ellent a pozitív társas identitás kialakításának (pl. Tyler és Degoe 1995), kivéve olyankor, ha a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak választaniuk kell saját csoportjuk érdekei és megbecsültsége (vagyis a „csoportigazolás”) és a társadalmi rendszer racionalitásába és igazságosságába vetett hit (a „rendszerigazolás”) között. Ilyen körülmények között a csoporttagok legalábbis bizonyos mértékű ambivalenciával szembesülnek csoporttagságukat illetően.

Clark és Clark úttörő kutatásával szemben számos módszertani és tartalmi kifogás merült fel (pl. Banks 1976). A későbbi kutatások azt találták, hogy ha az amerikai feketék önértékelése különbözik a fehérekétől, akkor inkább magasabb annál, mint ala-

csonyabb (Crocker és Major 1989; Porter és Washington 1993) – de ennek sztereotípiához és más csoportszintű vélekedésekhez való viszonya azonban már kevésbé világos. Számos terepkutatás találta azt – még a közelmúltban is –, hogy sok alacsony státusú csoport tesz magáévá rendszerigazoló nézeteket és mutat preferenciát a magasabb státusú külső csoportok iránt (pl. Brown 1978; Hewstone és Ward 1985; Mlicki és Ellemers 1996; Skevington 1981; Sniderman és Piazza 1993).

A csoportközi viszonyokról szóló kísérleti irodalom áttekintésekor hasonlóan erős bizonyítékokat találhatunk arra, hogy az alacsony státusra kárhoztatott csoportok körében létezik a külső csoport előnyben részesítésének jelensége (pl. Hinkle és Brown 1990; Jost és Banaji 1994). Mindezzel nem azt mondjuk, hogy minden alacsony státusú csoport előnyben részesíti a külső csoportokat, hanem csupán annyit, hogy megfigyelhető és magyarázatot kívánó jelenségről van szó. Az itt bemutatott kutatás megvizsgálja annak lehetőségét, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai pszichológiai konfliktussal néznek szembe, amely a csoportigazolás, vagyis a saját csoportról szóló kedvező kép kialakítása és elfogadtatása, valamint a rendszerigazolás, vagyis a status quo legitimitásának elfogadása, a csoporttársak saját helyzetükért történő hibáztatása és a magasabb státusú külső csoportok felsőbbrendűségének elfogadása között áll fenn (lásd még Jost, megjelenés alatt; Jost és Thompson 1998).

A társas identitás elmélete úgy próbálta meg kezelni a státuskülönbségek csoportközi viselkedésre gyakorolt hatását, hogy a csoportközi összehasonlítások dimenzióinak „relevanciájára” összpontosított (pl. Mullen és munkatársai 1992; Spears és Manstead 1989; van Knippenberg 1978). Konkrétan azt vetették föl, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai elfogadják alacsonyabbrendűségüket és elismerik a külső csoport fölényét a státuskülönbségek szempontjából erősen releváns dimenziókban, ugyanakkor az egyébiránt negatív társas identitás ellensúlyozására a saját csoportot részesítik előnyben az irreleváns dimenziókban. Skevington (1981) például ápolók eltérő státusú csoportjai közötti viszonyokat vizsgálva azt találta, hogy az alacsonyabb státusú csoport tagjai a másik csoportot intelligensebbnek, ambiciózusabbnak, felelősségteljesebbnek, összeszedettebbnek és magabiztosabbnak ítélték, mint a saját csoportjukat, magukat ugyanakkor vidámabbnak,

gondosabbnak, boldogabbnak és gyakorlatiasabbnak vélték a külső csoportnál.

A rendszerigazolás nézőpontjából tekintve a dolgok ilyenét állásának egyik akaratlan következménye az, hogy növekszik a státuskülönbségeket fenntartó rendszer támogatása, amennyiben a magas státusú csoport felsőbbrendűségét minden csoport elismeri a státuskülönbségek szempontjából leginkább számító dimenziókban (Jost és Banaji 1994). Az alacsony státusú csoportok tagjai „jobban érezhetik magukat” attól, hogy felsőbbrendűnek vélik magukat az irreleváns dimenziók szempontjából, ám a státuskülönbség megkérdőjelezetlen marad. Az összehasonlítás dimenziójának relevanciáját ezért az első vizsgálatban úgy tekintettük, mint lehetséges moderátorváltozót, amely azt befolyásolja, hogy az alacsony, illetve a magas státusú csoportok a saját vagy a külső csoportot részesítik előnyben. Ezzel feltételeztük, hogy a társas identitás erősítése (avagy a csoportigazolás) és a rendszer igazolása nem mindig összeegyeztethetetlen célok, még az alacsony státusú csoportok tagjainál sem (lásd még Jost 2001). A jelen kutatás egyik fő célja az volt, hogy megvizsgáljuk azt az elméletileg ide kapcsolódó lehetőséget, hogy a csoportigazolás és a rendszerigazolás konfliktusa nagyobb attitűdinális ambivalenciát eredményez az alacsony státusú csoportok tagjainál, különösen a státuskülönbségek szempontjából közvetlenül releváns tulajdonságok tekintetében.

A SAJÁT CSOPORT IRÁNTI AMBIVALENCIA

A rendszerigazolás elmélete szerint az alacsony státusú csoportok tagjai általában összeférhetetlenséggel szembesülnek egyfelől a saját csoportjuk tagjainak előnyben részesítésére irányuló, másfelől a status quo elfogadására és a magas státusú külső csoportok tagjainak előnyben részesítésére (és ezzel a rendszer igazolására) irányuló motívumok között (Jost 2001; Jost és Banaji 1994; Jost és Thompson 1998). A magas státusú csoportok tagjainál nem áll fenn ilyen konfliktus a csoport és a rendszer igazolása között, mivel mindkét tendencia a saját csoport előnyben részesítésére és a külső csoport leértékelésére ösztönzi őket. Jost és Thompson (1998) vizsgálatai ezzel az állítással összhangban azt mutatták ki,

hogy a „szociálisdominancia-orientáció” (Pratto és munkatársai 1994) csoportigazolási és rendszer-igazolási összetevői erősebben korrelálnak az amerikai fehéreknel, mint a feketéknel. Hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai erős ambivalenciát élnek át a társas azonosságtudattal kapcsolatban, azt megerősíti Fine és Bowers (1984) kutatása is, akik megismételték Clark és Clark (1947) eredeti eredményét, mely szerint a fekete amerikai gyerekek ambivalensek a fekete babákkal kapcsolatban és bizonyos mértékű zavarodottság tapasztalható náluk a faji azonosságtudatot illetően.

A társas csoportokkal kapcsolatos ambivalencia legtöbb korábbi vizsgálata azokra az ambivalens attitűdökre összpontosított, amelyeket a magas státusú csoportok tagjai táplálnak a viszonylag alacsony státusú csoportok iránt (pl. Gaertner és Dovidio 1986). Katz és munkatársai például úgy érveltek, hogy az egyenlőségpárti értékek és a protestáns munkaetika közötti ellentét miatt a fehér amerikaiak gyakran ambivalens attitűdökkel viseltetnek az olyan hátrányos helyzetű csoportok iránt, mint a feketék (Hass és munkatársai 1991; Katz és Hass 1998). Mások azt is kimutatták, hogy a magas státusú észlelők ambivalensek az alacsonyabb csoportok, például a nők (Glick és munkatársai 1997; Glick és Fiske 1996; MacDonald és Zanna 1998) és a mozgáskorlátozottak (Katz 1998) iránt. Azonban a kutatók jóval kevesebb figyelmet szenteltek annak az itt megvizsgált lehetőségnek, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai maguk is fenntarthatnak ambivalens attitűdöket a saját csoportjuk iránt.

A jelen kutatásban az attitűdinális ambivalencia operacionalizálásával kapcsolatos kérdésekben Priester és Perry (1996) elemzésére támaszkodtunk, amely a „domináns” és a „konfliktusos” attitűdválaszokkal foglalkozik. Az említett szerzők az attitűdök ambivalenciájának három mérőszámát fejlesztették ki empirikus alapon, amelyeket a jelen kutatásban is alkalmaztunk. Az ambivalencia objektív mértékét mindhárom esetben matematikai képletek segítségével határozzák meg, a résztvevők pozitív (pl. intelligens) és negatív (pl. buta) dimenziókban adott, egymástól független ítéletei alapján. A válaszokat a „domináns” és a „konfliktusos” kategóriákba sorolják. A Thompson és munkatársai, (1995) által leírt „hasonlóságintenzitás-modell” (HIM) az ambivalenciát úgy határozza meg, mint ami együttesen függ a hasonlóság (mennyire hasonlóak vagy különbözőek a domináns és a konfliktusos vá-

laszok) és az intenzitás (mennyire szélsőségesek a reakciók önmagukban véve) mértékétől. Ez az a mérőszám, amit a legtöbb korábban végzett vizsgálat alkalmazott, amikor a magas státusú csoportoknak az alacsony státusú csoportok tagjaival szembeni ambivalenciáját vizsgálta (pl. Glick és Fiske 1996; Glick és munkatársai 1997; MacDonald és Zanna 1998). A második mérési módszer a „konfliktusos reakciók modellje” (KRM), amely az ambivalenciát kizárólag a konfliktusban álló reakciók szélsőségeségében ragadja meg, a domináns reakció figyelmen kívül hagyásával (Kaplan 1972). A harmadik megoldást, a „fokozatos küszöb modelljét” (FKM) Priester és Petty (1996) alkalmazta: eszerint az operacionalizáló eljárás szerint az ambivalencia mindaddig függvénye mind a konfliktusos, mind pedig a domináns reakciónak, amíg a konfliktusos összetevő viszonylag gyenge, ám ha a konfliktusos reakciók meghaladnak egy bizonyos küszöböt, akkor az ambivalencia csak ezek függvényének tekintendő. Az ambivalencia kiszámítására azért alkalmaztunk három különböző módszert, hogy a magas és az alacsony státusú csoportok attitűdinális ambivalenciáját a lehető legnagyobb konvergens validitással becsülhessük fel.

Azt feltételeztük, hogy az alacsony társadalmi státusú és pszichológiai jelentéssel rendelkező csoportok tagjainál (akiknél legalább közepes mértékben jelen vannak a társas azonosulás, illetve a csoportigazolás motívumai) erősebb lesz a saját csoporttal szembeni ambivalencia, ha a rendszer-igazolási motívumok is erősebbek. Az 1. vizsgálatban az alacsony státusú saját csoportot a vizsgálatban résztvevők egyetemi diáktársai alkották, akikről azt az információt adtuk, hogy társadalmilag, illetve anyagilag kevésbé sikeresek, mint egy rivális egyetem hallgatói. A 2. vizsgálatban a státuskülönbségek alapja a nem volt: az alacsony státusú csoportot, egy nemi diszkriminációért indított per kontextusában, a nők alkották. A rendszerigazolást az 1. vizsgálatban a társadalmi és anyagi különbségek észlelt legitimitásaként (lásd még Jost 2001), a másodikban pedig egyéni különbségek mérésével operacionalizáltuk – konkrétan az igazságos világba vetett hittel és a szociáldominancia-orientációval. Hipotézisünk szerint a magas társadalmi státusú csoportok tagjainál az ambivalencia negatívan kapcsolódik a rendszerigazolást mérő változókhoz, amennyiben a magas státusú csoportok számára a csoportigazolás és a rendszerigazolás

kiegészítik egymást. A rendszerigazolást mérő változók más szóval csökkentik az ambivalenciát a magas státusú csoportoknál, ugyanakkor növelik az alacsony státusúaknál, különösen az összehasonlítás státusreleváns dimenzióiban.

A rendszerigazolás változói

A csoportközi viszonyok rendszer-igazolási elmélete szerint az alacsony társadalmi vagy anyagi helyzetű csoportok tagjai annál inkább leértékelik a belső csoportot, és előnyben részesítik a külső csoportot, minél igazságosabbnak, legitimebbnek és igazolhatóbbnak észlelik a társadalmi rendszert (pl. Jost 2001; Jost és Banaji 1994). Ezt a nézetet támasztja alá Turner és Brown (1978) nagy hatású tanulmánya is, amelyben egy alacsony státusú csoport tagjai előnyben részesítették a külső csoportot olyan körülmények között, amelyek legitimitást vagy stabilitást sugalltak; az egyetlen feltétel, amely mellett nem részesítették előnyben a külső csoportot az volt, amikor a státusrendszert, mind illegitimnek, mind instabilnak észlelték. Egy újabb tanulmány (Ellemers és munkatársai 1993, 1. vizsgálat) pedig azt jelezte, hogy ha egy csoportot illegitim módon kárhozzatnak alacsony státusra, akkor az a tagok csoporttal való fokozott azonosulását eredményezi – bár nem mérték magára a saját csoport előnyben részesítésére közvetlenül vonatkozó hatásokat és nem tárták fel a saját csoporttal szembeni ambivalencia nagyságát sem.

Miközben a Turner és Brown (1978), illetve az Ellemers és munkatársai (1993) által végzett vizsgálatok arra utalnak, hogy a külsőcsoport-preferencia, mely az alacsony státusú csoportoknál figyelhető meg, összefügg a legitimitás észlelésével, ennek az összefüggésnek a jelentőségét legalább háromféle módon lehet az eddigieknél részletesebben megvizsgálni. Először is a saját, illetve a külső csoport előnyben részesítését mindhárom kutatás pontelosztási mátrixok segítségével mérte; egyik sem vizsgálta az emberek értékelő vélekedéseit a saját vagy a külső csoport tulajdonságairól. A rendszerigazolás elméletének nézőpontjából a sztereotípiák és más társas ítéletek instrumentális szerepet játszanak a csoportok közötti társadalmi és anyagi különbségek legitimálásában (Hoffman és Hurst 1990; Jackman és Senter 1984;

Jost és Banaji 1994; Major 1994). A jelen kutatás azt vizsgálja, milyen hatása van a társadalmi státusnak a saját- és a külső csoporttagok tulajdonságairól alkotott értékelésekre nézve (1. vizsgálat), illetve hogyan befolyásolja egy olyan sajátcsoport-tag iránti érzéseket, aki egyszersemind fenyegetést jelent a rendszer számára (2. vizsgálat).

Másodszor, a jelen kutatás annyiban haladja meg a korábbi vizsgálatokat, hogy amazoknál az illegitimitás operacionalizációjához a kísérletvezetőnek nyilvánvalóan önkényes vagy helytelen intézkedésére volt szükség. A konkrét tekintélyszemélyek észlelt legitimitása ugyan fontos előrejelzője a társas és politikai attitűdöknek (pl. Tyler 1997), ám az is lehetséges, hogy az emberek általánosított attitűdökkel rendelkeznek az olyan hierarchikus rendszerek igazságosságát és legitimitását illetően, mint amelyek felelősek például a különböző társadalmi csoportok közötti jövedelemkülönbségekért (pl. Kluegel és Smith 1986; Lane 1962). Az ilyen jellegű legitimitásértékeléseket az 1. vizsgálatban mértük. Emellett viszont léteznek olyan egyéni különbségeket mérő változók is, melyek a rendszer-igazolási motívumokkal kapcsolatos általánosított attitűdökre tapintanak rá. Ilyen például Rubin és Peplau (1975) „igazságos világba vetett hitet”, illetve Pratto és munkatársai (1994) „szociálisdominancia-orientációt” mérő skálája, amelyeket a 2. vizsgálatban alkalmaztunk.

A jelen kutatás egy harmadik módon is túlmutat a társadalmi státusnak a saját-, illetve külső csoport iránti attitűdökre gyakorolt hatására vonatkozó korábbi magyarázatokon, amennyiben az ambivalenciára, mint a csoport- és rendszer-igazolási motívumok közötti konfliktusra összpontosít. Minél jobban őrlődnek az alacsony státusú csoportok tagjai a saját csoportjuk iránti hűség és a társadalmi rendszer igazságosságába és legitimitásába vetett hit között, annál inkább kell attitűdjeiknek olyan ambivalenciát tükröznie, amely nincs jelen a magas státusú csoportok tagjainál. Ha külön-külön vizsgáljuk a státusreleváns és a státus-irreleváns attitűdöket, akkor megkülönböztethetjük a „valódi” attitűdinális ambivalenciát, vagyis a ténylegesen konfliktusos attitűdöket attól a „művi úton létrejövő” ambivalenciától, amely abból ered, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai hajlamosak előnyben részesíteni a külső csoportot a státusreleváns, a saját csoportot pedig a státusirreleváns dimenziókban (pl. Spears és Manstead 1989; van

Knippenberg 1978). Más szóval, a csoport és a társadalmi rendszer követelményei közötti konfliktus, hipotézisünk szerint, minden egyes tulajdonságnál külön jelentkezik, és nem oldható fel pusztán azzal, hogy az emberek a releváns és irreleváns vonásokon különbözőképpen értékelik az egyes csoportokat. A fokozott rendszerigazolással együtt járó változók, például az észlelt legitimitás, az igazságos világba vetett hit és a szociális dominancia szintén nagyobb ambivalenciával kell, hogy együtt járjon az alacsony státusú, és kisebb ambivalenciával a magas státusú csoportoknál. Ésszerűnek tűnik az a feltevés, hogy ez a mintázat erősebben jelenik meg a releváns attitűdöknél, mint az irrelevánsaknál, amennyiben a csoport és a rendszer igazolása közötti konfliktus akkor a leginkább kiugró, amikor a státusrendszerrel szorosan összefüggő tulajdonságokat tekintjük.

A VIZSGÁLATOK ÁTTEKINTÉSE

A jelen kutatást úgy terveztük meg, hogy a társadalmi státus és a rendszerigazolás hatásai vizsgálhatók legyenek a saját és a külső csoport iránti attitűdöknél. Az 1. vizsgálatban kísérleti módszert alkalmaztunk, ahol csoportszintű hamis visszajelzéssel manipuláltuk a csoportok egymáshoz viszonyított társadalmi-gazdasági státusát. A 2. vizsgálatban azt használtuk fel, hogy a való életben státus van a nemek között, ami releváns a nemi diszkriminációval kapcsolatos hipotetikus egyetemi vita kontextusában. A rendszerigazolást az 1. vizsgálatban úgy operacionalizáltuk, mint a társadalmi-gazdasági sikerességben mutatkozó különbségek legitimitásának észlelését, a 2. vizsgálatban pedig úgy, mint „az igazságos világba vetett hitet” és „szociálisdominancia-orientációt”. Hipotézisünk az volt, hogy a saját csoport iránti ambivalencia általában erősebb lesz az alacsony státusú csoportok tagjainál, mint a magas státusú csoportok tagjai között, valamint hogy a rendszerigazoló tendenciák befolyásolni fogják a csoport státusa és az ambivalencia között várt kapcsolatot, amennyiben a rendszerigazolás növeli az ambivalenciát az alacsony státusú, ám csökkenti azt a magas státusú csoportok tagjai körében.

1. VIZSGÁLAT

Áttekintés Kísérletünkben a Maryland Egyetem diákjai hamis információt kaptak, amely szerint az ő egyetemükön végzett hallgatók (a saját csoport) az intézményből kikerülve nagyobb, illetve kisebb társadalmi-gazdasági sikert érnek el, mint a Virginiai Egyetem végzett diákjai (a külső csoport). A társadalmi-gazdasági sikeresség mércéjeként a végzés utáni jövedelmet, a szakmai előmenetelt, a betöltött foglalkozások státusát és a továbbképzésben való részvételt alkalmaztuk. A résztvevőket arra kértük, hogy értékelő skálákat töltsenek ki a saját és a külső csoportról, valamint a társadalmi-gazdasági sikeresség különbségeinek észlelt legitimitásáról. Mindezzel azt mértük, milyen hatása van a társadalmi-gazdasági státusnak és az észlelt legitimitásnak a saját csoporttal szembeni ambivalenciára, illetve a saját vagy a külső csoport előnyben részesítésére.

Módszer

Résztvevők A kísérletben a Maryland Egyetem 131 önkéntesen jelentkező hallgatója vett részt, akik ezzel egy bevezető pszichológiakurzusukat teljesítették. A nemi hovatartozásukat is eláruló 118 hallgatóból 61 nő és 57 férfi volt. A részvétel 6–11 fős csoportokban történt. Mielőtt megérkeztek, a résztvevők csupán a kísérlet időtartamáról és címéről értesültek, ez utóbbi „Az absztrakt gondolkodás egyetemközi vizsgálata” volt.

Eljárás

Áttekintés A kísérlet minden résztvevője kapott egy füzetet, amely a következőket tartalmazta: 1. egy fedőlapot, amelyen a kísérlet állítólagos célja szerepelt, vagyis a marylandi és a virginiai diákok összehasonlítása a verbális gondolkodással és a társadalmi-gazdasági sikerességgel kapcsolatos dimenziók mentén; 2. egy táblázatot, amely a két egyetemen végzett diákok társadalmi-gazdasági sikerességének állítólagos különbségeit mutatta be; 3. egy skálát, amely azt mérte, hogyan észlelik a társadalmi-gaz-

dasági sikeresség különbségeinek legitimitását, 4. egy absztrakt verbális gondolkodási feladatot, amelyben a résztvevőknek számos gondolatlista minőségét kellett megítélniük (ezzel a fedőtörténet hitelességét kívántuk növelni); valamint 5. értékelő vélekedéseket mérő kérdőíveket a marylandi és a virginiai diákokkal kapcsolatban – ezek alapján a saját csoport előnyben részesítésének mértékét és a saját csoporttal szembeni ambivalenciát számoltuk ki.

A független változó manipulációi

A társadalmi-gazdasági sikeresség manipulációja. A résztvevőket röviddel megérkezésük után úgy tájékoztattuk, hogy a kísérlet, amelyben részt vesznek, része egy más állami egyetemeket (amilyen például a Virginiai Egyetem) érintő nagyobb vizsgálatnak, a kutatás célja pedig „a különböző egyetemeken végzett diákok közötti társadalmi-gazdasági sikerességben mutatkozó különbségek okainak megértése”. A résztvevők mintegy fele ($n = 62$) olyan statisztikákat olvasott, amelyek szerint a Maryland Egyetemen végzettek a társadalmi-gazdasági teljesítmény vonatkozásában kevésbé voltak sikeresek, mint a Virginiai Egyetem öregdiákjai (alacsony státus feltétele), míg a másik felük ($n = 69$) olyan statisztikákat kapott kézhez, amely szerint a Marylandben végzettek sikeresebbek a Virginiában végzetteknél (magas státus feltétele). A statisztikákban szerepelt az átlagos jövedelem, a szakmai előmenetel és az előléptetések, a betöltött foglalkozások státusa, a továbbképzésben elért felvételi arány, valamint a diploma utáni képzésben eltöltött évek átlagos száma (Jost 2001).

Fügő változók

A gazdasági sikeresség manipulációjának ellenőrzése A marylandi és a virginiai egyetemeken végzettek közötti állítólagos társadalmi-gazdasági különbségek ismertetése után nem sokkal a következő kérdést tettük fel a vizsgálat résztvevőinek: „Ön szerint a marylandi diákok társadalmilag és gazdaságilag sikeresebbek vagy sikertelenebbek a virginiai diákoknál?” A választ 15 fokú skálán

kellett jelölniük, a „sokkal kevésbé sikeres”-től a „sokkal sikere-sebb”-ig.

A legitimitás észlelése. A résztvevőket arról is megkérdeztük, mennyire igazságosak vagy igazságtalanok, igazolhatók vagy igazolhatatlanok, illetve mennyire legitimek vagy illegitimek a marylandi és a virginiai diákok sikeressége közötti különbségek. Az értékeléseket 15 fokú skálákon kértük, „rendkívül igazságtalan”-tól a „rendkívül igazságos”-ig, és így tovább. Az észlelt legitimitás általános mutatóját a három tétel átlagolásával számítottuk ki (Cronbach- α = 0,71).

A saját csoport iránti ambivalencia A saját csoport iránti ambivalencia méréséhez arra kértük a résztvevőket, hogy jelezzék, a kérdéses két csoport tagjai általában mennyire intelligensek, illetve buták, mennyire szorgalmasak, illetve lusták, mennyire járatosak, illetve járatlanok a verbális gondolkodásban, mennyire barátságosak, illetve barátságtalanok, mennyire becsületesek, illetve becstelenek, valamint mennyire érdekesek, illetve unalmasak. Minden értékelés 0-tól 9-ig terjedő skálán történt (0 = egyáltalán nem, 9 = rendkívüli mértékben). Azáltal, hogy minden tulajdonságnál egymástól független ítéleteket kértünk a pozitív és a negatív pólusra is, lehetővé vált az ambivalencia három különböző mutatójának kiszámítása (Priester és Petty 1996; Thompson és munkatársai 1995).

Priester és Petty (1996) alapján minden tulajdonságpárnál azonosítottuk a „domináns” (D) és a „konfliktusos” (K) összetevőket (pl. intelligens vs buta). Ha például a saját csoport 7-est kapott az „intelligens” tulajdonság és 4-est a „buta” értékelésében, akkor $D = 7$ és $K = 4$. Az ambivalencia kiszámításának három módszere (HIM, KRM, FKM) alább látható. (A képletekkel kapcsolatos részletesebb magyarázatokat és újabb változatokat lásd Priester és Petty 1996).

Hasonlóságintenzitás-modell: ambivalencia (HIM) = $3K - D$
Konfliktusos reakciók modellje: ambivalencia (KRM) = $2K$
Fokozatos küszöb modellje: ambivalencia (FKM) = $5K^{0,5} - D^{1/K}$
(ahol K-hoz és D-hez is 1-et hozzáadunk a 0-val való osztás elkerülésére)

E három képletnek megfelelően minden egyes résztvevőre minden egyes tulajdonságpárnál (pl. intelligens/buta) kiszámítottuk az ambivalencia értékét. A saját csoport iránti ambivalenciát ezután a hat tulajdonságdimenzió ambivalenciaértékeinek átlagolásával számítottuk ki. Az ambivalenciát tehát először minden egyes személynél külön-külön kiszámítottuk az egyes tulajdonságpárokra, mielőtt a tulajdonságoknál és a személyeknél adódó értékeket átlagoltuk volna. Az ambivalencia tehát az egyéni válaszadók jellemzője és nem a csoporté mint egésze.

A saját csoport előnyben részesítése A társas identitás elméletének kereteiben végzett kutatások kimutatták, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai gyakran részesítik előnyben a külső csoportot az összehasonlítás státusreleváns dimenzióiban, ugyanakkor az identitásukat célzó fenyegetést, mely ilyen módon keletkezik, azzal ellensúlyozzák, hogy a saját csoportot részesítik előnyben a státusirreleváns dimenziók mentén. A státusreleváns dimenziókon adott sajátcsoport-preferenciát a jelen vizsgálatban az intelligens/buta, szorgalmas/lusta és a verbális gondolkodásban járatos/járatlan tulajdonságpárok értékeléseivel mértük. Az irreleváns tulajdonságokon kifejezett sajátcsoport-preferenciát pedig a barátságos/barátságtalan, tisztességes/tisztességtelen és az érdekes/unalmas tulajdonságpárokkal vizsgáltuk.

A saját csoport előnyben részesítésének mértékét úgy számoltuk ki, hogy mindkét csoportnál kivontuk az előnyös tulajdonságok értékeléséből az előnytelen tulajdonságok értékelését, majd a saját csoportra vonatkozó értékelésekből a külső csoportra vonatkozó értékeléseket, s végül az így kapott értéket elosztottuk a dimenziók számával. Ezzel az eljárással olyan pontértékeket kaptunk, ahol a pozitív pontszám a saját, a negatív pedig a külső csoport előnyben részesítését jelenti. A saját csoport előnyben részesítésére vonatkozó, hat dimenzióban kapott pontszámokon végzett főkomponens-analízis (ferde elforgatással = oblique rotation) kétfaktoros megoldást eredményezett. Az intelligencia, a szorgalom és a verbális gondolkodásban való jártasság tulajdonságai kizárólag az első faktorban kaptak helyet, 75 fölötti faktorsúlyokkal, míg a barátságosság, az érdekesség és a tisztesség kizárólag a második faktorban szerepelt, 70 fölötti faktorsúlyokkal.

Eredmények

A társadalmi-gazdasági sikeresség manipulációjának ellenőrzése

A társadalmi-gazdasági sikeresség manipulációjának ellenőrzéséhez azt kérdeztük a résztvevőktől, szerintük a marylandi diákok sikeresebbek-e társadalmilag és anyagilag, mint a virginiai diákok. Várakozásunknak megfelelően a virginiaiakhoz képest sikeresebbnek ítélték a marylandi diákokat a magas státus feltételében ($M = 10,71$), mint az alacsony státus feltételében ($M = 6,11$). A varianciaanalízis megerősítette, hogy a manipuláció rendkívül sikeres volt, amit a saját csoport státusának hatalmas főhatása mutat [$F(1,130) = 112,07, p < ,0001$].

A legitimitás észlelése A saját csoport státusának szignifikáns főhatása volt az észlelt legitimitásra is [$F(1,130) = 4,61, p < ,05$]. A magas státusú csoport tagjai a társadalmi-gazdasági különbségekkel járó rendszert igazságosabbnak, legitimebbnek és igazolhatóbbnak látták ($M = 8,83$), mint az alacsony státusú csoport tagjai ($M = 8,05$).

A saját csoport iránti ambivalencia. Ebben a kutatásban az attitűdinális ambivalencia három fő mérőszámát alkalmaztuk: a hasonlóságintenzitás-modell, a konfliktusos reakciók modellje és a fokozatos küszöb modellje által leírt mutatókat. Amint az 1. táblázatban láthatjuk, a saját csoport iránti ambivalencia nagyobb volt az alacsony státusú, mint a magas státusú csoport tagjainál. A saját csoport státusának betudható különbségek mindhárom mutató esetében statisztikailag szignifikánsak voltak, amit a táblázat utolsó oszlopában olvasható t-próba eredményei mutatnak. Erős támogatást nyert tehát az a hipotézis, mely szerint az alacsony státusú csoportok tagjai erősebb ambivalenciát mutatnak saját csoportjuk iránt, mint a magas státusú csoportok tagjai. Az ambivalencia feltehetően azért lép föl, mert a csoportigazolás és a rendszerigazolás motívumai konfliktusban állnak az alacsony státusú csoportok számára, ám kiegészítik egymást a magas státusú csoportok számára (Jost és Thompson 1998).

Egyes olvasókban megfogalmazódhat az aggodalom, hogy az alacsony státusú csoport tagjainál tapasztalt erősebb ambivalencia csupán módszertani műtermék, mivel az alacsony státusú

csoportok tagjai hajlamosak előnyben részesíteni a saját csoportot a státusirreleváns dimenziókban, illetve a külső csoportot a státusreleváns dimenziókban (pl. Mullen és munkatársai 1992). Az ambivalencia-pontértékeket azonban először minden tulajdonságpárnál külön-külön számítottuk ki (pl. tisztességes/tisztességtelen), majd ezután átlagoltuk őket az összes tulajdonságpárra nézve, így az eredményeket nem lehet azzal magyarázni, hogy a válaszadók a saját csoport státusa miatt eltérő módon részesítették előnyben a saját, illetve a külső csoportot a releváns, illetve az irreleváns tulajdonságokban. A módszertaniak mellett ugyanakkor elméleti megfontolások is indokolják, hogy a státuskülönbségek ambivalenciára gyakorolt hatását külön-külön vizsgáljuk a releváns és az irreleváns dimenziókban.

1. táblázat. A saját csoport iránti ambivalencia átlagai és szórásai alacsony és magas státusú csoportoknál (1. vizsgálat)

	Alacsony státus	Magas státus	Különbség (t-próba)
A saját csoport iránti ambivalencia (HIM)	2,52 (3,03)	1,47 (2,76)	-2,07*
A saját csoport iránti ambivalencia (KRM)	5,49 (1,76)	4,79 (1,65)	-2,37*
A saját csoport iránti ambivalencia (FKM)	7,87 (1,44)	7,23 (1,78)	-2,25*

Megjegyzés: Az átlagok közötti jelzett különbségek * $p < 0,05$ szinten szignifikánsak.

Összetartozó mintás eljárásokkal vizsgáltuk meg a saját csoport státusának (magas/alacsony) és a tulajdonság relevanciájának (releváns/irreleváns) az ambivalencia három mutatójára gyakorolt fő- és interakciós hatásait. Minden esetben szignifikánsnak bizonyult mind a főhatás, mind az interakció. A HIM-mutatónál például a státus főhatása: $F(1,129) = 4,29$, $p < 0,05$, a tulajdonság relevanciájának főhatása $F(1,129) = 12,09$, $p < 0,001$, a státus és a relevancia interakciója pedig $F(1,129) = 6,99$, $p < 0,01$. A KRM-modellre is nagyon hasonló eredményeket kaptunk: szignifikáns volt a státus [$F(1,129) = 5,62$, $p < 0,02$] és a relevancia főhatása [$F(1,129) = 16,07$, $p < ,0001$], valamint az interakció is [$F(1,129) = 4,88$, $p < 0,03$]. Az FKM-mérőszám F-értékei pe-

dig a következőképpen alakultak: 4,19 ($p < 0,05$), 8,98 ($p < 0,05$) és 6,29 ($p < 0,05$), minden esetben 1 és 129 értékű szabadságfokokkal. Minden esetben igaznak bizonyult, hogy *a)* az alacsony státusú csoport tagjainál nagyobb volt az ambivalencia, mint a magas státusú csoport tagjainál; *b)* mindkét csoportnál nagyobb volt az ambivalencia a státusreleváns vonások mentén, és *c)* a magas és az alacsony státusú csoportok közötti különbség hangsúlyosabb volt a releváns, mint az irreleváns vonásoknál. Amint a 2. táblázatban szereplő átlagok és összehasonlítások is mutatják, a magas és az alacsony státusú csoportok közötti különbségek csak a státusreleváns tulajdonságoknál voltak szignifikánsak.

2. táblázat. A saját csoport iránti ambivalencia átlagai és szórásai releváns és irreleváns tulajdonságokra nézve alacsony és magas státusú csoportoknál (1. vizsgálat)

	Alacsony státus	Magas státus	Különbség (t-próba)
Státusreleváns attitűdök			
A saját csoport iránti ambivalencia (HIM)	3,31 (3,25)	1,57 (3,37)	-3,00*
A saját csoport iránti ambivalencia (KRM)	5,98 (1,93)	4,93 (2,01)	-3,04*
A saját csoport iránti ambivalencia (FKM)	7,95 (1,77)	6,92 (2,36)	-2,79*
Státusirreleváns attitűdök			
A saját csoport iránti ambivalencia (HIM)	1,72 (3,54)	1,36 (2,87)	-0,64
A saját csoport iránti ambivalencia (KRM)	5,01 (2,03)	4,65 (1,71)	-1,11
A saját csoport iránti ambivalencia (FKM)	7,17 (1,96)	6,86 (2,01)	-0,92

Megjegyzés: Az átlagok között jelzett különbségek * $p < 0,01$ szinten szignifikánsak

Hipotézisünk az volt, hogy az alacsony státusú csoportok tagjainál a saját csoport iránti ambivalencia pozitívan függ össze a csoportok közötti társadalmi-gazdasági különbségek legitimitásának észlelésével. A releváns és irreleváns tulajdonságokat együttesen vizsgálva, az alacsony státusú csoport tagjainál a három ambivalenciamutató valóban pozitívan korrelált a társadalmi-gazdasági siker különbségeinek észlelt legitimitásával. Ezek a korrelációk a

3. táblázat felső harmadában találhatók, a magas és az alacsony státusú csoportoknál kapott korrelációk különbségeinek az értékeivel együtt (Howell 1992). A magas státusú csoportoknál az ambivalencia három mutatója negatívan járt együtt az észlelt legitimitással, bár ezeknek a korrelációknak kisebb volt az abszolút értéke, mint az alacsony státusú csoportoknál kapottaknak. Az észlelt legitimitás és a saját csoport iránti ambivalencia közötti korrelációkban az ambivalencia mindhárom mérőszámánál megbízhatóan különbség mutatkozott a magas és az alacsony státusú csoportok között.

3. táblázat. Az észlelt legitimitás és a saját csoport iránti attitűdök korrelációja alacsony és magas státusú csoportoknál (1. vizsgálat)

Korreláció az észlelt legitimitással	Alacsony státus	Magas státus	Különbség (Z-érték)
Releváns és irreleváns attitűdök együttesen			
A saját csoport iránti ambivalencia (HIM)	+0,32**	-0,20	-2,99**
A saját csoport iránti ambivalencia (KRM)	+0,22	-0,16	-2,15*
A saját csoport iránti ambivalencia (FKM)	+0,24*	-0,13	-2,10*
Státusreleváns attitűdök			
A saját csoport iránti ambivalencia (HIM)	+0,40**	-0,17	-2,94**
A saját csoport iránti ambivalencia (KRM)	+0,31*	-0,15	-2,61*
A saját csoport iránti ambivalencia (FKM)	+0,32*	-0,14	-2,64*
Státusirreleváns attitűdök			
A saját csoport iránti ambivalencia (HIM)	+0,19	-0,18	-2,06*
A saját csoport iránti ambivalencia (KRM)	+0,18	-0,13	-1,21
A saját csoport iránti ambivalencia (FKM)	+0,12	-0,08	-1,12

Megjegyzés: * $p < 0,05$, ** $p < 0,005$. A Z-értékek különbségét tesztelő próba kétoldali.

A releváns és irreleváns tulajdonságokat külön-külön vizsgálva úgy tűnik, hogy a fent leírt mintázatok erősebbek a státusreleváns tulajdonságok esetében, mint a státusirrelevánsaknál. Mint a 3. táblázatban látható, a magas és az alacsony státusú csoportoknál tapasztalható korrelációk különbségei mindhárom ambivalencia-mutatónál szignifikánsan különböznek a releváns tulajdonságokat tekintve. Az irreleváns tulajdonságoknál a háromból csak az egyik összehasonlítás szignifikáns.

Ezek az eredmények alátámasztják, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai pszichológiai konfliktussal szembesülnek a cso-

portigazolási és a rendszer-igazolási motívumok között, s hogy e konfliktus erőssége a status quo ideológiai elfogadásával függ össze. A magas státusú csoportok tagjainál a saját csoporttal szembeni ambivalencia ugyanakkor negatívan (bár nem szignifikánsan) kapcsolódott össze a társadalmi-gazdasági különbségek észlelt legitimitásával. Előrejelzésünknek megfelelően tehát a saját csoport iránti ambivalencia erősebb rendszerigazolással járt együtt az alacsony státusú csoportok tagjainál, és gyengébb mértékű rendszerigazolással a magas státusú csoportok tagjai körében. Ezek a hatások a státusreleváns dimenziókban erősebbek voltak, mint a státusirrelevánsokban.

A saját csoport előnyben részesítése Annak vizsgálatára, hogy milyen hatással van a saját csoport státusa, az észlelt legitimitás és a tulajdonság relevanciája a saját csoport előnyben részesítésére, három szempontos, $2 \times 2 \times 2$ -es elrendezésű varianciaanalízist végeztünk el. A szempontok a következők voltak: a saját csoport alacsony vagy magas státusa, az erősnek vagy gyengének észlelt legitimitás, valamint a tulajdonságok releváns vagy irreleváns volta (ez utóbbi szempontból az elemzés összetartozó mintás próbát igényelt). Az észlelt legitimitást úgy alakítottuk nominális típusú változóvá, hogy a mintát a pontszámok mediánjánál (8,67) kettéosztottuk. Az így végzett elemzés marginálisan szignifikáns interakciót mutatott ki a saját csoport státusa és a legitimitás észlelése között, valamint a tulajdonságok relevanciájának statisztikailag megbízható főhatását és a saját csoport státusa és a tulajdonságok relevanciája közötti ugyancsak statisztikailag megbízható interakciót.

A saját csoport státusa a tulajdonságrelevanciától függetlenül az észlelt legitimitással interakcióban jósolta be a saját csoport előnyben részesítését [$F(1,120) = 3,68, p < 0,6$], ahogy azt a rendszerigazolás elmélete is előre jelezte (lásd még Jost 2001). Ha az észlelt legitimitás magas, akkor a magas státusú csoport tagjai inkább előnyben részesítik a saját csoportot ($M = +0,89$), mint az alacsony státusú csoport tagjai, akik inkább a külső csoportot részesítik előnyben ($M = -0,60$). A két pontérték közötti különbség igen erősen szignifikáns [$F(1,56) = 11,50, p < 0,001$]. Ha azonban az észlelt legitimitás alacsony, nincs különbség a magas ($M = +0,36$) és az alacsony ($M = +0,40$) státusú

csoportok tagjai között a saját csoport előnyben részesítésében ($F < 1$). A korrelációelemzések azt mutatják, hogy az alacsony státusú csoportok tagjainál az észlelt legitimitás negatívan jár együtt a saját csoport előnyben részesítésével mind a releváns ($r = -0,36$, $p < 0,01$), mind az irreleváns ($r = -0,32$, $p < 0,05$) tulajdonságoknál. A magas státusú csoportok tagjainál azonban az észlelt legitimitás pozitívan kapcsolódik a saját csoport előnyben részesítéséhez, bár a korreláció csak az irreleváns tulajdonságoknál szignifikáns ($r = +0,25$, $p < 0,05$), a relevánsaknál nem ($r = +0,18$, n. s.).

A tulajdonságrelevanciánál szignifikáns főhatást állapítottunk meg [$F(1,120) = 28,72$, $p < 0,001$], ami azt jelzi, hogy a saját csoport előnyben részesítése inkább megjelenik az irreleváns tulajdonságoknál ($M = +0,96$), mint a relevánsaknál ($M = -0,25$). Mindezt módosította a tulajdonságrelevancia és a saját csoport státusa közötti interakció [$F(1,120) = 25,73$, $p < 0,001$]. A társas identitás elméletéből következő előrejelzéseknek megfelelően az alacsony státusú csoport tagjai igencsak előnyben részesítették a külső csoportot a státuskülönbségek szempontjából releváns tulajdonságok mentén ($M = -1,20$), a saját csoportot pedig az irreleváns tulajdonságokban ($M = +1,33$). A különbség statisztikailag erősen szignifikáns [$F(1,58) = 40,19$, $p < 0,001$]. A magas státusú csoportok tagjainál ugyanakkor nem mutatkozott különbség a saját csoport előnyben részesítésében a releváns ($M = +0,54$) és az irreleváns ($M = +0,63$) tulajdonságokat tekintve ($F < 1$), amint azt szintén előre jelezték (pl. van Knippenberg 1978).

Megbeszélés

Az 1. vizsgálatban kimutattuk, hogy a társadalmi-gazdasági sikeresség kísérleti manipulációjának hatására egy valódi életbeli csoport tagjai erősebb ambivalenciát éreznek saját csoportjuk iránt akkor, ha az viszonylag alacsony státust foglal el, mint amikor viszonylag magasat. A státuskülönbségek észlelt legitimitása továbbá pozitívan járt együtt a saját csoport iránti ambivalenciával az alacsony státusú csoportnál, ám negatívan a magas státusúnál. Ezek a hatások erősebbek voltak a státusreleváns tulajdonságok

esetében, mint amikor a státus szempontjából irreleváns tulajdonságokról volt szó. Az alacsony státusú csoport tagjai előnyben részesítették a külső csoportot a releváns, a saját csoportot pedig az irreleváns tulajdonságokban, míg a magas státusú csoport tagjai mindkét esetben a saját csoportot részesítették előnyben. A legitimitás észlelése a saját vagy a külső csoport előnyben részesítését tekintve tovább növelte a különbséget a magas és az alacsony státusú csoportok között.

2. VIZSGÁLAT

A csoportstátus és az attitűdinális ambivalencia kapcsolatának további felderítésére egy eseteleírást felhasználó második vizsgálatot terveztük meg, melynek kapcsán arról kérdeztük meg a férfiakat és nőket, hogy milyen pozitív vagy negatív érzésekkel viszonyulnak egy női felpereshez, aki nemi diszkriminációért indítatott eljárást az egyeteme ellen. Hipotézisünk szerint az olyan rendszerigazolással kapcsolatos változók, mint „az igazságos világba vetett hit” és a „szociálisdominancia-orientáció” pozitívan járnak együtt a női célszeméllyel szembeni ambivalenciával a nők között, míg negatívan a férfiak között. A 2. vizsgálat tehát a férfiak és a nők között már előzetesen fennálló státuskülönbségekre és a rendszerigazolásban mutatkozó krónikus egyéni eltérésekre alapozott.

Áttekintés A férfi és női résztvevők egy olyan füzetet kaptak, amely tartalmazott 1. egy fedőlapot, amely a vizsgálat állítólagos célját, a hallgatók „egyetemi tapasztalatainak” vizsgálatát írta le, 2. egy fiktív újságcikket, amely egy diáklányról szólt, aki nemi diszkriminációért beperelte az egyetemét, 3. a női felperessel szembeni pozitív és negatív érzéseket mérő skálákat, amelyek eredményeiből kiszámítottuk az ambivalenciát, 4. az egyetemmel kapcsolatos érzéseket mérő skálát, amelyből a rendszerrel szembeni ambivalenciát számítottuk ki, valamint 5. a „szociálisdominancia-orientáció” skálát (Pratto és munkatársai 1994) és „az igazságos világba vetett hitet” mérő skálát (Rubin és Peplau 1975), amelyek a rendszerigazolás egyéni különbségeit voltak hivatottak mérni.

Módszer

Résztvevők A vizsgálatban a Minnesotai Egyetem hetvenkilenc önkéntesen jelentkező hallgatója (51 nő és 28 férfi) vett részt, bevezető pszichológia kurzuson szerezhető tanegységi kredit ellenében.

Eljárás

Háttértörténet A résztvevők rövid újságcikket kaptak, amely egy Ann nevű nőről szólt, aki beperelte az egyetemét nemi diszkriminációért, mert nem engedték, hogy részt vegyen egy emelt szintű képzésen. A cikk a felperest, mint esélyes jelöltet mutatta be, bizonyos területeken átlag feletti, másokon átlag alatti eredményekkel. A történet szerint Ann az egyetemi szervektől olyan értesítést kapott, hogy bár a verbális tesztekben elért pontszámai meghaladják az átlagot a program résztvevői között, matematikából a pontszáma lényegesen alacsonyabb a többi felvett diákénál. Amikor megtudta, hogy a képzésre sokkal nagyobb arányban vettek fel hallgatókat a férfiak (18%), mint a nők (5%) közül, Ann szembesítette a program vezetőjét ezzel a statisztikával. A programvezető azt felelte, hogy a felvételi arányok különbsége a tényleges pontszámbeli különbségeket tükrözi. Ann ezt a választ nem találta kielégítőnek, ezért jogi útra terelte a vitát, hogy őt is felvegyék a programra.

A női felperes iránti ambivalencia A résztvevőket arra kértük, válaszoljanak meg hét kérdést a női felperes iránti érzéseikkel kapcsolatban. A felperes iránti pozitív érzéseket négy tétel mérte ($\alpha = 0,94$): „Tisztelem Annt, amiért beperelte az egyetemet”; „Egyetértek Ann-nel”; „Büszke vagyok Annre”; valamint „Sajnálom Annt”. A negatív érzéseket három tétel átlagolásával mértük ($\alpha = 0,89$): „Dühös vagyok Annre, amiért diszkriminációval vádolja az egyetemet”; „Úgy érzem, Ann igazságtalan volt az egyetemmel szemben”; valamint „Szégyellem magam Ann viselkedése miatt”. A válaszadók minden ítéletet 0-tól 6-ig terjedő skálán hoztak meg (0 = egyáltalán nem; 6 = nagymértékben). A felperes iránti pozitív és negatív érzések pontszámaiból az 1. vizsgálat-

ban alkalmazottakhoz hasonló eljárásokkal számítottuk ki az ambivalencia három mutatóját (HIM, KRM, FKM).

Az egyetemi rendszer iránti ambivalencia Az Ann iránti ambivalencia mellett mértük az egyetemi rendszerrel szembeni ambivalenciát is. A résztvevők hét kérdésre válaszoltak a rendszerrel, vagyis ebben az esetben a beperelt egyetemmel kapcsolatos érzéseiket illetően. Az egyetem iránti pozitív érzéseket négy tétel átlaga mutatta ($\alpha = 0,82$): „Büszke vagyok az egyetemre, amiért tartja magát a bevett gyakorlathoz”; „Sajnálom az egyetemet, amiért már megint egy újabb perrel kell szembenéznie”; „Úgy érzem, az egyetem igazságosan járt el”; valamint „Sajnálom a diákokat, akik megfizetik ennek a pernek az árát”. A negatív érzéseket három tétel átlagolásával mértük ($\alpha = 0,92$): „Dühös vagyok az egyetemre, amiért hátrányosan megkülönbözteti a nőket”; „Csálódtam az egyetemben”; valamint „Szégyellem magam az egyetem eljárása miatt”. A résztvevők ismét 0-tól 6-ig terjedő skálán pontoztak (0 = egyáltalán nem; 6 = nagy mértékben). Az ambivalenciát úgy számítottuk ki, hogy az 1. vizsgálathoz hasonlóan a pozitív és negatív érzelmi reakciókat „domináns” és „konfliktusos” reakciókká kódoltuk át, majd a korábban már bemutatott egyenleteket alkalmaztuk.

A női felperes általános értékelése. A női felperessel szembeni általános attitűdöket úgy számítottuk ki, hogy minden résztvevőnél kivontuk a pozitív érzések mutatójából a negatív érzések mutatóját.

Az egyetemi rendszer általános értékelése. Az egyetemi rendszerrel kapcsolatos attitűdöket ugyanilyen módon, az egyetem iránti negatív érzések pontszámának a pozitív érzések pontszámából való kivonásával számoltuk ki.

Eredmények

A női felperes iránti ambivalencia. Az attitűdinális ambivalenciát az 1. vizsgálathoz hasonlóan itt is a hasonlóságintenzitás modell (HIM), a konfliktusos reakciók modellje (KRM) és a fokozatos küszöb modellje (FKM) segítségével számítottuk ki. A női felperessel szembeni ambivalencia mindhárom mutatót tekintve ki-

csit erősebb volt a nők körében (átlagok = -0,35, 2,04, illetve 4,22), mint a férfiak között (átlagok = -1,10, 1,66, illetve 3,63). Egyik nemi különbség sem érte el azonban a statisztikai szignifikancia hagyományos szintjét.

Hipotézisünknek megfelelően az ambivalencia mindhárom mutatója pozitívan korrelált a szociáldominancia-orientációval a nőknél és negatívan a férfiaknál (lásd a 4. táblázat felső részét). A szociáldominancia-orientáció és a női felperessel szembeni ambivalencia közötti korrelációk minden esetben statisztikailag megbízhatóan különböztek a nemek között. Az erős szociáldominancia-orientációval jellemezhető nők nagyobb valószínűséggel fejeztek ki ambivalenciát Ann iránt, míg a férfiak között az erős szociáldominancia-orientációval rendelkezők voltak azok, akiknél kisebb volt az Annel szembeni ambivalencia megjelenésének valószínűsége. A férfiak és a nők között nem volt különbség a szociáldominancia-orientáció és az Ann általános értékelése közti korreláció tekintetében. Mint az 1. vizsgálatban is, ez ismét arra utal, hogy az attitűdinális ambivalencia érzékenyebb mérőeszköz, mint pusztán maga az értékelés, és a segítségével jobban megragadhatók a csoportigazolás és a rendszerigazolás motívumai közötti pszichológiai konfliktusok.

4. táblázat. A rendszer-igazolási változók és a női felperes iránti attitűdök közötti korrelációk nőknél és férfiaknál (2. vizsgálat)

	Nők	Férfiak	Különbség (Z-érték)
Korreláció a szociáldominancia-orientációval			
A női felperes iránti ambivalencia (HIM)	+0,23	-0,39**	-2,65**
A női felperes iránti ambivalencia (KRM)	+0,23	-0,41**	-2,72**
A női felperes iránti ambivalencia (FKM)	+0,21	-0,52**	-3,17***
A női felperes általános értékelése	-0,23	-0,44**	-0,96
Korreláció az igazságos világba vetett hittel			
A női felperes iránti ambivalencia (HIM)	+0,44***	0,00	-1,92*
A női felperes iránti ambivalencia (KRM)	+0,34**	-0,02	-2,26**
A női felperes iránti ambivalencia (FKM)	+0,36**	-0,07	-1,81*
A női felperes általános értékelése	-0,20	-0,20	0

Megjegyzés: * $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,005$. A Z-értékek különbségét tesztelő próba kétoldali.

A szociálisdominancia-orientációval kapcsolatos eredményekhez hasonlóan, a férfiak és a nők különböztek az igazságos világba vetett hit és az attitűdinális ambivalencia kapcsolatát tekintve is. Konkrétan, a nőknél szignifikáns pozitív korreláció állt fenn az igazságos világba vetett hit és a női felperessel szembeni ambivalencia mindhárom mutatója között (lásd a 4. táblázat alsó részét). A férfiaknál az igazságos világba vetett hit és az Ann-nel szembeni ambivalencia korrelációi a nullához tartottak. A férfiak és a nők mindhárom mérőszámot tekintve különböztek az attitűdinális ambivalencia és az igazságos világba vetett hit közötti korrelációkban. A szociálisdominancia-orientációhoz hasonlóan, itt sem találunk nemi különbséget az igazságos világba vetett hit és a felperes általános értékelése közötti korrelációkban. A további kutatások hasznát húzhatnak abból az eredményből, hogy a szociálisdominancia-orientáció szignifikánsan bejósolta a férfiak attitűdjeit, de nem a nőkéit, míg az igazságos világba vetett hit a nők attitűdjeivel járt együtt, és a férfiakéival nem (lásd a 4. táblázatot).

Az egyetemi rendszerrel szembeni ambivalencia A rendszer iránti ambivalencia mindhárom mutatót tekintve szignifikánsan magasabb volt a nők, mint a férfiak között: a nők ambivalensebbek voltak a férfiaknál mind a HIM modellre [$M = 2,20$, illetve $2,3$, $t(77) = -2,45$, $p < 0,05$], mind a KRM modellre [$M = 3,80$, illetve $2,58$, $t(77) = -2,16$, $p < 0,05$], mind pedig az FKM modellre [$M = 6,55$, illetve $4,62$, $t(77) = -2,85$, $p < 0,05$] tekintve. Úgy tűnik tehát, hogy ha a nemi egyenlőtlenségért felelős rendszerről kell gondolkodni, a férfiak nem vergődnek a csoportigazolás és a rendszerigazolás ellentétes erői között, a nők viszont annál inkább.

A szociálisdominancia-orientáció és a rendszerrel szembeni ambivalencia kapcsolatát vizsgálva ismét nemi különbségekre bukkanunk. A férfiaknál szignifikáns negatív korreláció tapasztalható a szociálisdominancia-orientáció és a rendszer iránti ambivalencia mindhárom mutatója között (lásd az 5. táblázatot), a szociálisdominancia-orientáció magasabb pontszámai tehát kevesebb ambivalenciával járnak együtt a szexizmussal vádolt egyetemi vezetéssel szemben. A nőknél ezek a korrelációk pozitívak, de nem szignifikánsak. A szociálisdominancia-orientáció és a rendszerrel szembeni ambivalencia korrelációi mindhárom ambivalencia-mérőszámot tekintve szignifikánsan különböznek a férfiak és a

nők között, ami ismét arra utal, hogy a csoportigazolási és rendszer-igazolási motívumok másképp működnek a magas és másfépp az alacsony státusú csoportok tagjai számára. Az igazságos világba vetett hit nem járt együtt az egyetemi vezetéssel szembeni ambivalenciával, nyilván azért, mert a skála tételei inkább az egyén szintjén érvényesülő következményekkel kapcsolatosak, és nem a rendszerszintű tényezőkkel.

5. táblázat. A szociáldominancia-orientáció és a rendszer iránti attitűdök közötti korrelációk nőknél és férfiaknál (2. vizsgálat)

Korreláció a szociáldominancia-orientációval	Nők	Férfiak	Különbség (Z-érték)
A rendszer iránti ambivalencia (HIM)	+0,14	-0,39*	-2,26*
A rendszer iránti ambivalencia (KRM)	+0,10	-0,39*	-2,06*
A rendszer iránti ambivalencia (FKM)	+0,05	-0,51**	-2,47*
A rendszer általános értékelése	+0,12	+0,38	1,13

Megjegyzés: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$. A Z-értékek különbségét tesztelő próba kétoldali.

Általános megvitatás

A társadalomtudományi kutatások évtizedek óta vizsgálják az alacsony státusú csoportok tagjainak körülményeit (pl. Allport 1954; Lewin 1941; Sarnoff 1951). Az egyik kutatási hagyomány azt állítja, hogy az ilyen csoportok önkéntelenül is magukévá teszik a társadalomban róluk élő kedvezőtlen képet (pl. Clark és Clark 1947; Fine és Bowers 1984; McNaught 1988; Sniderman és Piazza 1993). A rendszerigazolás nézőpontja szerint a hátrányos helyzetű csoportok tagjai néha maguk is a rendszer ideológiai kiszolgálóivá lesznek, az egyenlőtlenséget saját egyéni és csoportérdekeik ellenében is megmagyarázva (pl. Jost, megjelenés alatt; Jost és Banaji 1994). Egy másik, az előbbit kiegészítő kutatási hagyomány képviselői úgy gondolják, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai új és ötletes módokat találnak arra, hogy a társadalmi stigmák ellenére hogyan alakítsanak ki kedvező képet és azonosságtudatot a saját csoportjukkal kapcsolatban (pl. Ellemers és munkatársai 1993; Spears és Manstead 1989; Tajfel és Turner 1986).

A két elméleti nézőpont egyesítése ahhoz a feltételezéshez vezet, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai pszichológiai konfliktussal szembesülnek két egymásnak feszülő motívum következtében: ezek egyike a status quo legitimitásának elfogadására és a rendszer igazolására irányul, a másik pedig arra, hogy potenciálisan negatív társas identitásukat azzal ellensúlyozzák, hogy előnyben részesítsék saját csoportjukat és egyéb csoportigazoló viselkedéseket vegyenek föl. Jost és Thompson (1998) munkája alátámasztja, hogy a csoport- és a rendszerigazolás tendenciái kevésbé összeegyeztethetők az alacsony, mint a magas státusú csoportok számára. Az itt bemutatott vizsgálatok többféleképpen is kiegészítik ezeket a megfigyeléseket.

Először is, a saját csoport iránti ambivalencia az 1. vizsgálatban magasabb volt az alacsony státusú csoport tagjai között, mint a magas státusú csoport tagjai között, különösen az összehasonlítás státusreleváns dimenzióiban. Még fontosabb eredmény, hogy az alacsony státusú csoportokban a saját csoport iránti ambivalencia nagyobb mértékű rendszerigazolással járt együtt, amit az 1. vizsgálatban észlelt legitimitásként, a 2. vizsgálatban pedig az igazságos világba vetett hitként és szociálisdominancia-orientációként operacionalizáltunk. A korrelációs típusú vizsgálatoknak persze megvannak a korlátaik. További kutatásoknak kellene majd tisztázniuk, hogy vajon a saját csoport iránti ambivalencia vezet-e nagyobb mértékű rendszerigazoláshoz, vagy éppen fordítva, a rendszerigazolás okozza a saját csoporttal szembeni ambivalenciát. A 2. vizsgálatban alkalmazott, egyéni különbségeket mérő eszközökkel kapott eredmények az utóbbi lehetőség mellett szólnak, ám az okság mindkét iránya lehetséges, így kísérleti elrendezésre volna szükség, hogy egymástól függetlenül vizsgálhassuk meg e két lehetőséget.

Másodszor, az 1. vizsgálatban erős bizonyítékot találtunk arra, hogy az alacsony státusú csoport tagjai előnyben részesítik a külső csoportot az olyan státusreleváns dimenziókban, mint az intelligencia, szorgalom és a verbális gondolkodás képessége, míg a saját csoportot részesítik előnyben az olyan irreleváns dimenziókban, mint a tisztesség, barátságosság és érdekesség. Ezek az eredmények alátámasztják a társas identitás elméletének képviselői által évek alatt kialakított elméleti és empirikus érveket (többek közt Mullen és munkatársai 1992; Skevington 1981; Spears és Man-

stead 1989; Tajfel és Turner 1986; van Knippenberg 1978). Az egyik módja tehát, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai megkíséreljék összehangolni a csoportigazolással és a rendszerigazolással kapcsolatos szükségleteiket az, hogy elfogadják (sőt támogatják) az egyenlőtlenséget, s abban a hitben lelnek vigaszt, hogy más dolgokban ők a jobbak (pl. Lane 1962).

A jelen kutatás más eredményei annak tisztázásában segítenek, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai mikor támogatják a rendszert a külső csoport előnyben részesítésével, és mikor utasítják el azt és részesítik előnyben a saját csoportot. Az észlelt legitimitás kulcsfontosságú változónak tűnik, amint azt a társas-identitás-elmélet keretei között végzett korábbi kutatások is sugallják (Ellemers és munkatársai 1993; Turner és Brown 1978). Az itt bemutatott vizsgálatok túlmutatnak a korábbi gondolatokon, amennyiben a csoportok közötti rendszerszintű társadalmi-gazdasági egyenlőtlenség igazságosságával, igazolhatóságával és legitimitásával kapcsolatos általános ideológiai percepciót mérték (szemben egyes tekintélyszemélyek egyedi legitimitásával). Vizsgálataink abban is újítanak, hogy a legitimitás észlelését alkalmazzák a saját csoport tagjainak tulajdonságaival kapcsolatos nézetek, valamint a saját csoporttal szembeni ambivalencia tanulmányozására.

A jelen kutatás számos más módon is gyarapítja a legitimáció pszichológiájáról és annak a csoportközi viszonyokhoz fűződő kapcsolatáról (pl. Major 1994; Tyler 1997) szóló tudásunkat. Az 1. vizsgálat kimutatta, hogy a legitimitás észlelése erősíti a saját csoport előnyben részesítését és csökkenti a saját csoport iránti ambivalenciát a magas státusú csoportokban, ugyanakkor csökkenti a saját csoport előnyben részesítését és növeli a saját csoporttal szembeni ambivalenciát az alacsony státusú csoportokban. A 2. vizsgálat azt mutatta ki, hogy a társadalmi berendezkedés ideológiai legitimálásával kapcsolatos, egyéni különbségeket mérő változók ugyancsak hatékony bejósolói a saját csoport tagjaival szembeni ambivalens attitűdöknek, ha ezek a tagok a rendszert fenyegetik – ami pontosan egy olyan helyzet, melyben elvárható a csoportigazolási és rendszer-igazolási motívumok konfliktusa.

Korábbi eredmények arra utalnak, hogy az attitűdinális ambivalencia az ítéletek polarizációjához vezet, így a csoporttársakkal

szembeni ambivalencia megnyilvánulhat megkülönböztetetten pozitív bánásmódban, egyszersmind bűnbakképzésben és diszkriminációban is. A nők iránt ambivalens attitűdöket tápláló emberekről például kimutatták, hogy a nőket vagy idealizálják, vagy ördögi színben festik le (Glick és Fiske 1996). Az ambivalens attitűdök okozhatnak olyasmit is, amit Katz (1981) „válaszfelerősödésnek” nevezett. A faji ambivalencia elősegíti, hogy egyes fekete amerikaiakból a társadalom bűnbakot képezzen, másokat pedig rendkívül kedvezően értékeljen (Gaertner és Dovidio 1986; Hass és munkatársai 1991). Katz (1981) szerint a válaszfelerősödés a kognitív disszonancia vagy az intrapszichikus konfliktus csökkentését szolgálja, ami akkor keletkezik, amikor az ambivalens attitűdöknek mind a pozitív, mind pedig a negatív összetevői egyszerre aktiválódnak. A célszemélyre adott pozitív vagy a negatív válasz felerősítésével az észlelő megoldja az ambivalencia által okozott ideiglenes konfliktust.

A rendszer-igazolási elmélet nézőpontjából az attitűdinális ambivalencia és az alacsony státusú csoportok tagjaira adott válaszfelerősödés az önigazolás, a csoportigazolás és a rendszerigazolás motívumai közötti konfliktusból fakad. Az a motiváció például, hogy önmagunkról, mint előítélet-mentes személyről kedvező képet tartsunk fenn (önigazolás), konfliktusba kerülhet azzal a motívummal, hogy javítsuk csoporttársaink státusát vagy eredményeit (csoportigazolás), ami pedig szintén konfliktusba kerülhet azzal a motívummal, hogy higgyünk a status quo igazságosságában (rendszerigazolás). Bár még viszonylag az elején járunk az ilyen konfliktusok jelentőségével kapcsolatos kutatásoknak, valószínűleg számolnunk kell a rendszer szintjén felmerülő következményekkel is az elemzés egyéni és csoportszintjén létrejövő következmények mellett. Az önigazolás, a csoportigazolás és a rendszerigazolás közötti pszichológiai konfliktusok az egyéneket érintő kognitív disszonancia létrehozása és a csoportokon belüli szolidaritás gyengítése mellett valószínűleg az értelmes társadalmi változás gátlását is szolgálják, amennyiben az ilyen konfliktusok gyengítik az emberek képességét arra, hogy világosan és közvetlenül tegyenek valamit a társadalmi egyenlőtlenség okainak megszüntetéséért.

A csoport alapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás, mint az önértékelés, az etnocentrizmus és a társadalompolitikai attitűdök egymástól független bejósoló tényezői amerikai feketék és fehérek körében¹

JOHN T. JOST ÉS ERIK P. THOMPSON

A legtöbb társadalmi rendszer aszerint határozható el egymástól, hogy milyen a társadalmi csoportok közötti megkülönböztetés módja és mértéke, valamint a tartósan fennálló egyenlőtlenségek típusa (pl. Dumont 1970; Hofstede 1984; Sidanius 1993). A tudatos és nem tudatos ideologikus gondolkodási folyamatok kulcs szerepet játszhatnak az egyenlőtlenségek elfogadásában vagy elutasításában, amennyiben a társadalmi intézményeket részben az őket támogató attitűdök és vélekedések tartják fenn (pl. Bem és Bem 1970; Eyerman és Jamison 1991; Jost 1995). A szociálpszichológiában nemrégiben merült fel az a gondolat, hogy a társadalmi attitűdök különböző mértékben szolgálhatnak „rendszer-igazolási” célokat (Jost és Banaji 1994), vagyis léteznek „hierarchiaerősítő” és „hierarchiát gyengítő” attitűdök (Pratto és munkatársai 1994). Az ilyen ideológiák ölthetik a bármiféle egyenlőségelvű társadalmi berendezkedéssel szembeni általános ellenkezés formáját, de lehetnek konkrét, specifikus igazolások is egy csoportnak a másik fölött gyakorolt dominanciájára vagy ellenőrzésére. A fehérek körében tapasztalható rasszizmussal kapcsolatos kutatásokból az derült ki, hogy az egyenlőségelvűség és a csoportérdek olyan egymással összekapcsolódó, ám egymástól el is különülő attitűdrendszerket alkot, amelyek differenciált hatással vannak a társadalompolitikai preferenciákra (pl. Bobo és Kluegel 1993; Tuck és Hughes 1996).

¹ Eredeti közlés. Jost, J. T., & Thompson, E. P. 2000. Group-based dominance and opposition to equality as independent predictors of self-esteem, ethnocentrism, and social policy attitudes among African Americans and European Americans. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 209–232.

A „szociálist dominancia-orientáció” (SDO) számos skálájának kifejlesztésére került sor, melyek az egyének egyenlőséggel és csoportdominanciával kapcsolatos általános attitűdjeinek mérésére szolgálnak. Az SDO-skálákon kapott pontszámok az eredmények szerint bejósolták többek között a politikai és a gazdasági konzervativizmust, a nacionalizmust, a „kulturális elitizmust”, a feketékkel szembeni rasszizmust, a szexizmust és az igazságos világba vetett hitet (pl. Pratto és munkatársai 1994). A Pratto és munkatársai (1994) által validált skálán elért pontszám pedig a „törvényt és a rendet”, a katonai kiadások növelését és a halálbüntetést támogató társadalmi-politikai attitűdökkel járt együtt megbízhatóan, valamint az olyan attitűdökkel is, amelyek nem pozitívak a nők jogainak, a faji egyenlőségnek, a homoszexuálisok jogainak és a környezetvédelemnek előmozdításával kapcsolatban. Egy vizsgálatban az SDO-pontszám ugyancsak pozitív kapcsolatban állt a nők körében egy nemi diszkrimináció miatt indított per női felperesével kapcsolatos ambivalenciával (Jost és Burgess 2000, 2. vizsgálat, 5. fejezet). Pratto és munkatársai (1994) azt is kimutatták, hogy SDO-pontszám tekintetében elkülönülnek egymástól a „hierarchiaerősítő”, illetve a „hierarchia- gyengítő” foglalkozásokat űző emberek. (Az előbbieket közé, pl. a végrehajtásban, a politikában vagy az üzleti életben dolgozók, míg az utóbbiakhoz pl. a szociális munkások és egyéb segítő foglalkozásúak sorolhatók.)

Az a gondolat, hogy az SDO fogalma mind a csoportdominancia bizonyos elemeit, mind az általános egyenlőségellenességet magában foglalja, impliciten már a „szociális dominancia” különböző definícióiban is jelen van. Ez a fogalom olykor a saját csoportnak más csoportokkal szembeni dominanciájának megteremtésére irányuló szükséglettel kapcsolódik össze. Sidanius (1993) például úgy említi az SDO-t, mint „általánosított hatalmi vágyat” és „a saját csoport dominanciájának akarását”, amikor is „az egyének önmaguk és elsődleges saját csoportjuk társas dominanciáját és fölényét kívánják más csoportokkal szemben” (209.). Pratto és munkatársai (1994) hasonlóképpen definiálják az SDO-t, mint „azt, hogy milyen mértékben vágyik valaki arra, hogy saját csoportja uralkodjon más csoportok fölött, és felsőbbrendű legyen hozzájuk képest” (742). Legalább egy olyan kutatás létezik, amely azt találta, hogy az SDO-ban mérhető egyéni különbségek

pozitívan korrelálnak a saját csoport előnyben részesítésével és a külső csoporttal szembeni távolságtartással (Sidanius és munkatársai 1994).

Pratto és munkatársai (1994) 16 tételes skáláján nyolc állítás a csoport alapú dominanciára, agresszióra vagy ellenőrzésre vonatkozik: „Ahhoz, hogy az életben előrejussunk, néha keresztül kell gázolni más csoportokon”, „Kevesebb problémánk lenne, ha bizonyos embercsoportok tudnák, hol a helyük”, „Ahhoz, hogy a csoportunk megkapja, amit akar, néha erőszakot kell alkalmazni más csoportokkal szemben”, „Az alacsonyabb rangú csoportoknak tudniuk kellene, hol a helyük”, „A felsőbbrendű csoportoknak uralkodniuk kell az alsóbbrendű csoportokon”; „Egyes embercsoportok egyszerűen jobbak, mint mások”; „Valószínűleg jó dolog, hogy bizonyos csoportok a társadalom csúcsán, mások pedig legalul helyezkednek el”; valamint „A többi csoportot néha korlátozni kell, hogy a helyükön maradjanak”. A fenti tételeknek legalább a fele a „más csoportok” fölötti uralomra irányuló szükségletre utal, ami azt jelenti, hogy ez a faktor (vagy legalábbis néhány tétel) pozitívan viszonyul az etnocentrizmushoz és a saját csoport előnyben részesítéséhez, még az alacsony státusú csoportok tagjainál is.

Máskor viszont a szociális dominancia szükségletét az egyenlőtlen társas viszonyok preferenciájával azonosítják, akár a saját csoportnak kedvez ez az egyenlőtlenség, akár nem. Sidanius és munkatársai (1994) például a következőképpen definiálták az SDO-t: „olyan egyéni különbségeket megragadó változó, ami nagyon általánosított, csoportokra vonatkozó egyenlőségellenességet és a társas csoportok közötti hierarchikus, domináns/alárendelt viszonyok kialakítására irányuló vágyat mér” (195). A szerzők azt a következtetést vonják le, hogy „azok, akik alacsony státusú csoportokhoz tartoznak, és magas SDO szint jellemzi őket, valószínűleg nagyon gyengén kötődnek a saját csoportjukhoz” (210, kiemelés tőlünk). Ez a meghatározás már sokkal közelebb áll Jost és Banaji (1994) „rendszerigazolás” fogalmához, amellyel a saját csoport leértékelését és a külső csoport előnyben részesítését magyarázták alacsony státusú csoportok tagjainál (pl. Jost és Burgess, megjelenés alatt; Sidanius, Levin, Federico és Pratto, megjelenés alatt).

Úgy tűnik, a 16 tételes SDO-skála kérdéseinek fele valóban az

olyan attitűdökkel szembeni ellenállást méri, amelyek általában véve támogatják az egyenlőségre törekvést. Ezek a tételek a következők: „Eszményképünk a csoportok közötti egyenlőség kellene hogy legyen”; „A jövedelmek terén nagyobb egyenlőségre kellene törekednünk”; „Mindent meg kellene tennünk annak érdekében, hogy a különböző csoportok számára egyenlő feltételeket biztosítsunk”; „Egyetlen csoportnak sem lenne szabad uralkodnia a társadalomban”; „A társadalmi egyenlőség növelése jó dolog lenne”; „Kevesebb problémánk lenne, ha a különböző csoportokat inkább egyenlőként kezelnénk”; „Az életben minden csoportnak egyenlő esélyt kellene adni”; „Jó lenne, ha minden csoport egyenlő lehetne”. Ezek a tételek egy kivételével mind tartalmazzák „egyenlő” vagy „egyenlőség” szavakat, míg az első csoportban felsorolt tételek közül egyik sem.

A magas státusú csoportok tagjai esetében az egyenlőséggel szembeni ellenállás tekinthető a csoportérdek tükröződésének is (pl. Bobo és Kluegel 1993). Az alacsony státusú csoportok tagjainál az egyenlőséggel szembeni ellenállás tekinthető az internalizált alsóbbrendűség jelének (Lewin 1941), a rendszerigazoló „hamis tudat” példájának (Jost és Banaji 1994), sőt akár egyfajta „savanyú a szőlő”-reakciónak az egyenlőségelvű társadalom lehetőségével szemben, amely rendkívül valószínűtlennek és emiatt végső soron nemkívánatosnak minősülhet (Lane 1962). Ha valóban ez a helyzet, akkor: *a)* az egyenlőségellenességnek szorosabban kell kapcsolódnia a csoport alapú dominanciához a magas, mint az alacsony státusú csoportok tagjainál, valamint *b)* az egyenlőségellenességnek negatívan kell kapcsolódnia az önbecsüléshez és a jóllét más mutatóihoz az alacsony státusú csoportok tagjainál, de nem (feltétlenül) a magas státusú csoportok tagjainál. Lane (1962) érvelése szerint a politikai attitűdöket alapvetően befolyásolja a rendszert igazoló „egyenlőségtől való félelem”. Ez másfajta magyarázat, mint az, amelyik a csoportdominanciát hangsúlyozza (lásd még Kluegel és Smith 1986).

A jelen kutatás célja tehát az, hogy megvizsgálja, vajon a csoport alapú dominancia és az általános egyenlőségellenesség egymástól megkülönböztethető ideológiai konstruktumok-e, s hogy eltérő következményekkel járnak-e a viszonylag alacsony társadalmi és gazdasági státusú feketékre és a viszonylag magas társadalmi és gazdasági státusú fehérekre nézve. Ésszerű feltételezés,

hogy a feketék inkább támogatják az egyenlőséget (azaz kevésbé egyenlőség-ellenesek) a fehéreknél, mivel a status quo-hoz képest több hasznuk lenne az intézményesített egyenlőségből. Az is ésszerű gondolat, hogy a feketék kevésbé hívei a csoport alapú dominanciának, mint a fehérek, mivel az előbbi csoport a csoport alapú dominancia áldozata volt, míg az utóbbi hasznot húzott belőle. E két pontot együttesen figyelembe véve könnyű belátnunk, miért érnek el a fehér amerikaiak magasabb pontszámokat az SDO mérőeszközein, mint a feketék (pl. Sidanius 1993) – ami nem feltétlenül érvényes az egyéni vagy személyes dominanciára és agresszióra nézve.

A jelen kutatás első hipotézise az, hogy az SDO-skála két faktort, vagy alskálát tartalmaz, amelyek közül az egyik a csoport alapú dominanciát, a másik pedig az egyenlőség ellenességet méri. Statisztikai megfogalmazással élve azt jósoltuk, hogy az SDO-skála konfirmatív faktoranalízise azt fogja mutatni, hogy a két korrelált faktort tartalmazó megoldás jobban illeszkedik az adatokhoz, mint az egyfaktoros megoldás. Azt vártuk, hogy a társadalmi egyenlőségelvűséggel kapcsolatos attitűdök nagy faktorsúlyokkal szerepelnek az egyik, míg a csoport alapú dominanciával kapcsolatos attitűdök ugyancsak nagy faktorsúlyokkal szerepelnek majd a másik faktorban. Pratto és munkatársai (1994, 747) szerint a 14 tételes SDO-skála egydimenziós, ezt a következtetésüket azonban csupán a 13 mintájuk egyikén elvégzett főkomponens-analízisre alapozzák – és ebben az egy mintában is csupán 5% volt a feketék aránya. Az elmúlt 3–4 évben Jim Sidanius professzorral és kutatócsoportjának más tagjaival folytatott informális megbeszélések megerősítették, hogy az SDO-skála 16 tételes változata kétdimenziósnek bizonyult, ám ezt mindeddig azzal magyarázták, hogy a tételek felét pozitívan fogalmazták meg (vagyis az egyetértés magasabb SDO-t jelentett), míg másik felüket negatívan (tehát az egyet nem értés felelt meg magasabb SDO-nak). A jelen kutatás azt mutatja, hogy az SDO-skála nemcsak hogy két korrelált faktorból áll, hanem hogy *a)* a két faktor különbözőképpen kapcsolódik egymáshoz és más egyéb társadalmi és pszichológiai változókhoz a fehéreknél és a feketéknél, és *b)* ezek a különbségek akkor is fennmaradnak, ha az alskálákat „ki-egyensúlyozzuk” a pozitívan, illetve negatívan megfogalmazott tételek szempontjából.

A korábbi kutatások kimutatták az ún. „ideológiai aszimmetriahatást”, ami azt jelenti, hogy az SDO-pontszámok belső konzisztenciája nagyobb a magas, mint az alacsony státusú csoportoknál (Levin és munkatársai 1998; Rabinowitz 1999; Sidanius és munkatársai 1994). A jelen elemzés részletesebb magyarázatot ad arra, miért erősebb a fehérek SDO-val kapcsolatos ideológiai integrációja, mint a feketéké. Ha igaz, hogy az SDO-skála egymástól függetlenül méri a csoport alapú dominanciát és az általános egyenlőségellenességet, akkor könnyen érthetővé válik, hogy ezek az ideológiai tényezők miért korrelálnak erősebben a magas státusú csoportoknál, például a fehéreknél. A magas státusú csoportok tagjai számára a csoport alapú dominancia és az egyenlőségellenesség ugyanannak az éremnek a két oldala. Az alacsony státusú csoportok tagjai, például az amerikai feketék számára azonban a csoport alapú dominancia támogatása és ennek az egyenlőségre törekvéshez való viszonya már kevésbé egyértelmű; jelentheti a saját csoport támogatását (amely bizonyos mértékig összhangban áll az egyenlőségre törekvéssel), de jelentheti más, a saját csoporton uralkodó egyéb csoportok támogatását is (ami már inkonzisztens az egyenlőséggel). Második hipotézisünk tehát az volt, hogy a két SDO-faktor (a csoport alapú dominancia és az egyenlőségellenesség) magasabban korrelál egy magas státusú, mint egy alacsony státusú csoport tagjai esetében.

Harmadik hipotézisünket abból az állításból merítettük, hogy a csoport alapú dominancia és az általános egyenlőségellenesség logikailag és empirikusan is elválnak egymástól. E hipotézisünk szerint a csoport alapú dominancia és az egyenlőségellenesség különbözőképpen viszonyulnak az önbecsüléshez a fehéreknel és a feketéknel. Mind Lewin (1941) „csoportöngyűlölettel” kapcsolatos elemzéséből, mind Lane (1962) „egyenlőségtől való félelemmel” kapcsolatos elemzéséből, mind Jost és Banaji (1994) „hamis tudattal” és „rendszerigazolással” kapcsolatos elemzéséből az következik, hogy az alacsony státusú csoportok tagjainál az egyenlőséggel szembeni ellenállás alacsonyabb önbecsüléssel jár együtt. A magas státusú csoportok tagjainál ezzel szemben az egyenlőségellenesség saját fölényük megőrzését szolgálhatja, ezért nagyobb önbecsüléssel kell együtt járnia. Azt feltételeztük tehát, hogy a faji hovatartozás az SDO típusával (csoportdominancia vagy egyenlőségellenesség) interakcióban be fogja jósolni

az önbecsülés nagyságát. A 4. vizsgálatban mindezt kiegészítettük a neurocitás mérésével, hogy újabb módon ragadjuk meg az egyenlőségtől való félelem lehetséges káros pszichológiai hatását az alacsony státusú csoportok tagjaira.

Negyedik hipotézisünk fogalmilag párhuzamba állítható a harmadikkal. Amennyiben az egyenlőséggel szembeni ellenállás konzisztens a csoporttagságból fakadó motivációkkal a magas státusú csoportok tagjainál, ám inkonzisztens az alacsony státusú csoportok tagjainál, feltételezhető, hogy a faji hovatartozás és az SDO típusa egymással interakcióban jósolják be a saját csoport előnyben részesítését, vagyis az etnocentrizmust. Konkrétan azt vártuk, hogy az egyenlőségellenesség pozitívan jár együtt az etnocentrizmussal a fehérek, ám negatívan a feketék körében. A csoport alapú dominanciával kapcsolatban általánosságban azt vártuk, hogy pozitívan jár együtt az etnocentrizmussal mindkét csoportnál.

A csoport alapú dominancia és az egyenlőséget illető általános nézetek szétválására még egy okot említhetünk, ez pedig a politikai attitűdökkel és a társadalompolitikai preferenciákkal kapcsolatos. A 4. vizsgálatban tehát feltettük azt a kérdést is, vajon az egyenlőséggel szembeni ellenállás jobban bejósolja-e a politikai konzervativizmussal kapcsolatos társadalompolitikai attitűdöket és a felvételi keretszámok intézményével szembeni ellenállást, mint a csoport alapú dominancia. Amennyiben az egyenlőségtől való félelem (Lane 1962) olyan rendszerigazoló ideológiát tükröz, amelyet még a hátrányos helyzetű csoportok tagjai is elsajátítanak (Jost és Banaji 1994; Kluegel és Smith 1986), azt várhatjuk, hogy az egyenlőséggel szembeni ellenállás pozitívan jár együtt a gazdasági rendszerek igazolására és racionalizálására irányuló hajlammal mind a magas, mind az alacsony státusú csoportoknál.

A fenti hipotéziseket négy vizsgálatban teszteltük, amelyekben összesen 1675 ember vett részt. Az 1. vizsgálatban amerikai fehérek és feketék töltötték ki az SDO-skála Pratto és munkatársai (1994) által publikált változatát és a Rosenberg-féle (1965) önértékelési skálát, így vizsgálhattuk az 1–3. hipotéziseket. A 2. vizsgálatban amerikai fehérek és feketék egy másik mintája töltötte ki az SDO-skálát és az etnocentrizmust mérő kérdőíveket, így tesztelhattuk az 1., 2. és 4. hipotéziseket. A 3. és 4. vizsgálat résztvevői az önbecsülést és az etnocentrizmust mérő kérdőívek mellett az SDO-skálának egy újabb változatát töltötték ki, így hi-

potéziseinket a skála olyan „kiegyensúlyozott” változatával is tesztelhattuk, amelyben mind a csoportdominanciára, mind az egyenlőségellenességre vonatkozóan egyenlő arányban szerepeltek pozitívan és negatívan megfogalmazott tételek. A 4. vizsgálatban továbbá kérdéseket tettünk fel a válaszadók neuroticitásával, politikai irányultságával, társadalompolitikai preferenciáival és az anyagi különbségek igazolására való hajlandóságukkal kapcsolatosan – abban a reményben, hogy ezáltal összetettebb és differenciáltabb képet kaphatunk az ideologikus gondolkodásról (pl. McGuire 1989).

1. VIZSGÁLAT

Módszer

Résztvevők A vizsgálatban a Maryland Egyetem bevezető pszichológiakurzusának 426 hallgatója (334 fehér és 92 fekete diák) vett részt a kurzuskövetelmények teljesítésének részeként.

Eljárás Az 1. vizsgálat hipotéziseinek tesztelése céljából minden résztvevő két kérdőívet töltött ki. A két mérőeszköz a szociálisdominanciaorientáció-skála és a Rosenberg-féle önértékelési skála volt (lásd alább). Mindkettőt számítógép segítségével vettük föl egyórás csoportos ülések keretében.

Változók

Szociálisdominancia-orientáció A tesztfelvétel során alkalmazott egyik mérőeszköz a Pratto és munkatársai (1994) által közzétett 16 tételes szociálisdominanciaorientáció- (SDO-) skála volt. A jelen vizsgálatban a résztvevőket arra kértük, hogy 11 pontos skálán (0 = egyáltalán nem értek egyet, 5 = nem tudok állást foglalni, 10 = nagyon egyetértek) jelezzék egyetértésüket vagy egyet nem értésüket az SDO-skála különböző tételeivel (pl. „egyes embercsoportok értékesebbek másoknál”; „jó volna, ha minden csoport egyenlő volna” [megfordított pontozással]). A tételeket ugyanabban a sorrendben vettük fel, mint Pratto és munkatársai (1994).

A negatívan megfogalmazott tételek pontszámait az elemzéseket megelőzően megfordítottuk.

Önbecsülés Az önbecsülés egyéni különbségeinek mérésére a Rosenberg-féle önértékelési skálát (Rosenberg 1965) alkalmaztuk. Ezt a 10 tételes önkitöltős kérdőívet gyakran alkalmazzák a személyiség- és szociálpszichológiai kutatásokban, és az önbecsülés megbízható és stabil mérőeszközének tartják. A tipikus alkalmazási gyakorlattal összhangban a résztvevők a kérdőív minden tételére (pl. „úgy érzem, értékes személy vagyok, legalább annyira, mint mások”; „bárcsak több megbecsülést éreznék önmagam iránt” [fordított pontozással]) 1-től („egyáltalán nem értek egyet”) 4-ig („nagyon egyetértek”) terjedő skálán válaszolhattak. A 10 tételre adott válaszokból átlagszámítással kaptuk meg az önbecsülés mérőszámát.

Eredmények

Bizonyíték a kétfaktoros megoldásra Az SDO-skála tételei tartalmának elméleti elemzése alapján azt vártuk, hogy az 1., 3., 6., 8., 9., 11., 13. és 16. tételekre (pl. „egyes embercsoportok értékesekbbek másoknál”) adott válaszok a csoport alapú dominancia támogatását, míg a 2., 4., 5., 7., 10., 12., 14. és 15. tételekre (pl. „mindent el kell követnünk annak érdekében, hogy a különböző csoportok egyenlő esélyekkel induljanak” [fordított pontozással]) adott válaszok az egyenlőséggel szembeni ellenállást jelzik. EQS-típusú konfirmatív faktoranalízis (Bentler 1995) segítségével vizsgáltuk meg, hogy a 16 SDO-tételre javasolt, két korrelált faktort tartalmazó megoldás jobb-e, mint a korábbi kutatások során alkalmazott egyfaktoros modell. A faktorsúlyokat az 1. táblázatban mutatjuk be.

A 426 főből álló teljes mintában a két korrelált faktort tartalmazó modell jól illeszkedett az adatokhoz (CFI = 0,908), és szignifikánsan jobbnak bizonyult az egyfaktoros modellnél (CFI = 0,781, $\chi^2 = 332,29$, $df = 1$, $p < 0,001$). Ez nemcsak a minta egészére volt igaz, hanem külön-külön a feketékre (CFI-k: 0,889, illetve 0,655, $\chi^2 = 102,10$, $df = 1$, $p < 0,001$) és a fehérekre is (CFI-k: 0,907, illetve 0,785, $\chi^2 = 259,90$, $df = 1$, $p < 0,001$). Az

SDO-skála multidimenzionalitásával kapcsolatos első hipotézisünk tehát mindkét csoportnál megerősítést nyert.

1. táblázat. A konfirmatív faktoranalízis standardizált megoldása, a két korrelált faktort feltételező modell faktorsúlytáblázata (fehér és fekete alminták együtt, 1. és 2. vizsgálatok)

SDO tétel	1. vizsgálat		2. vizsgálat	
	CSD	EE	CSD	EE
11. Valószínűleg jó dolog, hogy bizonyos csoportok a társadalom csúcán, mások pedig legalul helyezkednek el. (CSD)	0,78	–	0,77	–
13. Az alacsonyabb rangú csoportoknak tudniuk kellene, hol a helyük. (CSD)	0,72	–	0,80	–
6. A felsőbbrendű csoportoknak uralkodniuk kell az alsóbbrendű csoportokon. (CSD)	0,70	–	0,71	–
16. A többi csoportot néha korlátozni kell, hogy a helyükön maradjanak. (CSD)	0,67	–	0,74	–
8. Ahhoz, hogy az életben előrejussunk, néha keresztül kell gázolni más csoportokon. (CSD)	0,63	–	0,67	–
9. Kevesebb problémánk lenne, ha bizonyos embercsoportok tudnák, hol a helyük. (CSD)	0,63	–	0,74	–
1. Egyes embercsoportok egyszerűen jobbak, mint mások (CSD)	0,48	–	0,61	–
3. Ahhoz, hogy a csoportunk megkapja, amit akar, néha erőszakot kell alkalmazni más csoportokkal szemben. (CSD)	0,46	–	0,49	–
4. Eseményképünk a csoportok közötti egyenlőség kellene hogy legyen. (EE)	–	0,79	–	0,78
7. Mindent meg kellene tennünk annak érdekében, hogy a különböző csoportok számára egyenlő feltételeket biztosítsunk. (EE)	–	0,75	–	0,80
10. A társadalmi egyenlőség növelése jó dolog lenne. (EE)	–	0,72	–	0,87
2. Jó lenne, ha minden csoport egyenlő lehetne. (EE)	–	0,72	–	0,67
12. Kevesebb problémánk lenne, ha a különböző csoportokat egyenlőbben kezelnénk. (EE)	–	0,66	–	0,82
5. Az életben minden csoportnak egyenlő esélyt kellene adni. (EE)	–	0,62	–	0,73
15. Egyetlen csoportnak sem lenne szabad uralkodnia a társadalomban. (EE)	–	0,51	–	0,60
14. A jövedelmek terén nagyobb egyenlőségre kellene törekednünk. (EE)	–	0,42	–	0,50

Megjegyzés: A „CSD” a csoport alapú dominanciára, az „EE” az egyenlőséggel szembeni ellenállásra vonatkozó tételeket jelöli.

A két faktor közötti korrelációk Annak a hipotézisnek az ellenőrzése, mely szerint a csoport alapú dominancia (CSD) és az egyenlőséggel szembeni ellenállás (EE) közötti kapcsolat gyengébb lesz az alacsony státusú, mint a magas státusú csoportok tagjainál, mindkét csoportra kiszámítottuk a két alsókala közötti korrelációt. A CSD és az EE közötti korreláció valóban alacsonyabb volt a feketék mintájában ($r = 0,47$), mint a fehérekében ($r = 0,69$). Ez alátámasztotta második hipotézisünket, mivel a különbség statisztikailag megbízható volt ($Z = 2,83$, $p < 0,005$, egyoldali próbával). A két faktor között tehát szignifikánsan magasabb volt a korreláció az amerikai fehérekénél, akik számára a csoportigazolás és a rendszerigazolás tendenciái kiegészítik egymást, mint a feketékénél, akiknél ezek a tendenciák ütköznek egymással. Az 1. és 2. vizsgálatok fontosabb változóinak átlagai és szórásai a 2. táblázatban láthatók.

2. táblázat. A főbb változók átlagai és szórásai a válaszadók faji hovatartozása szerinti lebontásban

	Fehérek	Feketék	t-próbák
1. vizsgálat	$n=334$	$n=92$	$df=424$
Csoport alapú dominancia (CSD)	3,08 (2,08)	2,42 (1,82)	2,79* ($p < 0,01$)
Egyenlőséggel szembeni ellenállás (EE)	2,49 (1,83)	1,39 (1,33)	5,45*** ($p < 0,001$)
Önértékelés	3,21 (0,51)	3,48 (0,39)	4,67*** ($p < 0,001$)
2. vizsgálat	$n=248$	$n=65$	$df=311$
Csoport alapú dominancia (CSD)	3,61 (1,75)	2,67 (1,46)	3,97*** ($p < 0,001$)
Egyenlőséggel szembeni ellenállás (EE)	2,43 (1,67)	1,43 (1,52)	4,45*** ($p < 0,001$)
Etnocentrizmus	16,07 (20,17)	17,74 (17,50)	n. s.

Az önbecsüléshez való viszony Harmadik hipotézisünk az volt, hogy az alacsony státusú csoportok tagjainál az egyenlőségellenesség negatívan kapcsolódik az önbecsüléshez, mint a magas státusú csoportok tagjainál, mivel az egyenlőtlenség támogatása egy olyan társadalmi hierarchia védelmét és racionalizálását implikálja, amely az alacsonyabb státusú csoportot az alsóbbrendűség érzésével ruházza fel (Jost és Banaji 1994; Kluegel és Smith 1986; Lane 1962;

Lewin 1941). Másképpen kifejezve, az egyenlőséggel szembeni ellenállás ellene hat az alacsonyabb státusú csoport tagjai személyes és csoportérdekeinek, ugyanakkor konzisztens a magasabb státusú csoport tagjainak egyéni- és csoportérdekeivel. Ennek a hipotézisnek a tesztelésére többszörös regressziót alkalmazzunk, amellyel a válaszadó faji hovatartozása és standardizált (Z-transzformált) CSD-és EE-pontszámok közötti kapcsolatot vizsgáltuk. A CSD- és EE-pontszámokat a korábban már beazonosított megfelelő faktorokban elhelyezkedő tételek átlagolásával számítottuk ki. Mindkét mutató jó belső reliabilitással rendelkezett ($\alpha = 0,84$, illetve $0,85$). A válaszadók önbecsülését ezután faji hovatartozásuk (melyet újrakódoltunk és centráltunk), CSD- és EE-pontszámaik, valamint a faji hovatartozásból és az egyes SDO alskálákból képzett interakció segítségével próbáltuk többszörös regresszióanalízissel bejósolni. A faji hovatartozás főhatása ($\beta = 0,19$, $p < 0,001$) azt jelezte, hogy a CSD- és az EE-pontszámok varianciáját kiszűrve a feketék önbecsüléspontszámai magasabbaknak bizonyultak, mint a fehérekéi (lásd a 2. táblázatot). Ez az eredmény megismétli a Crocker és Major (1989) által kapottakat. Az elemzés továbbá interakciót mutatott ki a faji hovatartozás és az EE között ($\beta = 0,18$, $p < 0,05$), vagyis az egyenlőséggel szembeni ellenállás negatívan (bár csak marginálisan) kapcsolódott az önbecsüléshez a feketéknél ($\beta = 0,21$, $p < 0,07$), ugyanakkor pozitívan járt együtt az önbecsüléssel a fehéreknél ($\beta = 0,14$, $p < 0,05$). Ezek az eredmények alátámasztják harmadik hipotézisünket. A csoport alapú dominancia egyik csoportnál sem járt együtt az önértékeléssel.

Megbeszélés

Az első vizsgálat eredményei mindhárom tesztelt hipotézisünket alátámasztották. Konkrétan a következőket találtuk: *a)* a csoport alapú dominancia támogatását és az egyenlőséggel szembeni ellenállást mérő SDO-tételek különböző faktorokba kerültek, a két korreláló faktort feltételező megoldás pedig jobbnak bizonyult az egyfaktorosnál; *b)* a csoport alapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás között magasabb korreláció volt a fehéreknél, mint a feketéknél; valamint *c)* a faji hovatartozás és az SDO típusa egymással interakcióban jósolták be az

egyéni önbecsülés szintjét – így az egyenlőséggel szembeni ellenállás pozitívan járt együtt az önbecsüléssel a fehérek, és negatívan a feketék körében (a csoport alapú dominancia esetében viszont nem volt együttjárás). Ezután még egy utóvizsgálatot is elvégeztünk, hogy megerősítsük az SDO-skála faktorstruktúráját, a két SDO-összetevőben mutatkozó etnikai különbségekre vonatkozó hipotéziseinket, valamint fekete és fehér amerikaiak új mintáin vizsgáljuk meg a csoport alapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás etnocentrizmusra gyakorolt hatásait.

2. VIZSGÁLAT

Módszer

Résztevők A Maryland Egyetem bevezető pszichológiakurzusának 335 hallgatója (264 fehér és 71 fekete diák) vett részt a 2. vizsgálatban, részben a kurzus követelményeinek teljesítéseképpen.

Eljárás Ahogy az első vizsgálatban is, a kérdőíveket itt is csoportos számítógépes felvétel keretében töltötték ki a szemeszter elején. Minden résztvevő kitöltötte a szociáldominanciaorientáció-skálát, egy társaskívánatosság-skálát, valamint egy etnocentrizmust mérő kérdőívet.

Változók

Szociáldominancia-orientáció Ugyanazt a 16 tételes SDO-skálát alkalmaztuk, amit az első vizsgálatban is, ugyanazzal a tétel-sorrenddel és eljárással (Pratto és munkatársai 1994).

Társas kívánatosság A résztvevőkkel 11 tételből álló társaskívánatosság-skálát vettünk fel, hogy a végső elemzésnél figyelembe vett mintából trimmeléses eljárással kizárhassuk azokat az embereket, akik hajlamosak szándékosan az elvárásoknak megfelelő válaszokkal élni. Ez különösen fontos, amikor faji csoportokkal kapcsolatos, potenciálisan vitatható attitűdöket mérünk, amint az ebben a vizsgálatban is történt. A társaskívánatosság-skálán

többek között olyan tételek szerepeltek, mint „Sohasem sértettem meg más emberek érzéseit”, „Soha nem ismertem senkit, akit ne kedveltem volna”, és „Sohasem késtem el a munkahelyemről vagy bármilyen találkozóóról”. A kérdőív α megbízhatósági mutatója meglehetősen magas volt (0,74). A társas kíváncsiság szempontjából a minta felső 10%-ában szereplő személyeket kizártuk a további elemzésekből. A végső minta elemszáma így 313 fő lett (65 fekete 248 fehér diák).

Etnocentrizmus Az ülés elején a válaszadók négy, a Sidanius, Pratto és Bobo (1996, 2. vizsgálat) által használt, „érzelmi hőmérőhöz” hasonló eljárás segítségével jelezték a különböző etnikai csoportok iránti általános érzéseiket. A résztvevők 0–100-ig terjedő skálákon jelezték mennyire barátságosak az érzéseik az ázsiaiak, a feketék, a spanyol ajkúak és a fehérek iránt (0 = „nagyon hideg és barátságatlan”, 100 = „nagyon meleg és barátságos”). Ezekből az osztályzatokból kiszámítottuk a saját csoport értékelésének mutatóját (a fehérek értékelése a fehér résztvevők esetében, és a feketék értékelése a fekete résztvevők esetében), valamint a külső csoport értékelésének mutatóját (ez pedig a fennmaradó három csoport értékeléseinek átlaga volt). Végül a saját csoport előnyben részesítésének vagy az etnocentrizmus mutatóját úgy számítottuk ki, hogy minden egyes résztvevőnél levontuk a saját csoport értékeléséből a külső csoport értékelését.

Eredmények

Bizonyíték a kétfaktoros megoldás mellett Ismét az 1. vizsgálatban is alkalmazott EQS-típusú konfirmatív faktoranalízist alkalmaztuk (a faktorsúlyokat lásd az 1. táblázatban). A 313 fehér és fekete amerikaiból álló teljes mintában a két korrelált faktort feltételező megoldás jól illeszkedett az adatokhoz (CFI = 0,895), meghozzá szignifikánsan jobban, mint az egyfaktoros megoldás (CFI = 0,811) – mind a teljes mintában ($\chi^2 = 235,60$, $df = 1$, $p < 0,001$), mind pedig külön-külön a feketéknél (CFI-k: 0,723, illetve 0,622, $\chi^2 = 56,27$, $df = 1$, $p < 0,001$) és a fehéreknél (CFI-k: 0,903, illetve 0,808, $\chi^2 = 217,27$, $df = 1$, $p < 0,001$). Az α megbízhatósági mutatók mindkét faktornál elég magasak vol-

tak ($\alpha = 0,88$ a CSD, illetve $0,89$ az EE-faktornál). A CSD- és EE-pontszámokat ismét a megfelelő tételek átlagolásával számítottuk ki (az átlagokat lásd a 2. táblázatban).

A két faktor közötti korrelációk Annak a hipotézisnek a tesztelésére, hogy a két SDO-faktor korrelációja gyengébb lesz az alacsonyabb státusú, mint a magasabb státusú csoport tagjai esetében, ismét kiszámítottuk a CSD és az EE közötti korrelációkat mind a fekete ($r = 0,66$), mind a fehér mintára ($r = 0,77$). A különbség csak marginálisan volt szignifikáns ($Z = 1,60$, $p < 0,06$, egyoldali próbával).

Az etnocentrizmussal való együttjárások Hipotézisünk szerint az egyenlőségellenesség pozitívan jár együtt az etnocentrizmussal a fehérek, ám negatívan jár együtt a feketék körében, amennyiben konzisztens az előbbi, ugyanakkor inkonzisztens az utóbbi csoport érdekeivel. Azt feltételeztük továbbá, hogy a csoport alapú dominancia pontszámai mindkét csoportnál pozitívan járnak együtt az etnocentrizmussal, mivel a csoportdominancia ideológiája mind az alacsony, mind a magas státusú csoportok számára igazolhatja a saját csoport javára történő torzítást. A fenti hipotézisek vizsgálatára többszörös regresszioelemzéseket végeztünk el, melyek során a (standardizált) CSD- és EE-pontszámokból próbáltuk bejósolni az etnocentrizmust a fehéreknél, illetve a feketéknél. Az eredményekben interakciós hatás mutatkozott a faji hovatartozás (amelyet újrakódoltunk és centráltunk) és az EE között ($\beta = 0,21$, $p < 0,02$). Az egyenlőséggel szembeni ellenállás negatívan járt együtt az etnocentrizmussal a feketéknél ($\beta = -0,45$, $p < 0,005$), ami alátámasztja negyedik hipotézisünket. A fehéreknél nem találtunk statisztikailag megbízható összefüggést az EE és az etnocentrizmus között. A csoport alapú dominancia pozitívan járt együtt az etnocentrizmussal mind a feketék ($\beta = 0,29$, $p < 0,05$), mind a fehérek körében ($\beta = 0,42$, $p < 0,001$).

Megbeszélés

Bár az első két vizsgálat elég erősen bizonyítja, hogy a csoport alapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás a szociális-dominancia-orientáció egymástól elkülönülő összetevői, ezzel az

eredménnyel kapcsolatban felmerül egy módszertani probléma, amelyet a 3. és 4. vizsgálatokban küszöbölünk ki. A Pratto és munkatársai által publikált eredeti skálán minden, általános egyenlőségellenességgel kapcsolatos tétel úgy van megfogalmazva, hogy a tételekkel való egyetértés alacsonyabb SDO-pontszámot eredményez, míg a csoportközi attitűdökkel (vagy csoport alapú dominanciával) kapcsolatos tételek úgy vannak megfogalmazva, hogy az egyetértés magasabb SDO-pontszámmal jár együtt. A tételek megfogalmazásának (pozitív vagy negatív) és az SDO-alskáláinak (CSD és EE) ezen összekeveredése is állhat a konfirmatív faktoranalízis eredményei mögött. Más szóval elképzelhető, hogy az SDO-skála tételei nem maguknak a tételekben megfogalmazott attitűdöknek a tartalma miatt kerülnek két (korreláló) faktorba, hanem azért, mert a csoport alapú dominanciával kapcsolatos tételek pozitívan, az egyenlőségellenességgel kapcsolatos tételek pedig negatívan vannak megfogalmazva. (A jelek szerint maguk a skála kifejlesztői is így gondolták.) Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a potenciális összekeveredés nem magyarázhatja, hogy a faktorok közötti korrelációk erősebbek a fehéreknél, mint a feketéknél, sem azt, hogy a CSD- és az EE-faktorok pontszámai különbözőképpen jósolják be az önbecsülést és az etnocentrizmust a fehéreknél és a feketéknél. Mindazonáltal létrehoztunk egy „kiegyensúlyozott” skálát is, amelynek két alskáláján belül egyenlő számban vannak jelen „pozitív” és „negatív” tételek. A 3. és 4. vizsgálatokban ezzel a skálával próbáltuk megismételni és kiterjeszteni a szociálsDominancia-attitűdök struktúrájára és következményeire vonatkozó eredményeinket.

3. VIZSGÁLAT

Módszer

Résztvevők A Maryland Egyetem bevezető pszichológia kurzusának 428 hallgatója (93 fekete és 335 fehér diák) töltötte ki a 3. vizsgálat kérdőíveit, amivel részben teljesíthették a kurzust.

Eljárás Az 1. és 2. vizsgálatokhoz hasonlóan a kérdőíveket itt is számítógép segítségével, csoportos ülés keretében vettük fel a

szemeszter elején. A résztvevők a szociáldominancia-orientáció skála „kiegyensúlyozott” változatát, valamint az önbecsülésre és az etnocentrizmusra vonatkozó kérdőíveket töltötték ki.

Változók

Szociáldominancia-orientáció Mint fentebb már említettük, Pratto és munkatársainak (1994) eredeti SDO-skálája összekeveri a CSD és az EE közötti különbséget a tételek megfogalmazásának (pozitív, illetve negatív itemek) különbségeivel. A skála konstrukciójának e jellegzetessége miatt nem egyértelmű, hogy a két első vizsgálatban kapott két faktor valóban lényegi különbségeket mutat-e a válaszokban, vagy csupán módszertani műtermék. Ezért több tételt kissé átfogalmaztunk, hogy az EE-faktorba sorolt tételek fele pozitív, valamint a CSD-faktorba sorolt tételek fele negatív megfogalmazású legyen. Az új „kiegyensúlyozott” skálán így például az EE-faktor azon tétele helyett, mely szerint „Kevesebb problémánk lenne, ha a különböző csoportokat nagyobb mértékben kezelnék egyenlőként” – a következő tétel szerepelt: „Ha a különböző csoportokat egyenlőbben kezelnék, az több problémát szülne, mint amennyit megoldana”; a CSD-faktor azon tételt pedig, amely szerint „Ahhoz, hogy a csoportunk megkapja, amit akar, néha erőszakot kell alkalmazni más csoportokkal szemben” – az alábbi tételre cseréltük: „Ahhoz, hogy a csoportunk megkapja, amit akar, soha nem szabad, hogy erőszakra legyen szükség más csoportokkal szemben”. A teljes 16 tételes skála átfogalmazott tételei a 3. táblázatban láthatók.

Etnocentrizmus és önértékelés Az etnocentrizmus és az önértékelés mérésére ugyanazokat az eszközöket használtuk, amiket a 2. illetve az 1. vizsgálat ismertetésénél már bemutatunk. Valamennyi résztvevő kitöltötte az önbecsülésre vonatkozó kérdőívet, viszont csupán a felük (157 fehér és 44 fekete diák) válaszolt az etnocentrizmussal kapcsolatos kérdésekre. A változók átlagai a 4. táblázatban láthatók.

3. táblázat. A konfirmatív faktoranalízis standardizált megoldása, a két korrelált faktort feltételező modell faktorsúlytáblázata (fehér és fekete alminták együtt, 3. és 4. vizsgálatok)

SDO tétel	1. vizsgálat		2. vizsgálat	
	CSD	EE	CSD	EE
11. Az alacsonyabb rangú csoportoknak tudniuk kellene, hogy hol a helyük?	0,65	–	0,63	–
16. A többi csoportot néha korlátozni kell, hogy a helyükön maradjanak. (GBD)	0,63	–	0,60	–
14. Tényleg komoly problémát jelent, hogy egyes csoportok a társadalom csúcsán, mások pedig legalul helyezkednek el. (GBD)	0,63	–	0,48	–
8. Kevesebb problémánk lenne, ha bizonyos csoportok tudnák, hogy hol a helyük. (GBD)	0,57	–	0,55	–
3. Egyetlen embercsoport sem értékeesebb, mint a másik. (GBD)	0,55	–	0,53	–
2. Ahhoz, hogy az életben előrejuthassunk, néha keresztül kell gázolni más csoportokon.	0,51	–	0,48	–
10. A felsőbbrendű csoportoknak nem kellene uralkodniuk az alsóbbrendű csoportokon. (GBD)	0,46	–	0,39	–
5. Ahhoz, hogy csoportunk megkapja, amit akar, soha nem szabadna erőszakot alkalmazni más csoportokkal szemben. (GBD)	0,44	–	0,42	–
9. Mindent meg kellene tennünk annak érdekében, hogy a különböző csoportok számára egyenlő feltételeket biztosítsunk. (OEQ)	–	0,75	–	0,63
15. Egyetlen csoportnak sem lenne szabad uralkodnia a társadalomban. (OEQ)	–	0,72	–	0,48
6. A társadalmi egyenlőség növelése rossz dolog lenne. (OEQ)	–	0,66	–	0,70
12. Több problémát okozna, ha a különböző csoportokat egyenlőbben kezelnénk, mint amennyit megoldanánk vele. (OEQ)	–	0,61	–	0,53
4. Jó lenne, ha minden csoport egyenlő lenne. (OEQ)	–	0,60	–	0,67
7. Az életben minden csoportnak egyenlő esélyt kellene adni. (OEQ)	–	0,59	–	0,48
13. Semmi értelme, hogy a jövedelmek terén nagyobb egyenlőségre törekedjünk. (OEQ)	–	0,55	–	0,54
1. A csoportok közötti egyenlőség eszménye téves eszménykép. (OEQ)	–	0,33	–	0,35

Megjegyzés: A „CSD” a csoport alapú dominanciára, az „EE” az egyenlőséggel szembeni ellenállásra vonatkozó tételeket jelöli.

4. táblázat. A főbb változók átlagai és szórásai a válaszadók faji hovatartozása szerinti lebontásban

	Fehérek	Feketék	t-próbák
3. vizsgálat	n=310	n=84	df=392
Csoport alapú dominancia (CSD)	2,90 (1,71)	1,99 (1,32)	4,54*** (p<0,001)
Egyenlőséggel szembeni ellenállás (EE)	2,79 (1,71)	1,69 (1,23)	5,53*** (p<0,001)
Önértékelés	3,20 (0,53)	3,47 (0,52)	4,18*** (p<0,001)
Etnocentrizmus	13,93 (22,24) n=157	15,30 (20,75) n=44	n. s.
4. vizsgálat	n=342	n=105	df=442
Csoport alapú dominancia (CSD)	2,71 (1,63)	2,08 (1,53)	3,53*** (p<0,001)
Egyenlőséggel szembeni ellenállás (EE)	2,42 (1,61)	1,65 (1,45)	4,39*** (p<0,001)
Önértékelés	3,32 (0,55)	3,42 (0,54)	n. s.
Etnocentrizmus	9,98 (15,71)	16,94 (19,23)	3,80*** (p<0,001)
Politikai irányultság	3,55 (1,30)	3,14 (1,14)	2,93*** (p<0,005)
A felvételi keretszámok intézményének támogatása	2,59 (0,64)	3,73 (0,64)	14,56*** (p<0,001)
Gazdasági rendszerigazolás	4,92 (0,90)	4,33 (0,80)	5,50*** (p<0,001)

Társas kívánatosság Ezúttal is a 2. vizsgálatban már használt 11 tételes társaskívánatosság-skálát alkalmaztuk. Az α reliabilitási-mutató ismét viszonylag magas (0,73) volt. A társas kívánatosság szempontjából a minta felső 10%-ába kerülő személyeket kizártuk a további elemzésből, csakúgy, mint azokat, akik nem töltötték ki a kérdőíveket. A végső minta elemszáma így 394 lett (84 fekete és 310 fehér diák).

Eredmények

Bizonyítékok a kétfaktoros megoldás mellett A szociálist dominancia-skála „kiegyensúlyozott” változatában szereplő 16 tételre adott válaszokat ugyanazzal az EQS-típusú faktoranalízissel elemeztük.

tük, mint az előző vizsgálatokban. A faktorsúlyokat a 3. táblázat foglalja össze. Mint az előző vizsgálatokban, itt is a két korrelált faktort tartalmazó modell bizonyult megfelelőnek, némileg jobban illeszkedve a teljes minta adataihoz, mint az egyfaktoros megoldás (CFI-k: 0,851, illetve 0,850, $\chi^2 = 3,89$, $df = 1$, $p < 0,05$). Ez ugyanígy volt külön csak a feketék (CFI-k: 0,775, illetve 0,721, $\chi^2 = 15,14$, $df = 1$, $p < 0,001$) és külön csak a fehérek adatait (CFI-k: 0,833, illetve 0,831, $\chi^2 = 3,56$, $df = 1$, $p < 0,05$ egyoldalú próbával) tekintve is. A CSD-, illetve EE-pontszámokat ismét a megfelelő faktorokban szereplő tételek pontszámainak átlagolásával számoltuk ki ($\alpha = 0,81$, illetve 0,78). A vizsgálatban szereplő főbb változók átlagai és szórásai a 4. táblázatban láthatók, a válaszadók faji hovatartozása szerinti bontásban.

A két faktor közötti korrelációk A válaszadók CSD- és EE-pontértékei közötti korrelációkat mind a feketék ($r = 0,58$), mind a fehérek almintájára ($r = 0,77$) kiszámítottuk. A korrelációk közötti különbséget eltérő elemszámú független minták esetén tesztelő próba (Cohen 1987) azt mutatta, hogy a két faktor szignifikánsan erősebben korrelált az utóbbi csoportban, mint az előbbiben ($Z = 2,86$, $p < 0,005$, egyoldalú próbával). Második hipotézisünket tehát a skála kiegyensúlyozott változatával is sikerült alátámasztani.

Az önértékeléshez való viszony A CSD és az EE önértékelésre gyakorolt hatásának elemzésére a bejósoló változók standardizálását és centrálását követően ugyanazt a regresszióanalízist alkalmaztuk, amit az 1. vizsgálatnál már leírtunk. A faji hovatartozás főhatása ($\beta = -0,14$, $p < 0,02$) azt mutatta, hogy a CSD- és EE-pontszámok varianciájának kontrollálása mellett a feketék önértékelési pontszámai magasabbak voltak, mint a fehérekéi (az átlagokat lásd a 4. táblázatban), ami ismét Crocker és Major (1989) eredményeinek megismétlését jelenti. Bár a faji hovatartozás és az EE közötti interakció statisztikailag nem volt szignifikáns ($\beta = -0,14$, $p = 0,17$), az egyenlőséggel szembeni ellenállás a feketék között negatívan (bár nem szignifikánsan) járt együtt az önértékeléssel ($\beta = -0,14$, n. s.), a fehérek között pedig pozitívan (bár ugyancsak nem szignifikánsan: $\beta = +0,06$, n. s.). Ezek az eredmények csak gyengén támasztják alá a harmadik hipoté-

zist. A CSD-nek nem volt hatása az önértékelésre nézve egyik csoportban sem.

Az etnocentrizmussal való együttjárások Azt feltételeztük, hogy az EE-pontszámok pozitívan járnak együtt az etnocentrizmussal a fehérek, de negatívan a feketék körében, mivel az egyenlőséggel szembeni ellenállás a magas státusú csoportok tagjainak a saját csoport felsőbbrendűségével kapcsolatos meggyőződését (pl. Bobo és Kluegel 1993), az alacsony státusú csoportok részéről pedig a saját csoport alsóbbrendűségének érzését (pl. Kluegel és Smith 1986; Lane 1962; Lewin 1941) tükrözi. Hipotézisünk szerint a CSD-pontszámok mindkét csoportban pozitívan járnak együtt az etnocentrizmussal. A regresszióanalízisek eredményei szerint mind a CSD-nek ($\beta = +0,34$, $p < 0,005$), mind az EE-nek ($\beta = -0,29$, $p < 0,05$) főhatása volt, valamint interakció is jelentkezett a faji hovatartozás és az EE között ($\beta = 0,25$, $p < 0,05$). Az egyenlőséggel szembeni ellenállás szignifikánsan negatív együttjárást mutatott az etnocentrizmussal a feketék között ($\beta = -0,38$, $p < 0,03$), ám ez a kapcsolat a nullához közelített a fehérekénél ($\beta = -0,04$, n. s.). A csoportdominancia pozitívan járt együtt az etnocentrizmussal mind a fehérekénél ($\beta = +0,45$, $p < 0,001$), mind a feketékénél ($\beta = 0,19$, n. s.), ám az alminták elemszámai miatt csak az előbbi esetben volt szignifikáns.

Megbeszélés

A harmadik vizsgálatban kimutattuk, hogy a csoport alapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás közötti különbség akkor is fennmarad, ha kiszűrjük a Pratto és munkatársai (1994) eredeti SDO-skálájának szövegezéséből eredő módszertani problémákat. Konkrétan úgy fogalmaztuk át a skála tételeit, hogy mindkét alskálán egyenlő mennyiségű pozitív és negatív tétel szerepeljen. Az eredmények azt mutatták, hogy a két korrelált faktort tartalmazó megoldás még így is jobb az egyfaktoros modellnél, hogy a két faktor szorosabban korrelál egymással a fehérek, mint a feketék között, valamint hogy az egyenlőséggel szembeni ellenállás a két csoportnál különbözőképpen jár együtt az etnocentrizmussal. Egy negyedik, utolsó vizsgálatot is elvé-

geztünk, hogy felmérjük a „kiegyensúlyozott” skálával kapott eredményeink általánosíthatóságát, és hogy megvizsgáljuk a csoport alapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás eltéréseit a politikai attitűdökkel, a társadalompolitikai preferenciákkal és a pszichológiai egészséggel kapcsolatban. Tekintettel ezekre a célokra, a 4. vizsgálatba a felvételi keretszámok iránti attitűdökkel, a politikai konzervativizmussal, a neuroticitással, valamint a gazdasági jellegű rendszerigazolás tendenciáival kapcsolatos további változókat is bevontunk.

4. VIZSGÁLAT

Módszer

Résztvevők A Maryland Egyetem bevezető pszichológia kurzusának 486 hallgatója (122 fekete és 364 fehér diák) töltötte ki a 4. vizsgálat kérdőíveit a kurzus részbeni teljesítéseként.

Eljárás Az előző vizsgálatokhoz hasonlóan itt is számítógép segítségével csoportos tesztelés keretében vettük fel a vizsgálat kérdőíveit a szemeszter elején. Valamennyi résztvevő kitöltötte a szociálisdominanciaorientáció-skála „kiegyensúlyozott” változatát, valamint az önértékeléssel, az etnocentrizmussal, a neuroticitással, a politikai konzervativizmussal és a felvételi keretszámok intézménye iránti attitűdökkel kapcsolatos kérdőíveket.

Változók

Szociálisdominancia-orientáció Ezúttal is az SDO-skála 3. vizsgálatnál már bemutatott „kiegyensúlyozott” változatát alkalmaztuk.

Etnocentrizmus és önértékelés Ezeket a változókat is az előző vizsgálatoknál már bemutatott eszközökkel mértük.

Neuroticitás A vizsgálatban alkalmaztuk Costa és McCrae (1992) NEO-FFI nevű „Big Five”-személyiség kérdőívének neuroticitásskáláját is. A szerzők szerint a neuroticitás „általános tenden-

cia olyan negatív érzelmek átélésére, mint a félelem, szomorúság, zavar, harag, büntudat és undor... sérülékenység a pszichológiai distresszel szemben... és hajlam arra, hogy az egyén másokhoz képest rosszabbul küzdjön meg a stresszel" (14). A NEO-FFI neuroticitásskálája 12 tételből áll (pl. „Gyakran érzem magam alsóbbrendűnek másoknál”, „Gyakran érzem úgy, hogy tehetetlen vagyok és szeretném, hogy valaki más oldja meg a problémáimat”), amelyekre ötfokú, Likert-típusú skálán kell válaszolni a vsz-eknek a „Nagyon nem értek egyet” választól a „Nagyon egyetértek”-ig. A skála reliabilitását és validitását már igazolták, és a jelen vizsgálat mintáján is rendkívül megbízhatónak bizonyult ($\alpha = 0,85$).

Politikai irányultság A válaszadókat arra kértük, hogy helyezték el magukat két dimenzió mentén, amelyek közül az egyiket a „liberális” – „konzervatív”, a másikat a „republikánus” – „demokrata” címkékkel láttuk el. Ezekre a tételekre hétfokú skálákon kértünk választ (1 = „erősen liberális”, illetve „erősen demokrata”, valamint 7 = „erősen konzervatív”, illetve „erősen republikánus”). A politikai orientáció mérésére a két, egymással $r = 0,50$ ($p < 0,001$) mértékben korreláló tétel átlagát használtuk.

Konkrét témákkal kapcsolatos konzervativizmus A politikai irányultság nyílt megkérdezése mellett vizsgáltuk a résztvevők 11 konkrét társadalmi-politikai kérdéssel kapcsolatos attitűdjait is. A válaszadókat arra kértük –4-től („erősen ellenzem”) +4-ig („erősen támogatom”) terjedő skálán jelezzék álláspontjukat az alábbi kérdésekkel kapcsolatban: a kiegyensúlyozott központi költségvetést előíró alkotmánymódosítás, gyilkosságért kiróható halálbüntetés, a segélyezés időtartamának fejenként 5 évben történő maximalizálása, a lőfegyvertartás megtiltása (fordított pontozással), a bevándorlás befagyasztása, a szociális programok kiadásainak csökkentése, a katonai kiadások csökkentése (fordított pontozással), kötelező iskolai ima bevezetése, a homoszexuális párok házasságának engedélyezése (fordított pontozással), felvételi keretszámok alkalmazása női és kisebbségi pályázók esetén (negatív pontozással), valamint az illegális bevándorlókat az oktatásból, továbbá az egészségügyi és szociális ellátásból kitiltó tör-

vény. Ennél a kérdőívnél a különböző kérdésekkel kapcsolatos konzervatív álláspontok támogatását átlagoltuk ($\alpha = 0,61$).

A felvételi keretszámokkal kapcsolatos attitűdök. Négy tétellel mértük a felvételi keretszámok intézménye iránti támogatást: 1. „A feketék számára bevezetett felvételi keretszámok igazságtalanok a fehérekkel szemben”; 2. „Az oktatásban alkalmazott felvételi keretszámok esélyt adnak a tehetséges feketéknek, akiknek enélkül nem lett volna lehetőségük az előrelépésre” (fordított pontozással); 3. „A feketék számára bevezetett felvételi keretszámok arra kényszeríthetik a munkaadókat, hogy képzetlen munkaerőt vegyenek fel”; 4. „A feketék számára bevezetett munkahelyi felvételi keretszámok biztosítják, hogy az amerikai munkaerő és az amerikai gazdaság versenyképes maradjon” (fordított pontozással). A válaszokat ötfokú skálán kértük (1 = „Nagyon nem értek egyet”, 5 = „Nagyon egyetértek”). A négy tételre adott válaszok átlagolásával számítottuk ki a felvételi keretszámok intézményével szembeni ellenállás mutatóját ($\alpha = 0,82$).

Gazdasági rendszerigazolás A gazdasági egyenlőtlenség legitimizálásának általános ideológiai tendenciáját (pl. Jost és Banaji 1994) egy „gazdasági rendszerigazolási” (GRI) attitűdkérdőívvel mértük. A válaszadókat arra kértük, jelezzék egyetértésüket vagy egyet nem értésüket 1-től 9-ig terjedő skálán a következő állításokkal kapcsolatban: 1. „Aki keményen dolgozik, szinte mindig eléri, amit akar”; 2. „Az anyagi különbségek széles körű elterjedése nem jelenti azt, hogy egyúttal szükségszerűek is volnának” (fordított pontozással); 3. „A társadalomban meglévő vagyoni különbségekért a természeti törvények felelősek”; 4. Számos okunk van rá, hogy a gazdasági rendszert igazságtalannak tartsuk” (fordított pontozással); 5. „A szegénységet majdhogynem lehetetlen felszámolni”; 6. „A szegény emberek nem különböznek lényegesen a gazdag emberektől” (fordított pontozással); 7. „Azok közül, akik nem boldogulnak ebben a társadalomban, a legtöbбекnek nem a rendszerben kellene keresniük a hibát, hanem önmagukban”; 8. „Ebben a társadalomban lehetséges volna egyenlően elosztani az erőforrásokat” (fordított pontozással); 9. „A társadalmi osztálykülönbségek a dolgok természetes rendjében meglévő különbségeket tükrözik”; 10. „A társadalomban meglévő anyagi különbségek az erőforrások igazságtalan elosztását tük-

rözik" (fordított pontozással); 11. „Mindig lesznek szegény emberek, mert soha nem lesz munka mindenki számára”; 12. „Az anyagi helyzet hűen tükrözi az emberek teljesítményét”; 13. „Ha az emberek meg akarnák változtatni a gazdasági rendszert és létre akarnák hozni az egyenlőséget, meg is tudnák tenni ezt”; 14. „Az erőforrások egyenlő elosztása természetellenes”; 15. „Nem igazságos az olyan gazdasági rendszer, amelyben egyszerre jelenik meg a rendkívüli gazdagság és a rendkívüli szegénység” (fordított pontozással); 16. „Nincs értelme, hogy megpróbáljunk nagyobb egyenlőséget megvalósítani a jövedelmek terén”; s végül 17. „A gazdagok és a szegények közötti különbségek nem veleszületettek, csak a körülményeken múlnak, amelyekbe az ember beleszületik” (fordított pontozással). A skála α megbízhatósági mutatója elfogadható volt (0,73). A rendszerigazolással kapcsolatos korábbi elméleti okfejtéssel összhangban azt vártuk, hogy ez a skála mind a magas, mind az alacsony státusú csoportok körében együtt jár a politikai konzervativizmussal, a feketékkel szembeni negatív attitűdökkel, valamint az egyenlőséggel szembeni ellenállással.

Társas kívánatosság A már említett 11 tételes skálát használtuk. Az α megbízhatósági mutató ismét viszonylag magas, 0,70 volt. A társas kívánatosság szempontjából a minta felső 10%-ába kerülő személyeket kizártuk a további elemzésből. A végső minta elemszáma így 447 lett (105 fekete és 342 fehér diák).

Eredmények

Bizonyítékok a kétfaktoros megoldás mellett A „kiegyensúlyozott” SDO-skála EQS-típusú konfirmatív faktoranalízise során kapott faktorsúlyok a 3. táblázatban láthatók. A két korrelált faktort tartalmazó modell ezúttal is szignifikánsan jobban illeszkedett az adatokra, mint az egyfaktoros modell. Ez mind a feketék-nél (CFI-k: 0,800, illetve 0,787, $\chi^2 = 4,64$, $df = 1$, $p < 0,05$), mind a fehérek-nél (CFI-k: 0,833, illetve 0,831, $\chi^2 = 32,77$, $df = 1$, $p < 0,001$), mind a teljes mintában (CFI-k: 0,820, illetve 0,805, $\chi^2 = 27,64$, $df = 1$, $p < 0,001$) így volt. A CSD és EE mutatóit most is a megfelelő faktorokban szereplő tételek átlagolá-

sával számítottuk ki ($\alpha = 0,77$, illetve $0,73$). A fontosabb változók átlagait és szórásait a 4. táblázat mutatja a válaszadók faji hovatartozása szerinti lebontásban.

A két faktor közötti korrelációk A CSD és az EE közötti korrelációkat ezúttal is kiszámítottuk mind a feketék almintájára ($r = 0,62$), mind a fehérekére ($r = 0,68$). Bár a korrelációk az előre jelzett módon különböztek, az eltérés ebben a vizsgálatban nem volt szignifikáns.

A csoport alapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás hatásai

Az önértékeléshez való viszony A független változók standardizálását követően a korábban is alkalmazott regresszióanalízissel vizsgáltuk meg a CSD, az EE és az önértékelés közötti kapcsolatokat. Ezúttal csupán az EE és a faji hovatartozás interakciója lett statisztikailag szignifikáns ($\beta = 0,16$, $p < 0,01$). Az egyenlőségtelenesség hipotézisünknek megfelelően negatívan járt együtt az önértékeléssel a feketéknél ($\beta = -0,20$), ám pozitívan a fehérekénél ($\beta = 0,11$). A csoport alapú dominancia nem járt együtt az önértékeléssel a fekete válaszadóknál, ugyanakkor a két változó között negatív kapcsolat volt a fehérekénél ($\beta = -0,19$, $p < 0,01$). Ez felveti azt az érdekes lehetőséget, hogy a magas státusú csoportok tagjai különösen nagy valószínűséggel vetik be a csoport alapú dominanciát, mint az alacsony önbecsülés ellenszerét (Fein és Spencer 1997).

Az etnocentrizmussal való együttjárások Azt feltételeztük, hogy az EE-pontszámok különbözőképpen járnak együtt az etnocentrizmussal a fekete és a fehér válaszadóknál, mivel az egyenlőséggel szembeni ellenállásnak nagyobb mértékű etnocentrizmussal kell együtt járnia a magas státusú csoportoknál, és kisebb mértékűvel az alacsony státusú csoportoknál. A csoport alapú dominanciának ugyanakkor hipotézisünk szerint pozitívan kell együtt járnia az etnocentrizmussal mindkét csoportnál, mivel ebben a saját csoport fölénye iránti vágy fejeződik ki. A regresszióanalízis a faji hovatartozás főhatását mutatta ki ($\beta = -0,20$, $p < 0,001$),

vagyis a feketék elfogultabbak voltak a saját csoportjuk iránt (az átlagokat lásd a 4. táblázatban). A CSD-nek marginálisan szignifikáns pozitív főhatása volt az etnocentrizmusra ($\beta = 0,13$, $p < 0,07$), az EE-vel viszont nem volt együttjárás. A faji hovatartozás és az EE interakciója ugyancsak marginálisan volt szignifikáns ($\beta = 0,14$, $p < 0,06$). Az egyenlőséggel szembeni ellenállás negatívan (de nem szignifikánsan) kapcsolódott az etnocentrizmusához a feketéknél ($\beta = -0,09$), míg az EE és az etnocentrizmus kapcsolata szignifikánsan pozitív volt a fehérek körében ($\beta = 0,19$, $p < 0,01$).

Együttjárások a neuroticitással Azt vártuk, hogy a CSD és az EE a fehérek és a feketék körében különbözőképpen fog együttjárni a neuroticitással. Elvárásainkat alátámasztotta, hogy a faji hovatartozás mind az EE-vel ($\beta = -0,33$, $p < 0,0001$), mind a CSD-vel ($\beta = 0,21$, $p < 0,008$) interakcióban jósolta be a neuroticitás szintjét. A feketék között az EE nagyobb neuroticitással járt együtt ($\beta = -0,22$, $p < 0,005$), a fehéreknél pedig kisebbel ($\beta = -0,22$, $p < 0,005$). A CSD ennek megfelelően erősebb neuroticitással járt együtt a fehéreknél ($\beta = 0,21$, $p < 0,005$), és gyengébbel (bár nem szignifikánsan) a feketéknél ($\beta = -0,18$, n. s.). A két ideológiai összetevő tehát különböző pszichológiai következményeket jelez előre a lelki egészséggel kapcsolatban: az egyenlőségellenesség rendszerigazoló nézetei jót tesznek a magas státusú csoportnak, de ártanak az alacsony státusúnak.

A politikai irányultsággal kapcsolatos eredmények A csoport alapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás, valamint a politikai ideológia kidolgozottabb összetevői közötti kapcsolatok vizsgálatára többszörös regresszióanalíziseket végeztünk a függő változók standardizálását követően. Azt találtuk, hogy a konzervatív és republikánus azonosulás együtt járt az EE-vel mind a minta egészét tekintve ($\beta = 0,33$, $p < ,0001$), mind külön a feketék ($\beta = 0,47$, $p < 0,0001$) és a fehérek ($\beta = 0,20$, $p < 0,01$) között. A CSD és a politikai irányultság között sem a teljes mintában, sem az almintákban nem mutatkozott együttjárás. A faji hovatartozás főhatása azt mutatta, hogy a fehér válaszadók általában konzervatívabbak voltak a feketéknél ($\beta = 0,19$, $p < 0,0005$). A faji hovatartozás és az EE tehát mindkét csoportnál

együtt járt, a CSD azonban nem. Ez újabb bizonyíték amellett, hogy a szociálistDominancia-orientáció két összetevője különbözőképpen kapcsolódik a társadalmi attitűdökhöz.

A konkrét kérdésekkel kapcsolatos konzervativizmus Erre a változóra a faji hovatartozás sem önmagában, sem más változókkal interakcióba lépve nem volt hatással, ám mind a CSD ($\beta = 0,18$, $p < 0,02$), mind az EE ($\beta = 0,20$, $p < 0,01$) együtt járt a felvetett kérdésekkel kapcsolatos konzervatív álláspontokkal.

A felvételi keretszámok intézményével kapcsolatos attitűdök A feketék egyáltalán nem meglepő módon inkább támogatták a felvételi keretszámokat, mint a fehérek ($\beta = -0,51$, $p < 0,0001$). Annál érdekesebb volt viszont, hogy az egyenlőséggel szembeni ellenállás együtt járt a felvételi keretszámok elutasításával, a csoport alapú dominancia viszont nem. Ezt a mintázatot mind a minta egészére ($\beta = -0,24$, $p < 0,001$), mind a fehérekre ($\beta = -0,30$, $p < 0,0001$), mind a feketékre ($\beta = -0,28$, $p < 0,03$) megkaptuk. Az, hogy az EE negatívan jár együtt a felvételi keretszámok intézményének támogatásával különösen tanulságos eredmény, mivel az emberek gyakran érvelnek a felvételi keretszámok ellen azzal, hogy nem hívei az egyenlőtlen bánásmódnak (pl. Hochschild 1998). A valóságban azonban úgy tűnik, hogy éppen az egyenlőséggel inkább szemben álló (illetve az egyenlőséget legkevésbé támogató) emberek utasítják el inkább ezt az intézményt, feltehetően azért, mert csökkenti az egyenlőtlenség meglévő formáit. Hogy a CSD még a fehérek körében sem jár együtt a felvételi keretszámok iránti attitűdökkel, az arra utal, hogy a felvételi keretszámok elvetését nem a kisebbségi csoportok elnyomásának vágya motiválja, hanem az egyenlőséggel szembeni ideológiai jellegű ellenállás, amely igazolja a fennálló társadalmi rendszert.

A gazdasági rendszerigazolás hatásai

Az etnocentrizmussal és az önértékeléssel kapcsolatos együttjárások A rendszerigazolás, valamint a faji és társadalompolitikai attitűdök kapcsolatainak feltárására többszörös regresszióanalíziseket végeztünk, melyekben a faji hovatartozás és a gazdasági rendszer-

igazolás fő- és interakciós hatásait vizsgáltuk a változók standardizálásával. Az elemzés a faji hovatartozás és a GRI interakcióját mutatta ki az etnocentrizmus bejölésében ($\beta = 0,13$, $p < 0,05$). A fehérek között erős pozitív kapcsolat volt a GRI és az etnocentrizmus között ($\beta = 0,27$, $p < 0,0001$), a feketék között azonban nem ($\beta = -0,003$, n. s.). A GRI nem volt megfigyelhető hatással az önértékelésre.

A csoport alapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás Lane (1962) nyomán azt feltételeztük, hogy az egyenlőséggel szembeni ellenállás egyfajta rendszerigazolást tükröz. Ezt a gondolatot alátámasztotta, hogy a CSD hatásainak kiszűrése után erős pozitív kapcsolat volt az EE és a rendszerigazolás között ($\beta = 0,26$, $p < 0,0001$). Ez nemcsak a minta egészét tekintve volt így, hanem külön a feketékre ($\beta = 0,26$, $p < 0,0001$) és a fehérekre is ($\beta = 0,27$, $p < 0,0001$). Az EE hatásainak kiszűrése után a CSD is marginálisan szignifikáns pozitív kapcsolatban volt a gazdasági rendszerigazolással ($\beta = 0,10$, $p < 0,06$).

Együttjárások a neuroticitással A faji hovatartozás és a gazdasági rendszerigazolás szignifikáns interakciója volt megfigyelhető a neuroticitás változójával való együttjárásnál ($\beta = -0,19$, $p < 0,006$). Azt találtuk, hogy a GRI szignifikánsan nagyobb neuroticitással járt együtt a feketéknél ($\beta = 0,23$, $p < 0,05$), és marginálisan alacsonyabb szintűvel a fehérek körében ($\beta = -0,10$, $p < 0,09$). A gazdasági rendszerigazolás tehát hipotézisünknek megfelelően csak az alacsony státusú csoport tagjainak pszichológiai jóllétére volt káros hatással.

Politikai konzervativizmus A gazdasági rendszerigazolás erősen együtt járt a politikai konzervativizmussal mind a minta egészét ($\beta = 0,29$, $p < 0,0001$), mind a feketék ($\beta = 0,24$, $p < 0,03$), mind a fehérek almintáját ($\beta = 0,34$, $p < 0,0001$) tekintve. Ugyancsak együtt járt a konkrét kérdésekkel kapcsolatos konzervativizmussal is, mind a teljes mintában ($\beta = 0,45$, $p < 0,0001$), mind pedig a fekete ($\beta = 0,41$, $p < 0,0001$) és a fehér ($\beta = 0,51$, $p < 0,0001$) almintában. Ez alátámasztja azt a gondolatot, hogy a politikai konzervativizmus elősegíti a gazdasági egyenlőtlenség igazolását (Jost és munkatársai, megjelenés alatt).

A felvételi keretszámok intézményével kapcsolatos attitűdök A rendszerigazolás előrejelzésünknek megfelelően szintén együtt járt a felvételi keretszámok elutasításával, mind a teljes mintában ($\beta = -0,29$, $p < 0,0001$), mind a fehérekénél ($\beta = -0,39$, $p < 0,0001$), mind pedig a feketékénél ($\beta = -0,28$, $p < 0,01$). A gazdaság területén mutatkozó rendszerigazolás tehát bejósolta a faji politikával kapcsolatos attitűdöket.

ÁLTALÁNOS MEGVITATÁS

Két vizsgálatban a Pratto és munkatársai (1994) által validált eredeti SDO-skálát, kettőben pedig a skála „kiegyensúlyozott” változatát alkalmaztuk. Azt állítottuk, hogy a szociálisdominancia-orientáció két különböző tendenciát ragad meg egyszerre: egyrészt az egyik a csoport alapú dominancia (CSD) támogatását, másrészt pedig a társadalmi egyenlőséggel szembeni általános ellenállást (EE) jelzi. Azt feltételeztük, hogy a magas státusú csoportok tagjai számára a CSD és az EE kiegészítik egymást; számukra az egalitárius reformokkal való szembenállás a csoportérdekek érvényesítését és a saját csoport fölényének megőrzését jelenti (pl. Bobo és Kluegel 1993). Az alacsony státusú csoportok tagjai számára azonban a CSD és az EE kevésbé fonódnak össze. Míg a csoport alapú dominancia pozitívan járhat együtt önmaguk és saját csoportjuk nagyra értékelésével, az egyenlőséggel szembeni ellenállás negatívan kell, hogy együttjárjon az önmagukra és saját csoportjukra vonatkozó pozitív értékelésekkel (pl. Jost 1995; Kluegel és Smith 1986; Lane 1962; Lewin 1941).

Az itt bemutatott eredmények több, a csoport alapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás szétválasztásával kapcsolatos hipotézisünket is igazolják. Egyrészt azt találtuk, hogy az SDO-skála tételei két korreláló faktorba vagy alskálába rendeződnek, amelyek közül az egyik a saját és a külső csoport közötti versengéssel, a másik a társadalmi egyenlőséggel kapcsolatos attitűdöket méri. Másodszor, viszonylag konzisztens bizonyítékokat találtuk azon hipotézisünk mellett, mely szerint a CSD- és EE-skálák erősebben korrelálnak a magasabb státusú csoport (a fehérek), mint az alacsonyabb státusú csoport (a feketék) körében. Levin és munkatársai (1998) kifejezésével megfogalmazva ez egy

példája az „izotropikus ideológiai aszimmetriahatásoknak”, mivel inkább fokozati, mint minőségi különbségről beszélhetünk.

Harmadik fontos eredményünk az volt, hogy az EE-pontszámok pozitívan jártak együtt az önértékeléssel a fehéreknél, ám negatívan jártak együtt az önértékeléssel a feketéknél. A negyedik vizsgálatban ezzel kapcsolatban még azt találtuk, hogy az EE a neuroticitás magasabb szintjével járt együtt a feketék körében, míg alacsonyabb neuroticitással asszociálódik a fehérek között. Így alátámasztást nyert az a gondolat, hogy az egyenlőség-ellenes attitűdöknek káros hatásai vannak a hátrányos helyzetű csoportok pszichológiai jóllétére, viszont nincsenek feltétlenül kedvezőtlen befolyással az előnyös helyzetű csoport tagjainak jóllétére (pl. Jost és Banaji 1994; Kluegel és Smith 1986; Lane 1962; Lewin 1941). A csoport alapú dominancia ugyanakkor a neuroticitás alacsonyabb szintjével járt együtt a feketéknél, és magasabb szintjével a fehéreknél. Ez is azt támasztja alá, hogy a CSD és az EE egymástól függetlenül jelzik előre a pszichológiai következményeket.

Negyedik eredményünk az volt, hogy az EE-pontszámok általában negatívan jártak együtt a saját csoport előnyben részesítésével a feketéknél, ugyanakkor pozitívan jártak együtt ezzel a változóval a fehéreknél. A CSD elvárásainknak megfelelően mindkét csoportban pozitívan kapcsolódott a saját csoport előnyben részesítéséhez. Ezek az eredmények erős elméleti és gyakorlati megalapozást adnak az egyenlőségellenesség és a csoportdominancia szétválasztásához a csoportközi viszonyok kontextusában. Bár a CSD és az EE korreláltak egymással, másképpen jártak együtt az etnocentrizmussal a fehéreknél, illetve a feketéknél.

A szociális dominanciával kapcsolatos korábbi írások összemoszák a két választendenciát, nevezetesen a csoport alapú dominanciát és az egyenlőséggel szembeni ellenállást. A két fogalom viszonyának tisztázása segít megmagyarázni az úgynevezett „ideológiai aszimmetria hatást” (Levin és munkatársai 1998; Rabinowitz 1999; Sidanius és munkatársai 1994), mely szerint az SDO és a saját csoport előnyben részesítése közötti korreláció gyengébb az alacsony, mint a magas státusú csoportok tagjainál. Jelen tanulmányunkban kimutattuk, hogy az alacsony státusú csoportok tagjainál az egyik összetevő (a CSD) pozitívan jár együtt a saját csoport előnyben részesítésével, a másik összetevő

(az EE) pedig negatívan. A magas státusú csoportok tagjainál ugyanakkor mindkét összetevő pozitívan kapcsolódik a saját csoport előnyben részesítéséhez. Ennek eredményeképpen a teljes SDO-skála rosszabbul jósolja be az alacsony státusú, mint a magas státusú csoportok tagjainak csoportközi attitűdjeit.

A jelen kutatás összekapcsolja a CSD-t és az EE-t a politikai irányultsággal és a társadalompolitikai attitűdökkel is. A politikai konzervativizmus pozitívan járt együtt az EE-vel mind a feketéknél, mind a fehéreknél, ám nem járt együtt a CSD-vel. Ez az eredmény tovább pontosítja képünket a politikai konzervativizmus és az SDO közötti, már Pratto és munkatársai (1994) által is említett kapcsolatról. A felvételi keretszámok ellenzése szintén magasabb EE-pontszámmal járt együtt mindkét csoportnál, annak ellenére, hogy az ezen intézménnyel szemben állók gyakran az egyenlőség iránti erős elkötelezettségükre hivatkoznak (pl. Hochschild 1988). A CSD és a felvételi keretszámokkal kapcsolatos attitűdök között nem volt kapcsolat, ami arra utal, hogy a pozitív diszkrimináció elutasítását nem annyira a kisebbségi csoportok elnyomásának vágya, hanem inkább az egyenlőséggel szembeni ideológiai averzió motiválja. Kutatásunk tehát erős empirikus alátámasztást nyújt az egyenlőséggel szembeni ellenállás és a csoport alapú dominancia szétválasztásához a politikai és faji preferenciák terén (pl. Bobo és Kluegel 1993; Tuch és Hughes 1996).

A „szociális dominanciát” és a „rendszerigazolást” összekapcsoló kutatási trendet folytatva (pl. Jost és Burgess, megjelenés alatt; Rabinowitz 1999) megvizsgáltuk a CSD, az EE és a gazdasági rendszer igazolása közötti kapcsolatokat is. Szoros pozitív összefüggést figyeltünk meg az EE és a gazdasági rendszerigazolás között, ugyanakkor csak gyenge együttjárás mutatkozott a CSD és a gazdasági rendszerigazolás között. Azt találtuk továbbá, hogy a gazdasági rendszerigazolás pozitívan kapcsolódott az etnocentrizmushoz a fehéreknél, de nem a feketéknél, továbbá hogy mindkét csoportnál pozitívan járt együtt a politikai konzervativizmussal, de negatívan a pozitív diszkrimináció iránti attitűdökkel – mindezek szintén alátámasztják a rendszerigazolás elméleti nézőpontját (pl. Jost és Banaji 1994). Az EE-vel és a gazdasági rendszerigazolással kapcsolatos eredmények tehát sok tekintetben párhuzamba állíthatók, ami azt mutatja, hogy amint Lane (1962),

Kluegel és Smith (1986), valamint más szerzők is állították, az egyenlőséggel szembeni ellenállás kiszolgálja a rendszerigazolást. A további kutatások feladata mélyebben feltárni az egyenlőséggel szembeni ellenállás és a rendszerigazolás más formáinak hasonlóságait és különbségeit. A jelen kutatási program célja az volt, hogy feltárja a csoport alapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás viszonyát és kimutassa, hogy a „szociálisdominancia-orientáció” korrelált, ugyanakkor különálló összetevőiről van szó, amelyek másképpen jósolják be a társadalmi és pszichológiai ki-
meneteket az előnyös és a hátrányos helyzetű faji csoportoknál.

Savanyú szőlő, édes citrom és a status quo megelőlegezett racionalizációja¹

AARON C. KAY, MARIA C. JIMENEZ ÉS JOHN T. JOST

„A kiéhezett róka észrevette, hogy néhány érett fekete szőlőfürt csüng a lugasra futtatott szőlőtőkéről. Minden ravaszságát bevette, hogy hozzájuk férjen, de hiába fárasztotta magát, mert nem érte el a fürtöket. Végül elfordult a szőlőtől, és csalódottságát leplezendő azt mondta: »Savanyú a szőlő, nem olyan érett, mint amilyennek gondoltam.«”

Ezópus, hagyományos mese, A róka és a szőlő

Ahhoz, hogy a társadalmi rendszerek stabil és legitim formában fennmaradjanak, szükség van arra, hogy a választópolgárok hajlandók legyenek olyan kimenetekhez is alkalmazkodni, amelyeket eredetileg nem tartottak kívánatosnak (pl. Ginsberg és Weissberg 1978; Nadeau és Blais 1993). A demokratikus intézmények például a közmegegyezés viszonylag magas szintjével járnak együtt, részben az eljárásaik explicit tulajdonságai miatt,

¹Eredeti közlés: Aaron C. Kay, Maria C. Jimenez, John T. Jost 2002. Sour Grapes, Sweet Lemons, and the Anticipatory Rationalization of the Status Quo. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 9.

Köszönetnyilvánítás: A cikk részben a Stanford Egyetemen benyújtott elsőéves hallgatói dolgozaton alapszik, amelyet az első szerző készített a harmadik szerző irányítása alatt. Köszönjük Susan Kay segítségét az adatgyűjtésben és Agnieszka Flizik, Dale Griffin, Curtis Hardin és Jennifer Overbeck hasznos megjegyzéseit a kutatással kapcsolatban. Végül különösen hálásak vagyunk Grainne Fitzsimons, Orsolya Hunyady, Alan Lambert, Tom Pyszczynski, Lee Ross és számos névtelen bíráló rendkívül hasznos megjegyzéseiért a cikk korábbi változataival kapcsolatban. Levelezési címünk: Aaron Kay, Department of Psychology, Building 420, Jordan Hall, Stanford University, Stanford, CA 94305, vagy John T. Jost, Graduate School of Business, Stanford University, Stanford, CA 94305; email: aaronk@psych.stanford.edu vagy jost_john@gsb.stanford.edu.

amelyek igazságosságot, semlegességet és szabad beleszólást kívánnak képviselni. Ezen jelzőingerek következtében az emberek általában bíznak abban, hogy még ha néhány döntésben nem érvényesül a kívánságuk, azért a jövőben bizonyos ellenőrzést gyakorolhatnak majd a döntések kimenetelére (pl. Lind és Tyler 1988; Rasinski és munkatársai 1985).

Egy másik alulbecsült tényező az, hogy az emberek az intézményeknek és a szervezeteknek törvényességet és stabilitást tulajdonítanak, nem csak a külső jelzőingerek miatt, amelyek expliciten azt kommunikálják, hogy az eljárások igazságosak, hanem az emberek racionalizációs hajlamai következtében is (pl. Elster 1983; Jost 1995; Lane 1962). Van, aki amellett érvel, hogy az emberek rendelkeznek egy „pszichológiai immunrendszerrel”, amelynek a segítségével alkalmazkodni tudnak a nem optimális kimenetekhez azzal, hogy a status quo szubjektív értékét fokozzák, miközben annak alternatíváit leértékelik (Gilbert, Pinel, Wilson, Blumberg és Wheatley 1998). Ez a felfogás összhangban áll az egyedi adaptáció és megküzdés területén folytatott kutatással is, mely szerint a normális, egészséges emberek kognitíven úgy alkalmazkodnak, hogy a fenyegető helyzetek érzelmi hatását minimalizálják és a velük történő dolgok hedonikus értékét pedig maximalizálják (pl. Aspinwall és Taylor 1992; Lyubomisky és Ross 1999; Taylor és Brown 1988). Tehát az a motivált hajlamunk, hogy a preferenciáinkat a várakozásainkkal összhangba hozzuk – mint például a „savanyú a szőlő” és más ehhez kapcsolódó racionalizációs formák esetében – alapvető szerepet játszhat az egyének mentális stabilitásának és a rendszer társadalmi stabilitásának a fenntartásában. Ahogy Marcel Proust írja, „A dolgokon nem sikerül úgy változtatnunk, ahogy kívánnánk, ehelyett a vágyaink változnak meg apránként.”

Az Egyesült Államokban a 2000-es elnöki választás a megküzdés és a racionalizáció legalább olyan jó példáját kínálta, mint a közelmúlt bármelyik más politikai eseménye. Ugyan a szakértők és a polgárok is arra számítottak, hogy Al Gore és George W. Bush között a választás az amerikai történelem egyik legszorosabb küzdelme lesz, senki sem jósolta volna azt, hogy végül egy maroknyi szavazat fog dönteni. Ilyen feltételek mellett – amikor az eredmények jelentős következményekkel járnak és ugyanakkor nagyon bizonytalanok is – az emberek egy érdekes pszichológiai

dilemmával kerülnek szembe: a legjobbat remélik, de fel kell készülniük a legrosszabbra is. Valójában a nem meggyőző választási eredményeket követően, az Egyesült Államok politikai rendszerének a stabilitása attól függött, hogy a „vesztesek” hajlandóak lesznek-e elfogadni a nem szívesen vett eredményeket és támogatni azt a jelöltet, akit korábban elleneztek (lásd még Nadeau és Blais 1993).

A választási politika nem az egyetlen társadalmi intézmény, amely hasznot húz abból, hogy az emberek képesek a nem kívánt eseményekhez is alkalmazkodni (Elster 1983; Jost 1995; Kuran 1998). Például az üzleti és más munkaszervezetek sem tudnának hatékonyan működni, ha az alkalmazottak és a vásárlók nem lennének hajlandóak olyan kellemetlen változásokhoz alkalmazkodni, mint a költségvetés megszorításai vagy az áremelések. Hasonlóképpen az egyetemi hallgatók is gyakran kényszerülnek arra, hogy adminisztratív döntésekhez alkalmazkodjanak az őket érintő irányelvek bevezetésekor, például a tandíj vagy a tantervi követelmények területén. Az alkalmazottakhoz, a vásárlókhoz, a polgárokhoz és a szavazókhoz hasonlóan a diákoknak is fel kell készülniük pszichológiailag a legvalószínűbben bekövetkező eseményre, bármi is legyen az, függetlenül a személyes preferenciáiktól.

Hogyan igazítják tehát az emberek a kíváncsiság belső mércéjét a valószínűségekre vonatkozó külső bizonyítékokhoz? Hogyan korlátozzák reményeiket a bizonytalansággal szemben, és talán még érdekesebb, hogy hogyan küzdenek meg védekezésképpen a nem kívánt események fenyegető lehetőségével? Az egyik eshetőség véleményünk szerint az, hogy az érintett cselekvők meg-racionalizálják az elővételezett eseményeket oly módon, hogy a nagyobb valószínűséggel bekövetkezőnek észlelt eseményeket kíváncsibbnak látják, a kevésbé valószínűket pedig kevésbé kíváncsúnak (Elster 1983; McGuire 1960; McGuire és McGuire 1991; Pyszczynski 1982). Az érv kifejtésében a racionalizáció három szociálpszichológiai elméletére támaszkodunk: a kognitív-disszonancia-elméletre, a rendszer-igazolási elméletre, és a gondolatrendszerek dinamikus elméletére.

A racionalizáció elméletei

Mióta Freud felvetette, hogy a racionalizáció egy „védekezőmechanizmus”, amelynek a segítségével az emberek kivonhatják magukat az alól, hogy fájdalmas felismerésekre jussanak magukkal és környezetükkel kapcsolatban, a pszichológusokat mindig is érdekelte a racionalizáció fogalma. A mai szociálpszichológusok nagyrészt eltávolodtak a terület pszichodinamikai gyökereitől, viszont továbbra is erősen tartja magát az a felfogás, hogy a kognitív és a motivációs tényezők szorosan összefonódnak – gyakran egy implicit vagy nem tudatos szinten (pl. Kruglanski 1996; Kunda 1990; Sherman 1991). A racionalizáció folyamatait illetően, a kognitívdiszsonancia-elmélet ösztönözte a legtöbb empirikus kutatást a szociálpszichológiában (pl. Festinger 1957). Különösen jelentős befolyást gyakorolt azokra a társadalomtudósokra, akik az eljárásokra, eseményekre és intézményekre adott egyéni és közösségi reakciók megértésére törekszenek (pl. Beasley és Joslyn 2001; Elster 1983; Frenkel és Doob 1976; Granberg és Nanneman 1986; Kuran 1998; Regan és Kilduff 1988).

A kognitívdiszsonancia-elmélet A kognitívdiszsonancia-elmélet értelmében az emberek „racionalizáló állatok” (Aronson 1973/1989). Ez a következtetés három fő kutatási területről származik. Először is, számos vizsgálat azt jelzi, hogy az emberek megváltoztatják attitűdjeiket és post hoc igazolást dolgoznak ki valamilyen álszent (pl. attitűdjeikkel ellentétes) viselkedést követően (pl. Aronson 1973/1989; Festinger és Carlsmith 1959). Másodsor, a diszsonanciakutatók azt állítják, hogy az emberek új okokkal (racionalizációkkal) állnak elő azokra a választásokra, amelyeket már megtettek, különösen, amikor a választások nem tetsző következményekkel járnak (pl. Cooper és Fazio 1984; Staw 1976). Harmadsor, az emberek a választott alternatívák értékét szubjektíven kihangsúlyozzák és leszólják az elutasított alternatívákat (pl. Brehm 1956; Lyubomirsky és Ross 1999). A diszsonanciaredukció operacionális meghatározásai eltérnek abban, hogy milyen mértékben tekintik ezt pusztán egy értékelő válasznak vagy inkább az okok egy kognitíve kidolgozottabb láncolatának. A mi vizsgálatunk inkább az értékelő válaszokra összpontosít, mint a kidolgozott igazolásokra, az értékelés és az igazo-

lás folyamatai azonban semmiképpen sem állnak ellentétben egymással. Éppen ellenkezőleg, úgy tűnik, hogy kölcsönösen megerősítik egymást.

A rendszer-igazolási elmélet A rendszer-igazolási elmélet több vonatkozásban is épít a disszonanciaelméletre, de a racionalizációk tágabb körére vonatkozik, beleértve a sztereotípiákat és az ideológiákat is, amelyeket a status quo igazolására használunk, valamint az ítéleteket és a kiértékeléseket, amelyeket meghatározott viselkedések és események racionalizálására alkalmazunk (Jost és Banaji 1994; Jost és munkatársai 2002). Az általános szabály az, hogy a disszonanciakutatók a racionalizáció eseteit azokra korlátozzák, ahol *a)* az emberek személyesen felelősek az események kimeneteléért, amelyeket igazolnak és *b)* a racionalizációk post hoc zajlanak. Mi a helyzet az események nem szándékos kimeneteleivel? Hogyan reagálnak az emberek az elővételezett társadalmi és politikai eseményekre, közöttük azokra, amelyeket nem maguk választottak? A rendszer-igazolási elmélet szerint az emberek (eltérő mértékben) racionalizálják a dolgok aktuális állását, akár személyesen felelősek érte, akár nyernek vagy vesztenek ezzel. Ezen felül a rendszer legitimitási szükségleteit az emberek legjobban azzal elégítik ki, hogy elővételezik a valószínű kimenetelüket, és már előre megracionalizálják ezeket. Amennyiben az emberek erősen motiváltak a rendszer igazolására, a múltbeli események hagyományosabb racionalizációján felül a valószínű eseményeket már előljáróban racionalizálják.

A gondolatrendszerek dinamikus elmélete Valószínűleg az elvárások és a kiértékelések közötti sajátos kapcsolatokat legátfogóbban McGuire és McGuire (1991) kezeli a „gondolatrendszerek” dinamikus elméletében. Azzal az általános feltételezéssel élnek, hogy az attitűdök és a hiedelmek valószínűségi kapcsolatban állnak egymással a mentális rendszer egészében oly módon, hogy az egyik hiedelem megváltozása tovagyűrűző hatásokat kelt a mentális rendszer más távoli területein is (lásd még McGuire 1960; Wyer 1970). A „racionalizáció posztulátuma” értelmében az emberek úgy küzdenek meg a jövőbeli eseményekkel, hogy a kíváncsisági ítéleteiket összhangba hozzák a valószínűségi ítéleteikkel. A szerzők szimmetrikus kapcsolatot határoznak meg, mely szerint:

Az egymáshoz illesztés egyaránt magába foglalja a) az „édes a citrom”-racionalizációt úgy, hogy a valószínűség növekedése fokozza a kívánatosságot és így emelkedik azoknak a kíváratos következményeknek a száma, amelyeket az emberek úgy észlelnek, hogy az alapeseményből származnak, és nő azoknak a nemkíváratos következményeknek a száma is, amelyeket látszólag megakadályozott az alapesemény, valamint b) a „savanyú a szőlő”-racionalizációt, mely szerint a valószínűség csökkenése csökkenti a kívánatosságot és így megnő azoknak a nemkíváratos következményeknek a száma, amelyeket az alapesemény látszólag előmozdított valamint azoknak a kíváratos következményeknek a száma, amelyeket pedig látszólag megakadályozott (McGuire és McGuire 1991, 7).

Az „édes a citrom” - és a „savanyú a szőlő”-racionalizációt együtt tekintve azt jósolhatjuk, hogy pozitív, lineáris korreláció lesz a valószínűség és a kívánatosság megítélése között. Ha megváltoztatjuk egy alapesemény szubjektív valószínűségét, akkor változást figyelhetünk meg az észlelt kívánatosságában is. Az elgondolás itt nem egyszerűen az, hogy az emberek azt remélik, hogy a vágyaik valóra válnak. A racionalizációs posztulátum értelmében az emberek a nem kívánt eseményeket is elfogadják és alkalmazkodnak hozzájuk azzal, hogy kiemelik az esemény szubjektív értékét, amikor a bekövetkezésük valószínűbbé válik. Az intuíciókkal ellentétben az emberek olyan események szubjektív értékét is emelik, amelyek a tudatosan vallott érdekeikkel ellentétben állnak (Elster 1983; Jost 1995; Lane 1962).

A társadalmi és politikai események racionalizációjával kapcsolatos múltbeli kutatások korlátai

Két olyan kutatási irány van, amely közvetlenül a társadalmi és politikai események racionalizációjával foglalkozik. Először is, számos felmérő vizsgálat foglalkozik a szavazási viselkedést követő, döntés utáni disszonanciaredukcióval. Másodszor, több vizsgálat azt jelzi, hogy az elvárások és a kiértékelések egymással korrelációban állnak. Röviden áttekintjük ezeknek a kutatási irányoknak a hozadékát és a korlátaikat, mielőtt áttekintést adnánk a saját hipotéziseinkről és a kutatási elrendezésekről.

Disszonancia-redukció és a szavazófülke A társadalomtudósok gyakran támaszkodnak a disszonanciaelméletre, amikor magyarázatot próbálnak adni a választási eredményekkel kapcsolatos reakciókra (pl. Beasley és Joslyn 2001; Frenkel és Doob 1976; Granberg és Brent 1983; Granberg és Nanneman 1986; Regan és Kilduff 1988). Ez a kapcsolat nagyon is ésszerű, ugyanis a választás ténye (vagy illúziója) a feltevések szerint központi szerepet játszik a kognitív disszonancia működésében és a demokratikus intézmények hatékonyságában. A kutatások azt mutatják, hogy az emberek kedvezőbben ítélik meg az általuk előnyben részesített jelöltet szavazás után, mint szavazás előtt (Frenkel és Doob 1976; Regan és Kilduff 1988). Emellett az emberek kiterjedtebben támogatják a politikai rendszert, miután szavaztak, még akkor is, ha a preferált jelöltjük elvesztette a választásokat (Ginsberg és Weissberg 1978; Nadeau és Blais 1993). A szavazás tehát úgy tűnik, hogy fokozza a rendszer mint egész melletti elköteleződést.

A racionalizáció és a disszonanciaelmélet legtöbb korábbi alkalmazása a politika kontextusában az önigazolás szerepét és a saját szavazási preferencia vagy viselkedés post hoc racionalizációját hangsúlyozta. A rendszer-igazolási elméletre támaszkodva (Jost és Banaji 1994) mi úgy véljük, hogy az emberek nem csak a saját attitűdbeli vagy viselkedéses elköteleződéseiket racionalizálják meg, hanem a tőlük független, nem szándékos vagy csupán elővételezett eseményeket is. Ez a megközelítés összhangban áll a „végeredmény torzító hatásának” kutatásával, amely szerint az emberek kedvező jellemzőket tulajdonítanak a nyertes jelölteknek és kedvezőtlen tulajdonságokat a vesztes jelölteknek, amint az eredmények ismertté válnak (Allison és munkatársai 1996).

Az elméleti nézőpontunk összhangban áll azokkal a felmérési eredményekkel is, amelyekről Granberg és Nanneman (1986) számolt be, vagyis, hogy a szavazók általában véve hirtelen megnövelték Ronald Reagan iránti pozitív elfogultságukat közvetlenül azután, hogy megnyerte az 1980-as választásokat, Jimmy Carter irányában pedig lecsökkentették, miután veszített. Hasonlóképpen Beasley és Joslyn (2001) azt találta, hogy azok a személyek, akiknek a támogatott jelöltje elvesztette a választásokat, ezt követően magasabbra értékelték a nyertes (nem támogatott) jelöl-

tet és leértékelték a vesztes (kezdetben támogatott) jelöltet. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy az emberek úgy alakítják át a saját vágyaikat, hogy kibékíthetők legyenek a megmászhatóan eseményekkel (lásd még Gilbert és Ebert 2001; Gilbert és munkatársai 1998), de nem támogatják egyértelműen azt a felfogást, hogy az emberek a kiértékelésüket a várakozásokhoz igazítják vagy hogy a politikai jelöltekkel kapcsolatban „savanyú a szőlő”-racionalizációt végeznének. A korábbi vizsgálatok fő korlátja az, hogy a racionalizációra a választások előtti és a választások utáni attitűdök eltéréseiből következtetnek, ugyanakkor módszertanilag nem ellenőrzött az, hogy mi történik a köztes időben. Tehát a kíváнатosság változásai összemosódnak számos más tényezővel, köztük a választások közvetítésével a médiákban és azzal, ahogy a jelöltek ténylegesen reagálnak a választási győzelmükre vagy kudarcukra.

A preferencia és az elvárások kapcsolata, valamint a motivációs érintettség szerepe Számos, az elmúlt évtizedekben végzett kutatás azt jelzi, hogy a valószínűség és a kíváнатosság megítélése általában pozitív korrelációban áll egymással (pl. Eiser és Eiser 1975; Granberg és Brent 1983; McGuire 1960; Rothbart 1970). McGuire (1960) például összehasonlította 48 eltérő állítás igazságának és kíváнатosságának a megítélését, és azt találta, hogy az átlagos korreláció 0,40. Eiser és Eiser (1975) 0,54-es átlagos korrelációt kapott 39 lehetséges jövőbeli esemény valószínűségének és kíváнатosságának a megbecslése között. A politika területén Granberg és Brent (1983) 0,51-es átlagos korrelációról számolt be aközött, hogy mennyire számítanak arra, hogy Reagan (vagy Carter) fogja megnyerni az 1980-as elnöki választásokat az Egyesült Államokban, illetve, hogy egymással összehasonlítva milyennek ítélik meg az adott jelölteket. A korrelációs eredmények eléggé nyilvánvaló korlátja az, hogy nem lehet különbséget tenni a vágybeteljesítés (az a tendencia, hogy a kíváнатos események bekövetkezését valószínűbbnek ítéljük) és a racionalizáció (az a tendencia, hogy a valószínű eseményeket kíváнатosabbnak ítéljük) között.

Ennek a bizonytalanságnak a leküzdésére McGuire (1960) kísérletileg keltett változást abban a hiedelemben, hogy egy adott esemény bekövetkezik-e vagy sem, hogy megfigyelhesse a kívána-

tosságban történő változásokat. Az eredmények azt az általános felfogást támogatták, hogy az emberek racionalizációt végeztek úgy, hogy az állítás, és kisebb mértékben egy logikailag kapcsolódó állítás megítélt kívánatossága megnőtt azt követően, hogy az adott állítás igazságának a valószínűségét eltérően becsülték meg (McGuire 1960, 85). Ez a demonstráció elég provokatív volt, de nem szolgált olyan erős tesztel a racionalizációs posztulátum mindkét „oldala” számára, amely egyaránt tartalmazná *a)* az eredetileg vonzó esemény „savanyú a szőlő”-leértékelését és *b)* az eredetileg nem vonzó kimenetel „édes a citrom”-felértékelését.

McGuire és McGuire (1991) megpróbált konkrétabb bizonyítékokkal szolgálni a racionalizáció posztulátuma mellett, amikor megvizsgálta a kívánatos és a nemkívánatos következmények számát, amelyet szabadon alkottak a kutatás résztvevői egy sor vonzó, illetve nem vonzó eseményre adott válaszként. Sajnálatos módon az eredményeik nem szolgáltak bizonyítékkal a racionalizáció mellett az eseménytípustól függetlenül. A bizonyítékok hiányának egyik oka az lehet, hogy a McGuire-ék által vizsgált események (pl. „A fő sporteseményekre a belépődíjak jelentősen emelkedni fognak”) nem keltettek elegendő motivációs érintettséget ahhoz, hogy az egyetemi hallgatókból racionalizációt váltsanak ki.

Pyszcynski (1982) egyik vizsgálata azt az elképzelést támogatja, hogy az emberek csak akkor racionalizálják meg az elővételezett eseményeket, amikor azok viszonylag jelentős következményekkel járnak. Azok a kísérleti résztvevők, akik úgy hitték, hogy viszonylag nagy esélyük van arra, hogy nyerjenek a lottón, hajlamosabbak voltak a jutalmat vonzónak látni, mint azok, akik úgy hitték, hogy kicsik a nyerési esélyeik, de ez csak akkor volt igaz, amikor a lehetséges jutalom nagy volt (és így motiváló), akkor pedig nem, amikor kicsi. Pyszcynski (1982) azt a következtetést vonta le, hogy az emberek leértékelik a nem valószínű pozitív eseményeket, hogy elkerüljék a csalódást, és való igaz, hogy az eredményei jobban támogatni látszanak a nagyon vonzó díj „savanyú a szőlő”-féle leértékelését, mint a kevésbé vonzó díj „édes a citrom”-féle felértékelését. Ugyanakkor elképzelhető, hogy ebben a vizsgálatban a nagy jutalom motivációs tulajdonsága – és nem szükségszerűen a vonzóság szintje per se – hozta létre a racionalizációs hatást. Másképpen fogalmazva, az emberek lehet, hogy

nem törődtek eléggé a kicsi díjjal ahhoz, hogy megracionalizálják, viszont megracionalizálták az erősen motiváló negatív eshetőséget, amilyen a nagy büntetés volt. Tehát a racionalizációs posztulátum két „oldalának” a támogatásában a korábbi kudarcok esetleg annak tulajdoníthatók, hogy a kutatók viszonylag figyelmen kívül hagyták a motivációs érintettség jelentőségét a racionalizációs folyamatban.

Az a felfogás, hogy a motivációs érintettség kritikus szerepet játszik a racionalizációs tendenciákban, nem csak a freudi elméletben van jelen, hanem a motivált társas kogníció területén a mai elméletekben is (pl. Festinger 1957; Kruglanski 1996; Kunda 1990). Ha az események kimenetele motivációs szempontból nem jelentős, akkor ebből következőleg az embereknek nincs szükségük arra, hogy racionalizálják ezeket. Ha a rókát valóban hidegen hagyta volna az, hogy eléri-e a szőlőt, akkor nem lett volna pszichológiailag szüksége arra, hogy leszólja. A mi álláspontunk és a hagyományos disszonanciaelmélet közötti különbség megvilágításához rá kell mutatnunk arra, hogy a motivációs érintettség nem azonos a személyes felelősséggel. Tehát az emberekre nagyon is hathatnak (és így racionalizációt keltenek) olyan társadalmi és politikai események, amelyeket nem maguk választottak (pl. Elster 1983; Jost 1995; Lane 1962).

A motiváció iránti fokozott érdeklődés összhangban áll McGuire és McGuire (1991) hipotézisével, mely szerint a gondolatrendszerekben bizonyos kapcsolatok „szorosabbak” a többihez képest. Amellett érvelnek, hogy a hiedelmek közötti strukturális kapcsolatok szorosabban illeszkednek, amennyiben olyan eseményeket vagy kimeneteket tartalmaznak, amelyek erősen évnovatkozásúak. Továbbá, a gondolatrendszerek elmélete szerint minél szorosabb egy kapcsolat, annál valószínűbb, hogy az egyik terület zavara kihat egy másik területre is. Ez azt jelenti, hogy egy esemény észlelt valószínűségének a megváltozása nagyobb valószínűséggel kelt (racionalizációs) hatásokat a megítélt kíváncsiságban, amennyiben a terület erősen motiváló. Tehát, ahogy Sherman (1991) rámutatott, a gondolatrendszer-elmélet hasonlít más olyan elméletekre, amelyek a kognitív és a motivációs tényezők összjátékát hangsúlyozzák a kívánt következtetések elérésében (pl. Kunda 1990).

A hipotézisek összefoglalása

A kognitív disszonancia, a rendszer-igazolási és a dinamikus gondolatrendszerek elméleteinek az egyesítése arra a jóslatra vezetett minket, hogy az emberek a valószínű, nem szándékos eseményeket előre megracionalizálják, amennyiben motivációs szempontból érintettek. Megkíséreltük a racionalizációnak a „savanyú a szőlő” és az „édes a citrom” formáját egyaránt vizsgálni. Nevezetesen azzal a hipotézissel éltünk, hogy az eredetileg vonzó, illetve nem vonzó eseményeknél egyaránt az emberek a kíváncsisági ítéleteiket összhangba hozzák a valószínűségi de csak akkor, amikor a motivációs érintettségük magas. Az alacsony motivációs érintettségű eseményeknél (akár vonzóak, akár nem) a kíváncsisági ítéleteket nem befolyásolja a valószínűség észlelése. Ezeket a hipotéziseket egy kvázi kísérleti terepvizsgálatban tanulmányoztuk, amelyben az elővételezett választási eredmények racionalizációja szerepelt (1. vizsgálat) és elvégeztünk egy kísérleti vizsgálatot, amely a tandíj emelésének, illetve csökkentésének a racionalizációjával foglalkozott (2. vizsgálat).

A fő racionalizációs hipotézisünk eltér több más arra vonatkozó lehetséges jóslattól, hogy az emberek hogyan reagálnak az észlelt valószínűség megváltozására. A politika birodalmában például a kutatók mellett érveltek, hogy létezik egy „alulmaradó fél hatás”, aminek a révén az emberek preferenciái a kevésbé népszerű (tehát kevésbé valószínű) jelölt irányába mozdulnak el (pl. Ceci és Kain 1982). Ez egy olyan tendencia, amely feltehetőleg azt eredményezi, hogy az emberek egy kevésbé valószínű esemény megítélését a pozitív irányba csúsztatják el. Ezzel ellentétben Mehrabian (1998) bizonyítékkal szolgált a „nyerő fél hatás” mellett, mely szerint az emberek fokozottan támogatják azt a jelöltet, akit népszerűbbnek hisznek (lásd még Simon 1954). A mi racionalizációs hipotézisünk nagyjából abban tér el a nyerő fél hipotézistől, hogy mit jósol a két hipotézis a nem párthívók és a határozatlan szavazók viselkedésére vonatkozóan. Míg a mi hipotézisünk szerint a nem párthívók a párthívókhoz képest kisebb valószínűséggel emelik a vezető jelölt szubjektív kíváncsiságát, addig a nyerő fél hipotézis azt sugallja, hogy azokat, akik nem fektettek be annyit az eseményekbe, nagyobb valószínűséggel befolyásolja a közmegegyezés hatása.

A mi racionalizációs hipotézisünk eltér a kognitívdiszsonancia-elmélet néhány megfogalmazásától is, például Festinger, Riecken és Schachter (1956) és Batson (1975) elméletétől, amely azt sugallja, hogy a cáfoló bizonyítékokkal szemben – például egy kívánt esemény valószínűségének csökkenésekor – az emberek még nagyobb elköteleződést mutatnak a preferált választásuk iránt. Hasonló előrejelzés következik a hiány- és a reaktancia-elméletekből is, amelyek azt jósolják, hogy amikor a kívánt esemény kevésbé elérhetővé válik (azaz, kevésbé valószínű), akkor kíváncsibbá is válik (pl. Cialdini 2001). Ezzel szemben a mi racionalizációs hipotézisünk azt jelzi előre, hogy az emberek minden eseményt szubjektíven felértékelnek amennyiben azok valószínűsége megnő.

Az elővételzett események szubjektív hasznosságáról értekezve, Elster és Loewenstein (1992) felvetette, hogy az emberek „élvezik” azokat a kíváncsias eseményeket, amelyek valószínűek, viszont „rettegnek” a nagy valószínűségű nemkíváncsias eseményektől. Az ő elemzésükből az a hipotézis következik, hogy egy esemény kezdeti valenciáját még intenzívebbnek tapasztalják, amikor a valószínűsége megnő. A kíváncsias események élvezete, amikor megnő a valószínűségük, összhangban áll a racionalizációs hipotézissel, a nemkíváncsias eseményektől való rettegés, amikor valószínűbbé válnak, azonban nem illik össze a racionalizációnak az „édes a citrom”-féle formájával.

Végül, a racionalizációs hipotézis eltér attól is, amit a csoportok közötti konfliktusok elmélete alapján várhatnánk (pl. Tajfel és Turner 1986), nevezetesen, hogy a párthívők fenyegetett helyzetben leértékelik a külső csoport tagjait olyan erős verseny esetén, mint például a politikai választások szoros versenyhelyzete. Ezzel szemben a mi jóslatunk szerint, amely arra a felfogásra épít, hogy a motivált résztvevők bármelyik kimenetelt megracionalizálják, amennyiben valószínűnek vélik, az erősen érintett párthívők leértékelik a saját jelöltjüket, amikor szembekerülnek a vereségének a valószínűségével („savanyú a szőlő”-racionalizáció) és felértékelik a szemben álló jelöltet, amikor azzal kell szembenéznük, hogy valószínűleg őt fogják megválasztani („édes a citrom”-racionalizáció).

1. VIZSGÁLAT

Az 1. vizsgálatban azzal a hipotézissel élünk, hogy a politikai pártok hívei (akik erősen én-érintettek) támogatni fogják bármelyik jelölt megválasztásának az észlelt kívánatosságát, amikor annak a bizonyítékaival találkozunk, hogy valószínűleg nyerni fog, a nem párhívókra viszont ez nem lesz igaz. Ennek az eshetőségnek a tesztelésére megvizsgáltuk a 2000-es elnöki választásokkal kapcsolatos hiedelmeket és attitűdöket az Egyesült Államokban. Egy rövid felmérés keretében manipuláltuk az észlelt valószínűségét annak, hogy Gore vagy Bush fogja megnyerni a választásokat, majd lemértük az egyes jelöltekkel szembeni attitűdöket. A résztvevők politikai hovatartozásáról is gyűjtöttünk információt, így összehasonlíthattuk a demokrata és a republikánus párhívók választait (akikről várható, hogy erősen érintettek a Gore–Bush-választás kimenetelében) a független és a határozatlan nem párhívó személyek válaszaival (akik várhatóan személyesen kevésbé érintettek a választás kimenetelében). A hipotézisünk az volt, hogy a csak a párhívók esetében lesz pozitív, lineáris kapcsolat egy adott jelölt megválasztásának az észlelt valószínűsége és az eredmény megítélt kívánatossága között.

Módszer

Résztvevők A 2000. november 7-i választásokat közvetlenül megelőző hét folyamán összesen 288 személlyel vettük fel a kapcsolatot és arra kértük őket, hogy töltsenek ki egy rövid írásbeli felmérőlapot három hely valamelyikén: a) a San Franciscó-i repülőtéren, b) egy bevásárlóközpontban Palo Altóban, Californiában, illetve c) a Stanford Egyetem területén. Abból a 286 résztvevőből, aki információt szolgáltatott a politikai hovatartozásáról, 115 azt vallotta, hogy demokrata, 83 republikánusnak mondta magát, 88 pedig függetlennek, párton kívülinek, vagy határozatlannak jelölte magát. A válaszadók eltértek fajuk, illetve etnikumuk, életkoruk (18–81 évesig, $M = 41,0$) és nemük szempontjából (154 férfi, 130 nő, 4 személy nem volt hajlandó a nemét megjelölni).

Eljárás

A kutatás résztvevői öt különböző választási felmérőlap-változat valamelyikét kapták meg, amelyeket egyfelől a valószínűséggel kapcsolatos hiedelmek manipulációjára terveztünk, másfelől pedig a kívánatosságra vonatkozó attitűdök mérésére. A kérdőív minden változata ugyanazzal a bevezetéssel kezdődött:

Létezik egy politikai elemzőkből álló szakértő csoport (együttműködésben a Stanfordinál, a Harvardról, a Gallup Poll szolgálatától és a Brookings Intézettől), akik arra specializálódtak, hogy bejósolják a közvélemény „utolsó pillanatban történő eltolódását”. Ez a csoport sikeresen bejósolta a legutóbbi négy elnöki választás eredményeit 1%-os hibahatárral. A számításaik szerint idén a választás napján a szavazatok várható eredménye a következő lesz :

A bevezetőt követően a kérdőív azt jelezte, hogy a szakértő csoport vagy 51 : 43%-os Gore-győzelmet (1. feltétel), vagy 49 : 45%-os Gore-győzelmet (2. feltétel), vagy 47 : 47%-os döntetlent (3. feltétel), vagy 49 : 45%-os Bush-győzelmet (4. feltétel), vagy 51 : 43%-os Bush-győzelmet (5. feltétel) jósolt. Tehát McGuire (1960) módszerét alkalmaztuk, amikor megváltoztattuk az észlelt valószínűséget és megfigyeltük a megítélt kívánatosság távoli változásait.

A valószínű választási eredményekre vonatkozó hiedelmek manipulációját követően a kutatás résztvevőitől azt kérdeztük, hogy *a)* „Mennyire lenne kívánatos, illetve nemkívánatos az ön számára, ha Gore-t választanák meg elnöknek?” és *b)* „Mennyire lenne kívánatos, illetve nemkívánatos az ön számára, ha Busht választanák meg elnöknek?” A résztvevők mind a két kérdésre egy 9 fokú skálán válaszoltak, amely az 1-től (*nagyon nemkívánatos*) a 9-ig (*nagyon kívánatos*) terjedt. A felmérés végén a kutatás résztvevőitől azt kértük, hogy jelöljék meg a politikai hovatartozásukat (republikánus, demokrata, független, más), az életkorukat és a nemüket.

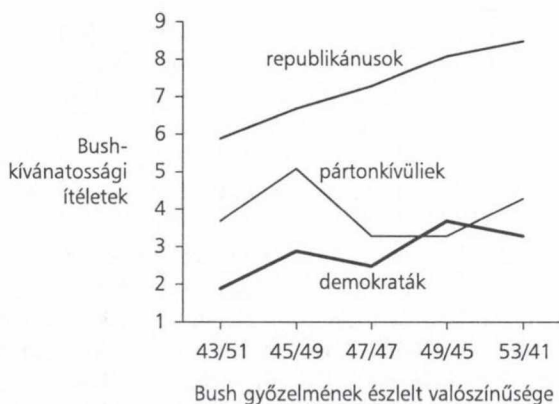
Eredmények

A demográfiai változók hatása Többváltozós elemzést végeztünk annak a tesztelésére, hogy befolyásolja-e a két jelölt kívánatosságának az ítéleteit a nem, illetve az életkor. A pártállás és az ered-

mények valószínűségének változói mellett az elemzés tartalmazott a résztvevők nemére és életkorára vonatkozó változókat is, melyek közül az utóbbit 6 diszkrét kategóriába kódoltuk a következő életkori szakaszoknak megfelelően: 18–30, 31–40, 41–50, 51–60, 61–70, 71 és idősebb. Az elemzés csak a nemek főhatását mutatta ki a kívánatossági ítéletekben, $F(2, 157) = 3,09$; $p < 0,05$. Az egyváltozós elemzések azt mutatták, hogy Gore elnökségét kívánatosabbnak ítélték a női ($M = 5,78$), mint a férfi ($M = 5,26$) válaszadók, $F(1, 158) = 4,40$; $p < 0,05$; míg Bush elnökségét a férfi válaszadók ítélték kedvezőbbnek ($M = 4,45$) a női válaszadókhoz képest ($M = 4,16$), $F(1, 158) = 5,93$; $p < 0,05$. Ez a mintázat összhangban áll a politikában a „nemi eltérésekkel” foglalkozó korábbi kutatások eredményével (Miller, Taylor és Buck 1991). Az életkornak nem volt szignifikáns főhatása és nem volt interakció a demográfiai és a kísérleti változók között. A nemet és az életkort tehát kihagytuk a további elemzésekből.

Többsváltozós elemzés

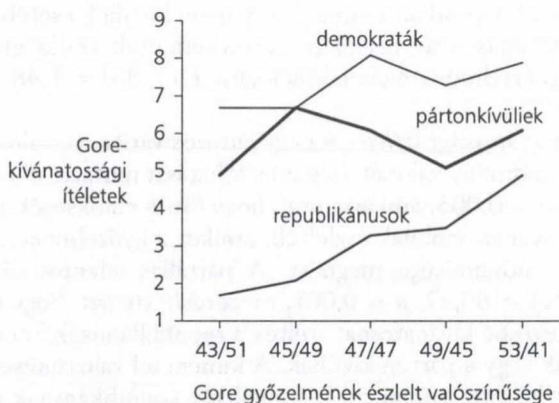
A pártállás és a választási eredmények valószínűségének a hatása
Többsváltozós varianciaanalízist végeztünk annak a tesztelésére, hogy a pártállás (három szint: republikánus, demokrata, párton kívüli) és a választási eredmény valószínűségek (öt szint a Gore győzelmének nagy valószínűségétől a Bush győzelmének nagy valószínűségéig terjedőleg) milyen hatást gyakorolnak Bush, illetve Gore kívánatossági megítélésének két függő változójára. Az elemzés a választási eredmény valószínűség, $F(4, 272) = 4,23$; $p < 0,05$; valamint a pártállás, $F(2, 271) = 106,41$; $p < 0,001$; főhatását mutatta az egyesített kívánatossági pontszámokban. A bejósolt interakció a választási eredmény valószínűség és a pártállás között szintén szignifikáns lett, $F(8, 271) = 2,14$; $p < 0,05$. A Bushra adott kívánatossági ítéletek átlagai az 1. ábrán láthatók, a Gore-ra adott kívánatossági ítéletek átlagai pedig a 2. ábrán szerepelnek az észlelt valószínűség és a motivációs érintettség (azaz pártállás) függvényében. Egyváltozós követő varianciaanalíziseket végeztünk, hogy megvizsgálhassuk a vizsgálati változók sajátos hatását Bush és Gore kívánatosságának a megítélésében külön-külön.

1. ábra. A Bush-elnökség kíváratosságának a megítélése

Egyváltozós elemzések

Bush kíváratosságának a megítélése Annak a meghatározására, hogy befolyásolja-e Bush elnökségének a kíváratossági ítéleteit annak az észlelt valószínűsége, hogy Bush nyeri meg a választásokat, egy személyek közötti varianciaanalízist végeztünk. Az elemzés a választási eredmény valószínűség szignifikáns főhatását mutatta, $F(4, 271) = 2,96; p < 0,02$; ami azt jelzi, hogy Busht valóban kívánatosabbnak észlelték, amikor megnőtt a valószínűsége

2. ábra. A Gore-elnökség kíváratosságának a megítélése

annak, hogy megnyeri a választásokat. Nem meglepő módon, a pártállás is jelentős főhatást gyakorolt, $F(2, 271) = 97,18$; $p < 0,001$; oly módon, hogy Busht sokkal kívánatosabbnak ítélték a republikánusok, mint a demokraták vagy a párton kívüliek. A hipotéziseknek megfelelően, statisztikailag megbízható interakciót kaptunk a választási eredmény valószínűsége és a pártállás között, $F(8, 271) = 2,04$; $p < 0,05$.

Annak érdekében, hogy megvilágítsuk ennek a két szempontos interakciónak a mibenlétét, valamint hogy megvizsgáljuk az észlelt valószínűség és a megítélt kívánatosság között feltételezett lineáris kapcsolatot, súlyozott lineáris összehasonlító tesztet végeztünk külön mind a három eltérő pártállású csoportban (republikánusok, demokraták és párton kívüliek). A republikánus válaszadók esetében a súlyozott lineáris összehasonlító teszt értelemszerűen hatalmas főhatást fedett fel, $F(1, 78) = 16,37$; $p < 0,001$. Ahogy az 1. ábrán látható, a republikánusok erős monoton tendenciát mutattak arra, hogy Busht kívánatosabbnak ítéljék, ahogy Bush győzelmének az észlelt valószínűsége nőtt, és hogy ugyanakkor Busht kevésbé kívánatosnak ítéljék, ahogy a győzelmének az észlelt valószínűsége csökkent, amivel a „savnýú a szőlő” racionalizációs hipotézist támogatták. A demokrata válaszadóknál a súlyozott lineáris összehasonlító teszt csak marginálisan volt szignifikáns, $F(1, 110) = 16,83$; $p = 0,07$. A demokraták mérsékelt „édes a citrom”-hatást mutattak arra, hogy Busht kívánatosabbnak ítéljék, amikor a megválasztása valószínűbbnek tűnt (lásd az 1. ábrát). A párton kívüliek esetében a lineáris összehasonlító tesztben semmi sem utalt az elővételezett választási eredmény racionalizációjára, $F(1, 83) = 1,48$; $n. s.$

Gore kívánatossági ítéletei Az egyváltozós varianciaanalízis a választási eredmény valószínűség erős főhatását mutatta, $F(4, 271) = 4,16$; $p < 0,005$, ami arra utal, hogy Gore elnökségét szignifikánsan kívánatosabbnak észlelték, amikor a győzelmének elővételezett valószínűsége megnőtt. A pártállás jelentős főhatása, $F(2, 271) = 86,77$; $p < 0,001$, megerősítette azt, hogy Gore-t sokkal kevésbé kívánatosnak ítélték a republikánusok, mint a demokraták vagy a párton kívüliek. A kimenetel valószínűsége és a pártállás közötti interakció marginálisan szignifikánsnak mutatkozott, $F(8, 271) = 1,84$; $p < 0,07$.

Az észlelt valószínűség és a megítélt kíváнатosság közötti lineáris kapcsolat tesztelésére ismét súlyozott lineáris összehasonlító tesztek végeztünk a republikánus, a demokrata és a párton kívüliek három válaszadó csoportjának az ítéletein. Racionalizációra utaló eredményeket kaptunk mindkét erősen érintett párthívó csoportban (lásd a 2. ábrát). A republikánusok „édes a citrom”-tendenciát mutattak arra, hogy Gore-t kíváнатosabbnak ítélik, amikor Gore győzelmének az észlelt valószínűsége megemelkedett, $F(1, 78) = 16,82; p < 0,001$. Ugyanilyen lineáris kontraszthatást kaptunk a demokrata válaszadók esetében is, $F(1, 110) = 6,00; p < 0,05$; akik „savanyú a szőlő”-tendenciát mutattak arra, hogy Gore-t kevésbé kíváнатosnak ítélik, amikor a megválasztása kevésbé valószínűnek tűnt. A párton kívüliek nem mutattak szignifikáns racionalizációs tendenciát, $F(1, 83) = 0,95; n. s.$; valószínűleg azért, mert motivációs szempontból nem voltak eléggé érintettek a Bush–Gore-választás eredményében.

Megvitatás

Az 1. vizsgálat eredményei azt jelzik, hogy amikor az emberek egy olyan eseménnyel kerülnek szembe, amelyben erősen érintettek, akkor ennek az eseménynek a kíváнатosságát úgy ítélik meg, hogy összhangba kerüljön annak észlelt valószínűségével. A szakértők választási eredményekkel kapcsolatos előrejelzéseit tartalmazó üzenetek hatást gyakoroltak arra, hogy a republikánus, illetve demokrata válaszadók mennyire kíváнатosnak ítélték meg Bush, illetve Gore elnökségét. Nevezetesen, a bizonyítékok némileg támogatják a „savanyú a szőlő” racionalizációt, melynek értelmében az emberek hajlamosak leértékelni egy korábban vonzó kimenetet, amikor az kevésbé valószínűvé válik, és talán még meglepőbb módon, támogatják az „édes a citrom”-racionalizációt is, mely szerint az emberek hajlamosak felértékelni egy korábban nem vonzó kimenetet, amikor az valószínűbbé válik. A vizsgálatból az is látható, hogy a racionalizáció használata azokra az emberekre korlátozódik, akiket a személyes következménnyel járó kimenettel erősen motivál, a kimenetet akár kedvezőnek, akár kedvezőtlennek tekintik (lásd még Pyszczynski 1982). A párton kívüliek nem mutattak hajlamot az elővételezett választási eredmények

racionalizációjára, vagy azért, mert egyik jelöltet sem részesítettek igazán előnyben, vagy mert tudták, hogy az ő harmadik párti jelöltjüknek nincsen semmi esélye a győzelemre.

Ugyanakkor felvethető számos módszertani kérdés, ahogy az a terepvizsgálatokra általában jellemző. Először is, egyértelműen „sajátos” volt az a politikai kontextus, amelyben a vizsgálat lefolyt. Talán a legkülönösebb és legszorosabb választás volt az Egyesült Államok történetében és így felmerülhet annak a gyanúja, hogy az eredmények esetleg nem általánosíthatók. Másodszor, azt feltételeztük, hogy a párton kívüliek motivációs szempontból kevésbé érintettek a párhívókhöz képest a Bush–Gore-választások kimenetelében, ez a feltételezés azonban lehet, hogy téves. Harmadszor, a párhívók és a párton kívüliek olyan szempontból is eltérhettek egymástól, amely felett nem gyakoroltunk ellenőrzést. Negyedszer, mivel némelyik kérdőívet közvetlenül gyűjtöttük be az egyedi résztvevőktől, elképzelhető, hogy a benyomásmáskeltési megfontolások is hozzájárulhattak az eredmények mintázataához. Végül pedig, az észlelt valószínűség manipulációja összemosódhatott a közmegegyezéssel információkkal, amelyekről kimutatták, hogy az attitűdváltozás hatásos meghatározói (pl. Cialdini 2001; Stangor, Sechrist és Jost 2001). E kérdések megválaszolására egy második vizsgálatot is elvégeztünk, amelyben azt tanulmányoztuk, hogy egyetemi hallgatók hogyan reagálnak tipikus egyetemi adminisztratív döntésekre, a motivációs érintettséget közvetlenül manipuláltuk és nem önbeszámolókra támaszkodtunk, az adatokat névtelenül, tömeges tesztelési helyzetben gyűjtöttük, valamint az észlelt valószínűség olyan manipulációját alkalmaztuk, amely nem állt kapcsolatban az észlelt közmegegyezéssel.

2. VIZSGÁLAT

Amellett érveltünk, hogy a racionalizációs posztulátum két „oldalának” a bizonyítási kísérletei azért nem jártak sikerrel a múltban, mert nem vették megfelelően figyelembe a motivációs érintettség szerepét a racionalizációs folyamatban (McGuire és McGuire 1991; Pyszczynski 1982). A 2. vizsgálatban egyetemi hallgatók egy tömeges tesztelési helyzetben nagy vagy kis mérté-

kü tandíjemelés, illetve tandíjcsökkentés kívánatosságát ítélték meg, amelynek az észlelt valószínűsége alacsony, közepes, vagy magas volt. A kutatási elrendezés tehát egy 2 (kimenetel valószínűsége: tandíjemelés vagy tandíjcsökkentés) \times 2 (motivációs érintettség: nagy vagy kis változás) \times 3 (valószínűség: alacsony, közepes, magas) személyek közötti faktorelrendezés volt. Hipotézisünk szerint a motivációs érintettséget okozó (nagyértékű) tandíjemelés és tandíjcsökkentés egyaránt fokozott racionalizációt eredményez, amikor a valószínűségük megnő, míg a motivációsan kevésbé érintő (kismértékű) tandíjemelés, illetve tandíjcsökkenés esetében ez nem áll fenn.

Ezzel az eljárással kísérletileg manipuláltuk a motivációs érintettség szintjét (azaz, nagy- és kismértékű tandíjváltozások alkalmazásával) ahelyett, hogy egyszerűen azt feltételeztük volna, hogy az emberek különböző motivációs kategóriákba esnek csoporttagságuk alapján. Az esetleges benyomáskeltési aggodalmak minimalizálására minden résztvevő egyszerre töltötte ki a kérdőíveket egy névtelen, tömeges tesztelési helyzetben. Annak az elkerülése végett, hogy a valószínűségekre vonatkozó információk közmegegyezéssel információkat sugalljanak, a valószínűség észlelését azzal váltottuk ki, hogy manipuláltuk, az egyetemi hivatalnokok egy választott bizottsága (nem a diákszervezet) mekkora valószínűséggel valósít meg egy adott kimenetelt. A feltételezett tandíjemelés, illetve tandíjcsökkentés vizsgálatával tovább tudtuk tanulmányozni annak a lehetőségét, hogy az elővételzetten racionalizációk nem csupán a csalódások levezetésére szolgálnak az eredetileg vonzó kimenetek esetében, ahogy Pyszczynski (1982) felvetette, hanem bármilyen motivációsan terhelt kimenetel jelenlétében előfordulhatnak, még eredetileg nem vonzó kimenetek esetében is (Elster 1983; Jost 1995; Lane 1962). Tehát azzal a hipotézissel élünk, hogy a nagyon vonzó nagyértékű tandíjcsökkentés kevésbé kívánatosná válik, ahogy egyre kevésbé valószínű („savanyú a szőlő”-racionalizáció) és a nagyon nem vonzó nagyértékű tandíjemelés kívánatosabbá válik, ahogy egyre valószínűbb lesz („édes a citrom”-racionalizáció).

Módszer

Kísérleti résztvevők A 2. vizsgálat kísérleti résztvevője 203 egyetemi hallgató volt a Stanford Egyetem bevezető pszichológia kurzusáról. A résztvevők között 72 férfi, 122 nő és 9 olyan személy volt, aki nem akart a neméről információt közölni. Az életkoruk 18 és 22 év között volt. Minden résztvevő kreditpontokat kapott a kísérleti részvételéért.

Eljárás

A résztvevők az instrukciókból úgy tudták, hogy a kutatás célja az elsőéves és a másodéves hallgatók véleményének felmérése Stanford tárgyalás alatt álló tandíjpolitikájával kapcsolatban. Ezután a következő állítások 12 változatának valamelyikét kapták meg, egy 2 (kimenetel valenciája: tandíjemelés vagy tandíjcsökkentés) \times 2 (motivációs érintettség: nagy vagy kis változás) \times 3 (valószínűség: alacsony, közepes, magas) kísérleti elrendezés szerint:

Az országos irányvonalak és a Stanford jelenlegi gazdasági helyzete alapján a egyetemi bizalmi testület úgy becsüli, hogy 20% [*vagy 50% vagy 80%*] a valószínűsége annak, hogy az egyetemi hallgatók az elkövetkező 3 évben a tandíj igen nagy [*vagy kicsi*] emelésére [*vagy csökkentésére*] számíthatnak.

A résztvevőktől annak a megítélését kértük, hogy számukra személyesen mennyire lenne kívánatos, illetve nemkívánatos, ha ez bekövetkezne. Az ítéleteket egy 15 fokú skálán adták meg, amely az 1-től (*nagyon nemkívánatos*) a 8-on át (*nem is kívánatos*, *nem is nem kívánatos*) a 15-ig (*nagyon kívánatos*) terjedt.

A manipuláció ellenőrzése (egy eltérő minta használatával)

Szükséges volt igazolni azt, hogy az észlelt valószínűség és a motivációs érintettség viszonylag finom kísérleti manipulációja valóban a szándékolt hatást fejtette-e ki, viszont attól tartottunk, hogy ha a kísérleti személyektől azt kérjük, hogy expliciten ismételjenek el a kísérleti kérdőívben szereplő információkat, az gyanút ébresztene és esetleg torzító hatást gyakorolna a kimenetel

kíváncsiságának megítélésére. Ezért a Stanford egyetemi hallgatók egy eltérő, de hasonló mintájának ($N = 183$) ugyanazokat a kísérleti manipulációkat mutattuk be, mint a fő vizsgálatban, majd arra kértük őket, hogy válaszoljanak (egyedül, névtelen feltevésben) 3 tételre, amely az észlelt valószínűség manipulációját ellenőrizte, és 3 olyan tételre, amely a motivációs érintettség manipulációját ellenőrizte.

Az észlelt valószínűség A három tétel, amelyet az észlelt valószínűség manipulációjának az ellenőrzésére használtunk, a következő volt: a) „Mennyire valószínű maga szerint, hogy a tandíjváltozás megtörténik?” b) „Mennyire valószínűnek tartja, hogy az egyetemi tandíj a Stanfordon viszonylag változatlan marad az elkövetkező 3 évben?” (fordítottan pontozott) és c) „Az ön véleménye szerint mekkora az esélye annak, hogy ez a tandíjváltozás ténylegesen megtörténik?” Ezekre a kérdésekre egy 9 fokú skálán válaszoltak, amely az első két tétel esetében az *egyáltalán nem valószínűtől* a *nagyon valószínűig* terjedt, a harmadik tételnél pedig a *nincs sok esélye* választól a *nagyon jó esélye van* választig terjedt. A három tétel átlagaiból egy mutatót számítottunk ($\alpha = 0,83$).

Ezután egy változós varianciaanalízist végeztünk, ahol a függő változó az észlelt valószínűség volt (a manipuláció három ellenőrző tételének az átlagpontszáma). Az észlelt valószínűség, a valencia (azaz, tandíjemelés vagy tandíjcsökkentés) és az érintettség (azaz, nagyon nagy vagy nagyon kicsi változás) kísérleti változóinál a változókhoz rendelt kódokat vezettünk be független változóként. A valószínűségi feltétel szignifikáns főhatást mutatott, $F(2, 171) = 48,88$; $p < 0,001$; ami azt jelzi, hogy az észlelt valószínűség önbeszámolóit valóban befolyásolta a kimenetel valószínűségének a manipulációja a szándékolt irányban. (Az észlelt valószínűség megítélésének az átlaga 4,26; 4,63 és 6,00 volt a 20%-os, az 50%-os és a 80%-os feltételben, az említés sorrendjében.)

Emellett a valencia főhatása azt jelezte, hogy a tandíjemelést általában valószínűbbnek ítélték ($M = 6,24$), mint a tandíjcsökkentést ($M = 3,64$), $F(1, 171) = 106,77$; $p < 0,001$. A valencia nem állt interakcióban a valószínűség manipulációjával, $F(2, 171) = 0,36$; ami arra utal, hogy a valószínűség manipulációja

nagyjából egyforma hatást gyakorolt mindkét valenciafeltételben. A tandíjemelés és a tandíjcsökkentés esetében egyaránt szakszosan emelkedtek a manipuláció-ellenőrzés átlagpontszámai a 20%-os, az 50%-os és a 80%-os feltételben. Más főhatás, illetve interakció nem volt megfigyelhető.

A motivációs érintettség A motivációs érintettség manipulációjának az ellenőrzésére használt három tétel a következő volt: a) „Amennyiben ez a tandíjváltozás megtörténik, akkor ez mennyire fogja magát személyesen érinteni?” b) „Mennyire érzi úgy, hogy magának (azaz, a diáktestületnek) beleszólása kell legyen egy ilyen mértékű tandíjváltozásba?” és c) „Ön szerint mekkora hatást gyakorolhat ez a tandíjváltozás a jelenlegi diáktestületre?” Ezekre a kérdésekre egy 9 fokú skálán válaszoltak, amely az *egyáltalán nem fog érintenitől az erősen érinteni fog* válaszig terjedt az első tételnél, az egyáltalán nemtől a teljes mértékben válaszig terjedt a második tételnél, valamint az *egyáltalán nem lenne hatása* választól a *nagy hatása lenne* válaszig terjedt a harmadik tételnél. A három tétel átlagaiból egy mutatót számítottunk ($\alpha = 0,65$).

Ezután elvégeztünk egy egyváltozós varianciaanalízist ugyanazokkal a független változókkal, amelyeket fentebb említettünk, valamint az észlelt érintettség függő változójával (a három manipuláció-ellenőrző tétel átlagpontszámai). A várakozásoknak megfelelően, az érintettség feltétele szignifikáns főhatást gyakorolt, $F(1, 171) = 56,44; p < 0,001$. A résztvevők beszámolója szerint, személyesen úgy érezték, hogy a „nagyon nagy” tandíjváltozás ($M = 6,53$) jobban érinti őket, mint a „nagyon kicsi” tandíjváltozás ($M = 5,41$). A valencia is főhatást mutatott, $F(1, 171) = 5,21; p < 0,05$; ami azt jelzi, hogy a tandíjemelést úgy ítélték meg, hogy jobban érinti őket ($M = 6,22$), mint a tandíjcsökkentés ($M = 5,68$). Más főhatást vagy interakciót nem kaptunk.

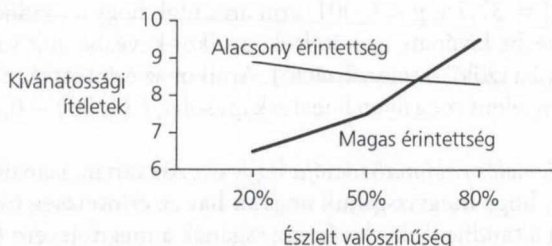
Eredmények

A demográfiai változók hatása A nem és az életkor nem játszott főhatást a kíváncsisági ítéletekben, és nem volt megfigyelhető interakció a demográfiai változók és a kísérletileg manipulált vál-

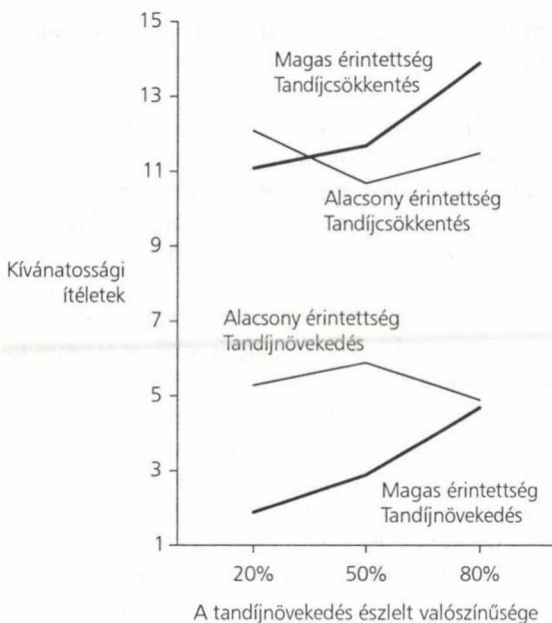
tozók között. Így a nemet és az életkort kihagytuk a további elemzésekben.

A valencia, a kimenetel és a valószínűség hatása Egy $2 \times 2 \times 3$ tényezők közötti varianciaanalízist végeztünk, hogy megvizsgáljuk hogyan hat a motivációs érintettség (kicsi vagy nagy tandíjváltozás), a kimenetelvalencia (tandíjemelés vagy tandíjcsökkentés) és az észlelt valószínűség (20%, 50%, vagy 80%) a lehetséges kimenetek kívánatosságának a megítélésére. Nem túl meglepő módon a valencia jelentős főhatást mutatott, $F(1, 191) = 291,15$; $p < 0,001$, ami azt jelzi, hogy a tandíjcsökkentést mindig kívánatosabbnak ítélték, mint a tandíjemelést. A hipotézisünknek megfelelően, az elemzés szignifikáns két szempontos interakciót mutatott az észlelt valószínűség és a motivációs érintettség között, $F(2, 191) = 5,82$; $p < 0,005$. A három szempontos interakció nem lett szignifikáns, $F(2, 191) = 0,32$; $p = 0,73$. A valenciától függetlenül minden erős érintettséget okozó kimenetelt megracionalizáltak a vsz-ek. Tehát a nagy változásokat megracionalizálták (a kicsiket viszont nem) akár tandíjemelésre, akár tandíjcsökkentésre vonatkoztak azok (lásd a 3. ábrát). Mivel a hipotézisünk az volt, hogy az emberek „édes a citrom” és „savanyú a szőlő” típusú racionalizációt egyaránt végeznek, külön belső elemzéseket is végeztünk a tandíjemelés és a tandíjcsökkentés esetében.

A tandíjcsökkentés racionalizációja Egyváltozós varianciaanalízist végeztünk, hogy megvizsgáljuk hogyan hat a motivációs érintettség és az észlelt valószínűség a tandíjcsökkentés kívánatosságának megítélésére (kedvező kimenetel). Az elemzés csak az

3. ábra. A tandíjváltozások kívánatosságának a megítélése (növekedés és csökkenés vegyesen) magas és alacsony érintettség mellett

4. ábra. A tandíjnövekedés és a tandíjcsökkenés kíváratosságának a megítélése magas és alacsony érzettség mellett

érzettség és a valószínűség között mutatott interakciót, $F(2,82) = 3,04$; $p = 0,05$. Az átlagok a 4. ábrán láthatók.

Az interakció értelmezésére külön súlyozott lineáris összehasonlító tesztek végeztünk a magas, illetve alacsony érzettségű feltételbe sorolt résztvevőknél a megítélt kíváratosság pontszámain. Amikor a motivációs érzettség magas volt, a valószínűség szignifikáns lineáris hatást gyakorolt a kíváratossági ítéletekre, $F(1, 43) = 37,75$; $p < 0,001$; ami arra utal, hogy a tandíjcsökkenést kevésbé kívánatosnak ítélték, amikor kevésbé volt valószínű („savanyú a szőlő”-racionalizáció). Amikor az érzettség alacsony volt, nem jelent meg ilyen lineáris kapcsolat, $F(1, 39) = 0,25$; $n. s.$

A tandíjmelés racionalizációja Egyváltozós varianciaanalízist végeztünk, hogy megvizsgáljuk hogyan hat az érzettség és a valószínűség a tandíjmelés kíváratosságának a megítélésére (kedvezőtlen kimenetel). Megjelent az érzettség fő hatása, $F(1, 109) = 1,36$; $p < 0,001$; ami azt jelzi, hogy a nagy tandíjmelést min-

dig kevésbé kívánatosnak látták, mint a kis tandíjemelést. A bejósolt két szempontos interakció a valószínűség és az érintettség között szintén statisztikailag szignifikáns lett, $F(2, 109) = 3,28$; $p < 0,05$.

Ismét külön súlyozott lineáris összehasonlító tesztekét végeztünk a magas, illetve alacsony érintettségű feltételbe sorolt személyekkel (lásd a 4. ábra átlagait). A magas érintettség feltételében szignifikáns lineáris kapcsolat volt megfigyelhető az észlelt valószínűség és a megítélt kívánatosság között, ami arra utal, hogy a nem tetsző tandíjemelést kevésbé nem kívánatosnak (vagyis kevésbé kívánatosabbnak) ítélték, amikor a valószínűsége megnőtt, $F(1, 53) = 16,24$; $p < 0,001$; ami az „édes a citrom” típusú racionalizációra szolgált bizonyítékkal. Az alacsony érintettségű feltételbe sorolt résztvevők nem mutattak ilyen lineáris asszociációt a valószínűség és a kívánatosság között, $F(1, 56) = 0,18$; $n. s.$

Megvitatás

Ezek az eredmények, amelyek az 1. vizsgálat kiterjesztésére és megismétlésére szolgálnak, azt jelzik, hogy amikor az emberek valószínűségi információkkal kerülnek szembe, akkor valóban megracionalizálják a motivációs szempontból szignifikáns események elővételezett kimeneteleit. Az érdekes az, hogy az emberek a kívánatos és a nemkívánatos kimeneteket egyaránt racionalizálják (pl. Elster 1983; Jost 1995; Lane 1962). A kísérleti módszereinkkel oki kapcsolatot mutattunk ki: az észlelt valószínűség megváltozása a megítélt kívánatosság megváltozására vezet. Továbbá, a 2. vizsgálatban az észlelt valószínűség hatás nem tulajdonítható a közmegegyezéssel kapcsolatos információk hatásának (pl. Cialdini 2001; Stangor és munkatársai 2001).

ÁLTALÁNOS MEGVITATÁS

A kognitívdiszonzancia-elmélet számtalan kutatása azt mutatja, hogy az emberek hajlamosak olyan viselkedéssel kimeneteket racionalizálni, amelyekért személyesen nem felelősek (Aronson 1973/1989; Brehm 1956; Festinger 1957; Frenkel és Doob

1976). A jelen kutatás, amely támaszkodik a rendszer-igazolási elméletre (Jost és Banaji 1994) és a gondolatrendszerek dinamikus elméletére is (McGuire és McGuire 1991), arra mutat rá, hogy az emberek már azelőtt elkezdik racionalizálni a valószínű, nem ellenőrizhető eseményeket, mielőtt megtörténnének. Két vizsgálatban is kimutattuk, egy valós világbeli esemény és egy kísérletileg manipulált esemény felhasználásával, hogy az emberek racionalizálják az események elővételezett kimeneteleit az észlelt valószínűségének megfelelően.

Az eredményeink támogatják a „savanyú a szőlő”-racionalizáció működését, melynek révén az eredetileg vonzó kimenetel (azaz, a támogatott jelölt megválasztása vagy a tandíjcsökkentés) kevésbé kívánatosná válik, amikor a valószínűsége csökken (pl. Elster 1983; Pyszcynski 1982). Emellett bizonyítékkal szolgáltunk a még ravaszabb „édes a citrom”-racionalizációra is, melynek révén az eredetileg nem vonzó kimenetel (azaz, a szemben álló jelölt megválasztása vagy a tandíjemelés) kívánatosabbá válik, ha a valószínűsége megnő (pl. Jost 1995; Lane 1962; McGuire és McGuire 1991). A vonzó és a nem vonzó kimenetek esetében egyaránt azt találtuk tehát, hogy elővételezett racionalizáció csak akkor történik, amikor a személyek motivációs szempontból érintettek az eseményben. Valószínűnek tűnik, hogy korábban azért nem sikerült megerősíteni a racionalizációs hipotézist (különösen az „édes a citrom”-változat esetében), mert a motivációs érintettség relatíve alacsony volt a kísérleti személyek részéről (pl. McGuire és McGuire 1991; Pyszcynski 1982).

Nem találtunk támogató bizonyítékokat a „alulmaradó fél hatásra” a politikában (Ceci és Kain 1982), és csak részben támogatták a megfigyeléseink a „nyerő fél hatást” (Mehrabian 1998; Simon 1954). Nem utalt arra bizonyíték, hogy az eredetileg vonzó kimenetelt, ha kevésbé valószínűvé tesszük, fokozná az elköteleződést, a kedveltséget, vagy a szemben álló féltől való megkülönböztetést, ahogy azt számos alternatív elmélet jósolná (Batson 1975; Cialdini 2001; Festinger és munkatársai 1956; Tajfel és Turner 1986). Habár az emberek lehet, hogy „élvezték” a kívánatos eseményeket, amikor valószínűbbé váltak, úgy tűnt, hogy egyáltalán nem „rettegnek” a valószínű, de nemkívánatos eseményektől, ahogy Elster és Loewenstein (1992) jósolta. Ehelyett azt figyeltük meg, hogy az emberek a valószínű események szubjek-

tív értékét fokozták, a nem valószínű események szubjektív értékét pedig csökkentették, a valenciájuktól függetlenül.

A vizsgálat korlátai és jövőbeli kutatási irányok

Habár az itt közölt vizsgálatok kiterjesztik a felfogásunkat arról, hogy az emberek milyen módokon lehetnek „racionalizáló állatok”-ká (Aronson 1973/1989), számos nehézséget kell majd tisztázni a jövőbeli kutatásokban megvizsgálni. Először is, tudjuk, hogy a társadalom és a politika világában az emberek nem mindig alkalmazkodnak a kellemetlen valósághoz. A történelmi feljegyzések azt mutatják, hogy ugyan a lázadások és a forradalmak viszonylag ritkák a stabilitás és a behódolás irányába mutató általános tendenciákhoz képest, azért mégis előfordulnak (Gurr 1970; Moore 1978). Tehát további kutatásokra van szükség a racionalizáció határainak a megállapításához. Marx és Engels (1848/1977) elmélete szerint a dolgozó szegények csak akkor törekszenek a „fennálló társadalmi feltételek” eltörlésére, amikor úgy érzik, hogy „semmit sem veszhetnek, csak a láncukat” (246). Ez a megfogalmazás a hangsúlyt a kizsákmányolás súlyosságára helyezi (és ennek egyértelmű észlelésére), ami más vizsgálatokban feltárható lenne.

Másodszor, kimutattuk, hogy a „savanyú a szőlő”-és az „édes a citrom”-racionalizációk nem szándékos politikai és adminisztratív események elővételezésekor történnek, a módszereink azonban nem sok fényt vetnek azokra a sajátos kognitív mechanizmusokra, amelyek ezekben a folyamatokban szerepet játszanak. Ésszerűnek tűnik az a feltevés, hogy a racionalizáció a motivált érvelés egy sajátos esete, amely szerint az emberek szelektíven dolgozzák fel az információkat, hogy a kívánt következtetésekhez jussanak el (Kruglanski 1996; Kunda 1990; Sherman 1991). Amikor arra utalunk, hogy a folyamat motivált, az nem jelenti azt, hogy tudatos „akarat” vezérli (Bargh, Gollwitzer, Lee-Chai, Barn-dollar és Trotschel 2001). Nem állítjuk azt, hogy a magas érintettségű feltétel résztvevői tudatosan „motiváltabbak” voltak arra, hogy a kíváncsisági ítéleteiket összhangba hozzák a valószínűségekre vonatkozó hiedelmeikkel, mint az alacsony érintettségű feltétel résztvevői. Inkább úgy véljük, hogy a motivációs

érintettség egy szorosabban összeszövődő kognitív hálózatot aktívál, így az attitűdváltozások nagyobb következményekkel járnak erős motivációk mellett (lásd McGuire és McGuire 1991). Ez egy ésszerű felfogás azokra a dinamikus interakciókra vonatkozóan, amelyek a kognitív és a motivációs folyamatok között zajlanak (pl. Sherman 1991). Egyértelműen jövőbeli kutatásokra van szükség az érintett sajátos pszichológiai mechanizmusok megvilágítására.

Harmadszor, további kutatómunkát igényel annak a meghatározása, hogy azonosak-e a „savanyú a szőlő”- és az „édes a citrom”-racionalizációk affektív funkciói és következményei. Habár McGuire és McGuire (1991) felvetette, hogy valószínűleg mindkétfajta elővételezett racionalizáció abban segíti az embereket, hogy a valóságot figyelmen kívül hagyó vagy „hedonikus” szükségleteiket kielégítsék, mindazonáltal a két folyamat jelentősen eltérhet egymástól. Nevezetesen, az mindenesetre elképzelhető, hogy a „savanyú a szőlő”-racionalizáció inkább a pesszimista gondolkodási stílussal asszociálódik (pl. Zullo és munkatársai 1988), míg az „édes a citrom”-racionalizáció talán az optimizmussal asszociálódik inkább (pl. Taylor és Brown 1988). Amennyiben ez igaz, akkor a kétféle racionalizációról kiderülhet, hogy nagyon eltérő következményekkel jár a megküzdés és a mentális egészség szempontjából (pl. Aspinwall és Taylor 1992).

Negyedszer, a kutatásunk egy kisebb módszertani korlátja az, hogy az észlelt valószínűség összehasonlított a társadalmi közmegegyezéssel az 1. vizsgálatban (a 2. vizsgálatban viszont nem), a motivációs érintettség pedig az elővételezett változás nagyságával mosódott össze a 2. vizsgálatban (az 1. vizsgálatban viszont nem). Habár úgy véljük, hogy ezek a változók gyakran együtt járnak a „valós világban” is, pszichológiai és társadalmi okokból, azért hasznos lenne a jövőbeli kísérleti vizsgálatokban ezeket a változókat egymástól szétválasztani. Ezek a további munkák feltehetőleg segítenék a status quo racionalizálására vonatkozó határfeltételek megállapítását.

Az egyének és a rendszer stabilitására vonatkozó következtetések

A két vizsgálatunk megszorításai ellenére a „savanyú a szőlő” és az „édes a citrom” elővételezett racionalizációk valóban jelentős következménnyel járnak a társadalmi és a politikai rendszerek stabilitására és működésére nézve (lásd még Elster 1983; Jost 1995; Lane 1962). Amikor a hírügynökségek kiadják a választások előtti közvélemény-kutatásaik eredményét, az befolyásolhatja is meg nem is a tényleges szavazói viselkedést (Simon 1954), az 1. vizsgálatunk azonban arra utal, hogy az emberek ennek nyomán elkezdene pszichésen alkalmazkodni a várható kimenetelhez azzal, hogy racionalizálják a vezető jelölt érdemeit és a lemaradó jelölt hátrányait. Valójában elképzelhető, hogy a demokratikus intézmények annyira működnek jól, amennyire az emberek képesek és motiváltak a választási eredmények racionalizációjára, különösen olyan kimenetel esetén, amely eredetileg esetleg nem tűnt vonzónak. A 2. vizsgálatunk eredményei azt jelzik, hogy minden rendszer, még az autokratikus rendszerek is, valószínűleg hasznot húznak a választópolgárok racionalizációiból (lásd még Kuran 1998). Nagyon valószínűnek tűnik, hogy a döntéshozó hatóságok és a hatalmon levők gyakran élvezik az előnyt az olyanfajta racionalizációknak, amelyekről a vizsgálati résztvevőink tettek tanúbizonyságot.

Általános értelemben véve az a tendencia, hogy racionalizáljuk az elkövetkező eseményeket – különösen, amikor nagy az érintettség és jelentősek a következmények – valószínűleg egy erősen adaptív folyamat, mint számos más kognitív-motivációs torzító hatás (pl. Kunda 1990; Taylor és Brown 1988). Ahogy McGuire és McGuire (1991) érvel, az ilyenfajta mentális alkalmazkodás valószínűleg segít az egyéneknek megküzdeni a társas környezet bizonytalanságaival. Gilbert és munkatársai (1998, 3. vizsgálat) választási tanulmányát is érdemes megemlíteni ebben az összefüggésben. Az 1994-es Texas állambeli kormányzói választások kapcsán, ahol George W. Bush és Ann Richards versengett, Gilbert és munkatársai (1998) azt találta, hogy a demokraták sikeresebben alkalmazkodtak az eredményekhez, mint várták, és Busht kedvezőbben ítélték meg a választások után, mint azelőtt. Habár közvetlenül nem próbálták a racionalizációs folyamatot

vizsgálni (sem előljáróban, sem utólag) Gilbert és munkatársai (1998) vizsgálatában, a „pszichológiai immunrendszer” képességeire hivatkozó értelmezésük, amellyel a meglepő vagy nem kívánt eseményekhez alkalmazkodunk, összhangban áll a mi magyarázatunkkal.

A mi megfigyeléseink azt sugallják, különösen, amikor McGuire (1960), Pyszcynski (1982), valamint Gilbert és munkatársai (1998) vizsgálataival együtt tekintjük őket, hogy az emberek figyelemre méltó mértékben képesek és hajlandók alkalmazkodni bármihez, ami valószínűleg bekövetkezik, oly módon, hogy a status quót már akkor elkezdik racionalizálni, mielőtt még valósággá válna. Ahogy „Michael” a Jeff Goldblum játszott szereplő a *The Big Chill* című filmben savanyúan megjegyezte, „Nem ismerek senkit, aki le tudna gyűrni akár csak egy napot is egy-két szaftos racionalizáció nélkül.” Ha ezt a meglátást a mi választási vizsgálatunk felismeréseivel keresztezzük, akkor hasonlóképpen mi is levonhatjuk azt a következtetést, hogy kevés megválasztott elnök érné meg a beiktatás napját, ha nem támogatná fokozottan minden ellenfele egy-két racionalizációval, amelyek némelyike legalább olyan szaftos, mint a legédesebb citrom.

A gyengék megbékítése: a legitim és illegitim magyarázat hatása az érzelmekre, az emlékezetre és a sztereotipizálásra¹

ELIZABETH L. HAINES ÉS JOHN T. JOST

A nyugati világ, legalábbis Machiavelli ideje óta, felismerte, hogy ha a hatalommal rendelkező csoportok és egyének meg akarják nyerni alárendeltjeik egyetértését és együttműködését, akkor valamiféle legitimitásra kell szert tenniük (pl. Christie és Geis 1970; Doob 1983; Weber 1947; Zelditch 2001). A legitimitással kapcsolatos hiedelmek így módon nélkülözhetetlen „támogatással párnázzák ki az autoritást” (Rasinski és munkatársai 1985, 386), nagyrészt azért, mert a legitimitás észlelése a hatalommal rendelkezőket konvencionálisan elfogadott eszközökkel ruhazza föl, hogy társas befolyást gyakoroljanak másokra (French és Raven 1959; Raven 1993). Egyre nagyobb mennyiségű szociológiai, pszichológiai, politológiai és a szervezeti viselkedéssel kapcsolatos kutatás utal arra, hogy a legitimitás értékelése központi jelentőségű az egyének és csoportok közötti hatalmi különbségek elfogadásában vagy elutasításában, s hogy ez az értékelés határozza meg a hatalmi különbségeknek gondolatainkra, érzéseinkre és cselekedeteinkre gyakorolt befolyását is (pl. Elsbach és Sutton 1992; Jost és Major 2001; Major 1994; Ridgeway 2001; Shapiro 1991; Tajfel és Turner 1986; Tyler 1990; Weatherford 1992; Zelditch, megjelenés alatt).

¹ Eredeti közlés: Haines, E. L., & Jost, J. T. 2000. Placating the powerless: Effects of legitimate and illegitimate explanation on affect, memory, and stereotyping. *Social Justice Research*, 13, 219–236.

Köszönetnyilvánítás: Hálánkat fejezzük ki Vita Rabinowitznak a City University of New Yorkról az adatgyűjtésben nyújtott segítségéért, valamint Ronald Dillehay-nak, Hunyady Orsolyának és Larissa Tiedens-nek a jelen tanulmány korábbi változataihoz fűzött értékes megjegyzéseikért.

Amint French és Raven (1959) több, mint negyven évvel ezelőtt kimutatták, a legitimitás a társas hatalom és befolyás elsődleges alapja, mely az embereket arra ösztönzi, hogy a társas interakciókban szervesen jelen lévő mindennapos követelményeknek megfeleljenek (Raven 1993; Yukl és Falbe 1991), s hogy engedelmeskedjenek a törvényeknek és elfogadják az autoritás által meghatározott szabályokat (Rasinski és munkatársai 1985; Tyler 1990). A legitim hatalom a jelek szerint a társas hatalomnak más, French és Raven (1959) által azonosított alapvető tényezőit is működésbe hozza, amennyiben az észlelt legitimitás elősegíti a referens, a jutalmazó, a kényszerítő és a szakértői hatalom észlelését (Carson és munkatársai 1993). Több szempontból is elmondhatjuk tehát, hogy a legitim forrásnak komoly befolyása van (McGuire 1985).

A dolgokat mindazonáltal valamelyest bonyolítja, hogy a legitimitás szubjektív értékelése gyakran igencsak bizonytalan feltételek között történik (pl. Weick 1995). Mivel a társas befolyásolás folyamatai döntő jelentőségűek annak meghatározásában, hogy az emberek a hatalmi különbségeket legitimként észlelik-e vagy sem (pl. Doob 1983; French és Raven 1959; Raven 1993), a legitimitással kapcsolatos nézetek manipulálhatók a hatalomtól megfosztott csoportok megbékítése érdekében. Mivel a legitimitás tipikus esetben valamilyen magyarázatot igényel (Bies és Sitkin 1992; Rex 1961), a hatalmi különbségekre adott magyarázatok fenntarthatják és igazolhatják az egyének és csoportok közti egyenlőtlenséget (pl. Hoffman és Hurst 1989; Jackman és Senter 1983). A magyarázatoknak a hatalmi viszonyok fenntartásában játszott szerepét firtató vizsgálatok ebben a kontextusban kiegészítik és kibővítik azokat a kutatásokat, melyeket a szervezeti viselkedés vizsgálatában azzal kapcsolatban végeztek, milyen szerepük van a magyarázatoknak a megtévesztéssel (Shapiro 1991), a kudarccal (Bies és Sitkin 1992), az egyenlőtlenséggel (Greenberg 1990), az állás elvesztésével (Konovsky és Folger 1991), valamint a rossz vezetéssel (Elsbach és Sutton 1992) való megküzdésben.

Ha az embereknek valamilyen legitim indoklást (pl. tapasztalat vagy szakértelem) adunk a hatalom adott megoszlására, feltehetően kevésbé érzik majd magukat kellemetlenül amiatt, hogy eredményeik másoktól függnék, és könnyebben belenyugszanak helyzetükbe. Ha a hatalomtól megfosztott csoportok tagjai nem

kapnak magyarázatot a helyzetükre, akkor kellemetlenebbül érzik magukat, valamint boldogtalanabbak és elégedetlenebbek lesznek a hatalommal rendelkező csoportok tagjaihoz képest (Sachdev és Bourhis 1985 1991). Az igazságossággal kapcsolatban végzett számos kutatás (pl. Bies és Sitkin 1992; Greenberg 1990; Lind és Tyler 1988; Rasinski és munkatársai 1985; Shapiro 1991; Tyler 1990) támasztja alá, hogyha valamilyen legitim meg alapozást kínálunk a hatalom vagy tekintély gyakorlására, ennek hatására az emberek nemcsak jobb érzéssel veszik tudomásul az egyenlőtlenséget, hanem ez egyúttal kiváló eszköz az alárendeltek szolgálatkészségének biztosítására, s végső soron a fennálló társadalmi struktúra fenntartására is.

Általában véve ésszerűnek tűnik a feltételezés, hogy ennek az állításnak a fordítottja is igaz, vagyis, hogy a hatalmi különbségek illegitim indoklásai (pl. a nepotizmus vagy a protekció) negatív érzelmekhez és a status quo elutasításához vezetnek. Az igazságossággal kapcsolatos elméletek jelentős része, például az egyenlőség vagy a relatív depriváció elméletei azt mondják, hogy az emberek az őket ért igazságtalanságra haraggal reagálnak (pl. Martin és munkatársai 1984). Bár az a feltételezés, hogy az emberek elutasítják az inadekvát magyarázatokat (pl. Greenberg 1990; Konovsky és Folger 1991; Shapiro 1991) józan ésszel evidensnek tűnik. Két egymást kiegészítő kutatási irányzat eredményei is azt mutatják, hogy az emberek elfogadhatják a hatalmi különbségek látszatmagyarázatait vagy akár még viszonylag illegitim magyarázatait is, s nem feltétlenül fogalmaznak meg kifogásokat ezekkel kapcsolatban.

A kétfajta kutatás közül az első Langer és munkatársainak (1978) jól ismert vizsgálatával kapcsolatos, melyben a nem informatív látszatmagyarázatok is elegendőek voltak ahhoz, hogy a vizsgálati személyek együttműködését megnyerjék. A fénymásológépnél például egyszerűen az a kérdés: „Használhatnám a gépet? Fénymásolnom kell” elegendő volt a beleegyezés kiváltásához. Bár ennek a munkának nem volt célja az igazságosság észlelésének kutatása, mégis arra utal, hogy az emberek viszonylag nagylelkűen ítélik legitimnek a másoktól kapott magyarázatokat, különösen, amikor nem gondolnak bele a helyzetbe. Schmitt és munkatársai (1992, 4. vizsgálat) ugyancsak azt találták, hogy az emberek viszonylag elfogadóan viszonyultak ahhoz, amikor má-

sok eléjük álltak a sorban, különösen, ha valamilyen legitim indoklást kaptak a betolakodásra.

A másik ok, amiért feltételezhetjük, hogy a látszatmagyarázatok megbékíthetik a hatalom nélküli embereket, a „rendszerigazolás” pszichológiájával (pl. Jost, megjelenés alatt; Jost és Banaji 1994; Jost és Burgess 2000) kapcsolatos friss elméletekből és kutatásokból eredeztethető. Ennek az irányzatnak a képviselői azt feltételezik, hogy az emberek motiváltak arra, hogy a status quót legitimitással és racionalitással ruházzák föl, hasonlóan ahhoz, ahogyan Lerner (1980) szerint az „igazságos világban” is hisznek. A rendszerigazolás nézőpontjának egyik igen fontos alapfeltevése szerint még a hátrányos helyzetű és hatalomtól megfosztott csoportok tagjai is hajlamosak a társas világ eseményeit úgy észlelni, hogy ezzel a hierarchikus viszonyokat tisztességesnek, igazságosnak, sőt esetleg természetesnek és szükségszerűnek tekintsék. Így tehát, míg Langer és munkatársainak (1978) nézőpontja arra összpontosít, hogyan fogadják el passzívan az emberek mások legitimizáló magyarázatait, a rendszerigazolás nézőpontja szerint az emberek aktívan bekapcsolódhatnak a társas valóság legitimizálásába, még akár úgy is, ha azzal saját hatalomtól megfosztott helyzetüket igazolják. Ez azt jelenti, hogy az emberek úgy gondolkodnak és emlékeznek, hogy „túllépve a nekik adott információn” még a viszonylag illegitim cselekedeteket és cselekvőket is legitimitással ruházzák föl (Jost, megjelenés alatt). Ez részben azért van így, mert az emberek megpróbálnak értelmet adni a körülöttük lévő társas valóságnak (Weick 1995), részben pedig azért, mert meg akarják őrizni azt a hitüket, hogy az eredmények tisztességesek és igazságosak (Lerner 1980).

Ha az emberek az illegitim magyarázatokat (vagy a látszatmagyarázatokat) is a valóságosnál legitimebbnek és igazabbnak fogadják el, akkor az mérhető hatásokkal kell járjon az érzelmekre, az emlékezetre és a sztereotípiákra nézve. Ebből a nézőpontból szemlélve, a látszatmagyarázatok funkciója nem csak a társas interakció gördülékenyebbé tétele és a viselkedéses behódolás elősegítése, mint ahogy Langer és munkatársai (1978) kimutatták. Az ilyen magyarázatok arra is ösztönözhetik az embereket, hogy aktívan átalakítsák a hatalommal rendelkezőkkel kapcsolatos ítéleteiket és a hatalmi különbségek legitimitásával kapcsolatos emlékeiket. A jelen kutatásban annak a lehetőségét vizsgáltuk meg,

hogy az egyszerű társas magyarázatok segíthetnek a hatalomtól megfosztott embereknek helyzetük racionalizálásában, elfogadtatván velük az egyenlőtlenséget és arra ösztönözve őket, hogy társadalmi és pszichológiai igazolásokat keressenek rá.

Konkréten azt jósoltuk, hogy a magyarázatok és a látszatmagyarázatok hatására a hatalomtól megfosztott csoportok tagjai helyzetükkel elégedettebbé válnak, még akkor is, ha ezek a magyarázatok nem adnak objektíven érvényes vagy legitim alapot a hatalomgyakorlásra. Egyik hipotézisünk tehát az volt, hogy a pozitív érzelmek negatív érzelmekhez viszonyított aránya magasabb lesz a hatalomtól megfosztott csoport tagjai körében, ha kapnak magyarázatot a helyzetükre, és alacsonyabb lesz, ha nem kapnak. Az általános elgondolásunk az, hogy az igazolások hatására az emberek kevésbé érzik magukat kellemetlenül a státusbeli vagy hatalmi egyenlőtlenségek miatt, még akkor is, ha viszonylag hátrányos helyzetben vannak. A hatalom megőrzése szempontjából tehát az indoklás és az igazolás egyfajta megbékítő funkciót tölt be.

A korábbi kutatások a rendszer-igazolási elmélettel összhangban azt mutatják, hogy az emberek olyan sztereotipikus attribúciókat és következtetéseket vonnak le, amelyek megmagyarázzák vagy racionalizálják a csoportok közötti státusbeli és hatalmi egyenlőtlenségeket (pl. Allison és munkatársai 1996; Eagly és Steffen 1984; Hoffman és Hurst 1989; Jackman és Senter 1983; Jost és Banaji 1994; Ridgeway, megjelenés alatt). Egy valódi életbeli csoportokkal végzett kísérletsorozatban például Jost azt találta, hogy az emberek az egyik csoportnak a másikhoz viszonyított társadalmi-gazdasági sikerességét sztereotípiáik megváltoztatásával igazolták, amennyiben a sikeres csoportot (legyen az akár saját, akár külső csoport) intelligensebbnek, szorgalmasabbnak és jobb verbális készségekkel rendelkezőnek észlelték, mint a másik csoportot. Ezek a különbségek különösen abban az esetben jelentek meg nagy valószínűséggel, amikor az emberek úgy gondolták, hogy a társadalmi-gazdasági sikerbeli különbségek igazságosak, legitimek és igazolhatók.

A jelen kutatásban azt vártuk, hogy az emberek aktív sztereotípiahasználat segítségével racionalizálják a csoportok közötti hatalmi különbségeket, különösen, amikor magyarázatot is kapnak azokra. Konkréten azt jósoltuk, hogy a) az emberek a hatalommal rendelkező külső csoportot intelligensebbnek, felelősségtelje-

sebbnek, és több érdemmel rendelkezőnek észlelik, mint a hatalommal nem rendelkező külső csoportot, valamint *b)* az emberek a hatalommal rendelkező külső csoportot intelligensebbnek, felelősségteljesebbnek és több érdemmel rendelkezőnek észlelik, amikor kapnak magyarázatot a hatalmi különbségekre, mint amikor nem kapnak. Minél inkább motiváltak az emberek a csoportok közötti hatalmi különbségek legitimitásának fenntartására, annál inkább hajlamosak a hatalommal rendelkező csoportnak a felsőbbrendűsége jellemző tulajdonságokat tulajdonítani, mint például nagyobb intelligenciát és felelősségtudatot, vagy több érdemet (Jost, megjelenés alatt). A hatalommal rendelkező csoportok tulajdonságaival kapcsolatos nézetekben tehát feltehetően tükröződik a rendszer igazolására való törekvés, a rendszer igazolására irányuló tendenciákat pedig felerősíti, ha az emberek valamilyen (akár gyenge) magyarázatot kapnak.

Végül azt is előre jeleztük, hogy az emlékezetben is fellépnek rendszerigazoló torzítások a hatalmi különbségekre adott indoklásokkal kapcsolatban. Konkrétan azt vizsgáltuk meg, hogy hami-san emlékeznek-e az emberek a magyarázatokra, az eredetnél nagyobb mértékű legitimitást tulajdonítva nekik. Azt vártuk tehát, hogy a magyarázat nélküli és az illegitim magyarázat feltételébe sorolt válaszadók tévesen úgy emlékeznek majd, hogy legitim indoklást kaptak a hatalmi különbségekre. Mindez összhangban áll azzal a gondolattal is, mely szerint a társas megismerés a rendszer igazolásának szolgálatában áll, akár implicit vagy nem tudatos szinten is (pl. Jost, megjelenés alatt; Jost és Banaji 1994).

Ezt a három hipotézist egy olyan kísérlet során vizsgáltuk meg, melyben a résztvevők vagy kaptak információt hatalombeli különbségről a saját és egy külső (náluk nagyobb hatalommal rendelkező) csoport között, vagy nem, s ha kaptak ilyen információt, vagy adtunk rá magyarázatot, vagy nem. A hatalommal és a magyarázattal kapcsolatos manipulációkat követően a résztvevők beszámoltak saját érzéseikről, megítélték a nagyobb hatalommal rendelkező külső csoport sztereotip tulajdonságait, valamint fel kellett idézniük a csoportközi hatalmi különbségekre általunk eredetileg adott indoklást.

Áttekintés

A résztvevők négy kísérleti feltétel egyikébe lettek besorolva. A „hatalmi különbségek nélküli” feltételben nem tettünk említést a saját és a külső csoport között hatalmi különbségről. A „magyarázat nélküli” feltételben a résztvevők értesültek a külső csoport javára szóló hatalmi különbségről, ám nem kaptak magyarázatot rá. Az „illegitim magyarázat” feltételében a hatalmi különbséget a barátság és a társas kapcsolatok terminusaiban magyaráztuk, amelyeket a résztvevők az előzetes tesztelés során illegitim indoklásoknak tekintettek a hatalom megszerzése szempontjából. A „legitim magyarázat” feltételében a résztvevőknek azt mondtuk, hogy a külső csoport nagyobb tapasztalata és szakértelme miatt került hatalmi pozícióba. A fenti manipulációkat követően a résztvevőket arra kértük, jelezzék pozitív vagy negatív érzéseiket, becsüljék meg a hatalommal rendelkező csoport intelligenciáját és felelősségtudatát, s végül idézzék föl, miért kapott lehetőséget a másik csoport arra, hogy az ő jutalmuk fölé is rendelkezzen. Ez az eljárás lehetővé tette az érzelmekben, a sztereotipizálásban és a memóriában lejátszódó rendszer-igazolási folyamatok vizsgálatát.

A vizsgálat résztvevői A vizsgálatban a New York-i Hunter College 194 férfi és női hallgatója vett részt. Az életkor 17 és 54 év között ingadozott ($M = 20,5$). A minta etnikai szempontból vegyes összetételű volt: 33,5%-a fehér, 24%-a spanyol ajkú, 16,5%-a ázsiai, 10%-a fekete, 8%-a karibi és 2%-a indiai volt. További 6% vagy nem válaszolt a kérdésre, vagy az „egyéb” kategóriába sorolta magát és nem adott magáról részletesebb felvilágosítást. A nem, etnikai, és koreloszlás mind a négy kísérleti csoportban azonos volt. A hallgatók a kísérletben egy kurzus teljesítésének keretében vettek részt.

Fedőtörténet A vizsgálat résztvevőinek látszólagos feladata a kísérletben az volt, hogy ítélik meg búcsúlevelek eredetiségét, amelyeket Shneidman és Farberow (1957) *Clues to Suicide* című könyvéből vettünk. Ezt a feladatot egy korábbi vizsgálatban már

Ross és munkatársai (1975) is alkalmazták. Igen nehéz volt megítélni, hogy a búcsúlevelek közül melyek a kitaláltak, ezért a csoport teljesítményének megítélésében a hatalomtól megfosztott csoport tagjai kizárólag a kísérletvezető által nyújtott visszajelzésre támaszkodhattak.

A hatalom manipulációja

A csoportok között észlelt hatalmi különbség megteremtése érdekében a kísérlet résztvevőivel elhitettük, hogy egy másik intézmény (a Brooklyn College) hallgatói egy szomszédos szobában várakoznak, hogy megítéljék, rendelkeznek-e a résztvevők a kísérleti feladat elvégzéséhez szükséges készségekkel. A résztvevőknek konkrétan azt mondtuk, hogy teljesítményük alapján a másik csoport fogja eldönteni, elmehetnek-e korábban, vagy maradniuk kell, hogy további instrukciókat kapjanak. A hatalom manipulációját tehát úgy oldottuk meg, hogy tudattuk a résztvevőkkel, hogy egy másik csoport fogja megítélni őket, és hogy a csoport jutalma (esetünkben a szabadon bocsátás) a külső csoport értékelésén múlik majd. A kontrollfeltételben a résztvevőknek egyszerűen annyit mondtunk, hogy a Brooklyn College diákjai szintén részt vesznek ugyanabban a kísérletben (ez volt a hatalmi különbségek nélküli feltétel).

A legitim és illegitim magyarázatok manipulációja

Előzetes tesztelés Az előzetes tesztelő ülések során két pszichológiai kurzusnak összesen 47 diákjával ítéltettünk meg 18 olyan különböző ok relatív legitimitását, amelyek indokolhatják egy csoport hatalmát. Az értékelőket arra kértük, hogy 0-tól („illegitim”) 9-ig („legitim”) terjedő Likert-típusú skálán határozzák meg, mennyire legitim vagy illegitim egy csoport uralkodó helyzete. A legmagasabb átlagos pontértéket a szakértelem, a tapasztalat és a képességek kapták (összesített átlaguk $M = 6,88$), így ezeket említettük a hatalom alapjaiként a „legitim magyarázat” feltételében. Az értékelők szerint igen csekély legitimitása volt ($M = 2,04$) annak, ha valaki azért szerez hatalmat, mert barát-

ságban áll a hatalom birtokosaival, így ezt az indoklást használtuk az „illegitim magyarázat” vagy „látszatmagyarázat” feltételében. Az összetartozó mintákon elvégzett kétmintás t-próba megerősítette, hogy a „legitim” indokot (a szakértelmet) szignifikánsan legitimebbnek észlelték, mint az „illegitim” indokot (a barátságot – $t(46) = 13,71, p < 0,0001$).

Manipulációk Mint már korábban leírtuk, a kísérletben a hatalmi különbséggel nem járó kontrollfeltétellel együtt összesen négy feltétel szerepelt. A három fennmaradó feltételben a hatalomnak ugyanazt a manipulációját alkalmaztuk, vagyis azt mondtuk, hogy a Brooklyn College diákjai fogják meghatározni a Hunter College diákjainak jutalmát. Ezt a hatalmi különbséget a kísérletvezető – aki maga is egyetemi hallgató volt – vagy nem magyarázta meg („magyarázat nélküli” feltétel), vagy olyan indokokkal magyarázta, melyek az előzetes tesztelés alapján legitimként vagy illegitimként voltak osztályozhatók. A „legitim magyarázat” feltételében a kísérletvezető azt közölte a résztvevőkkel, hogy a Brooklyn College diákjai felsőéves pszichológus hallgatók, akik hat kurzust végeztek el a pszichopatológia, hármat pedig a személyiségpszichológia témakörében, és ezen kívül részmunkaidőben a Bellevue Kórház öngyilkossági prevenciók részlegénél dolgoztak. Az „illegitim” magyarázat feltételében a résztvevőknek azt mondták, hogy azért a Brooklyn College hallgatói fogják értékelni őket, mert a kutatás vezetője szintén a Brooklyn Collegeban végzett és ismerősei vannak abban az intézményben.

Függő változók

A hatalom manipulációjának ellenőrzése A manipuláció ellenőrzésére, vagyis hogy meggyőződjünk arról, hogy azok a résztvevők, akiket a három, hatalmi különbségeket magukban foglaló feltételbe soroltunk, kevesebb kontrollt észlelnek eredményeik felett, mint a hatalmi különbségeket nélkülöző feltétel résztvevői, egyetlen tételt alkalmaztunk. A résztvevőktől azt kérdeztük: „Érzése szerint a Brooklyn College diákjaiból álló csoportnak pillanatnyilag mekkora befolyása van az ön csoportjának jutalmazására nézve?” Erre a kérdésre a válaszadóknak 10 fokú skálán kellett jelez-

niük, mennyire érzik magukat hatalommal rendelkezőnek vagy hatalomtól megfosztottnak (0 = semmi befolyásuk nincs az eredmények fölött, 9 = teljes ellenőrzésük van fölöttük).

A pozitív és negatív érzelmek pontozása A kutatás résztvevői még a búcsúlevelekkel kapcsolatos feladatot megelőzően, de már a hatalmi különbségekről és állítólagos okaikról való értesülés után kitöltötték Watson (1988) Pozitív Érzelem-Negatív Skáláját (PANAS). 24 melléknév osztályozásával jelezték, hogyan érezték magukat „az adott pillanatban”. A skála 0-tól (0 = egyáltalán nem) 5-ig (5 = rendkívüli mértékben) terjedt. A skálán a következő 14 negatív érzelmi állapot szerepelt: ijedt, megvető, büntudatos, félelemmel teli, szégyenkező, undorodó, rémült, szenvedő, háborgó, ideges, ingerlékeny, zaklatott, ellenséges, lenéző. A 10 pozitív érzelmi állapot között pedig a következők szerepeltek: érdeklődő, erős, izgatott, éber, aktív, lelkes, odafigyelő, büszke, ihletett, határozott. A kutatás minden résztvevőjére kiszámítottuk a pozitív, valamint a negatív érzelmi állapotok általános pontszámát, továbbá a pozitív állapotoknak a negatívakhoz viszonyított arányát.

A külső csoporttal kapcsolatos sztereotip vélekedések A búcsúlevelekkel kapcsolatos feladat befejezése után a résztvevőket arra kértük, becsüljék meg milyen mértékű intelligenciával és felelősségtudattal rendelkeznek a külső csoport tagjai, vagyis a Brooklyn College diákjai, és jelezzék, szerintük mennyire jogos, hogy ebben a helyzetben ők ítélték meg a Hunter College diákjainak teljesítményét. A kérdések szó szerint a következők voltak: a) „Ön szerint mennyire intelligens a másik csoport?”, b) „Ön szerint mennyire felelősségteljes a másik csoport?”, valamint c) „Ön szerint a brooklynos csoportnak mennyire van joga megítélni az Önök búcsúlevelekkel kapcsolatos értékeléseit?”. A válaszokat 0-tól (egyáltalán nem) 9-ig (nagymértékben) terjedő, Likert-típusú skálán kértük.

Az indoklásra való emlékezés A kísérlet végén a résztvevők feleltválasztós kérdőívet töltöttek ki, melyben arra kértük őket, emlékezzenek vissza rá, miért kapott a másik csoport lehetőséget annak megítélésére, hogy hogyan teljesítettek a búcsúlevelekkel

kapcsolatos feladatban. Az első két lehetséges választást a kísérletvezető forgatókönyvében szereplő indoklás szó szerinti megismétlése alkotta. A lehetséges válaszok a következők voltak: A) „Mert felsőéves pszichológus hallgatók, és egy öngyilkossági prevenciós részlegnél dolgoznak”, B) „Mert a kutatás vezetője szintén a Brooklyn College-ban végzett és ismeri az ottani embereket”, C) „Nem mondták meg nekünk”, valamint D) „Nem emlékszem”. Ezt a kérdést azért tettük föl, hogy megállapítsuk, vajon a résztvevők utólag tévesen legitimebbként emlékeztek-e a hatalmi különbségek okaira, mint amilyenek azok a valóságban voltak.

Eljárás

A résztvevők három és nyolc fő közötti csoportokban érkeztek meg az ülésekre ($M = 4,67$). Egy alsóéves egyetemista kísérletvezető fogadta őket (aki nem tudott a vizsgálat hipotéziseiről), és elsőként azt kérte, hogy válasszanak egy nevet a csoportjuk számára. A csoportok neveit a résztvevők a kísérlet során kis, feltűzőtt névtáblákon mindvégig magukon viselték. Miután helyet foglaltak a laboratóriumban, a kísérletvezető tájékoztatta őket, hogy egy olyan kutatásban fognak részt venni, amely az öngyilkosság előrejelzésével foglalkozik, az ő hozzájárulásuk pedig értékes információt nyújthat az egészségügy számára. Ezután ismertette nekik a búcsúlevelekkel kapcsolatos feladatot.

A kísérletvezető ezután azt mondta, hogy az egyik szomszédos szobában (amelynek ajtajára feltűnő jelet helyeztünk) egy másik csoport is részt vesz a vizsgálatban. A résztvevőkkel közölték, hogy ez a csoport a Brooklyn College hallgatóiból áll. A „hatalmi különbségek nélküli” feltételben csak annyit mondtak nekik, hogy a másik csoport diákjai is részt vesznek ugyanabban a vizsgálatban. A kísérletvezető azt mondta a résztvevőknek, hogy a Brooklyn College diákjai értékelik majd a búcsúlevelekkel kapcsolatos feladatban nyújtott teljesítményüket, és ők döntenek el, hogy a Hunter College hallgatói mikor hagyhatják el a laboratóriumot. A résztvevőknek vagy nem adtunk magyarázatot a hatalmi különbségekre, vagy legitim magyarázatot adtunk rá, vagy pedig illegitimet.

A kísérletvezető ezután azt mondta, hogy a következőkben elő-

ször is fel kell majd mérni a kísérlet résztvevőinek hangulati állapotát, mert a hangulat hatással lehet arra, hogyan ítélik meg az emberek a búcsúlevelek valódiságát. A pozitív és negatív érzelmi állapotok jellemzését követően a résztvevők kettesével kapták meg a búcsúleveleket, amelyekről közösen (csoporthoz) kellett megállapítaniuk, hogy az egy-egy párban szereplő levelek közül melyik a valódi. Miután a csoport végzett a feladattal, a résztvevők egyénileg kitöltötték azokat a kérdőíveket, amelyek a másik csoport tulajdonságainak észlelésére (vagyis a sztereotip vélekedésekre) kérdeztek rá. Mikor a kérdőívvel is végeztek, a kísérletvezető kivitte a búcsúlevelek valódiságára vonatkozó értékeléseket a szobából, látszólag azért, hogy a másik csoport megítélhesse azokat. Ezután megkérte a résztvevőket, hogy miközben várakoznak, töltsenek ki egy újabb kérdőívet, amelynek kérdései arra vonatkoztak, hogyan észlelték a hatalmi különbséget, valamint annak legitimitását, és hogyan emlékeztek a különbségre adott magyarázatra. Miután a résztvevők ezt a kérdőívet is kitöltötték, a kísérletvezető visszajött a szobába, és közölte a csoporttal, hogy nagyon jól teljesítettek, ezért máris hazamehetnek. A kutatás résztvevőit a teljes adatgyűjtés befejezése után újra összehívtuk, és tájékoztattuk őket a kísérlet valódi céljáról.

Eredmények

A hatalom manipulációjának ellenőrzése Hogy meggyőződjünk arról, hogy a kísérleti feltételekbe osztott résztvevők valóban észleltek hatalmi különbséget saját csoportjuk és a másik csoport között, azt kérdeztük tőlük: „Érzése szerint jelenleg a Brooklyn College diákjaiból álló csoportnak mekkora ellenőrzése van az ön csoportjának kimenete felett?” Az eredmények azt mutatják, hogy abban a három helyzetben, amelyben volt hatalmi különbség [legitim feltétel ($M = 4,58$), illegitim feltétel ($M = 4,67$), valamint magyarázat nélküli feltétel ($M = 4,29$)], a résztvevők valóban szignifikánsan nagyobb hatalmat tulajdonítottak a másik csoportnak, mint annak a feltételnek a résztvevői, ahol nem alkalmaztunk hatalmi különbségekre vonatkozó manipulációt [$M = 2,17$, $F(3,187) = 8,92$, $p < 0,0001$]. A hatalom manipulációja tehát hatékony volt.

A pozitív és negatív érzelmi állapotokra vonatkozó osztályozások
A pozitív és negatív érzelmi állapotok skáláinak magas megbízhatósági mutatói voltak ($\alpha = 0,84$, illetve $0,85$). Minden résztvevőre kiszámítottuk a pozitív és negatív érzelmi állapotok átlagos pontszámait. A résztvevők inkább pozitív állapotokról számoltak be ($M = 3,08$, $SD = 0,72$), mint negatívokról ($M = 1,36$, $SD = 0,49$), a két dimenzió pedig pozitívan korrelált egymással, ám ez nem volt szignifikáns ($r = 0,09$, n. s.). Mivel a pozitív és a negatív érzelmi állapotok közötti korreláció pozitív előjelű volt, és mivel a pozitív érzelmi állapotok erős túlsúlyban voltak, úgy döntöttünk, hogy minden résztvevőre kiszámoljuk a pozitív állapotok negatívakhoz viszonyított arányát, és a további statisztikai elemzésekben ezt használjuk függő változóként.

Az eredmények azt mutatják, hogy az érzelmek tekintetében nem volt statisztikailag megbízható különbség a „legitim magyarázat” és az „illegitim magyarázat” feltételei között [$M = 2,92$, illetve $M = 3,40$, $t(92) = -0,68$, n. s.]. Ha viszont a két feltételt együttesen vizsgáljuk, akkor úgy tűnik, hogy pozitívabb érzelmekeket váltottak ki, mint a „magyarázat nélküli” feltétel ($M = 3,17$, illetve $M = 2,32$). Mivel a varianciák egyenlőségét tesztelő Levene-próba szignifikáns különbséget jelzett a „magyarázattal járó” és a „magyarázat nélküli” feltételek között [$F(1,142) = 3,82$, $p = 0,05$], a két feltételben jelentkező érzelmi állapotok közötti különbséget t-próbával vizsgáltuk, mely eleve egyenlőtlen varianciát feltételez. Az elemzés azt mutatta, hogy a pozitív érzelmek negatívakhoz viszonyított aránya valóban szignifikánsan magasabb volt, amikor adtunk valamilyen magyarázatot a hatalmi különbségekre, mint amikor nem adtunk [$t(108,59) = 2,35$, $p = 0,02$], ami alátámasztja az első hipotézisünket.

A külső csoporttal kapcsolatos sztereotip vélekedések
A kutatás résztvevőit a hatalom és a rá adott magyarázat különböző feltételei mellett kértük meg arra, hogy becsüljék meg, mennyire intelligens és felelősségteljes a Brooklyn College diákjaiból álló külső csoport, és mennyire van joguk megítélni a Hunter College diákjainak teljesítményét a búcsúlevelekkel kapcsolatos feladatban. Az észlelt intelligencia és felelősségtudat, valamint „ítélkezési jog” három függő változóján kétfajta többváltozós elemzést végeztünk el. Először összehasonlítottuk a „hatalmi különbségek

nélküli” feltételt a másik három, hatalmi különbségeket tartalmazó feltétellel a tekintetben, hogy vajon a hatalmi különbség befolyásolta-e a külső csoportról alkotott sztereotip vélekedéseket. A második elemzés során pedig összehasonlítottuk azt a feltételt, amelyben volt hatalmi különbség a két csoport között, ám erre nem adtunk magyarázatot („magyarázat nélküli” feltétel) azzal a két feltétellel, amikor meg is magyaráztuk a hatalmi különbséget. Ezzel az elemzéssel azt kívántuk eldönteni, vajon magyarázatok nyújtása elősegíti-e a rendszerigazoló sztereotipizálást.

A „hatalmi különbségek nélküli” feltételnek a három, hatalmi különbséget tartalmazó feltétellel való összehasonlítása során elvégzett többváltozós elemzés azt mutatta, hogy a hatalomnak volt általános hatása a három sztereotip értékelésre [$F(1,187) = 3,39, p < 0,02$]. Az egyváltozós elemzések pedig azt mutatták ki, hogy a két csoport közötti hatalmi különbség hatására a Hunter College diákjaiból álló saját csoport a Brooklyn College diákjainak hatalommal rendelkező csoportját szignifikánsan intelligensebbnek és felelősségteljesebbnek ítélte, viszont a „hatalmi különbség nélküli” feltétel résztvevőihez képest nem gondolták úgy, hogy a másik csoportnak több joga lenne értékelni a teljesítményüket. Az átlagok és az egyváltozós elemzések eredményei az 1. táblázatban láthatók. Úgy tűnik, hogy a résztvevők valóban arra használták a sztereotípiákat, hogy igazolják a két csoport közötti hatalmi különbséget.

1. táblázat. A hatalmi különbségek hatása a külső csoporttal kapcsolatos sztereotip vélekedésekre

	Nincsenek hatalmi különbségek ($n=46$)	Vannak hatalmi különbségek ($n=146$)	Egyváltozós F -érték ($df=1,189$)
Intelligens	5,87 (1,09)	6,24 (1,16)	3,65**
Felelősségteljes	5,76 (1,52)	6,44 (1,46)	7,40
„Ítélezési jog”	4,80 (2,47)	4,48 (2,36)	0,63 (n. s.)

Megjegyzés: A magasabb számok azt jelentik, hogy a válaszadók a külső csoportot intelligensebbnek és felelősségteljesebbnek látták, valamint több „ítélkezési jogot” tulajdonítottak neki.

* $p < 0,06$; ** $p < 0,01$.

2. táblázat. A hatalmi különbségek magyarázatának hatása a külső csoporttal kapcsolatos sztereotipikus nézetekre

	Nincs magyarázat (<i>n</i> =46)	Van magyarázat (<i>n</i> =146)	Egyváltozós <i>F</i> -érték (<i>df</i> =1,189)
Intelligens	5,94 (1,02)	6,37 (1,20)	4,61*
Felelősségteljes	5,88 (1,42)	6,70 (1,40)	11,05***
„Ítélezési jog”	3,75 (2,23)	4,85 (2,36)	7,20**

Megjegyzés: A magasabb számok azt jelentik, hogy a válaszadók a külső csoportot intelligensebbnek és felelősségteljesebbnek látták, valamint több „ítélkezési jogot” tulajdonítottak neki.

* $p < 0,5$; ** $p < 0,1$; *** $p < 0,01$.

Amikor csak azokat a feltételeket vizsgáltuk, amelyekben fennállt hatalmi különbség, a „magyarázat nélküli” feltételt hasonlítottuk össze azzal a két feltétellel, amelyekben szerepelt magyarázat. (A „legitim magyarázat” és az „illegitim magyarázat” feltételei között ezúttal sem volt különbség). A többváltozós elemzés a magyarázat általános hatását mutatta ki a három sztereotip vélekedésre [$F(1,141) = 4,79$, $p < 0,005$]. Az egyváltozós elemzések azt mutatták, hogy a magyarázat nyújtásának hatására (legyen az legitim vagy illegitim) a külső csoportot szignifikánsan intelligensebbnek és felelősségteljesebbnek ítélték, és nagyobb „ítélkezési joggal” is ruházták fel. A magyarázat hatásának átlagai és az egyváltozós elemzések eredményei a 2. táblázatban láthatók. Az adatok tehát alátámasztják azt a gondolatot, mely szerint az emberek nagyobb valószínűséggel alkalmaznak a hatalomgyakorlást igazoló sztereotípiákat, amikor magyarázatot kapnak a hatalmi különbségekre, mint amikor nem. Ismét azt mondhatjuk, hogy a jelek szerint még a viszonylag illegitim magyarázat is ugyanolyan jól működött, mint a legitim.

Az indokokra való emlékezés A kísérlet végén arra kértük a résztvevőket, hogy idézzék fel a Brooklyn College és a Hunter College hallgatói közötti hatalmi különbségekre adott magyarázatot. A feleletválasztós kérdésben négy lehetőség szerepelt: A) „Mert felsőéves pszichológus hallgatók, és egy öngyilkossági prevenciós részlegnél dolgoznak”, B) „Mert a kutatás vezetője szintén a Brooklyn College-ban végzett és ismeri az ottani embereket”, C) „Nem mondták meg nekünk”, valamint D) „Nem emlékszem”.

Az első lehetőség a „legitim magyarázat”, a második az „illegitim magyarázat” feltételének, a harmadik a „magyarázat nélküli” feltételnek felelt meg. Az egyes lehetőségeket választó résztvevők százalékos arányai kísérleti feltételek szerinti bontásban a 3. táblázatban láthatók. Mint láthatjuk, a válaszadók legitimebb indoklásokra emlékeztek, mint amilyeneket a valóságban kaptak. Vagyis az olyan feltételekben, amelyekben *nem* az A) választás volt a helyes, az esetek 30–81%-ában adták ezt a választ a vizsgálati személyek. Ezzel ellentétben, azokban a feltételekben, amelyekben *nem* a B) választás volt a helyes, a résztvevők csupán az esetek 3–14%-ában adtak *b)* választ. A semmiféle magyarázatot nem kapó és az illegitim magyarázatot kapó résztvevőknek durván egyharmada emlékezett tévesen úgy, hogy legitim magyarázatot kapott a hatalmi különbségekre, míg a legitim magyarázatot kapóknál mindössze tizedennyi volt azoknak az aránya, akik tévesen úgy emlékeztek, hogy illegitim magyarázatot kaptak.

3. táblázat. Az emlékezeti feladatban a hatalmi különbségek egyes magyarázatait felidéző válaszadók százalékos aránya (kísérleti feltételek szerinti bontásban)

	Nincs magyarázat (n=48)	Illegitim magyarázat (n=43)	Legitim magyarázat (n=31)
„Mert van gyakorlatuk”	33,3	30,2	80,6
„Mert a kutatásvezető barátai”	0	41,9	3,2
„Nem mondták meg”	47,9	18,6	9,7
„Nem emlékszem”	18,8	9,3	6,5

Megjegyzés: A helyes válaszokat dőlt számmal szedtük.

Ha kizárólag azt a három feltételt vesszük szemügyre, amelyekben szerepelt hatalmi különbség, a válaszadóknak átlagosan 50%-a ($n = 54$) választotta a „legitim” magyarázat lehetőségét, 18%-uk ($n = 19$) az „illegitim” magyarázatot, míg 32%-uk ($n = 34$) emlékezett úgy, hogy nem kapott magyarázatot. A két szempont függetlenségét tesztelő χ^2 próba eredménye azt mutatja, hogy az emberek nem egyszerűen elfelejtik, hogy miért van hatalma fölöttük a másik csoportnak, hanem egyenesen hamisan emlékeznek, az illegitim magyarázatok helyett legitimeket felidézve [$\chi^2 (2, n = 107) = 32,45, p < 0,0001$]. (A χ^2 próba elvárt és tény-

legesen kapott értékei a 4. táblázatban láthatók.) Ezek az eredmények azt mutatják, hogy sokkal több résztvevő idézett fel legitim magyarázatot a hatalmi különbségekre, mint ahányan tényleg azt kaptak.

4. táblázat. A hatalomra adott magyarázatokról szóló emlékekre vonatkozó χ^2 próba

A magyarázatról szóló emlék	Elvárt	Megfigyelt	Különbség
Legitim hatalom	29	54	+25
Illegitim hatalom	39	19	-20
Nincs magyarázat	39	34	- 5

$$\chi^2 = 32,45, df = 2. p < 0,0001$$

Megbeszélés

Csoportok közötti hatalmi különbséget vizsgáló kísérletünkben azt találtuk, hogy az előzetes tesztelés során illegitimnek értékelt magyarázatok ugyanolyan hatékonyan tették elviselhetőbbé a hatalomtól megfosztott csoportok tagjai számára nehéz helyzetüket, mint a legitim magyarázatok, és növelték a hatalommal rendelkező külső csoporttal kapcsolatos kedvező sztereotípiák felbukkanásának valószínűségét. Az előzetes tesztelés során azt kaptuk, hogy ha valaki barátság (és nem szakértelem) alapján jut hatalomhoz, azt általában illegitim magyarázatnak tekintik. Ennek ellenére úgy tűnik, lehetséges, hogy a hatalomtól megfosztott emberek valóságos (és nem hipotetikus) helyzetbe kerülve sokkal nagyobb valószínűséggel tekintenek legitimnek olyan helyzeteket, amelyekben jelen van a nepotizmus, amennyiben motiváltak arra, hogy igazolják a másik fél hatalmát. Az emberek tehát nagyobb hajlandósággal fogadják el a viszonylag illegitim magyarázatokat, mint azt elvárnánk; vélhetően azért, mert feltételezik, hogy ha kapnak valamiféle magyarázatot, az arra utal, hogy legalább figyelembe vették az ő szempontjukat is.

Azt találtuk, hogy ahhoz a feltételhez képest, amelyben nem adtunk magyarázatot a hatalmi különbségekre, mind a legitim, mind az illegitim magyarázat növelte a válaszadók által átélt pozitív érzelmek negatívakkhoz viszonyított arányát. Más szóval tehát,

az illegitim magyarázat megbékítette a hatalomtól megfosztottakat. Ami a sztereotípiákat illeti, azokban a feltételekben, amelyekben a külső csoportnak a saját csoportnál nagyobb hatalma volt, az emberek intelligensebbnek és felelősségteljesebbnek vélték a külső csoport tagjait, mint amikor ugyanez a külső csoport nem volt hatalmi helyzetben. A hatalmi különbségeket alátámasztó magyarázat jelenléte pedig (legyen az legitim vagy illegitim) tovább erősítette az ilyen sztereotípiákat.

Végül azt is kimutattuk, hogy az emberek tévesen legitimebbként emlékeztek a kapott magyarázatokra, mint amilyenek azok a valóságban voltak. A semmilyen magyarázatot nem kapó vagy illegitim magyarázatban részesülő vsz-ek több, mint 30%-a tévesen úgy emlékezett, hogy legitim magyarázatot kapott a hatalmi különbségekre. A legitim magyarázatot kapó válaszadóknak ugyanakkor mindössze 3%-a emlékezett tévesen úgy, hogy illegitim magyarázatot kapott. Úgy tűnik tehát, hogy az emlékezetben működik valamilyen arra irányuló tendencia, hogy az ember utólag legitimebbként idézze fel a körülményeket, mint amilyenek azok a valóságban voltak. Tudtunkkal ez az első olyan kutatás, amely a rendszert kiszolgáló emlékezeti torzítást mutatott ki.

Mindezek az eredmények alátámasztják a rendszerigazolás nézőpontját, mely azt feltételezi, hogy az emberek kognitíven és ideológiailag támogatják a status quót, még akkor is, ha hátrányos vagy hatalomtól megfosztott helyzetben vannak. A rendszerigazolás elmélete tehát azt jósolja, hogy az emberek úgy torzítják el a társas események és a hierarchikus struktúrák észlelését, hogy megőrizték, vagy éppen megnöveljék azok legitimitását. Kutatásunkban ezt a legitimációs torzítást, az érzelmeket, a sztereotípiákat és az emlékezetet mérő eszközök segítségével mutattuk ki. Mindez alátámasztja azt a gondolatot, hogy a gondolkodás a társadalmi rendszer szolgálatában áll (Jost, megjelenés alatt).

Természetesen meg kell említenünk a jelen kutatás korlátait is. Először is, a hatalommal rendelkező és a hatalom nélküli csoport tagjai nem találkoztak ténylegesen a kísérlet során, így a helyzetről alkotott ítéletek viszonylag elvontak voltak. Nem tudjuk, vajon a viselkedéses interakció ebben a kontextusban az elvárások megerősítéséhez és a hatalmi különbségek felerősödéséhez vezetett volna-e (pl. Copeland 1994; Ridgeway, megjelenés alatt), vagy lehetőséget kínált volna-e a hatalomtól megfosztottak szá-

mára, hogy megkérdőjelezzék a másik csoport fensőbbbségét. Ugyancsak a kutatás korlátai között kell megemlítenünk, hogy a feladat, valamint a kimeneti függőség jellege valószínűleg nem érintette személyesen a résztvevőket oly mértékben, mint amennyire ez a csoportok közötti hatalmi különbségek számos „valódi életbeli” példájáról feltételezhető. Ennek eredményeképp lehetséges, hogy a válaszadók gyakrabban fogadták el „gondolkodás nélkül” a legitimizáló magyarázatokat (Langer és munkatársai 1978), mint tették volna ezt akkor, ha a dolog komolyabb következményekkel jár. Egy vizsgálatban Konovsky és Folger (1991) például azt találták, hogy az elbocsátások áldozatait nem befolyásolták különösebben a nekik adott magyarázatok. A vizsgálat harmadik korlátja az, hogy nem tesz egyértelmű különbséget a csoportok közötti hatalmi különbségek igazolására, valamint a kísérletvezető hatalmának igazolására irányuló tendenciák között. Lehetséges, hogy a résztvevők az illegitim magyarázatot legalábbis részben azért fogadták el, mert motiváltak voltak, hogy a kísérletvezető tekintélyét legitimként tapasztalják meg. Végül kutatásunk negyedik korlátja az, hogy nem vizsgált olyan helyzeteket, amelyekben a hatalmi különbségekre szélsőségesen illegitim magyarázatok születnek. Az „illegitim magyarázat” feltételének instrukcióit annak az előzetes tesztnek az eredménye alapján fogalmaztuk meg, melyben azt találtuk, hogy az emberek a barátságot és a protekciót nemigen tartják legitim magyarázatnak a hatalmi különbségekre. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a kísérlet során a résztvevők nem érezték nagyon illegitimnek ezeket az indoklásokat. Ez az eredmény több szempontból is jól tükrözi a rendszerigazolás jelenségét, vagyis az embereknek azon hajlamát, hogy erősítsék a társas események legitimitását. Elképzelhető azonban, hogy a hatalmi különbségek szélsőségesen illegitim magyarázatait (pl. faji vagy nemi preferenciákat) sokkal kevésbé fogadták volna el.

Bár ahhoz, hogy végleges következtetésre juthassunk a hatalomtól megfosztottak könnyű megbékíthetőségét illetően még további kutatásokra van szükség, úgy tűnik, hogy ez a tanulmány valamelyest betekintést nyújt a csoportok közötti hatalmi különbségekre adott reakciók szociálpszichológiájába. Konkrétan azt találtuk, hogy a magyarázat hatására az emberek könnyebben elviselik, hogy kicsi a hatalmuk, és nagyobb mértékben racionalí-

zálják a status quót. Kutatásunk továbbá azt is mutatja, hogy a hatalomtól megfosztott csoportok tagjai mind aktív, mind passzív módon elfogadják helyzetüket, amint az a sztereotip ítéletekben és az emlékezeti torzításokban is megmutatkozik. Az illegitim magyarázatok elfogadása tehát elképzelhető, hogy nem is annyira „gondolkodás nélkül” történik, mint ahogy azt Langer és munkatársai (1978) feltételezték. Ez az elfogadás bizonyos esetekben a társas befolyásolás potenciális célpontjainak rendszerigazoló hajlamait tükrözheti.

Elképzelhető, hogy ezek az eredmények ijesztő módon felbátorítják a machiavellista embereket (pl. Christie és Geis 1970), akiket ösztönözhet az a tudás, hogy legalábbis bizonyos körülmények között a hatalomra adott látszatmagyarázatok (vagy akár a viszonylag illegitim magyarázatok) ugyanolyan hatásosak, mint a legitim magyarázatok. Mindenesetre mi azt találtuk, hogy a magyarázat hatására az emberek jobban elviselik kedvezőtlen helyzetüket és sztereotípiáikat inkább állítják a rendszerigazolás szolgálatába, mint amikor nem kapnak magyarázatot a hatalmi különbségekre. A (látszat)magyarázat technikája tehát tovább bővíti azoknak a taktikai fogásoknak a listáját, melyekkel növelhető a legitimitás és kiváltható az engedelmség és a viselkedéses behódolás (pl. Lind és Tyler 1988; Tyler 1990). A csoportok közötti hatalmi viszonyokra adott reakciókra nézve kutatásunk azt mutatja, hogy az emberek nem olyan érzékenyek a magyarázatok viszonylagos minőségére vagy kielégítő voltára, mint ahogy azt a csalásra, fizetés-csökkentésekre és elbocsátásokra adott társadalmi és pszichológiai reakciókkal kapcsolatos korábbi kutatások jelezték (Greenberg 1990; Konovsky és Folger 1991; Shapiro 1991).

A jelen kutatás ugyanakkor hasznos lehet mindazok számára, akiket a status quo megváltoztatásának lehetősége érdekel, amennyiben az ilyenfajta vizsgálatok rávilágítanak a hatalmi különbségek legitimitásának megkérdőjelezése útjában álló pszichológiai akadályokra. Az a tudás például, hogy az emberek rendszerigazoló torzításokat követnek el az emlékezet és a sztereotípiák terén, nélkülözhetetlen része kell hogy legyen mindazok munkájának, akik az ilyen torzítások ellen küzdenek. Hasonló módon, ha tudtában vagyunk annak, hogy az emberek viszonylag illegitim magyarázatokkal is megbékélhetők, akkor jobban odafigyelhetünk, amikor megítéljük a hatalmi különbségek magyarázatainak erejét

és minőségét, valamint felhívhatjuk a figyelmet arra, milyen politikai veszélyekkel jár a látszatmagyarázatok elfogadása. Bár a jelen kutatás azt mutatja, hogy a hatalomtól megfosztott csoport tagjai bizonyos mértékig hajlandóak viszonylag kritikátlanul elfogadni a helyzet legitimitását, ugyanakkor segít azt is meghatározni, milyen pszichológiai folyamatokat kell leküzdenünk a csoporttudatosság növeléséhez.

Faji nézetek megváltoztatása a konszenzusra vonatkozó információ nyújtásával¹

CHARLES STANGOR, GRETCHEN B. SECHRIST ÉS JOHN T. JOST

A sztereotípiák kialakulását és fejlődését olyan információ határozza meg, amely vagy indirekt forrásból érkezik, pl. szülőktől, kortársaktól vagy a médiából, vagy pedig a sztereotípiát tárgyát képező társas csoport tagjaival való közvetlen kapcsolatból származik. Bár a kutatók gyakran elismerik, hogy mindkétfajta információforrás meghatározza a sztereotípiákat és az előítéleteket, a legfrissebb kutatások szinte kizárólag a közvetlen csoportközi érintkezésre összpontosítottak. Szinte ez áll a középpontjában a sztereotípiák kialakulásával és változásával kapcsolatos minden mai modellnek (Eagly és Kite 1987; Hamilton és Gifford 1976; Hoffmann és Hurst 1990; illetve Hewstone és Brown 1986; Rothbart és John 1985, Stephan 1985). Ezen kívül a sztereotípiákkal és előítéletekkel kapcsolatos legfrissebb szakirodalmi áttekintések (Brewer és Brown 1998; Fiske 1998; Hamilton és Sherman 1994) is kevés figyelmet szenteltek annak a lehetőségnek, hogy a sztereotípiák tanulása vagy változása a társas befolyásolás mechanizmusain keresztül történik.

A sztereotípiák változásával kapcsolatos alternatív megközelítések tanulmányozása azért fontos, mert annak a feltételezésnek, mely szerint a sztereotípiákat elsődlegesen a közvetlen csoportközi érintkezés alakítja, komoly elméleti és gyakorlati korlátai vannak. Először is, több kutatás kimutatta, hogy sztereotípiák és előítéletek olyan csoportokkal kapcsolatban is kialakulhatnak, ame-

¹ Eredeti közlés: Stangor, C., Sechrist, G. B., & Jost, J. T. 2001. Changing racial beliefs by providing consensus information. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 486–496.

lyekkel az egyén ritkán vagy egyáltalán nem találkozók (Katz és Braly 1933). Ráadásul azt is kimutatták, hogy a sztereotípiákat nagyjában és egészében nehéz azáltal megváltoztatni, hogy a meglevő hiedelmekkel ellentétes egyéni példákat mutatunk be. A csoportközi érintkezés irodalmában például azt találjuk, hogy a másik csoport tagjaival való érintkezés csak nagyon korlátozott körülmények között tudja megváltoztatni a sztereotípiákat (Stephan 1985). S még ha a kapcsolat változást is eredményez az egyedi csoporttagokkal szembeni attitűdökben, a csoport egészével kapcsolatos attitűdök változatlanok maradnak (pl. Hewstone és Brown 1986; Rothbart és John 1985).

Másodszor, az a feltételezés, hogy a társas sztereotípiák elsődlegesen adatvezéreltek volnának, elszigetelte a sztereotípiakutatást más szociálpszichológiai megközelítésektől. A szociálpszichológia egyik vezérelve szerint a mindennapi valóság észlelését kevésbé befolyásolja a szociális észlelés tárgyaival kapcsolatos közvetlen tapasztalat, mint inkább a társas befolyásolás folyamatai és a mások által kinyilvánított véleményekkel való szubjektív összehasonlítás (Allport 1935; 1985; Asch 1952; Bar-Tal 1990; Berscheid 1966; Festinger 1954; Hardin és Higgins 1996; Jones 1985; Kelman 1961; Lewin 1952; Sherif 1936; Turner 1991). A kutatók azáltal, hogy a sztereotípiák meghatározói közül kizárólag a közvetlen kapcsolatra összpontosítanak, azt kockáztatják, hogy túlbecsülik a közvetlen tapasztalás szerepét és alábecsülik a közmegegyezését, vagyis annak hatását, hogy sztereotípiákra nézve konszenzus áll fenn másokkal (pl. Bar-Tal 1990; Jost és Banaji 1994; Pettigrew 1998).

Rengeteg szociálpszichológiai tanulmány, köztük a konformitással, az attitűdváltozással és a társas identitással kapcsolatos kutatások foglalkoztak azzal, milyen nagy hatása van mások vélekedéseinek az egyén saját vélekedéseire. A kutatások többek között azt mutatták ki, hogy az emberek fogékonyabbak az attitűdváltoztatási kísérletekre, amikor az információt saját csoportjuk tagjaitól kapják, mint amikor olyan külső csoport tagjától, amellyel nem azonosulnak (Abrams, Wetherell, Cochrane és Hogg 1990; Clark és Maass 1988a; 1988b; Martin 1988a; 1988b; van Knippenberg és Wilke 1988). Ráadásul a társas identitás és az önkategorizáció elméleteivel összhangban az is kiderült, hogy az egyének, amennyiben saját csoportjuk prototipikus tagjaivá válnak, illetve csoporttagságukat énfogalmuk integráns részévé teszik,

szélsőséesebb attitűdöket alakítanak ki, illetve attitűdjeiket úgy változtatják, hogy az konzisztens legyen a nagyraértékelt vagy a tudatban éppen jelen lévő saját csoportjukhoz való tartozásukkal (Abrams és Hogg 1988; Haslam és munkatársai 1996; Hogg és Turner 1987; Kelman 1961; Mackie 1986; Mackie és Cooper 1984; McGarty és munkatársai 1993; Newcomb 1943; Spears és munkatársai 1990; Terry és Hogg 1996; Turner 1987; 1991; Turner, Wetherell és Hogg 1989).

Azt is kimutatták továbbá, hogy nem csak arról van szó, hogy az egyének úgy változtatják attitűdjeiket, hogy azok konzisztensek legyenek a saját csoport normáival, hanem internalizálják csoportjuk többi tagjának vélekedéseit úgy, hogy az végül saját meggyőződéssé válik és tartós marad (Martin 1988a; 1988b; Newcomb 1943; 1963). A referenciacsoportok véleményváltozásban játszott szerepével kapcsolatos klasszikus tanulmányában például Newcomb (1943; 1963) azt találta, hogy egyetemi hallgatókat oly mértékben befolyásolt társaik véleménye, hogy politikai irányultságukat a többiekének megfelelő módon változtatták meg, s meglepő módon ez az irányultságuk 25 évvel később is megmaradt (lásd releváns irodalmi összefoglalóként Abrams és Hogg 1990; Turner 1991; Turner és munkatársai 1987; Turner és Oakes 1989).

A társas sztereotípiák korai elméletei arra az elképzelésre épültek, hogy a sztereotípiáknak nélkülözhetetlen vonása a konszenzualitás (Allport 1935; Katz és Braly 1933). Ezt a feltételezést néhány mai szerző is osztja (Abrams és Hogg 1988; Allen és Wilder 1980; Ehrlich 1973; Haslam és munkatársai 1999; Jost és Banaji 1994; Oakes és munkatársai 1994; Pettigrew 1998; Schaller és Conway, megjelenés alatt, Stangor és Jost 1997; Stangor és Schaller 1996; Tajfel 1982). Azt is feltételezhetjük, hogy az egyének csak olyan mértékben hisznek a sztereotípiákban, amennyire – saját percepciójuk szerint – a hozzájuk közel állók azt teszik. Mivel a társas sztereotípiák pontosságát nehéz objektíven megbecsülni, s mivel a sztereotípia társas szempontból érzékeny jelenség, továbbá mivel az emberek valószínűleg erősen motiváltak arra, hogy más csoportokba tartozó emberek tulajdonságait megismerjék, rendkívül valószínű, hogy mások véleményének hatása érvényesül, amikor sztereotipizálásról van szó. Mindazonáltal két közelmúltbeli kutatás kivételével nem vizsgálták még empirikusan annak a lehetőségét, hogy a sztereotípiák pusztán mások

sztereotipikus hiedelmeinek észlelése révén kialakulhatnak vagy megváltozhatnak (Haslam és munkatársai 1996; Wittenbrick és Henly 1996). Az egyik vizsgálatban Wittenbrink és Henley (1996) olyan válaszmanipulációs eljárást alkalmaztak, amelyben előítéletesebb és kevésbé előítéletes fehér válaszadókkal elhitették, hogy mások szerint a feketéknek sok, illetve kevés negatív tulajdonságuk van. (Az előítéletességet McConahay és munkatársai 1981, Modern Rasszizmus Skálájával mérték.) A résztvevők ezután újból kitöltötték a Modern Rasszizmus Skálát. Az eredmények szerint az előítéletesebb válaszadók feketék iránti attitűdje kedvezőbbé vált, amennyiben pozitív (és nem negatív) visszajelzést kaptak mások attitűdjeiről, a kevésbé előítéletes résztvevők attitűdjei viszont nem változtak a visszajelzés hatására. Egy másik idevonatkozó vizsgálatban Haslam és munkatársai (1996) azt találták, hogy az emberek úgy változtatták meg nemzeti sztereotípiáikat, hogy azok közeledjenek a kíváncsnak tartott saját csoport tagjainak (saját egyetemük „előítélet-mentes” hallgatóinak) tulajdonított hiedelmekhez, és eltávolították sztereotípiáikat a nemkíváncsnak tartott külső csoport tagjainak („előítéletes” személyeknek) tulajdonított vélekedésektől.

Bár ezek a kutatások utalnak arra, hogy legalábbis némely esetben és némely emberek számára lehetséges a sztereotípiaváltozás a mások által fenntartott sztereotípiákról szóló konszenzusinformáció segítségével, nem bizonyító erejűek. A Haslam és munkatársai (1996) által végzett kutatás például azért problematikus, mert a referenciacsoport (előítéletes vs. előítéletmentes személyek) csoportközi attitűdjeinek tartalma nem határolódott el az információ forrásától (saját vs. külső csoport), így nem tudhatjuk, hogy a megfigyelt sztereotípiaváltozást a csoporttagság vagy az attitűdök tartalma okozta. A Wittenbrink és Henley-féle tanulmány is nehezen értelmezhető, mert csak a kezdetben erősen előítéletes személyeknél találtak véleményváltozást a konszenzusra vonatkozó információ következtében, s nem világos, hogy ennek miért kellene így lennie. Vajon a kevésbé előítéletes személyek nem fogadták el mások nézeteit? Vagy nem azonosultak eléggé a konszenzusra vonatkozó információ forrásául szolgáló referenciacsoporttal? Esetleg attitűdjeik határozottabban kialakultak és ezért ellenállóbbak voltak a változással szemben? Netán más oka volt ezeknek az eredményeknek?

Az eddigi kutatások amellet, hogy meglehetősen bizonytalanok voltak a tekintetben, hogy megváltoztatja-e, s ha igen, milyen esetben változtatja meg a konszenzusra vonatkozó információ a sztereotípiákat, nem tisztázták azt sem, hogy a sztereotípiákkal kapcsolatos személyes meggyőződések vajon ténylegesen megváltoztak-e az észlelt konszenzus hatására, vagy a megfigyelt változás csupán rövid távú választhatás. A sztereotípiákat e kutatások mindegyikében közvetlenül a konszenzusra vonatkozó információ közlése után mérték. Bizonyos esetekben az, hogy az ember értesül mások véleményéről, motiválhatja őt arra, hogy a többiekkel való azonosulását vagy hozzájuk való kötődését a véleményükhöz történő nyilvános alkalmazkodással fejezze ki (Kelman 1961; Levine és Russo 1987). Ebben az esetben a megfigyelt változás normatív befolyásnak tekinthető, amikor is a vélekedések kifejezése a referenciacsoporttal való egyetértés kinyilvánítását szolgálja, ám nincs mögötte tényleges belső véleményváltozás. Mások nézeteinek megismerése ugyanakkor tényleges változásokat idézhet elő a társas csoportokról alkotott kognitív reprezentációkban – ez pedig már információs befolyásolás. Ez annyiban történik meg, amennyiben az emberek mások vélekedéseit arra használják, hogy kialakítsák saját nézeteiket a csoport-sztereotípiákban tükröződő társas valóságról (Hardin és Higgins 1996; Oakes és munkatársai 1994).

A jelen kutatás célja az volt, hogy megvizsgáljuk az észlelt konszenzus hatását a sztereotípiák elfogadására és az előítéletességre. Vizsgáltuk azt is, hogy milyen mértékben képes a konszenzusra vonatkozó információ megváltoztatni vagy a változással szemben ellenállóbbá tenni a sztereotípiákat. Az 1. kísérletben azt mutatjuk be, hogy a sztereotípiák megnyilvánulását befolyásolhatjuk oly módon, hogy az embereknek információt adunk az ilyen sztereotípiákkal kapcsolatos konszenzusról. A 2. kísérlet azt illusztrálja, hogy az embereket erősebben befolyásolja a saját csoportbeli konszenzus, mint a külső csoportbeli konszenzus, valamint hogy a konszenzusra vonatkozó információ tartós változásokat tud előidézni a külső csoportokkal kapcsolatos hiedelmekben – amint azt az egy héttel később, teljesen más kontextusban végzett mérés is igazolja. Végül a 3. kísérletben azt mutatjuk ki, hogy a konszenzusra vonatkozó információ nemcsak megváltoztathatja a sztereotípiákat, hanem ellenállóbbá is teheti őket a későbbi meggyőzési kísérletekkel szemben.

1. KÍSÉRLET

Az 1. kísérletet annak kimutatására végeztük el, hogy a faji sztereotípiák megváltoztathatók azáltal, hogy a válaszadóknak információt adunk arról, hogy saját csoportjuk más tagjai hogyan vélekednek egy bizonyos célcsoportról. Hipotézisünk szerint mások vélekedéseinek megismerése befolyásolja a sztereotípiákkal való egyetértés mértékét. Azt vártuk, hogy ha a válaszadónak azt mondjuk, hogy saját csoportjának tagjai az általa megbecsülnél nagyobb arányban tartanak fenn kedvező sztereotípiákat, az a pozitív sztereotípiák megnyilvánulásának növekedéséhez vezet, míg ha azt mondjuk, hogy az általa vártnál többen tartanak fenn kedvezőtlen sztereotípiákat, az a negatív sztereotípiák megnyilvánulását teszi gyakoribbá.

Kísérleti elrendezés

Résztvevők 23 fehér amerikai diák vett részt kísérletünkben, amely két, egy hét időkülönbséggel lebonyolított ülésből állt. A diákok a Maryland Egyetem bevezető szociálpszichológia kurzusának hallgatói voltak.

Eljárás Az első kísérleti ülésben a résztvevőket úgy informáltuk, hogy egy olyan vizsgálatban vesznek részt, amely különböző csoportokkal kapcsolatos nézeteikről szól, s amelynek során az egyetemen élő különböző társas csoportokról kell majd ítéleteket hozniuk. A résztvevők úgy tudták, hogy az általuk kitöltendő kérdőíveket számítógép választotta ki véletlenszerűen számos olyan kérdőív közül, amelyeket több diákcsoport is kitöltött majd. Továbbá úgy tudták, hogy mivel a számítógép teljesen önkényesen generálta a kérdőíveket, elképzelhető, hogy ugyanazt a kérdőívet többször is ki kell majd tölteniük. Erre az esetre azt az instrukciót kapták, hogy egyszerűen gondolkozzanak el újra a kérdésekről és töltsék ki a kérdőívet másodszor is.

A válaszadókat arra kértük, hogy becsüljék meg, a feketék hány százaléka rendelkezik 19 különböző sztereotipikus vonással. Ezek között 9 pozitív (összetartó, szociábilis, sportos, szorgalmas, muzikális, jókedélyű, vallásos, megvan a magához való esze, érzelme-

it kifejező), valamint 10 negatív (elzárkózó, félelmetes, klikkesedő, ellenséges, felelőtlen, iskolázatlan, erőszakos, hangos, szegény, babonás) vonás szerepelt, amelyeket Judd és munkatársai (1995) által használt listáról választottunk ki. Az első ülésben a résztvevőket arra is megkértük, hogy gondolkodjanak el a Maryland Egyetem más diákjainak nézeteiről, és ugyanezen skála segítségével mind a 19 tulajdonság esetében ítélik meg, a diákok hány százaléka szerint rendelkeznek a feketék egy-egy tulajdonsággal.

Az egy héttel későbbi második ülésen felvetettük, hogy a diákokat esetleg érdekli, hogyan vélekedik az egyetem többi diákja az afroamerikaiakról. A résztvevőknek ezután kitalált információt adtunk arról, hogy a korábbi kutatás alapján a Maryland Egyetem diákjainak hány százaléka szerint rendelkeznek az afroamerikaiak egy-egy tulajdonsággal a 19 sztereotipikus vonás közül.

Valójában minden résztvevő külön az ő számára összeállított „eredményeket” kapott kézhez, amelyeket az egyetem többi diákjainak nézeteiről alkotott korábbi becslései alapján állítottunk össze. A résztvevőket véletlenszerűen két különböző kísérleti feltételbe soroltuk a konszenzusra vonatkozó visszajelzést illetően. A kedvező visszajelzés feltételében a válaszadók arról értesültek, hogy az általuk becsültnél több diák vallott kedvező vélekedéseket az afroamerikaiakról. Az ő előzetes becsléseikhez minden pozitív tulajdonság esetében átlagosan 20 százalékpontot adtunk (ami 18 és 22 százalék között variált), minden negatív tulajdonság esetében pedig átlagosan 20 százalékot vontunk le a korábbi becslésekből. A kedvezőtlen visszajelzés feltételében a válaszadók úgy értesültek, hogy a diákoknak az általuk megbecsültnél magasabb százaléka vallott magáénak negatív vélekedéseket. A negatív tulajdonságokra vonatkozó eredeti becsléseikhez átlagosan 20 százalékpontot adtunk hozzá (ami 18 és 22 százalék között véletlenszerűen ingadozott), a pozitív tulajdonságokra vonatkozó becsléseikből pedig átlagosan 20 százalékpontot vontunk le.² A válaszadókat arra kértük, hogy miután elolvasták a mások véleményével kapcsolatos eredményeket, jelöljék, mennyire lepte meg őket a kapott információ (1 = egyáltalán nem meglepő, 9 = rendkívül

² A kísérleteinkben részt vevő személyek összesen mintegy 10%-a olyan becsléseket tett, hogy a hozzáadás után 100%-nál nagyobb vagy a levonás után 0%-nál kisebb értéket kaptunk volna. Ez esetben a visszajelzésben 98% illetve 2% szerepelt.

meglepő). Az osztályozást csupán azért kértük, hogy biztosítsuk, hogy a résztvevők valóban odafigyeljenek a konszenzusra vonatkozó információra.

Miután megkapták a többi diák hiedelmeivel kapcsolatos visszajelzést, a résztvevőket arra kértük, számoljanak be ismét a faji sztereotípiákkal kapcsolatos személyes nézeteikről ugyanannak a kérdőívnek a kitöltésével, amin az első ülésben is dolgoztak (becsülik meg, az afroamerikaiak hány százaléka rendelkezik egy-egy tulajdonsággal a 19 pozitív és negatív sztereotipikus vonás közül). A résztvevők ezután részletes tájékoztatást kaptak a kísérlet valódi menetét és célját illetően, majd távoztak.

Eredmények

Hipotézisünk az volt, hogy ha az embereknek olyan visszajelzést adunk, mely szerint az általuk becsülnél többen vélekednek kedvezően az afroamerikaiakról, ennek hatására pozitívabb vagy kevésbé negatív sztereotípiáik lesznek az afroamerikaiakkal kapcsolatban. Ennek megfelelően azt is feltételeztük, hogy ha olyan visszajelzést adunk, amely szerint az eredetileg vártnál többen vélekednek kedvezőtlenül az afroamerikaiakról, az emberek ennek hatására negatívabb, illetve kevésbé pozitív sztereotípiákat alakítanak ki az afroamerikaiakról. Azt vártuk tehát, hogy a faji sztereotípiákkal kapcsolatos konszenzus észlelésének megváltoztatása változást idéz elő a faji sztereotípiákkal való személyes egyetértésben.

Az adatokat többszemponyos varianciaanalízissel vizsgáltuk.³ Az elemzés három szempontja a visszajelzés (kedvező vagy kedvezőtlen), a mérés időpontja és a sztereotípiatartalom (kedvező vagy kedvezőtlen) volt. Az utóbbi két szempont szerint az eljárás összetartozó mintákon végzett elemzés volt. Mind a pozitív, mind

³ Az összes résztvevő kitöltötte a Modern Rasszizmus Skálát (McConahay, Hardee és Batts 1996) a kísérlet végén, látszólag azért, hogy a kísérletvezető háttérinformációt kapjon az általuk megítélt csoportokkal kapcsolatos attitűdjeikről és nézeteikről. Azt vizsgáltuk, vajon a sztereotípiaváltozás különböző mértékű lesz-e a mediánnál magasabb, illetve alacsonyabb pontszámot elért személyeknél (mint ahogy Wittenbrink és Henly 1996 is találták). Nem találtunk azonban sem szignifikáns főhatást, sem interakciót.

a negatív alszkalák igen megbízhatóak voltak ($\alpha = 0,78$ illetve $0,79$), és korreláltak egymással ($r = 0,40$, $p < 0,05$). A sztereotípiatartalom főhatása erősen szignifikáns volt, vagyis a résztvevők úgy ítélték meg, hogy a feketék nagyobb százaléka rendelkezik pozitív ($M = 50,38$), mint negatív ($M = 30,41$) tulajdonságokkal [$F(1,21) = 37,10$, $p < 0,001$]. Előrejelzésünknek megfelelően hármasszinterakció volt tapasztalható a visszajelzés, a mérés ideje és a sztereotípiatartalma között: $F(1,21) = 8,51$, $p < 0,01$ ($\eta = 0,47$). Mint az 1. táblázat is mutatja, a kedvező információ feltételében csökkent a negatív sztereotípiák elfogadottsága [$F(1,21) = 4,27$, $p < 0,05$], a kedvezőtlen visszajelzés esetében pedig nőtt [$F(1,21) = 7,24$, $p < 0,05$]. A pozitív sztereotípiák elfogadottsága nőtt a kedvező visszajelzés feltételében [$F(1,21) = 4,75$, $p < 0,05$], viszont nem változott a kedvezőtlen visszajelzésnél [$F(1,21) < 1$]. Ebben az elemzésben nem találtunk más szignifikáns főhatást vagy interakciót.

1. táblázat. A pozitív illetve negatív vonásokkal rendelkezőnek hitt feketékre vonatkozó százalékos becslések a konszenzussal kapcsolatos visszajelzés és a mérés idejének függvényében: 1. kísérlet

A konszenzusra vonatkozó visszajelzés	A mérés ideje	
	Előtte	Utána
Negatív sztereotípiák		
Kedvező		
Átlag	33,13 _a	29,59 _b
Szórás	11,06	11,13
Kedvezőtlen		
Átlag	26,59 _a	32,75 _b
Szórás	10,77	20,56
Pozitív sztereotípiák		
Kedvező		
Átlag	50,40 _a	56,09 _b
Szórás	12,97	11,06
Kedvezőtlen		
Átlag	47,64 _a	48,71 _a
Szórás	13,75	15,32

Megjegyzés: Az egy soron belüli különböző indexek azt jelzik, hogy a két átlag között $p < 0,05$ szinten szignifikáns különbség van, az összehasonlítás pedig már a vizsgálat előtt is tervezett volt.

2. KÍSÉRLET

Az első kísérlet azt mutatta ki, hogy mások véleményének megismerése szignifikáns hatást gyakorolt a faji sztereotípiák megnyilvánulására. Azok a válaszadók, akik olyan visszajelzést kaptak a konszenzusról, mely szerint mások az általuk becsülnél kedvezőbb sztereotípiákat tartanak fenn, kezdeti ítéleteikhez képest több pozitív és kevesebb negatív sztereotípiát mutattak a második ülésben. Azok a résztvevők pedig, akik olyan visszajelzést kaptak, mely szerint a többiek az általuk vártnál kedvezőtlenebb sztereotípiákat tartanak fenn, több negatív (ugyanakkor nem kevesebb pozitív) sztereotípiát vallottak.

Első kísérletünk tehát kimutatta, hogy a csoportokkal kapcsolatos nézetek megváltoztathatók a konszenzusra (mások nézeteire) vonatkozó információ nyújtásával ám nem igazán derítette föl az e változás mögött álló mechanizmusokat. Bár feltételeztük, hogy minden résztvevő azonosult az egyetem többi diákjával (akikről a visszajelzést adtuk), az első kísérletben nem sikerült igazolni, hogy a változás a saját csoporttal való azonosulás eredménye volt-e, netán a hiedelmek hosszú távú módosulása, vagy rövid távú válaszhatások okozták. Az előzetes kutatások alapján úgy tűnik, hogy a mások nézeteivel kapcsolatos tudás hatása függ az információ forrásától is. Az olyan csoporttól származó információ, amellyel az egyén erősen azonosul, feltehetően nagyobb véleményváltozást eredményez, mint az az információ, amely olyan csoporttól származik, amellyel az egyén nem azonosul olyan erősen – részben azért, mert az előbbi típusba tartozó információt az emberek érvényesebbnek, megbízhatóbbnak tartják (Terry és Hogg 1996; Turner 1987 1991). Ezt a hipotézist úgy teszteltük, hogy a résztvevőknek a saját vagy a külső csoport tagjainak nézeteiről szóló konszenzusinformációt nyújtottunk, s azt vártuk, hogy a véleményváltozás nagyobb lesz abban az esetben, ha az információ a saját csoportra vonatkozik (Haslam és munkatársai 1996).

Annak érdekében, hogy kimutassuk, a konszenzusra vonatkozó információ valódi változást idéz elő a társas csoportok reprezentációjában s nem csupán a visszajelzés után a sztereotípiák kinyilvánításában bekövetkező rövid távú változásról van szó, a fenti hipotézis tesztelése mellett kísérletet tettünk annak a megbecslésére is, hogy a változás időben tartósnak bizonyul-e. Konkrétan azt

vizsgáltuk, hogy a saját vagy a külső csoport tagjai által az afroamerikaiakról fenntartott sztereotípiák befolyásolják-e az afroamerikaiakkal szemben mutatkozó előítéleteket egy héttel később egy olyan kísérleti ülésben, amelyről a résztvevők úgy tudják, hogy annak semmi köze az előző üléshez, amelyben a konszenzusra vonatkozó információt kapták. Bár a hiedelmeket (sztereotípiákat) vizsgáló mérésről az attitűdöket (előítéleteket) vizsgáló mérésre történő efféle általánosítás igazolása kissé problematikus lehet, mi mégis azt vártuk, hogy amennyiben a sztereotípiák és az előítéletek között létezik legalább egy közepes erősségű kapcsolat (Dovidio és munkatársai 1996), és amennyiben egy vélekedés valamely összetevőjének megváltozása tovaggyűrűző hatással van más hozzá kapcsolódó vélekedésekre, ki tudunk mutatni ilyen hatást (McGuire és McGuire 1991). Amennyiben sikerülne ezt kimutatni, az igen fontos eredmény lenne, mivel amellett, hogy bizonyítjuk a vélekedésekben beálló hosszabb távú változást, azt is kizárhatjuk, hogy az eredményeket más módon, követelményjellemzők segítségével is értelmezhetnénk, mivel a két mérés nagyon különböző és a két ülés körülményei is lényegesen eltérnek egymástól.

Végül, mivel az 1. kísérletben kimutattuk, hogy a sztereotípiákat lehetséges mind pozitív, mind negatív irányban megváltoztatni, a 2. kísérletben pusztán a pozitív irányú változtatásra szorítkoztunk. Ezt a változtatást etikai okokból vezettük be – annak megelőzésére, hogy a válaszadók a kísérletben való részvételük eredményeképpen kedvezőtlenebbül vélekedjenek az afroamerikaiakról.

Kísérleti elrendezés

Résztvevők. 23 női és 5 férfighallgató vett részt ebben a kísérletben, akik a pennsylvaniai Gettysburg College pszichológia kurzusát hallgatták.

Eljárás. A kísérletet két ülésben bonyolítottuk le. Az első ülés az előadóteremben zajlott, a második során pedig – amelyet látszólag egy másik kutató vezetett – a résztvevők egyénileg, számítógép előtt dolgoztak, körülbelül egy héttel később. A résztvevők

nek semmiféle információt nem adtunk arról, hogy a két ülés között bármiféle kapcsolat lenne. Mint az első kísérletben is, az első ülés során itt is azt mondtuk a résztvevőknek, hogy egy olyan vizsgálatban vesznek részt, amely azzal foglalkozik, hogyan gondolkodnak az emberek a társas csoportokról, s amelynek során jelezniük kell majd, szerintük bizonyos társas csoportok mennyiben rendelkeznek egyes tulajdonságokkal. Az első kísérlethez hasonlóan itt is azt kellett jelezniük 0–100%-ig terjedő skálán, hogy az afroamerikaiak mekkora hányada rendelkezik 19 sztereotipikus (9 pozitív, illetve 10 negatív) tulajdonsággal.

A résztvevők ezután tájékoztatást kaptak arra nézve, hogy saját csoportjuk más tagjai, illetve más külső csoportok tagjai milyen sztereotípiákkal rendelkeznek (a csoport-hovatartozást az határozta meg, hogy az állítólagos más személyek melyik egyetemre jártak). Bár tény, hogy a külső csoport tagjai faji hovatartozás szempontjából sajátcsoport-tagoknak számítottak, mivel mindkét egyetemre szinte kizárólag fehér diákok járnak. A résztvevők fele a Gettysburg College többi diákjának (a saját csoportnak) az attitűdjéről értesült, míg másik felük a külső csoportjeiről, nevezetesen egy hasonló jellegű és méretű közeli egyetem diákjaiéről – ez a Dickinson College volt –, amely sportversenyeken a Gettysburg College riválisának számít. A konszenzusra vonatkozó információ első kísérletben alkalmazott, egyénenkénti manipulálása helyett a visszajelzést ebben a kísérletben az első kísérletünkben kapott válaszátlagokra alapoztuk. 20% pontot adtunk minden, pozitív vonásra vonatkozó becsléshez és 20% pontot vontunk le minden negatív vonásra vonatkozó becslésből. Mivel az első vizsgálatban az afroamerikaiaknak tulajdonított pozitív, illetve negatív vonásokra kb. 60, illetve 40%-os átlagos becsléseket kaptunk, a résztvevők ebben a kísérletben olyan visszajelzést kaptak, mely szerint a diákok 80%-a gondolta azt a pozitív vonásokról, hogy az afroamerikaiak rendelkeznek ezekkel, míg 20%-a gondolta ezt a negatív jellemzőkről. (A ténylegesen bemutatott becslések 82 és 97% között variáltak a 9 pozitív, és 7 illetve 29% között variáltak a 10 negatív vonás esetében.)⁴

⁴ A kísérleteinkben részt vevő személyek összesen mintegy 10%-a olyan becsléseket tett, hogy a hozzáadás után 100%-nál nagyobb vagy a levonás után 0%-nál kisebb értéket kaptunk volna. Ez esetben a visszajelzésben 98% illetve 2% szerepelt.

A résztvevők 5-9 nappal az első ülés után vettek részt a másodikon, melynek során egyedül dolgoztak egy laboratóriumi szobában egy számítógép előtt. Ez az ülés teljes mértékben a számítógép előtt zajlott, s a személyeknek úgy mutattuk be, mint „a társas döntéshozatal vizsgálatát”. A résztvevőknek azt mondtuk, hogy különböző társas eseményekkel kapcsolatban kell majd számos döntést hozniuk. A kísérlet első részében több társas cselekvés helyénvalóságát kellett megítélniük, pl. azt, hogy helyes-e, ha nők olyan magániskolákba járnak, melyek nem engednek a tanulóik közé férfiakat, vagy hogy engedélyezett legyen-e illegális bevándorlók számára középiskolába járni az Egyesült Államokban. Ezeket az értékeléseket előzetes tesztként használtuk egy másik ide nem kapcsolódó kísérletben. Az ülés ezen részének (mely mintegy 20 percig tartott) befejezésekor a résztvevőknek azt mondtuk, hogy a társas észlelésben mutakozó egyéni különbségek kontrolállása miatt fontos lenne, ha megosztanának velünk néhány, a személyükre vonatkozó információt. Nemük, faji hovatartozásuk és évfolyamuk feltüntetése mellett arra is megkértük őket, hogy jelezzék attitűdjeiket 4 társas csoport (a nők, a férfiak, az afroamerikaiak és az ázsiaiak) iránt egy 9 pontból álló értékelő skálán, melyen az 1 a kedvezőtlen, a 9 a kedvező viszonyulást jelentette. Kísérletünk függő változója ezek közül az afroamerikaiakra vonatkozó értékelés volt. A következő előadás alkalmával a résztvevőknek felfedtük a kísérlet valódi felépítését és célját.

Eredmények

Mivel a résztvevők a sztereotípiákra vonatkozó kérdőívet még az első ülés alkalmával kitöltötték, ellenőrizni tudtuk, voltak-e kezdeti különbségek a saját csoport és a külső csoport visszajelzési feltételei között (magyarán, a kísérleti manipulációkat megelőzően).

Mivel a résztvevők a sztereotípiákra vonatkozó kérdőívet még az első ülés alkalmával kitöltötték, meg tudtuk erősíteni, hogy nem voltak sztereotipizálásra vonatkozó kezdeti különbségek a saját csoport és a külső csoport visszajelzési feltételbe sorolt vsz-ek között (magyarán, a kísérleti manipulációkat megelőzően). Erre

két szempontos varianciaanalízist alkalmaztunk. A szempontok a konszenzusra vonatkozó visszajelzés forrása (saját- vagy külső csoport), illetve a vonás pozitív vagy negatív jellege voltak. A második szempontot összetartozó mintákon végzett elemzésként kezeltük. Az előző vizsgálathoz hasonlóan itt is főhatása volt a tartalomnak, amennyiben a pozitív vonásokat inkább tulajdonították ($M = 60,62$), mint a negatívakat [$M = 38,51$, $F(1,26) = 106,28$, $p < 0,001$]. Sem a visszajelzés forrásának nem volt azonban főhatása, sem interakció nem mutatkozott a két szempont között (mindkét F érték 1-nél kisebb volt), ami azt mutatja, hogy a két csoport között a kísérlet kezdetén nem volt különbség a nézeteket illetően.

Azt vártuk, hogy az a visszajelzés, amely szerint a saját csoport tagjai a résztvevők elvárásaihoz képest több pozitív sztereotípiával rendelkeznek a feketéről pozitívabb attitűdöket eredményez a második ülésben, mintha ugyanez az információ külső csoport-tagoktól származna. Elvárásunkat megerősítette a feketék értékelésén elvégzett egyszempontos varianciaanalízis végeredménye, amelyben szignifikáns főhatást tapasztaltunk [$F(1,26) = 5,38$, $p < 0,05$, $\eta = 0,41$], magyarul a feketék megítélése az „érzelmi hőmérőn” szignifikánsan pozitívabb volt a saját csoport feltételénél ($M = 5,40$), mint a külső csoport feltételénél ($M = 4,38$).

A második kísérlet értelmezése

A második kísérlet eredményei meghaladják az első kísérletet, amennyiben kitűnik belőlük, hogy a konszenzusra vonatkozó visszajelzés hatása nagyobb, ha annak forrása nem a külső, hanem a saját csoport. Ez az eredmény alátámasztja az önkategorizációs elmélet azon állításait, melyek szerint a saját csoport tagjait az emberek úgy észlelik, mint akik a külső csoport tagjainál hitelesebb információt nyújtanak. A kísérlet emellett azt is kimutatja, hogy a saját csoport véleményére vonatkozó információ nem csak ugyanazon sztereotípiákat vizsgáló mérőeszköz eredményeiben képes változásokat előidézni, hanem ugyanezzel kapcsolatos bár különböző mérőeszköz esetében is, mely a csoport iránti attitűdökre vonatkozott. Végül a kísérlet azt is bizonyítja, hogy a konszenzusra vonatkozó információ nem csak rövid távú válasz-

hatást, hanem valódi változást is előidézhethet a faji csoportok észlelésében, mivel hatása megmutatkozik egy látszólag nem kapcsolódó kontextusban, egy héttel később alkalmazott mérőeszköz esetében is.

A második kísérlet eredményei továbbá kizárják az első kísérlet egy alternatív magyarázatát is. Ezek után ugyanis valószínűtlennek tűnik, hogy a konszenzus hatása a követelményjellemzőknek lenne tulajdonítható, mivel a résztvevők nem tudták, hogy a független változónak bármi köze lenne az egy héttel korábbi, sztereotípiákkal kapcsolatos kísérlethez. Úgy tűnik tehát, hogy a konszenzusra vonatkozó információ – különösen amennyiben a saját csoport tagjainak vélekedéseire vonatkozik – internalizált és tartós változást idéz elő a csoportközi attitűdökben.

3. KÍSÉRLET

A 3. kísérlet célja az volt, hogy megvizsgáljunk két további kérdést a konszenzusra vonatkozó információnak a sztereotípiákra gyakorolt hatásával kapcsolatban. Az első és második kísérletekben kimutattuk, hogy a konszenzusra vonatkozó információ megváltoztatja a csoportokkal kapcsolatos vélekedéseket, ám elméleti érvelésünkéből az is következik, hogy amennyiben az ember megtudja, hogy sztereotípiáit mások is osztják, az ellenállóbbá teszi ezeket a sztereotípiákat a később, más forrásból érkező befolyásolási kísérletekkel szemben, mivel a közös társas valóság megnöveli a vélekedésekbe vetett bizalmat. A 3. kísérletben azt a hipotézist vizsgáljuk meg, hogy a konszenzuálisnak gondolt vélekedések ellenállóbbak-e a későbbi változtatási próbálkozásokkal szemben, mint a mások által nem támogatott nézetek. Hogy ezt a hipotézist teszteljük, a résztvevők felének olyan információt adtunk, mely szerint saját csoportjuk többi tagja az övékhez hasonló nézeteket vallott, míg másik felükkel azt hitettük el, hogy a többiek nézetei eltérőek voltak. Ezután megkíséreltük sztereotípiáik megváltoztatását azzal, hogy állítólagos „tudományos” bizonyítékot szolgáltatunk nekik arról, hogy sztereotípiáik túlságosan negatívak. Azt vártuk, hogy azoknak a résztvevőknek a sztereotípiái, akiknek hiedelmeit korábban megerősítettük, kevésbé változnak meg ennek az újabb információnak a következtében.

Kísérleti elrendezés

Résztvevők A kísérletben a Maryland Egyetem pszichológia kurzusának 29 női és 10 férfi hallgatója vett részt. Az elővizsgálatok során nem találtunk nemi különbségeket, ezért az összes résztvevő válaszait együtt elemeztük. Két csoportos ülést tartottunk, egy hét időkülönbséggel.

Eljárás A sztereotípiákra vonatkozó válaszok előző két kísérletbeli átlagainak és faktoranalízisének eredményei alapján úgy döntöttünk, hogy az általunk használt tulajdonságok közül négyet nem tartanak erősen sztereotipikus vonásnak az afroamerikaiakra nézve. A kísérletből ezért töröltük a következő tulajdonságokat: szorgalmas, megvan a magához való esze, elzárkózó, babonás. A pozitív és negatív tételek számát kiegyensúlyozandó, még egy pozitív jelzőt tettünk a listához (intelligens).

Mint az előző két kísérletben is, a vsz-eknek most is azt mondtuk, hogy olyan kísérletben fognak részt venni, amely különböző csoportokkal kapcsolatos vélekedéseiket vizsgálja. Az 1. ülésben a résztvevők kérdőívet töltöttek ki, melyen meg kellett becsülniük (0–100-ig), hogy az afroamerikaiak hány %-a rendelkezik 16 sztereotipikus vonással, s azt is meg kellett becsülniük, hogyan válaszolna erre a kérdőívre „a Maryland Egyetem egy átlagos hallgatója”. (Vegyük észre, hogy ezek az ítéletek nem azonosak az 1. és 2. kísérletbeliekkel, ahol a kérdés az volt: „A hallgatók hány %-a ért egyet ezzel a vélekedéssel?”.)

Az egy héttel később tartott 2. ülés során felvetettük, hogy a résztvevőket érdekelheti, hogyan vélekednek más emberek azokról a tulajdonságokról, amelyeket a résztvevők a kérdéses társas csoportnak tulajdonítanak. A válaszadók véletlenszerűen vagy erős, vagy gyenge konszenzust jelző visszajelentést kaptak a többi egyetemista nézeteivel kapcsolatban. A visszajelzést minden diák esetében egyénileg alakítottuk ki, első ülésbeli becsléseire támaszkodva. A résztvevők az erős konszenzus feltételében olyan információt kaptak, amely elhitette velük, hogy a többi diák osztja a véleményüket. A visszajelzést úgy alakítottuk ki, hogy –2-től +2-ig terjedő (a vonások összességére nézve tehát átlagosan nulla) pontértéket adtunk a válaszadó minden %-os becsléséhez. A gyenge konszenzus feltételében a résztvevők olyan információt kaptak,

amely elhitette velük, hogy a többi diák nem osztja nézeteiket. Ezt a fajta visszajelzést is egyénre szabottan alakítottuk ki, amennyiben minden egyes résztvevő kezdeti becsléseihez -20-tól +20-ig terjedő pontértéket adtunk. A bemutatott értékek átlaga így tehát mind az erős, mind a gyenge konszenzus feltételében azonos volt a résztvevők saját becsléseinek átlagával – mindössze a visszajelzés variabilitásában volt különbség. Hogy meggyőződjünk róla, a résztvevők valóban odafigyeltek-e az információra, arról is megkérdeztük őket, mennyire lepték meg őket ezek a %-ok.

A visszajelzést követően a résztvevőknek olyan információt adtunk, melyről úgy tudták, hogy a listán szereplő tulajdonságok előfordulásának tényleges gyakoriságát mutatja. A visszajelzésben szereplő adatokról azt mondtuk, hogy „tudományos kutatás” eredményei, és az afroamerikaiak „igazi” jellemzőit tükrözik. Ennek az eljárásnak a célja az volt, hogy megvizsgáljuk, ezeknek az adatoknak a hatására milyen mértékben változnak meg a válaszadók attitűdjei annak függvényében, hogy konszenzuálisan igazoltuk-e előzetes vélekedéseiket.

A visszajelzést úgy alakítottuk ki, hogy átlagosan 25 (23–27) százalékot adtunk hozzá (a pozitív tulajdonságoknál), illetve vontunk le (a negatív tulajdonságoknál) azokból a %-okból, melyeket az első kérdőívben a résztvevők becslésként megadtak. A visszajelzés tehát mindig kedvezőbb képet mutatott a résztvevők eredeti becsléseinél, és lényegesen különbözött attól, amit az értékelt társas csoportokról eredetileg igaznak tartottak. Azért, hogy meggyőződjünk, valóban odafigyeltek-e az információra, ismét megkérdeztük, mennyire lepték meg őket a bemutatott %-ok. A visszajelzést követően megkértük, hogy az első üléshez hasonló módon becsüljék meg, az afroamerikaiak hány %-a rendelkezik egy-egy tulajdonsággal a 20 közül. Miután ellenőriztük, nem gyanakodtak-e a résztvevők a kísérlet valódi menetére és céljára, teljesen felfedtük azt előttük.

Eredmények

Mivel egy résztvevő sem jelezte, hogy gyanúja támadt volna a kísérlet célját illetően, az elemzésben minden résztvevő válaszait szerepeltettük. Azt vártuk, hogy ha olyan információt nyújtunk,

mely szerint más emberek osztják a válaszadók sztereotipikus hiedelmeit (az erős konszenzus feltételében), az ellenállóbba teszi azokat a változással szemben. Hipotézisünk tehát az volt, hogy ezeket a résztvevőket kevésbé befolyásolják az állítólagos tudományos adatok, mint azokat, akik gyenge konszenzusról kaptak visszajelzést. Az adatokon három szempontos varianciaanalízist végeztünk, a konszenzus (erős vagy gyenge), a sztereotípiatartalom (pozitív vagy negatív) és a mérés időpontjának szempontjával. Az utóbbi két szempontot összetartozó mintás elemzésként kezeltük. Az értékelésnek ismét szignifikáns főhatása volt, vagyis a pozitív vonásokat a feketék nagyobb százalékanak tulajdonították, mint a negatívakat [$F(1,37) = 45,76, p < 0,001$]. Ennél azonban fontosabb eredmény, hogy sikerült megkapnunk a bejósolt hármas interakciót a visszajelzés, a sztereotípiatartalom és a mérés ideje között [$F(1,37) = 4,6, p < 0,05$]. Mint az a 2. táblázatban látható, a pozitív sztereotípiák esetében a gyenge konszenzusról értesülő résztvevők szignifikánsan megváltoztatták nézeteiket [$F(1,37) = 5,42, p < 0,05$], míg akik erős konszenzusról tudtak, azok nem [$F(1,37) < 1$]. A negatív sztereotípiáknál mindkét csoport nézetei szignifikánsan változtak, bár amint vártuk, a változás erősebb volt azoknál, akik gyenge konszenzusról kaptak visszajelzést [$F(1,37) = 30,90, p < 0,001$], mint azoknál, akik erősről [$F(1,37) = 15,21, p < 0,001$].

Azt is ellenőriztük, hogy a gyenge konszenzusról szóló információt a résztvevők valóban ilyenként érzelték-e, ezért megvizsgáltuk, mennyire találták azt meglepőnek. Az elemzés csak a visszajelzés módjánál mutatott ki főhatást, vagyis a gyenge konszenzus feltételében szereplő résztvevők jobban meglepődtek ($M = 4,37$), mint azok, akik az erős konszenzus feltételébe kerültek [$M = 3,60, F(1,37) = 7,58, p < 0,01$]. Más szignifikáns főhatás vagy interakció nem volt. Amikor a meglepődést kovariáló változóként szerepeltettük a fő elemzésben, a visszajelzés, a sztereotípiatartalom és a mérés ideje közötti hármas interakció továbbra is szignifikáns maradt [$F(1,37) = 5,46, p < 0,05$].

2. táblázat. A pozitív, illetve negatív vonásokkal rendelkezőnek hitt feketékre vonatkozó százalékos becslések a konszenzussal kapcsolatos visszajelzés és a mérés idejének függvényében: 3. kísérlet

A konszenzusra vonatkozó visszajelzés	A mérés ideje	
	Előtte	Utána
Negatív sztereotípiák		
Kedvező		
Átlag	41,49 _a	28,33 _b
Szórás	13,48	17,88
Kedvezőtlen		
Átlag	36,99 _a	28,44 _b
Szórás	13,38	14,19
Pozitív sztereotípiák		
Kedvező		
Átlag	61,36 _a	66,31 _b
Szórás	9,34	10,97
Kedvezőtlen		
Átlag	60,99 _a	62,01 _a
Szórás	14,54	18,17

Megjegyzés: Az egy soron belüli különböző indexek azt jelzik, hogy a két átlag között $p < 0,05$ szinten szignifikáns különbség van, az összehasonlítás pedig már a vizsgálat előtt is tervezett volt.

ÁLTALÁNOS MEGVITATÁS

A három bemutatott kísérlet együttesen alátámasztja azt a hipotézisünket, hogy a faji csoportokkal kapcsolatos vélekedéseket befolyásolja, milyen mértékben észlelik az emberek, hogy nézeteiket mások is osztják (Bar-Tal 1990; Pettigrew 1998; Stangor és Jost 1996). A résztvevők afroamerikaiak iránti attitűdjei jelentős mértékben kedvezőbbé váltak, miután megtudták, hogy más emberek az ő eredeti becsléseiknél kedvezőbben vélekednek erről a csoportról, és valamelyest kedvezőtlenebbé vált az értékelésük, miután megtudták, hogy mások az ő eredeti becsléseiknél negatívabb véleménnyel voltak az afroamerikaiakról. A társasan megosztottnak vélt sztereotípiák továbbá ellenállóbbá váltak az állítólagos tudományos információ segítségével végrehajtott későbbi változtatással szemben.

Vizsgálataink eredményei megerősítik azt, amit Wittenbrink és Henley (1996, lásd 3. kísérlet), valamint Haslam és munkatársai

(1996) találtak, ugyanakkor jelentősen ki is bővítik azt. Először is, ezekben a korábbi vizsgálatokban a függő változót közvetlenül a mások hiedelmeire vonatkozó kísérleti manipuláció után mérték. Ezekből a korábbi kutatásokból tehát nem vonhatunk le következtetéseket a sztereotípiák hosszabb távú internalizációjára nézve. Második kísérletünk eredményei ugyanakkor megmutatják, hogy ezek a változások valóban tartósak, mivel az egy héttel későbbi mérés során is megmutatkoznak, még a faji attitűdök eltérő módszerű mérésénél is.

A jelen kutatás továbbá képet ad a konszenzusra vonatkozó hiedelmek mélyebb funkciójáról is. A második kísérletben az attitűdváltozás nagyobb volt, amikor a konszenzusinformáció a saját, és nem a külső csoport tagjainak véleményével volt kapcsolatos. Bár ezt a különbséget okozhatja az is, hogy az embereknek nagyobb mértékben van szükségük támogatásra a saját csoportjuk részéről, ez a magyarázat mégis valószínűtlennek tűnik, tekintve, hogy a véleményváltozás egy héten keresztül is fennmaradt, és lényegesen eltérő mérőeszközzel is kimutatható volt. Úgy tűnik tehát, hogy a konszenzusra vonatkozó információ valódi véleményváltozást idézett elő. Amint Turner (1991) is megjegyezte, az információ és a normatív befolyásolás folyamatai nem zárják ki egymást. Valószínűnek tűnik, hogy az emberek több információt merítenek a számukra megbízható forrásokból, amelyekkel azonosulnak is, s hogy olyanokkal keresnek kapcsolatot, akiket a tudás és az információ értékes forrásainak tekintenek.

Az első kísérletben azt találtuk, hogy könnyebb volt a sztereotípiákat megváltoztatni pozitív irányban (vagyis az emberek nézeteit kedvezőbbé tenni), mint negatív irányban, (vagyis a nézeteiket kedvezőtlenebbé tenni). Általános megközelítésünk szerint valószínű, hogy a sztereotípiák mindkét irányú változása mások vélekedéseinek megismerése eredményeképpen történik. A társas kíváncsisági hatások azonban korlátozhatják a negatív irányú változást, mivel az embereket nehéz negatív megnyilatkozásokra rávenni. Ezzel az elvárással konzisztens az az eredmény is, hogy a résztvevők mindhárom vizsgálatban több pozitív, mint negatív sztereotípiát mutattak az afroamerikaiak irányában, így a társas kíváncsiság valóban a legvalószínűbb magyarázat erre az aszimmetriára. Mindent egybevetve eredményeink mind elméleti, mind gyakorlati jelentőséggel egyaránt bírnak. Ami a sztereotí-

piaváltozás lehetőségeit illeti, a változás erőssége meglehetősen nagy volt az első és a második kísérletekben ($\eta = 0,43$). Bár a közvetlen összehasonlítás nehézségekbe ütközik, a jelen kutatásban megfigyelt sztereotípiaváltozás valószínűleg nagyobb, mint az olyan vizsgálatokban lenni szokott, amelyekben más módon próbálják megváltoztatni a sztereotípiákat. Ennek a megközelítésnek a többivel szemben előnye továbbá, hogy azokkal ellentétben nem kívánja meg a közvetlen kontaktust, magyarul, hogy az emberek más csoportokról azok egyedi tagjai alapján hozzanak ítéleteket – ez a feltétel ugyanis gyakran korlátozza a sztereotípiák változását (vö. Hewstone és Brown 1986; Rothbart és John 1985), mivel ebben az esetben a változás nem generalizálódik a konkrét személyekről a csoport egészére.

Ezzel természetesen nem azt akarjuk javasolni, hogy az intervencionalista megközelítés képviselői a való világban mások nézeteiről szóló hamis információval próbálják a sztereotípiákat megváltoztatni. Ha az emberek alapjában véve pontosan ítélik meg saját csoportjuk más tagjainak csoportközi vélekedéseit, akkor az, hogy ezeket a hiedelmeket mások hiedelmeire vonatkozó információ felhasználásával pozitívabbá tegyük, azt kívánná, hogy ez az információ a valóságosnál pozitívabb képet mutasson. Másfelől könnyen lehet, hogy az emberek „a többség tudatlanságában” szenvednek (Miller és McFarland 1991; Miller és Prentice 1996) azt illetően, hogy konkrétan mely sztereotípiák terjedtek el széles körben. Amennyiben az emberek túlságosan negatívnak becsülik a referenciacsoportjuk más tagjai által fenntartott sztereotípiákat, akkor a mások nézeteivel kapcsolatos pontos információ elegendő lehet a véleményváltozáshoz.

Végezetül érdemes megvizsgálnunk azt a lehetőséget, hogy eredményeinket befolyásolták a követelményjellemzők. Három okunk is van rá, hogy azt gondoljuk, a követelményjellemzők hatása nem kielégítő alternatív magyarázat az eredményeinkre. Először is, a megfigyelt változásokat egyénileg alkalmazott mérőeszközök segítségével kaptuk, a második kísérletben pedig ezek egy héttel később egy, a korábbihoz látszólag nem kapcsolódó ülés során is fennmaradtak. Nagyon valószínűtlennek tűnik, hogy a résztvevők rájöttek volna, hogy ennek a második ülésnek az volt a célja, hogy megmérje, mennyire változott meg a véleményük az egy héttel korábban bemutatott vélekedések hatására. Má-

sodszor, amikor nyíltan megkérdeztük őket, egyik résztvevő sem jelezte, hogy gyanúja támadtak volna a kísérleti eljárást illetően. Végül, még ha a résztvevők gyanakodtak is, a korábbi kutatás (Stricker és munkatársai 1967) már kimutatta, hogy a konformitással kapcsolatos vizsgálatokban a gyanakvó kísérleti személyeknél inkább kisebb, mint nagyobb konformitás figyelhető meg. Röviden, bár nem kizárt, hogy a követelményjellemzőknek volt némi hatásuk az eredményekre, bizonyosan nem magyarázhatják azok összességét.

Következtetések

A sztereotípiákra vonatkozóan valósággal válogathatunk a számtalan fogalmi meghatározás közül (pl. Ashmore és del Boca 1979). és számos meghatározás magában foglalja azt a követelményt, hogy a sztereotípiáknak konszenzuálisaknak kell lenniük (Gardner 1994; Jost és Banaji 1994; Katz és Braly 1933; Stangor és Lange 1994). Mivel a társas sztereotípiáknak olyan speciális tartalmuk van, amelyek fontos implikációkkal bírnak a társas interakciókra nézve, s mivel általában egyazon társas csoport tagjai osztják őket, azt gondoljuk, hogy a sztereotípiakutatásnak szorosabban kellene kapcsolódnia a nézetek személyen belüli, személyközi és csoportközi következményeinek vizsgálatához (pl. Guimond 1995; Hardin és Higgins 1996; Haslam 1996; Schaller és Conway megjelenés alatt; Sidanius, Levin és Pratto 1996; Stangor és Jost 1997; Worchel és Rothgerber 1996). Kísérletsorozatunk eredményei alapján úgy tűnik, hogy a társas sztereotípiák konszenzuális alátámasztásának kutatása valóban gyümölcsöző lenne, mind a sztereotípiák kialakulásának, mind a sztereotípiák (inkább intervencionista szellemben történő) megváltoztatásának szempontjából. Ha a faji sztereotípiák főleg azért maradnak fenn, mert az emberek feltételezik, hogy ezeket a sztereotipikus vélekedéseket sokan mások is osztják, s mert az emberek rendszeresen túlértékelik a mások által fenntartott negatív sztereotípiákat, akkor a negatív sztereotípiák konszenzusára vonatkozó információ nyújtásával aláaknázhathatjuk azok fennmaradását. Egy eszme (esetünkben egy sztereotípia) társas támogatottságának megvonása szemlátomást igen erősen legyengíti ennek az eszmének a gondolkodó egyén felett gyakorolt hatalmát.

III. Elméleti és metaelméleti háttér és kilátások

III. Elméleti és gyakorlati feladatok
és feladatok

Negatív illúziók: a hamis tudattal kapcsolatos fogalmak tisztázása és a pszichológiai bizonyítékok¹

JOHN T. JOST

„Nem következetlenség, amikor a helyzet jellemzőinek és a személy kognitív rendszerének egyaránt illúziókat tulajdonítok? A marxista ideológia elméletében az osztályhelyzet áll a középpontban, a kognitív pszichológiában viszont a hangsúly a személy belső pszichés mechanizmusaira kerül, és így furcsának tűnhet, hogy az előbbire az utóbbi mikro-rendszereiben keressük az alapokat. Ez azonban egy mesterséges szembeállítás. Ugyanis az illúziók megjelenésében a külső helyzet és a belső feldolgozás együtt kell, hogy szerepet játsszon.”

J. Elster (1982, 137)

A jelen írás célja a hamis tudat fogalmának meghatározása és a működésére vonatkozó pszichológiai bizonyítékok egy részének áttekintése. A bizonyítékokat a hamis tudat tanulmányozásában használt előzetes taxonómia szerint rendezzük el. Úgy véljük, hogy a hamis tudat egy olyan elhanyagolt, de elvileg jelentős té-

¹ Eredeti közlés: Jost, J. T. 1995a. Negative illusions: Conceptual clarification and psychological evidence concerning false consciousness. *Political Psychology*, 16, 397–424.

Köszönetnyilvánítás: Köszönettel tartozom Robert P. Abelson, Mahzarin R. Banaji, Jennifer Crocker, Donald Philip Green, Anthony G. Greenwald, William J. McGuire, Dale T. Miller, és két névtelen olvasó hasznos megjegyzéseiért a kézirat korábbi vázlatára vonatkozóan. Hálával tartozom Theresa Claire, Curtis Hardin és Lawrence Jost hozzájárulásáért az itt szereplő gondolatok kidolgozásában. Ezt a munkát részben a Yale Egyetem graduális ösztöndíja támogatta. A cikkel kapcsolatos megjegyzéseket a következő címre várjuk: John T. Jost, Department of Psychology, Yale University, P. O. Box 208205, New Haven, CT 06520–8205, vagy emailen: josjoht@yalevm.cis.yale.edu.

mája a szociál- és a politikai pszichológiának, amely a politikai behódolás problémájának korábban egymástól elszakadt kutatási irányait egybefűzi. A marxista elméletek hozzájárulása a pszichológiai vizsgálatokhoz általában negatív alakban jelentkezett, vagyis a paradigmaticus pszichológiatudomány bírálataként, anélkül, hogy empirikus adatokkal támasztotta volna alá az alternatív elméleti megközelítést (pl. Billig 1982; Brown 1974; Plon 1974; Sampson 1983; Wexler 1983). Ugyanez mondható el a pszichológia fő áramlatát bíráló legtöbb feminista megközelítésről is (pl. Fine 1992; Hare-Mustin és Marecek 1988; Riger 1992). Közben ezeknek a kritikai megközelítéseknek a jó része nagyon is hasznos, a hamis tudat elemzésében megpróbálunk arra is rámutatni, hogy az empirikus pszichológia hogyan járulhat hozzá pozitív módon a témához a marxista és a feminista társadalomelméletek ismeretében. A „marxista” társadalomelméletek a mi meghatározásunk szerint azok, amelyeket Marx és követői munkáinak módszere és tartalma befolyásol anélkül, hogy szükségszerűen az orthodox marxizmus gyakorlatához vagy elméletéhez igazodnának; vagyis másképpen megfogalmazva a „marxizmus nem dogmatikus megközelítését” tükrözik (Roemer 1986, 2).

A HAMIS TUDAT FOGALMÁNAK RÖVID TÖRTÉNETE

Mivel Marx és Engels (1846) nem rendszeresen kifejtett formában értekezett a hamis tudat problémájáról az ideológiával kapcsolatos korai munkáikban, a fogalmat nem nagyon dolgozták ki (pl. Lewy 1982; Wood 1988). A fogalmat elsősorban az ideológiai uralom hatásának leírására használták. Amellett érveltek, hogy az oktatás, a vallás, a média, a kultúra és a gazdasági rendszer feletti intézményes ellenőrzés révén a társadalomban uralkodó csoportok olyan ideákat terjeszthetnek, amelyek a státus és a hatalom egyenlőtlen megoszlásának az igazolására szolgálnak (újabb áttekintésre lásd Carragee 1993). A hipotézis egyik következménye az, hogy az uralkodó csoportnak kedvező ideák túlsúlyban vannak a társadalomban. Marx és Engels (1846) tehát így ír: „Az az osztály, amelynek rendelkezésére állnak az anyagi termelő eszközök, ellenőrzést gyakorol a mentális termelő eszközök felett is” (64). A kogníció ebben a megközelítésben mindig ki

van téve a nagy léptékű társadalmi, gazdasági és politikai erőnek, mint amilyen bizonyos csoportok uralkodása mások felett (vö. Shaw 1989). A hátrányos helyzetű emberek politikai tudatossága az elmélet szerint bizonyos mértékig „hamis”, vagyis inkább az uralkodó csoport érdekeit tükrözi, nem pedig a saját érdekeit. Marx és Engels úgy vélte, hogy a történelem során az emberek „folyamatosan téves felfogást alkottak magukról, arról, hogy ők kik és mivé kellene lenniük”, és a felhívás úgy szólt, hogy „szabadítsák fel magukat az agyrémek, az ideák, a dogmák és az elképzelt lét igája alól, amely alatt senyvednek” (1846, 37).

Ugyanakkor azonban Marx későbbi nézetei talán túl optimisták voltak azzal kapcsolatban, hogy az elnyomott emberek mennyire képesek felismerni az elnyomás eredetét és tenni ellene. Amikor Marx azt jósolta, hogy a társadalomban alárendelt csoportok hamarosan felismerik az alárendeltségük jogtalanságát, és felkelnek a rendszer eltörlésére, valószínűleg alulbecsülte azt, hogy bizonyos szociálpszichológiai mechanizmusok milyen mértékben segítik az embereket abban, hogy olyan politikai rendszerekhez alkalmazkodjanak, amelyek a saját érdekeiket keresztezik. Tehát a „hamis tudat” fogalmát teljesebben csak később dolgozták ki azok a szocialista gondolkodók, akik magyarázatot kerestek részben arra, hogy miért nem közeleg a forradalom (pl. Gabel 1975; Gramsci 1971; Lukács 1971; Marcuse 1964; Meyerson 1991).

Az utóbbi években a hamis tudat tanulmányozását újjáélesztették a termékeny elméleti elemzések és a feminista elméletek. Olyan analitikus filozófusok, mint Cohen (1978), Eagleton (1991), Elster (1985), Miller (1984), Roemer (1986), Wood (1988) és sokan mások a maguk fogalmi szigorával közelítették azokhoz a marxista fogalmakhoz, amelyeket korábban bíráltak a pontosság és cáfolhatóság hiánya miatt (pl. Lewy 1982). Ennek eredményeképpen az ideológia és a hamis tudat marxista magyarázatai egyértelműbbé váltak, és a használatukban is új, magasabb színvonalat értek el az újabb filozófiai munkákban (pl. Cunningham 1987; Eagleton 1991; Meyerson 1991; Wood 1988). Az analitikus megközelítés explicit kapcsolatot teremt olyan szociológiai és pszichológiai jelenségek között is, mint például a torzított vagy heurisztikus gondolkodás, a cserbenhagyás a fogolydilemma helyzetben, illetve az „osztálytudat” megnyilvánulásai (pl.

Elster 1982; 1985; Levine és munkatársai 1992; Wright 1985), ami filozófiai alapot nyújt a hamis tudat szociálpszichológiai vizsgálatához. Felmerült az is, hogy a „marxizmus, minden szegénykezés nélkül, a társadalomtudományok és az analitikus filozófia hagyományos mércéje alá kellene, hogy vesse magát” (Levine és munkatársai 1992, 5). Az „analitikus marxizmus” vezérelve, vagyis az a feltételezés, hogy a marxista módszerrel levezetett proposíciókat szembeesíteni kellene az empirikus eredményekkel, és hogy a teljes magyarázatnak az egyedi cselekvők pszichológiai állapotaira is utalnia kellene (pl. Elster 1985; Roemer 1986), soha nem látott közelségbe hozta Marx munkásságát és a mai szociál- és politikai pszichológiát.

A feminista gondolkodók a hamis tudat fogalmát hívják segítségül, amikor magyarázatot próbálnak adni azokra az elméleti és gyakorlati problémákra, amelyek a megerőszkolás, a vérfertőzés, az otthoni erőszak és a pornográfia pszichológiai hatásaival kapcsolatosak. Nevezetesen, arra keresik a magyarázatot, hogy miért olyan nehéz a szexuális és fizikai bántalmazás áldozatainak a bántalmazó kapcsolatokat megszüntetni, és nem magukat okolni a bántalmazásért (pl. Collins 1991; Fine 1992; MacKinnon 1989), továbbá hogy a nők csoportja látszólag miért nincs igazán tudatában az elnyomott státusának (pl. Crosby 1982; Dworkin 1983; Gurin 1985). A feminista társadalomtudomány kutatási témájává vált az, hogy a lányokat és a nőket hogyan szocializálják arra, hogy elutasítsák a szexizmussal és az egyenlőtlenséggel kapcsolatos eseményekre adott saját „természetes” reakcióikat, és ehelyett a patriarchális társadalom normáihoz alkalmazkodjanak (pl. Brown és Gilligan 1992). A feminista politika elsődleges célja ezért az önbecsülés érzésének és az igazságtalanság tudatának felébresztése (vagy újra ébresztése), és ezzel a szexista szocializációs gyakorlatban elsajátított káros hiedelmek felülírása. Amellett is érveltek, hogy a feminista elmélet abban tér el a marxizmustól, hogy nagyobb hangsúlyt helyez a tudatosság fokozásának szerepére (MacKinnon 1989), habár a tudatosság kérdését a nyugati marxista elméletek is központinak tekintik, legalábbis az I. világháború óta (pl. Gottlieb 1992). Mindenesetre az újabb szocialista és feminista nézőpontok egyesítése azzal az eredménnyel járt, hogy megújult az érdeklődés az elnyomás és az uralkodás szociálpszichológiai szempontjai iránt, különösen aziránt, ahogy az áldozat-

tok rávehető arra, hogy „a saját boldogtalanságukba fektessenek be” (Eagleton 1991, XIII).

Bizonyos értelemben ez a törekvés visszatér ahhoz a korábbi szakirodalomhoz, amely az „azonosulást az agresszorral” (Bettelheim 1960; Freud 1946), az „öngyűlöletet” az elnyomott csoportok tagjainál (Allport 1954a; Lewin 1941; Sarnoff 1951), valamint az „autoriter személyiséget” (Adorno és munkatársai 1950) tette meg tárgyául. Mivel az 1940-es és az 1950-es években erős befolyást gyakorolt a pszichoanalitikus elmélet (pl. McGuire 1993), ezeket a jelenségeket gyakran a mélyen gyökerező személyiség- és motivációs konfliktusok értelmében fogták fel és nem úgy, mint amik az anyagi és az ideológiai uralomra adott „normális” társas és kognitív válaszok lennének (Jost és Banaji 1994). Ennek eredményeképpen a hamis tudat vizsgálatai ritkán léptek túl azon, hogy olyan freudi mechanizmusokat, mint az elfojtás, a tagadás vagy a projekció, társadalmi és politikai helyzetekben alkalmazzanak (pl. Pochoda 1978).

A HAMIS TUDAT MEGHATÁROZÁSA

A hamis tudat fogalma a jelen kontextusban segít az alárendelteknek azon pontatlan hiedelmeiket meghatározni, amelyek a társadalmi, gazdasági és szexuális uralom fennmaradását szolgálják (pl. Cunningham 1987; Eagleton 1991; Elster 1982; MacKinnon 1989). A tudat akkor „hamis”, amikor az egyenlőtlenség fenntartását szolgálja azáltal, hogy az alárendelt csoport tagjaiban azt a hiedelmet kelti, hogy ők alacsonyabb rendűek, megérdemlik a sorsukat, és nem képesek semmit tenni az alárendeltségükkel szemben. Legáltalánosabb szinten a hamis tudat „olyan téves hiedelmek elfogadására utal, amelyek fenntartják a saját elnyomottságunkat” (Cunningham 1987, 255). Az egyedi példák között olyasmik szerepelhetnek, ahogy majd látni fogjuk, mint az igazságtalanság vagy a hátrányos helyzet előfordulásának tagadása; hit abban, hogy a társadalmi változások lehetetlenek, illetve nemkívánatosak; a politikai szenvedések okainak téves attribúciója; valamint alkalmazkodás az elnyomó normáihoz. A hamis tudatnak a legeggyértelműbb esetekben két egymástól független kritériumnak kell, megfelelnie az empirikus megfigyelésekben

(Cunningham 1987; Meyerson 1991): (i) A hiedelem először is „hamis” kell legyen abban az episztemológiai értelemben, hogy ellenkezik a tényekkel. (ii) Másodszor, „hamis” kell legyen abban az értelemben is, hogy nem tükrözi az ember valós társadalmi érdekeit. A két alkotóelemet együtt tekintve úgy határozhatjuk meg a hamis tudatot, mint *olyan téves vagy pontatlan hiedelmek elfogadását, amelyek szemben állnak az ember saját társadalmi érdekeivel, és amelyek így hozzájárulnak az én vagy a csoport hátrányos helyzetének fenntartásához.*

Természetesen az episztemológiai érvényesség (érvénytelenség) és a kongruencia (inkongruencia) az objektív társadalmi érdekekkel két olyan dimenzió, amely elvileg egymástól független. Elképzelhető például, hogy az ember olyan téves hiedelmeket vall, amelyek a mentális egészség szempontjából vagy valamilyen más funkció ellátása miatt hasznosak (áttekintésre lásd Taylor és Brown 1988); ezeket szokták „pozitív illúzióknak” nevezni (Taylor 1989), és ezeket szembe kell állítanunk az itt áttekintett társadalmilag és politikailag káros hiedelmekkel. Hasonlóképpen, legalábbis logikailag lehetséges az, hogy igaz hiedelmekben hiszünk (viszont McGuire 1989, a „tudás tragikus elmélete” mint téves reprezentáció), és ez vagy szemben áll a saját érdekeinkkel, mint például a „depresszív realizmus” esetében (Alloy és Abramson 1979), vagy szerencsésebb körülmények között összhangban áll azokkal. Lukács (1971) az objektív érdekekkel kongruens igaz hiedelmekre úgy utalt, mint az alacsonyabb osztálynak „tulajdonított tudatra”, és emellett érvelt, hogy: „Amikor a tudatot a társadalom egészével hozzuk kapcsolatba, akkor ki lehet következtetni, hogy az embereknek milyen gondolatai és érzései lennének egy adott helyzetben, ha *képések* lennének ezekhez és az ebből eredő érdekekhez hozzáférni” (51).

A hamis tudattal asszociált hiedelmeket felfoghatjuk társadalmi és politikai heurisztikáknak. Azokhoz a kognitív heurisztikákhoz hasonlóan, melyeket Kahneman, Slovic és Tversky (1982), valamint Nisbett és Ross (1980) mutatott ki, ezek a hiedelmek is hasznos feltevéseken és elveken alapulhatnak, mégis gyakran túlmutatnak a hasznosság keretein, és olyan ítéleteket, illetve viselkedéseket eredményeznek, amelyek az egyén és a társadalom számára is költségesek. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a hamis tudat minden esete valamilyen „igazságmagból” ered, hanem csak

azt, hogy a „normális” kognitív folyamatok közrejátszhatnak az elnyomó társadalmi kapcsolatok igazolásában (Jost és Banaji 1994). Felvetették például, hogy „az ideák hatékony terjesztése csak annyiban lehetséges, ... amennyiben ... kellőképpen hatékonyak abban, hogy a társadalmi valóságot érthetővé tegyék és úgy irányítsák ezen belül a gyakorlatot, hogy az látszólag elfogadható legyen” (Mephram 1972, 12). A hamis tudattal asszociált társadalompolitikai heurisztikák esetében a költségeket nem szükségszerűen a pozitív kognitív kimenetekkel szemben kell mérni, mint amilyen a racionalitás (pl. Nisbett és Ross 1980; vö. Abelson 1976), bár ez is lehetséges (pl. Elster 1982; 1985), hanem az olyan pozitív társadalmi és politikai kimenetekkel szemben, mint az étellel való elégedettség, a lehetőségek egyenlősége, az elnyomásmentes szabadság, az igazságtalanság felismerése, valamint részvétel a haladó társadalmi változásokban. A hamis tudat ezzel szemben olyan „szükségletek kialakulására vezet, mint a robotolás, az agresszió, a nyomor és az igazságtalanság” (Marcuse 1964, 5).

A jelen írás központi tétele az, hogy már most is jelentős mennyiségű tudományos bizonyíték szól a mellett az állítás mellett, hogy az emberek olyan téves hiedelmeket vallanak, amelyek a saját alárendeltségüket igazolják, habár a kutatásokban rendszerint nem ismerik fel, hogy ezek a bizonyítékok a hamis tudat megközelítését támogatják. Néhány kivételtől eltekintve (Billig 1976; 1982; Fine 1979; Jost és Banaji 1994; Kluegel és Smith 1986; Tyler és McGraw 1986), a szociál- és a politikai pszichológusok a jelenséget teljesen figyelmen kívül hagyták, habár az *ideológia* ezzel érintőleges témájától nem riadtak vissza (pl. Allport 1954b; Kinder és Sears 1985; Lane 1962; McGuire 1993; Rosenberg 1988; Sniderman és Tetlock 1986a). A politikai behódolás fogalma (vö. Edelman 1960) szintén jelentős szerepet játszik az ideológia és a hamis tudat marxista magyarázatában (pl. Billig 1982; Tyler és McGraw 1986), amennyiben a közösségi tevékenységben vagy ellenállásban való részvétel hiánya a társas kogníció tévedéseivel állhat kapcsolatban. A remények szerint a hamis tudat tisztázásával és kiterjesztésével lehetségessé válik majd a politikai behódolás társadalmi és kognitív alapjainak feltárása és a társadalmi elnyomást fenntartó téves hiedelemrendszerek okaira és következményeire vonatkozó elméleti magyarázatok kidolgozása.

ELŐZETES TAXONÓMIA A HAMIS TUDAT TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

Többféleképpen próbálkozhatunk a hamis tudat különféle változatainak osztályozásával. Nem létezik szigorú és következetes taxonómia az olyanfajta hiedelmekre, amelyek a hamis tudat alá tartoznak, így a témával kapcsolatos írások általában meglehetősen elapróztak és hiányosak. Cunningham (1987) szerint a hamis tudatnak két fő típusa van, a *fatalizmus* és a *hamis felelősségtulajdonítás*. Ezek ugyan láthatólag kielégítik a hamis tudat definíciós kritériumát, valószínűleg nem merítik ki az összes lehetőséget. Teljesebb képet kaphatunk, ha ezekhez hozzátesszük az igazságtalanság és a hátrányok észlelésének a hiányát; a társadalmi szerepek és státusok igazolását; az elnyomóval való azonosulást; valamint a változással szembeni ellenállást. Ezekről a hiedelemtípusokról úgy véljük, hogy politikailag károsak azok számára, akik hisznek bennük, amennyiben fokozzák az egyébként elfogadhatatlan feltételeknek vagy körülményeknek való behódolás valószínűségét. Természetesen ezek a típusok nem zárják ki kölcsönösen egymást a gyakorlatban. Az emberek gyakran tagadják, hogy igazságtalanság történne, és emiatt nagyobb a valószínűsége annak, hogy saját magukat hibáztatják, vagy úgy hiszik, hogy a tiltakozás nemkívánatos, és így tovább. Mindazonáltal hasznos különbséget tenni az illuzórikus hiedelmek különböző típusai között, amelyek elfojthatják az építő jellegű politikai változásokat. Az alábbiakban röviden áttekintjük az egyes típusokkal kapcsolatos pszichológiai bizonyítékokat.

Az igazságtalanság és a hátrányok észlelésének hiánya

Az igazságtalanság észlelésének hiánya Az elosztás és az eljárások igazságosságával foglalkozó kutatások egyre növekvő anyagából arra lehet következtetni, hogy az emberek a különböző helyzeteket gyakran igazságosnak és jogosnak észlelik még akkor is, amikor jó okuk lenne ennek az ellenkezőjét feltételezni (pl. Crosby 1982; Deutsch 1985; Fine 1979; Jennings 1991; Lerner 1980; Lind és Tyler 1988; Major 1994; Martin 1986; Tyler 1990). A hivatkozott adatok, úgy tűnik, Elster (1982) hipotézisét támogat-

ják, mely szerint „a társadalom elnyomott és kizsákmányolt osztályai hajlamosak hinni annak a társadalmi rendnek az igazságosságában, amely elnyomja őket” (131). Majdnem bizonyos, hogy ezek a fajta hiedelmek keresztezik a személyes és a csoportérdekeket azzal, hogy hozzájárulnak a politikai behódoláshoz még a széles körű igazságtalanságok ellenére is.

Lerner (1980) gyűjtötte össze azoknak a bizonyítékoknak a jó részét, mely szerint az emberek elkerülik az igazságtalanság észlelését, hipotézise értelmében az emberek arra motiváltak, hogy a világot igazságos helynek lássák, mivel csak egy ilyen világban lehetnek az emberi fáradozások és sikeres kimenetelük biztonságos és ellenőrizhető. Amennyiben az emberek valóban motiváltak ama illúzió fenntartására, hogy a világ igazságos, akkor ez az illúzió politikailag költséges az egyén és a csoport számára egyaránt. Például az igazságos világba vetett hit az igazságtalanság áldozatait arra vezetheti, hogy minimalizálják az áldozatuk mértékét, és saját magukat hibáztassák érte (pl. Janoff-Bulman 1992; Miller és Porter 1983). A megfigyelések szerint azok a személyek, akik magas pontszámot érnek el az „igazságos világ skálán”, védik a fennálló társadalmi intézményeket és politikai vezetőket (Nixont például kevésbé gondolják bűnösnek a Watergate-ügyben, mint a kontrollcsoport) és leértékelik a hátrányos helyzetű csoportok tagjait (Rubin és Peplau 1975). Úgy találták, hogy az igazságos világba vetett hit negatívan korrelál a személyek önbevalláson alapuló társadalmi és politikai aktivitásával, valamint a társadalmi és politikai érintettségével (Rubin és Peplau 1973). Furnham (1985) arról számolt be, hogy a dél-afrikai fehérek *nagyobb* valószínűséggel hisznek az igazságos világban, mint a nekik megfelelő angliai fehérek, ami arra utal, hogy az igazságtalanság észlelése bizonyos feltételek mellett „hamis” lehet abban az értelemben, hogy érzéketlen a valóságra: az igazságos világba vetett hit *nagyobb* volt egy olyan társadalom kontextusában, amely hírhedt faji igazságtalanságáról.

Tyler és kollégái arra kerestek választ, hogy az emberek miért maradnak hűségesek a jogi és politikai intézményekhez még akkor is, amikor ezek az intézmények kedvezőtlen eredményeket hoznak a számukra (pl. Lind és Tyler 1988; Tyler 1990; Tyler és McGraw 1986). Ismételten azt figyelték meg, hogy az emberek mindaddig meg vannak elégedve az eljárások rendszerével, amíg

ezek lehetőséget kínálnak az eljárásokban való részvételre, még akkor is, ha ez a részvétel nincsen hatással a releváns eseményekre, vagy, ha ezek az események negatívak (Lind és Tyler 1988; Tyler 1990). Az „ellenőrzés-gyakorlás illúziójával” foglalkozó terjedelmes szakirodalom hasonló következtetésre jut: a véletlenszerű eseményeket megválasztottnak és ellenőrzöttnek észlelhetik, amennyiben az egyén úgy érzi, hogy valamilyen szerepet játszott (bármennyire is irreleváns volt az) a döntési folyamatban (pl. Taylor és Brown 1988). Természetesen az intézményi hűség önmagában nem káros az egyén és a társadalmi csoport számára, hiszen a társadalmi és politikai élet hatékony szervezése (és javítása) megkövetelhet bizonyos fokú ragaszkodást a fennálló rendszerhez (pl. Tyler 1990). Mindazonáltal sokan a politikai bizalmatlanság érzését alapvető feltételének tekintik a csoporttudat fokozódásának és a haladó társadalmi változások megvalósításának (pl. Gurin 1985; Piven és Cloward 1977; Shingles 1981). Tyler és McGraw (1986) meggyőzően érvelt amellett, hogy egyfajta hamis tudatnak tekinthető az a tendencia, hogy az emberek nagyobb figyelmet szentelnek az eljárások kérdésének, mint a végeredményeknek, ugyanis ez politikai behódoláshoz vezet még az igazságtalanságok ellenére is. A következtetésük az, hogy:

... az embereknek az eljárások igazságosságával kapcsolatos nézetei diszfunkcionálisak. Nevezetesen, a polgárok erősen arra összpontosítanak, hogy mennyi lehetőségük van a bizonyítékok bemutatására, amikor a hatóságokat értékelik, viszont kevésbé figyelnek arra, hogy ténylegesen mennyire befolyásolják ezzel a döntéseket ... a hátrányos helyzetűek figyelmét ezzel a helyzetük olyan vonatkozásaira irányítják, amelyek nem tudják felkelteni az igazságtalanság érzését, és így politikai behódoláshoz vezetnek (126, kiemelés tőlünk).

Úgy tűnik tehát, hogy az emberek elfogadhatják a nem kielégítő kimeneteleket, ha el tudják hitetni velük (akár tévesen is), hogy a döntésekben alkalmazott eljárások igazságosak és törvényesek voltak. A férfiak és a nők fizetése közötti eltérések igazságosságával kapcsolatban például azt figyelték meg, hogy a nők inkább figyelnek a fizetéssel kapcsolatos döntési eljárások törvényességé-

re, mint magának a fizetés végeredményének a törvényességére (Major 1994).

Az egyik lehetőség arra, hogy az igazságtalanság áldozatai ne vegyék észre adott helyzetük igazságtalanságát, az, hogy a múlt még igazságtalanabb helyzeteivel hasonlítjuk össze azokat, vagyis személyen belüli és nem személyek közötti vagy csoportok közötti igazságossági összehasonlításokat végzünk (Major 1994). Azt is kimutatták, hogy a nők inkább más nők bérével hasonlítják össze saját bérüket, és elkerülik azt, hogy a férfiak bérével mérjék össze (Crosby 1982; Major 1994). Ha nem észleljük a saját körülményeink igazságtalanságát, ez azt eredményezheti, hogy a jogosultság érzése lecsökken. Major, McFarlin és Gagnon (1984) azt találta, hogy amikor nincs információ arról, hogy másoknak mennyit fizetnek, akkor a nők ugyanannyi munkáért csak 61%-ot fizettek maguknak ahhoz képest, amennyit a férfiak fizettek maguknak. Egy követő kísérletben a férfiaknak és a nőknek ugyanannyi fizetést ajánlottak fel és arra kérték őket, hogy addig dolgozzanak, amíg az összeget megérdemeltnek, megfelelőnek tartják. A nők több mint harmadannyival tovább dolgoztak és kevesebb hibát vétettek, mint a férfiak. Major (1994 309) ezekből és más hasonló eredményekből azt a következtetést vonja le, hogy „a társadalmi egyenlőtlenségek egyik fontos következménye az, hogy az emberek gyakran jogosnak értékelik őket”, és így valószínűleg hajlamosabbak őket fenntartani (vö. Jost és Banaji 1994).

A hátrányok észlelésének hiánya Ahogy az emberek időnként nem veszik észre az igazságtalanságokat, úgy azt sem ismerik fel, hogy anyagilag megfosztottak vagy kizsákmányoltak, valamilyen abszolút vagy valamilyen viszonylagos mércéhez viszonyítva egyaránt (pl. Crosby 1982; Guimond és Dubé-Simard 1983; Gurin 1985; Janoff-Bulman 1992; Kluegel és Smith 1986; Major 1994; Smith és munkatársai 1994; Taylor és munkatársai 1990). A létező hátrányok tagadása egyfajta elégedettséget szülhet azokra a körülményekre nézve, amelyek egyébként elviselhetetlennek tűnhetnének. Ezt a jelenséget „paradox elégedettségnek” nevezték el (Crosby 1982; Major 1994). A kutatók azt figyelték meg például, hogy miközben a legtöbb feleség elismeri, hogy sokkal többet dolgozik a háztartásban és a gyereknevelés körül, mint a férje (lásd még akkor is, amikor mindketten állásban vannak az ottho-

nukon kívül), mégis azt állítják, hogy meg vannak elégedve az egyenlőtlen elrendezéssel (pl. Biernat és Wortman 1991). Major (1994) amellett érvelt, hogy a nők a munkamegosztás egyenlőtlenségét azért tolerálják, mert a személyes jogosultságérzésük lecsökkent, és (részben) elfogadják azokat a társadalmi normákat, amelyek a nők hátrányos helyzetét igazolják.

Crosby és kollégái jelentős mennyiségű bizonyítékot gyűjtöttek, melyek azt mutatják, hogy az emberek még akkor is tagadják, hogy maguk (mint individuumok) hátrányos helyzetűek lennének amikor úgy észlelik, hogy a csoportjukat diszkrimináció éri (pl. Crosby 1982; Crosby és munkatársai 1989). Erről a jelenségről kimutatták, hogy egyaránt vonatkozik a nőkre a munkahelyen (Crosby 1982), a politikailag aktív leszbikusokra (Crosby és munkatársai 1989), a francia nyelvűekre Quebecben (Guimond és Dubé-Simard 1983), valamint a haiti és dél-ázsiai nőkre Kanadában (Taylor és munkatársai 1990). Crosby és munkatársai (1989) azt a következtetést vonja le, hogy:

... a társadalmi reformok szükségességét nem azzal kell lemérnünk, hogy az emberek mennyire vannak elkeseredve a személyes helyzetük miatt az életben. *Marx Károlynak igaza volt a hamis tudatra vonatkozóan: az elnyomottakban vagy hátrányos helyzetűekben ritkán fejlődik ki erősen a saját hátrányuk érzése* (94. o.; kiemelés tőlünk).

A hátrányok tagadása akár motivációs, akár kognitív funkciót lát el, akár mindkettőt (pl. Taylor és munkatársai 1990), hátráltathatja a hatékony politikai tiltakozást. Ha az emberek nem ismerik fel azt, hogy hátrányos helyzetűek, akkor nagyon kevésbé valószínű, hogy a hátrányok eltörlését célzó politikai tevékenységekbe fognának (Crosby és munkatársai 1989; Major 1994).

Még ha az emberek fel is ismerik, hogy ők maguk hátrányos helyzetűek, akkor sem tesznek aktívan semmit a hátrányaik forrásával szemben, hacsak nem észlelik úgy, hogy egész társadalmi csoportjuk a viszonylagos megfosztottság állapotában leledzik (pl. Guimond és Dubé-Simard 1983; Walker és Mann 1987). Egy különösen drámai felmérésben azt találták, hogy Ausztráliában az állás nélküli munkások között a csoportszintű megfosztottság észlelése szignifikánsan korrelált azzal, hogy mennyire voltak az

emberek a társadalmi tiltakozásra beállítódva, míg az egyéni megfosztottság észlelése csak az önbeszámolóknak mutatott stressztünetekkel korrelált (Walker és Mann 1987). Több oka is van azonban annak, hogy az emberek miért tagadják csoportjuk hátrányos státusát. A társadalmiidentitás-elmélet szerint például az alacsony státusú csoportok gyakran kompenzálják az alacsonyabb társadalmi identitásukat azzal, hogy az objektív státuskülönbségeket nem veszik figyelembe vagy átértelmezik (Tajfel és Turner 1986), az egyének „a társadalmi realitást úgy építik fel, vagy éppen hagyják figyelmen kívül”, hogy pozitív énképet tarthassanak fenn (Goethals 1986). Míg az ilyen ítéletek rövid távon megvédhetik az egyének és a közösség önbecsülését, addig hosszú távon társadalmilag és politikailag katasztrofális következményekkel járhatnak, ha megakadályozzák a személyes és a társadalmi szintű változásokra tett kísérleteket. Érvelhetünk amellett is például, hogy a „lefelé történő társadalmi összehasonlítás” elveinek használata (pl. Taylor és munkatársai 1983) politikai elégedettséget eredményez azáltal, hogy a leginkább sújtottakon kívül mindenki más számára olyan állandó mechanizmussal szolgál, amellyel elkerülhetik, hogy magukat hátrányos helyzetűnek érzéleljék.

Fatalizmus

A tiltakozás hiábavaló A hatékony társadalmi szervezkedés hiábavalóságába vagy lehetetlenségébe vetett hit felér az aktuális politikai rendszer lemondó elfogadásával (pl. Cunningham 1987). Parkin (1971) például azt írja, hogy „az anyagi bizonytalansághoz és megfosztottsághoz való alkalmazkodás egyfajta fatalisztikus pesszimizmus jele” (90), amelynek a politikai következménye szinte bizonyosan a behódolás. Bizonyára nem próbál változtatni az, aki úgy hiszi, hogy a változtatás lehetetlen. Kimutatták, hogy a politikai apátia azok között a társadalmi csoportok között a legnagyobb, akik a legsúlyosabban elnyomottak (pl. Shingles 1981; Van Snippenburg és Scheepers 1991). Bagguley (1992) amellett érvelt, hogy Angliában az 1980-as években az állás nélküli munkások növekvő politikai fatalizmusa olyan történelmi változásokkal állt kapcsolatban, mint a kormány érzékenységének csökkenése a társadalmi tiltakozásokkal szemben és a munkásmozgalmakon belü-

li szervezeti és kulturális források csökkenése (lásd még Piven és Cloward 1977). Kluegel és Smith (1986) felmérési adatai azt jelzik, hogy az amerikai válaszadók többsége gyakorlatilag lehetetlennek észleli a minőségi társadalmi változásokat.

A pszichológusok a megfosztottságból eredő „fatalisztikus peszszimizmus” jelenségére úgy hivatkoznak, mint „tanult tehetetlenségre” (pl. Seligman 1975), habár gyakran tisztán kognitív-biológiai mechanizmusnak tekintik, anélkül, hogy a társadalmi és politikai kontextust is figyelembe vennék. Mindenesetre a tanult tehetetlenség modell jól alkalmazható az apátia, a passzivitás és a hiábavalóság érzésére a szexuális, illetve a fizikai bántalmazás áldozatainak az esetében (pl. Peterson és Seligman 1983; Strube 1988). Amennyiben a tehetetlenséggel kapcsolatos hiedelmek az áldozattá válás okának és hatásának is tekinthetők, úgy egyfajta hamis tudatot képviselhetnek, amelyet azért tanítanak az áldozatnak, hogy meghosszabbíthassák bántalmazását, és elnyerjék beletörődését.

A tiltakozás kínos. A *pluralisztikus tudatlanság* jelensége (pl. Miller és McFarland 1991; Miller és Prentice, kiadás alatt; Noelle-Neumann 1984) ésszerűen felfogható egy fajtájának hamis tudata, mivel olyan illúziót tartalmaz, amely politikailag károsnak bizonyulhat. Miller és McFarland (1991) véleménye szerint olyan jelentős esetei léteznek a pluralisztikus tudatlanságnak, amelyek *A császár új ruhája* című történethez hasonlóak: minden egyén elnyomja a kétségeit az adott helyzetre vonatkozóan, és ugyanakkor mások némaságát valódi elégedettségnek, elfogadásnak értelmezi. Ennek következtében egy nemkívánatos helyzet fennmaradhat azért, mert minden csoporttag kényszerűen érzi vagy fél attól, hogy hangot adjon elégedetlenségének, habár valójában a csoport egészével osztozik ebben az érzésben. Kimutatták, hogy a társadalmi normák pontatlan észlelése egész közösségeket arra vezethet például, hogy betiltsák az alkohol használatát, túlzott mennyiségű alkoholt fogyasszanak, hitelesítsék a faji elkülönítést, és vallásos odaadásukat fejezzék ki jóval azután, hogy ezeket a viselkedéseket a lakosok többsége már nem részesíti előnyben (áttekintésre lásd Miller és Prentice 1994). A pluralisztikus tudatlanságot felfoghatjuk a hamis tudat egy formájaként; mert a társadalmi valóság torzított felfogása miatt az elége-

detlen csoporttagok képtelenné válnak a közösségi szerveződésre, és ennek politikai behódolás lehet az eredménye. Miller és McFarland (1991) azt írja:

A csoport szintjén a pluralisztikus tudatlanság a népszerűtlen társadalmi normák fennmaradásához vezethet. *Az emberek azért tolerálják az igazságtalan társadalmi feltételeket, fogadják el a hibás döntéseket és tartózkodnak a szükséges reformok támogatásától, mert azt feltételezik, hogy a társaik többsége nem ért velük egyet, és hogy semmi mást, csak kínos érzéseket nyerhetnek abból, ha feltárják valódi hiedelmeiket* (304–305; kiemelés tőlünk).

Érdekes módon a pluralista tudatlanság leküzdésére egy olyan stratégiát javasolnak, amelyet a marxista és a feminista gondolkodók ajánlanak a hamis tudat leküzdésére általában: „el kell látni az embereket a problémáik hétköznapiságára vonatkozó bizonyítékokkal” (307). A szótlanság összeesküvésének megtörésével és a csoporttudat fokozásával eltörölhető lehet az a téves hiedelem, hogy lehetetlenek a társadalmi változások, mert a normákkal szemben állnak.

A tiltakozás kimerítő. Piven és Cloward (1977) a 20. század négy legnagyobb amerikai tiltakozó mozgalmának tanulmányozásakor megjegyezte, hogy még a *status quo*-val szembeni legsikeresebb kihívások is végül összeomlottak a tiltakozással járó nehézségek terhe alatt. A szerzők úgy vélik, hogy amikor a szerveződések elérnek egy bizonyos sikert, a mozgalmat vezető tömegek mozgósítása alábbhagy, és a szerveződés vezetőségére hárul, hogy folytassa a társadalmi változások szorgalmazását. A szerveződés vezetősége, amint elfoglalja a helyét, önmaga fenntartásával kezd foglalkozni, míg végül a hagyományos elit intézményekhez fordul pénzért és támogatásért, miközben eltompul a mozgalom harcias szelleme. Piven és Cloward úgy véli, hogy a politikai behódolás a szabály, mivel a szakadárság nagyon költséges a résztvevők számára, és bármilyen változás történik, az rövid életű. A hamis tudat kiemelt szerepet játszik a történetükben. Azt írják, hogy „azok az emberek, akiknek egyetlen eszköze az lehetne a küzdelemre, hogy szembeszállnak az irányítóik által lefektetett hiedelmekkel és

szertartásokkal, rendszerint nem teszik azt" (2). Az a hiedelem, hogy a hosszas társadalmi tiltakozás lehetetlen, bizonyára a hamis tudat egy esetének tekinthető, ugyanis egyértelműen az uralkodók érdekeit szolgálja, az elnyomottak érdekeit pedig hátráltatja.

A társadalmi szerepek igazolása

McMurtry (1978) azt írja, hogy az ideológiailag felhasználható társadalmi tudat egyik fő formája a következő alapfeltevéseken nyugszik: „Bármilyen rangja van az egyének a társadalmi rendszerben, az a belső értékét tükrözi.” Az ilyenfajta hiedelmek az egyenlőtlenség rendszerének igazolására szolgálnak, és arra, hogy meggyőzzék a hátrányos helyzetű egyéneket és csoportokat vagy arról, hogy megérdemlik az elfoglalt helyüket, vagy arról, hogy nem képesek más rangot elfoglalni (Cunningham 1987; Jost és Banaji 1994). Az elemzés személyek közötti szintjén ez azt jelenti, hogy az észlelők másokról olyan benyomást alkotnak, amely egybeesik az általuk elfoglalt helyzettel, illetve szerepekkel; a társas interakciók tehát tükrözik a meglévő egyenlőtlenségeket, és újraalkotják ezeket (pl. Athay és Darley 1985). A csoport szintjén ez azt jelenti, hogy sztereotípiák alakulnak ki a csoportok közötti státusbeli, illetve hatalmi eltérések magyarázatára, legitimálására és fenntartására. Mindkét esetben az emberben az a hamis benyomás alakul ki, hogy valakinek a sikere vagy a kudarca pusztán az ő belső jellemzőivel magyarázható. A „belső okok normájának” nevezik azt a kimutatott tendenciát, hogy azokat a pszichológiai magyarázatokat részesítjük előnyben, amelyek a társas cselekvők belső attribútumait hangsúlyozzák (és nem például a külső körülményeket), és erre szoktak hivatkozni a társas ítéletek gyakorlatában és a *status quo* fenntartásában is (pl. Beauvois és Dubois 1988; Ichheiser 1970; Nisbett és Ross 1980).

A személyészlelés mint igazolás Számos vizsgálat azt mutatja, hogy az emberek a státusra és a gazdagságra vonatkozó információk alapján önmaguk és mások attribútumaival kapcsolatban következtetéseket vonnak le (pl. Cherulnik és Bayless 1986; Darley és Gross 1983; Dittmar 1992). Darley és Gross (1983) például azt találta, hogy az emberek egy gyermek intellektuális

képességeit magasabbra értékelték, amikor középosztálybeli környezetben mutatták be őt, összehasonlítva azzal, amikor munkásosztálybeli környezetben lett bemutatva, és ez a különbség erősödött, amikor a személyeknek további nem diagnosztikus információkat adtak, amelyeket feltehetőleg a torzított benyomásaik igazolására használtak (vö. Yzerbyt, Schadron, Leyens és Rocher 1994). Hasonlóképpen Dittmar (1992) arról számolt be, hogy a jómódú egyéneket intelligensebbnek észlelték, mint a szegényeket, és ez igaz volt a jómódú és a szegény észlelőkre egyaránt. Ezeket a megfigyeléseket úgy értelmezték, hogy a benyomásalkotás „uralkodó ideológia”-modelljét támogatják szemben a „hasonlóságon alapuló”-modellel, mivel a szegényebb személyek láthatólag elfogadták azokat a társadalmi hiedelmeket, amelyek mások anyagi sikereit igazolják.

Éppúgy, mint a státust és a gazdagságot, a szociális szerepeket is gyakran használják a személyészlelés jelzőingereként. Ross és munkatársai (1977) például azt figyelte meg, hogy az emberek több tudást tulajdonítottak azoknak a személyeknek, akiket véletlenszerűen a „kérdező” szerepére osztottak be, mint azoknak, akik a „játékos” szerepét játszották egy látszólagos „kérdezz-felelek” játékban. Ez annak volt köszönhető, hogy a játékosoknak a társas szerepük követelményei miatt ki kellett mutatniuk azt, hogy az ismereteik korlátozottak, amikor nehéz kérdéseket tettek fel nekik, a kérdezőknek viszont nem. A szerzők értelmezése szerint az eredményeik egy „társas-észlelési torzító hatást” jeleznek, és azt a következtetést vonják le, hogy az emberek „hajlamosak alulbecsülni, hogy a hatalmon lévők látszólagos pozitív attribútumai mennyire a társas ellenőrzés előnyeit tükrözik csak” (494). Ha a státus vagy a társas szerepek alapján következtetünk a személyes attribútumokra, az valószínűleg a fennálló társadalmi rend elfogadására ösztönöz, akár érdemes az adott rendet fenntartani, akár nem. Ha abban hiszünk, hogy az emberek a társadalomban azért foglalnak el bizonyos szerepeket, mert természetes módon erre alkalmasak, akkor ez félrevezető módon azt az érzetet kelti, hogy a rendszer törvényes és elkerülhetetlen (vö. Sidanius és Pratto 1993).

A sztereotipizálás mint igazolás Jost és Banaji (1994) a sztereotipizálás kutatási szakirodalmát a hamis tudat nézőpontjából tekin-

tette át, és úgy találta, hogy az eredmények nagymértékben alá-támasztják azt a felfogást, hogy a kedvező és a hátrányos helyzetű csoportok olyan sztereotíp hiedelmeket vallanak magukról, amelyek mellett a státusuk, illetve a szerepük igazolhatónak és megfelelőnek tűnik. Ez a megközelítés segíthet magyarázatot adni egyebek között arra, hogy a nők miért vallják nagyjából ugyanazokat a nemi sztereotípiákat, mint amelyeket a férfiak tartanak érvényesnek rájuk nézve (pl. Basow 1986) és a feketék miért vallanak hasonló faji sztereotípiákat magukról, mint a fehérek teszik velük kapcsolatban (pl. Dovidio és Gaertner 1986). A jövőbeli kutatások számára nagyon érdekes kérdés lehet az, hogy a társas befolyásolás milyen sajátos mechanizmusain keresztül válnak elfogadottá az uralkodó csoportot szolgáló sztereotípiák a társadalom többi részében.

A sztereotipizálást, mint társas racionalizációt vizsgáló egyik kísérleti munkában Hoffman és Hurst (1990) arról számolt be, hogy egy „gyermeknevelőkből” álló kitalált csoportot türelme-sebbnek, kedvesebbnek és megértőbbnek ítélték, mint a „városi dolgozók” csoportját, akiket magabiztosnak és energikusnak ítélték. A szerzők véleménye szerint az ilyen sztereotípiák a *status quo* igazolásának az ideológiai funkcióját látják el, és a nemi sztereotípiák különösképpen abból származnak, hogy „megpróbáljuk racionalizálni a munkamegosztást azzal, hogy a nemeknek olyan jellemzőket tulajdonítunk, amelyek szükségesnek látszanak a kijelölt funkciók elvégzéséhez” (206–207). Amennyiben az emberek magukat és másokat a szerepeknek megfelelő módon sztereotipizálják, akkor tévesen azt hihetik, hogy az egyenlőtlenség és a kizsákmányolás sajátos formái igazolhatók (Jost és Banaji 1994).

Téves felelősségtulajdonítás

A téves felelősségtulajdonítás, amelyet Cunningham (1987) a hamis tudat egyik eseteként határozott meg, különösen alkalmas a szociálpszichológiai vizsgálódásokra, mivel azzal foglalkozik, hogy az emberek hogyan azonosítják be az események okait, más-képpen fogalmazva, milyen attribúciókat végeznek a társas és a fizikai környezetük eseményeivel kapcsolatban. A hibáztatás és a felelősségattribúció a pszichológiának különösen aktív kutatási

területe, habár még nem történt kísérlet a hamis tudat témájával történő összekapcsolására. Mindazonáltal a téves felelősségtulajdonítás többféleképpen is fenntarthatja az elnyomást. Ha az elnyomás áldozatai rávehetők, hogy magukat okolják szerencsétlenségük miatt, akkor soha nem fognak arra gondolni, hogy megkérdőjelezzék a rendszert. A második legjobb eset az uralkodó rétegek szempontjából az, ha az alárendelt csoportok egymást hibáztatják, vagy valaki mást, így nem kötik a felelősséget éppen azokhoz, akik a legtöbbet nyernek a helyzetből. Piven és Cloward (1977) azt írja: „Rendszerint amikor az emberek nehézségeken mennek keresztül, akkor Istent vagy saját magukat hibáztatják” (12). Mindkét esetben kevésbé valószínű, hogy a hátrányos helyzetű csoportok vagy egyének aktívan tevékenykedni kezdenének, hogy a hátrányaik forrását megszüntessék.

Önvád. Ahogy láttuk, Lerner (1980) szerint az emberek arra motiváltak, hogy „higgyenek egy olyan igazságos világban”, ahol az emberek „azt kapják, amit megérdemelnek”, mert csak egy ilyen világban gyakorolhatnak az emberek ellenőrzést az események felett. Az elméletet az önvád jelenségére is alkalmazták az erőszak áldozatainak az esetében (pl. Miller és Porter 1983). A kutatások szerint az emberek inkább elfogadják azt, hogy felelősek egy traumáért, mint hogy elismerjék, hogy bizonyos események kívül esnek a személyes ellenőrzésükön (pl. Janoff-Bulman 1992; Lerner 1980; Miller és Porter 1983). A szexuális vagy fizikai bántalmazás áldozatai még akkor is, amikor nem mutatnak általános „karakterológiai önvádat”, gyakran tulajdonítják az áldozati helyzetüket az eseményt vagy eseményeket megelőző saját viselkedésüknek (Janoff-Bulman 1992). Jól megalapozott bizonyítékokkal rendelkezünk az önvád jelenségére az állás nélküli munkások esetében is (pl. Breakwell 1986; Guimond és munkatársai 1989). Általában az önvád várhatóan nagyon negatív pszichológiai és politikai következményekkel jár az elnyomott csoportok és egyének számára.

Mások téves hibáztatása. Ha a hátrányos helyzetű csoportok rávehetők, hogy a szerencsétlenségük miatt ne a megfelelő forrást hibáztassák, akkor esetleg nem ismerik fel a számukra hozzáférhető leghasznosabb politikai megoldásokat sem. Például a szexista és rasszista attribúciók a dolgozó osztályok körében arra

szolgálhatnak, hogy eltereljék a figyelmüket az ésszerű ellenállási tevékenységekről (pl. Cunningham 1987; Lipset 1960; Okami 1992; Willhelm 1980). A szociálpszichológusok ezt a jelenséget „bűnbakkeresésnek” nevezik (pl. Allport 1954a). Cunningham (1987, 254) azt írja: „A férfi munkások úgy gondolják, hogy a nők behatolása a hagyományosan férfiak által uralt munkaterületekre okozza alapvetően a munkalehetőségek bizonytalanságát. Ez is a hamis tudat egy esete, amennyiben ez a hiedelem segít fenntartani a munkaerő megosztását.” Ezzel az értelmezéssel összhangban Tajfel (1978) olyan kísérleti és terepmegfigyeléseket talált, amelyek szerint az alacsony státusú csoportok inkább egymással versengenek, és nem a magas státusú csoporttal. Jóval korábban Marx (1869) az angol és az ír munkásosztályok közötti kapcsolatról azt írta:

Az átlagos angol munkás utálja az ír versenytársait, akik az ő bérét és *életszínvonalát* csökkentik. Nemzeti és vallási ellentét érez velük szemben. Olyan fényben látja őket, mint ahogy a fekete rabszolgákat látták a szegény fehérek Észak-Amerika déli államaiban. Ezt az ellentétet Anglia proletárjai között mesterségesen ápolja és tartja fenn a burzsoázia. Tisztában van azzal, hogy ebben az ellentétben áll *a hatalom fenntartásának a valódi titka* (196).

Az ilyenfajta összeesküvés következtetések általában valószínűtlennek tűnnek a társadalomtudósok számára, akik kétségbe vonják az „uralkodó osztály” létezését. Ugyanakkor fontos felismerni azt, hogy a téves felelősségtulajdonításnak és a hamis tudat más fajtáinak a terjedése nem szükségszerűen tudatos és szándékos stratégia az uralkodó csoportok vagy egyének részéről (pl. Eagleton 1991; Elster 1982). Szándékolatlanul is történhetnek a társas befolyásolás szokásos útjain keresztül, amikor csak a hatalommal rendelkezők kinyilvánítják az érdekeiket, véleményüket, észleléseiket és a képességeiket, amelyeket a társadalmi szerepükből vezetnek le (vö. Ross és munkatársai 1977). Gramsci (1971) például arról ír, hogy „a népesség nagy tömegei 'spontán' beleegyeznek azokba az általános irányokba, amelyeket az uralkodó fő csoport jelöl ki a társadalmi életben”, és úgy véli, hogy ezt a „közmegegyezést 'történelmileg' az a tekintély (és ebből következő bi-

zalom) okozza, amelyet az uralkodó csoport élvez" (12). Mivel a hatalmon lévőknek több figyelmet szentelünk, mint a hatalom nélkülieknek (Fiske 1993), mert tehetségesebben manipulálják a társas interakciókat (Athay és Darley 1985), és mert általában meggyőzőbbek (McGuire 1985), nem túlságosan meglepő, hogy a hatalmon lévő csoportok és egyének érdekeit tükröző ideák széles körben elterjedtek, még a hatalom nélküliek között is.

Azonosulás az elnyomóval

Pszichológiai függőség. Mason (1971) véleménye szerint gyakran „pszichológiai függőség” származik a tágan értelmezett uralkodó és alárendelt kapcsolatából. A történelmi és az antropológiai adatok áttekintésére alapozva, Mason véleménye szerint, hogy az uralkodó csoportok gyakran meg tudják győzni a többieket arról, hogy védjék meg őket a felsőbbrendűségük belső és külső fenyegetéseitől. Ezt úgy érik el, hogy erősítik a függőséget az alárendeltek körében, és ezzel azt az érzést keltik, hogy a társadalomnak szüksége van irányítók és irányítottak létezésére, s ennek nyomán az emberek szándékolatlanul is védik azt a rendszert, amely hátrányos helyzetbe taszítja őket (vö. Sidanius 1993). Mason (1971) továbbá azt állítja, hogy az alárendeltek „nem érzik magukat biztonságban, hacsak nem csoportosulnak klánokba, kasztokba vagy céhekbe, amelyeken belül elismert szerepet játszhatnak, ismert helyzetet foglalhatnak el a hierarchiában, és tudják, hogy milyen kötelezettségeknek kell megfelelniük” (10). Az emberek tehát függővé válhatnak az irányítóktól a célok és az irányítás szempontjából (vö. Bettelheim 1960; Lifton 1961; Schein 1956).

A társadalmi és a politikai függőség folyamatában a következő lépéssel a kognitívdiszsonancia-elemzések szolgálnak, amelyek azt vizsgálják, hogy a beavatási rítusok hogyan hatnak az elköteleződésre (áttekintésre lásd Cialdini 1988). Az elmélet szerint az emberek a fájdalmas vagy megalázó tevékenységekben történő részvételüket azzal próbálják igazolni, hogy inkább fokozzák, mint csökkentik a csoport vagy intézmény iránti elköteleződésüket. Tehát a legszörnyűbb rendszerek a legnagyobb mértékű hűséget és függőséget hozhatják létre (pl. Brickman 1987). Ezt az elemzést a bántalmazó kapcsolatok áldozataira is alkalmazzák,

amikor azt próbálják megérteni, hogy miért kötődnek továbbra is bántalmazóikhoz (pl. Strube 1988). Tehát amikor a személy a bántalmazás alapján következtet saját elköteleződésére, az a kapcsolatban való megmaradás döntésében részt vevő hamistudat-fajtáknak az egyike lehet.

Külsőcsoport-preferencia. A csoportközi kapcsolatok területére jellemző bölcsélet értelmében a csoporttagok arra motiváltak, hogy fenntartsák a saját csoport magasabbrendűségét az ítéletekben azzal, hogy a hozzájuk hasonlókat előnyben részesítik, a tőlük eltérő másokat pedig hátrányosan megkülönböztetik (pl. Tajfel és Turner 1986). Ugyanakkor az évek során számos beszámoló *külsőcsoport-preferenciát* mutatott ki a hátrányos helyzetű csoportok tagjai között (pl. Allport 1954a; Clark és Clark 1947; Fine és Bowers 1984; Giles és Powesland 1975; Vaughan 1978). Az alacsony státusú vagy csekély hatalmú csoportok között a *külsőcsoport-preferenciára* utaló bizonyítékok egyre gyarapszanak (pl. Sachdev és Bourhis 1985 1987; áttekintésre lásd Hinkle és Brown 1990). A kutatók azt is felvetették, hogy a *külsőcsoport-preferencia* az egyenlőtlenség fenntartására szolgál azzal, hogy az alárendelt csoport tagjaiban azt a hiedelmet kelti, hogy ők alacsonyabb rendűek, megérdemlik a sorsukat, és nem képesek az alárendeltségük okai ellen tenni (Jost és Banaji 1994; Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1993). Dépret és Fiske (1993) azt figyelte meg, hogy a hatalom nélküli csoportok tagjai hajlamosak azonosulni a *külső csoporttal*, hacsak nincs okuk azt gyanítani, hogy valami összeesküvés folyik (lásd még Crocker és munkatársai 1993, az összeesküvés-elmélet szerepével kapcsolatban a csoporttudat-emelésében). Ahogy Eagleton (1991) fogalmazott az ideológiával és a hamis tudattal foglalkozó tanulmányában, „az a leghatékonyabb elnyomó, aki meggyőzi az alattvalóit, hogy szeressék és kívánják a hatalmát, illetve azonosuljanak vele” (XIII).

A változásokkal szembeni ellenállás

Kognitív konzervativizmus. A kutatók rég felfigyeltek arra a tendenciára, hogy szívünk szerint inkább veszünk egy korábban fennálló helyzetet és kisebb igazításokat végzünk rajta, mint hogy

egy átfogó változást kezdeményeznénk. A jelenséget „lehorgonyzásnak” nevezik (pl. Kahneman és munkatársai 1982). Ugyan a legtöbb ez irányú kutatásnak kevés köze volt a politikához, Azzi és Jost (1994) azt figyelte meg az embereknek az eljárások igazságossága iránti preferenciáját vizsgálva, hogy a személyeket erősen lehorgonyozta a kísérleti *status quo*. Amikor egy próbaülést követően szabadon választhattak gyakorlatilag *bármilyen* döntéshozási eljárás bevezetése között, akkor az egyes személyek választását erősen befolyásolta az, hogy a próbaülés keretében milyen eljárásnak voltak már kitéve a négy kísérleti feltétel egyikeként, amely feltételbe véletlenszerűen lettek besorolva. Ezzel állhat kapcsolatban a „*status quo*-hatás”, miáltal a döntéshozók egyértelmű preferenciát mutatnak a fennálló helyzet iránt, habár az új lehetőségek olyan eredményeket hoznának, amelyek jobbak, vagy legalább ugyanolyan jók, mint a régiek (Quattrone és Tversky 1988; Samuelson és Zeckhauser 1987).

Greenwald (1980) vezette be a „kognitív konzervativizmus” fogalmát, amely arra a tendenciára utal, hogy egyszerűen azért ragaszkodunk olyan gondolatokhoz és hiedelmekhez, amelyek már nem adaptívak vagy funkcionálisak, mert ezeket korábban sajátítottuk el. A politikai kogníció területén ez a hajlam hozzájárulhat a nemkívánatos ideák és körülmények megőrzéséhez pusztán azért, mert nem igénylik az attitűdök és a hiedelmek megváltoztatását (lásd még Janoff-Bulman 1992). A kognitív konzervativizmus következményeiben a fatalizmushoz hasonlít, de az a hiedelem is szerepet kap benne, hogy a változás önmagában ellenszenves, nem csak nehezen kivitelezhető.

Viselkedéses konzervativizmus. A kognitív konzervativizmus problémájával analóg módon az emberek aránytalanul nagymértékben ragaszkodhatnak a régi gyakorlathoz egyszerűen azért, mert az ismerős és megszokott a számukra. Hackman és Oldham (1980) például kimutatta, hogy az alkalmazottak milyen módon próbálják újra létrehozni a nem hatékony munkamenetet, hogy megőrizzék a múltbeli szervezési gyakorlatot. Kétségtelen, hogy az alapvető társadalmi és politikai változások véghezvitele jelentős változást igényelne az emberek viselkedésében, és ez költséges és nehéz lehet bizonyos körülmények között. Ugyanakkor abban hinni, hogy a legjobb viselkedés az, amelyik a legkevesebb válto-

zást igényli, a hátrányos helyzet tovaggyűrzéséhez vezethet a „süllyesztett költségek” problémájához hasonlóan (vö. Strube 1988). Amennyiben tovább folytatjuk az ártalmas viselkedéseket, akár szokásból, akár a múltbeli erőfeszítések igazolására, akkor a rendszert vagy a kapcsolatot a self, illetve a csoport kárára tartjuk fenn (vö. Brickman 1987; Janoff-Bulman 1992).

A HAMIS TUDAT MINT A POLITIKAI PSZICHOLÓGIA EGYIK TÉMÁJA

Ahogy a szociálpszichológusok gyakran hangoztatták, hogy a területük témáit „szocializálni” kellene (pl. Carlson 1984; Israel és Tajfel 1972; Pepitone 1981; Steiner 1974), véleményünk szerint ideje lenne, hogy az empirikus pszichológiát „politizáljuk” oly módon, hogy foglalkozunk az uralkodásnak és az alárendeltségnek a politikai kontextusával is, amely kontextus a társas világgal kapcsolatos gondolkodásunk és viselkedésünk legnagyobb részét körülöleli. A hamis tudat jelensége éppen erre kínál lehetőséget. Az emberi tévedések affektív és kognitív alapjait már jól ismerjük, viszont gyakorlatilag semmi figyelmet nem szenteltek eddig azoknak a társadalmi és politikai körülményeknek (mint például a státus, a hatalom, az egyenlőtlenség, az igazságtalanság, a kizsákmányolás és a bántalmazás), amelyek negatív illúziókat táplálnak.

A hamis tudattól eltérően az ideológia a politikai pszichológia egyik kedvenc témája volt a terület megalakulásának pillanatától kezdve (pl. Lane 1962; Sears 1969), és továbbra is büszke helyet foglal el, mint a tudományág egyik meghatározó konstruktuma (pl. Kinder és Sears 1985; Sniderman és Tetlock 1986a). A marxista hagyományban, ahogy láttuk, az ideológia és a hamis tudat fogalma egymással összefonódik (pl. Abercrombie és munkatársai 1980; Eagleton 1991; Gabel 1975; Gramsci 1971; Mephram 1972). Az uralkodó osztály ideológiája miatt (amely az ideák és hiedelmek olyan rendszereként lett meghatározva, amely az uralkodó osztály társadalmi érdekeit szolgálja a többi csoport rovására), a marxista gondolkodók szerint a társadalmi és politikai valósággal kapcsolatban a legtöbb ember felfogása torz, fonák és hamis (pl. Eagleton 1991; Wood 1988). Lényeges azonban, hogy a

társadalomtudományok fő vonala elhagyta az ideológiai gondolkodással asszociált negatív megítélést (pl. Allport 1954b; Mannheim 1936), és az ideológiai kutatások nem a politikai világgal kapcsolatos téves vagy torz felfogásokat vizsgálták (az ideológia *hatásait*), hanem a koherens, egymással összhangban álló hiedelemrendszereket a politikailag motivált egyének részéről (pl. Bell 1960; Converse 1964). Amikor szorgalmazzuk a visszatérést az ideológia értékelő felfogásához, vagyis a hamis tudat tanulmányozásához, akkor nem egyszerűen azt fejezzük ki, hogy jobban kedveljük Marx terminológiáját, mint Bell, Converse, vagy mások felfogását. Amellett kardoskodunk, hogy jelentős mennyiségű, figyelmen kívül hagyott bizonyíték támogatja azt az empirikus állítást, hogy az emberek pontatlanul és rosszul alkalmazkodó módon reagálnak a társadalmi és politikai rendszerekre. Természetesen érvényes és hasznos empirikus kérdés az, hogy az emberek némelyike (vagy többsége) rendelkezik-e valóban kidolgozott és egységes politikai hiedelemrendszerrel (pl. Bell 1960; Converse 1964; Kinder és Sears 1985; McGuire 1985), de ennek az ellenkezőjét is fontos felismerni, nevezetesen azt, hogy a társas kogníció tévedései milyen mértékben gátolják a politikai világ pontos és hasznos reprezentációját.

A HAMIS TUDAT PSZICHOLÓGIAI TANULMÁNYOZÁSÁVAL SZEMBEN FELHOZHATÓ ELLENÉRVEK

A hamis tudat fogalmának használata általában jelentős ellenállásba ütközik a mai nyugati társadalomtudósok részéről, amire talán meg is van az okuk. A fogalom felfogható úgy is, hogy a kommunista tanok maradványa, egy olyan politikai filozófiáé, amelyről széles körben az a feltevés él, hogy a történelmi fejlemények megcáfolták. Cikkünkkel nem az a célunk, hogy támogassuk egy doktriner fogalom elfogadását a vele szemben álló bizonyítékok ellenére, hanem hogy megmentünk egy fontos és talán alapvető meglátást a politikai pszichológia számára, nevezetesen azt, hogy a kogníció tévedései a politikai behódolás olyan szintjét hozhatják létre, amely káros az egyén, a csoport és a társadalom számára. Ezért érdemesnek tűnik felszólalni és védekezni a hamis tudat tanulmányozása ellen felhozható legvalószínűbb

ellenvetésekkel szemben (a filozófiai szakirodalomban további védekező álláspontokra lásd Cunningham 1987; Meyerson 1991; Runciman 1969). Hat fő ellenvetést tekintünk itt át: *a)* a „hamis tudat” kifejezés túlságosan értékelő jellegű; *b)* nem számol az embereknek saját szubjektív helyzetükre adott magyarázataival; *c)* az áldozatot hibáztatja; *d)* cáfolhatatlan; *e)* internalizációt feltételez ott, ahol megteszi az engedelmesség is; valamint *f)* túl politikus.

Viszonylag könnyen elvethető az az ellenvetés, hogy a hamis tudat fogalma túlságosan értékelő jellegű; csak a pszichológiában leggyakrabban tanulmányozott jelenségek néhány példájára kell hivatkoznunk. Például a kognitív- és a szociálpszichológusok régóta beszélnek „illúziókról”, „torzító hatásokról” és „tévedésekről” a gondolkodás és az észlelés területén anélkül, hogy feleslegesen aggódnának amiatt, hogy ezek a kifejezések túlzottan negatívak. A PsycINFO-ban jegyzett pszichológiai cikkek számítógépes átvizsgálása azt mutatta, hogy az „illúzió” kifejezés kulcsszóként több mint 2200 alkalommal fordult elő az 1967–1993 közötti időszak alatt. Néhány marxista gondolkodó a hamis tudatot az információfeldolgozás egyfajta hibájának tekinti (pl. Elster 1982; 1985), és maga Marx is analógiát látott az észlelési illúziók és a hamis tudat között (Wood 1988). Általánosságban, a pszichológusok nem félnek olyan értékelő címkéket használni, mint az alapvető attribúciós *hiba*, a megfeleltetési *torzító hatás*, vagy a pluralisztikus *tudatlanság*. Számos pszichológus használja a „hamis tudat” kifejezésnek valószínűleg a legmegkérdőjelezhetőbb vonatkozását, nevezetesen a „hamis” szót, mint például a „*hamis közmegegyezés*” (pl. Marks és Miller 1987), a „*hamis egyediség*” (Goethals 1986), és a kétszeresen elítélő „*hamis hírnév torzító hatás*” (Banaji és Greenwald 1994) tárgyalásakor.

A második ellenvetés az értékelő nyelvezet alkalmazásának a következményéből származik. Ez abban áll, hogy amikor „igaz” vagy „hamis” tudatot tulajdonítunk az embereknek, akkor ezzel azt kockáztatjuk, hogy bizonyos társadalmi és politikai nézeteket a többihez képest előnyben részesítünk (pl. Lewy 1982), és talán éppen a diszkrimináció múltbeli gyakorlatát ismételjük azzal, hogy figyelmen kívül hagyjuk az elnyomott csoportok tagjainak saját élményeiről adott magyarázatát (pl. Riger 1992). MacKinnon (1989, 39) például azt kérdezi a kritikai feminizmustól:

„Hogy lehet hamisnak nevezni bármit, amit a nők gondolnak egy olyan elméletben, amely az összes nő élményét szándékozik érvényesíteni?” Általában véve, a hamis tudat megközelítése valóban arra utal, hogy az embereknek a körülményeikkel kapcsolatos saját magyarázatai nem megbízhatók bizonyos körülmények között. Marcuse (1964) a következőképpen oldotta meg ezt a problémát. Azt írja:

„Az utolsó elemzésben azt a kérdést, hogy mik a valós és a téves szükségletek, az egyéneknek maguknak kell megválaszolniuk, de csak az utolsó elemzésben; vagyis amennyiben és amikor szabadon megadhatják a saját válaszukat. Ameddig azonban fenntartják, hogy ne legyenek képesek autonóm módon létezni, ameddig gondolatokat táplálnak beléjük mások és manipulálják őket (egészen az ösztönök szintjéig), addig a kérdésre adott válaszukat nem lehet a sajátjuknak tekinteni” (6).

Valóban a szociálpszichológia egyik nem vitatott feltételezése legalábbis Nisbett és Wilson (1977) óta az, hogy nem lehet az embereknek saját hiedelmeire és vágyaira vonatkozó véleményét egyszerűen, látszat szerint elfogadni. A motivációs torzító hatásokról, a kognitív korlátokról és az információk bonyolultságáról egyaránt kimutatták, hogy torzítólag hatnak arra, ahogy az emberek magukat és a társas világot észlelik (pl. Greenwald 1980; Kahneman és munkatársai 1982; Kunda 1990; Nisbett és Ross 1980; Quattrone és Tversky 1988). A hamis tudat fogalma azokra a pszichológiai és politikai tényezőkre mutat rá, amelyek hozzájárulnak az első személyű magyarázatok pontatlanságához.

Létezik egy módszertani változata is annak az állításnak, hogy az emberek saját helyzetükre vonatkozó magyarázatai megbízhatók. Ez az ellenvetés azt állítaná, hogy a pszichológia eszköztárán túlmutat annak meghatározása, hogy az egyes magyarázatok mennyire pontosak, illetve pontatlanok, és így az egyes szám első személyű magyarázatok nem vitathatók. A társadalomtudósok általában vonakodnak attól, hogy eldöntsék a vizsgált hiedelmek közül melyek igazak és melyek hamisak. Berger és Luckman (1967) például tartózkodnak attól, hogy „kijelentéseket tegyenek az elemzett jelenségek ontológiai státusáról” (20). Még politikai pszichológusok is felvetették, hogy a politikai indítékok és

érdekek tulajdonítása túlmutat a tudományterület módszertani lehetőségein (pl. Sniderman és Tetlock 1986b). Marx és Engels (1846) kritikával illette a kor történészeinek és társadalomtudósainak vonakodását attól, hogy megtegyék, amit minden közönséges ember rendszeresen megtesz, nevezetesen, hogy különbséget tegyen az igaz és a hamis között:

„Miközben a hétköznapi életben minden boltos nagyon jól különbséget tud tenni aközött, hogy valaki milyennek mutatja magát és milyen valójában, addig a történészeink még ezzel a közhelyszerű belátással sem rendelkeznek” (23).

Ha feladjuk annak a lehetőségét, hogy a hiedelmeket elhelyezzük az ítéletek olyan dimenzióin, mint például a pontosság, az önérték mértéke, az adaptivitás, és így tovább, akkor feladjuk azt az igényünket, hogy a pszichológia tudomány legyen. Több oka is van a pszichológusoknak arra, hogy ilyen ítéleteket hozzanak, a legfőbb azonban az, hogy egyébként nem rendelkeznének mércével annak a megítéléséhez, hogy az adataik alternatív értelmezése érvényes-e; a bizonyítékokkal kapcsolatos következtetések és hiedelmeik nem lennének pontosabbak és hasznosabbak, mint a laikusok hiedelmei. A kísérleti ellenőrzés értelme az, hogy kizárjuk azokat az alternatív lehetséges magyarázatokat, amelyek nem teljesek vagy pontatlanok. Tehát Nisbett és Wilson (1977) levonhatta azt a következtetést, hogy a kísérleti személyeik hiedelmei a saját döntéshozási stratégiáikra vonatkozóan nem voltak pontosak – a személyek nem tudták beazonosítani, hogy mi volt a „valós” és „igaz” alapja saját preferenciáiknak.

A hamis tudat tanulmányozásával szembeni harmadik lehetséges ellenvetés az, hogy az áldozatokat hibáztatja az elnyomatásuk miatt, mivel azt sugallja, hogy az ő gyengeségük és tudatlanságuk hozza létre az elnyomó helyzetet. Felfoghatjuk úgy is, hogy a hamis tudat áldozatai olyan ostobák és meggondolatlanok, hogy a saját érdekeikkel ellentétes hiedelmeket vallanak. Míg az ilyenfajta aggályokat nagyon komolyan kell venni a hamis tudat kutatójának, addig természetesen az elemzéseknek nem az a célja, hogy a felelősséget vagy a hibát az áldozatnak tulajdonítsa. Ahogy Jevtusenko, a költő írja: „Senki sem hibáztatja a falba sülyedő öreg szöveget, ha a fejsze fokával verik a falba.” Ezzel nem azt akar-

juk sugallni, hogy az alárendelt csoportok tagjai nem képesek elutasítani az uralkodó ideológiát. Valójában a tudatosság fokozása és az „akaratszabadság” fontos szerepet játszik a marxista társadalomelmélet egyes változataiban, különösen azokban, amelyek Gramsci (1971) munkáival állnak kapcsolatban. Mindazonáltal, az elnyomást fenntartó téves hiedelmek beazonosítása nem az áldozatok hibáztatását célozza, hanem megsegítésüket (pl. Collins 1991; Cunningham 1987; MacKinnon 1989).

A hamis tudat negyedik kritikája szerint a marxisták egyfajta „menekülő járatként” használják a fogalmat, hogy megmentsék az elméletüket a cáfoló bizonyítékok súlyával szemben (pl. Lewy 1982). Ezek a kritikusok azt állítják tehát, hogy a hamis tudat fogalmát igazságtalanul élesztették fel azért, hogy megracionalizálják, miért nem vált be láthatólag Marxnak a világméretű forradalomra vonatkozó jóslata. Valóban fennáll annak a veszélye, hogy a marxizmust cáfolhatatlanná teszik azzal, hogy mindig menedéket keresnek a hamis tudat jelenségében, és megmagyarázzák, hogy az emberek miért táplálnak ellenszenvet a forradalom és a kommunizmus iránt. Emiatt a hamis tudatot szigorú empirikus vizsgálat alá kell vetni a cáfolat egyértelmű mércéi mellett. Érdekes módon Lukács, azoknak a marxista gondolkodóknak az egyike, aki leginkább köthető a hamis tudat fogalmához, egyértelműen rámutatott erre, és ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a sztálini rendszer elől száműzetésbe kellett vonulnia (pl. Gabel 1975). Lukács ezt írja:

„A dialektikus módszer nem engedi meg, hogy egyszerűen kijelentsük ennek a tudatnak a »hamisságát« és kitartsunk az igaz és a hamis rugalmatlan szembeállítás mellett. Éppen ellenkezőleg, azt igényli, hogy ezt a »hamis tudatot« közvetlenül vizsgáljuk...” (1971, 58).

Írásunk egyik központi tárgya az, hogy a hamis tudat tudományos vizsgálata pszichológiai vállalkozás, de egyben szociológiai, politikai, gazdasági, történelmi és filozófiai is. A pszichológiai kísérletek által kínált ellenőrzés szolgálhat a legegyszerűbb konkrét bizonyítékokkal a társadalmi és a politikai illúziók működése mellett vagy ellen, ahogy ez a kognitív, illetve észlelési illúziók kutatásában is történt.

Az ötödik ellenvetés Scott (1990) munkájában található, aki úgy véli, hogy ami hamis tudatnak látszik (a tekintély tiszteletben tartása, az igazságtalanság tolerálása, a bántalmazás elfogadása, stb.) valójában csak nyilvános megnyilatkozás, amely jelentősen eltér attól a politikai ellenállástól, amelyet a hátrányos helyzetű személyek vagy csoportok titokban kifejeznek. Scott a behízelgéssel foglalkozó pszichológiai kutatásokat idézi, amelyek az ő felfogását támasztják alá, vagyis, hogy az elnyomott csoportok nem internalizálják az elnyomók hiedelmeit, hanem csak „hízlegnek” azért, hogy a büntetést elkerüljék. Nem tagadjuk, hogy a hatalom nélküliek tevékenységeiben (ha a hiedelmeikben nem is) jelentős szerepet játszik az a nyomás, hogy a hatalmon lévők kíváncsiságait nyilvánosan betartsák, a történet ezzel azonban nem ér véget. A fentebb tárgyalt kísérleti helyzetek többségében a személyek válaszait bizalmasan gyűjtöttük és olyan feltételek mellett, amelyek névtelenséget biztosítottak (pl. Crosby és munkatársai 1989; Dittmar 1992; Hoffman és Hurst 1990; Major és munkatársai 1984; Ross és munkatársai 1977; Sachdev és Bourhis 1985; 1987; Vaughan 1978). Mindazonáltal, jelentős mennyiségű bizonyítékot találtunk arra, hogy az emberek a hátrányokat nem észlelik, az egyenlőtlen társadalmi szerepeket igazolják, a külső csoportot előnyben részesítik és a hamis tudat más formáit mutatják.

A hatodik és egyben utolsó ellenvetés a hamis tudat pszichológiai vizsgálatával szemben az, hogy túlságosan „politikus”, ami azt jelenti, hogy egy nem normatív tudományterületet belekever a társadalmi változások előírásának a gyakorlatába. Mindenesetre, ha kiderülne, hogy az olyan széles körben vallott téves hiedelmek, mint amelyeket a hamis tudat megközelítés feltételez, káros hatást gyakorolnak az emberekre (pl. veszélyeztetik lehetőségeiket, korlátozzák törekvéseiket az életben, csökkentik az önbecsülésüket), akkor teljes mértékben azt várnánk, hogy a társadalomtudósok megpróbálják ezeket az önmegsemmisítő téves hiedelmeket aláásni. A szociál- és a klinikai pszichológiában is ismerős az a feltételezés, hogy a káros és irracionális hiedelmek beazonosíthatók és megváltoztathatók. Nisbett munkája például az emberek érvelési hiányosságaival kapcsolatban (pl. Nisbett és Ross 1980) arra vezette őt és kollégáit, hogy megvizsgálják, mennyire lehet az embereket megtanítani arra, hogy jobb döntéseket hozzanak (Nis-

bett és munkatársai 1982). Hasonlóképpen Steele kutatása a magas teljesítményt nyújtó női és kisebbségi diákokkal kapcsolatban, akik ellenkezőleg azt várták, hogy elbuknak az iskolában, egy olyan sikeres beavatkozó programot eredményezett, amiáltal ezeket a téves hiedelmeket megkérdőjelezték és másokkal helyettesítették be (Steele 1992). A klinikai pszichológia területén olyan eltérő terápiás megközelítések, mint amelyeket a pszichodimanikus és a kognitívviselkedéses-elméletek támogatnak, egyaránt osztoznak abban a feltevésben, hogy az egyének számukra alapvetően egészségtelen hiedelmeket vallhatnak, és a terápia részben abból áll, hogy az ilyen hiedelmeket eltávolítsa. Nincsen *a priori* ok arra a törekvésre, hogy a pszichológia kevesebb hasznot hajtson a társadalmi és a politikai életben, mint az emberi lét más területein (pl. Dewey 1900; Miller 1969).

KÖVETKEZTETÉS

Amellett érveltünk, hogy a hamis tudat problémája elvileg fontos, de eddig figyelmen kívül hagyott kutatási területet jelent a szociál-, a kognitív- és különösen a politikai pszichológia számára. Általános értelemben, a hamis tudat olyan téves hiedelmek elfogadására utal, amelyek fenntartják a személy saját hátrányos helyzetét. Felvetettük, hogy legalább hat fő típusa lehet a hamis tudatnak, és hogy létezik pszichológiai bizonyíték mindegyik típusra. A hozzáférhető bizonyítékok válogatott áttekintését követően felvetettünk és megválaszoltunk néhány lehetséges ellenvetést a hamis tudat vizsgálatával szemben. Annak nyomán, hogy az elmélet és az empiria figyelmét ráirányítottuk a hamis tudat szerepére a politikai behódolás problémakörében, reményeink szerint a társadalmi és a politikai valóság egy kidolgozottabb értelmezése fog megjelenni a jövőben.

Az emberi fejlődés wittgensteini pszichológiája felé¹

JOHN T. JOST

„Számos filozófiai művet írtak a nyelvről és az elméről a karteziánus vagy a behaviorista nézőpontok szellemében, amelyeket »individualisztikusnak« nevezek. Wittgensteinnek azonban számos mentális reprezentációval kapcsolatos megjegyzése utal olyan szociális orientációra, amely jól elkülönül azoktól a gondolataitól, amelyekben a behaviorizmussal kacérkodott.”

(Burge 1979, 73)

Wittgenstein kutatói egyre inkább egyetértenek abban, hogy a pszichológia filozófiájával kapcsolatos munkájával fogalmilag össze kívánta kötni a két szélsőséget, a karteziánus dualizmust és a behaviorizmust (Baker és Hacker 1982; Bloor 1983; Budd 1989; Burge 1979; Coulter 1979 1989; Donagan 1966; Gustafson 1979 1989; Hacking 1982; Kenny 1969; Malcom 1986; Rorty 1979; Rubinstein 1981; Suter 1989; Winch 1958). Nincs ugyanakkor teljes megegyezés arra nézve, hogy Wittgenstein maga milyen nézeteket vallott a pszichológia természetével kapcsolatban. Rorty *Wittgenstein filozófiája és empirikus pszichológiája* (1977) című tanulmányában azt írja: „Az antikarteziánusok között gyilkos nézetkülönbségek vannak a tekintetben, hogy kell-e egyáltalán valamit mondanunk az elméről, s ha igen, mit.” (151). Magának Wittgensteinnek a pszichológia filozófiájával kapcsolatos megjegyzései a jelek szerint kizárják, hogy egyáltalán létezhessen bármiféle empirikus pszichológia. Nem meglepő tehát, hogy szá-

¹ Eredeti közlés: Jost, J. T. 1995. Toward a Wittgensteinian Social Psychology of Human Development. *Theory Psychology*, 5, 1, 5–25.

mos filozófus szerint Wittgensteinnek egyáltalán nincsenek pozitív nézetei a pszichológiával kapcsolatban, számos pszichológus pedig eléggé nihilista következtetésekre jutott Wittgensteint tanulmányozva – bár úgy tűnik, ez a helyzet változóban van (Chapman és Dixon 1987; Hyman 1991; McDonough 1991; Shotter 1991). Idézzünk itt fel két döfést, amelyet Wittgenstein a pszichológiának szánt:

„A pszichológia zavarosságát és sivárságát nem lehet azzal magyarázni, hogy »fiatal tudomány«; állapota már kezdeteiben sem hasonlítható össze például a fizikáéval, mivel a pszichológiát a kísérleti módszerek alkalmazása mellett a *fogalmi zűrzavar* is jellemzi...

A kísérleti módszerek alkalmazása azt a látszatot kelti, hogy megvannak az eszközeink a problémák megoldására – a módszerek azonban elmennek a problémák mellett” (1953, 232).

„A pszichológus természetesen beszámol a vizsgált személy szavairól és viselkedéséről, ám csupán úgy mint a mentális folyamatok jeleiről.« – Ez így helyes is. Ha például kívülről megtanult szavakról és viselkedésről van szó, azok a pszichológust nem érdeklik. A »mentális folyamatok jelei« kifejezés mégis megtévesztő, mivel hozzászoktunk ahhoz, hogy az arc színéről mint a láz jeléről beszéljünk. Itt pedig minden rossz analógiát egy másik rossz analógia magyaráz, így végül csupán úgy szabadulunk meg ebből a körből, hogy belefáradunk az ostobaságokba” (1980b, 292).

Egyesek úgy értelmezték ezeket a megjegyzéseket és másokat (1980b; 1093), mint amelyek a tudományos pszichológia elutasítását implikálják (Fodor 1975; Williams 1985; lásd még Goldfarb 1989), de csak azért, mert feltételezték, hogy „a pszichológia az egyén képességeinek és viselkedésének tanulmányozása abból a szempontból, hogy mi játszódik le az egyénben” (Williams 1985, 208). Wittgenstein valóban hosszasan bírálja Descartes és James „mentalisztikus” pszichológiai elméleteit, amelyek azt feltételezik, hogy a pszichológiai folyamatok olyan belső, privát mentális tapasztalatok, amelyek logikailag függetlenek az organizmus vagy környezete bármilyen külső avagy megfigyel-

hető állapotától. Wittgenstein bírálata tehát ily módon nagyrészt annak szól, amit ma kognitív pszichológiának neveznénk, ami „magyarázatokat keres arra, mi történik a fejünkben, miközben cselekszünk, gondolkodunk vagy beszélünk” (Hacking 1982, 43). Szerinte például félrevezető a viselkedést „mentális folyamatok jeleként” kezelnünk (1980b, 292), és támadja azt a gondolatot, hogy a pszichológiai kísérletezés felderíti majd a gondolkodási folyamatok „rejtélyes” természetét (1980b, 1093; vö. 1953, 232e)

Noha Wittgenstein számos pszichológiával szembeni kifogása az olyan kognitivisták előfeltevések ellen irányul, mint például „a gondolkodásnak, mint a fejben lejátszódó folyamatnak az elképzelése” (1967, 606), a jelek szerint azt is tagadja, hogy a pszichológiának bármi értelme lenne az egyén szintjén, vagyis hogy a pszichológiai „folyamatokat” bármiféleképpen vissza lehetne vezetni az egyén akár mentális (1953, 154), akár tapasztalati (1968, 275), akár élettani (1967, 608–610), akár viselkedéses (1967, 567; 1980b, 314) állapotára. Wittgenstein bírálatainak nagy része tehát a pszichológiai vizsgálódás konkrét formáira vonatkozik, nevezetesen azokra, amelyek individualisztikus jellegűek. Burge az „individualisztikus” megközelítéseket a következőképpen határozta meg:

„...Olyan filozófiai megközelítések, amelyek a személy intencionális mentális jelenségeit végső soron és kizárólagosan annak fogalmaiban akarják megragadni, hogy mi történik a személlyel, mi zajlik le benne és hogyan reagál fizikai környezetére, s eközben nem veszik tekintetbe azt a társas kontextust, amely a személyt illetve az ő mentális jelenségeinek értelmezőjét körülveszi” (1979, 103).

Burge (1979; 1982; 1986; 1988) szerint sokféle pszichológiai individualizmus létezik, köztük a mentalizmus, a radikális behaviorizmus, Fodor „módszertani szolipszizmusa”, a funkcionalizmus, a materialista redukcionizmus, a fenomenológia és az idealizmus. Baker és Hacker (1982) érdekes módon nagyrészt ugyanezeket az elképzeléseket sorolják föl mint Wittgenstein pszichológiával kapcsolatos bíráló megjegyzéseinek célpontjait. Azt írják: Wittgenstein nyíltan vagy burkoltan támadja és cáfolja mind a karte-

ziánus dualizmust, mind a behaviorizmust, mind a materialista neurofiziológiai redukcionizmust. Az olyan modern divatos megközelítéseket, mint a „komputációs funkcionalizmus” természetesen nem tárgyalja, ám a mentális jelenségekkel kapcsolatos fogalmi összevisszaság kidolgozott elemzésével bőséges anyagot szolgáltat nekünk, hogy megszabaduljunk a zűrzavar ezen újabb formáitól (358).

A jelen tanulmánynak az az egyik központi gondolata, hogy Wittgenstein egyik legfontosabb, ugyanakkor legkevésbé értékelt hozzájárulása a pszichológia filozófiájához ennek a „fogalmi zűrzavarnak” a kitartó támadása volt – a zűrzavar pedig számos olyan különféle metapszichológiai elméletnek köszönhető, amelyeknek legalább egy közös vonása van: az elmével és a viselkedéssel kapcsolatos individualizmus.

Csábító a gondolat, hogy Wittgensteinnek a kognitivisták előfeltevésekkel szembeni kritikája a behaviorizmus elfogadását jelentené (Chihara és Fodor 1965; Costell 1980; Day 1969; Luckhardt 1983), csak hogy kritikája bármely olyan megközelítéssel szemben alkalmazható, amely kizárólag az egyének viselkedésére összpontosít. A pszichológiai fogalmakat Wittgenstein nem azonosítja viselkedéses megnyilvánulásaikkal, ezért nem tekinthető a szó tipikus értelmében vett behavioristának (Baker és Hacker 1982; Budd 1989). Wittgenstein nézetei valószínűleg a leginkább abban különböznek a behaviorizmustól, hogy ő a viselkedés körülményeire, különösen a társas kontextusra helyezi a hangsúlyt (Gustafson 1984; McDonough 1989; 1991; Rubinstein 1981; Winch 1958). Azt írja például: „a 'viselkedés' szó az én használatomban összességében véve félrevezető lehet, mivel jelentése magában foglalja a szűkebb értelemben vett viselkedés körülményeit is” (1980b, 314; lásd még 1967, 492, 523). A pszichológiai jelenségek, köztük „a gondolkodás, a fájdalom, a harag, az öröm, a vágy, a félelem, a szándék, az emlékezet stb.” általános vizsgálatakor Wittgenstein a viselkedés mellett vizsgálja annak „körülményeit, avagy megnyilvánulási alkalmait” (1980c, 129) is; másképpen fogalmazva, tekintetbe veszi a társas helyzetet.

Wittgenstein tehát tagadja, hogy a pszichológiai fogalmakat megérthetnénk az egyének viselkedésén keresztül. Chihara és Fodor azonban éppen individualista behaviorizmusként értelmezik Wittgenstein (1953) nézeteit. Amint írják:

„...az olyan szavak, mint a 'fájdalom', 'motívum', 'álom' stb. elemzése többek között magában foglalja azoknak a műveleteknek vagy megfigyeléseknek a világos kifejtését, amelyek szerint meghatározzuk, hogy valaki fájdalmat él át, álmodott stb. (PI, 224). Az ilyen meghatározások *végső soron azonban egyértelműen az egyén viselkedésén alapulnak, akiről ezeket az állításokat megfogalmazzuk* (a viselkedést itt olyan széles értelemben véve, hogy az a szóbeli beszámolókat is magában foglalja)” (389–390, kiemelés tőlem J. J.)

Wittgenstein egy fontos megjegyzésében, amelyet csupán Chihara és Fodor cikkének megjelenése után két évvel fordítottak angolra, azt állítja, hogy „meghatározásait” éppenhogy nem az egyének viselkedésére alapozza. Amint írja:

„Hogyan írhatnánk le az emberi viselkedést? Csupán úgy, hogy felvázoljuk számos különböző ember cselekedeteit, amelyek összekeverednek egymással. *Ítéletünket, elképzeléseinket és reakcióinkat nem az határozza meg, hogy egy ember éppen mit csinál most, vagyis egy individuális cselekvés, hanem az emberi cselekedetek teljes kavalkádja, amely minden egyes cselekvés háttéréül szolgál*” (1967, 567. § kiemelés tőlem J. J.).

Más szóval egy egyén viselkedése nem határozza meg kellőképpen az illető pszichológiai állapotával kapcsolatos ítéletet vagy leírást. Amint Gustafson megfogalmazza, „Semmit sem foghatunk fel szándékként, illetve szándékos és célirányos viselkedésként, ha elszigeteljük a cselekvő életének és gondolkodásának többi alkotóelemétől, vagy ha elszigeteljük a cselekvőt az őt körülvevő társas körülmények mintázatától” (1984, 233). Az ítéleteket, elképzeléseket és reakciókat nem lehet csupán az egyén viselkedésére alapozni; a kielégítő pszichológiai leíráshoz tekintetbe kell vennünk a cselekvő életmódjával járó társas gyakorlatot is.

Mead (1934), Dewey szociális behaviorizmusát a korai watsoni behaviorizmustól megkülönböztetve, szinte ugyanúgy érvel, mint Wittgenstein a *Zettel* 567. §-ában, bár Mead a „társas csoport” kifejezést használja, míg Wittgenstein a cselekvés „háttéréről” beszél. Mead azt írja, hogy a szociális behaviorizmus szerint

„az egyén viselkedése csakis azon teljes társas csoport viselkedésének terminusaiban érthető meg, amelynek az egyén tagja, mivel egyéni cselekedetei olyan nagyobb, társas cselekedetek részei, amelyek túlmutatnak rajta mint egyéni és amelyek implikálják a csoport többi tagjának létezését” (120–121, kiemelés tőlem J. J.).

Bár Wittgenstein, Dewey és Mead filozófiai nézetei kétségtelenül különböznek is egymástól, mindhárman individualizmusellenes megközelítést javasolnak az elmével és a viselkedéssel kapcsolatban. Ez a hasonlóság valószínűleg onnan adódik, hogy mindhárman alternatívákat próbáltak kifejleszteni koruk mentálisztikus és behaviorista magyarázataival szemben (lásd Dewey 1922/1930; Mead 1934; 1956). Ha Wittgenstein nézetei behaviorisztikusnak tekinthetők is, álláspontja mindenképpen *szociális* behaviorizmus, ami bizonyos mértékben hasonlít Dewey és Mead szociálpszichológiai megközelítéseire.

EGY WITTGENSTEINI SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA FELE

Ritkán emlékeznek meg róla, de Wittgenstein maga is alkotott „tervet a pszichológiai fogalmak kezelésére” (1967, 472, 488; 1980b, 63; lásd még Budd 1989). Mivel az ő számára minden fogalom „szervesen kapcsolódik” a társas kontextushoz (Winch 1958), a pszichológiai kifejezések jelentését pedig inkább a társas interakció határozza meg, semmint az egyéni tapasztalatok vagy gondolatok (1967, 567), Wittgenstein hozzáállása a pszichológiához egyedien antiindividualisztikus a szó burge-i értelmében. A pszichológia wittgensteini megközelítése tehát leginkább úgy jellemezhető, mint száz százalékgig *szociál*pszichológiai megközelítés. Bár sokan tettek fontos és hasznos erőfeszítéseket, hogy megértsék „Wittgensteint, a pszichológust” (Baker és Hacker 1982; Budd 1989; Hacking 1982; Hyman 1991; Malcolm 1986; Rorty 1977; Stromberg 1987; Suter 1989; Williams 1985), egyik szerző sem ismerte fel Wittgenstein filozófiájának szociálpszichológiai jellegét.

Wittgenstein gondolatainak mint egyfajta szociálpszichológiának megértéséhez a kulcs a *Zettel* (fentebb idézett) 567. §-ában

rejlík, egy rendkívül fontos, ám elhanyagolt megjegyzésben, amely megfogalmazza Wittgenstein pszichológiával kapcsolatos nézeteinek lehetséges magvát. Ebben a részben Wittgenstein felveti a pszichológia létjogosultságának nehéz kérdését: „Hogyan írhatnánk le az emberi viselkedést?” Válaszában két nagyon fontos dolgot állít: *a)* azt, hogy vannak pozitív nézetei a pszichológiával kapcsolatban, illetve – ami majdnem ugyanaz – nem veti el a pszichológiai vizsgálódás lehetőségét, valamint *b)* azt, hogy az általa képviselt álláspont *szociálpszichológiai*, anti-individualisztikus jellegű. Az ehhez hasonló Wittgenstein-passzusok alapján (1967, 568, 569; 1980c, 624–629) Wittgenstein nyelvjátékokkal, életmódokkal, emberi fejlődéssel és általában a pszichológiai nyelv-tannal kapcsolatos gondolatait szociálpszichológiai nézőpontból kell értelmeznünk.

A jelen tanulmány hátralevő részében amellettt érvelünk, hogy 1. bárhogyan is osztályozhatók Wittgenstein pszichológiával kapcsolatos nézetei filozófiai szempontból, írásaiban „a pszichológiai fogalmak kezelésére vonatkozó” *grammatikai* terv fedezhető fel. Ennek a tervnek a szempontjából központi jelentőségű az a gondolat, hogy 2. a pszichológiai fogalmak a viselkedést és az elmét alkotó *nyelvjátékok* terminusaiban érthetők meg és írhatók le. 3. Wittgenstein szerint a nyelvjátékok megkövetelnek és újra is teremelnék bizonyos társas és kulturális gyakorlatokat, amelyeket ő *életmódoknak* nevez. 4. Bár a filozófusok nem jutottak egyetértésre abban, hogy pontosan mit értett Wittgenstein életmód alatt, ahogyan használja ezt a fogalmat, az kimondottan hasonlít ahhoz, ahogyan mások a *társas csoport* fogalmát használják. Az 1–4. pontok alapján felvázoljuk egy wittgensteini szociálpszichológiai elmélet körvonalait, amelyben a pszichológiai állapotokat és tendenciákat a nyelvi kompetenciák terminusaiban határozzuk és magyarázzuk meg, különös tekintettel a társas interakció kontextusára. Véleményem szerint mindennek fényében Wittgenstein pszichológiai filozófiája valóban burge-i értelemben antiindividualisztikusnak tűnik, bár ez a kérdés bonyolult (lásd Egan 1991; Fodor 1987; Stalnaker 1989). Azért gondoljuk, hogy Wittgenstein nézetei szociálpszichológiai természetűek, mert az emberi viselkedés magyarázatát végső soron a társas csoport normáira és gyakorlatára vezeti vissza. Ebből a szempontból már többen hasonlították össze Wittgensteint Marxszal (Rubinstein 1981;

Trigg 1991), Vigotszkijjal (Newman és Holzman 1993; Wertsch 1979), Deweyvel (Rorty 1979; Tiles 1988) és Meaddel (Coulter 1979; Habermas 1991).

A fogalmak és a társas funkció

„...az a kérdés, hogy miből áll a társas viselkedés, nélkülözhetetlen a társas viselkedés fogalmának magyarázatában” (Winch 1958, 18).

Mint már felvetettük, Wittgenstein azon törekvése, hogy alternatívát dolgozzon ki mind a kognitívizmussal, mind a behaviorizmussal szemben, feltűnő hasonlóságot mutat Dewey (1922/1930) és Mead (1934) szociálpszichológiai munkásságával. Wittgenstein azonban másoknál sokkal inkább úgy látta, hogy ehhez a nyelv és a kommunikáció elemzésére van szükség. Konkrétan azt állította, hogy vizsgálódása „nyelvtani jellegű” (1953, 90), vagyis a fogalmak, köztük számos pszichológiai fogalom nyelvészeti elemzése. Wittgenstein szerint ahhoz, hogy megismerjük a mentális állapotok „természetét” (ha ugyan van nekik), a nyelvtanhoz kell fordulnunk (Gustafson 1979, különösen 150–152).

Magukat a pszichológiai fogalmakat a nyelvtani jellegzetességek határozzák meg, leginkább az, hogy „a harmadik személyben mondott szavakat... megfigyeléssel kell igazolni, az első személyben mondottakat pedig nem” (1967, 472; 1980b, 63). Wittgenstein „terve a pszichológiai fogalmak kezelésére” tehát első lépésben a pszichológiai állapotok tulajdonításának és kifejezésének hétköznapi nyelvtanát vizsgálja. Ez a vizsgálódás túl sok következménnyel jár a pszichológia filozófiájára nézve, semhogy itt mindet megemlítsük – olyan különböző pszichológiai területeket ölelnek fel, mint az érzékelés, az észlelés, a mentális képek, a gondolkodás, a szándék és az érzelmek (lásd Budd 1989).

A mi szempontunkból az a fontos, hogy Wittgenstein az elmével és a viselkedéssel kapcsolatos filozófiai problémákat úgy próbálja megoldani, hogy leírja azokat a „nyelvjátékokat”, amelyekben az „elme” és az emberi képességek megnyilvánulnak. A mentalizmustól és a behaviorizmustól egyaránt elszakadó wittgensteini gondolat szerint „egy cselekvésről szóló állítás nem vagy

csak az elméről vagy csak a viselkedésről szól, hanem a kettőről együttesen” (Rubinstein 1981, 117). Például:

„Észrevettem, hogy kifogyott a humorából. « Ez vajon az illető viselkedésére vagy tudatállapotára vonatkozó leírás? ... Mind a kettő; ám nem egyszerűen egymás mellett, hanem az egyik a másik *által*” (Wittgenstein 1953, 179e).

Továbbá:

„Mindez olyan, mint a fizikai tárgy, az érzékelés és a benyomások közötti kapcsolat. Két különböző nyelvjárással és a közöttük meglévő bonyolult kapcsolattal állunk szemben. – Ha viszonyaikat valamilyen *egyszerű* képletre akarjuk visszavezetni, tévedni fogunk” (180e).

A behaviorizmussal és a mentalizmussal egyaránt az a probléma, hogy a cselekvés és az elme viszonyát mindkettő valamilyen egyszerű képlettel akarja megragadni (vagy az egyén viselkedésével, vagy mentális állapotával). Az elme és a viselkedés kapcsolata ennél sokkal összetettebb, mivel nemcsak az egyéni elméket és viselkedést, hanem az egész társadalmat magában foglalja (1967, 567). A pszichológiai fogalmakat más fogalmakhoz hasonlóan számos különböző társas gyakorlattal vagy „életmóddal” kell alátámasztani, mivel ezek alkotják az elme és a cselekvés nyelvtanának kontextusát.

Mivel Wittgenstein szemantikai elmélete szerint egy fogalom jelentését annak használata határozza meg, a pszichológiai tárgyú kijelentéseket is nyelvtani szerepüknek vagy funkcióiknak megfelelően kell felfognunk, amelyeket végső soron a kulturális gyakorlat határoz meg (McDonough 1989; 1991). Wittgenstein egyik gyakran használt példája a pszichológiai fogalomra a fájdalom: „A fájdalom fogalmát életünkben betöltött szerepe jellemzi” (1967, 532). Wittgenstein számára egy pszichológiai fogalom meghatározása egyenlő a társadalomban betöltött funkciójának meghatározásával (McDonough 1991). Ezt úgy érhetjük el, hogy először is feltérképezzük a releváns nyelvjátékokat, majd egy „életmód” kulturális kontextusába helyezzük őket. A nyelvjátékok és az életmódok közötti folyamatos átmenetnek köszönhe-

tően Wittgenstein nézőpontja mélyen szociális természetű (1953, 7, 19, 23).

A nyelvjátékok és a társas gyakorlat

„...miközben nincsenek a cselekedetek jelentését egyértelműen meghatározó szisztematikus szabályok, Wittgenstein általában a nyelvjátékokat, vagyis a kulturális gyakorlat rendszereit tekinti a jelentés meghatározóinak. Egy cselekedet magyarázata tehát, miképpen egy gondolat megértése is, a társas tevékenységek mintázatának elemzését jelenti” (Rubinstein 1986, 304).

Wittgenstein nyelvjátékfogalma a pszichológusok körében közhírné, ám nem helyesen értelmezett fogalom. Ez részben talán azért van így, mert Wittgenstein maga is különböző jelentéssel használja ezt a kifejezést (lásd pl. 1953, 23, 65). A nyelvjátékra számos példát találunk a gyermeki játékoktól (1953, 7) az olyan nyelvig, ahol az ember megtanul színeket tulajdonítani különböző geometriai formáknak (1953, 48–51), az építőmester és a segéd közötti kommunikációs rendszertől, amelyben egyetlen szó jelenthet egy kódarab odacipelésére vonatkozó utasítást (1953, 2) – egy olyan nyelvig, „amely kizárólag parancsokból és hadijelentésekből áll” (1953 19–21). Wittgenstein a jelek szerint a matematikát (1953, 240, 227e) és a logikát is (1953, 108) nyelvjátéknak tekinti. Mint már láttuk, a pszichológiai tárgyú állításokat is felfoghatjuk ilyen módon.

E különböző elképzelések kulcsfontosságú közös pontja (lásd még 1953, 65), hogy a nyelv használatának bizonyos módjai mindegyik szerint gyakran eredményez megjósolható viselkedést mások részéről (1953, 7). A nyelvjáték egy lépésére (például a parancs kiadására vagy egy színes négyzet felmutatására) tehát ugyanúgy megfelelő válaszlépést várhatunk (a kötőmb odacipelését vagy a szín megnevezését), mint ahogy egy játékban, például sakkban megtett lépésre (pl. sakkadásra) is normatíven megfelelő választ várunk (pl. azt, hogy az ellenfél ellépjen a sakkból). Mindez feltételez bizonyos mértékű együttműködést a nyelvhasználók között, bizonyos neurológiai kapacitást (bár minimálisat), sőt bi-

zonyos értelemben feltételezheti az „általánosított másikat”, ahogyan Mead (1934, 154) nevezte az ennek a közösség egészéről kialakított, internalizált reprezentációját.

Wittgenstein fő gondolata azonban az, hogy a nyelvjátékok igen nagy mértékben függnék társasan szabályozott tevékenységektől: „*cselekvésünk* az, amely a nyelvjáték alapját képezi” (1969, 204). Wittgenstein a „nyelvjáték” fogalmát használja mind a konkrét parancs (pl. „Kötömböt!”), mind a teljes interakció leírására, a parancs végrehajtását is beleértve:

„Az egészet, amely a cselekedetektől és a beljük szövődő nyelvből áll, 'nyelvjátéknak' fogom nevezni” (1953, 7).

Wittgenstein nyelvjátékfogalma tehát nemcsak nyelvi kijelentéseket, hanem konkrét társas interakciókat is magában foglal, köztük a helyzetnek megfelelő viselkedéses válaszokat is. Mint írja, ha „nincs szabályszerű kapcsolat” egy törzs nyelve és cselekedetei között, akkor viselkedésüket nem lehet értelmesnek tekinteni (1953, 207) – ezt később Quine (1960) részletesebben is kifejtette.

Amiről a legtöbb esetben jellemzően megfigyelkedeznek, s ami miatt Wittgenstein nézetei explicit módon szociálpszichológiaiaknak tekinthetők, az az, hogy a nyelvjátékok és a valóság társas vagy kollektív reprezentációi között kétirányú kapcsolat áll fenn. Ez először is azt jelenti, hogy bizonyos nyelvjátékok léte a megfelelő társas gyakorlattól és ezen gyakorlatoknak a társadalom által kialakított normatív reprezentációjától függ (vagyis hogy a társadalom legtöbb tagja a nyelvjátékok alkalmazásakor képes a szabályokhoz és a helyzethez igazodni). Másodszor pedig, mivel a nyelvjátékok a társadalomban intézményesülnek, a valóság bizonyos fajta képeit állítják elő, illetve a társas gyakorlat bizonyos elemeit természetesnek láttatják a társadalom tagjaival.

A kapcsolat egyik irányáról, vagyis a társas gyakorlat nyelvjátékokra kifejtett hatásáról Wittgenstein a következőket írja:

„...a 'nyelvjáték' fogalmának arra kell felhívnia a figyelmet, hogy egy nyelv *beszélése* része egy tevékenységnek vagy életformának” (1953, 23).

Wittgenstein, ugyanebben a megjegyzésben, továbbmegy és felsorol számos olyan nyelvjátszékot, például egy szabály betartását, egy jelentés készítését, parancsadást stb., amelyeket később „szókásnak” (vagy más szóval használatnak, illetve intézménynek) nevez (1953 199; lásd még 337). Ezzel azt mutatja meg, hogy a nyelvjátszékok a társadalom bevett gyakorlatának részei; nem olyasmik, amiket csupán egyszer vagy csupán egy személy végezhetne, mivel ahhoz, hogy jelentésük legyen, meg kell felelniük a társas élet bizonyos szabályszerűségeinek – vagyis az „állandó ismétlésből” származnak (180c, 626). Ez hasonló Dewey gondolatához, mely szerint „a szociálpszichológia elsődleges tényei a kollektív szokásokra vonatkoznak” (1992/1930, 63).

Wittgenstein szociálpszichológiájának alapfeltevése, hogy a nyelvjátszékok a kollektív viselkedésben gyökereznek, vagyis a társas csoport tagjai által ténylegesen űzött gyakorlatban. Az egyik részben, amely csábít a Marxszal való összevetésre (lásd Easton 1983; Rubinstein 1981 1986), Wittgenstein a következőket írja: „A szavaknak csak a gondolat és az élet áramában van értelmük” (1967, 173). A mondandó itt egyszerűen az, hogy egy nyelv beszéléséhez számos különböző, azt megalapozó gyakorlat és viselkedés kell – vagyis egy teljes életmód. A társas interakció és az azt szabályozó kulturális normák nélkül a nyelvjátszékoknak nem volna értelmük.

A kapcsolat másik irányát, vagyis a nyelvjátszékoknak a valóság reprezentációjára gyakorolt hatását nehezebb kimutatni, mivel ezzel Wittgensteinnek olyan szociálpszichológiai nézőpontot tulajdonítunk, amely szerint a természetes nyelvhez hasonló külső reprezentációk befolyásolják a társadalom egyes tagjainak és csoportjainak észlelését (vö. Hardin és Banaji 1993; Jost 1992; Shotter 1991). Ezt támasztja azonban alá az, hogy Wittgenstein szerint fontos elképzelnünk olyan kultúrákat, amelyek a mieinktől eltérő nyelvjátszékot játszanak, vagy akik valamilyen okból a mieinktől eltérő fogalmakat alakítottak ki (1967, 380; 1969, 562; 1980c, 658). Azt írja például:

„Egyik fontos módszerem az, hogy elképzelem, a ténylegestől milyen módon különbözhetett volna eszméink történelmi fejlődése. Ezáltal a problémát teljesen más szemszögből láthatjuk” (1980a, 37).

Valamint:

„...a miénktől jelentősen különböző oktatás jelentősen különböző fogalmakat is alapozhat meg” (1967, 387).

Wittgenstein érvelése nagyon is szociálpszichológiaiak tűnik, mivel azt mondja, hogy az olyan társadalmi és kulturális tényezők, mint például hogy milyen fogalmakat tanult meg valaki adott történelmi körülmények között, meghatározzák a gondolkodást (vö. Bruner 1957). Wittgenstein számára a nyelvjáték „megteremti és fenntartja a nyelv és a valóság közötti reprezentációs kapcsolatot” (Hintikka 1976, 111). A nyelvjátékok reprezentációs funkciója feltehetőleg egyszerre felszabadító (amennyiben lehetővé teszi, hogy értelmesen észleljük a valóságot, vagy „túlmenjünk az adott információn”) és korlátozó (amennyiben a valóság bármiféle reprezentációja szükségszerűen kizár más reprezentációkat). Mindennek az a következménye, hogy a nyelvjátékok kulturális átadása reprodukál bizonyos „képeket” a társas valóságról, valamint reprodukálja az e képeknek megfelelő társas tevékenységeket is (1953, 115).

Az életmódok és a társas csoport

„...a konformitás tulajdonképpen az adott közösség szokásainak és gyakorlatának, azaz »életmódjának« fenntartását szolgálja. Ezt az életmódot meg is vizsgálhatjuk és elvileg meg is magyarázhatjuk. Okai és következményei vannak” (Seabright 1987, 21).

Mint már számos elemző megjegyezte (Gier 1980; Hunter 1971), Wittgenstein „életmód”-fogalma még kevésbé világos, mint az, hogy mit értett „nyelvjáték” alatt – bár az egyértelmű, hogy az életmód fogalma központi szerepet játszik Wittgenstein filozófiájában. Wittgenstein kiadott műveiben viszonylag kevésszer fordul elő az „életmód” kifejezés (1953 19, 23, 241, 174e, 226e; 1958, 134; 1969, 358). Az értelmezők csupán abban egyeznek meg, hogy az életmódok szorosan összefüggnek a nyelvjátékokkal (Baker 1984; Gier 1980; Hunter 1971; Margolis 1987; Shekel-

ton 1976; Zabeeh 1971), ám e kapcsolat mibenléte tisztázatlan. Wittgenstein életmódfogalmának két legelterjedtebb értelmezése az „organikus” vagy biológiai és a „kulturális” vagy társas értelmezés (lásd Baker 1984; Emmett 1990; Gier 1980).

Bár a jelen tanulmány kereteit meghaladja, hogy meggyőzően bizonyítsuk az életmódfogalom társas értelmezésének helyességét, egyértelműen ez áll összhangban a Zettel 567–569. §-ának és a *Megjegyzések a pszichológia filozófiájáról* című munka 624–629. §-ának általam javasolt olvasatával. Jó okunk van feltételezni, hogy az emberi cselekvés „hátere”, amely lehetővé teszi a pszichológiai leírást (1967, 567), szorosan összefügg az ember életmódjával. Wittgenstein másutt (1969, 94) a „háttér” kifejezéssel ténylegesen a másoktól „örökölt” episztemológiai alapfeltevésekre utal (lásd még 1969, 144, 160, 283). Minthogy az egyének társas reprezentációkon keresztül látják a világot, vagyis olyan konvencionális eszközök függvényében érzékelik azt, mint a nyelv és olyan társas célok tükrében értelmezik, mint a kommunikáció, a szocializációnak általában és a társas interakciónak konkrétan is éppoly jelentős szerepet kell játszania az emberi megismerés fejlődésének wittgensteini magyarázatában, mint Vigotszkijéban (Wertsch 1979, 1985). A nyelvjáték „a reprezentáció egy módszere” (1953, 50), ugyanakkor „szokás” vagy „intézmény” is (1953, 199). „Egy nyelvet elképzelni” – mondja Wittgenstein – „annyit tesz, mint egy életmódot elképzelni” (1953, 19). Az ő értelmezésében egy személy kognitív és társas fejlődésének valószínűleg az a mércéje, hogy milyen mértékben vesz részt a kultúra intézményesedett nyelvjátékaiban, vagy ami majdnem ugyanaz, milyen mértékben sajátította el a társadalom bevett fogalmait.

Éppen ezért ítéleteink és észlelésünk nem annyira egyéni kognitív teljesítmények, mint inkább a társadalom nyelvi rutinjainak gyakorlati alkalmazásai. Wittgenstein Vigotszkijhoz hasonlóan (1978, 88) a jelek szerint olyan folyamatot feltételez, „amely által a gyerekek belenőnek az őket körülvevők szellemi életébe”. Wittgenstein számára nemcsak az a lényeg, hogy megtanuljuk internalizálni kultúránk különböző vonásait, hanem az is, hogy a fejlődés maga nem más, mint végighaladás a kulturálisan osztott és társas támogatással rendelkező nyelvjátékok bonyolult sorozatán. Ez a haladás akkor indul el, amikor az ember beleszületik valamilyen kulturális életmódba:

„Világképemet azonban nem úgy nyertem, hogy meggyőztem magam a helyességéről; nem is azért rendelkezem vele, mert elégedett volnék helyességével. Nem: a döntő az az öröklött *háttér*, amely segítségével elválasztom az igazat a hamistól” (1969, 94, kiemelés tőlem J. J.).

Ez a megjegyzés megintcsak összekapcsolódik a *Zettel*nek azzal a passzusával, amelyben Wittgenstein a jelek szerint radikálisan antiindividualisztikus nézőpontot fejt ki (a fenti értelemben) a pszichológiával kapcsolatban. Azt írja:

„Ítéletünket, elképzeléseinket és reakcióinkat nem az határozza meg, hogy *egy* ember éppen mit csinál *most*, vagyis egy individuális cselekvés, hanem az emberi cselekedetek teljes kavaládja, amely minden egyes cselekvés *háttéréül* szolgál” (1967, 567; kiemelés tőlem J. J.).

Wittgenstein az emberi megismerést és viselkedést mindkét passzusban a nyelv és a társas gyakorlat háttérében helyezi el, amely nélkül nem létezhetne pszichológiai értelemben vett viselkedés. Wittgenstein szerint az emberi viselkedést megérteni annyit tesz, mint elemezni egy társadalom vagy társas csoport társas és nyelvi gyakorlatát (vagyis „életmódjukat”), és megmutatni, hogyan illeszkednek a pszichológiai cselekvések és kijelentések ebbe a kontextusba (Gustafson 1984; Louch 1966; McDonough 1989; 1991; Rubinstein 1981 1986; Seabright 1987). A pszichológiai fogalmak kezelésére alkotott nyelvtani terve tehát lényegesen függ a társas csoport mint „referenciakeret” fogalmától (1969, 83), amelynek „háttérén” a cselekvés értelmezhető (vö. 1967, 567; 1969, 94; 1980c, 624, 625, 626).

Más értelmezők implicit módon alkalmazták a csoportpszichológia nyelvezetét Wittgenstein életmódfogalmának elemzésekor, anélkül hogy észrevették volna a hasonlóságot Mead és Dewey munkáival. Finch például így fogalmaz: „Az életmód egy csoport tagjai által osztott, kidolgozott *cselekvési mintázat*” (1977, 90). Emmett szintén amellet érvel, hogy mivel Wittgenstein az olyan vallásos gyakorlatokat, mint amilyen például az utolsó ítéletbe vetett hit, olyan életmód kifejezéseként értelmezett, amelyből kizárta önmagát, „úgy kellett hogy gondolja, hogy egyes életmó-

dok csupán bizonyos csoportok tagjaira korlátozódnak" (1990, 221). Winch (1958) az életmódfogalom társas értelmezésének talán leghíresebb képviselője. Szerinte Wittgenstein számára „a jelentés kategóriái stb. *logikailag* függnék a társas interakcióktól" (44). Továbbá, Wittgenstein nézetei Winch szerint még az olyan szociálpszichológusok munkásságánál is messzebbre mennek, mint például Sherif és Sherif (1956), akik csupán „szóban ismerik el" az embercsoportok és e csoportok tagjai által alkalmazott fogalmak kapcsolatát. Wittgenstein álláspontja Winch értelmezésében az, hogy „a fogalmak pusztá léte is a csoportlét függvénye" (1958, 44). Ez az álláspont konzisztens a *Zettel* 567. §-a és a hozzá kapcsolódó megjegyzések szociálpszichológiai olvasatával.

Bár az életmód fogalmának „társas csoport”-értelmezését Wittgenstein kutatói távolról sem fogadják el egyöntetűen (többek között Baker 1984; Hunter 1971; Lear 1986; Shekelton 1976), az mégis kétségtől egy plauzibilis értelmezés, és megvan az az előnye is, hogy összeillik Wittgensteinnek a nyelvvel és a pszichológiával kapcsolatos határozottan anti-individualisztikus nézeteivel (Burge 1979; Gustafson 1984; 1989; McDonough 1989; 1991; Rubinstein 1981; 1986). Azt gondolom továbbá, hogy Wittgenstein szociálpszichológiai értelmezése megvédhető egy nemrégiben Gilbert (1990) által felvetett ellenvetéssel szemben is. Gilbert szerint Winch társas csoportokra alapozó Wittgenstein-értelmezése problematikus, a probléma pedig a következőképpen fogalmazható meg:

„Ha senki sem gondolkodhat anélkül, hogy csoporttag lenne, a paradigmatis csoporttagság viszont gondolkodást igényel, akkor hogyan lehet bárki csoporttag, illetve hogyan gondolkodhat?” (23).

Gilbert „problémája” azonban csupán két olyan csoporttagságtípus, a szubjektív és az objektív csoporttagság összekeveréséből származik, amelyeket a szociálpszichológusok már rég elkülönítettek. A szubjektív csoporttagság a csoporttal való pszichológiai azonosulás folyamatából származik, míg az objektív csoporttagság minden olyan csoport esetében fennáll, amelynél az embert tagnak tekintik, akár azonosul az adott csoporttal, akár nem (Sherif és Sherif 1956; Siegel és Siegel 1957; Turner 1982).

Az én Wittgenstein-olvasatom szerint a gondolkodás valóban feltételezi a csoporttevékenységben való részvételt, vagyis a másokkal folytatott interakciót és a velük folytatott közös életmódot. A gyerek belenő a kultúrájába, elsajátítva annak játékait és gyakorlatát. Ez a csoporttagságnak olyan objektív leírása, amely hasonlít a társas behaviorizmuséra (Dewey 1922/1930; Mead 1934) és Marxhoz és Vigotszkijhoz hasonlóan (vö. Rubinstein 1981) feltételezi a csoporttagok közti konkrét társas interakciót. A gyerek nem választhatja meg, hogy tagja-e az adott csoportnak és azt sem, hogy azonosul-e vele, hanem beleszületik és háttérként örökli azt, ami pedig lehetővé teszi a gondolkodást és a későbbi választások *képességét* (Wittgenstein 1969, 94). Ahogy Emmett megfogalmazza, „nem igazolhatjuk az életmódunkat, de nem is mi választjuk” (1990, 229).

Gilbert második előfeltevése szerint a csoporttagság gondolkodást igényel, azaz feltételezi a *szubjektív* csoporttagságot, ami viszont egészen más. Ezt ő „paradigmatikus csoporttagságnak” nevezi, kognitív és individualisztikus definíciót adva a fogalomhoz:

„...a paradigmátikus csoporttagság szándék kérdése... a csoport léte logikailag függ legalábbis valamennyi szándékos emberi cselekvés és gondolkodás meglététől, konkrétan a kérdéses csoportban elfoglalt tagság elfogadásának aktusától (és gondolatától)” (1990, 23; kiemelés tőlem J. J.).

A *társas tényekről* című munkájában Gilbert a csoporttagság hasonlóan „simmelianus” szubjektív definícióját alkalmazza. Ezért nem tekinti például társas csoportnak a gazdasági alapon szerveződő társadalmi osztályokat (Gilbert 1989, 226–229). Wittgenstein azonban egyértelműen nem szubjektív csoporttagságról beszél az életmód tárgyalásakor (vö. Rubinstein 1981). Nem mondja például, hogy az embernek tudatában kellene lennie a csoporttagságának ahhoz, hogy az befolyásolja őt, vagy hogy az emberi cselekvés csupán akkor értelmezendő az életmód keretei közt, ha a cselekvő azonosul azzal az életmóddal. Éppen ellenkezőleg, a részvétel *semmiféle* szubjektív megfontolást nem igényel.

A Gilbert által felvetett wittgensteini „paradoxon” tehát a csoporttagság két jelentésének összekeveréséből adódik. A gondolkodás Wittgenstein szerint objektív csoporttagságot feltételez,

vagyis azt, hogy az ember belekerült egy csoport vagy kultúra társas gyakorlatába. A szubjektív csoporttagság, vagyis a csoporttal való azonosulás *választása* ugyanakkor valóban feltételezheti a gondolkodást, ám ez nem vezet paradoxonhoz. Az embernek be kell vonódnia egy csoportba vagy életmódba ahhoz, hogy másik csoportot vagy életmódot válasszon (vagy akár ugyanazt), éppen úgy, ahogy az embernek előbb hinnie kell (vagy elsajátítania a hit-rendszert) ahhoz, hogy kételkedhessen (1969, 160, 283). A szocializáció tehát központi szerepet játszik Wittgenstein magyarázatában, éppen úgy, mint Deweynél, Meadnél vagy Vigotszkijnál. Az elme és a viselkedés antiindividualisztikus megközelítésének filozófiai implikációi ugyanakkor Wittgenstein számára nyilvánvalóbbak lehettek, mint a többiek számára, így az ő szociálpszichológiája olyan vonásokkal rendelkezhet, amelyek mai szemmel is egyediek és tanulságosak. A következőkben röviden megvizsgáljuk, hogyan alkalmazható a wittgensteini nézőpont a mai fejlődépszichológiában.

Az emberi fejlődés wittgensteini megközelítése

„Vajon gyerekpszichológiát művelnék?” (Wittgenstein 1967, 412)

Wittgenstein gondolatainak fontos fejlődépszichológiai következménye, hogy bizonyos „pszichológiai” képességek, például a mások mentális állapotaival kapcsolatos „elméletalkotás” (Astington, Harris és Olson 1988, Bretherton és Beeghly 1982; Dunn 1988; Frye és Moore 1991; Perner 1991; Wellman 1990; Whiten 1991), vagy ehhez kapcsolódóan a mások becsapására vonatkozó képesség (Hala, Chandler és Fritz 1991; Sodian 1991), vagy a hamis vélekedések megértésének képessége (Lewis és Osborne 1990, Mitchell és Lacohee 1991; Sullivan és Winner 1991; Wimmer és Hartl 1991) lehet, hogy nem egyéni kognitív, hanem társas és nyelvi teljesítmények. Más szóval az „intencionalitás” kifejlődése a gyerekeknél Wittgenstein számára a szándékos viselkedéssel kapcsolatos nyelvjátékok megtanulása lenne. Az ugyanakkor, hogy bizonyos nyelvjátékok csak mások megtanulását követően játszhatók, nem fejlődés-lélektani, hanem logi-

kai vagy nyelvtani tény. A „kétely” fogalmával kapcsolatos nyelv-játékoknak például logikailag követniük kell a „hit” nyelvjátékait (1969, 160, 283), mert 1. a kétely fogalmának nincs értelme, ha az ember előtte nem sajátította el a hit fogalmát, és 2. ha a kétely megelőzné a hitet, akkor az ember nem tudná megtanulni a hit nyelvjátékait, mert azok feltételezik a kétely hiányát. Ezeknek a logikai megfontolásoknak lehetnek „fejlődési” következményeik, például az, hogy a háromévesek között nincsenek szkeptikusok. Ez azonban legalább annyira köszönhető annak, ahogyan életmódunkban a kétellyel kapcsolatos fogalmakat nyelvtanilag alkalmazzuk, mint a gyerekek egyéni kognitív képességeinek.

Hasonlóan érvelhetünk az olyan kutatásokkal kapcsolatban, amelyek a gyerekek nyelvhasználatát azzal a céllal vizsgálták, hogy következtetéseket vonjanak le az énről és másokról való gondolkodás fejlődésére nézve (Aboud és Skerry 1983; Brown és Dunn 1991; Kopp és Brownell 1991; Livesley és Bromley 1973; McGuire és McGuire 1988; Newman 1991; Rholes és Ruble 1984; Rholes, Newman és Ruble 1990). McGuire és McGuire (1988) az én fejlődésével kapcsolatos munkájukban például az igehasználatra alapozva úgy érvelnek, hogy az idő múlásával a gyerekek énképe absztraktabbá és kevésbé konkrétta válik, és hogy ez a nyílt cselekvéssel ellentétben egyre gyakrabban jár rejtett válaszokkal. Azt is állítják továbbá, hogy a „tagadásra alapuló én” a fejlődésben később jelenik meg, mint az „állításra alapuló én”, ami azt jelenti, hogy csak az idősebb gyerekek tanulják meg magukat oly módon leírni, hogy ők mik nem. McGuire-ék a nyelvi kifejezéseket úgy tekintik, mint az énről való gondolkodás változásának tüneteit, és nem úgy, mint ahogy a wittgensteini nézőpont tekintené őket, vagyis mint bizonyítékokat arra nézve, hogy az énnel kapcsolatos összetettebb nyelvjátékok sok esetben feltételezik az egyszerűbbek meglétét. Az olyan rejtett válaszok, mint például a hazugság vagy a megtévesztés, lépések egy olyan játékban, amely feltételezi vagy megkívánja a nyílt cselekvés képességét. Az absztrakt metaforák megkívánhatják a viselkedés korábbi, egyszerűbb felfogását, mivel az elmével kapcsolatos elvontabb nyelvjátékok az énnel és másokkal kapcsolatos egyszerűbb megfigyelésekre épülnek. A tagadást alkalmazó nyelvezet (és gondolkodás) bizonyos kontextusokban feltételezi az állítások nyelvezetét, és így tovább. Szigorú értelemben a wittgensteini nézőpont

nem feltétlenül áll ellentétben a fejlődépszichológiai megközelítésekkel, Wittgenstein pedig kétségtelenül elismeri, hogy a nyelvjátékok megtanulásához bizonyos neurológiai képességekre van szükség. Megközelítése azonban átteszi a hangsúlyt az egyénen belüli eseményekről arra, ami az egyénen kívül történik, vagyis olyan gondolkodási erőforrásokra, amelyekhez az egyén csupán számos más dolog lejátszódása után férhet hozzá. Ez a számos más dolog pedig különösen az ember életmódjával járó társas és nyelvi gyakorlat elsajátítását, majd alkalmazását jelenti.

Wittgenstein pszichológiai fogalmakról alkotott nyelvi értelmezésének további implikációja tehát, hogy a pszichológiai állapotok tulajdonítása erősen összefügg a nyelvi képességekkel. Számos pszichológiai fogalmunk kritériumai között szerepel bizonyos nyelvi kifejezések alkalmazása; a gyerekekről például akkor mondhatjuk, hogy „reménykednek”, ha a remény nyelvjátékait játsszák. Wittgenstein számára ez nem egyéb mint nyelvi megfigyelés arról, hogy életmódunk keretein belül hogyan használjuk a pszichológiai kifejezéseket. Amint írja: „Csak azok reménykedhetnek, akik beszélni is tudnak? Csak azok, akik elsajátították egy nyelv használatát. Ez azt jelenti, hogy a remény jelenségei ennek a bonyolult életmódnak a változatai. (Ha egy fogalom az emberi kézírás valamely jellegzetességére utal, az nem alkalmazható azokra, akik nem tudnak írni.)” (1953, 174e).

Azért mondhatjuk csak a nyelvet használó lényekről (akiknek hozzánk nagy mértékben hasonlóan kell használniuk a nyelvet és hozzánk hasonlóan kell viselkedniük), hogy „reménykednek”, mert a reménykedés nyelvjátékai, amelyekben szerepelhetnek olyan kijelentések, mint például „Remélem, holnap nem fog esni”, vagy „Csalódnom kellett az eső miatt, mert tiszta időben reménykedtem” stb. szerves részei a reménykedés fogalmának. Wittgenstein szerint a remény fogalmát úgy érthetjük meg, ha megértjük, milyen szerepet játszik ez a fogalom nyelvjátékainkban. Analógiájában egy csak a kézírással, például az olvashatósággal vagy az i-k pontozásával kapcsolatos hipotetikus fogalmat említ – ezek pedig olyan viselkedések, amelyeket bizonyosan nem tulajdonítanánk olyan lényeknek, akik nem írnak a kezükkel. Ugyanez igaz az olyan pszichológiai predikátumokra, amelyek verbális kifejezéstől függenek, mint például a reménykedés vagy a reflexió. Wittgenstein például azt írja, hogy a „reflexió” megkö-

veteli, hogy „az egyén bírja a nyelvet”, vagyis legyen képes kifejezni reflexióját, ha megkérlik erre (1980c, 185). Egy wittgensteini nézőpont szerint tehát nincs értelme a pszichológiai tulajdonságok teljes skáláját tulajdonítani olyan lényeknek, akikre maguk a fogalmak sem vonatkoznak, vagy olyanokra, akik még nem tanulták meg azokat a releváns nyelvjátékokat, amelyek kielégítik a fogalmak logikai-nyelvtani kritériumait.

Amit Wittgenstein a reményről és a reflexióról mond, az számos más egyéb pszichológiai tulajdonságra vagy hajlandóságra igaz lehet, köztük az intencionális állapotokra és azok másoknak való tulajdonítására. Wittgenstein számára a pszichológiai tulajdonítás kérdései alapján véve a pszichológiai fogalmak nyelvtanáról szólnak. Ennek egyik következménye, hogy a fejlődépszichológusok, akik meg akarják állapítani, milyen mértékben jellemzi a gyerekeket az intencionalitás, nem is annyira a gyerekek egyéni jellemzőit vizsgálják, hanem az intencionalitás nyelvtanának társas elsajátítását és logikai kiterjesztését.

Mindezzel persze nem azt akarom mondani, hogy Wittgenstein haszontalan olvasmány volna a kognitív- vagy a fejlődépszichológusok számára (lásd pl. Chapman és Dixon 1987; Hyman 1991), vagy hogy nem voltak pozitív nézetei a pszichológiáról. Valójában amellet érveltem, hogy Wittgenstein pszichológiai fogalmakkal kapcsolatos nyelvtani vizsgálódásának gyümölcse a nyelvi jelentés alapját szolgáló társas gyakorlat elemzése lehet (Gustafson 1984; Louch 1966; McDonough 1989; 1991; Rubinstein 1981; 1986). A jelen tanulmány leginkább tehát kísérlet annak kimutatására, hogy Wittgensteinnek a pszichológiai fogalmakkal kapcsolatos nyelvtani elemzése sokkal inkább szociálpszichológiai természetű, mint amennyire azt a filozófusok eddig gondolták, sokkal inkább fejlődéstani (nyelvi értelemben), mint amennyire azt a szociálpszichológusok eddig gondolták, és feltehetően relevánsabb az empirikus pszichológia számára, mint azt bárki gondolta volna a fentiek közül. A wittgensteini paradigmát ezen kívül mind a behaviorizmus, mind a kognitivizmus igen erősen antiindividualisztikus alternatívájának látom (vö. Burge 1979; Gustafson 1989). Bár ennek kielégítő filozófiai bizonyítása még várat magára, Wittgenstein munkásságának szociálpszichológiai értékelése régóta esedékes volt.

A szociális konstruktivizmus és a kísérleti szociálpszichológia elidegenedése: a szakadás története és a megbékélés kilátásai¹

JOHN T. JOST ÉS ARIE W. KRUGLANSKI

„Atyánk házában sok szoba van.” (McGuire 1973, 452)

A szociálpszichológia tárgyát több mint egy negyed századon keresztül két olyan fogalmi nézőpontból közelítették meg, amelyek furcsa és szükségtelen módon elidegenedtek egymástól. Ez a két nézőpont a kísérleti szociálpszichológia és a szociális konstruktivizmus. A szociálpszichológia fő áramát nagyrészt a kísérletezők uralták, akik úgy látták, hogy saját módszereik jelentik az emberi társas viselkedéssel kapcsolatos tudás összegyűjtésének legjobb (s talán egyetlen) módját. A *Handbook of Social Psychology* legfrissebb kiadásában Aronson és munkatársai (1998, 100) a kísérletezést „a szociálpszichológiai kutatás igáslovának” és „legfontosabb kutatási módszerének” nevezik. Kísérleti szociálpszichológusnak lenni szerintük egyszerre „áldás” és „átok”, s „az áldás egyik része, hogy a kísérleti szociálpszichológusok tudásuk és képességeik révén szilárdan és meggyőzően végezhetik el a megfelelő kutatást hipotéziseik tesztelésére” (100). Az átok pedig az, hogy a módszertani kifinomultság miatt „nem tudunk örülni a potenciálisan értelmetlen adatoknak” (99–100).

A szociális konstruktivisták kétségbe vonják, hogy bármiféle módszertan episztemológiailag „privilegizált” valóságképpel ruházná fel alkalmazóját. Bár Gergen (1999) *Invitation to Social Construction* című könyvében nem definiálja a mű központi fo-

¹ Eredeti közlés: Jost, J. T., & Kruglanski, A. W. 2002. The estrangement of social constructionism and experimental social psychology: History of the rift and prospects for reconciliation.

galmát, egyértelműen úgy fogalmaz, hogy „a konstruktivista vizsgálódás fő célja, hogy megszabaduljunk a tudományos tekintély köpönyegétől” (52). A szociálpszichológián belül a konstruktivista mozgalmat nem is annyira saját egyéni módszertanával vagy alaptételeivel kapcsolták össze, hanem inkább a társas jelenségek tudományos megközelítésének általános elutasításával, és azon belül konkrétan is a kísérletezés elvetésével (pl. Gergen 1985a; 1994a; 1994b; Hare és munkatársai 1988; Ibanez 1991; Newman és Holzman 1996; Parker 1989; Riger 1992; Parker és Shotter 1990). A szociális konstruktivisták mind módszertani, mind ideológiai alapon kritizálták a kísérletezőket, és a „rosszhiszeműség” sartré-i vádját vágták a fejükhöz. A konstruktivisták vonakodnak elfogadni a kísérletezők saját módszereikkel és elméleteikkel kapcsolatos azon elképzeléseit, melyek szerint azok egyetemesen alkalmazhatók, politikailag semlegesek és egyedülállóan alkalmasak az igaz és a hamis elkülönítésére.

Talán éppen a konstruktivista kritikák szélsőséges megfogalmazásai miatt számos kísérleti szociálpszichológus szinte egy az egyben elutasította a felvetett episztemológiai kérdéseket (pl. Greenwood 1976; Jones 1985; Schaller és munkatársai 1995; Schlenker 1974; Zajonc 1989). Ez azért szerencsétlen fejlemény, mert a szociálpszichológiai kutatás elméletileg és gyakorlatilag is hasznot húzhatott volna az episztemológia, a fogalmi elemzés, valamint a tudománytörténet és tudományfilozófia mélyebb, árnyaltabb felfogásából (pl. Campbell 1989; 1993; 1994; Greenwood 1989; Harré és Secord 1972; Jost és Hardin 1996; McGuire 1989; 1997). Valószínűleg számos szociálpszichológiai elmélet érvényességét korlátozzák az individualizmussal és az egyetemes-séggel kapcsolatos alá nem támasztott és irreális előfeltevések (Markus és Kitayama 1991; Miller 1984; Moscovici 1988; Tajfel 1981), és számos gyakran alkalmazott módszertani megközelítésről mondható el, hogy naivan egyszerűsítő és szinte már a tautologizmus határát súrolja (pl. McGuire 1973; 1997; Rosnow és Georgoudi 1986; Wallach és Wallach 1994). Elképzelhető, hogy valóban nem tanulhatunk semmit a kritikából?

A már-már megvetésbe hajló kölcsönös elutasítás története különösen érdekes, amennyiben megcsúfolja és meghazudtolja a két nézőpont közötti egykor oly szoros összekapcsolódást – amire röviden még visszatérünk. Elrejtí a két megközelítés számos közös

előfeltevését és célját (lásd még Gergen 1998). Ma, csaknem három évtizeddel a szociálpszichológia gyakran emlegetett, a szociális konstruktivista témák felbukkanásának következtében kialakult „bizalmi válsága” után (pl. Blank 1988; Elms 1975; Gergen 1973; Harré és Secord 1972; Jackson 1988; McGuire 1973; Ring 1967; Stroebe és Kruglanski 1989) felmérjük a szakterületünkön bekövetkezett történelmi és szellemi fejlődést és feltesszük a kérdést, vajon megérett-e végre az idő a megbékélésre. Véleményünk szerint sokkal többet nyerhetünk az őszinte és jelentésteli közeledésből, mint a folyamatos eltávolodásból.

A jelen tanulmány a következőképpen épül föl. Először is felvázoljuk a szociális konstruktivista gondolat történetét a pszichológia tudományágán belül és kívül, megjegyezve, hogy a kísérleti szociálpszichológusok és a szociális konstruktivisták társadalomtudományi gyökerei lényegében azonosak. A szociális konstruktivizmus a pszichológiában nagyrészt a kísérleti szociálpszichológiából származó gondolatok talaján szökkent szárba. Ezután megvizsgáljuk a két tábor különböző filozófiai elkötelezettségeit és más, tudományon kívüli (társadalmi-politikai) kérdéssel kapcsolatos nézeteiket, amelyek hozzájárultak a későbbi polarizációhoz. A két korábbi szövetséges közötti szakadás fő okait vizsgálva végül arra a következtetésre jutunk, hogy a szociális konstruktivisták és a kísérletezők alapján véve megegyeznek abban, hogy az emberek aktívan és szimbolikusan konstruálják meg a körülöttük lévő világot (pl. Berger és Luckmann 1966; Campbell 1993; Fiske és Taylor 1991; Gergen és Davis 1985; Greenwood 1989; Hacking 1999b; Kuhn 1970; Markus és Zajonc 1985; McGuire 1973; 1983; 1997; Moscovici 1988; Searle 1995).

A két nézőpont között az a fő különbség, hogy a szociális konstruktivisták a posztmodern gondolat iránti vonzalmuknak köszönhetően magukévá tették azt az elképzelést, hogy a valóság reprezentációi önkényesek és relatívak, míg a kísérletezők fenntartották azt a nézetüket, hogy a szociális konstrukció folyamatait az emberi megismerési apparátus és a társas kontextus tulajdonságai determinálják (lásd még Jost és Hardin 1996). A kísérleti megközelítés hívei a konstruktivistákkal szemben továbbá úgy gondolják, hogy *a)* érdemes és hasznos empirikusan vizsgálni, hogyan befolyásolják a diszpozicionális és helyzeti tényezők a szociális konstrukció folyamatát, valamint hogy *b)* a meghatározott mód-

szertani követelményekhez való ragaszkodás növeli annak valószínűségét, hogy a kísérletező (szociálisan megkonstruált) következtetései valamiféle hasznos kapcsolatban állnak a külső valósággal. Ezen gondolatok kidolgozása két kísérleti szociálpszichológus, Donald Campbell (1989; 1993; 1994; továbbá Cook és Campbell 1979) és William J. McGuire (1973; 1983; 1997) elvitathatatlan érdeme, akik megvizsgálták és munkájukba is beépítették a konstruktivista bírálatokat ahelyett, hogy figyelmen kívül hagyták volna őket.

Végül megvizsgáljuk, hogy jelenleg milyen kilátások mutatkoznak a szociális konstruktivizmus céljainak, értékeinek és gondolatainak, valamint a kísérleti szociálpszichológiában alkalmazott módszereknek és stratégiáknak az összebékítésére. Mivel a szociális konstruktivistáknak alapjában véve igazuk van abban, hogy az emberi gondolkodást és viselkedést a konkrét történeti, kulturális és ideológiai kontextusokban érthetjük meg a legjobban (Campbell 1993, Gergen 1973; Greenwood 1989; Israel és Tajfel 1972; Jost és Hardin 1996; Markus és Kitayama 1991; McGuire 1973; 1983; 1989; Moscovici 1988; Ross és Nisbett 1991), a kísérletezők a szociálpszichológia sajátos küldetésének betöltése szempontjából jobban tennék, ha befogadnák a konstruktivista témákat. Ahogyan az énfogalommal (Markus és Nurius 1986; McGuire és McGuire 1988), a társas identitással és a kollektív reprezentációval (Hogg és Abrams 1988; Moscovici 1988; Tajfel 1981), az attitűdökkel és a társas megismeréssel (pl. Hardin és Higgins 1994; Martin és Tesser 1992; Schwarz 2000; Wilson és Hodges 1992), valamint a kulturális pszichológiával (pl. Hong és munkatársai 2000; Markus és Kitayama 1991; Miller 1984; Morris és Peng 1994; Nisbett és Cohen 1996; Triandis 1989) kapcsolatos kutatási programoknak hasznára vált, hogy elutasítás helyett felhasználták a szociális konstruktivizmust, kitűnő lehetőségek várják a történeti és politikai pszichológusokat, valamint mindenki mást, aki komolyan veszi az emberek azon hajlamát, hogy társasan megosztott jelentések és implikációk rendszereit hozzák létre.

Közös gyökerek

A kísérleti szociálpszichológia és a szociális konstruktivizmus paradigmái ugyanarról a töről fakadnak. A szociálpszichológia olyan ünnepezt ősatyái, mint Hegel, Marx, Weber, Durkheim, Simmel, Cooley, Dewey, és Mead a társas viselkedéssel kapcsolatban egyszerre ösztönözték mind az objektív tudományos elemzést, mind pedig az elme szubjektív dimenzióinak kitartó spekulatív vizsgálatát (pl. Allport 1962; Jones 1985). Ezek a szerzők megsejtették a történelmi valóság társas jellegét, és az elsők között voltak, akik egyén és társadalom viszonyának természetét vizsgálták, különös tekintettel az „egyéni reprezentációk” és a „kollektív reprezentációk” dialektikus összefonódására (pl. Gergen 1998; McGuire 1986; Moscovici 1988). A kísérleti szociálpszichológia és a szociális konstruktivizmus szellemi gyökerei tehát ebben az értelemben lényegében azonosak.

Mindez nemcsak a távoli múltban tevékenykedő szerzőkre, hanem közelebbi elődeikre is igaz. A társas fejlődéssel kapcsolatos mai kutatások például erőteljesen építenek Vigotszkij és Piaget nézőpontjaira, akik mindketten azt hangsúlyozták, hogy a gyerekek úgy válnak a körülöttük lévő szellemi élet részeseivé, hogy másokkal közös valóságot konstruálnak meg a társas interakció gyakorlati kontextusában (pl. Averill 1980; Doise 1989; Kessen 1979 1990; Moscovici 1988). Ez a munka pedig azt alapozza meg fejlődés-lélektanilag, hogy az embereket aktív, elvárásokkal teli és egy állandóan változó társas környezetben mozgó észlelőknek tekinthessük – amivel mind a kísérleti szociálpszichológusok, mind a szociális konstruktivisták egyetértenek (pl. Fiske és Taylor 1991; Gergen 1977b; 1982; 1985; Hardin és Higgins 1996; Jones és Gerard 1967; Jussim 1991; Scarr 1985). E fejlemények hatására fogalmazott úgy Markus és Zajonc (1985), hogy „a szociálpszichológiában a kognitív nézőpont védjegye a társas megismerés konstruktív természete” (212–213).

A konstrukció és a jelentésadás kérdései az 1960-as és 70-es évek szociológiájában is új életre keltek három fő forrás hatására: ezek Erving Goffman (1959) „dramaturgiai” megközelítése, Berger és Luckmann (1966) mérőöldkövet jelentő műve (*The*

Social Construction of Reality), valamint a „szimbolikus konstruktivizmus” reneszánsza (pl. Manis és Meltzer 1972) voltak. Ezek az egymástól független erőfeszítések újra felkeltették a közös szubjektivitással és a kulturális formák társas kialakításával kapcsolatos kérdések iránti érdeklődést, valamint rámutattak azokra a mikroszociológiai folyamatokra is, melyek során a szemtől szembeni interakciók résztvevői felvetik, megkérdőjelezik és megtárgyalják a valóság „definícióit”. Az 1960-as és 70-es években mind a szociológiai, mind a pszichológiai tanszékeken olyan témák kerültek a szociálpszichológiai érdeklődés középpontjába, mint az énbemutatás, a szimbolikus reprezentáció és az elvárások megerősítése (pl. Gergen és Gergen 1968; Jones 1964; 1986; Manis és Meltzer 1972). Ekkorra már a tudománytörténészek és a tudományfilozófusok (pl. Kuhn 1970) is szociológiai és pszichológiai elméletekkel írták le a tudósok társas viselkedését és kognitív termékeit. Pontosan ebben az időben lépett be először a szociális konstruktivizmus a szociálpszichológia fő áramába, még hozzá hatalmas robajjal.

A kísérleti szociálpszichológia szociális konstruktivista kritikája

Gergen (1973) „a szociálpszichológia mint történelem” című cikke állította legélesebben szembe a szociális konstruktivizmus és a kísérleti szociálpszichológia világait. Gergen alapvető tétele az volt, hogy a szociálpszichológusok történelmileg meghatározott társadalmi és kulturális jelenségeket és azoknak a csoportokra vagy egyénekre gyakorolt hatásait tanulmányozzák, és nem az emberi viselkedéssel kapcsolatos egyetemes igazságokat keresik. Szociális konstruktivista megközelítésébe beépítette a szkepticizmus, az idealizmus és a relativizmus filozófiai tanait is és továbbmenve azt állította, hogy „a viselkedés adatok leginkább üres táblaként szolgálnak, amelyre a kutató tetszése szerinti elméleti üzenetet írhat” (1977b, 168). Gergen (1973) a reflexivitás és a „felvilágosultság” problémaköreit is tekintetbe véve azt a további következtetést vonta le, hogy a szociálpszichológia olyan tudást hoz létre, amely megváltoztatja magukat a tanulmányozott jelenségeket.

A szociális konstruktivisták valójában három, egymáshoz kapcsolódó bírálatot sorakoztatnak fel a kísérleti szociálpszichológusokkal szemben (lásd még Blank 1988; Gergen 1977b; 1985a; Jackson 1988). Az első és legismertebb az a módszertani kritika, mely szerint a kísérletezők hitükkel ellentétben nem „objektív” módszerek alkalmazói, akik elkülönítik a tényeket a kitalációtól és pontos elméleteket dolgoznak ki a társas viselkedés okairól és következményeiről (pl. Gergen 1999). A szociális konstruktivisták elvetik azt a gondolatot, hogy tudományos módszerekkel lehetséges volna megalkotni „a valóság tükrét” (Rorty 1979). Egyéb kifogásaik is vannak azzal kapcsolatban, ahogy a kísérletezők szakmájukat űzik – illetve pontosabban arra vonatkozóan, ahogy feladatukat felfogják. Ezek az ellenvetések a módszertani individualizmussal és az absztrakt univerzalizmussal kapcsolatosak. Gergen (1999) például mélyen fájlalja annak a gondolatnak az elterjedését a szociálpszichológiában, mely szerint „a világ megkonstruálása... »az emberek fejében« zajlik” és megjegyzi, hogy „a szociális konstruktivisták számára az, amit az emberek valóságosnak tartanak, társas kapcsolatok eredménye” (237). A szociális konstruktivisták továbbá úgy látják, hogy a kísérleti szociálpszichológusok által konstruált mindenféle „tudást” korlátoznak a konkrét történelmi, kulturális és ideológiai kontextusok (pl. Gergen 1973), míg a kísérletezők gyakran tekintik úgy magukat, mint akik az emberi természet általános jellemzőit vizsgálják.

A politikai bírálat szerint a kísérletezők nemcsak episztemológiaiilag tévednek, amikor azt hiszik, hogy absztrakt egyénekre univerzálisan alkalmazható elméleteket lesznek képesek kifejleszteni, hanem ráadásul többnyire az elitista elnyomók oldalán állnak (pl. Hare-Mustin és Maracek 1988; Ibanez 1991; Newman és Holzman 1996; Parker 1989; Riger 1992). Konkrétan arról van szó, hogy amikor a kísérletezők nem veszik észre elméleteik ideológiai korlátait, akkor megerősítik a status quót azt állítva, hogy a dolgok jelenlegi állása egyúttal az egyetlen lehetséges is, az emberi természetből kiindulva (Gergen 1999). Ezzel kapcsolatban sok szociális konstruktivista elfogadja a tudomány posztmodernista kritikáját, mely szerint a tudomány inherensen elnyomó törekvés, amely a könyörtelen vizsgálódás alanyainak ellenőrzésére és a fölöttük való uralomra irányul (lásd még Hacking 1999). Amint Gergen (1998) polemikusan megjegyzi, „(a kísérleti szociálpszi-

chológusok által kedvelt) társas megismerési pozíció sosem képes teljesen megszabadulni nyugati gyökereitől, s így a nyugati imperializmus rejtett formájaként működik" (303).

A „rosszhiszeműség” kritikája a politikai bírálatra épít. Eszerint a kísérleti szociálpszichológusok azáltal, hogy elkendőzik irányzatuk szociálisan konstruált jellegét, félreinformálják a nagyközöniséget, amikor elhítetik vele, hogy eredményeik egyes, sajátos nézőpontoktól függetlenül „igazak”. A kísérleti szociálpszichológusok tehát, bírálóik szerint, nemcsak szerepük félreértelmezésében bűnösök, hanem azoknak önző érdekeiket szolgáló felnagyításában és téves bemutatásában is.

A fő áram válasza

A szociális konstruktivista bíráló heves válaszokat váltott kis a vezető szociálpszichológusokból. Zajonc (1989, 347) például „különösnek” találta, hogy az a kitétel, mely szerint „a szociálpszichológia olyan tudást hoz létre, amely megváltoztatja magukat a tanulmányozott jelenségeket” „a szociálpszichológia bírálataként és nem sikerének értékeléseként hangzott el”. E. E. Jones (1985, 99), Gergen korábbi mentora ugyancsak ellenkezéssel fogadta egykori tanítványa érvelését, megjegyezve, hogy „pesszimista következtetései nem sok újat mondanak” és hogy „állításait számos szociálpszichológus úgy tekintette, mint felelőtlen invitálást a kétségbeesésre”. Jones is vitába szállt azzal, ami szerinte nem volt egyéb, mint „a múltbeli pszichológiai kutatás karikírozása és bedobása egy leegyszerűsített pozitívisztikus személtárába, a redukcionista tanulási kísérletek mellé”, és végső soron úgy utasította el a konstruktivista bírálókat, mint „apró zavart” a szociálpszichológia hosszú történetében (99).

Bár a tudományág képviselőinek reakciói különbözőek voltak (Blank 1988; Jackson 1988), a válaszok egyértelműen a negatív irányba hajlottak (pl. Greenwald 1976; Schlenker 1974; Stroebe és Kruglanski 1989). Zajonc (1989) arról panaszkodott, hogy a szociális konstruktivizmus által kirobbantott episztemológiai „válság” „ígéretes diákok kedvét vette el ettől a területtől, és a potenciális támogatókét is attól, hogy növeljék a szociálpszichológiai kutatások költségvetését” (347). Más szerzők üdvözölték, hogy a te-

rület megnyílt a korábban jobbra kizárt történelmi, kulturális és politikai tényezők, hogy a vizsgálata előtt (pl. Hare-Mustin és Maracek 1988; Parker 1989; Riger 1992). Megint mások úgy élték meg a bírálatok körüli vitát, „sok húzó semmiért”, és semmi okát nem látták, hogy változtassanak „a szokásos munkameneten”.

A kísérleti szociálpszichológusok válasza a szociális konstruktivista „válságra” ironikus módon leginkább „soraik zárása” és éppen megközelítésük leginkább kritizált elemeinek hangsúlyozása volt. A konstruktivista kritika ebben az értelemben „bumerángthatáshoz” vezetett, vagyis éppen az ellenkezőjét érte el annak, amit akart. Az új eszmékre való nyitottság és az új lehetőségek felfedezése érdekében megnövekedett kockázatvállalás helyett a szociálpszichológusok a jelek szerint még nagyobb óvatossággal, kockázatkerüléssel és konzervatív módszertani hozzáállással reagáltak (Kruglanski 2001). Reis és Stiller (1992, 470) elemezték a szakma reakcióját a 70-es évek válságára és arra a bírálatra, hogy a szociálpszichológia nem „igazi” tudomány. A szerzők szerint a szociálpszichológusok úgy válaszoltak ezekre a fenyegetésekre, hogy elméleteikben és kutatásaikban még nagyobb egzaktságra törekedtek, a tudományos folyóiratok pedig még szigorúbb követelményeket állítottak a publikációk elé. Higgins (1992) szerint ez egyfajta „megelőzési” attitűd kultivációjához vezetett a szociálpszichológusok között: „hogy az ember a hibák látszatát is elkerülje, a legjobb a hagyományos keretek között maradni, konvencionális paradigmákat alkalmazni és az eredményeket a már bevett elméletekkel magyarázni” (491). Mondanunk sem kell, hogy az ilyen kockázatkerülő vagy a megelőzést hangsúlyozó irányultság mennyire árt az új kulturális és történelmi lehetőségek vizsgálatának és a tudományoskodás lazításának, amire a szociális konstruktivisták (pl. Gergen 1999) javaslata tulajdonképpen szólt.

KÖVETKEZIK-E A TÁRSAS KONSTRUKTIVIZMUS A KÍSÉRLETI SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA EREDMÉNYEIBŐL?

Gyakran felejtik el, hogy a szociális konstruktivizmus, mint a személy elmélete (pl. Gergen 1970; 1977b; 1982; Gergen és Davis 1985) a szociálpszichológia fő áramának eredményeiből jött létre. Ez azt jelenti, hogy a szociális konstruktivista elméletek és

metaelméletek eleve a helyzet erejével, az énfogalom cseppfolyósságával, az emlékezet konstruktivitásával, az elvárások megerősítésével és a konformitásra irányuló nyomással kapcsolatos kísérletekből merítették inspirációt. Gergen és társai azokat a laboratóriumi eredményeket dolgozták fel és alkalmazták a tudományelmélet és az episztemológia területén, amelyek kimutatták az emberek azon hajlamát, hogy szubjektív világukat rákényszerítsék az objektív körülményekre. Amint azt Gergen az E. E. Jones emlékére tartott princetoni konferencián megjegyezte (Darley és Cooper 1998), a szociális konstruktivizmus egyszerűen „a játszma következő lépése” volt. Ha a társas észlelők állandóan azt tapasztalják, amit látni akarnak, vagy amit elvárnak, mi akadályozná meg éppen a kísérleti szociálpszichológusokat abban, hogy ugyanilyen sorsra jussanak?

A szubjektivizmus és a helyzeti beágyazottság, mint közös doktrínák

A kísérleti szociálpszichológia és a szociális konstruktivizmus közötti folyamatosság abból következik, hogy a szociálpszichológusok filozófiai gondolatvilágát nagyjában és egészében a szubjektivista metaelmélet uralta (Fiske és Taylor 1991; Jones 1985; Jussim 1991; Ross és Nisbett 1991). Bár a szociálpszichológiában időről időre felbukkantak objektivisták törekvések is – például az utánzás, a modellkövetés és a szociális tanulás elméletei, amelyeket Skinner szociális behaviorizmusa inspirált (pl. Bandura 1985; Lott és Lott 1985), vagy a szociálpszichológiába McArthur és Baron (1983; McArthur és Ginsburg 1981) által bevezetett gibsoni realizmus –, biztonsággal állíthatjuk, hogy a szociálpszichológia általában véve az emberi dolgok szubjektív oldalát hangsúlyozta. Ez több szempontból is Thomas és Znaniecki (1918, 117) híres kijelentésével kezdődött, mely szerint „ha az emberek valóságosként definiálják helyzetüket, annak valóságos következményei lesznek”.

Az az elterjedt előfeltevés, hogy az emberi létet a szubjektivitás alakítja, olyan különböző kutatási programokon ível át, mint Muzafer Sherif (és később Donald Campbell) kutatása a társas normák kialakulásáról, Asch (1955) kísérletei a konformitásról,

Festinger (1954; 1957) munkája a társas összehasonlítás és a társas validálás folyamataival kapcsolatban, Bruner „új látásmódja” a percepcióval és a kognícióval kapcsolatban, valamint Schachter és Singer (1962) az érzelem átélésével és az arousal értelmezésével foglalkozó vizsgálatai. A szociálpszichológia főáramában Heider, Kelley, Jones és munkatársaik attribúciókkal, önmagunkra vonatkozó következtetésekkel, önbemutatással, az elvárások megerősítésével, a stigmával és számtalan más egyéb témával kapcsolatban végzett konceptuális és kísérleti munkái ahhoz a következtetéshez vezettek, hogy a társas események „a múltbeli események által megformált kategóriákba szerveződnek, jelentésüket pedig a valósággal kapcsolatos aktív, konstruktív folyamat eredményeképpen nyerik el” (Jones 1985, 83, kiemelés tőlem J. J.).

A kísérleti szociálpszichológia első évszázada tehát nagyrészt a „konstrukció erejének” és „a társas helyzet erejének” demonstrálása jegyében telt el (pl. Jones 1985; Ross és Nisbett 1991) – ezek pedig a jelek szerint a szociális konstruktivizmusnak is alapelvei. Nem csoda hát, hogy Gergen szerint a szociális konstruktivizmus az empirikus szociálpszichológia következtetéseiinek logikus folytatása. A szociális konstruktivizmus elmélete tulajdonképpen sok tekintetben úgy indult, mint olyan empirikus elmélet, amely arról szól, milyen erős hatást gyakorol az emberekre a társas és az anyagi környezet, hogyan kényszerítik az embereket a közvetlen helyzeti tényezők arra, hogy másképp lássák magukat és másképp viselkedjenek, hogyan befolyásolják a gondolkodást, az érzelmeiket és a viselkedést a történelmi és kulturális tényezők, és milyen társas interakciós folyamatokon keresztül zajlik le a helyzetek meghatározása és megtárgyalása. Ezek a kérdések nagyon is megfelelnek a szociálpszichológia jellegzetes kutatási irányultságának (pl. Taylor 1998).

A torzításra és a pontatlanságra helyezett hangsúly

Az énnel és az emberi viselkedéssel kapcsolatos szociális konstruktivista állítások nemcsak konzisztensek a kísérleti szociálpszichológiával, hanem egyenesen a szociálpszichológiai kísérletek eredményeire épülnek. Gergen például (1977b; 1982) episztemológiai és tudományelméleti gondolatainak alátámasztására sa-

ját korábbi kísérleteit idézte, melyekben az emberek „privát” énfogalmát megváltoztatták az olyan „nyilvános tapasztalatok”, mint mások jelenléte, az önbemutató helyzeti követelményei és az én és a mások közötti különbségek észlelése következtében fellépő, egymásnak ellentmondó vonatkoztatási keretek (lásd még McGuire és McGuire 1988; Markus és Nurius 1986). A szociális konstruktivisták tehát amellet kezdtek érvelni, hogy még a „legbiztosabb” tudás (például az önmagunkkal kapcsolatos tudás) is érzékeny a kontextus változásaira, többféle értelmezési lehetőségre, pillanatnyi hullámvázásokra, szkepticizmusra és képtelenségekre. Magyarán Gergen (1982) és más szerzők a kísérleti szociálpszichológiára hivatkoztak, amikor „a pontos reprezentáció alapvető lehetetlenségéről” (146) beszéltek!

Valóban úgy tűnik, hogy a szociálpszichológiában a kísérleti kutatás évtizedei annak kimutatásával teltek el, hogy mekkora a társas észlelés pontatlansága és milyen mintázatok figyelhetők meg benne (pl. Fiske és Taylor 1991; Nisbett és Ross 1980; megvitátását lásd Kruglanski 1989). Ez nemcsak Jones, Gergen, McGuire, Markus és mások úttörő kutatásaira igaz, amelyben a kontraszthatások és az egyéb kontextuális jellegzetességek fényében állandóan újrakonstruált, a helyzettől függő énképet tanulmányozták, hanem igaz a társas megismerés témakörében végzett legtöbb empirikus kutatásra. Az „önbeteljesítő jóslatokkal” és az elvárásokat megerősítő folyamatokkal kapcsolatos kísérletek tapasztalatai mutatják azt például, hogy a téves benyomások fokozatos kiszorulás helyett éppen, hogy fennmaradnak, mivel az emberek meglepően nagy mértékben csak azt látják, amit látni akarnak és úgy viselkednek, ahogy mások elvárják tőlük (pl. Darley és Ross 1983; Lord és munkatársai 1979; Olson és munkatársai 1996; Snyder és munkatársai 1977; Snyder és Swann 1978; Word és munkatársai 1974). A konstruktív emlékezettel (pl. Goethals és Reckman 1973; Greenwald 1980), a „megfelelési torzítással” és az „alapvető attribúciós hibával” (pl. Jones 1985; Ross 1977), a sztereotipizálással és a nem tudatos előítéllettel (pl. Banaji és Greenwald 1995; Hamilton 1981), valamint a kognitív heurisztikákkal és torzításokkal (pl. Kahneman és munkatársai 1982; Nisbett és Ross 1980) kapcsolatos párhuzamos kutatási programok ugyancsak azt támasztják alá, hogy az emberek hírhedten pontatlanul dolgozzák fel az információit. Fiske és Taylor (1991) a

társas megismerés kísérleti kutatásáról szóló tudományos összefoglaló munkájukban így tökéletesen ugyanarra a következtetésre jutnak, mint Gergen és társai, magyarul, hogy az emberek aktívan és motiváltan törekednek arra, hogy saját valóságukat megteremtsék. Ebből a szempontból a szociális konstruktivizmus nem is annyira lázadás a kísérleti szociálpszichológia ellen, hanem inkább ez utóbbi kutatási irányzat fő tanulságainak ihletett kifejeződése.

Tekintve a szociális konstruktivizmus és a kísérleti szociálpszichológia közötti hasonlóságokat, felmerül a kérdés, hogy szükséges volt-e egyáltalán valaha is a szétválásuk. A két nézőpont között az egyik fő különbség az, hogy a kísérleti szociálpszichológia a szubjektivitás tanulmányozásában megmarad az objektivista módszereknél, míg a szociális konstruktivisták a társas észlelés esendősége melletti bizonyítékokat úgy fogják fel, mint maguknak a tudományos módszereknek az elvetése melletti érvet. A következőkben megvizsgáljuk a szétválás fő filozófiai és ideológiai okait, és megpróbáljuk felmérni, mekkora is a szakadék valójában.

MILYEN MÉLY A SZAKADÉK?

Az igazság problémája

A szociális konstruktivizmus és a kísérleti szociálpszichológia közötti feltehetően legjelentősebb és legrégebbi vitatéma az igazsággal kapcsolatos. A dolgokat alaposan leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a kísérleti szociálpszichológusok hisznek az „igazságban” – legalábbis mint olyasvalamiben, amire törekedni kell (mint az igazságosságra vagy a szépségre) –, míg a szociális konstruktivisták nem. Mint már láttuk, mindkét nézőpont feltételezi, hogy az emberek társasan konstruálják meg környezetük különböző alkotóelemeit. A kísérletezők azonban ezen kívül abban is hisznek, hogy lehetséges érvényes empirikus következtetésekre jutni a valóság konstrukciójának társas és kognitív folyamataival kapcsolatban. Ez pedig ellentmond a legtöbb szociális konstruktivista által osztott alapfeltevésnek. Az igazsággal kapcsolatos kérdések központi szerepet töltenek be a szociális konstruktivizmus kísérleti szociálpszichológiával szembeni kritikájában.

Az az álláspont, hogy az objektív igazság meghatározhatatlan és végső soron megismerhetetlen, természetesen nem csak a szociális konstruktivizmusra jellemző. Rorty (1982) számos párhuzamot talált a 19. századi filozófiai idealizmus és a 20. század utolsó harmadának szociális konstruktivista és posztmodern elméletei között (lásd még Callinicos 1989; Jost és Hardin 1996). Az igazság végső elérhetetlensége mindazonáltal nem zárja ki, hogy a tudomány „vezérlő ideálja” legyen (Campbell 1993; McGuire 1973; Popper 1959). Magyarán, az igazság, mint a tudomány „végterméke” nem azonos azzal az igazsággal, amelyik a tudomány megismerő tevékenységét irányító „vezéreszméje”. Ebből a szempontból nézve nem minden (akár laikus, akár tudományos) elképzelés egyformán elfogadható, hanem közülük egyeseket kénytelenek lehetünk érvényesebbnek tekinteni a többinél. Míg egyes szociális konstruktivista kritikák a társas konstrukciók játékszerű önkényességét feltételezik (pl. Gergen 1977b; Gergen 1999; Hacking 1999), addig a legtöbb kísérleti szociálpszichológus úgy gondolja, hogy a vélekedések kialakulása és változása nem tréfadolog. A mentális reprezentáció a gyakorlatban (legalábbis egyes esetekben) a mélyen gyökerező motívumok, a meglévő tudás (vagy az előzetes hiedelmek) és az új információ tudományos bemutatása, vagy az információ emlékezetből való előhívása közötti bonyolult, ám bejósolható összjáték eredménye egy adott társas kontextusban. Ebben a megközelítésben tehát a nézetek kialakulása korántsem önkényes. A szociálpszichológiai kutatás évtizedek során alaposan dokumentálta, hogy rendszerint az egyén ellenőrzésén kívül álló társas és kognitív tényezők határozzák meg, milyen nézeteket vagy érvelést talál majd meggyőzőnek ez az egyén (vö. Cialdini 1988; Eagly és Chaiken 1993; McGuire 1985; 1986a).

El kell ismernünk persze, hogy ha azt mondjuk, hogy az attitűdök és nézetek nem tetszőlegesen alakulnak ki, az még nem jelenti, hogy igazak is volnának, s így továbbra is fennáll a kérdés, hogy vajon egyes tudományos állításokat pontosabbnak vagy érvényesebbnek tarthatunk-e másoknál. Donald Campbell (1994, 131) mint látni fogjuk, összeolvasztotta a realizmust és a szociális konstruktivizmust, úgy érvelve, hogy „a világ a maga állapotában” szintén „részt vesz” a tudósok közmegegyezéssel nézeteinek „kiválasztásában” (Campbell 1993). Latour (1987) viszont inkább

agnosztikus álláspontot foglal el az igazság kérdésében, mivel szerint a tudományos sikerek valódi okai a tudományos bevézési folyamatokban, a retorikában és szövetségek képződésében keresendők. Még az utóbbi, társas-relativisztikus érvet sem érvényteleníti azonban a tudomány, mint a tudást gyarapító vállalkozás, érdemeit – még akkor sem, ha végső soron bármiféle tudást meg lehet kérdőjelezni vagy más tudással helyettesíteni.

McGuire (1989) „a tudás tragikus elméletét” fogalmazza meg, ám a továbbiakban a viselkedéskutatás „perspektivista” módszereinek elméleti és gyakorlati hasznosságáról értekezik. Az, hogy a tudományos konszenzus egy ideiglenes, változékony szociálpszichológiai állapot, Kruglanski (1994, 210) szerint sem „implikálja, hogy a tudomány reménytelen vállalkozás volna, amelyet nem érdemes folytatni”. Sőt „éppen az igazolja a [tudományos tevékenységet a] legerőteljesebben, hogy új tudást hoz létre – még ha munkánk gyümölcsei ideiglenesek is”. A tudás, akár érvényesnek, akár érvénytelennek ítéljük végső soron, feltétlenül szükséges az emberi cselekvéshez (vö. McGuire 1973 1989). A legtöbb kísérletezőnek ezért olyan pragmatikus képe van az igazságról, amely sokkal kevésbé szélsőséges és sokkal inkább reflexív, mint ahogy azt a szociális konstruktivisták gondolják. Gyakorlati nézőpontból tekintve a tudomány arra törekszik, hogy a legjobb tudást hozza létre, ami emberi lényektől kitelik, tekintve azok társas és pszichológiai korlátait, valamint általában a világadoottságait. Így míg az igazság végső soron elérhetetlen lehet, az igazság keresése, mint popperi „vezéreszme” továbbra is hasznos, amennyiben ösztönzi az elméletek megfogalmazására és validálására irányuló produktív erőfeszítéseket (Campbell és Russo 1999; McGuire 1997).

Bár az igazság kérdése valószínűleg a legforróbb vitatéma a kísérletezők és a konstruktivisták között, véleményünk szerint a megosztottság nem olyan nagy, mint első látásra tűnik. Bár a konstruktivisták szerint számos alternatív reprezentáció lehetséges, azt azért nem tagadják, hogy az embereknek válogatniuk kell (s hogy válogatnak is) a reprezentációk között, és azokat fogadják el, amelyeket a legmeggyőzőbbnek, vagy legalább szubjektíven érvényesnek tartanak, még ha csak retorikai vagy egyéb gyakorlati okokból is (Billig 1987; Gergen 1994b; Potter 1998). A szociális konstruktivisták tehát legalábbis részben osztják a kísérletezők

érdeklődését a meggyőzés folyamata iránt, melynek során bizonyos konstrukciók felülkerekednek másokkal szemben (vö. Eagly és Chaiken 1993; Kruglanski és Thompson 1999a; 1999b; McGuire 1985). Ezzel párhuzamosan a kísérletezők sem hisznek annyira gőgösen abban, hogy a tudomány révén ténylegesen megragadható az igazság, mint amennyire úgy tűnhet. Bár a legtöbb kísérleti szociálpszichológus elkerüli a tudományfilozófiai vitákat (melyek végül is közvetlen szakterületükön kívül esnek), episztemológiai nézeteiket leginkább gyakorlatiasnak, fallibilistának és popperianusnak nevezhetjük (Campbell és Russo 1999; Cook és Campbell 1979). Arra a meglehetősen szerény feltevésre épülnek, mely szerint „nem tudunk, csak találgatunk” (Popper 1959).

A nyelv szerepe

A szociális konstruktivista nézőpont egyik legfontosabb állítása a nyelvnek az ismeretelméleti vitákban betöltött szerepével kapcsolatos (pl. Gergen és munkatársai 1986), ami ugyancsak központi jelentőségű a kísérletezéssel szemben megfogalmazott módszeres bírálatok tekintetében. Sok konstruktivista érzi úgy, hogy a posztmodern érában a tudományos nézeteket már nem kellene felsőbbrendűnek tekinteni a tudás más módjaival szemben. Tulajdonképpen itt is csak a diskurzusok egyik típusáról van szó. A tudomány nyelve különbözhet a többi „nyelvjátéktól”, de semmilyen mélyebb episztemológiai értelemben sem élvez előnyt azokkal szemben. Ennek a nézőpontnak a védelmében több szerző is támaszkodott Wittgensteinre (pl. Bloor 1983; Coulter 1979; Gergen 1988; 1999; Harré 1989; Rorty 1979; Shotter 1991). Gergen (1994a) például úgy érvelt, hogy „a szociális konstruktivizmus rokon szellemiségű Wittgenstein (1953) elképzelésével, mely szerint a jelentés a társas nyelvhasználatból származtatható” (52), s ezzel a feltételezéssel élt Parker (1996) állítólagosan marxista Wittgenstein-kritikájában.

Más szerzők ugyanakkor megkérdőjelezték a wittgensteini érvek használhatóságát a szociális konstruktivizmus episztemológiai változatainak védelmében. A filozófus Charles Taylor (1988) ezzel kapcsolatban úgy érvelt, hogy Wittgenstein szerint az emberi viselkedést úgy írhatjuk le megfelelően, ha a nyelv és a társada-

lom szélesebb kontextusába helyezzük (lásd még Jost 1995b). Ez nem azt jelenti, hogy minden leírás egyformán lenne érvényes (Jost és Hardin 1996; Rubinstein 1981), sem pedig azt, hogy a pszichológiában lehetetlen volna a tudományos haladás (Gustafson 1984). Mint már maguk a kísérletezők is kimutatták, a közös reprezentációk kialakításának képessége, legyen szó akár tudományos akár nem tudományos témáról, elengedhetetlenül szükséges a jelentésteli kommunikációhoz (pl. Clark 1985; Hardin és Higgins 1996). Campbell (1994) szerint „evolúciós és pszichológiai tény, hogy a hétköznapi tárgyak és mozgások igazolatlan perceptuális tárgyasítása a nyelv széleskörűen elterjedt *prekursora*, amely számos állatfajnál is jelen van – az ilyen tárgyasításokban mutatkozó hasonlóságunk teszi lehetővé a nyelvhasználatot is” (132). A társasan osztott konstrukciók tehát nemhogy akadályoznák a jelentésteli és érvényes kommunikációt, hanem egyenesen ezek teszik lehetővé a kommunikációt és megértést. A szociális konstruktivisták és a kísérleti szociálpszichológusok ebben a kérdésben feltehetően inkább megegyeznek, mint ellentmondanak egymásnak. A szociális konstrukció nyelvhasználattal kapcsolatos folyamatainak elemzésére empirikus (de általában nem kísérleti) módszereket alkalmazó diszkurzív szociálpszichológia (pl. Potter 1998) sikere szintén azt jelzi, hogy a vizsgálódás empirikus és konstruktivista módszerei összeegyeztethetők.

A politika témája

Amint Hacking (1999a) megjegyezte, „Ha más nem is, a szociális konstruktivista művek a status quóval szemben mindig kritikusak” (66). A szociálpszichológiában a szociális konstruktivizmust annak „lázádo” természete, a bevett világképek és a szociálpszichológia elfogadott viszonyainak megkérdőjelezése különböztette meg a többi nézőponttól. Gergen (1973; 1977b; 1982; 1985a; 1994a; 1998) különböző írásai nagyrészt a szociálpszichológia főáramának bírálataiként születtek meg. Nagyon jól illeszkednek az egyetemeken az 1960-as és 70-es években végigsöprő haladó politikai aktivizmus szelleméhez, amely szerint a sáncok mögé bújó hatalom önkényes, az idők változnak, az intézményeket és szervezeteket pedig a jövőben másképpen kell és lehet is majd kiala-

kítani. A szociális konstruktivizmus ezért gyakran vonzotta a baloldali pszichológusokat, köztük a marxistákat, a feministákat és a kritikai elmélet híveit (pl. Billig 1987; Fine 1992; Ibanez 1991; Kitzinger 1987; Newman és Holzman 1996; Parker 1989).

A legtöbb kísérleti szociálpszichológus közömbös a szociális konstruktivisták politikai programja iránt, az ideológiai vitákat pedig irrelevánsnak, sőt megengedhetetlennek tartják tudományos körökben. A szociálpszichológia fő áramának képviselői közül sokan úgy gondolják, hogy a tudomány maradjon értékmentes és hogy a szociálpszichológiában nincs helye a politikának. Jost (1995a) szerint az ideológiai kérdések száműzése hiba, mivel a szociálpszichológiai kutatás épp annyira releváns a társadalom és a politika számára, mint a klinikai pszichológiai kutatás a lelki egészségre nézve. Ebből a szempontból szakmai kötelességünk, hogy állást foglaljunk az „ideológiai” kérdésekkel, a politikai problémákkal és döntésekkel kapcsolatban. Ezenkívül, ha a kísérleti szociálpszichológusok a politikai közömbösséget szorgalmazzák, akkor szükségszerűen elidegenítenek és elveszítenek számos olyan fiataalt, akik éppen azért választották ezt a területet, mert elvben serkentheti a társadalmi haladást és átalakíthatja a politikai intézményeket. Ehelyett a posztmodernisták és a szociális konstruktivisták fogják őket magukhoz vonzani, akik (legalábbis kezdetben) fesztelenebbül és nyitottabban tudtak beszélgetni az égetően aktuális politikai kérdésekről, mint a kísérletezők. Valószínűleg ez a legfőbb oka, hogy a szociális konstruktivista mozgalom sikeresen tudott új híveket toborozni magának az elmúlt huszonöt évben.

Éppen emiatt jelent többet pusztán történelmi érdekességnél az, hogy a szociális konstruktivista gondolat legfontosabb filozófiai öröksége – azzal a kulcsgondolattal együtt, hogy a valóság alapjában véve megismerhetetlen – valójában egyáltalán nem része a baloldali hagyományoknak. Ez a nézőpont hosszú és változatos filozófiai múltra tekinthet vissza, amelynek része volt Berkeley, Descartes, Kant és Hegel, s különösen az „idealizmus”, a „szkeptizmus” és a „relativizmus” doktrínái – elszánt kritikusi között pedig ott találjuk Marxot, Wittgensteint és sok más gondolkodót (Callinicos 1989; Jost és Hardin 1996; Spears társadalmi létük határozza meg a tudatukat.” (Tucker 1978, 4).

Marx és Engels (1846) továbbá a német ideológiáról szóló mun-

kájukban úgy érveltek, hogy a és Parker 1996). A marxizmus persze felismeri a társadalom és a történelem szerepét az ideológiai formák kialakulásában, ám emögött objektív társas és anyagi folyamatot feltételez, amelyet tanulmányozni és elemezni lehet. Marx szerint az ideológia elemzése mélyebb társadalomtudományi megértéshez vezet, mint ha elutasítjuk a társadalomtudomány alkalmazhatóságát. A következő híres mondatot azzal a céllal vetette papírra, hogy megkülönböztesse az eszmék társadalmi termeléséről szóló elméletét egy ideológiai metaelmélettől: „Nem az emberek tudata határozza meg a létüket, hanem éppen ellenkezőleg, filozófiai idealizmus a fennálló társadalmi berendezkedés védelmét szolgálja, amennyiben azt állítja, hogy a történelmi, kulturális és politikai problémák csupán »a tiszta gondolat birodalmában« léteznek, s ezért kognitív vagy filozófiai megoldásokat tart szükségesnek, nem pedig politikai cselekvést és társadalmi változást. Az a gondolat például, hogy „igazság” vagy „objektív valóság” nem létezik, kényelmesen felhasználható ellenérvként bármilyen (valóságos, tényleges, anyagi jellegű) igazságtalanságra, egyenlőtlenségre, kizsákmányolásra vagy elnyomásra utaló panasszal szemben. A filozófiai implikáció itt az, hogy az emberek nem tényleges, hanem csak képzelt elnyomástól szenvednek. Eszerint pedig az igazságtalanság észlelése is csupán az egyik a sok egyformán érvényes (vagy egyformán érvénytelen) társas konstrukció közül (Jost és Hardin 1996; Spears és Parker 1996).

A szociális konstruktivista mozgalom a változást szorgalmazó erőként jelent meg a társadalomtudományban. „Baloldali” forradalmi szellemisége határozott kihívást jelentett a hivatalos tudomány tekintélyével szemben. A kísérletezőkre ezzel szemben inkább a konzervatív és „rendszerigazoló” attitűdök voltak jellemzőek (pl. Jost és munkatársai 1999), vagyis a meglévő tudományos gyakorlat elfogadása, valamint a kialakult tudományos intézmények, például folyóiratok és támogatások odaítéléséről döntő szervezetek, védelme. Amint azonban már felvetettük, a haladás, a forradalom és a társadalmi változás lehetőségei valójában jobban összeillenek a tudományos megközelítéssel, mint a szkepticizmus, az idealizmus vagy a relativizmus szociális konstruktivista doktrínáival. Azt gondolhatnánk tehát, hogy inkább a „rendszerellenes” attitűd és nem az idealista filozófia tényleges tartalma volt a baloldali pszichológusok és a szociális konstruktí-

visták történelmi szövetségének alapja. Azt is felvetették már, hogy az empirikus adatok tudatos figyelemmel követése valójában erősíti az igazságtalan hatalom bírálatát (pl. Jost 1995a), a humanisztikus és haladó értékek pedig egyáltalán nem zárják ki az empirikus kutatást (Smith 1994). A kísérletezők tehát csatlakozhatnak a szociális konstruktivistákhoz a társadalomban meglévő igazságtalanság és egyenlőtlenség „ideológiai kritikájában” (Gergen 1999) és ezzel egyidejűleg alkalmazhatnak empirikus módszereket a status quoval szembeni alternatívák kidolgozásában és felvetésében.

AZ INTEGRÁCIÓ KÉT MODELJE: CAMPBELL ÉS MCGUIRE

Bár a szociálpszichológia fő árama nyíltan elutasította a szociális konstruktivizmust, témái közül többet felkaroltak olyan szociálpszichológusok, akiket érdekeltek a korábbi tudományfilozófiai megközelítésekre épülő „kontextualista” vagy „perspektivista” ismeretelméletek, amelyek révén lehetőség nyílik a rekurzív és dinamikus hatások megértésére, a történelmi és kulturális változók elemzésbe való bevonására, valamint a többszintű elemzésre (pl. Baumeister és munkatársai 1995; Campbell 1989; 1993; Cook és Campbell 1979; Doise 1986; Harré és Secord 1972; McGuire 1973; 1983; 1989; 1997; Rosnow és Georgoudi 1986). Ezek a szerzők a szociálpszichológiát a konstruktivista módszerek és elképzelések alkalmazásával kívánták továbbfejleszteni (lásd még Wallach és Wallach 1994).

A szociális konstruktivisták egészében véve elismerést érdemelnek, amiért nagyobb nyitottságot vezettek be a nem konvencionális kutatási módszerekkel kapcsolatban, különösen ami a diszkurzív, narratív és más kvalitatív technikák elfogadását illeti (pl. Billig 1987; McGuire 1997; Potter 1998). Sikerült felhívniuk a figyelmet arra is, hogy a tudósokat ugyanazok a nem racionális társas, kognitív és motivációs tényezők vezérlik (lásd Hacking 1999b; Kuhn 1970; Latour 1987) (legalábbis részben), mint amelyek a laikus gondolkodók megismerési folyamatait is jellemzik (Kruglanski 1989).

Két olyan szociálpszichológus van, akik anélkül tettek magukévá konstruktivista témákat, hogy a kísérleti módszert feladták

volna: Donald Campbell és William J. McGuire. Mindketten „posztpozitivistaként” jellemzik magukat. Campbell és McGuire elfogadták a konstruktivisták kihívását, a társas megismeréssel kapcsolatos tudást reflexíven alkalmazták a tudomány folyamatainak megértésére és olyan episztemológiai nézőpontokat és konkrét kutatási stratégiákat dolgoztak ki, amelyek tekintettel vannak erre a reflexív alkalmazásra. Az „evolúciós kritikai realizmus” és a „perspektivizmus” különböző módon egyesíti a szociális konstruktivizmust és a kísérleti szociálpszichológiát, így mindkettő értékes metaelméleti modell az integrációhoz.

Az evolúciós kritikai realizmus

Campbell úgy fogadja el Gergen (1973) radikális historicizmusát, hogy közben nem adja fel az „igazság” tudományos ideálját. Elismeri például, hogy „Mindenkor, még a tudomány fénykorszakaiban is, történelmi korszakban élünk, kísérleteink és elméleti vitáink pedig a történelembe ágyazódnak. Egyfajta történelmi provincializmus jellemzi őket; reakciók arra, ami korábban történt, kontextusukon kívül pedig elavultak és értelmezhetetlenek” (Campbell és Russo 1999, 136).

Az, hogy a tudományos tevékenység a történelmi, kulturális és politikai kontextusból meríti jelentését, Gergen és sok más gondolkodó számára indokul szolgált a szkepticizmus elfogadásához és a realizmus (vagyis azon feltételezés, hogy a világ bizonyos értelemben megismerhető) elvetéséhez. Campbell ezzel szemben arra a következtetésre jut ebből, hogy még keményebben kell dolgoznunk, hogy minimalizáljuk az irreleváns társas tényezőknek a tudományos megfigyelésre és felfedezésekre gyakorolt hatását. Amint írja: „Mindebből meg akarom tartani az igazságot mint célt, és a tudomány olyan társas rendszerének megértését és erősítését tartom fontosnak, amelyben szociológiailag plauzibilisé válik, hogy folyamatai egyre nagyobb validitású nézetek elfogadásához vezetnek” (Campbell és Russo 1999, 138).

Campbell szerint a tudományos torzításokra és hibákra léteznek megoldások, amelyek elégségesek ugyan, de nem tökéletesek. Számára mindez a „fallibilisztikus realizmus” vagy „hipoteti-

kus realizmus" episztemológiai álláspontjából következik (lásd még Campbell és Russo 1999).

Campbell szerint a tudományos nézeteket számos társas és kognitív tényező határozza meg, amelyek közül egyeseknek van jelentőségük az érvényes tudományos következtetések levonása szempontjából, másoknak nincs. A tudományos nézeteket meghatározó releváns tényezők egyike éppen az, amire ezek a nézetek vonatkoznak – vagyis „a létező világ”. A kutatók és a tudományos közösség arra törekednek, hogy a „valóságos” világ egyre nagyobb valószínűséggel legyen maga is „a nézetek egyik elfogadható kiválasztója”. Campbell és Stanley (1963), valamint Cook és Campbell (1979) úttörő jelentőségű módszertani munkáinak éppen az volt a fő céljuk, hogy olyan egészséges kutatási módszerek fejlődjenek ki, amelyek lehetővé teszik a társadalomtudósok számára plauzibilis és érvényes következtetések levonását a belső validitással szemben fennálló számtalan fenyegetés ellenére, mint amelyeket a szociális konstruktivisták előszeretettel hangoztattak.

Campbell (1989; 1993; 1994) tudományfilozófiája (úgynevezett „kritikai evolúciós realizmusa”) nagy jelentőséget tulajdonít a gondolati változatosságnak, magyarul annak, hogy több alternatív hipotézisünk (vagy reprezentációnk) legyen, így az eredményeket különböző nézőpontokból érthessük meg (lásd még McGuire 1997). Campbell a változatosságot a genetikai mutációkhoz hasonlítja, melynek azt a feltételezését azonban nem szükséges elfogadnunk, hogy a variáció folyamatát véletlen tényezők szabályozzák. Ennek az evolúciós episztemológiának a második eleme a szelektív megtartás, vagyis az, hogy a versengő alternatívák közül körültekintő kutatási elrendezést alkalmazva válogatunk, méghozzá úgy, hogy a legerősebb magyarázatok maradjanak meg. Ebből a nézőpontból a konstruktivista és a kísérleti megközelítések közötti különbség inkább hangsúlybelinek, mint elvinek tűnik: a konstruktivisták a változatosságot részesítik előnyben a szelekció rovására, a kísérletezők pedig éppen fordítva.

Campbell tehát elfogadja a szociális konstruktivista tudománytörténészek azon állítását, hogy a tudomány gyakorlatát és nézeteit rengeteg tudományon kívüli történelmi, kulturális és politikai tényező befolyásolja. A továbbiakban azonban Marx társadalmi materializmusával összhangban (pl. Jost és Hardin 1996) amellet érvel, hogy bizonyos társadalmi feltételek másoknál na-

gyobb valószínűséggel vezetnek helyes tudományos megértéshez. Popper és mások nyomán Campbell úgy véli, hogy egy világi humanistákból álló szabad és demokratikus társadalomnak a legjobbak az esélyei arra, hogy a hipotézisek szelektív megtartásának társas-evolúciós folyamata révén jó tudományt hozzon létre:

„A politikai vagy vallási tekintéllyel szembeni függetlenséget hangsúlyozó társadalmi ideológia, a kísérletezés rituáléja, továbbá az a hit, hogy bárki megismételheti a kísérletet, növelheti annak a valószínűségét, hogy a „létező világ” befolyásolja a nézetek kiválasztódását” (Campbell 1993/1999, 254).

Campbell tehát elfogadja azt az alapvető konstruktivista nézetet, hogy a tudomány (és más társas kognitív tevékenységek) úgy vannak megkonstruálva, hogy nemcsak a világ tulajdonságai határozzák meg őket, hanem a társas körülmények is. Elveti azonban a szociális konstruktivizmusnak oly gyakran tulajdonított szkeptikus episztemológiai következtetéseket. Ez lehetővé teszi számára, hogy kijelentse: „ami szociálisan konstruált, az nem feltétlenül érvénytelen is” (Campbell és Russo 1999, 249). Ezért arra a következtetésre jut, hogy mivel a „létező világ” részben meghatározza a tudományos nézeteket és mivel bizonyos módszerek és társadalmi rendszerek növelik a hasznos és helyes tudományos eszmék „túlélését”, a szociális konstruktivizmus végső soron összeegyeztethető a tudományos „validitással”.

A perspektivizmus

McGuire (1973; 1983; 1989; 1997) perspektivista episztemológiája Campbelléhez hasonlóan szintén „posztpozitivista”. McGuire abból a pesszimista előfeltevésből indul ki, hogy minden tudás tragikusan hibás (részben éppen kontextushoz kötöttsége miatt), de a reményt és a haladás lehetőségét is látja abban, hogy a kutató képes a saját szemszögéből értelmes elméleteket és eredményeket létrehozni. McGuire nem él a konstruktivisták (pl. Gergen 1999) azon előfeltevésével, hogy minden nézőpont egyformán hasznos a világ észlelésében és értelmezésében, episztemológiai álláspontját leginkább „pragmatikus fallibilista realiz-

musnak” nevezhetnénk. McGuire elismeri a tudományos ismereteket és a tudósok lehetőségeit behatóról történelmi, kulturális és ideológiai korlátok létezését, ám Campbellhez hasonlóan ő is számos módszertani javaslatot tesz arra, hogyan lehet mégis kreatív és szigorúan tudományos kutatást végezni és hogyan mérhetjük fel elméleti elképzeléseink empirikus szilárdságát, bárhonnan is származzanak azok.

A szociálpszichológia „válságának” idején McGuire rokon-szenvvel fogadta a szociális konstruktivisták és mások részéről érkező episztemológiai, ideológiai és etikai bírálatokat, ám kitartott azon hite mellett, hogy a kísérleti szociálpszichológia hasznos és érvényes módja a tudás keresésének. *A haladás jinje és jangja a szociálpszichológiában* című híres tanulmányában (1973) azt írta:

„Atyánk házában sok szoba van... van hely az elmefilozófus és a társadalomfilozófus számára, és akad a tudományos pszichológia művelője számára is... A tudományos pszichológus azonban kínál valamit, amit az előbbi karosszék-gondolkodók nem tudnak, amennyiben mi nemcsak téveszmerendszereket hozunk létre, hanem ennél tovább megyünk és téveszméinket nemcsak szubjektív plauzibilitásuk, hanem az objektív adatok fényében is megvizsgáljuk” (1973, 452).

McGuire tehát elismeri, hogy a tudósok elméletei társasan konstruált képződmények (avagy „téveszmerendszerek”), ugyanakkor nem utasítja el a hipotézisvizsgálat objektivitásának módszertani eszményét. Ezeket a gondolatokat később átfogóbb megközelítéssé fejlesztette tovább, amit először „kontextualizmusnak” (McGuire 1983), majd később „perspektivizmusnak” (McGuire 1989; 1997) nevezett el.

McGuire (1989; 1997) perspektivizmusában a fő hangsúlyt azon módszerek fejlesztése kapja, amelyekkel kreatívan alkothatunk új hipotéziseket és többszörözhetjük meg őket (ez nem más, mint a Campbell-féle „változatosság”). A perspektivista vizsgálódás egyik célja, hogy létrehozzunk egy plauzibilis hipotézist, derítsük fel, mi mindent mondhat nekünk, majd a mérséklet logikáját és a kutatás eszközeit használva tárjuk fel alkalmazhatóságának korlátait. Az empirikus erőfeszítések nem „az igazság felfedezésére”, hanem „a valóságbeli együttjárások mintázatainak detektálá-

sára" irányulnak. A kutatók annyi különféle módszert használhatnak, amennyi csak lehetséges; a kísérleti módszer nem számít szentnek és sérthetetlennek. A McGuire által saját kutatásaiban alkalmazott empirikus kutatási stratégiák a nyílt végű, kvalitatív mérőeszközök iránti növekvő preferenciáról árulkodnak. Ezek a mérőeszközök megengedik a kutatás résztvevőjének, hogy ő maga konstruálja meg adatait, vagyis úgy tűnik, hogy McGuire valamennyire megsejtette és elfogadta a szociális konstruktivisták által kezdeményezett kvalitatív módszertani fordulatot.

MIT NYER A KÍSÉRLETI SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA A SZOCIÁLIS KONSTRUKTIVISTA TÉMÁK BEVONÁSÁVAL?

A szociális konstruktivisták elismerést érdemelnek, amiért emelték az elme és a viselkedés társas vonatkozásaival, a tudomány filozófiájával és episztemológiájával, valamint az értékeknek, a politikának és az ideológiának társadalomtudományban játszott szerepével kapcsolatos vita színvonalát. Amint láttuk, Campbell és McGuire például úgy válaszoltak a konstruktivista felvetésekre, hogy gazdagabb és kifinomultabb módszereket és stratégiákat dolgoztak ki, amelyekkel releváns és jelentésteli empirikus kutatási programokat lehet véghezvinni és értékelni a szociálpszichológiában és általában a viselkedéstudományokban. Hozzájárulásuk példa arra, mit lehet elérni, ha nem utasítjuk el a szociális konstruktivisták módszertani és ideológiai bírálatait, hanem levonjuk belőlük a tanulságokat.

A szociális konstruktivisták előretörésének egy másik látható és tartós jele az olyan folyóiratok megjelenése és sikere, amelyek érzékenyek a szociálpszichológiai kutatás filozófiai és metaelméleti alapjaival kapcsolatos problémákra. Szinte kizárólag ezekkel a kérdésekkel foglalkozik több folyóirat is, például a *Journal for the Theory of Social Behaviour*, a *Theory & Psychology*, a *Feminism & Psychology* és a *Culture & Psychology*. Európában még az olyan elsősorban empirikus témájú folyóiratok is, mint a *European Journal of Social Psychology* és a *British Journal of Social Psychology*, érzékenyek és nyitottak a történelmi, kulturális, filozófiai és ideológiai kérdésekre. A *European Journal of Social Psychology* hasábjain 2000-ben publikált 42 tanulmány közül 6 (Higgins,

Schwarz, Fiske, Kashima, Holmes és Semin) a szociálpszichológia metaelméletével foglalkozott. Ez átlagosan számonként egy cikket, vagy az összes cikk 14,3%-át jelenti. A *British Journal of Social Psychology*-ban 2000-ben megjelent 36 cikk közül 7 (Dixon és Durrhein, Antaki, Markman, Dickerson, White, Bangertner és Hepburn) volt metaelméleti jellegű, ami számonként 1,75 cikket, vagy az összes cikk 19,4%-át jelenti. Ezek között voltak Mill, Bartlett, Derrida munkásságának pszichológiai jelentőségével kapcsolatos magyarázó esszék, valamint olyan tipikusabb konstruktivista témákkal foglalkozó tanulmányok is, mint a nyelv, a kultúra, az ideológia és a diskurzuselemzés. Az említett folyóiratokban még sok egyéb cikk is érintett fontos metaelméleti kérdéseket a kísérletek bemutatása során, ami ismét a megbékélés lehetséges voltát jelzi.

Az persze, hogy néhány folyóiratban szociális konstruktivista elemzések jelennek meg, vagy hogy egyes kutatók összekapcsolják a kísérleti és a konstruktivista módszereket, még nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szociálpszichológia, mint tudományág fejlődik vagy gazdagodik. Alfejezetünk hátralevő részében olyan, különböző területeken folytatott alapvető kutatásokat ismertetünk, amelyek véleményünk szerint igenis hasznot húztak a szociális konstruktivista felvetések gondos tanulmányozásából. Ezek közé tartoznak olyan virágzó kutatási programok, melyek tárgya az egyéni identitás, a társas identitás, a kollektív reprezentáció, az attitűdök, a kommunikáció és a kulturális pszichológia.

A helyzetfüggő énfogalom

Mint fentebb már említettük, a szociális konstruktivizmus a pszichológiában a személyiség és az identitás elméleteként indult el pályájára (pl. Gergen 1970; 1977b; 1982; Gergen és Davis 1985). Képviselői konkrétan azt állították, hogy az énfogalom „szociálisan megkonstruált”, ami azt jelenti, hogy a másokkal folytatott társas interakció kontextusában alakul ki és változik. Az énfogalmat tehát nem rögzítettnek, stabilnak és egységesnek, hanem rugalmasnak, dinamikusnak és sokrétűnek feltételezték. Ez a gondolat, amely központi jelentőségű volt a szociológia szimbolikus interakcionista mozgalmának szempontjából, a helyzet-

függő énfogalom gyümölcsöző empirikus kutatásához vezetett. Egy McGuire és McGuire (1988) által összefoglalt, a „spontán énképet” vizsgáló kiterjedt kutatási program keretében kimutatták, hogy a gyerekek nagyon eltérően írják le magukat különböző szociális kontextusokban (pl. otthon és az iskolában). Konkrétan, olyan tulajdonságok mentén jellemzik magukat, amelyekben egyediek, illetve amelyek megkülönböztetik őket a közvetlen környezet más résztvevőitől. Marcus és Nurius (1986) munkájukban hasonlóképpen az egyének azon a képességét emelték ki, hogy a különböző lehetséges körülményeknek megfelelően „többféle ént” konstruáljanak maguknak. Az a gondolat, hogy az énfogalom különböző vonásai a különböző társas környezetekre adott válaszként konstruálódnak és aktiválódnak, mindmáig a szociálpszichológia egyik központi elméleti tétele maradt.

Társas identitás

Az észak-amerikai laboratóriumokon a jelek szerint teljesen eluralkodó „szűk” és „dekontextualizált” kísérletezés szociális konstruktivista bírálatai sok olyan európai szociálpszichológust ihlettek meg, akik kifogásokat fogalmaztak meg a „légüres térben végzett szociálpszichológiai kutatással” (pl. Israel és Tajfel 1972; Moscovici 1972) szemben. Gergen (1973) felvetései a történelem, a kultúra és a politika társas viselkedést meghatározó szerepéről felbátorították azokat, akik az 1970-es és 80-as években elméleti jelentőségű kutatási programokat folytattak a társas azonosulással és a csoportközi viszonyokkal (pl. Tajfel 1981; Turner és Oakes 1986), valamint a társadalmi változással és a szociális reprezentációk átadásával kapcsolatban (Moscovici 1976; 1988). Hogg és Abrams (1988) például azt írják, „a leglelkesebben Európa vette föl a (szociális konstruktivista) kritika által eldobott kesztyűt”, és hogy „a társas identitás megközelítése az individualizmus elleni támadás élharcosává lett a szociálpszichológiában” (13). Számtalan kísérlet bizonyította, hogy az egyéni viselkedést a kontextus számos különböző vonása határozza meg, köztük azoknak a társas csoportoknak a normái és jellemzői, amelyekkel az emberek azonosulnak, a csoportok közötti kapcsolatok története és természete, valamint a csoportokat körülvevő helyzetek

strukturális jellegzetességei (Hogg és Abrams 1988; Tajfel 1981; Turner és Oakes 1986). A társas identitás kutatói az azonosulási folyamatok folyékony, szociálisan konstruált jellegének vizsgálatával igazi változást hoztak a csoportdinamika és a csoportközi viszonyok kutatásába.

Kollektív reprezentáció

Moscovici (1988) a Durkheim munkájától kapott metaelméleti lendülettel vezérelve a szociális reprezentáció olyan új elméletét javasolta, amely szembenállt a mentális reprezentáció egyéni, kognitív elméleteivel. A szociális reprezentációval kapcsolatos vizsgálatokban azt igyekeztek megmutatni, hogyan és miért hoznak létre és használnak a csoportok közös absztrakciókat a kommunikáció és tevékenységeik koordinálása céljából. A társasidentitás-elméletéhez hasonlóan a szociális reprezentáció elmélete is világszerte nagy befolyással van a szociálpszichológiára, nagyrészt azért, mert összecseng a szociális konstruktivizmus számos elméleti és metaelméleti előfeltevésével (Deaux és Philogene 2000). Ezek az elméletek örömmel veszik az individualista redukcionizmus kritikáját, de eközben nem utasítják el a kísérleti módszereket és a hipotézisvizsgálat más eszközeit. Tulajdonképpen a mai európai szociálpszichológia legtöbb képviselője olyan nézőpontot képvisel, amely egyszerre szociális konstruktivista és empirikus (Hogg és Abrams 1988). Ez a fejlemény ismét csak azt jelzi, hogy a szociálpszichológia és a szociális konstruktivizmus összeegyeztetése megvalósítható és érdemes is a megvalósításra.

Az attitűdök mint „időleges konstrukciók”

Schwarz (2000) az attitűdök és a társas ítéletalkotás szakirodalmáról adott friss áttekintésében arra a következtetésre jutott, hogy a kutatók egyre inkább az attitűdök, mint „időleges konstrukciók” felfogása felé mozdultak el az utóbbi 20 év során. Ez a fejlemény olyan független, ám közös irányvételű kutatási programoknak köszönhető, amelyek a konstruktum-előfeszítés és az attitűd-hozzáférhetőség, az asszimiláció és a kontraszt, a kérdőíves

felmérésekben tapasztalható kontextushatások, az introspekciónak az attitűd-önbeszámolóra gyakorolt negatív hatásai, valamint az érzésekkel és más belső állapotokkal kapcsolatos pillanatnyi metakogníciók problémáival foglalkoztak (pl. Jost és munkatársai 1998; Martin és Tesser 1992; Schwarz 2000; Wilson és Hodges 1992). Ennek a hatalmas mennyiségű empirikus kutatásnak az elemzésével kristályosította ki Wilson és Hodges (1992, 39–40) az attitűdök konstruktivista megközelítésének központi tételeit. Érvelésük szerint az emberek attitűdjeiket nem emlékezetükből hívják elő előzetesen rögzített formában, hanem a potenciálisan releváns adatok (köztük a hangulatok, nézetek és viselkedések) egy részhalmazára hagyatkozva, a konkrét társas kontextusnak megfelelően konstruálják meg azokat. Az attitűdökkel és a társas megismeréssel kapcsolatos kísérleti kutatásnak egy nagy része tehát nemcsak alátámasztja a szociális konstruktivista feltételezéseket, de fényt is vet a társas ítéletek konstrukciójának néhány folyamatára (Martin és Tesser 1992).

A kommunikáció és a „megosztott valóság”

Összhangban a szociális konstruktivisták azon törekvésével, hogy az elme diszkurzív, „kapcsolati” elméletét alkossák meg (pl. Gergen 1994b; 1998), a szociálpszichológia számos prominens képviselője érvelt amellett, hogy a megismerés a személyközi kommunikáció terméke (Hardin és Banaji 1995; Higgins 1981; Markus és Zajonc 1985). Ez jól illeszkedik a szociálpszichológia wittgensteiniánus felfogásához (pl. Jost 1995b; Jost és Hardin 1996), ahogyan az a gondolat is, hogy egy adott nyelvi közösség tagjainak az egymással való kommunikációhoz „közös alapokra” van szükségük a vélekedéseket és előfeltevéseket illetően (pl. Clark 1985). A megosztott valóság Hardin és Higgins-féle (1996) elmélete ennél még tovább megy, amikor azt állítja, hogy az emberek nem tudják jelentésteliként értelmezni az ingereket az értelmezés társasan megosztott alapjai nélkül. A szociálpszichológusok számára tehát elméleti és gyakorlati haladást hozott, hogy megfigyelték, milyen módokon függ az észlelés, a megismerés, a nyelv és a kommunikáció a valóság közös megkonstruálásától.

A „dinamikus konstruktivizmus” a kulturális pszichológiában

A szociálpszichológiával szembeni „kulturközi kihívás” (Bond 1984), mely szorosan követte szociális konstruktivista kihívást, a jelek szerint sikeresen megvetette a lábát a pszichológiában. Az elmúlt évtizedben rengeteg sikeres kutatási program született a kultúra, a megismerés és a viselkedés kapcsolatainak vizsgálatára (pl. Markus és Kitayama 1991; Nisbett és Cohen 1996; Triandis 1989). A kutatók egyre kifinomultabb módszerekkel mutatták ki a társas és a fizikai valóság reprezentációjának kulturális különbségeit (pl. Miller 1984; Morris és Peng 1994). A kísérleti módszerek dominálnak, ám az így keletkező metaelméleti nézőpontot „dinamikus konstruktivizmusnak” nevezik (Hong és munkatársai 2000). A kulturális pszichológia tehát az egyik legsikeresebb és legkitartóbb próbálkozás a kísérleti szociálpszichológia és a szociális konstruktivizmus integrálására.

A KÉT IRÁNYZAT EGYMÁST KIEGÉSZÍTŐ STÍLUSBELI ÉS LÉNYEGI VONÁSAI

A nagyrészt az identitással, a nyelvvel, az attitűdökkel, a szociális reprezentációval és a kultúrával kapcsolatos vizsgálatokban érvényre jutó hasonlóságok mellett számos egyéb mód is kínálkozik a kísérleti szociálpszichológia és a szociális konstruktivizmus összekapcsolására. Az alábbiakban a lényeg és a stílus szintjén mutatókozó lehetőségeket vizsgáljuk meg (vö. Doise 1986; McGuire 1997; Zajonc 1989). Ami a kutatás lényegét illeti, a történeti és politikai pszichológia művelői ugyanolyan sikeresek lehetnek, mint az utóbbi években a szociál- és a kulturális pszichológusok, ha hajlandónak mutatkoznak az individualisztikus paradigmák meghaladására, hogy megragadják azokat a sokak által osztott történelmi és ideológiai kontextusokat, amelyek segíthetnek az egyéni és a kollektív viselkedés magyarázatában (pl. Hardin és Higgins 1996; Hong és munkatársai 2000; Hogg és Abrams 1988). A kísérletezőknek és a szociális konstruktivistáknak ezen kívül jó lenne együttműködniük azért is, hogy egymással párhuzamosan vizsgálhassák a reprezentációk folyamatait és azok tartal-

mát (Deaux és Philogene 2000). Végül a szociális konstruktivistákra jó hatással lehet a kísérletezők azon hajlama, hogy általános elveket fogalmazzanak meg a valóság társas konstrukciójának leírásához és megértéséhez (Higgins és Kruglanski 1996).

Ami a kutatás stílusát illeti, azt gondoljuk, hogy a kísérletezők hatékonyabban győzik meg ellenfeleiket, mint a szociális konstruktivisták, ami főleg azért van így, mert a kísérletezők nagyobb figyelmet fordítanak arra, hogy konszenzuálisan elfogadott módszereket alkalmazzanak (pl. Aronson és munkatársai 1998; Cialdini 1998; Eagly és Chaiken 1993; Fiske és Taylor 1991; Greenwald 1976; Jones 1985; McGuire 1973; 1997; Ross és Nisbett 1991). A szociális konstruktivisták ugyanakkor legalább két területen taníthatnak sokat a kísérletezőknek. Először is, a szociális konstruktivisták jobban be tudnak kapcsolódni a nyilvános diskurzushoz és a fontos és időszerű kérdésekkel kapcsolatos kulturális párbeszédbe (pl. Fine 1992; Gergen 1994b; 1999; Hacking 1999a; 1999b; Hare-Mustin és Maracek 1988; Kitzinger 1987). Nagyobb hajlandóságot mutatnak arra is, hogy nagy, átfogó elméleteket alkossanak, ami feltehetően nagyobb kockázat elfogadását követeli meg, de a lehetséges nyereség is nagyobb (pl. Harré és Secord 1972; Kruglanski 2001; McGuire 1997; Moscovici 1988; Tajfel 1981). Mindezen okoknál fogva úgy érezzük, hogy a szociálpszichológiát erősítené, ha a két tábor értelmes újraegyesülésbe kezdene.

Egymást kiegészítő vonások az alapvető kutatási érdeklődésben

A történelem, az ideológia és az elemzés „társas” szintje A lényegi tartalom szintjén a társas konstruktivisták a kísérletezőknél nyitottabbak voltak történelmi és ideológiai tényezők figyelembevételére az emberi viselkedés magyarázatában (pl. Gergen 1973; 1977a; 1985a; 1994a; 1999). Ennek a hangsúlybeli különbségnek számos oka van. Az egyik ok, hogy a kísérletezők nagyobb lojalitással viseltetnek az individualisztikus paradigmák iránt, amelyek a kollektív, kontextualista paradigmáknál jobban alkalmazhatók a kísérletekben. A kulturális pszichológusoknak mindazonáltal sikerült kreatív megoldásokat találni a helyi és a nemzeti kultúrá-

nak gondolkodásra és viselkedésre gyakorolt kontextushatásainak kimutatására. A történeti és politikai pszichológia művelői ugyanilyen sikert érhetnének el, ha kevésbé individualisztikus és a kontextust jobban tekintetbe vevő nézőpontot alkalmaznának, amint azt a szociális konstruktivisták már régóta javasolták.

Annak, hogy a kísérleti szociálpszichológusok elhanyagolták a történelmi és ideológiai tényezők szerepét az elme és a viselkedés elméleti felépítésében a másik oka az volt, hogy erősen igyekeztek magukat az olyan „kemény” tudományokkal összekapcsolni, mint a biológia és elhatárolódni az olyan „puha” tudományoktól, mint a szociológia. Ez azért ironikus, mert a szociálpszichológiai nézőpont egyediségét a jelek szerint sokkal inkább köszönheti szociológiai változóknak (pl. Allport 1962; Berger és Luckmann 1966; Billig 1987; Bond 1984; Clark 1985; Darley és Cooper 1998; Doise 1986; Gergen 1971; 1973; 1994b; 1999; Greenwald 1980; Hardin és Higgins 1996; Jones 1985; Jones és Gerard 1967; Jost 1995a; Markus és Kitayama 1991; McGuire 1986; Miller és Ratner 1998; Morris és Peng 1994; Moscovici 1972; 1976; 1988; Mugny 1982; Nisbett és Cohen 1996; Potter 1998; Ross és Nisbett 1991; Snyder és Swann 1978; Tajfel 1981; Triandis 1989), mint az evolúciós és biológiai folyamatoknak (pl. Buss és Kenrick 1998). A szociobiológia mindazonáltal azzal fenyeget, hogy átveszi az uralmat a szociálpszichológia fölött – a jelek szerint a szociálpszichológusok beleegyezésével – azáltal, hogy népszerű magyarázatokat ad a viselkedés nemmel, státusszal, hatalommal és más, történelmileg, kulturálisan és politikailag megkonstruált tényezőkkel kapcsolatos különbségeire. A szociális konstruktivisták emlékeztetnek bennünket az emberi „természet” plaszticitására – az ő meggyőződésük pedig részben azokból a laboratóriumi kísérletekből származik, amelyek kimutatták, milyen erősen alakíthatják és befolyásolhatják a különböző helyzetek, kontextusok az attitűdöket, a viselkedést és az énfogalmat.

A cinikusok erre azt mondhatnák, hogy a szociálpszichológusok részben azért fogadták el az evolúciós biológiát (miközben egyúttal elvetették az elméleti szociológiát), mert a „tudományosabb” szomszédnak nagyobb volt a presztízse és így könnyebben lehetett kutatási pénzt szerezni. Erre az a válaszuk, hogy ha a szociális konstruktivisták és a kísérleti szociálpszichológusok motívumaiktól függetlenül meg tudnának egyezni legalább a közös módszere-

ket és előfeltevéseket illetően, akkor érdekes és életképes alternatívát kínálhatnának az emberi viselkedés szociobiológiai magyarázataival szemben. Talán jobb is lenne a szociálpszichológia tudománya számára, ha a kísérletezők képesek lennének „magukévá tenni” a történelmi és politikai változatosságot, amely témánknak legalábbis egy részét jellemzi és elégedetten elfogadnák, hogy szakértőkké válnak többek között a történelmi, kulturális és politikai kontextusoknak az attitűdökre, érzésekre és a viselkedésre gyakorolt hatásai terén. Semmi rossz nincsen abban, ha az elemzés társas szintjét önmagában tanulmányozzuk anélkül, hogy megpróbálnánk azt más, alacsonyabb szintekre visszavezetni.

Tartalom és folyamat Egy másik különbség, ami hasznosnak bizonyulhat az, hogy a szociális konstruktivisták általában a laikus hiedelmek vagy narratívumok különböző tartalmi elemeinek fontosságát hangsúlyozták, míg a kísérleti szociálpszichológusok nagyrészt a folyamatokra összpontosítottak, melyek során az emberek észlelnek másokat és gondolkodnak róluk, társas interakciókat folytatnak, csoportokba tömörülnek vagy éppen bomlasztanak fel, továbbá csoportközi viszonyokat működtetnek. Ez persze általánosítás, és vannak a szabályt erősítő kivételek is. A kísérleti szociálpszichológusok – legalábbis a „kognitív forradalom” előtt – az attitűdök tartalmait, például a tekintélyelvűséget és az előítéletességet önmagukban véve tanulmányozták. A szociális konstruktivisták között is akadnak olyanok – főleg azok, akik empirikus módszereket alkalmaznak –, akik tanulmányozzák azokat a folyamatokat, például a beszélgetéseket vagy a közös emlékezést, melyek során a valóság másokkal megosztott (vagy másokéval konfliktusban álló) percepciói létrejönnek (Billig 1987; Middleton és Edwards 1990; Potter 1998). A kísérletezők mindazonáltal inkább érdeklődnek a kategorizáció és a jelentésalkotás folyamatai iránt (pl. Aronson és munkatársai 1998), míg a szociális konstruktivistákat általában inkább a társasan megosztott reprezentációk tartalma foglalkoztatja (pl. Deaux és Philogene 2000).

Bár a tartalmak – úgyszólván definíció szerint – konkrétak és lokálisak, a folyamatok pedig viszonylag általánosak, az emberi társas viselkedés sokféle, szerteágazó formájának megértéséhez mindkettő elengedhetetlenül szükséges. Mint láttuk, a kulturális pszichológiában a konstruktivisták a megosztott reprezentációk tartal-

mának szentelt figyelmükkel befolyásolták a szociálpszichológia fő áramát (pl. Markus és Kitayama 1991; Miller és Ratner 1998; Morris és Peng 1994; Nisbett és Cohen 1996), ahol ezt a kérdést – nagyon helyesen – empirikus (és gyakran kísérleti) kutatással közelítették meg. Ebben a szellemben izgalmas kutatások folytak különböző laikus fogalmak, mint például a „gyermeki fejlődés”, a „harag”, az „intelligencia”, a „megértés”, az „eszmék”, valamint a normatív elvárások konkrét szerkezetével kapcsolatban. A társas fejlődés (pl. Averill 1980; Kessen 1979; 1990), a szociális reprezentációk (Deaux és Philogene 2000; Doise 1989; Mugny 1988; Moscovici 1988), valamint újabban a társas megismerés (pl. Dweck 1999; Higgins 1987; Jost és munkatársai 1998) kutatói egyre inkább a mentális reprezentációk tartalmára összpontosítottak.

Mivel az attitűdök tartalmi lokálisak, konkrétak és képlekenyek, vizsgálatuk számos problémát rejt a kutató szociálpszichológusok számára. Először is igazolni kell, hogy az ember miért éppen az adott szociális konstrukció tartalmát választotta tanulmányozásra. Tekintve, hogy majdnem végtelen mennyiségű lehetséges konstrukció van (pl. Gergen 1999; Hacking 1999), egy bizonyos társas konstrukció (vagy egy szociális reprezentáció egy bizonyos aspektusa) kiválasztását gondosan igazolni kell a kiválasztott fogalom jelentősége szempontjából. A jelentőséget különböző célokkal kapcsolatban igazolhatjuk (pl. elméleti, társadalmi vagy politikai alapon), valamifajta igazolás azonban mindenképpen szükséges, mert enélkül az adott konstrukció bemutatására fordított idő és erőforrás-mennyiség értelmetlennek és önkényesnek tűnne, tekintve a hatalmas számú többi lehetséges konstrukciót, amelyeket szintén választhattunk volna.

Az általános elvek keresése A reprezentációk tartalmát komolyan vizsgálni kívánó szociálpszichológusok szembe kell nézzenek egy másik nehézséggel is, ami azon folyamatok meghatározásában áll, melyek során emberek egy adott csoportja egy bizonyos helyen és időben meghatározott módon reprezentálják a világot. Ez ahhoz a feladatunkhoz kapcsolódik, hogy szociálpszichológusokként fel kell fednünk, mik azok az általános elvek (legyenek azok a retorika, a meggyőzés, az ítéletalkotás stb. elvei), amelyek a szociális konstrukciók kialakulását és változását számos változó (például a motiváció, információ, a társaktól érkező nyomás, a

vezetés stb.) függvényében irányítják. A szociálpszichológusokkal szemben az az elvárás, hogy magyarázzák meg, miért fogad el egy egyén (vagy az egyének egy csoportja) bizonyos nézeteket. Miért ezeket a társas konstrukciókat hozzák létre az emberek és miért nem másokat, és milyen körülmények vezethetnek nézetrendszereik megváltozásához?

Semmiféle a priori indoka nincs annak, hogy ne foglalkozzunk az elmélet szintjén a valóság társas konstrukciójának általános folyamataival (pl. Berger és Luckmann 1966). A folyamattal kapcsolatos állításainkat nem nehezebb és nem is könnyebb igazolni, mint a laikus nézetek vagy konstrukciók konkrét tartalmával kapcsolatos állításainkat (Kruglanski 2001). Semmi sem indokolja továbbá, hogy a szociálpszichológusok ne tanulmányozzák az általános folyamatokat kísérleti (vagy más empirikus) úton, még ha igaz is, hogy módszereink nem garantálják a következtetések igazságát. A reprezentációval, a kommunikációval, a befolyással és a meggyőzéssel kapcsolatos általános társas folyamatok évtizedek óta a szociálpszichológia fő áramának érdeklődési középpontjában állnak (pl. Allport 1962; Aronson és munkatársai 1985; Eagly és Chaiken 1993; Jones 1985; McGuire 1985; Taylor 1998), így mi kétségtelenül a legjobb helyzetben vagyunk, hogy megfogalmazzuk a valóság szociális konstrukciójára vonatkozó általános elveket (Berger és Luckmann 1966). Ha megértjük mind a szociális konstrukció konkrét tartalmait, mind annak általános folyamatait, akkor együttesen sokkal inkább képesek leszünk fontos társas jelenségek vizsgálatára.

A kutatási stílusok egymást kiegészítő jellegzetességei

A kísérletezés retorikája A szociális konstruktivista és a kísérleti szociálpszichológiai nézőpontok nemcsak a kutatás tartalmával, hanem stratégiájával kapcsolatban is jól kiegészítik egymást. Bár ez gyakran feledésbe merül, a kísérletek célja igazából az, hogy meggyőzzük ellenfeleinket eredményeink bizonyító erejéről konszenzusos támogatottságot élvező módszerek segítségével (Abelson 1995). A kutatás tehát inherensen retorikai vállalkozás (lásd még Campbell és Russo 1999). Véleményünk szerint a szociális konstruktivisták számára hasznos lenne, ha bizonyos fokig magu-

kévé tennék a hipotézisvizsgálatnak azt a szigorúságát, ami a kísérletezők megközelítését jellemzi és ami lehetővé teszi, hogy egyes hipotéziseket az empirikus eredmények alapján elvessünk. Ahhoz, hogy meggyőzzük a közönséget arról, hogy egy adott szociális konstrukciót érdemes megvizsgálni, vagy hogy tartalma (ha feltesszük, hogy legalább néhány ember fejében létezik) összefügg egy bizonyos laikus elmélettel (vagy integrált nézetrendszerrel) meggyőző és nehezen elutasítható vagy cáfolható bizonyítékokról kell gondoskodnunk. Ezt pedig a kísérletezők emelték művészi színvonalra (pl. Aronson és munkatársai 1998). A szociális konstruktivisták figyelmen kívül hagyják a kísérletezés retorikai értékét, amikor úgy gondolják, hogy nincs szükség módszertani szigorúságra és a hipotézisek cáfolásának lehetőségére.

A kísérletezők közül ugyanakkor a jelek szerint sokan kissé túl messzire mentek a módszertani szigor alkalmazásában olyannyira, hogy az már akadályoz bennünket az átfogó elméletek megfogalmazásában, valamint abban, hogy olyan témákkal foglalkozunk, amelyekről még nem állnak rendelkezésünkre pontos adatok. Amint azt több szerző is megjegyezte (pl. Reis és Stiller 1992; Higgins 1992; Kruglanski 2001), tudományos kultúránk kockázatkerülő és „megelőzés-központú”; szélsőséges óvatossággal igyekszünk nem tenni olyan kijelentéseket, amelyek túlmutatnak az adatainkból származó korlátokon. Az effajta kockázatkerülésnek azonban ára van. Esetünkben az, hogy tudományos közösségünk felerősítette annak tendenciáját, hogy csak a részletekre összpontosítsunk és figyelmen kívül hagyjuk az elméleti egészt, ami oda vezetett, hogy újra és újra „feltaláljuk a spanyolviaszt”. Miller és Pedersen (1999, 150) szerint ez a probléma „a mai szociálpszichológia haladásának első számú akadályozója”. Mint hozzátesszük, „a mai szociálpszichológiában gyakran feltételezik implicit módon, de megalapozatlanul a diszkriminatív konstruktumvaliditás meglétét”. Oly mértékben habozunk egy-egy konkrét módszertani operacionalizációból általános társas jelenségekre következtetni, hogy egy-egy kutatási programunk gyakrabban eredményez elszigetelt vizsgálódást, mint a társas világgal kapcsolatos fokozatosan gyűlő, átfogó tudást.

Belépés a nyilvános diskurzusba A kísérletezők által az egzaktásra, valamint az operacionális definíciók konkrétságára fektetett

hangsúly azt is megakadályozhatja, hogy a szociálpszichológia, mint szakterület részt vegyen a társadalmi kérdésekkel kapcsolatos intellektuális vitákban. Gergen többször is úgy érvelt, hogy a szociálpszichológia fő szerepet játszhatna az értékek, politikai döntések és célok körüli izgalmas kulturális párbeszédben. A szociálpszichológia „meg tudná kérdőjelezni a kultúrát irányító előfeltevéseket, alapvető kérdéseket tehetne fel a mai társadalmi élettel kapcsolatban, szorgalmazhatná a »magától értetődőnek« vett dolgok újbóli átgondolását... és ezáltal a társadalmi cselekvés új alternatíváit kínálhatná” (Gergen 1994b, 109). A szociálpszichológia sajnos még nem váltotta valóra lehetőségeit, mint a nyilvános diskurzus egyedi és élénk résztvevője (Kruglanski 2001). A szociális konstruktivizmus mindenesetre már hallatta hangját „az amerikai kulturális háborúban” (Hacking 1999b). A társadalmi vitákba való nagyobb mértékű bevonódás az empirikus szociálpszichológusokat nagy valószínűséggel arra késztetné, hogy tegyék változatosabbá módszertani eszköztárukat és értékeljék többre az „ökológiai realizmust” a „belső validitáshoz” képest (pl. Campbell és Stanley 1963), ahogyan azt a szociális konstruktivisták már évtizedek óta sürgetik (pl. Elms 1975; Gergen 1973; Ring 1967).

Nagy, átfogó elméletek alkotása A szociálpszichológusok részben azért reprezentáltatják alul magukat a nyilvános diskurzusban és a kulturális vitákban, mert tudományáguk már tárgyalt sajátosságai elveszik a kedvüket a nagy, átfogó elméletek megfogalmazásától. A szociális konstruktivistákra általában nem jellemző ez a korlátozás (pl. Gergen 1999). Bár elméleti és szakmai szerénységükről is meg lehet emlékeznünk, nyugodtan állíthatjuk, hogy a kísérleti szociálpszichológusok túlságosan óvatosak e tekintetben (Kruglanski 2001). Ha hajlandóbbak lennének az adatokból a társas világ egészére következtetni, az növelhetné a szociálpszichológia társadalmi hatását. A kontextualisták és a szociális konstruktivisták kevésbé féltek a nagy, átfogó elméletalkotástól a szociológiai hagyományban – az ő zsigeri bátorságuk jó példa lehet. McGuire (1997) úgy hirdette a szemtelenül vakmerő, gyors és egzotikus elméletalkotást, mint a társadalomtudományi kreativitás serkentőjét. Ha azt akarjuk, hogy a szociálpszichológia jövője sikeres, egyedi, kreatív és társadalmilag releváns legyen, ak-

kor ezt a leginkább egy olyan hibrid stílussal érhetjük el, ami egyesíti magában a szociális konstruktivizmus elméletalkotását (és metaelmélet-alkotását) a kísérletezés (és a kvázi kísérletezés) óvatos, retorikai módszereivel.

KÖVETKEZTETÉSEK: A MEGBÉKÉLÉS HASZNA ÉS KILÁTÁSAI

Amellett érveltünk, hogy a két irányzat által keltett benyomást félretéve, a kísérletezők és a szociális konstruktivisták ugyanannak az intellektuális hagyománynak az örökösei, és hogy alapján véve egyetértenek abban, hogy az emberek aktívan és kollektíven hozzák létre társas környezetük reprezentációit. E közös vonásoknak köszönhetően a szociális konstruktivista nézőpontnak haszna származott a szociálpszichológia fő áramában született elméletekből és eredményekből, ugyanakkor fontos hozzájárulásokkal gazdagította és fejlesztette is a főáram elméleteit és kutatásait. Bár a szociálpszichológia két diszciplináris szubkultúrája olykor homlokegyenest ellenkező irányba fejlődött, véleményünk szerint a megbékélés ma lehetséges és kívánatos is, főleg ha a szociális konstruktivisták hajlandóak lesznek lazítani a posztmodernhez való hűségükön.

Hangsúlybeli különbségek Általában azt látjuk, hogy a szociális konstruktivizmus és a kísérleti szociálpszichológia közötti, az igazság kérdésével és a módszertannal kapcsolatos látszólag áthidalhatatlan szakadás mértéke alaposan el van túlozva, és a valóságban inkább a hangsúlyok különbségét, semmint elvi összemérhetetlenséget jelent. Míg a szociális konstruktivisták a gondolati változatosságot hangsúlyozzák, addig a kísérletezők a „valid” és „kevésbé valid” gondolatok közötti válogatás módszertanára összpontosítanak; mindkét oldal magáévá teszi a másik nézeteit, még ha csak a saját előnyben részesített „figurájához” illő „háttérként” is. A Popper tudományfilozófiáján, Campbell evolúciós epistemológiáján és McGuire perspektivista módszertanán nevelkedett mai kísérleti szociálpszichológus gyakorlati álláspontja ugyancsak messze esik a nyers pozitívizmustól.

A kísérletezők helyesen felismerik, hogy a legtöbb empirikus eredményt többféle alternatív hipotézissel (vagy konstrukcióval)

lehet magyarázni, az eredmények tehát maguk is „elméletileg terheltek”, az a képességünk pedig, hogy a legmeggyőzőbb magyarázatot válasszuk ki, nem zárja ki a tévedést és revízióra szorulhat (Campbell 1989 1993; McGuire 1983; 1989; 1997). Bár a legtöbb kísérletező (és sok konstruktivista is) hisz abban, hogy létezik „külső” valóság (lásd még Hacking 1999b; Searle 1995), annak bizonyítékokkal történő megismerését csupán hasznos vezéreszmének (Popper 1959), és nem könnyen elérhető célnak tekintik (McGuire 1983; 1997). A szociális konstruktivisták a maguk részéről felismerik annak a gondolatnak a retorikai erejét, hogy egyes szociális konstrukciók több gyakorlati haszonnal bírnak vagy meggyőzőbbek (bizonyos korban élő bizonyos közönségek számára), mint más konstrukciók – ami egyfajta szelekciós folyamat elfogadását is jelenti (Gergen 1994a). A konstruktivista episztemológia nem szükségszerűen illeszkedik jobban a humanisztikus értékekhez és a progresszív politikai attitűdökhöz, mint a kísérleti munkát ösztönző tudományos, realista episztemológia. Ellenkezőleg, történelmileg éppen Marxnak és követőinek materialista megközelítése volt az, amelyik a kemény tények gyűjtögetését szorgalmazta, és amely elvetette az idealista filozófiai irányzatokat, amelyek tételei könnyen kiforgathatók voltak a status quo védelmében.

A befogadás szelleme A megbékélésben reménykedők öröme a szociális konstruktivista mozgalom definíciójánál fogva „befogadó” jellegű. Amennyiben a tudás minden formája nyelvi reprezentáció, amely többé vagy kevésbé hasznos lehet, a tudás egyetlen formáját sem (vagyis a kísérleti szociálpszichológia által létrehozott tudást sem) lehet a priori alapokon kizárni. Gergen (1994b) világosan fogalmazott ebben a kérdésben: „(az empirikus) törekvések... jelentős alternatívát kínálnak számos mai világképpel szemben, és így új alternatívákat kínálhatnak a cselekvésre is. Ebben az értelemben az »empirikus« kutatás nagy része... teszi lehetővé, hogy a valóság különböző magyarázatai életre keljenek. Az absztrakt elméleti nyelvet a mindennapi élet argójára fordítja le, ezáltal újjáteremtve ezt az életet” (141). A diszkurzív szociálpszichológia fejleményei hasonlóképpen arra utalnak, hogy legalábbis néhány szociális konstruktivista nyitott az empirikus vizsgálódás és a hipotézisvizsgálat bizonyos formáira (pl. Potter 1998).

Nem azt akarjuk mondani mindezzel, hogy a kísérletezőket és a szociális konstruktivistákat elválasztó különbségek triviálisak vagy következményektől mentesek volnának. Az áthidalhatatlan szakadék képe azonban téves, a két nézőpont mind lényegében, mind stílusában kiegészíti egymást, együttesen pedig kiszélesíthetik a szociálpszichológia, mint tudományág látókörét és növelhetik hatását. Számos virágzó kutatási program épített be szociális konstruktivista gondolatokat az attitűdök, a kollektív reprezentáció, a nyelv, az én-fogalom, a társas identitás és a kulturális pszichológia vizsgálatába. Ezek a sikerek valamelyest bizonyítják, mekkora haszonnal járhatna a nagyobb integráció.

Javaslatok Mint már felvetettük, a kísérletezők jól tennék, ha növelnék erőfeszítéseiket, hogy az attitűdök folyamatai mellett a társadalmilag releváns tartalmakat is vizsgálják, a szociális konstruktivistáknak pedig az válna hasznára, ha elméleteket dolgoznának ki a valóság közös konstrukciójának általános szociálpszichológiai folyamataival kapcsolatban. A szociális konstruktivisták nagyobb gondot fordíthatnának annak igazolására, hogy miért a választott konstrukcióval foglalkoznak, és nagyobb módszertani szigorral járhatnának el, amikor a laikus elméletekkel kapcsolatban a saját értelmezésük mellett érvelnek más hipotézisekkel szemben. A kísérletezők lehetnének merészebbek és (legalább alkalmanként!) tehetnének néhány adataikon túlmutató elméleti megjegyzést is, felfedezhetnék a különálló „fák” mögött rájuk váró „erdőt”, elképzeléseiket és eredményeiket pedig szélesebb társadalmi és politikai problémakörökhöz kapcsolhatnák. Mindez erősebbé és egységesebbé tenné a szociálpszichológia hangját a társadalommal és a világgal kapcsolatos nyilvános diskurzusban.

Mind tudományos, mind gyakorlati érvek szólnak tehát amellett, hogy a kísérleti szociálpszichológusok és a szociális konstruktivisták felülemelkedjenek retorikai és kutatási stílusbeli különbségeiken. Közös munkával több esélyünk van arra, hogy komoly, kreatív és tartós haladást érzünk el az emberi viselkedés mélyen szimbolikus és kontextuális alapjainak elemzésében, ami hosszú távú és kölcsönös feladatunk (pl. Berger és Luckmann 1966; Gergen 1971; 1973; Hardin és Higgins 1996; Israel és Tajfel 1972; Jones 1985; Markus és Kitayama 1991; McGuire 1973; 1989; Moscovici 1988; Ross és Nisbett 1991; Tajfel 1981).

Amint Taylor (1998) megjegyezte, „Szakértelmünk mindig is a társas környezet egyénre gyakorolt hatásának, valamint annak a megértésére épült, hogy hogyan konstruál jelentést az egyén a társas helyzetekből” (86). Ebben rejlik a szociálpszichológia nehézsége, és ez különbözteti meg szakterületünket a tudásra törekvés más módjaitól. A gondolati gazdagság hatalmas világából mi ezt az elképzelést választottuk ki és tartottuk meg magunknak.

Gyakorlati fordulat a pszichológiában: Marx és Wittgenstein mint társadalmi materialista¹

JOHN T. JOST ÉS CURTIS D. HARDIN

A gyakorlati fordulat

Míg évszázadokon át az elme és a viselkedés elméletei inkább misztifikáltak, mintsem megvilágították volna a társadalmi és pszichológiai működéseket, addig Marx és Wittgenstein arra vállalkozott, hogy az ember pszichológiáját és viselkedését a tényleges társadalmi és anyagi körülményeikkel magyarázza. Ugyan Marx nagyrészt a sajátos „termelési módokban” kialakuló hatalomgyakorlással foglalkozott, Wittgenstein pedig elsősorban a sajátos „életformákban” kialakuló „nyelvjátékokkal”, mindazonáltal mindketten olyan „társadalmi materialistáknak” tekinthetők, akik megkísérelték demisztifikálni a társadalmi és pszichológiai magyarázatokat (Jost és Hardin 1994). A megközelítésük egységessége számos szövegrészletben szembetűnik, mint például a következőkben:

1. Ahol a spekulációk véget érnek – a valós életben – ott kezdődik a valódi, pozitív tudomány: vagyis az emberi fejlődés gyakorlati tevékenységének, gyakorlati folyamatának a reprezentációja. A tudattal kapcsolatos üres beszéd megszűnik, és átveszi helyét a valódi tudás (Marx és Engels, 1846/1970, 48).

2. A filozófus számára az egyik legveszélyesebb eszme különös módon az, hogy a fejünkkel és a fejünkben gondolkodunk ... Az a felfogás, hogy a gondolkodás a fejünkben, egy tökéletesen zárt

¹ Eredeti közlés: Jost, J. T. & Hardin, C. D. 1996. The practical turn in psychology: Marx and Wittgenstein as social materialists. *Theory & Psychology*, 6, 385–393. (Commentary on I. Parker's „Against Wittgenstein Materialist reflections on language in psychology”).

Köszönetnyilvánítás: Köszönjük Lawrence Jost, Lisa Osbeck, Russell Spears és Hank Stam hasznos tanácsait az értekezéssel kapcsolatosan.

térben, játszódó folyamat, valamiféle titokzatos jelleget kölcsönöz neki (Wittgenstein 1967, 605–606).

3. Az eszmék, a fogalmak, a tudatosság létrehozása először közvetlenül összefonódik az emberek anyagi tevékenységével és anyagi kapcsolataival, vagyis a valós élet nyelvezetével. A megértés, a gondolkodás, az emberek mentális érintkezése ebben a szakaszban az anyagi viselkedésük közvetlen folyamányának tűnik (Marx és Engels 1846/1970, 47).

4. Csak a gondolatok és az élet áramlatában van a szavaknak jelentése (Wittgenstein 1967, 173).

5. ... az emberi lényeg nem olyan elvonatkoztatás, amely az egyes individuumok inherens része. A maga valóságában ez a társadalmi kapcsolatok együttese (Marx 1844/1970, VI).

6. Hogy lehet leírni az emberi viselkedést? Bizonyára csak úgy, ha felvázoljuk sok különböző ember tevékenységeit, ugyanis ezek egymással mind összefonódnak. Az ítéleteinket, a fogalmainkat és a reakcióinkat nem az határozza meg, hogy *egy* ember mit csinál *most*, vagyis az egyéni cselekedet, hanem az emberi tevékenységek teljes kavalkádja, vagyis az a háttér, amelyhez viszonyítva látjuk az egyes tevékenységeket (Wittgenstein 1967, 567).

6. Az egész társadalmi élet alapvetően *gyakorlati*. Minden rejtély, ami az elméleteket a misztikus irányába vezeti, racionális megoldást talál az emberi gyakorlatban és ennek a gyakorlatnak a megértésében (Marx 1844/1970, VIII).

Ez az elméleti elköteleződés vezette Marxot és Wittgensteint arra, hogy elutasítsa a filozófia és a társadalomtudományok számos régóta uralkodó, egymással összefüggő doktrínáját (Jost 1995), közöttük például az alábbiakat: *a)* individualizmus, amely szerint az emberi viselkedést végső soron az egyedi személyek, és nem a társadalmi csoportok vagy közösségek, tulajdonságainak kategóriáiban kell megmagyarázni (lásd 2., 3., 5. és 6.); *b)* szubjektivizmus, amelynek értelmében az emberi tevékenységek csak a társas cselekvők szándékainak, motivációinak és a saját tevékenységük szubjektív felfogásának keretében értelmezhetők, nem pedig az értelmezés objektíven meghatározott kategóriáinak keretében (lásd 2., 3. és 6.); *c)* mentalizmus, amely azt feltételezi, hogy a jelentést a gondolkodók vagy nyelvhasználók belső mentális állapotai határozzák meg, nem pedig a közösségi gyakorlatok rendszere, amelyek külsődlegesek és megfigyelhetők (lásd 2., 4.

és 5.); d) idealizmus, amely úgy tekinti, hogy a valóság nem megkülönböztethető attól, ahogy az ember a valóságot észleli, mivel nincsen anyagi létezés az emberi észleléstől függetlenül (lásd 1., 3., 4. és 7.); e) metafizikalizmus, amelyben a filozófiát úgy tekintik, mint elvont gondolkodási tevékenységet, nem pedig meghatározott társadalmi kontextusok inherens problémáinak megoldására tett gyakorlati kísérletet (lásd 1., 2., 3., 4., 5. és 7.). A Marx és Wittgenstein munkáiban megjelenő közös megközelítést tehát objektívnek, társadalminak, externalistának, gyakorlatinak és materialistának tekinthetjük (Rubinstein 1981).

Ian Parker a Wittgensteinre vonatkozó „dialektikus materialista” kritikáját azzal kezdi, hogy a 20. századi filozófia „nyelvi fordulatára” hivatkozik, amelyhez Wittgenstein vitathatatlanul hozzájárult. A fentiekhez hasonló szövegrészletek azonban egyértelműen azt mutatják, hogy Wittgenstein Marx mellé állt egy hasonló jelentőségű metaelméleti mozgalomban, ez pedig az emberi viselkedés metafizikus felfogásától a tényleges társas interakciók szerinti magyarázat irányába történt „gyakorlati fordulat” volt. A mi felfogásunk szerint Wittgenstein eredményei az elme- és a nyelvfilozófia területén nagyrészt párhuzamosak Marxnak a történelem- és a politikafilozófia területén elért eredményeivel. Tehát míg Parkernek igaza van abban, hogy Marx és Wittgenstein között számos eltérés látható, addig az írásából hiányzik a lényeges hasonlóságok felismerése, talán azért, mert Wittgenstein filozófiájának másodkézből kapott félrevezető reprezentációjára támaszkodik.

Véleményünk szerint, amikor Parker figyelmen kívül hagyja azokat a társadalmi, gyakorlati és antimetafizikus alapokat, amelyek Marx és Wittgenstein filozófiáját összekötik, elsősorban „kihagyási” hibát vét. Sajnálatos módon, ugyanakkor ez a kihagyási hiba azzal súlyosbodik, hogy Wittgensteint olyan filozófiai bűntettel vádolja, amelyben nem vétkes. Először is, Parker azt panaszolja fel, hogy Wittgenstein előfeltevései „relativizmust táplálnak” (2). Másodszor, megkockáztatva, hogy logikai ellentétbe kerül az első váddal, Parker azt állítja, hogy Wittgenstein a jelentés esszencialista elméletét vallja. A mi felfogásunkban, amely szerint Wittgenstein összeegyeztethető Marxszal (Jost 1995; Jost és Hardin 1994), Wittgenstein mindkét pontban ártatlan.

Wittgenstein nem volt relativista

Írása nagy részében Parker dicséri Wittgensteint az állítólagos „relativista dinamikájáért”, amennyiben az „megzavarja a status quót a pszichológiában” azzal, hogy aláássa a tudósok önelégült feltételezését, mely szerint „kitüntetett hozzáférésük van a valósághoz” (11–12). Helyesli a feministák hivatkozását Wittgensteinre az univerzális emberi természet fogalmának a kritikájában, valamint Wittgenstein gondolatainak antikognitivistá értelmzését a belső mentális állapotok fogalmának elutasításában. Végül azonban Parker szembefordul Wittgensteinnel a relativizmusa miatt, és azt sugallja, hogy a filozófiája „egy olyan világot mutat, amelyben valóságok sokasága tülekedik egymás mellett, és egyik sem tekintheti magát jobb magyarázatnak a többihez képest” (1).

Mi amellet érvelünk, hogy Wittgenstein relativizmusának bírálata a munkái téves olvasatán alapszik. Sajnálatos módon ez a téves olvasat nagyon általános a Wittgenstein témáiból merítő pszichológusok körében. Gergen (1988) például Wittgensteint próbálja felhasználni olyan expliciten relativisztikus állítások alátámasztására, mint az alábbi kijelentés: „Bármilyen adott tevékenység számtalan értelmezésnek vethető alá, amelyek egyike sem kiválóbb objektíven a többinél” (35). Wittgenstein sehol sem állítja, hogy egyik értelmezést sem lehet bármelyik másikhoz képest jobbnak tekinteni (Conway 1989), és azt sem mondja, hogy az emberi tevékenységekre lehetetlen érvényes értelmezést adni (Gustafson 1984), ahogy Gergen (1988) sugallja. Egy helyen Wittgenstein (1969) expliciten megjegyzi, hogy a „mi ismeretrendszerünk összehasonlítható” valaki máséval, és azt a következtetést vonja le, hogy az „övék nyilvánvalóan sokkal szegényesebb” (286).

A fentebb idézett 2. szövegrészben Wittgenstein az értelmezések egyik fajtáját bírálja a gyengeségeiért, nevezetesen az értelmezés mentalisztikus formáját, nagyjából ugyanazon az alapon, ahogy Marx 1.-ben a történelem idealista értelmezését bírálja azért, mert vesz valami konkrétumot, és a filozófiát használja annak misztifikálására. A 6. szövegrészben Wittgenstein, hasonlóan Marxhoz a 3. és 5. szövegrészletben, az értelmezés egy magasabb rendű formáját kínálja, nevezetesen egy társadalmi és antiindividualista formát, amellyel megerősíti azt, hogy Marxhoz hasonlóan abban hisz,

hogy a társas viselkedés értelmes módon elemezhető (Jost 1995). Wittgenstein nyelvjátékelemzése elkerüli a relativizmust, mert bizonyos fogalmak használatát az élet meghatározott formáihoz köti, vagyis meghatározott anyagi társadalmi gyakorlatokhoz, épp úgy, ahogy Marx az egyedi tudatot és viselkedést meghatározott termelési módokhoz köti. Mindkét gondolkodó szerint „a világ fogalmai a társadalmi alanyok és tárgyak közötti dialektikus interakciókban jelennek meg” (Rubinstein 1981, 177).

Ahogy Charles Taylor (1988) rámutat, Gergen és mások indokolatlan ugrást hajtanak végre, amikor beleszövik Wittgenstein használati alapú jelentés elméletét egy olyan episztemológiai nézőpontba, amely relativisztikus és szkeptikus az objektív értelmezhetőség lehetőségét tekintve. Az a tény, hogy Wittgenstein szerint az emberi viselkedés valódi leírásában utalni kell a nyelv és a társadalom tágabb kontextusára (Jost 1995), nem jelenti azt, hogy minden leírás egyformán érvényes. Rubinstein (1981) épp ellenkezőleg úgy véli, hogy Marx és Wittgenstein egyik legfontosabb hozzájárulása annak a kimutatása volt, hogy „a jelentés nem a szubjektív élménynek, hanem a társadalmi gyakorlat rendszerének a tulajdonsága ..., [és] hogy egy tevékenység »szubjektív« jelentését nem lehet meghatározni a cselekvések »objektív« rendszerétől függetlenül, amelyben zajlanak” (23–24). Wittgenstein tehát Marxhoz, Deweyhoz, Meadhez, Bakhtinhez, Vigotszkijhoz és sok más gondolkodóhoz csatlakozik, amikor az elme és a viselkedés objektív társadalmi alapjait emeli ki.

Habár kevés szövegmagyarázó állt elő azzal az állítással, ha volt egyáltalán ilyen, hogy Wittgenstein ténylegesen „társadalmi konstruktivista”, azért sokan utaltak arra, hogy szoros kapcsolat áll fenn Wittgenstein és a társadalmi konstruktivizmus között (pl. Bloor 1983; Coulter 1979; Gergen 1988; 1994; Harré 1989; Shotter 1991). Gergen (1994) például azt írja, hogy „a társadalmi konstruktivizmus szellemi társa Wittgenstein (1953) társas használatból levezetett jelentésfelfogásának” (52), és ezt a feltevést Parker is osztja. Amennyiben a társadalmi konstruktivizmust egy olyan elméletnek tekintjük, amelyben a személy az éppen folyamatban lévő társas kapcsolatok terméke (pl. Kruglanski 1992), akkor talán Marx és Wittgenstein is ebben az értelemben társadalmi konstruktivistának tekinthető.

Gyakoribb azonban, hogy a „társadalmi konstruktivizmus” ki-

fejezést egy olyan episztemológiai álláspont leírására használják, amely relativisztikus és szkeptikus az objektív tudás lehetőségére vonatkozóan (pl. Gergen 1994). Alapvetően fontos és izgalmas kérdés a pszichológiai metaelméletek számára az, hogy a társadalmi konstruktivizmusnak van-e olyan változata, amelynek sikerül a relativizmus vádját elkerülni (Greenwald 1989; Osbeck 1993; Stam 1990), ez azonban meghaladja a jelen fejtegetés terjedelmét. Ami Wittgensteint illeti, úgy tűnik, a társadalmi konstruktivizmussal való kapcsolatának kérdése közel áll ahhoz a vitához, hogy vajon a filozófiája valamiképpen idealista-e (Malcolm 1982), és hogy vajon hajlik-e a relativizmusra (Conway 1989). A mi álláspontunk az, hogy ezek közül egyik címke sem alkalmazható megfelelően Wittgenstein késői filozófiájára.

Úgy véljük, hogy a „társadalmi materialista” kifejezés jobban jellemzi Marx és Wittgenstein nézeteit, mivel nem élnek azzal az episztemológiai feltételezéssel, hogy a társadalmi valóság a fizikai valósághoz képest inkább az emberi elme „konstrukciója” (pl. Gergen 1994), amely a fentiek értelmében idealistának tekinthető feltételezés. Ahogy a cikkünk elején szereplő idézetekből világos kell hogy legyen, Marx és Wittgenstein számára a társadalmi világ ugyanolyan valóságos, mint bármi más; ez az emberi élet elsődleges szubsztanciája, az eszmék és a tevékenységek legfőbb alapja. Ez eltér attól az állítástól, hogy a társadalmi tényezők pusztán a gazdasági feltételekre redukálhatók, ahogy Harré (1979, 26–33) szerint a „társadalmi-materialista” álláspont sugallja. Ehelyett mi mellett érvelünk, hogy Marx és Wittgenstein szerint a társadalmi élet az emberi élmények egyik legfontosabb anyagi alapja.

(A késői) Wittgenstein nem volt esszencialista

Amennyiben Parker első fő panasz az, hogy a relativizmus visszatartja Wittgensteint attól, hogy a „nyelven túl” eljusson az ideológia és a hatalom bírálatahoz, úgy a második fő panasz az, hogy az esszencializmus Wittgensteint olyan fogalmak elfogadására vezeti, amelyek elvontak, univerzálisak és érzéketlenek a történelmi kontextusra. Amíg a relativizmus vádja azt sugallja, hogy Wittgenstein nem képes az igaz és a hamis kérdéséről beszélni, addig az esszencializmus vádja az, hogy Wittgenstein „egy-

szerű állításokat tesz a világ természetére vonatkozóan” és kiáll amellett, hogy ezek „szükségszerűen igazak” (22). Habár Parker cikkének a legnagyobb része Wittgenstein késői filozófiájára vonatkozik, ahhoz kellett folyamodnia, hogy a korai munkáját, a *Logikai-filozófiai értekezést* is megtámadja azon állítás alátámasztása érdekében, hogy Wittgenstein „zavaró és paradox módon hivatkozik a jelentés »lehorgonyzására«, amiről úgy képzei, hogy egyszerre található a nyelven belül és kívül” (6).

Parker Trockijt próbálja felhasználni ahhoz, hogy Wittgensteinnek a jelentésre vonatkozó korai „képi elméletét” bírálja, Wittgenstein maga azonban sokkal alaposabb munkát végzett ezen a téren későbbi írásaiban. Azt, hogy Wittgenstein távol tartotta magát az esszencializmustól, nem csak a fent idézett 4. szövegrészletből látható, hanem számos további megjegyzésből is, mint például:

„... a nyelv *beszélése* egy tevékenység, vagy egy életforma része” (1953, 23);

„... *cselekvéseink* állnak a nyelvjáték mélyén” (1969, 204).

Valójában Wittgenstein expliciten bírálja az esszencialista nézőpontot, mondván, hogy metafizikus és elhomályosítja a szavak jelentését:

„Ez nyilvánul meg a nyelv, a propozíciók, és a gondolatok *lényegére* irányuló kérdésekben. – Mivelhog, ugyan mi is ezekben a vizsgálódásokban a nyelv lényegét próbáljuk megérteni – a funkcióját, a szerkezetét – akkor sem *ez* az, amire ezek a kérdések irányulnak. Ugyanis ezek a lényegben nem valami olyasmit látnak, ami már nyitva áll a szemlélet számára és ami átrendezéssel áttekinthetővé válik, hanem valami olyasmit, ami a felszínen *túl* található” (1953, 92).

Amikor a filozófusok szavakat használnak – »tudás«, »lét«, »tárgy«, »én«, »propozíció«, »név« – és próbálják megragadni a dolgok *lényegét*, akkor mindig fel kell tenniük a kérdést saját maguk számára: használják valaha is ezt a szót ilyen módon abban a nyelvjátékban, amely az eredeti szülőhelye volt? – *Mi éppen azt tesszük, hogy a szavakat visszahozzuk a metafizikus használatukból a hétköznapi használatukba*” (1953, 116).

Wittgenstein híres elmélete, a „jelentés mint használat”, egyértelműen szemben áll azzal az esszencialista elmélettel, amelyet Parker tévesen tulajdonít neki.

Wittgenstein politikája

Parker legszilárdabb talajon akkor áll, amikor Wittgenstein személyes politikáját bírálja. Igaz lehet, hogy Wittgenstein maga politikai szempontból konzervatív volt, amikor számos olyan értéket vallott magáénak, mely a bécsi társadalom felső osztályával állt összhangban. Politikai értelemben, valószínűleg igaz, hogy nem volt marxista. Ahogy azonban Parker elismeri, ez egy ad hominem érv, és ezzel esetleg elsiklik afelett, hogy Wittgenstein filozófiai módszere valójában nagyrészt marxista volt (Kitching 1988; Rubinstein 1981), még akkor is, ha Wittgenstein maga nem volt az.

Parkernek abban is igaza lehet, hogy Wittgenstein megjegyzései a nyelvre és az életformákra vonatkozóan indokolatlanul konzervatívak időnként, „mindent úgy hagynak, ahogy van” (1953, 124), ahogy a mondás szól. Nem arról van azonban szó, hogy Wittgenstein nézőpontja bármilyen fontos szempontból azon alapulna, hogy a nyelvjátékok és a társadalmi gyakorlat nem szorul javításra; nem „tekinti reménytelen vállalkozásnak a másfajta beszédmódok utáni kutatást” (20), ahogy Parker állítja (Conway 1989, 101). Wittgenstein elismeri, hogy „meghatározott gyakorlati célból teljességgel lehetséges a reform és a szóhasználatunk javítása, hogy elkerüljük vele a gyakorlatban előforduló félreértéseket” (1953, 132). Még Eagleton is megjegyzi, akire Parker nagyban támaszkodik, amikor Wittgenstein konzervativizmusára hivatkozik, hogy Wittgensteinnek a nyelvjátékokkal és az életformákkal foglalkozó munkája „nem a politikai konzervativizmus megnyilvánulása: nincs magyarázatunk arra, hogy miért éppen ezeket az adott, sajátos életformákat kellene elfogadnunk, és valójában kevés okunk van azt hinni, hogy Wittgenstein maga a legkevésbé is elégedett lett volna saját társadalmával. Éppen csak arról van szó, hogy még ha a fennálló életformákat forradalmasítanánk is, végül ugyanúgy az átalakított gyakorlatok és intézmények szolgálnának az egyetlen igazolásul arra, hogy az emberek miért

beszélnek és gondolkodnak úgy, ahogy teszik” (1986, 107). Más-
képpen fogalmazva, Wittgenstein nézőpontja az, hogy a gondola-
tok és a tevékenységek a jelentésüket az anyagi társadalmi kon-
textusból nyerik (Jost 1995).

Valójában politikai kérdés az, hogy a társadalmi vagy nyelvi gya-
korlatot meg kell-e változtatni, és Parkernek igaza lehet abban,
hogy ez túlmutat azokon a fogalmi elemzéseken, melyeket Witt-
genstein végzett, és amelyekről valóban igaz, hogy ritkán vezet-
nek, ha egyáltalán bármikor is, a társadalmi hatalom elemzésére
úgy, ahogy Foucault elemzései teszik. Mindazonáltal Parker sem
azt nem mutatja ki, hogy Wittgenstein saját filozófiai céljai szűk-
sége miatt tették volna a hatalom megvitatását, sem azt, hogy Witt-
genstein elemzése *kizárná* a hatalom megtárgyalását. Foucault-ra
és Derridára valóban helyeslően hivatkozik Parker, amiért Witt-
genstein módszereit alkalmazzák a hatalom témájában. Legalább
két szempontból ironikus ez: *a)* Derridát és Foucault-t hatalmas
mértékben befolyásolta Wittgenstein és sohasem hozhatták vol-
na létre „nagyjából ugyanazt a kritikai fogalmi munkát” (5), ha
nincs Wittgenstein, valamint *b)* Derrida és Foucault sokkal expli-
citebben vonzódik a társadalmi konstruktivizmushoz és a relati-
vizmushoz, mint Wittgenstein bármikor is, habár Wittgenstein-
nek éppen az állítólagos társadalmi konstruktivizmusa és relati-
vizmusa az, amit Parker kifogásol.

Marx és Wittgenstein szintézise

Úgy gondoljuk, hogy a marxisták túl sokáig hagyták figyelmen kí-
vül Wittgensteint, és hogy a Wittgenstein követők túl sokáig tar-
tották magukat távol Marxtól. Sajnálatos módon, Parker munká-
ja ugyanerre ösztönöz. Pedig a két (anti)-filozófus építő jellegű
szintézisére lenne szükség és arra, hogy a társadalmi és pszicholó-
giai elméletekben teljesebben magunkévá tegyünk azt a gyakorlati
fordulatot, amelyet ők lelki szemeik előtt láttak. Wittgenstein
nem tekinthető sem relativistának, sem esszencialistának. Marx-
hoz hasonlóan, Wittgenstein is „társadalmi materialista” volt (és
nem társadalmi konstruktivista), aki abban hisz, hogy „ha a bol-
hák szertartásokat dolgoznának ki, akkor ezek a kutyákra alapul-
nának” (1979, 73).

IV. A rendszerigazolás-elmélet továbbfejlesztésének irányai

Dr. A. Károlyi és Dr. A. Károlyi
Károlyi és Károlyi

A rendszerigazolás nem tudatos formái: a magasabb státusú csoportok iránti implicit és viselkedéses preferencia¹

JOHN T. JOST, BRETT W. PELHAM ÉS MAURICIO R. CARVALLO

A kutatási trendek többek szerint az ingához hasonlóan lengenek az egymással ellentétes elméleti előfeltevések között (pl. McGuire 1973). Jó példa erre a csoportközi viszonyok területe. A kezdeti időkben a kutatás fő témája a „csoport-öngyűlölet” volt, illetve az, hogy hogyan internalizálják az előítéleteket a stigmatizált csoportok tagjai (pl.: Allport 1954; Clark és Clark 1947; Lewin 1941; Sarnoff 1951). Nagyjából az 1935–1965-ös időszakról kezdődően, amikor Európában és Észak-Amerikában nyíltan kifejezésre kerültek a faji és etnikai előítéletek, elfogadottá vált, hogy a társadalmi ellenségesség oly mértékben rányomja a bélyegét a hátrányos helyzetű csoportokra, hogy azoknál, Allport (1954) kifejezésével élve, „bizonyos mértékű in-group gyűlölet szinte elkerülhetetlen” (152).

Az 1960-as és 70-es években reménykeltő változás következett be azzal, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai polgárjogaik és társadalmi rangjuk szempontjából kedvezőbb helyzetbe kerültek. Hosszú idő óta elnyomott csoportok ekkor büszkévé, sőt a többségi csoporttal szembehelyezkedővé váltak. A szociál-

¹ Eredeti közlés: John T. Jost, Brett W. Pelham, Mauricio R. Carvallo (2002). Non-conscious forms of system justification: Implicit and behavioral preferences for higher status groups. *Journal of Experimental Social Psychology*.

Köszönetnyilvánítás: Rendkívüli hálánkat szeretnénk kifejezni Shelly Farnham-nek és Katy Jakle-nek az első vizsgálatához szükséges számítógépes programozásban, adatgyűjtésben és adatelemzésében nyújtott segítségükért. Továbbá szeretnénk köszönetet mondani Hunyady Orsolyának, Richard Morelandnek és Bill von Hippelnek a kézirat korábbi változataira vonatkozó éleslátó megjegyzéseikért, valamint Mahzarin Banajinak és Tony Greenwaldnek a változtatásokkal kapcsolatos hasznos tanácsaikért.

pszichológusok nem késlekedtek felülvizsgálni és az új fejleményekhez igazítani elméleteiket. A „valóságos konfliktus”, az „etnocentrizmus” és a „társas azonosulás” elméletei arra helyezték a hangsúlyt, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai (ahogy gyakorlatilag minden más csoport tagjai is) szimbolikus és anyagi források fölött versengenek a külső csoport tagjaival (pl. Brewer 1979; Campbell 1965; Sherif 1967; Tajfel és Turner 1979). A legnagyobb hatású elmélet fókuszában azok a motivációk állnak, melyek a pozitív csoportmegkülönböztetés és a kedvező társas identitás megteremtésére irányulnak. Az alacsony státusú csoportok tagjai, hogy jól érezhessék magukat, elutasítják (vagy újradefiniálják) a csoportjaikról alkotott kedvezőtlen sztereotípiákat (pl. Brewer 1979; Crocker és Major 1989; Hogg és Abrams 1988; Tajfel és Turner 1979; van Knippenberg 1978). Azok az elméletek, melyek a „hasonlóságra” és a „homofiliára” helyezték a hangsúlyt, tovább erősítették azt a széles körben elfogadott nézetet, hogy mindenki (beleértve az alacsony státusú csoportok tagjait is) a hozzá hasonlókat preferálja másokkal szemben (pl. Allen és Wilder 1975; Byrne 1971).

Az 1990-es években azonban a társadalomtudósok ismét kénytelenek voltak elismerni, hogy továbbra is létezik szexizmus, rasszizmus és osztálymegkülönböztetés, és ezek nem is függetlenek egymástól. Kritikusok és társadalomtudósok azt próbálták megérteni, hogy a nők és más hátrányos helyzetű csoportok miért nem készek támogatni olyan progresszív társadalompolitikai kezdeményezéseket, mint az *Equal Rights Amendment* vagy a gazdasági redisztribúció (pl. Kluegel és Smith 1986; Mansbridge 1986). Eközben a szociálpszichológusok érdeklődése ismét az olyan jelenségekre terelődött, mint a „depressziós címkézés” (Blanton, George és Crocker 2001; Jost 1997; Major 1994; Pelham és Hetts 2001), a sztereotípiakonszenzus (Glick és Fiske 2001; Jost és Banaji 1994; Sidanius, Levin és Pratto 1996) és a külső csoport előnyben részesítése az alacsony státusú csoportban (Hinkle és Brown 1990; Jost 2001; Sidanius és Pratto 1999). Számos bizonyíték utalt vissza arra a korábbi következtetésre, mely szerint az alacsony státusú csoportok tagjaiban néha valóban internalizálódik az alsóbbrendűségi érzés.

A rendszerigazolás elmélete (Jost és Banaji 1994) pontosan a külső csoport előnyben részesítésének és az alsóbbrendűség internalizálásának okaival és következményeivel foglalkozik. Eszerint az emberek tudatosan és nem tudatosan igazolják és fenntartják a meglevő társadalmi helyzetet. A rendszerigazolás elmélete nem veti el a társas azonosulást, az etnocentrizmust és a hasonlóság elméletét; ellenkezőleg: ezekre épül. Tehát a rendszerigazolás elmélete elismeri az ingroup előnyben részesítésére és az önértékelés növelésére irányuló motivációk erejét. Ugyanakkor azt állítja, hogy ezeknek a motivációknak az érvényesülését befolyásolják más, bizonyos esetekben ellentétes motivációk, melyek a status quo elfogadására és racionalizációjára irányulnak (Jost és Burgess 2000; Jost, Burgess és Mosso 2001). A szociális identitás elméletét gyakran kritizálják azért, mert nem ad kielégítő magyarázatot az outgroup előnyben részesítésének jelenségére (pl. Hewstone és Ward 1985; Hinkle és Brown 1990; Jost és Banaji 1994; Sidanius és Pratto 1999). A rendszer-igazolási elmélet célja az, hogy a „domináns ideológia elméletére” (pl. Kluegel és Smith 1986) támaszkodva kitöltse ezt az űrt, azt állítva, hogy mind a magas, mind az alacsony státusú csoportok tagjai úgy gondolkodnak, érznek és viselkednek, hogy ezáltal megerősítik és igazolják a fennálló társadalmi rendszert.

A rendszerigazolás elmélete Lewin, Allport és Tajfel munkásságán alapul, akik mindannyian foglalkoztak az alacsony státusú csoport tagjainak a csoport érdekeivel ellentétes ítéleteivel és viselkedésével (Jost és Banaji 1994). Az elméletnek két fő célja van. Első célja annak megértése, hogy az emberek hogyan és miért támogatják kognitív, affektív és viselkedéses szinten a status quót még akkor is, amikor ez ellentétben áll a személyes érdekekkel és a csoportérdekekkel is (pl. Blanton és munkatársai 2001; Haines és Jost 2000; Jost 1997; Pelham és Hetts 2001). A másik cél elemezni a status quo támogatásának szociálpszichológiai következményeit, különösen, ami az alacsony státusú csoportok tagjait illeti (pl. Crocker, Major és Steele 1998; Glick és Fiske 2001; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000).

A rendszerigazolás elméletét alátámasztó kutatások kimutatták, hogy a nők és más alacsony státusú csoportok tagjai gyakran

ambivalenciával viseltetnek a saját csoportjuk iránt, sőt néhány esetben tudatosan fogadnak el olyan sztereotip hiedelmeket, amelyek a külső csoportot részesítik előnyben (pl. Glick és Fiske 2001; Jost és Burgess 2000; Jost és munkatársai 2001; Major 1994; Ridgeway 2001; Sidanius és Pratto 1999). A magas státusú külső csoport előnyben részesítésének kifejezésre juttatásával az emberek tudtuk nélkül is támogatják és fenntartják az egyenlőtlenség meglevő formáit, még a személyüket és a csoportot érintő érdekek és értékelés rovására is (lásd még Jost és Thompson 2000). Ahogy a később elnökké választott cseh ellenzéki személyiség, Václav Havel (1991) megállapította, ez azt jelenti, hogy „a rendszer nem az egyik csoport által a másokra erőltetett társadalmi rend”, hanem olyan elvont folyamat, melyben „mindenki egy-szerre áldozata és támogatója is a rendszernek” (144).

Miért vesznek részt az emberek a rendszerigazolásban, amikor ez ellentétes saját személyes és szociális érdekeikkel? Ennek számos oka van (Jost 2001). Az okok egy csoportja olyan kognitív tényezőknek köszönhető, mint a magyarázat keresése (Tajfel 1981), a kognitív konzervativizmus (Greenwald 1980), a bizonytalanság csökkentése (Hogg és Mullin 1999) és a kognitív lezárás iránti szükséglet (Jost, Kruglanski és Simon 1999). Más okok inkább motivációs faktorokra vezethetők vissza, mint az egyenlőségtől való félelem (Lane 1962), a kontroll illúziója (Kluegel és Smith 1986), a disszonanciaredukció (Elster 1982) és az igazságos világba vetett hit (Lerner 1980). A rendszerigazoláshoz ideológiai és strukturális tényezők is hozzájárulhatnak, különösen a politikai szocializáció (Tyler és McGraw 1986), a tömegkommunikáció befolyásoló hatása (Carragee 1993) és a kontroll, melyet a domináns csoportok az anyagi és szimbolikus javak felett birtokolnak (Scott 1990; Sidanius és Pratto 1999). Ez a kontroll lehetővé teszi, hogy a magas státusú csoportok másokat meggyőzzenek arról, vagy kényszerítsenek arra, hogy elfogadják a valóságnak azt az interpretációját, melyet ők helyesnek tartanak (pl. Bem és Bem 1970; Jost és Banaji 1994). Tehát a rendszerigazolás elmélete szerint a kognitív, a motivációs és a társadalmi tényezők mind ahhoz vezetnek, hogy az emberek megmagyarázzák, igazolják és racionalizálják a fennálló helyzetet.

A lehetséges félreértések elkerülése végett sietünk leszögezni, hogy a rendszerigazolás elmélete nem állítja, hogy az alacsony stá-

tusú csoportok tagjai *mindig* igazolják a társadalmi egyenlőtlenségeket. A külső csoport előnyben részesítésére ható moderáló változókra vonatkozó bizonyítékok összhangban állnak a rendszerigazolási elmélet alapvető tételeivel (Jost és munkatársai 2001). Például a legitimitás észlelése a magas státusú csoport tagjainál növeli a saját csoport előnyben részesítését, de az alacsony státusú csoport tagjainál csökkenti a saját csoport előnyben részesítését (és növeli a külső csoport előnyben részesítését) (lásd: Ellemers, Wilke és van Knippenberg 1993; Jost 2001; Wright, Taylor és Moghaddam 1990). Jost és Burgess (2000) például azt találták, hogy a University of Maryland diákjai, akik úgy hitték, hogy saját csoportjuk szocioökonómiai szempontból kevésbé sikeres, mint a University of Virginia diákjai, úgy vélekedtek, hogy saját csoportjuk egyszersmind kevésbé intelligens, szorgalmas, barátságos, becsületes, érdekes és jártas a verbális érveléstechnikában. De ez csak akkor következett be, ha a státuskülönbséget igazságosnak, legitimnek és igazolhatónak észlelték (lásd még: Jost 2001). A rendszerigazolásra irányuló tendenciákhoz (mint például az igazságos világba vetett hit és a társas dominanciára törekvés) kapcsolódó egyéni különbségek felnagyítják az ambivalenciát, melyet az alacsony státusú csoport tagjai a saját csoportjuk más tagjai iránt éreznek (Jost és Burgess 2000). Végül mivel a rendszerigazolási motivációk jellemzően szemben állnak a self és a csoport önigazolási motivációival az alacsony státusú csoportok tagjai körében (Jost és munkatársai 2001), a külső csoport előnyben részesítése valószínűbben jelenik meg olyankor, amikor az egyén és a csoport érdekei és értékelése kevésbé kiugró (pl. amikor a csoport preferenciáit nem beavatkozva figyeljük meg).

Habár a rendszerigazolás elmélete kiterjed az önbecsülésre, a szubjektív jóllét érzésére, a csoportszintű attitűdökre, az ideológiai véleményekre, az igazságosság megítélésére és a társadalompolitikai állásfoglalásokra (Jost és Burgess 2000; Jost és munkatársai 2001; Jost és Thompson 2000), az elméletet alátámasztó bizonyítékok mind ez ideig közvetlen, explicit módszerekkel mérték a külső csoport előnyben részesítését (pl. Haines és Jost 2000; Jost 2001; Jost és Banaji 1994). Tehát az elméletet még erősebben alátámasztaná, ha a külső csoport előnyben részesítéséről implicit és viselkedéses mérésekkel is nyernénk bizonyítékokat (lásd még Spicer és Monteith 2001).

ELMÉLETI INDOKOK A RENDSZERIGAZOLÁS IMPLICIT FORMÁINAK FELTÁRÁSÁRA

A rendszerigazolás különösen alkalmas az implicit kutatási módszerekkel való vizsgálatra, mert az „öngyűlölet” averzív, túlnyomóan nem tudatos és szociálisan nem kívánatos, különösen az ember saját referenciacsoportján belül (Allport 1954; Greenwald és Banaji 1995; Jost és Banaji 1994; Reicher, Levine és Gordijn 1998). Lewin (1941, 187) például azt állította, hogy az implicit zsidó antiszemizmus sokkal gyakoribb és alattomosabb, mint annak explicit megnyilvánulásai. Hasonlóképpen Bem és Bem (1970) megállapították, hogy a szexizmus ideológiájának ereje abban rejlik, hogy nagy részben nem tudatos, konszenzuális és kollaboratív természetű.

A rendszerigazolás elmélete szerint azonban a mindenkori rendszer ideológiai alátámasztása áthatja az egész emberi gondolkodást, és ennek az alátámasztásnak számos formája működhet nem tudatosan is (Jost 2001; Jost és Banaji 1994; Nosek, Banaji és Greenwald, megjelenés alatt). Ez részben azért van így, mert az emberek olyan mértékben szocializálódnak az egyenlőtlenség racionalizálására, hogy a rendszerigazoló gondolkodásmód túl tanulttá és tudattalanul működővé válik, ahogy azt Bem és Bem állítja (1970). A rendszerigazolás implicit szinten működésének egyik oka az lehet, hogy a külső csoportot előnyben részesítő tudatos hiedelmek az alacsony státusú csoport tagjainál diszkomfort és disszonancia érzéshez vezethetnének. A kellemetlen érzéseket elkerülendő, az emberek gyakran elutasítják ezeket a hiedelmeket. Így a rendszerigazolás vezethet ugyan attitűdbeli ambivalenciához (pl. Glick és Fiske 2001; Jost és Burgess 2000), de kevésbé valószínű, hogy megkérdőjeleződik vagy elutasításra kerül, ha implicit, illetve nem ellenőrzött szinten marad. Tehát az alacsony státusú csoportok tagjai gyakrabban kellene hogy hangot adjanak a külső csoport előnyben részesítésének akkor, amikor az ön- és a csoportigazolási szükségletek kevésbé kiugróak, például olyankor, amikor a preferenciák impliciten vagy nem beavatkozó módszerek segítségével tárulnak fel.

Van egy másik, az előbbihez kapcsolódó indok is arra, hogy a rendszerigazolásnak ne csak az explicit, hanem az implicit formáit is vizsgáljuk. A rasszizmus és a szexizmus kutatói folyamatosan

hangsúlyozzák, hogy sok csoportközi elfogultság „földalattivá” vált a 20. század második felében bekövetkezett társadalmi változások következtében (pl. Crosby, Bromley és Saxe 1980; Devine 1989; Dovidio és Gaertner 1986; Sears 1989; Swim, Aikin, Hall és Hunter 1995). Véleményük szerint manapság az emberek tisztában vannak vele, hogy társadalmilag nem helyénvaló explicit előítéleteket kifejezni mások iránt, ezért elfogultságaik közvetetté, rejtetté és (bizonyos esetekben) tudattalanná válnak. Ez a feltételezés húzódik meg az olyan elméletek mögött, mint például a „modern rasszizmus” (McConahay 1986), az automatikus sztereotipizálás (Devine 1989), a „szimbolikus rasszizmus” (Sears 1989), az „averzív rasszizmus” (Dovidio és Gaertner 1986), a „rejtett és nyilvánvaló előítéletesség” (Pettigrew 1998) és a „modern szexizmus” (Swim és munkatársai 1995). Mindegyik esetben arról van szó, hogy az előnyösebb helyzetben levő csoportok rejtett (vagy nyílt) módon pozitívan elfogultak a saját csoportjukkal, míg a hátrányos helyzetű csoportokkal szemben negatív elfogultságot mutatnak. Ugyanakkor azok közül, akik ezeket az elfogultságokat vizsgálták, senki sem foglalkozott az itt felvetett lehetőséggel, tehát azzal, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai hasonló implicit elfogultságokat hordoznak a saját csoportjukkal kapcsolatban.²

MÓDSZERTANI INDOKOK A RENDSZERIGAZOLÁS IMPLICIT FORMÁINAK FELTÁRÁSÁRA

Módszertani indokok is szólnak amellett, hogy fontos a rendszerigazolás implicit formáit vizsgálni. Pontosabban azoknak az ellenvetéseire szeretnénk választ adni, akik szkeptikusak aziránt, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai valóban internalizálják az egyenlőtlenséget. Az implicit mérési módszer két ilyen ellenvétést küszöbölhet ki. Egyrészt azt, hogy a külső csoportok előny-

² Gaertner és Bickman (1971) kísérletében fehér illetve fekete résztvevők telefonos segítséget nyújthattak egy problémákkal küzdő fehér vagy fekete személynek. Mind a fehérek, mind a feketék segítőkészebbek voltak a fehér telefonálókkal, bár ez a különbség nem volt szignifikáns a fekete résztvevőknél, és a kutatók nem foglalkoztak a külső csoport előnyben részesítésével kapcsolatos elméleti megfontolásokkal.

ben részesítését explicit mérésekkel bizonyító korábbi vizsgálatok a nyilvános konformitást és az önbemutatói stratégiákat tükrözték és nem a valós internalizációt (Reicher és Levine 1994; Scott 1990; Spears, Jetten és Doosje 2001), másrészt azt, hogy a követelményjellemzők érvényesülnek (pl. Mullen, Brown és Smith 1992).

Allport (1954) a feketék és zsidók „öngyűlöletéről” írva szükségesnek vélte, hogy különbséget tegyen egyrészről a tettetés és behízeltetés, másrészről az alsóbbrendűség valós internalizációja között. Azt állította, hogy „bonyolultabb mechanizmus van jelen azokban az esetekben, amikor az áldozat nem tetteti, hogy egyetért a „feljebbvalóival”, hanem ténylegesen egyetért velük és saját csoportját az ő szemükön keresztül látja” (150). A rendszerigazolás elmélete csakugyan azt jóslja, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai nem csak „tettetik”, hogy elfogadják helyzetüket, hanem valóban a domináns kulturális lencsén keresztül szemlélik magukat (pl. Bem és Bem 1970; Jost és Banaji 1994).

A nyilvános konformitás és a személyes elfogadás megkülönböztetése nem csak a társas befolyásolás vizsgálatához elengedhetetlen általánosságban (pl. Deutsch és Gerard 1955), hanem a „domináns ideológia” és a „hamis tudat” (pl. Jost 1995) hatásával kapcsolatos bizonyos ellentmondások tisztázásához is szükséges. Például Scott (1990) azon az alapon kritizálta a hamis tudat fogalmát, hogy az olyan jelenségek, mint a hatalommal szembeni tisztelet vagy a külső csoport előnyben részesítése csupán egy stratégiai jellegű, nyilvános önbemutatói részei, amelyek nagyon is elmenthetők az emberek valós attitűdjeivel. Scott azt állítja, hogy a hátrányos helyzetű csoportok nem teszik igazán magukévá a rendszert igazoló hiedelmeket, csupán „behízelegnek” a büntetés és a szemrehányás elkerülése érdekében. Spears és munkatársai (2001, 482) szintén kétségeiket fejezték ki aziránt, hogy a külső csoport explicit módszerekkel mért előnyben részesítését az alsóbbrendűség interiorizálásának hiteles bizonyítékaként fogadhatjuk-e el. Elismerjük, hogy a *múltbeli* bizonyítékok nem elégségesek ahhoz, hogy megkülönböztessük a társadalmi egyenlőtlenség nyilvános és személyes megnyilvánulásait.

Mullen és munkatársai (1992) a saját csoport iránti elfogultság bejósolóit áttekintő metaanalitikus munkájukban interakciót találtak a saját csoport relatív státusa és a csoportkategorizáció valósá-

gos volta között (azaz, hogy a csoportkülönbségeket a laboratóriumban hozták létre, vagy valóban léteztek a társadalomban). A kísérleti csoportok esetében a státusnak szignifikáns hatása volt; a magas státusú csoportok tagjai erőteljesebb elfogultságot mutattak a saját csoport iránt (és kisebb elfogultságot a külső csoport iránt), mint az alacsony státusú csoportok tagjai (lásd még Jost 2001). Azonban a „való világból” származó csoportok esetében nem találtak szignifikáns kapcsolatot a saját csoport státusa és a saját csoport iránti elfogultság között. Ezt a kísérleti és a valós csoportok közötti különbséget nem magyarázták az utóbbi csoportok nagyobb heterogenitásával, vagy olyan moderáló változókkal, mint például a státuskülönbségek észlelt legitimitása. Ehelyett Mullen és munkatársai (1992) elvetették a „mesterséges csoportok” kísérleti eredményeit, és azt a megállapítást tették, hogy „ha az átmenetileg, feladatspecifikusan meghatározott státusra koncentrálnánk, akkor arra a téves következtetésre juthatnánk, hogy a saját csoport előnyben részesítése döntően a magasabb státusú csoportokra jellemző” (119). Ez azt implicálta, hogy a kísérleti csoportoknál a követelményjellemzők játszottak döntő szerepet a társadalmi státus és a saját csoport előnyben részesítése közötti összefüggés létrehozásában, és ezért csak a valós csoportok eredménye megbízható, ahol nem volt ilyen összefüggés.

A KUTATÁS ÁTTEKINTÉSE

Tehát mind elméleti, mind módszertani megfontolásból hasznos lenne tudni, hogy az emberek mutatnak-e rendszer-igazolási hajlamot a csoportértékelés implicit és nem beavatkozó mérése esetén. Kutatásunk elsődleges célja az volt, hogy a külső csoport előnyben részesítését ily módon vizsgáljuk, ezáltal minimálisra csökkentve a társas kíváncsiság, az önbemutatói stratégiák és a kísérleti követelményjellemzők hatását (Webb, Campbell, Schwartz, Sechrest és Grove 1981). Az első kutatás fókuszában egy magas és egy alacsony státusú egyetemre beiratkozott diákok implicit ingroup-outgroup értékelése állt. A második kutatásban a csoportstátus (etnikai hovatartozás alapján) hatását vizsgáltuk a csoportközi preferencia nem beavatkozó viselkedéses mérőeszközzel (vö. Crosby és munkatársai 1980; Webb és

munkatársai 1981). A harmadik kutatásban családi névadási preferenciákat vizsgáltunk, melyek közvetetten mérik a férfiak és a nők relatív értékét és értékelését a társadalomban (Bem és Bem 1970; Greenwald és Banaji 1995). Az utóbbi két vizsgálat jelentősen javította a rendszerigazolással kapcsolatos kutatások külső validitását azzal, hogy implicit preferenciát mutatott ki két különböző magas státusú csoport iránt (a második vizsgálatban a fehérek, a harmadik vizsgálatban a férfiak csoportja iránt) társadalmi jelentőséggel bíró cselekvésekben (a második vizsgálatban ez az interakciós partner kiválasztása, a harmadik vizsgálatban a gyermek elnevezése volt).

Az első vizsgálatban az implicit attitűdöket mértük a Greenwald, McGhee és Schwartz (1998) által kifejlesztett Implicit Asszociációs Teszt (IAT) segítségével. A csoportközi viszonyok vonatkozásában ezt a tesztet főleg a saját csoport implicit előnyben részesítésének mérésére használják (pl. Dasgupta, McGhee, Greenwald és Banaji 2000; Greenwald és munkatársai 1998; Ottaway, Hayden és Oakes 2001; Rudman, Greenwald, Mellott és Schwartz 1999). Ez idáig az IAT-t használó legtöbb kutató feltételezte, hogy az implicit elfogultságok a saját csoportnak kedveznek és a külső csoportot hátrányosan érintik. Azonban az IAT-t használó friss kutatások azt mutatják, hogy mind a fehérek, mind az afroamerikaiak a fehéreknek kedvező implicit értékelő elfogultságokat mutatnak. Ez azt jelzi, hogy az afroamerikaiak bizonyos mértékig internalizálták a faji egyenlőtlenséget (pl. Nosek és munkatársai, megjelenés alatt; Spicer és Monteith 2001). Ezek az eredmények arra utalnak, hogy az IAT felhasználható a magasabb státusú csoportok iránti konszenzuális, rendszerigazoló preferenciák feltárásához.

A második vizsgálatot úgy terveztük meg, hogy megvizsgáltuk a rendszerigazolás hatását egy abból következő, ám nem beavatkozó módon mért döntésre. Konkrétan azt vizsgáltuk meg, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai vajon inkább a saját csoportjuk, vagy a magasabb státusú külső csoport tagjaival érintkeznének-e szívesebben. Az általunk jóslt eredmények jelentősen eltérnek a homofíliát, a hasonlóságot és a társas azonosulást hangsúlyozó szociológiai és pszichológiai elméletek jóslataitól (pl. Allen és Wilder 1975; Brewer 1979; Byrne 1971; Hogg és Abrams 1988; Tajfel és Turner 1979). Széles körben elfogadott például az a nézet, mely

szerint az emberek gyakrabban választják interakciós partnernek a saját társadalmi csoportjuk tagjait, mint más csoportok tagjait (pl. Tsui, Egan és O'Reilly 1992). Azonban ez a feltételezett homofília (akárcsak a saját csoport iránti feltételezett elfogultság) valószínűleg inkább a magas státusú csoportokra igaz, mint az alacsony státusúakra (pl. Baron és Pfeffer 1994; Ibarra 1992; Jost és Elsbach 2001). Tisztáznunk kell, hogy nem azt állítjuk, hogy a saját csoport előnyben részesítését hangsúlyozó elméletek tévednek, csupán azt, hogy nem magyarázzák a külső csoport tagjai iránti kognitív, affektív és viselkedési preferencia létezését, amely az alacsony státusú csoportok tagjai körében léphet fel (pl. Jost és Banaji 1994).

A harmadik vizsgálatban olyan közösen vagy együttműködésben meghozott döntéseket (pl. Hardin és Higgins 1996; Levine, Resnick és Higgins 1993) vizsgáltunk, melyeket hímnemű és nőnemű szülők együtt hoztak meg. Ezek a döntések nőkkel szembeni implicit elfogultságokat tártak fel (lásd még Crandall 1995). Tehát a rendszerigazolás pszichológiájának vizsgálatából nem következik, hogy a külső csoport előnyben részesítése mindig az elszigetelt egyén attitűdjeiből, ítéleteiből vagy döntéseiből ered. Épp ellenkezőleg, az egyenlőtlenség internalizálódásához és legitimizálódásához szükség van arra a társas kontextusra, amelyben az egyik csoportot konszenzuálisan alsóbbrendűnek tartják a másikkal (Stangor, Sechrist és Jost 2001). A rendszerigazolás kollaboratív vállalkozás. A nemi különbségek tekintetében ez azt jelenti, hogy a férfiak és a nők együttműködnek a nők alárendelésében (lásd még Bem és Bem 1970; Glick és Fiske 2001).

A „név-betű” hatás vizsgálata azt mutatta ki, hogy az emberek általában más betűkhöz képest előnyben részesítik azokat a betűket, amelyek a saját nevükben szerepelnek (pl. Nuttin 1987). Greenwald és Banaji (1995) vetették fel, hogy a betűk megítélését (és talán maguknak a neveknek a megítélését is) fel lehetne használni az önértékelés implicit vagy közvetett mérésére. A harmadik vizsgálatban születési híreket tanulmányoztunk abból a célból, hogy eldönthessük, a szülők hajlamosabbak-e gyermeküket a hímnemű szülő után elnevezni, mint a nőnemű után, valamint hajlamosabbak-e a hímnemű gyermek születését közzétenni, mint a nőneműét. Tehát az „implicit paternalizmust” vizsgáltuk, azaz a nemi egyenlőtlenség rendszerének fenntartására irányuló tendenciát. Ez a férfiak implicit előnyben részesítésé-

ben nyilvánul meg, és egyformán tetten érhető az anyák és az apák lényeges döntéseiben.

Mivel mindhárom vizsgálatban implicit, nem beavatkozó módszereket alkalmaztunk, segítségükkel eldönthető, hogy a magas státusú csoport tagjainak előnyben részesítése csupán önbemutatói stratégia vagy egy valóban internalizált lelkiállapot. Mivel a vizsgálatokban három különböző csoportban három különböző státusviszony volt jelen, ha hasonló eredményeket kapnánk mindhárom esetben, az arra utalna, hogy a rendszer egyenlőtlenségeinek igazolásában és fenntartásában általános szociálpszichológiai folyamatok vesznek részt. Végül mivel kutatásunkban társas relevanciával bíró cselekvéseket vizsgáltunk implicit, selfreleváns válaszok segítségével, így az rámutathat a magas státusú csoportokat előnyben részesítő rendszer-igazolási preferenciák több lényeges személyes és társadalmi következményére.

ELSŐ VIZSGÁLAT

Az első vizsgálatban Greenwald és munkatársai (1998) Implicit Asszociációs Tesztjét (IAT) használtuk. Az IAT azt vizsgálja, mennyire kedvezőek az emberek automatikus, túltanult asszociációi különböző fogalmakkal kapcsolatban – maga a teszt azt méri, hogy mennyire könnyen tudják ezeket a fogalmakat pozitív vagy negatív jelentést hordozó szavakkal társítani. A jelen vizsgálatban a selffel, valamint a saját és a külső csoporttal kapcsolatos automatikus asszociációkra voltunk kíváncsiak csoportközi egyenlőtlenség feltétele mellett. Így három ülésben két egyetem, a Stanford (magas státusú csoport) és a San Jose State University (alacsony státusú csoport) diákjai vettek részt az Implicit Asszociációs Tesztben. Habár ebben az esetben lehetséges, hogy a státuskülönbségnek van „objektív” alapja, ez nem jelenti azt, hogy a sztereotípa elfogadása független a rendszerigazolástól. Az elmélet olyan *általános* folyamatokat ír le, melyek részt vesznek mind a helytálló, mind a téves ítéletek kialakulásában.

Az *implicit önértékelési* feladatban a résztvevőknek selfreleváns és nem selfreleváns szavakat kellett besorolniuk pozitív vagy negatív jelentésű szavak mellé. Az *implicit saját csoport értékelési* feladatban a saját, illetve a külső csoporttal kapcsolatos szavakat

kellett pozitív vagy negatív jelentésű szavakhoz párosítaniuk. Az *implicit sztereotipizálási* feladat pedig abból állt, hogy a saját, valamint a külső csoporttal kapcsolatos szavakat kellett összepárosítaniuk olyan vonásokat jelölő szavakkal, amelyek a tanuláshoz, illetve a szabadidős tevékenységekhez kapcsolódtak. A teszt alkotói szerint amennyivel gyorsabban párosítják az emberek a selfreleváns, illetve a saját csoporthoz kapcsolódó szavakat a pozitív jelentésű szavakkal, mint a negatív jelentésűekkel, annyira kedvező az önmagukról vagy a saját csoportjukról alkotott implicit értékelésük (Dasgupta és munkatársai 2000; Greenwald és munkatársai 1998; Nosek és munkatársai, megjelenés alatt; Ottaway és munkatársai 2001; Rudman és munkatársai 1999).

Módszer

Résztevők A kísérlethez diákokat toboroztunk a Stanford Universityről (21 nő 19 férfi; 22 fehér, 8 ázsiai-amerikai, 6 afro-amerikai, 1 latin-amerikai, 1 indián, 2 személyről nincs adat) és a San Jose Universityről (18 nő, 22 férfi; 19 fehér, 8 ázsiai amerikai, 3 afroamerikai, 9 latin-amerikai, 1 indián) a két egyetem könyvtárában. Azért ezt a helyszínt választottuk, mert: *a)* nyilvános és csendes, *b)* a két egyetemen könyvtára hasonló volt és *c)* azt feltételeztük, hogy a könyvtárban toborzott diákok számára fontos a tanulmányi teljesítmény (tehát a diákok hasonlók egymáshoz). A diákok hat dollárt kaptak a vizsgálatban való részvételükért. A kísérletet egy laptop számítógépen bonyolítottuk le. Az instrukciók szorosan követték Greenwald és munkatársai (1998) eljárását.

Ingeranyag A saját csoport-külső csoport osztályozáshoz *a)* a saját, valamint a külső csoporttal kapcsolatos három-három asszociációt, *b)* tizenkét-tizenkét pozitív és negatív sztereotípiá-irreleváns szót és *c)* kilenc-kilenc tanulásra, illetve szabadidős tevékenységekre vonatkozó sztereotípiákhoz kapcsolódó szót használtunk. A saját és a külső csoporthoz asszociált szavak a két egyetem neve („Stanford” illetve „SJSU”), helye („Palo Alto” illetve „San Jose”), valamint sportegyesületének neve („Cardinal” illetve „Spartans”) voltak.

Az implicit értékelési (affektív) feladathoz tizenkét pozitív és tizenkét negatív jelentésű szót választottunk a Greenwald és munkatársai által összeállított listákról. A pozitív szavak a következők voltak: „simogatás, ölelés, gyémánt, dicsőség, arany, egészség, öröm, kedvesség, szerencsés, napkelte, igazság és melegség”. A negatív szavak a következők voltak: „bántalmazás, gyötrelem, roham, brutális, halál, mocsok, gyilkos, méreg, nyomorngyed, bűz, kínzás és okádék”.

Az implicit sztereotipizálási feladathoz kilenc tanuláshoz köthető („sikeres, intelligens, szorgalmas, törekvő, hozzáértő, okos, iparkodó, határozott és szervezett”) és kilenc, a szabadidős tevékenységekhez kapcsolódó szót választottunk („barátságos, játékos, ízléses, jó kedélyű, nyugodt, társaságkedvelő, vidám, sokoldalú és divatos”). A „tanulással kapcsolatos” és a „szabadidős tevékenységekhez köthető” sztereotípiák két csoportja nagyjából megfeleltethető a „státusreleváns” és a „státusirreleváns” jellemzők két csoportjának (pl. Jost 2001; Spears és Manstead 1989; van Knippenberg 1978). Mivel azonban az utóbbi kifejezések jelentésével a diákok talán nincsenek tisztában, a kísérletben is a „tanulással kapcsolatos”, illetve az „szabadidős” címkéket használtuk.

Az implicit önbecsülés méréséhez használt ingereket maguk a résztvevők generálták a számítógép által feltett kérdésekre adott válaszaik révén. Konkrétan az történt, hogy a válaszadók önmagukkal kapcsolatos ingereket választottak ki nemük, keresztnevük, családi nevük, születésnapjuk, lakóhelyük, országuk, etnikai hovatartozásuk és vallásuk megadásával. Ezen kívül hozzájuk nem kapcsolódó ingereket is választottak a fenti kategóriák alternatív válaszlehetőségei közül. Az eredmény két ingerhalmaz lett, amelyek közül az egyik kapcsolatos volt a válaszadóval, a másik nem. Ezeket azután vagy pozitív, vagy negatív jelentésű szavakkal társítottuk, hogy így mérjük az implicit önbecsülést (pl. Greenwald és Banaji 1995). A válaszadók végeredményben tehát három IAT-sorozatban vettek részt, amelyek a következő ingerpárosításokból álltak: Stanfordinnal/SJSU-val kapcsolatos szavak pozitív/negatív szavakkal (implicit saját csoport/külsőcsoport-preferencia); Stanfordinnal/SJSU-val kapcsolatos szavak tanulással kapcsolatos/szabadidős tevékenységekkel kapcsolatos szavakkal (implicit sztereotipizálás); énreleváns/nem énreleváns szavak pozitív/negatív szavakkal (implicit önértékelés).

Eljárás

A diákokat buzdítottuk, hogy vegyenek részt egy vizsgálatban, melyben a selffel és a csoporttagsággal kapcsolatos implicit (más-képp: tudattalan) attitűdöket mérjük. Tájékoztattuk őket, hogy a vizsgálat egy számítógép segítségével történik, és hogy a résztvevők általában élvezetesnek találják a közreműködést. A diákok a kísérlet előtt nyomtatványt töltöttek ki, amelyben kinyilvánították részvételi szándékukat. A kísérlet utáni tájékoztatás folyamán bebizonyosodott, hogy egyik résztvevő sem jött rá a vizsgálatunk hipotézisére.

Az IAT-ben a résztvevőknek négy, különböző típusba tartozó szót kell gyorsan besorolniuk két, egymást kölcsönösen kizáró kategória valamelyikébe. Például megkérhetjük őket arra, hogy a pozitív jelentésű és a selfreleváns szavakat az egyik, míg a negatív jelentésű és a selfirreleváns szavakat a másik kategóriába sorolják (Greenwald és munkatársai 1998). A saját csoport implicit előnyben részesítésének érzelmi szempontú méréséhez a résztvevőknek a „kompatibilis” feltételben a szavakat vagy „a Stanfordra utaló és a pozitív szavak” vagy „az SJSU-ra utaló és a negatív szavak” csoportjába kellett sorolniuk. Az „inkompatibilis” feltételben a párosítást megfordítottuk („a Stanfordra utaló és a negatív szavak” illetve „az SJSU-ra utaló és a pozitív szavak”). A saját csoport/külső csoport implicit előnyben részesítését a kompatibilis és az inkompatibilis feltétel válaszlatenciáinak különbségével mértük. Azért ez az IAT-n mutatott implicit elfogultság legmegfelelőbb mérőeszköze, mert: *a)* az elfogultság az egyik párosítás iránti viszonylagos preferenciában mutatkozik meg a másik párosítással szemben, *b)* viszonylag kevésbé befolyásolják az egyének között a reakcióidő tekintetében fennálló különbségek, és mindegyik résztvevő a saját maga kontrollja is egyben és *c)* nem egy olyan mérőszám, amely a kísérlet előtti és utáni eredmény közötti különbséget mutatja, ezért nincs kitéve az ilyen értékekre vonatkozó módszertani ellenvetéseknek. A pozitív pontszámok a magasabb státusú Stanford-csoport előnyben részesítésére utalnak, míg a negatív pontszámok az alacsonyabb státusú SJSU-csoport előnyben részesítésére utalnak.

Az implicit sztereotipizálás kognitív szempontú méréséhez a kompatibilis feltétel („a Stanfordra utaló és a tanulással kapcsola-

tos szavak”, illetve „az SJSU-ra utaló és a szabadidős tevékenységekre vonatkozó szavak” csoportja) válaszlatenciáit kivontuk az inkompatibilis feltétel („a Stanfordra utaló és a szabadidős tevékenységekre vonatkozó szavak”, illetve „az SJSU-ra utaló és a tanulással kapcsolatos szavak” csoportja) latenciáiból. A pozitív előjelű pontszám erősebb relatív (sztereotipikus) asszociációra utal a Stanford és a tanulmányok között. Az implicit önértékelés méréséhez szintén kiszámoltuk a kompatibilis („az énreleváns és a pozitív szavak”, illetve „a nem énreleváns és a negatív szavak” csoportja) és az inkompatibilis („az énreleváns és a negatív szavak”, illetve „a nem énreleváns és a pozitív szavak” csoportja) feltételek közötti reakcióidő-különbséget. A magasabb pontszámok magasabb implicit önértékelésre utalnak.

Minden válaszadó részt vett mindhárom IAT-ülésben (mind-egyik ülés előtt gyakorló próbákkal). A három IAT-ülés sorrendjét a sorrendi hatás kiküszöböléséhez variáltuk. A résztvevők fele először az implicit önértékelési feladatot hajtotta végre, majd a két Stanford-SJSU osztályozási feladatot, a másik fele fordítva. A két Stanford-SJSU osztályozási feladat (az affektív értékelési és a sztereotipizálási feladat) sorrendjét szintén variáltuk, továbbá a kompatibilis és nem kompatibilis feltételek sorrendjét is.

Elemzés, eredmények és értelmezés

Az IAT módszertanában használatos standard adatredukciós technikák alkalmazásával (Dasgupta és munkatársai 2000; Greenwald és munkatársai 1998) minden résztvevő három összesített pontértéket kapott a három implicit mérés eredményeképpen. A figyelmetlenségből és az anticipációs válaszból következő variancia csökkentése végett a 300–3000 ezredmásodperces latenciatartományon kívül eső egyéni reakcióidőket átkódoltuk erre a legalacsonyabb, illetve legmagasabb értékre. Továbbá a varianciaanalízisek lefolytatása előtt a nyers latenciáértékeken természetes logaritmustranszformációt hajtottunk végre. A kompatibilis és a nem kompatibilis feltételek sorrendjét az összes varianciaanalízisben kovariánsként kezeltük. Három résztvevő adatait kiugróan magas hibaarányaik (legalább egy kritikus próbasorozatban 25%-nál magasabb hibaarány) miatt nem tudtuk

felhasználni. Így a minta végső elemszáma: 38 személy a Stanford-csoportból és 39 személy az SJSU-csoportból. A nemnek sem főhatása, sem interakciós hatása nem volt szignifikáns egyik esetben sem, ezért a férfiak és a nők eredményeit összesítve közöljük.

A saját csoport és a külső csoport előnyben részesítése

Az affektív értékelésben (kellemes vagy kellemetlen) mutatott Stanford iránti preferenciát egy két szempontos (a Stanford vagy az SJSU diákja, illetve kompatibilis vagy nem kompatibilis feltétel) varianciaanalízissel vizsgáltuk. Az elemzés azt mutatta, hogy van egy általános főhatás, amelyből következően a résztvevők gyorsabban válaszoltak a kompatibilis (Stanfordot előnyben részesítő), mint a nem kompatibilis (SJSU-t előnyben részesítő) feltétel érvényesülésekor ($M=42,95$ em.), $F(1,73)=7,10$, $p<0,01$. Ezt a főhatást azonban módosította a csoport és a feltétel közötti interakció [$F(1,73)=30,02$, $p<0,001$]. A stanfordi diákok nagyobb valószínűséggel rendelkeztek a Stanfordot előnyben részesítő implicit asszociációkkal ($M=153,36$ ms), mint az SJSU diákjai, akik gyenge, ezzel ellentétes preferenciát mutattak ($M= -64,62$ em.). Egymintás t-próbák segítségével kimutattuk, hogy a preferenciaértékek a stanfordi diákok esetében szignifikánsan eltértek a nullától (a saját csoport előnyben részesítése irányában), [$t(37)=7,40$, $p<0,001$], de az SJSU diákjainál nem [$t(38)=1,50$, n. sz.]. A magas státusú csoport tagjai tehát szignifikáns mértékben preferálták a saját csoportjukat, míg az alacsony státusú csoport tagjai nem.

Az ingroup/outgroup implicit előnyben részesítését dichotóm változóként is elemeztük oly módon, hogy a résztvevők összesített pontértékét vagy pozitív, vagy negatív kategóriába soroltuk. Ily módon mindkét egyetemi csoportban meghatározhattuk, hogy a diákok hány százaléka mutat ingroup-, illetve outgroup-preferenciát. Ez a mérés azt mutatta, hogy mind a stanfordi diákok többsége (84,2%), mind az SJSU diákjainak többsége (64,1%) a saját csoportját részesítette előnyben. Ez az eredmény megfelel Tajfel és Turner (1979) szociálisidentitás-elméletének, és azt mutatja, hogy ebben a kontextusban a legtöbben saját csoportjukat

részesítették előnyben, még akkor is, ha az objektíven alsóbbrendű pozíciót töltött be (de lásd Spicer és Monteith 2001). Az SJSU diákjainál azonban több mint kétszer olyan gyakori volt, hogy a külső csoportot részesítették előnyben (35,9%), mint a stanfordiaknál (15,8%). Tehát az alacsony státusú csoport tagjainak több mint egyharmada a külső csoportot részesítette előnyben az affektív preferencia implicit mérése esetén. A csoportok közötti különbség szignifikáns volt ($\chi^2 = 4,05$, $df = 1$, $p < 0,05$).

Implicit sztereotipizálás

Az implicit sztereotipizálás mértékén végzett varianciaanalízis az ingerkompatibilitás szignifikáns főhatását mutatta ki. Mindkét csoport inkább a Stanfordhoz kapcsolta a tanulással kapcsolatos jellemzőket, és inkább az SJSU-hoz a szabadidős tevékenységekkel kapcsolatosakat [$M=95,94$ em., $F(1,74) = 35,65$, $p < 0,001$]. Úgy tűnik tehát, hogy ez a sztereotípa konszenzuális (Glick és Fiske 2001; Jost és Banaji 1994). Egymástól függetlenül mind a Stanford [$M=132,20$ em., $t(37)=6,04$, $p < 0,001$], mind az SJSU [$M=62,48$ em., $t(37)=2,55$, $p < 0,05$] diákjai szignifikáns preferenciát mutattak a kompatibilis („Stanford+tanulás” és „SJSU+szabadidő”) párosítások iránt, szemben a nem kompatibilis párosításokkal („Stanford+szabadidő” és „SJSU+tanulás”). Mivel mindkét terület (tanulás és szabadidő) pozitív valenciával bír, a sztereotípa internalizálását az SJSU diákjainál nem tekintettük a külső csoport preferálásával azonosnak. Mindazonáltal a sztereotípa internalizálása az SJSU sajátcsoportra adott kedvezőtlenebb affektív reakcióhoz kapcsolódott.

Implicit önértékelés

A kompatibilis feltétel erőteljes főhatása azt mutatta, hogy mindkét csoport tagjainak kedvező implicit önértékelése volt, $F(1,74)=578,10$, $p < 0,0001$. Ez azt jelenti, hogy a résztvevők általában sokkal gyorsabban válaszoltak a kompatibilis („énnel kapcsolatos vagy pozitív” illetve „nem az énnel kapcsolatos vagy negatív” kategóriák), mint az inkompatibilis („énnel kapcsolatos

vagy negatív” illetve „nem az énnel kapcsolatos vagy pozitív” kategóriák) feltételben ($M=447,15$ em.). A csoporttagságnak sem főhatása, sem interakciója nem mutatkozott. Az az eredmény, hogy az SJSU diákjai kevesebb implicit sajátcsoport-preferenciát mutattak, mint a stanfordi diákok, de nem rendelkeztek alacsonyabb implicit önértékeléssel, összhangban áll a korábbi kutatásokkal, melyek azt mutatták, hogy a csoportszintű státuskülönbségek nem feltétlenül jelennek meg az egyéni önértékelés szintjén is. Crocker és Major (1989) például azt állították, hogy a stigmatizáltság egyes formái a stigmatizált személy önvédelmét segítő jellemzőkkel rendelkeznek. Ugyanakkor az önértékelés a csoportértékelés kapcsolatban álltak egymással, legalábbis a tudatosság implicit szintjén.

Az implicit sztereotipizálás, a saját csoport előnyben részesítése és az önértékelés közötti korrelációk

Azt állítjuk, hogy a rendszert igazoló attitűdök, akár helyesek, akár tévesek, kedvezőtlen következményekkel járnak az önértékelésre és a csoportértékelésre nézve az alacsony státusú csoportok tagjainak körében (Jost és Thompson 2000). Az első vizsgálat két olyan bizonyítékot mutatott fel, melyek ezt alátámasztják. Először is minél inkább elfogadták az SJSU diákjai azokat a sztereotípiákat, melyek a Stanfordinhoz a tanulást, az SJSU-hoz pedig a szabadidős tevékenységeket társították, annál hajlamosabbak voltak a Stanfordin előnyben részesíteni az affektív IAT-mérésnél ($r=0,50$, $p<0,005$). Továbbá a stanfordi diákoknál pozitív, de nem szignifikáns korreláció mutatkozott az implicit sztereotipizálás és a (sajátcsoport-) preferálás között ($r=0,20$, n. sz.). Tehát a magas és az alacsony státusú csoportokat megkülönböztető konszenzuális sztereotípiák elfogadása (pl. Mullen és munkatársai 1992; Spears és Manstead 1989) az alacsony státusú csoport tagjainak a részéről a csoporthoz való pozitív kötődés rovására megy.

Másodszor is a stanfordi diákoknál pozitív korreláció állt fenn a Stanford implicit előnyben részesítése és az implicit önértékelés között ($r=0,37$, $p<0,05$), míg az SJSU diákjainál e két tényező között negatív (habár nem szignifikáns) korreláció volt ($r=-0,16$, n. sz.). Ez a két korreláció szignifikáns mértékben eltért

egymástól ($Z=2,31$, $p<0,05$). Összefoglalva: a sztereotípiák implicit elfogadása az alacsony státusú diákoknál alacsonyabb önértékeléshez kapcsolódott (de a magas státusúaknál nem), továbbá a magas státusú diákoknál a saját csoport iránti implicit elfogultság magasabb implicit önértékeléshez kapcsolódott (de az alacsony státusúaknál nem).

MÁSODIK VIZSGÁLAT

A második vizsgálatban a rendszerigazolás viselkedéses következményeit vizsgáltuk úgy, hogy latin-amerikai, ázsiai-amerikai és fehér diákokat arra kértünk, válasszanak interakciós partnert egy „ismerkedési vizsgálatban”. A homofiliára, a hasonlóságra és a társas azonosulásra alapozó elméletekkel szemben (pl. Allen és Wilder 1975; Brewer 1979; Byrne 1971; Hogg és Abrams 1988; Tajfel és Turner 1979; Tsui és munkatársai 1992) a rendszerigazolás elmélete azt jósolja, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai (a latin-amerikaiak és az ázsiai-amerikaiak) a magasabb státusú külső csoport tagjait (a fehéreket) preferálják a saját (alacsony státusú) csoportjuk tagjai ellenében.

Módszer

Résztvevők Vizsgálatunk mindkét szakaszában olyan diákok vettek részt, akik az UCLA bevezető szociálpszichológiai kurzusának hallgatói voltak. A két ülést öt hét választotta el egymástól, a diákok pedig részvételükért tanulmányi kreditet kaptak. Egy 145 fős latin-amerikaiakból, ázsiai-amerikaiakból és fehérekből álló kezdeti mintából kiválasztottuk azt a 72 nőt és 30 férfit, akik az Egyesült Államokban születtek, vagy hatéves koruk előtt kerültek oda. Azért korlátoztuk a mintát ezekre a résztvevőkre, mert célunk az Egyesült Államokban fennálló státushierarchiák viselkedéses hatásainak vizsgálata volt, függetlenül az USA-n kívüli csoportközi konfliktusoktól (pl. Japán és Korea történelmi szembenállása), továbbá függetlenül attól a bevándorlókra jellemző motivációtól, hogy a tudatos asszimiláció eszközeként fehér amerikaiakkal lépjenek interakcióba. A nemi különbségek

vizsgálatához nem volt elegendő kisebbségi csoportba tartozó férfi a mintában.

Ingeranyag és eljárás A vizsgálat első részében a válaszadók csoportos felmérés során demográfiai kérdőívet töltöttek ki. Öt héttel később 18–25 fős beszélgető csoportok keretében zajlott le a kritikus kísérleti ülés. Ennek során a diákok partnert választhattak maguknak egy „ismerkedési vizsgálatához” olyan idegenek közül, akik nevük hangzása alapján különböző etnikai csoportok tagjai voltak.

Minden diák fénymásolt jelentkezési lapot kapott, amelyen már huszonnégyszáz név szerepelt egy másik beszélgető csoportból. Az íven hétfőtől csütörtökig egyórás blokkokban szerepeltek a találkozási időpontok (reggel 9-től délután 5-ig), a rovatokban pedig 24 kitalált név (pontosabban a keresztnév kezdőbetűje és a családi név) különböző kézírással. Az állítólagos interakciós partnerek etnikai hovatartozását úgy manipuláltuk, hogy mindhárom etnikai csoportból nyolc gyakori nevet szerepeltettünk (pl. M. Hernandez, R. Carillo, M. Kuwano, T. Nguyen, S. Clark, P. Miller). Mindegyik etnikai kategóriában azonos számú név szerepelt, amely hasonló az UCLA bevezető szociálpszichológiai kurzusán résztvevők valós etnikai megoszlásához (kb. 35% fehér, 35% ázsiai-amerikai, 20% latin-amerikai). A neveket különböző napokhoz és időpontokhoz társítottuk, hogy ne legyen feltűnő az etnikai csoportok egyenlő aránya. Annak érdekében, hogy mindhárom név egyformán kíváncsi időpontokban szerepeljen, véletlenszerűen társítottuk a neveket az időpontokhoz, azzal az egy megkötéssel, hogy minden nap mind a délelőtti mind a délutáni időszakra kellett hogy jusson legalább egy-egy név minden etnikai kategóriából. A beosztásba véletlenszerűen „nem választható” időpontokat is iktattunk.

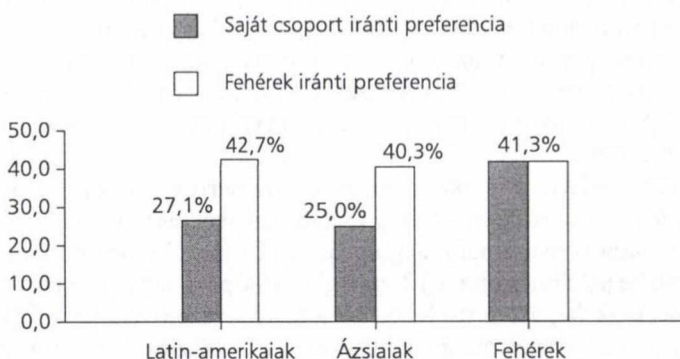
A vizsgálatra jelentkező diákokat arra kértük, *a)* írják be keresztnévük kezdőbetűjét és a családi nevüket három különböző időponthoz, valamint *b)* rangsorolják a választott három időpontot 1-től (leginkább preferált) 3-ig (legkevésbé preferált). Ez a rangsorolás látszólag azt tette lehetővé a kísérletvezető számára, hogy számos lehetséges módon állítsa össze a végső párosítást. A valóságban azonban azt a célt szolgálta, hogy a három választásukat felhasználva kiszámítsuk a résztvevők preferenciáinak négypon-

mutatóit. Mindegyik résztvevő választásait pontoztuk aszerint, hogy a) milyen arányban választott *ingroup* tagokat (0, 1/3, 2/3 vagy 1) és b) milyen arányban választott *fehér* partnereket (szintén 0, 1/3, 2/3 vagy 1). Tehát például egy olyan latin-amerikai résztvevőnek, aki egy latin-amerikai és két fehér partnert választott, az első pontszáma 1/3, a második pontszáma 2/3 lenne. A kiegészítő elemzés azt mutatta, hogy az alapvető eredményeink nem változnak akkor sem, ha hányadok helyett a résztvevők eredeti besorolását használnánk.

A résztvevők egyike sem sejtette a vizsgálat valódi célját, és senki sem jött rá, hogy a kutatásnak köze van az etnikai hovatartozáshoz és az *ingroup*-preferenciákhoz. Annak érdekében, hogy a fedőtörténetünk hiteles maradjon, csak azután tájékoztattuk a vizsgálat valódi céljáról a résztvevőket, miután mind a tizenkét beszélgető csoport tagjai befejezték a részvételt.

Eredmények

Egy szempontos varianciaanalízissel hasonlítottuk össze a három csoportot abban, hogy tagjaik mennyire preferálják saját csoportjukat. Az elemzésben a független változó a csoporttagság, a függő változó pedig a saját csoportból választott interakciós partnerek aránya volt. A varianciaanalízis a csoporttagság szignifikáns főhatását mutatta ki, $F(1,99)=4,66$, $p<0,05$. A fehér-

1. ábra: Az *ingroup* tagot és a fehér bőrű személyt választók százalékos megoszlása az egyes etnikai csoportokon belül

rek jobban preferálták a saját csoportot, mint akár a latin-amerikaiak [$F(1,76)=7,01$, $p<0,05$], akár az ázsiai-amerikaiak [$F(1,68)=4,66$, $p<0,05$]. Amint az 1. ábrán látható, az alacsonyabb státusú csoportok tagjai a véletlen aránynál (ami 33,3%) kisebb valószínűséggel választották a saját csoportjuk tagjait. Eredményünk megerősítése érdekében összegeztük a latin-amerikaiak és az ázsiai-amerikaiak ingroup-preferenciáját, majd egymintás t-próbát használtunk az eredmény és a 33,3%-os standard összevetésére. Az elemzés szignifikáns eltérést mutatott, $t(55)=2,05$, $p<0,05$. Ellenben a magas státusú (fehér) csoport tagjai a véletlen aránynál nagyobb valószínűséggel választották saját csoportjuk tagjait, $t(45)=2,31$, $p<0,05$.

A második varianciaanalízissel azt vizsgáltuk, különbözik-e a három csoport abban, hogy mennyire preferálják a fehér partnerrel való interakciót. A három csoport tagjai jóformán egyforma arányban preferálták a fehér interakciós partnert [$F(1,99)=0,07$, n. sz.], ami konszenzuális státushierarchiára utal. Mivel az etnikai csoportok között e tekintetben nem volt különbség, a résztvevők válaszait egyetlen mintaként kezelve megvizsgáltuk, hogy a fehér partner választása szignifikánsan gyakoribb-e a véletlen aránynál, és azt kaptuk, hogy igen, $t(101)=3,50$, $p<0,05$. Elmondható tehát, hogy mindhárom csoport tagjai a fehér diákkal való interakciót preferálták. Érdeemes megjegyezni, hogy az ázsiai-amerikaiak fehérre iránti preferenciája nem az ázsiaiak egyes alcsoportjai közti ellenségeség mellékterméke volt. A japán és a koreai diákok például ugyanolyan valószínűséggel kerültek el a japán vezetőknévű (kitalált) idegent, mint a koreai vezetőknévű (kitalált) idegent.

Talán lehetséges, hogy a nem fehér résztvevők (származásuktól függetlenül) egyszerűen el akarták kerülni azokat (a latin-amerikai és ázsiai vezetőknévvel rendelkezőket), akikről azt feltételezték, hogy kisebb valószínűséggel beszélnek angolul. Azonban adatainkból nem ez derül ki. Eltekintve attól, hogy minden résztvevőt felvettek a UCLA-re, tehát mindannyian bizonyosságot tettek magas szintű angoltudásukról, azt az eredményt kaptuk, hogy az ázsiai-amerikaiak az esetek 34,7%-ában latin-amerikai interakciós partnert választottak, és a latin-amerikaiak az esetek 30,2%-ában ázsiai-amerikaiakat választottak. A két százalékérték nem különbözik szignifikánsan a véletlen aránytól. Tehát az alacsony státusú

csoport tagjai (de a magas státusú csoport tagjai nem) *elkerülték* a saját csoportjuk tagjait. A fehéreknél nem volt tapasztalható ilyen averzió. Ehelyett ők, a hagyományos szociológiai és pszichológiai elméletek előrejelzéseinek megfelelően, a saját csoportot részesítették előnyben.

HARMADIK VIZSGÁLAT

A harmadik vizsgálatban a rendszerigazolás elméletének előrejelzéseit nem a tanulmányi státus vagy az etnikai hovatartozás, hanem a nem vonatkozásában vizsgáltuk. Reméltük, hogy további bizonyítékot nyerhetünk azzal kapcsolatban, hogy a rendszerigazolás folyamatai kihatnak az olyan jelentős társas viselkedésekre, mint például a gyermekek elnevezése. Greenwald és Banaji (1995) szerint a betűk és nevek preferálásának mértéke azt a társas és személyes értékelést tükrözi, amelyet implicit módon a selfnek és másoknak tulajdonítunk. Például az emberek szignifikánsan nagyobb mértékben kedvelik a neveik kezdőbetűit, mint az ábécé más betűit (Nuttin 1987). Ez a tendencia az egyén egészséges önértékelését mutatja (Greenwald és Banaji 1995). Az emberek pozitív elfogultsága a saját nevükben előforduló betűk iránt jó előrejelzője a vonzalmuknak olyan emberek, illetve dolgok iránt, akik/amik szintén rendelkeznek ezekkel a betűkkel (Jones, Pelham, Mirenberg és Hetts, megjelenés alatt; Pelham, Mirenberg és Jones 2001). Például az emberek a véletlennél nagyobb eséllyel kötnek házasságot olyan személlyel, akivel azonos betűk találhatók a nevükben, és ez fennáll mind etnikai csoportokon belül, mind különböző etnikai csoportok között. A friss eredmények arra utalnak, hogy a név-betű preferenciák implicit szinten működnek. Koole, Dijksterhuis és van Knippenberg (2001) például azt demonstrálták, hogy ha a résztvevőket megkérték, hogy gondolják át alaposan, miért ítélnék meg egyes betűket kedvezőbben, mint másokat, akkor a név-betű preferenciák eltűntek. Koole és munkatársai (2001) továbbá azt találták, hogy a név-betű preferenciák erősebben korreláltak a választatenciával mért önértékeléssel, ha az ítéleteket gyorsan vagy kognitív terhelés alatt kellett meghozni, mint ha nem (lásd még: Jones és munkatársai, megjelenés alatt).

Azt feltételezve, hogy a név-betű preferenciák közvetett módon attitűdöket mérnek, vizsgálatunkban születési híreket tanulmányoztunk. A rendszerigazolás bizonyítékát kerestük a keresztnévadásban felismerhető apai nevek iránti preferenciában. Amennyiben a szülők hajlamosak gyermeküket nagyra értékelt személyek után elnevezni, annyiban a névadás „implicit paternalizmust” tükrözhet, tehát azt a tendenciát, hogy az emberek magasabbra értékelik az apák nevét, mint az anyákét.

Az eredmény elméleti érdekessége független attól a feltételezéstől, hogy a gyermek elnevezéséről kizárólag, de legalábbis elsősorban az anyák döntenek. Az első és a második vizsgálatban a saját és a külső csoportra adott egyéni válaszokra összpontosítottunk, a harmadik vizsgálatban viszont azt vizsgáltuk, hogy viszonylag konszenzuális, férfiak és nők által közösen meghozott döntésekre milyen hatással van a nemi egyenlőtlenség (pl. Hardin és Higgins 1996; Levine és munkatársai 1993). Tehát itt szigorúan véve nem a külső csoport előnyben részesítését vizsgáltuk, hanem olyan közös preferenciákat, amelyek a magas státusú csoportoknak kedveznek. Ez a megközelítés összhangban áll a szexizmus kollaboratív természetéről alkotott elméletekkel (pl. Bem és Bem 1970; Glick és Fiske 2001; Jost és Banaji 1994), és az arra utaló bizonyítékokkal, hogy a szülők közösen diszkriminációt (anyagi és más értelemben is) alkalmaznak a lányukkal szemben (de a fiukkal szemben nem) annak különböző hibái miatt (pl. Crandall 1995).

Az implicit paternalizmus egyik leginkább magától értetődő következménye, hogy a szülők a véletlen valószínűségnél jóval nagyobb arányban nevezik el fiukat az apa után. Egy másik, kevésbé nyilvánvaló következmény az lehet, hogy a szülők gyakrabban nevezik el fiukat az apáról, mint lányukat az anyáról. Lehetséges az is, hogy a szülők gyakrabban nevezik el lányukat az apa után, mint fiukat az anya után. Végül ha a szülők valóban magasabbra értékelik a hímnemű csecsemőt, mint a nőneműt, akkor valószínűleg hajlamosabbak megjelenten a gyermek születéséről szóló híreket olyankor, ha fiuk született, mint olyankor, ha lányuk. Négy hipotézisünket két mintán vizsgáltuk: az egyik olyan házaspárokból állt, ahol a hagyománynak megfelelően a férfinak és a nőnek ugyanaz volt a vezetékneve, a másik olyan párokból állt, ahol a hagyománnyal ellentétben a férfinak és a nőnek különböző vezeték-

neve volt. Úgy gondoljuk, hogy az olyan nem tradicionális családokban, ahol magas szintű a „nemi tudatosság”, kisebb mértékben van jelen a rendszerigazolásnak megfelelő viselkedés, mint a hagyományos családokban (vö. Bem és Bem 1970).

Módszer

Résztvevők és eljárás Az Escambia megyében megjelent születési hírek archívumát elemeztük. Escambia Floridában található, változatos etnikai összetételű megye. Adataink a „usgenweb” nevű családfa-kutatósi honlapról származnak (<http://www.rootsweb.com/~usgenweb>). Az archívum, amelyet egy családfakutató a *Pensacola News Journal*-ben megjelent születési hírekből állított össze, az újságban 1998-ban megjelent összes születési híreket tartalmazta. Minden híradás tartalmazta mindkét szülő nevét, valamint a született gyermek nevét és nemét. Azért ezt a megyét választottuk, mert itt volt hozzáférhető a legkiterjedtebb adatállomány. Az e helyütt leírt eredményekkel megegyező eredményeket kaptunk, amikor a vizsgálatot megismételtük Texas államban 1926-ban született 80.000 csecsemő adatainak felhasználásával.

Elemzésünk középpontjában az a 2645 születési hír állt, melyeket hagyományos családok tettek közzé, ahol az apa és az anya ugyanazt a vezetéknévet viselte (feltételezhetően az apáét). Mintánk tartalmazott továbbá 1709 olyan születési híreket, amelyet vagy egyedülálló anyák (az apa neve nem szerepelt, $n=888$), vagy olyan párok tettek közzé, ahol az anyának és az apának különböző volt a vezetéknéve ($n=821$). Kiegészítő elemzésünk során az implicit paternalizmus bizonyítékát ebben a két „kevésbé hagyományos” mintában is kerestük, ahol feltételezhető volt, hogy a szülők tudatosan elutasítják a szexista névadási gyakorlatot.

Mivel ritka, hogy a szülők gyermeküknek pontosan ugyanazt a nevet adják, ami az apáé vagy az anyáé (különösen, ha a gyermek és a szülő neve különbözik), azt vizsgáltuk, hogy a szülők mennyire hajlamosak olyan nevet adni gyermeküknek, amelynek *kezdőbetűje* megegyezik az egyik, vagy mindkét szülő keresztnévének kezdőbetűjével. Módszerünk összhangban áll a név-betű hatással kapcsolatos más kutatásokkal, melyek azt mutatták ki,

hogy az emberek a saját nevükben szereplő betűk közül legerősebben a kezdőbetűkkel kapcsolatban táplálnak pozitív érzelmi asszociációkat (pl. Greenwald és Banaji 1995; Nuttin 1987; Pelham és munkatársai 2001).

Adatelemzési módszer Fő hipotézisünk az volt, hogy a szülők névadása tükrözi azt a magasabb értéket és státust, amelyet az emberek a nőkhöz képest a férfiaknak tulajdonítanak. A hipotézis megfelelő teszteléséhez meg kellett állapítanunk a különböző betűkkel kezdődő nevek alapgyakoriságát (a mintában való gyakoriságát). Például mivel a különböző betűkkel kezdődő férfi és női nevek aránya eltérő, azok a szülők, akik véletlenszerűen választják ki gyermekük nevét, kicsit nagyobb valószínűséggel használják az apa nevének kezdőbetűit a fiuk elnevezésében, illetve kicsit nagyobb valószínűséggel használják az anya nevének kezdőbetűit a lányuk elnevezésében. Ugyanakkor az alapgyakoriságban található különbségek hatását statisztikai módszerekkel kiszűrhetjük. Például meghatározhatjuk, hogy mekkora az esély arra, hogy a lánygyermek és az anya nevének kezdőbetűje véletlenül egybeesik oly módon, hogy *a)* külön kiszámítjuk, hogy a mintában milyen arányban szerepelnek a különböző betűkkel kezdődő nevek az anyáknál és a lánygyermekeknél, *b)* az anyáknál és a lánygyermekeknél kapott arányokat összeszorozzuk az ábécé mindegyik betűjénél külön-külön és *c)* összeadjuk az ábécé mind a 26 betűjére kapott eredményeket (a különböző betűk véletlenszerű egyezési arányát), így a teljes mintában megkapjuk, hogy mekkora a valószínűsége annak, hogy az anyák és a lánygyermekük nevének kezdőbetűje megegyezik.

Például a mintánkban az anyák 8,5%-ának és a lánygyermek 15%-ának kezdődött A betűvel a keresztnéve. Tehát azt várhatjuk, hogy véletlenszerű párosítás esetén $8,5 \times 15\%$ (azaz 1,275%) az esélye annak, hogy az anyának és lánygyermekének is A betűvel kezdődik a keresztnéve. Azáltal, hogy az ábécé mind a 26 betűjénél kapott értékeket összeadtuk, pontosan meghatározhattuk, hogy mekkora esélye lenne annak, hogy az anya és lánygyermek nevének kezdőbetűje megegyezik abban az esetben, ha a szülők az anya nevéntől függetlenül neveznék el lányukat. Ugyanez az arány kiszámítható az apák és lányaik nevének kezdőbetűire, az anyák és fiaik nevének kezdőbetűire és az apák és fiaik nevének kezdő-

betűire is. Ha a véletlenszerű arányok alapgyakoriságában található különbségek hatásainak kiszűrése után magasabb az apáról elnevezett gyermekek aránya, mint az anyáról elnevezett gyermekeké, az bizonyítja az implicit paternalizmust. Az implicit paternalizmusra utaló legerősebb bizonyíték az lenne, ha kiderülne, hogy a lánygyermeket gyakrabban nevezik el az apák után, mint a fiúgyermeket az anyák után.

Eredmények

Az első elemzéssorozatban a „hagyományos” mintába tartozó gyerekekkel foglalkoztunk. Először egy kétszemponos varianciaanalízist folytattunk, melyben a gyermek nemének (személyek közötti változó) és a szülő nemének (személyeken belüli változó) hatását vizsgáltuk meg. A függő változó a gyerekek nevének kezdőbetűi és a szülők nevének kezdőbetűi közti egybeesés aránya volt. Az elemzés azt mutatta, hogy mind a szülő nemének [$F(1,2642)=66,51$, $p<0,001$], mind a gyermek nemének [$F(1,2642)=37,72$, $p<0,001$] főhatása szignifikáns volt. A gyerekek átlagosan majdnem kétszer akkora gyakorisággal kapták apjuk nevének kezdőbetűit, mint anyjukét. Továbbá a fiúgyermek gyakrabban kaptak szüleik nevének kezdőbetűivel

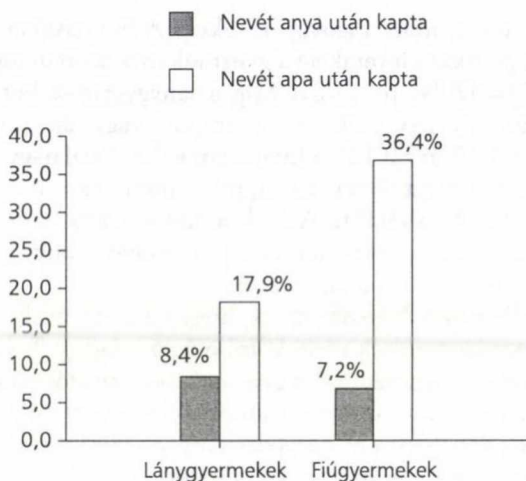
2. ábra: Az anya nevének kezdőbetűit és az apa nevének kezdőbetűit viselő lány- és fiúgyermek aránya (a tradicionális családoknál)

kezdődő nevet, mint a lánygyermek. A főhatásokat módosította a szignifikáns interakció a gyermek és a szülő neme között, $F(1,2642)=97,74$, $p<0,001$. Míg a lánygyermeket egyenlő valószínűséggel nevezték el az anyjuk vagy az apjuk után [$t(1243)=1,33$, $p=0,18$], a fiúgyermeket jóval nagyobb valószínűséggel nevezték el az apjuk, mint az anyjuk után, $t(1400)=12,10$, $p<0,001$. A 2. ábra mutatja, hogy a fiú- és lánygyermek milyen arányban kapták nevüket apjuk, és milyen arányban anyjuk neve után.

Kontrollt azáltal biztosítottunk, hogy kiszámítottuk a négy lehetséges szülő-gyermek nemi kombináció mindegyikében, hogy mekkora esély van a szülő és a gyermek neve kezdőbetűjének véletlen egybeesésére. Az összehasonlítás azt mutatta, hogy a lánygyermek szignifikánsan nagyobb hányada (8,68%) kapta az apa nevének kezdőbetűit, mint az várható lett volna, ha csak véletlen egybeesés állt volna fenn (6,14%), $F(1,1243)=10,13$, $p<0,001$. Ellenben a fiúgyermek *nem* kapták a véletlennek megfelelő aránynál (6,63%) nagyobb számban az anya nevének kezdőbetűit, (7,00%), $F(1,1400)=0,29$, $p=0,59$. Ez a „cross-gender”-elemzés különösen sok információval szolgált, hiszen az eredményeket nem tulajdoníthatjuk annak a gyakori (és tudatos) szokásnak, hogy a gyermek valamelyik szülője keresztnevét kapja.³

Vajon a rendszerigazoló elfogultságok csak a tradicionális családokban vannak jelen? Mintánk nagyszámú nem tradicionális családot is tartalmazott, így meg tudtuk vizsgálni, hogy az ilyen csalá-

³ Annak érdekében, hogy a lehető legkisebbre csökkentsük annak esélyét, hogy eredményeink nem implicit, hanem explicit névadási preferenciákat tükröznek, még egy elemzést folytattunk, amelyből kihagytuk az összes olyan esetet, melyben a gyermek ugyanazt a nevet kapta, mint az egyik szülője. Az elemzés azt mutatta, hogy a szülők akkor is a férfinéveket részesítették előnyben, amikor gyermeküket nem egyértelműen valamelyik szülő után nevezték el. A varianciaanalízis ebben az esetben a szülő nemének csak marginálisan szignifikáns főhatását mutatta [$F(1,2448)=3,04$, $p<0,1$], továbbá szignifikáns interakciót mutatott a gyermek és a szülő neme között, $F(1,2448)=8,70$, $p<0,005$. A t-próbák eredményei azt mutatták, hogy a szülők nagyobb valószínűséggel nevezték el a fiukat az apa után, mint az anya után, $t(1214)=3,28$, $p<0,001$, viszont nem voltak hajlamosabbak lányukat az anya után elnevezni, mint az apa után, $t(1214)=0,86$, $p>0,35$. Tehát a szülők valóban magasabbra értékelték az apák nevét, mint az anyákét, habár legtöbbször valószínűleg nem voltak tudatában, hogy névadási preferenciáik (különösen, ami a „cross-gender” névadást illeti) a férfinévek iránti pozitív elfogultságot tükrözték.

3. ábra: Az anya nevének kezdőbetűit és az apa nevének kezdőbetűit viselő lány- és fiúgyermekek aránya (a nem tradicionális családoknál)

dokban is jelen van-e az implicit paternalizmus. Először azokat a családokat vizsgáltuk meg, amelyekben az apának és az anyának különböző vezetékneve volt. A korábbival megegyező két szempontos varianciaanalízis a szülő nemének szignifikáns főhatását mutatta [$F(1,819)=118,87$, $p<0,001$], továbbá a gyermek nemének szignifikáns főhatását [$F(1,819)=22,82$, $p<0,001$], valamint szignifikáns interakciót, $F(1,819)=31,12$, $p<0,001$. Ahogy a 3. ábra mutatja, az implicit paternalizmus ebben a mintában még erősebben jelen volt, mint az elsőben. A gyerekeket majdnem négyszer olyan nagy valószínűséggel nevezték el az apa után, mint az anya után. Még a lánygyermekeket is kétszer nagyobb valószínűséggel nevezték el az apa után, mint az anya után. A fiúgyermekeket több mint ötször olyan nagy valószínűséggel nevezték el az apa után, mint az anya után.

Többféle magyarázat is létezhet erre az eredményre. Lehetséges, hogy a házasságon kívül élő szülők (akiknek nem tudjuk az arányát) körében a férfi névadási preferencia az apaság átlagosnál erősebb szimbolikus kifejezésre juttatását jelzi, és nem a paternalizmust (Johnson, McAndrew és Harris 1991). Azonban az apaság szimbolikus kinyilvánítása iránti igény nem magyarázza, hogy a névadási hatás miért kétszer olyan erős a fiúgyermek

esetében, mint a lánygyermeknél. Ha a szülők inkább fiúgyermekük esetében akarják hangsúlyozni az apaság tényét, mint lánygyermekükénél, az szintén arra utal, hogy a fiúgyermeket fontosabbnak tekintik. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a gyermekek többsége még a nem tradicionális családokban is az apa *vezetéknevét* kapta, és nem az anyáét. Ha a szülők pusztán az apaság tényének leszögezését tartanák fontosnak, ezt megtehetnék egy egyszeri, hatásos hirdetmény segítségével is.

Nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy a férfiak valamiképpen irányításuk alatt tartják a gyermek elnevezését. Lehetséges, hogy az apák egy része nyomást gyakorolt az anyára, hogy a gyermeket őtána nevezzék el. Tehát a rendszerigazolás ebben az esetben talán egy olyan társas egyezkedési folyamatot takar, amelyben a férfiak meggyőzték a nőket, hogy fogadják el az apa nevéből származó névadást mind fiú-, mind lánygyermekük esetében. Eredményeink összeegyeztethetők a nemi különbségekről alkotott evolúciós elméletekkel is: lehet, hogy a férfiak azért hangsúlyozzák identitásukat a gyermek elnevezésében, hogy kompenzálják azt a tényt, hogy ők kevésbé lehetnek biztosak apaságukban, mint a nők anyaságukban (Johnson és munkatársai 1991). A rendszerigazolás elmélete nem szükségképpen mond ellent az evolúciós elméletnek (Sidanius és Pratto 1999; Kurzban és Leary 2001), ugyanakkor az implicit szexizmus közvetlenebbül következik az adott státuskülönbségek és hatalmi különbségek racionalizációjából és fenntartásából, mint a természetes szelekcióból.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a szülők nagyobb valószínűséggel teszik-e közzé fiuk születését, mint lányukét. Végül tehát a szülők nemi elfogultságát mutatta a fiúgyermek és a lánygyermek születéséről közzétett hírek aránya. Humánbiológusok megállapították, hogy az összes élve született csecsemőnek kb. 51%-a hímnemű, de mivel köztük magasabb a csecsemőhalálzási arány, mint a lányoknál, ezért a teljes populációban valamivel több nőnemű, mint hímnemű egyed található. Mintánkban a közlemények csaknem 53%-a fiú születéséről adott hírt. A tradicionális családok körében (de a nem tradicionális családok körében nem) a fiúgyermek születéséről tudósító hírek aránya szignifikánsan meghaladta az 50%-ot [$t(2643)=3,04$, $p<0,005$], valamint az 51%-os arányt is, $t(2644)=2,03$, $p<0,05$.

Akárcsak az első vizsgálat esetében, ahol a stanfordi diákok és

az SJSU diákjai között statisztikailag szignifikáns 100 ezredmásodperces különbség volt a saját csoport előnyben részesítése szempontjából, ebben a vizsgálatban is kicsi volt a születési hírek közzétételében tapasztalható nemi elfogultság abszolút mértéke. Ugyanakkor az eredmények arra utalnak, hogy a lánygyermek születésének egy szignifikáns kisebbségét a szülők nem tartják hírértékűnek. Prentice és Miller (1992) azt állítják, hogy a kis hatások is jelentősek lehetnek abban az esetben, ha a független változó kismértékű változása is hatást gyakorol a függő változóra, vagy ha a független változó a változásnak ellenálló függő változóra gyakorol hatást. Maga az a tény, hogy egyáltalán megjelennek nemi különbségek ebben a családi döntésben, amely egyértelműen és határozottan a szülői büszkeséget tükrözi, meglepő és aggodalomra adhat okot. Úgy véljük, a legtöbb szülő megdöbbenne és zavarba jönne, ha megtudná, hogy a fiuk születését nagyobb valószínűséggel tennék közzé, mint a lányukét. Ez arra utal, hogy ez a hatás rejtett, implicit, ugyanakkor erőteljes. Egyik szülőnek sem telne nagy fáradságába, hogy gondoskodjon a gyermek születésének közzétételéről a helyi újságban. Úgy tűnik tehát, hogy mind az anyák, mind az apák vétkesek abban, hogy magasabbra értékelik a fiúgyermeket, mint a lányt, éppen úgy, ahogy ezt a rendszerigazolás elmélete jósná. Mindenesetre az implicit paternalizmus kollaboratív jellegű, akárcsak a szexizmus általánosságban (pl. Bem és Bem 1970; Crandall 1995; Glick és Fiske 2001).

ÁLTALÁNOS MEGVITATÁS

Három vizsgálatban azt találtuk, hogy mind az alacsony, mind a magas státusú csoportok tagjai nem tudatosan előnyben részesítették a magas státusú külső csoportok tagjait kognitív, affektív és viselkedéses mérések szerint is. Ez arra utal, hogy a meglevő társadalmi hierarchiák internalizálására irányuló rendszerigazolási tendenciák nem csupán őszintétlen tiszteletadás gesztusai, és nem is a kísérletezők elvárásait szolgáló társas kíváncsisági torzítások. Úgy tűnik, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai legalábbis egy bizonyos mértékig magukévá teszik a saját csoportjukkal kapcsolatos negatív sztereotípiákat és értékeléseket (lásd még Archer, Iritani, Kimes és Barrios 1983; Nosek és munkatár-

sai, megjelenés alatt; Spicer és Monteith 2001). Az alacsony státusú csoportok tagjai ennek következtében kevésbé kedvezően viszonyulnak érzelmileg a saját csoportjukhoz és kisebb valószínűséggel lépnek interakcióba a saját csoportjuk tagjaival, mint a magasabb státusú csoportok tagjai. Bár a múltban már érveltek egyes elméletalkotók amellett, hogy a társadalmi kontroll fenntartásában és a státusegyenlőtlenségek állandósításában szerepet játszhatnak nem tudatosult ideológiai álláspontok (pl. Bem és Bem 1970), legjobb tudomásunk szerint ez a kutatás az egyik első, amely empirikusan is dokumentálja a nem tudatos rendszerigazolás létezését.

Első vizsgálatunkban mind a saját csoport, mind a külső csoport előnyben részesítésére találtunk bizonyítékot. A válaszadók többsége mindkét csoportban sajátcsoport-preferenciát mutatott az affektív mérés során, azonban ugyanennél a mérésnél az alacsony státusú csoport tagjai körében majdnem kétszer olyan gyakori volt, mint a magas státusúaknál, hogy külsőcsoport-preferenciát mutattak. Ugyanakkor amit a státusról és a csoportközi értékelésről állítunk, az nem vagy-vagy jellegű kijelentés. Nem mondjuk, hogy az alacsony státusú csoport tagjai a saját csoport előnyben részesítése helyett a külső csoportot részesítik előnyben. Mindkét tendencia jelen van, sokszor egy személyen belül is, hiszen legtöbbször megkísérlik kielégíteni az egymással nem összeegyeztethető énmotivációikat, csoportmotivációikat és rendszerigazolásra irányuló motivációikat is. Ez összhangban áll Lewinnek (1941) azzal a megfigyelésével, hogy a zsidók öngyűlölete „más motivációkkal keveredik” (187), valamint az attitűdinális ambivalenciával kapcsolatos korábbi kutatásokkal. Jost és Burgess (2000) például demonstrálták, hogy az alacsony státusú csoportok tagjaiban nagyobb az attitűdinális ambivalencia a saját csoportjuk iránt (mint a magas státusú csoportok tagjaiban), a csoportigazolás iránti és a rendszerigazolás iránti nyomás versengése következtében. Glick és Fiske (2001) pedig azt találták, hogy a nők (és a férfiak) számos különböző kultúrában egyszerre rendelkeznek kedvező és kedvezőtlen attitűdökkel a nők csoportja iránt.

Az első vizsgálatban azt találtuk, hogy a stanfordi diákok statisztikailag szignifikáns sajátcsoport-preferenciát mutattak az IAT-mérés során, míg a San Jose diákjai nem, valamint a stanfordi diákok szignifikánsan nagyobb mértékű ingroup-preferenciát mutat-

tak, mint a San Jose diákjai. Ezt azzal magyarázzuk (összhangban Josttal és Burgess-szel 2000), hogy az alacsony státusú csoportban a (csoportigazoló) sajátcsoport-preferenciát a (rendszerigazoló) külső csoport iránti preferencia tompította vagy elnyomta. Az alacsony státusú csoport tagjainak körében (de a magas státusúaknál nem) a sztereotípiá internalizálása egy független affektív mérés során szintén implicit külsőcsoport-preferenciához kapcsolódott. Az implicit külsőcsoport-preferencia (kismértékben) alacsonyabb implicit önértékeléshez kötődött. Ezek az eredmények alátámasztják rendszer-igazolási elméletünket.

A sztereotípiá internalizálás attitűdinális következményeivel kapcsolatos eredményeink összhangban állnak Rudman és munkatársai (1999, 2. vizsgálat) kutatásával, akik azt találták, hogy az életkorral kapcsolatos sztereotípiák implicit elfogadása összefüggésben áll a fiataloknak kedvező implicit attitűdökkel. Tehát a csoportok közti különbségekkel kapcsolatos sztereotipikus hiedelmek nem tudatos elfogadása (amely utalhat „elfogultságra”, de nem feltétlenül) összefügg a magasabb státusú csoportok iránti automatikus affektív preferenciával. Ez különösen lényeges azért, mert az alacsony státusú csoportok tagjai általában elfogadják azt, hogy a státussal kapcsolatos dimenziók mentén alsóbbrendűek, ugyanakkor olyan sztereotípiákat vallanak, mely szerint csoportjuk más jellemzők szempontjából magasabb rendű, ilyen lehet például a „barátságosság” vagy a „divatosság” stb. (pl. Archer és munkatársai 1983; Mullen és munkatársai 1992; Spears és Manstead 1989). Eredményünk, mely szerint a sztereotipikus különbségek konszenzuális elfogadása a saját csoporthoz köthető viszonylag kedvezőtlen affektív válaszokhoz kapcsolódik, megkérdőjelezi a csoportközi viszonyok kutatóinak általánosan elfogadott álláspontját, miszerint az alacsony státusú csoportok tagjainak szociális és pszichológiai igényeit kielégítik a társas összehasonlítás alternatív dimenziói.

Második vizsgálatunk többebtenikumú közegben mutatott fel bizonyítékot a külső csoport nem tudatos, viselkedéses preferenciájával kapcsolatban. Fehérek, latin-amerikaiak és ázsiai-amerikaiak egy „ismerkedési vizsgálatban” egyaránt fehérnek hitt személyt preferáltak, mint partnert, a véletlenszerű választásnál nagyobb arányban. Továbbá a véletlenszerű választásnál nagyobb arányban kerültek el a kisebbségi csoportokba tartozó lehetséges

interakciós partnert. Erre az eredményre azt az alternatív magyarázatot is adhatjuk, hogy a latin-amerikaiak és az ázsiai-amerikaiak számára általában ismerősebbek voltak a fehér diákok, ezért preferálták a velük való interakciót. Ez az interpretáció valójában nem mond ellent rendszer-igazolási magyarázatunknak, mert a többségi csoport tagjai részben azért rendelkeznek magasabb státussal, mert láthatóbbak és ismerősebbek a többi csoportnál. Zaraté és Smith (1990) is azt állítják, hogy többek között azért a fehérek képviselik a „domináns normát”, mert ők rendelkeznek a látható és ismert többség státusával.

Az ismerősségre alapozó interpretáció azonban nem magyarázza az összes eredményünket. Habár a második vizsgálatban a latin-amerikaiak és az ázsiai-amerikaiak (de a fehérek nem) preferáltak *nem* interakcióba lépni a saját csoportjuk tagjaival, nem kerültek el a másik kisebbségi csoport tagjait, pedig azok kevésbé lehettek ismerősek számukra, mint a fehérek. Továbbá az IAT-t felhasználó vizsgálatok (például a mi első vizsgálatunk) kizárták az ismerősséget mint az implicit preferenciák magyarázatát, azáltal, hogy olyan ingeranyagot alkalmaztak, amely egyformán ismerős vagy ismeretlen a résztvevők számára és/vagy az ingeranyaggal való korábbi találkozás hatásának statisztikai kiszűrésével (Dasgupta és munkatársai 2000; Ottaway és munkatársai 2001; Rudman és munkatársai 1999; de vö. Brendl, Markman és Messner 2001). Végül az ismerősség nem magyarázza kielégítően a harmadik vizsgálat eredményeit sem, mivel itt figyelembe vettük azt, hogy a különböző betűk milyen gyakorisággal szerepelnek a gyermekek nevének kezdőbetűjeként.

Tudomásunk szerint a harmadik vizsgálatban a rendszerigazoló elfogultságok egy eddig még nem dokumentált típusát írtuk le, melyet mi „implicit paternalizmusnak” nevezünk. A szülők több mint kétszer olyan gyakran adtak fiuknak az apa nevének kezdőbetűjével kezdődő nevet, mint lányuknak az anya nevének kezdőbetűjével kezdődőt. Továbbá a szülők nem voltak hajlamosabbak lányukat az anya után elnevezni, mint az apa után, viszont sokkal hajlamosabbak voltak fiukat az apa után elnevezni, mint az anya után. Végül a szülők sokkal nagyobb valószínűséggel nevezték el lányukat az apa után, mint fiukat az anya után. A névadás, melyről a szülők valószínűleg együtt döntenek, az „együttműködő döntéshozás” (pl. Hardin és Higgins 1996; Levine és munkatársai

1993) kategóriájába tartozik, és nem a saját és a külső csoportot érintő egyéni ítéletek közé.

Lehetséges, hogy a patriarchális névadási preferenciák a férfiak önigazoló vagy csoportigazoló törekvéseit tükrözik. Ez azt is jelenti, hogy a névadási gyakorlatban talált nemi elfogultságok talán nem annyira implicitek, és tudatosabbak, mint feltételeztük, legalábbis bizonyos családoknál. Mivel a harmadik vizsgálatban archív adatokat használtunk, nem bizonyosodhattunk meg afelől, hogy a szülők közt mennyiben történtek explicit egyezkedések a gyermekek nevével kapcsolatban, különösen ami a nemi vonatkozásokat illeti. További kutatások szükségesek ennek a módszertaninak akadályának a leküzdéséhez.

A szülők azon túl, hogy paternalizmust mutattak a névadásban, nagyobb valószínűséggel tették közzé a helyi újságban a fiúgyermek születését, mint a lányét. A hatás kicsi volt, de elméleti és gyakorlati szempontból is jelentős, mivel az ilyen jellegű szexista elfogultság teljességgel váratlan (Prentice és Miller 1992). Úgy véljük, ez az eredmény csak egy esetet mutat meg a sok közül, melyben az emberek a férfiakat (és a férfineveket) magasabbra értékelik, mint a nőket.

Eredményeink társadalmi implikációi viszonylag egyértelműek. A névadás és a születési hírek megjelentetése két olyan hétköznapi, de jelentős cselekvés, amelyen keresztül a férfiak és nők fenntarthatják a nemi egyenlőtlenséget. Mivel többfajta státuskülönbséget is vizsgáltunk (az első vizsgálatban a tanulmányi teljesítményt és a társadalmi osztályt, a másodikban az etnikai hovatartozást, a harmadikban a nemet), egyértelmű kell hogy legyen, hogy a rendszer-igazolási folyamatok meglehetősen általánosak és nem korlátozódnak csak egy területre, például a nemre. Ellenkezőleg, úgy tűnik, hogy gondolkodásunkkal, érzéseinkkel és tetteinkkel újratermeljük a magas státusú csoportok iránti pozitív elfogultságot, gyakran akarattunkon kívül is.

Ez nem jelenti azt, hogy az emberek mindig bálványozzák a magas státusú csoportok tagjait, vagy hogy a külső csoport előnyben részesítése mindig jelen van. Elméleti elemzésünk azt mutatja, hogy a rendszerigazolás az alacsony státusú csoportok tagjainak körében különösen akkor léphet fel, amikor az önigazolás és a csoportigazolás ezzel versengő motivációi viszonylag kevésbé kiugróak (Jost és munkatársai 2001). Másképpen mondhatjuk úgy is,

hogy az implicit tényezők és a viselkedés nem beavatkozó mérése feltárhat olyan csoportérdekekkel ellentétes ítéleteket, melyeket az emberek szeretnének elrejteni. Például elképzelhető, hogy az alacsony státusú csoportok tagjait „árulónak” tekintenék, ha kinyilvánítanák a külső csoport előnyben részesítését saját csoportjuk tagjainak jelenlétében. Ebből következik, hogy a saját csoport előnyben részesítése kifejezettebb (és a külső csoport előnyben részesítése kevésbé kifejezett), amikor nyilvánosan, a saját csoport tagjainak jelenlétében történik, mint amikor bizalmasan (Reicher és munkatársai 1998).

A jelen kutatás egy olyan, egyre növekvő területhez tartozik, amely a társadalmi előítéletek és csoportközi torzítások rejtett működés módjának dokumentálásával foglalkozik (pl. Banaji és Hardin 1996; Crosby és munkatársai 1980; Devine 1989; Fazio, Jackson, Dunton és Williams 1995; Gilbert és Hixon 1991; Greenwald és Banaji 1995; Greenwald és munkatársai 1998; Otten és Moskowitz 2000; Perdue, Dovidio, Gurtman és Tyler 1990; Wittenbrink, Judd és Park 1997). Ezek a kutatók a kognitív pszichológia módszertani újításainak felhasználásával és nem beavatkozó megfigyelésekkel egyre fejlettebb és kifinomultabb módokat eszelnek ki a csoportközi torzítások és sztereotípiák vizsgálatára. Az új módszerek között sok olyan van, amely viszonylag ellenálló az olyan torzításokkal szemben, mint a követelményjellemzők vagy a társas kíváncsiság (Greenwald és Banaji 1995; Webb és munkatársai 1981). Ezek a módszerek nagyszerű lehetőséget kínálnak arra, hogy tanulmányozzuk a hátrányos helyzetű csoportok implicit rendszerigazoló hiedelmeit. Amennyiben a stigmatizált csoportok tagjainak először a saját csoportjuk iránti elutasítást kell leküzdeniük, hogy kollektíven léphessenek fel a társadalmi változásért (Tajfel és Turner 1979), ennek a kutatásnak nemcsak elméleti, hanem gyakorlati jelentősége is van. A külső csoport implicit előnyben részesítése például jól használható jelzője lehet annak, milyen erős gyökereket vert az egyenlőtlenségre épülő rendszer a társadalomban, és hogy mekkora változásra van szükség az emberek tudatában (és tudattalanjában!) ahhoz, hogy építő társadalmi reformok következhesse be.

A rendszerigazolás elméletére alapozó kutatás visszatérést jelent a szociálpszichológia korábbi időszakaihoz, különösen abból a szempontból, hogy az előítéletet és a diszkriminációt annak cél-

pontja felől vizsgálja (pl. Allport 1954; Clark és Clark 1947; Lewin 1941; Sarnoff 1951). Ezek az idézett klasszikusok dokumentálták a „zsidó antiszemitizmust”, „a csoportok öngyűlöletét” és más olyan jelenségeket, amelyeket mi itt „a külső csoport előnyben részesítésének” nevezünk. A csoportközi viszonyok elméleteinek fejlődését később az általános etnocentrikus motívumok tanulmányozása határozta meg (pl. Brewer 1979; Hogg és Abrams 1988; Tajfel és Turner 1979). Azonban legújabban ismét a külső csoport előnyben részesítésének elméleti és gyakorlati problémái kerültek az érdeklődés középpontjába (pl. Boldry és Kashy 1999; Hinkle és Brown 1990; Jost és Banaji 1994; Jost és Burgess 2000; Jost és munkatársai 2001; Reichl 1997; Sidanius 1993; Spears és Manstead 1989). A rendszerigazolás elmélete, melynek központi eleme a külső csoport előnyben részesítése mint nagyrészt nem tudatosuló ideológiai képződmény, ellenpontot képez a homofiliát, a hasonlóságot vagy a saját csoport iránti elfogultságot hangsúlyozó elméletekkel szemben, és rámutat azokra a társadalmi és pszichológiai akadályokra, amelyek a hátrányos helyzetű csoportok tagjait gátolják a pozitív társas identitás kialakításában.

A rendszerigazolás elmélete, mint a társas azonosulás és a szociális dominancia elméleteinek elismerése, kiegészítése és helyesbítése¹

JOHN T. JOST

„A status quo önelégülten rátelepszik a társadalomra, mint zsír a hideg tyúkhúslevesre. Ha nem jön valaki, hogy felkavarja a dolgokat, nem lesz változás.” (Abbie Hoffman 1989, 395)

„A maga módján mindenki egyszerre áldozata és támogatója a rendszernek. Amit a rendszer fogalmán értünk, az tehát nem az egyik csoport által a másikra kényszerített társadalmi rend, hanem olyasvalami, amely átjárja az egész társadalmat és szerepet játszik annak formálásában...” (Vaclav Havel 1991, 144.)

Amikor az ideológia, a sztereotípiák és a csoportközi kapcsolatok „rendszer-igazolási elméletén” kezdtünk dolgozni (Jost és Banaji

¹ Eredeti közlés: Jost, J. T. System justification theory as compliment, complement, and corrective to theories of social identification and social dominance. *Köszönetnyilvánítás:* Ennek az írásnak egy korábbi változata szerepelt a Nemzetközi Politikai Pszichológiai Társaság 23. évi tudományos ülésén, a Washington állam belüli Seattle-ben 2000. július 1 és 4 között. Hálás vagyok azokért az észrevételekért és visszajelzésekért, amelyeket ott mindenekelőtt Marilynn Brewer, Jack Citrin, Miles Hewstone, Felicia Pratto és Tom Tyler fogalmazott meg. Köszönetet kell mondanom Liza De Angelisnek, Alison Wortmannak és Oliver Sheldonnak közreműködésükért, azon új vizsgálatok adatgyűjtésében és az elemzésében, amelyekről itt számot adok. Phil Goff és Orsi Hunyady igen hasznos észrevételeket tett ezen tanulmány korábbi verzióival kapcsolatban.

Igen sokkal tartozom azoknak a nagyszerű együttműködő kollégáknak, akik szinte felmérhetetlen nagy mértékben vettek részt a rendszerigazolási elmélet kialakításában: Mahzarin Banaji, Diana Burgess, Elizabeth Haines, Arie Kruglanski, Brenda Major, Cristina Mosso, Brett Pelham és Erik Thompson. Végül az évek során sok személyes bátorítást és szakmai támogatást kaptam mind Jim Sidaniustól és Steve Reichertől, akiknek ezúton is köszönetet mondok.

1994) mintegy tíz évvel ezelőtt, még lelkes felsőéves egyetemista voltam és nehezen tudtam volna elképzelni, hogy egy szép napon alkalmam lesz elméletünk erényeit és hiányosságait azokkal az emberekkel megvitatni, akiktől az inspirációt kaptam, hogy szociálpszichológus és politikai pszichológus legyek. Igen hálás vagyok, hogy e helyen lehetőséget kapok a rendszer-igazolási elmélet céljainak, előzményeinek és empirikus eredményeinek bemutatására, s különösen azért, hogy tisztázhatom elméletünk viszonyát két befolyásos elődjéhez, a társas identitás (Tajfel 1978; 1981; Tajfel és Turner 1986) és a szociális dominancia (Pratto és munkatársai 1994; Sidanius és Pratto 1993; 1999) elméleteihez. Amellett fogok érvelni, hogy bár a három elmélet és képviselőik sok dologban egyetértenek, fontos és értékes különbségek is kimutathatók álláspontjaik között. Azt gondolom továbbá, hogy a rendszerigazolás elmélete sajátos előnyökkel rendelkezik, még akkor is, ha leszámítjuk a társas identitás és a szociális dominancia elméleteinek jelentős hozzájárulásait.

A „rendszerigazolás elméletének” két fő célja van (Jost és Banaji 1994). Az első annak megértése, hogyan nyújtanak az emberek kognitív és ideológiai támogatást a status quónak, még akkor is, ha az szemlátomást ellenkezik személyes- és csoportérdekeikkel (Haines és Jost 2000; Jost 1995; 1997, megjelenés alatt; Jost és munkatársai 2000). A második cél a status quo támogatásából eredő társadalmi és pszichológiai következmények elemzése, különösen a hátrányos helyzetű csoportok esetében (Crocker és munkatársai 1998; Jost és Burgess 2000; Jost és munkatársai 2001; Jost és Thompson 2000). A rendszerigazolás elmélete mindkét cél szempontjából nagyon ígéretesnek tűnik az ideológia, az igazságosság és a csoportközi viszonyok egységes kutatására (Jost és Major 2001), és nem csak saját kutatási programunkban bizonyult hasznosnak, hanem más kutatókéiben is (Blanton és munkatársai, megjelenés alatt; Glick és munkatársai 2000; Glick és Fiske, megjelenés alatt; Goodwin, Operario és Fiske 1998; Guimond 2000; Pelham és Hetts, megjelenés alatt; Rodriguez-Bailon, Moya és Yzerbit 2000; Yzerbit, Rocher és Schadron 1997). A jelen munka nem kíván alapos áttekintést nyújtani a rendszer-igazolási nézőpont fejlődéséről (Jost és munkatársai 2001), hanem két másik elméleti megközelítéstől, a társas identitás (Tajfel 1978; 1981; Tajfel és Turner 1986) és a szociális domi-

nancia (Pratto és munkatársai 1994; Sidanius és Pratto 1993; 1999) elméleteitől igyekszik megkülönböztetni azt. Úgy gondolom, hogy a rendszer-igazolási elmélet tulajdonképpen elismerése, kiegészítése, és bizonyos értelemben helyesbítése is e két elődjének.

A rendszer-igazolási elmélet *elismerése* a társasidentitás-elméletének és a szociális dominancia elméletének, mivel azok nyilvánvalóan ösztönzően befolyásolták azt. A társas identitás és a szociális dominancia elméleteinek gondolati gazdagsága, interdiszciplináris jellege, valamint gyakorlati relevanciája új követelményszintet állított föl ezen a területen, mi pedig követni akaruk az általuk nyújtott kitűnő példát. A rendszerigazolás nézőpontja ugyanakkor *ki is egészíti* a társas azonosulás és a szociális dominancia elméleteit, mivel mind elméleti, mind empirikus alapon új szempontból közelít az előbbiek legnagyobb becsben tartott fogalmaihoz: a státushoz, a hatalomhoz, az észlelt legitimitáshoz, a rendszer stabilitásához, a hierarchia erősödéséhez, a legitimizáló mítoszokhoz, az ideológiai konszenzushoz, valamint a status quóval szembeni kognitív alternatívák jelenlétének vagy hiányának fogalmaihoz. Végül merészen amellett érvelünk, hogy a rendszer-igazolási elmélet hasznos *helyesbítése* is a társas identitás és a szociális dominancia elméleteinek, amennyiben a társadalmi rendet nem valami olyasminek tekintti, amit az egyik csoport rákényszerít a másikra, hanem olyan kollaboratív pszichológiai és ideológiai folyamatnak, melynek során az egyenlőtlenség meglevő struktúráit a társadalom szinte minden tagja elfogadja, igazolja és racionalizálja, még a status quo által leghátrányosabban érintettek is. Mint különböző szerzők, pl. Abbie Hofmann és Vaclav Havel is megjegyezték, részben ez a kollaboráció magyarázza, miért olyan nehéz társadalmi változásokat végbevenni (Jost 1995). A társas identitás elméletének képviselői csupán az elemzés egyéni és csoportszintjét dolgozták ki részletesen, a rendszerigazolás elmélete azonban túlmege ezen, amennyiben magának a társadalmi rendszernek az ideológiai és strukturális szükségleteit is tekintetbe veszi. Bár a rendszer-igazolási elmélet képviselői végeznek rendszer-, intézmény- és szervezetszintű elemzést, elutasítjuk a szociális dominancia elméletének az egyenlőtlenséggel kapcsolatban megfogalmazott szociobiológiai előfeltevéseit.

Az alábbiakban először felvázolom a rendszer-igazolási szemlé-

let elméleti és empirikus gyökereit, megadva többek között a társas identitás és a szociális dominancia elméleteinek az őket megillető tiszteletet. Ezután a rendszer-igazolási megközelítés egyedi sajátosságait mutatom be, amellelt érvelve, hogy az előbbi elméletek alábecsülik a rendszer-igazolási motívumok erejét, és ehhez kapcsolódóan annak a hamis tudatnak a hatását, amely az embereket saját társadalmi és politikai érdekeikkel ellentétes, a rendszert kiszolgáló nézetek elfogadására ösztönzi. Konkrétan, olyan bizonyítékokat mutatok majd be, melyek szerint az alacsony jövedelmű válaszadók a magas jövedelműeknél nagyobb valószínűséggel támogatják a társadalmi rendet és a társadalmi tekintélyt. Ezek az eredmények konzisztensek a rendszer-igazolási hipotézis erős, disszonancia alapú változatával, ám inkonzisztensek a társas azonosulás és a szociális dominancia elméleteivel. Ezután számos olyan általános területre térek ki, amelyeken a rendszer-igazolási nézőpont és a másik két elmélet között kapcsolódási pontokat és ellentéteket találhatunk. Végül a tanulmányt néhány zárómegjegyzéssel fejezem be.

A RENDSZER-IGAZOLÁSI NÉZŐPONT GYÖKEREI

A rendszerigazolás elmélete három alapvető elméleti és kutatási irányzat eredményeinek integrációjára irányuló törekvésből származik. Ezek: a társas identitás elmélete, az igazságosság kutatása, és az ideológia marxista-feminista elméletei (az 1. táblázatot). Ezenkívül sokat merítünk McGuire (1983 1989 1997) társadalomtudományi kutatási programok tervezésével és megvalósításával kapcsolatos perspektivista megközelítéséből. McGuire perspektivizmusának egyik gondolata, hogy hipotéziseinket – még a beváltakat és látszólag nyilvánvalóakat is – állítsuk a fejük tetejére és kapcsoljuk őket össze ellentétes gondolatokkal és alternatív elméletekkel. A rendszerigazolás elméletének gyökerei tehát igencsak szerteágazóak a társas és politikai viselkedés megközelítését illetően.

Az első jelentős befolyást nézőpontunkra a társas identitás elmélete gyakorolta, különösen Tajfel (1978; 1981; 1982) és számos tanítványának, munkatársának és csodálójának írásai (Brown 1988, Ellemers és munkatársai 1993; Hewstone 1989; Hogg és

1. táblázat. A rendszer-igazolási elméletet befolyásoló négy fő irányzat

1. Társas identitás elmélete (különösen a legitimitás és a stabilitás társadalmi-strukturális vagy rendszer szintű fogalmai)
2. Az igazságosság kutatása (különösen az igazságtalanság túrésével és az igazságos világba vetett hittel kapcsolatos kutatások)
3. Az ideológia és a hamis tudat marxi elméletei (különösen az a gondolat, hogy az eszmék a társadalmi egyenlőtlenség igazolását szolgálják)
4. A perspektivista tudományfilozófia (különösen „a hipotézisek fejük tetejére állításának” módszere)

Abrams 1988; Reicher 1984; Spears és munkatársai 1997; Tajfel és Turner 1986; Turner és Brown 1978; Turner és Giles 1981). Tajfel nemcsak azért követendő példa a mai szociálpszichológusok és politikai pszichológusok számára, mert interdiszciplináris megközelítést alkalmazott és járatos volt a szociológiában és a politikatudományban is, hanem azért is, mert a csoportközi viszonyokat közvetlenül összekapcsolta az ideológia, az igazságosság, az igazolás és a mítosz társadalmi kérdéseivel (Tajfel 1981; 1982b; 1984b; lásd még Jost és Major 2001). Tajfel azáltal, hogy demonstrálta, hogy lehetséges kontrollált, kísérleti kutatásokat végezni a csoportközi konfliktus, a versengés és az együttműködés témaköreiben, és azáltal, hogy a laboratóriumban a társadalom kicsinyített mását tudta létrehozni, seregnyi követőt inspirált (Robinson 1996), köztük e jelen tanulmány szerzőjét is. A kísérleti módszerek iránti elkötelezettség az emberi viselkedést érő társadalmi-strukturális hatások vizsgálatában az első közös pontja a társas azonosulás és a rendszerigazolás nézőpontjainak (lásd még Jost, megjelenés alatt). Kezdetben nem látszott problematikusnak, hogy a minimálcsoport-paradigmát húsz éven keresztül nagyjából úgy alkalmazták, mint az etnocentrizmus egyetemességének bizonyítékát és annak egyértelmű jelét, hogy a torzítás saját csoportunk javára preferencia és torzítás mindenben és mindenütt jelen van (lásd Reicher). Ma azonban már úgy tekintünk rá, mint egy bizonyos fokig igaz, ám egyoldalú megközelítésre – vagyis olyanra, amely tökéletesen alkalmas rá, hogy egy perspektivista a feje tetejére állítsa (McGuire 1989).

A második jelentős befolyást gyakorló irányzat az igazságosság kutatása volt, amely egyáltalán nem illett össze az attribúcióban és a társas észlelésben csoportot kiszolgáló torzításokat hangsúlyozó

társasidentitás-elmélettel (Hewstone 1989; Hogg és Abrams 1988; Tajfel 1981). Konkrétan, az „igazságtalanság tűrésével” (Crosby 1984; Jennings 1991; Martin 1986; Tyler és McGraw 1986) kapcsolatos kutatások ellentmondani látszottak annak a gondolatnak, hogy az egyének és a csoportok védelmezik érdekeiket és identitásukat. Itt a depriváció és a hátrányos gazdasági helyzet áldozatainak azon gyakran emlegetett hajlamára utalunk, hogy igyekeznek helyzetüket nem tekinteni igazságtalannak és illegitimnek (lásd még Jost 1995). Másképpen fogalmazva, a rendszer-igazolás nézőpontja azt a kérdést teszi fel, hogy hogyan és miért tartják fenn az emberek „az igazságos világba vetett hitüket” (Lerner 1980), különösen, ha az közvetlen konfliktusban áll énjük megerősítésének motívumával, valamint a sikerrel, a kudarcral és a hátrányos helyzettel kapcsolatos, saját csoportot kiszolgáló kívánt attribúcióikkal (lásd még Jost és munkatársai 2001).

A rendszer-igazolási elmélet harmadik forrása, amelyet részleteiben elhanyagolt mind a szociál-, mind a politikai pszichológia, ám amelyik egyúttal segített feloldani az első két forrás között fennálló inkonzisztenciákat, az ideológia marxista-feminista elemzése volt (Eagleton 1991; Elster 1982; Gramsci 1971; Lukács 1971; MacKinnon 1989). Bár az olyan jelenségek, mint a külső csoport előnyben részesítése, az alsóbbrendűség internalizációja és az igazságtalanság eltűrése rejtélyesnek tűnhetnek az olyan társadalomtudományi, politikai és pszichológiai elméletalkotók számára, akik azt feltételezik, hogy az attitűdöket és a viselkedést nagyjában és egészében az önérték, a csoportérték vagy az egyéni vagy kollektív önbecsülés szükséglete vezérli, a marxista társadalomelméletben már régi hagyománya van a „hamis tudattal” kapcsolatos magyarázatoknak (Jost 1995; Jost és Banaji 1994). A jelen munka különösen az elnyomás és a rendszer fenntartásának kognitív dimenzióit hangsúlyozza, Marx és Engels (1846/1970) azon megfigyelésére alapozva, mely szerint „Az az osztály, amelyik rendelkezik az anyagi javak termelőeszközei fölött, ellenőrzést gyakorol a szellemi javak termelésének eszközei fölött is.” (64. o., kiemelés tőlem J. J.). Az ideológia, mint rendszer-igazolási eszköz természetéről és funkciójáról szóló marxi gondolat gyökeresen átformálta a társadalomtudomány által alkalmazott módszereket a 19. és a 20. században (MacKinnon 1989), és

mindmáig megjelenik a kommunista rendszerek bírálataiban, mint például Havel (1991) fentebb idézett munkájában is.

A rendszerigazolás elmélete tehát arra törekszik, hogy integrálja a társas identitás elméletét (különösen ami az olyan társadalmi-strukturális, vagy rendszerszintű fogalmak használatát illeti, mint a legitimitás és a stabilitás), az igazságossággal kapcsolatos kutatásokat (különösen az igazságtalanság túrésének és az igazságos világba vetett hitnek a jelenségeit), valamint az ideológia és a hamis tudat marxista-feminista elméleteit (különösen azt a gondolatukat, mely szerint az eszmék a társadalmi egyenlőtlenség igazolását és racionalizálását szolgálják). A rendszer-igazolási megközelítés a társas és politikai megismerés olyan funkcionális elmélete, amely szerint az attitűdök, vélekedések és sztereotípiák az egyének, csoportok és társadalmi rendszerek rendszerigazoló céljait szolgálják (Jost és Banaji 1994). Nézőpontunk egyik fő elméleti előfeltevése szerint az emberek a csoportokkal és egyénnel kapcsolatos eszméket a dolgok aktuális állásának igazolására használják, s ezáltal a fennálló társadalmi körülményeket igazságosnak és legitimnek, sőt, akár természetesnek és szükségszerűnek érzlelik. Mindez azt jelenti, hogy viszonylag általános (de nem egyetemes) torzítás mutatkozik a status quo javára. A megismerés véleményünk szerint a társadalmi rendszer szolgáltatában áll (lásd még Haines és Jost 2000; Jost 2001; Jost és munkatársai 2000).

A rendszerigazolás elméletének első állítása azt kívánta magyarázni, miért konszenzuálisak a társas sztereotípiák a különböző csoportoknál, és miért részesítik előnyben a külső csoportot az alacsony státusú csoportok tagjai (Jost és Banaji 1994). A rendszerigazolás elmélete tehát azt állítja, hogy mind a magas, mind az alacsony státusú csoportok tagjai olyan gondolatokat, érzelmeket és viselkedést tesznek a magukéivá, amelyek megerősítik és legitimálják a fennálló társadalmi rendszert, s hogy a külső csoport előnyben részesítése a csoportok közötti egyenlőtlenség legitimációjának egyik ilyen példája. A külső csoport előnyben részesítését kognitív, érzelmi és viselkedéses terminusokban tárgyaljuk (lásd még Jost és munkatársai 2000). Az a gondolat, hogy a társadalom szerveződésének hierarchikus formáit részben konszenzuálisan osztott ideológiák tartják fenn, fontos kapcsolódási pont

a rendszerigazolás elmélete és a szociáldominancia-elmélet között (különösen Sidanius és munkatársai 1996).

Miközben a társas identitás elméletének, az igazságos világba vetett hit elméletének és a hamis tudat elméletének perspektivista integrációján dolgoztam, találkoztam először Sidanius szociáldominancia-elméletéről írott fejezetének vázlatával, amelyet egy Iyengarral és McGuire-rel (1993) közösen szerkesztett politikai pszichológiai témájú könyv számára írt. Fejezetében Sidanius (1993) amiatt bírálta a társasidentitás-elméletét, hogy az nem képes megfelelően magyarázni a külső csoport előnyben részesítésének jelenségét a hátrányos helyzetű csoportok tagjai körében. A szociális dominancia és a rendszerigazolás nézőpontjai tehát általában véve egyetértenek abban, hogy a társas identitás elmélete által a saját kategória kiemelésére feltételezett elsődleges pszichológiai mechanizmusok, a társas összehasonlítás, a státusfelnagyítás, és az önkategorizáció nem képesek kielégítően magyarázni a külső csoport előnyben részesítésének ideológiai alapjait (lásd még Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1999). Reicher (megjelenés alatt) a következőképpen érvel: „A társas identitás rugalmasabb és érzékenyebb kapcsolódási pont a pszichológiai és a társadalmi struktúrák között, mint a »szociális dominancia« vagy a »rendszerigazolás«”. Ezzel nyilvánvalóan nem értek egyet. Számomra úgy tűnik, hogy a társas identitás elmélete csak annyiban kínál megfelelő magyarázatot a társadalmi struktúra iránti pszichológiai kötődésre, amennyiben (explicit vagy implicit módon) rendszer-igazolási nézőpontot vesz fel a kategorizáció és azonosulás fogalomkörében végzett elemzését olyan strukturális szociológiai fogalmakkal megtámogatva, mint a rendszer legitimitása vagy stabilitása.

A RENDSZER-IGAZOLÁSI NÉZŐPONT EGYEDI JELLEGZETESSÉGEI

A rendszerigazolás elmélete nem szorítkozik annak kimondására, hogy a külső csoport előnyben részesítése és az igazságtalanság eltűrése létező jelenségek. Mindazonáltal felhívtuk a figyelmet arra, hogy az uralkodó elméletek – amelyek hangsúlyozták az egyéni vagy kollektív önbecsülés növelésére irányuló, önérdekű motívumokat és hajtóerőket – nem voltak igazán alkalmasak

ezen esetek kezelésére, ami fontos lépés volt a rendszer-igazolási elmélet céljainak megfogalmazása felé (Jost és Banaji 1994; Jost 1995). 1994 óta keressük a pszichológiai tudáshoz való konstruktívabb hozzájárulás lehetőségét azáltal, hogy empirikusan vizsgáljuk, miképpen szenvednek az emberek három potenciálisan ellentmondó szükséglettől és motívumtól, és hogyan próbálják feloldani az ellentmondást és megküzdeni vele (pl. Jost és Burgess 2000; Jost és munkatársai 2001; Jost és Thompson 2000). Az első ilyen szükségletet „önigazolásnak” nevezzük, ami azt jelenti, hogy az embereknek szükségük van arra, hogy kedvező képet tartsanak fenn magukról és egyéni cselekvőként értékesnek, igazoltnak és legitimnek érezzék magukat. A második szükséglet a „csoportigazolás”, ami a társasidentitás-elméletének is központi fogalma, magyarul a vágy a saját csoportról alkotott kedvező kép fenntartására és a saját csoport más tagjai által végbevitt cselekedetek védelmére és igazolására. A harmadik pedig a „rendszer-igazolási előfeltevés”, amely azokkal az episztemikus, ideológiai és pszichológiai szükségletekkel foglalkozik, hogy az emberek a status quót igazságosnak, legitimnek és igazolhatónak érzleljék. Legtöbb kutatásunk erre a motívumra irányul, mivel az eddigiekben a többenél kevesebb figyelmet kapott. Bár Tajfel színvonalasan igényes írásaiban valószínűleg mindhárom funkciót vagy szintet megemlítette (Reicher, megjelenés alatt), a társas identitás elmélete sokkal többet mondott az első két motívumról, mint a harmadikról (lásd még Jost, megjelenés alatt; Jost és Banaji 1994). A szociális dominancia elmélete ugyanakkor, mint látni fogjuk, a második és a harmadik motívumot vizsgálja, ám oly módon, hogy gyakran nem teszi meg a kíváncsot megkülönböztetést közöttük (lásd még Jost és Thompson 2000). Csak a rendszerigazolás elmélete vizsgálja egyértelműen azokat a lehetőségeket, hogy *a)* létezik a fennálló társadalmi rend igazolására irányuló motívum, s hogy *b)* ez a motívum paradox módon olykor azok között a legerősebb, akiket a társadalmi rend a leghátrányosabban érint (lásd pl. Jost és munkatársai 2001).

Mint már láttuk, a rendszerigazolás elmélete sokat merít az igazságos világ elméletéből (Lerner 1980), az igazságtalanság tűrésének kutatásából (Crosby 1984; Jennings 1991; Martin 1986; Tyler és McGraw 1986), valamint az ideológia és a hamis tudat marxista-feminista analíziséből (Eagleton 1991; Elster 1982;

Gramsci 1971; Lukács 1971; MacKinnon 1989). E hatásoknak köszönhetően ennek az elméletnek egyedülállóan jó esélyei vannak, hogy megragadja a státus quo közmegegyezésen alapuló, kollaboratív jellegét. A rendszerigazolás elmélete, valamint a társas azonosulás és a szociális dominancia elméletei közötti fő különbségre utal a fejezet mottójában idézett Havel-részlet is, amelyben a szerző amellett érvel, hogy „a rendszer nem ... az egyik csoport által a másokra rákényszerített társadalmi rend” (144). A teljes bekezdés Havelnél a következő:

„A hatalmi hierarchiában elfoglalt hely meghatározza a felelősség és a büntudat mértékét, ám sem nem jelent korlátlan felelősséget és büntudatot, sem nem ment föl senkit teljesen. Az élet céljai és a rendszer céljai közötti konfliktus nem két, társasan definiált és különálló közösség konfliktusa; s csupán egy nagyon általános (és éppen annyira csupán megközelítőleges) vélekedés hatására gondolhatjuk úgy, hogy a társadalmat fel tudjuk osztani vezetőkre és vezetettekre... A poszttotalitárius rendszerekben a konfliktus frontvonala valójában ott húzódik minden emberben, miáltal a maga módján mindenki egyszerre áldozata és támogatója a rendszernek. Amit a rendszer fogalmán értünk, az tehát nem egy csoport által a másokra kényszerített társadalmi rend, hanem olyasvalami, amely átjárja az egész társadalmat és szerepet játszik annak formálásában...” (Vaclav Havel 1991, 144).

Azt gondolom, hogy a szemügyre vett három elmélet közül a rendszerigazolás elmélete foglalkozik a leginkább explicit módon a jelenségek társadalmi, strukturális vagy rendszerszintű elemzésével (Stangor és Jost 1997), és ez határozza meg leginkább a társadalmi rendet a kollaboratív folyamatok terminusaiban, melyek hatására szinte mindenki a rendszer áldozatává és támogatójává válik. A társas identitás és a szociális dominancia elméletei nem ismerik föl a rendszerigazolás motívumának erejét, elvetik a hamis tudat fogalmát, és hajlamosak a társadalmi rendet olyasvalaminek tekinteni, amit az egyik csoport kényszerít rá a másokra. Mint ki fog derülni, ez a három korlátozás kapcsolatban áll egymással. Ráadásul megakadályozzák, hogy az említett elméletek megfelelően tudjanak magyarázni olyan intuíciónak ellentmondó eredménye-

ket, mint például a jövedelemnek a rendszer és a társadalmi tekintély támogatására gyakorolt, itt is bemutatott hatását.

A társas identitás és a szociális dominancia elméleteinek korlátai

Véleményem szerint a társas identitás és a szociális dominancia elméletei korlátozottan érvényesek, mivel a társadalmi rendet olyasvalamiként fogják föl, amit az egyik csoport rákényszerít a másikra. A perspektivista megközelítéssel (McGuire 1983; 1989; 1997) összhangban azt gondolom, bizonyos mértékig igaz, hogy az egyenlőtlenséget a domináns csoportok tagjai erőltetik rá a többiekre, ám ennek igaz az ellenkezője is: az egyenlőtlenséget az alárendelt csoportok tagjai is elfogadják, igazolják és fenntartják. Amikor a társasidentitás-elméletének képviselői a politikai ideológia témájáról értekeznek, újra és újra azt hangsúlyozzák, hogy a különböző csoportoknak különböző érdekei, céljai és nézetei vannak (Billig 1976; Hogg és Abrams 1988; Reicher és munkatársai 1997), s elsiklanak afölött a tény fölött, hogy az ideológiai nézetek tekintetében legtöbbször konszenzus áll fenn a különböző csoportok között (Sidanius és munkatársai 1996). A társasidentitás-elmélete úgy tűnik, a csoportközi konfliktusok magyarázatában leghatékonyabb (Brown 2000; Hewstone 1989; Hogg és Abrams 1988), magyarul, amikor a felek erősen polarizálódnak, élesen szembeállnak egymással, a csoportok közötti határok pedig világosak és jelentősek (Reicher 1984; Spears és munkatársai 1997; Turner és munkatársai 1987). Mivel az elmélet szinte kizárólag az elemzés egyéni vagy csoportközi szintjén mozog (Stangor és Jost 1997), mindennemű társas viselkedést a „személyközítő” a „csoportközi” viselkedésig terjedő tartományban elhelyezve (Tajfel 1981; Tajfel és Turner 1986), nem képes megmagyarázni azt a tényt, hogy az egyenlőtlenségre épülő társadalmi rendszerek azért maradnak fenn, mert az emberek még akkor is támogatják őket, amikor egy alternatív rendszer jobban szolgálná saját személyes- és csoportérdekeiket (Jost 1995). Ez részben azért van így, mert – mint Tajfel és Turner (1986) állítják (de nem magyarázzák) – az embereknek nehezükre esik a „kognitív alternatívák” elképzelése, részben az iskolázottság hiányosságai miatt,

valamint, véleményünk szerint, részben a status quo racionalizálására készítő szociálpszichológiai szükségletek miatt is.

A szociális dominancia elméletének képviselői a társasidentitás-elmélet alkotóinál jobban meg tudják magyarázni az ideológiai konszenzussal kapcsolatos kérdéseket (Sidanius és munkatársai 1996), nagyrészt azért, mert feltételezik, hogy az emberekben a dominancia mellett a behódolás kinyilvánítására is vannak beépített mechanizmusok (Sidanius és Pratto 1993). Az empirikus kutatások zömét mindazonáltal azzal a céllal végezték, hogy kimutassák, hogy a domináns csoportok tagjainak attitűdjei inkább támogatják a tekintélyi figurákat, a jogi intézményeket és a társadalmi rendet, mint az alárendelt csoportok attitűdjei (Pratto és munkatársai 1994; Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1993; 1999; Sidanius és munkatársai 1996). Amint ismételten hangsúlyozzák, a „hierarchiatámogató” attitűdök leginkább a magas státusú és nagy hatalommal rendelkező csoportok tagjai között elterjedtek, mert az ilyen attitűdök kielégítik a szociális dominancia iránti szükségleteiket. A szociálisdominancia-elmélet tehát úgy képzei el a hierarchiát, mint olyasvalamit, amit a domináns csoportok kényszerítenek rá más, alárendelt csoportokra.

Az erős rendszer-igazolási hipotézis

A rendszer-igazolási elmélet felismeri, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál sokkal inkább keletkeznek konfliktusok az önigazolás, a csoportigazolás, valamint a rendszer igazolása között, mint az előnyös helyzetű csoportokéinál (pl. Jost és munkatársai 2001). Ez azt jelenti, hogy amikor az önigazolásra és a csoportigazolásra irányuló motívumok hozzáférhetősége megnő, a hátrányos helyzetű csoportok tagjai valószínűleg nem bocsátkoznak oly mértékű rendszerigazolásba, mint az előnyös helyzetű csoportok tagjai. Ez a probléma a központi eleme a „hamis tudattal” kapcsolatos polémiának, amelyeket a rendszerigazolás elméletének képviselői fenntartani és újragondolni igyekeznek (Jost 1995; Jost és Banaji 1994). A társasidentitás-elméletének képviselői (pl. Spears és munkatársai 2001; Yzerbyt és munkatársai 1997, 50), valamint a szociális dominancia elméletének képviselői (Sidanius és Pratto 1999, 103–104; Sidanius és munkatársai,

jelen szám) ezzel ellentétben elutasítják a hamis tudat fogalmát, és elhatárolódnak tőle. A rendszerigazolás elméletének hívei, mivel fenntartják azt a marxista-feminista gondolatot, mely szerint az emberek a status quóhoz fűződő ideológiai és pszichológiai kötődésük miatt szenvednek, könnyebben tudják értelmezni a szociál- és a politikai pszichológia intuícióellenes eredményeit (lásd még Jost 1995). A rendszerigazolás nézőpontja például segíthet megértenünk, miért ellenzik általában a gazdaságilag hátrányos helyzetű emberek a jövedelmek újraelosztását (Kluegel és Smith 1986; Lane 1962), miért fogadják el a nők a nemi sztereotípiákat és a hagyományos módon megfogalmazott nemi szerepeket (Eagly és Steffen 1986; Glick és munkatársai 2000; Major 1994), és miért utasítja el a faji és etnikai kisebbségek legalábbis néhány tagja a status quóval szembeni egalitáriánus alternatívákat (Jost és Thompson 2000). A többi elmélet nincs felkészülve ezeknek a jelenségeknek a magyarázatára, valószínűleg azért, mert implicit vagy explicit módon feltételezik, hogy a politikai attitűdök és viselkedés a csoportidentitásból, a párttagságból, etnocentrizmusból, a dominancia iránti szükségletekből, vagy a szimbolikus vagy anyagi önérdék egyéb, egyéni vagy csoportos formáiból származnak (lásd továbbá Green és Shapiro 1994).

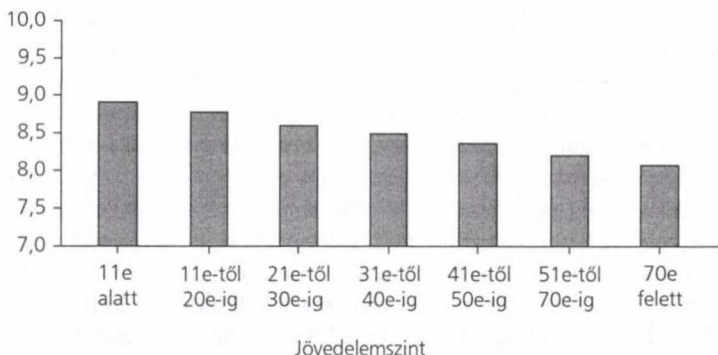
A rendszer-igazolási hipotézis legerősebb változata, mely a kognitív disszonancia elméletének logikájából is merít, azt állítja, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai még inkább hajlanak a status quo támogatására, mint az előnyös helyzetben lévő csoportok tagjai (Jost és munkatársai 2001). Ez a rendszer igazolására irányuló motívum paradox hatása. Jól tudjuk, hogy a kognitív disszonancia kutatói kimutatták: a disszonancia csökkentésének érdekében a társas és fizikai szempontból leginkább deprivált emberekben alakul ki a legerősebb szükséglet saját szenvedésük igazolására (Aronson és Mills 1959; Wicklund és Brehm 1976; Zimbardo és munkatársai 1965). Ezzel analóg módon, ha tényleg létezik a rendszer igazolására irányuló motiváció, melynek funkciója az ideológiai disszonancia csökkentése és a rendszer legitimitásával szembeni fenyegetések kivédése, akkor a rendszer hatásaitól leginkább szenvedő embereknek lesz a legtöbb magyarázni-, igazolni- és racionalizálnivalójuk. Ezt a feltevést egy vizsgálatssorozatban (Jost és munkatársai 2001), valamint egy itt is bemutatandó tanulmányban kezdtük vizsgálni.

Vizsgálatunkhoz az 1991-es „Országos Faji és Politikai Felmérés” adatait használtuk föl, melyeket a Berkeley University of California Survey Research Center hozott nyilvánosságra. Ezek között találtunk olyanokat, melyek segítségével a jövedelem hatását vizsgálhattuk a rendszert igazoló értékek, mint pl. a jogtisztelet, a rendpártiság, és a tekintély támogatásának elfogadására. Az erős rendszer-igazolási hipotézis szerint a viszonylag hátrányos helyzetű csoportok tagjai még az előnyös helyzetűeknél is nagyobb valószínűséggel tartanak fenn a társadalmi rendszert támogató attitűdöket, legalábbis bizonyos körülmények között. Azt jósoltuk tehát, hogy negatív kapcsolat lesz a jövedelem, valamint a tekintély, a jogrend és a rendszer ideológiai támogatása között. Ez a hipotézis ellentmond a társas identitás és a szociális dominancia elméleteinek, valamint az egyéni vagy kollektív önérdeket hangsúlyozó más elméleteknek is.

A kutatásban 1726 fehér (776 férfi, 940 nő), és 179 fekete amerikai (78 férfi, 101 nő) vett részt Alaszka és Hawai kivételével valamennyi amerikai államból. Annak mérésére, hogy mennyire támogatták a választadók ideológiailag a rendszert és a társadalmi tekintélyeket, a felmérésben szereplő kérdések közül kettőt használtunk. A választadókat arra kérték, jelöljék 1–10-ig terjedő skálán, „személy szerint mennyire fontosak nekik” bizonyos értékek („a törvény és a rend megszilárdítása”, valamint „a tekintély tisztelete”). Ez a két tétel egy olyan, az amerikaiak politikai attitűdjait és irányultságát vizsgáló, országos, telefonon és postai úton végzett felmérésben szerepelt, amelyben demográfiai és jövedelmi adatokat is felvettek (nemi és faji hovatartozás, illetve pl. „Milyen jövedelmi kategóriába tartozik Ön?”).

Hogy megvizsgáljuk, a hátrányos helyzetű csoportok tagjai nagyobb jelentőséget tulajdonítottak-e a rendszer melletti értékeknek – a tekintély tiszteletének vagy a törvény és a rend szigorításának –, mint az előnyös helyzetű csoportok tagjai, összehasonlítottuk az alacsony jövedelmű megkérdezettek válaszait a magas jövedelműekéivel. Mindkét értékkel kapcsolatos kérdés („a tekintély tisztelete” és „a törvény és a rend szigorítása”) válaszátla-gaira lineáris regresszioelemzést végeztünk a választadók jövedelmi csoportjával mint független változóval. Az eredményekben szignifikáns negatív lineáris hatás volt megfigyelhető, vagyis az alacsony jövedelmű választadók inkább támogatták a törvényt és a

Személyes fontosság

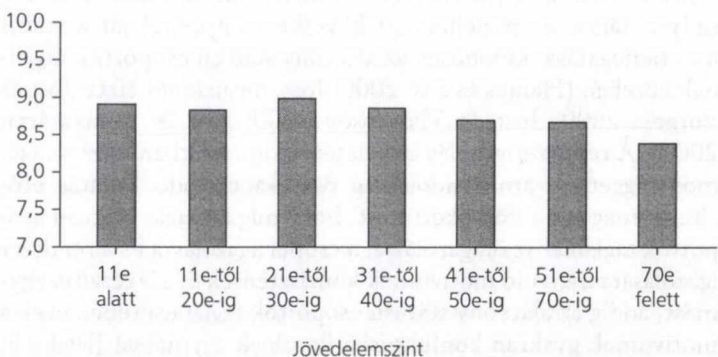

1. ábra. A törvény és rend szigorításának tulajdonított fontosság a válaszadó jövedelemszintjének függvényében

rendet ($B = -0,120$, $t = -5,280$, $df = 1897$, $p < 0,001$), és a tekintélyt általában ($B = -0,82$, $t = -3,60$, $df = 1895$, $p < 0,001$), mint a magas jövedelmű válaszadók. Az átlagokat a jövedelem szintjének függvényében az 1. és a 2. ábra mutatja. Az eredmények arra utalnak, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai nagyobb valószínűséggel támogatják az őket hátrányosan érintő rendszert, mint az előnyt élvező csoportok tagjai.

Nem állítom, hogy a jövedelem, valamint a rendszer és a társadalmi tekintély iránti támogatás közötti negatív összefüggés

Személyes fontosság

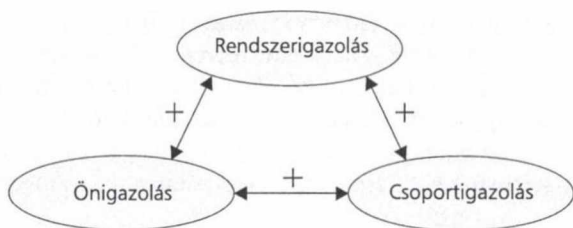

2. ábra. A tekintély tiszteletének tulajdonított fontosság a válaszadó jövedelemszintjének függvényében

mindig fennállna. Az ilyen jellegű bizonyítékok (lásd még Jost és munkatársai 2001) közvetlenül ellentmondanak a társasidentitás-elmélet és a szociálistominancia-elmélet azon feltevéseinek, melyek szerint a társadalmi és politikai attitűdökben a csoporttagság tükröződik, illetve hogy a hegemoniát élvező csoportok vezető ideológiai szerepet töltenek be a társadalmi rend fennmaradásának kikényszerítésében. Az, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai (legalábbis bizonyos körülmények között) másoknál nagyobb valószínűséggel igazolják a rendszert, konzisztens a gondolattal, mely szerint igyekeznek csökkenteni disszonanciájukat, amiért olyan rendszer résztvevői, amely nélkülözésre kárkoztatja őket. Konzisztens azzal az elképzeléssel is, hogy a jövedelem, az iskolázottság és a lehetőségek hiányosságai valamelyest elősegítik a tekintélyelvű attitűdök kialakulását (Adorno és munkatársai 1950; Altemeyer 1998) és annak a létrejöttét is, amit a marxista-feminista irodalomban „hamis tudatnak” neveznek (Cunningham 1987; Kluegel és Smith 1986; MacKinnon 1989).

Az önigazolás, a csoportigazolás és a rendszer igazolása közötti konfliktusok

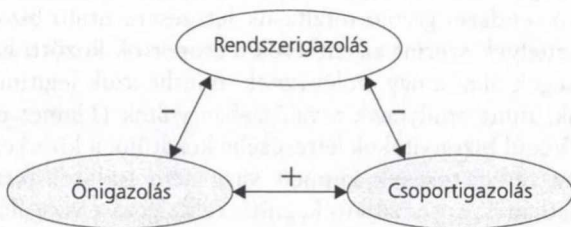
A rendszerigazolás elmélete az első olyan megközelítés, amely világosan megkülönbözteti az önigazolást, a csoportigazolást és a rendszerigazolást három motívumát. Ebből kifolyólag vezető szerepre tett szert még elődeivel szemben is annak felderítésében, milyen társas és pszichológiai következményekkel jár a status quo támogatása, különösen az alacsony státusú csoportok tagjainak körében (Haines és Jost 2000; Jost, megjelenés alatt; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000; Jost és munkatársai 2001). A rendszerigazolás elméletével kapcsolatban végzett számos független, ám gondolatilag összekapcsolódó kutatás erősítette meg azt a következtetést, hogy míg a magas státusú csoportok tagjainál az önigazolásra, a csoportigazolásra és a rendszer igazolására irányuló motívumok konzisztensek és kiegészítik egymást, addig az alacsony státusú csoportok tagjai esetében ezek a motívumok gyakran konfliktusba kerülnek egymással (lásd a 3. és 4. ábrákat). Amint Jost és Burgess (2000, 5. fejezet) például kimutatta, az alacsony státusú csoportok tagjai nagyobb atti-

3. ábra. A magas státusú csoportok tagjai között az önigazolás, a csoportigazolás és a rendszerigazolás motívumai kiegészítik egymást

tüdinális ambivalenciát (vagyis pszichológiai konfliktust) éltek át saját csoportjukkal kapcsolatban, mint a magas státusú csoportok tagjai. A perspektivista szemlélet szerint itt a konfliktusban álló vagy ellentétes motívumok (ambivalencia formájában történő) belső összebékítése zajlik (McGuire 1989). Azt találjuk továbbá, hogy a rendszerigazolás fokozottabb mértéke az ambivalencia fokozódásával jár együtt az alacsony státusú csoportok tagjainál, akiknél ez a konfliktus súlyosabb, mint a magas státusú csoportok tagjainál, akiknek számára ezek a szükségletek konzisztensek és megerősítést nyújtanak.

Arra is utalnak bizonyítékok, hogy a fent idézett példákhoz hasonlóan a hátrányos helyzetű csoportok tagjai ideológiailag akkor is támogatják a status quót, ha az önértékelésük és saját csoportjuk értékelésének rovására megy. Jost és Thompson (2000) kutatásai azt mutatják, hogy a gazdasági természetű rendszerigazolás és az egyenlőséggel szembeni általános ellenállás alacsony önbecsüléssel, fokozott neuroticitással és a külső csoport fokozott előnyben részesítésével járnak együtt a fekete választadónál. Ugyanezek a rendszerigazolással kapcsolatos változók az önérté-

4. ábra. Az alacsony státusú csoportok tagjai között az önigazolás, a csoportigazolás és a rendszerigazolás motívumai között konfliktus van

kelés és a saját csoport előnyben részesítésének fokozódásával, valamint a neuroticitás (vagy bűntudat) csökkenésével járnak együtt a fehérek körében. Az eredmények tehát azt jelzik, hogy a rendszerigazolás pozitívan kapcsolódik az önigazoláshoz és a csoportigazoláshoz a magas státusú csoportoknál, ám negatívan az alacsony státusúaknál (lásd még Jost és munkatársai, megjelenés alatt).

A rendszerigazolással kapcsolatos más kutatások olyan helyzeti és egyéni különbségekkel kapcsolatos változókat azonosítottak, amelyek a saját csoport előnyben részesítésének csökkenéséhez (és a külső csoport előnyben részesítésének növekedéséhez) vezetnek alacsony státusú csoportok esetében, feltehetőleg azért, mert összefüggésben állnak a rendszerigazolás magasabb szintjével. Az ilyen változók között szerepelnek olyanok, mint pl. a rendszer észlelt legitimitása (Jost, megjelenés alatt; Jost és Burgess 2000), a rendszert érő fenyegetés (Jost és Kivetz 2000), valamint a jobboldali ideológiai irányultság, mint személyiségváltozó (Jost és munkatársai 2001). Az itt bemutatott munka tehát a társas identitás és a szociális dominancia elméleteinél jobban magyarázza a külső csoport előnyben részesítését. Azt találtuk például, hogy Izraelben az ország berendezkedésével szembeni ideológiai fenyegetés hatására a magasabb státusú askenázi zsidók gyakrabban keresték a bűnbakot a szefárdok között, míg az alacsonyabb státusú szefárd zsidók ugyancsak gyakrabban képeztek bűnbakot saját csoporttársaikból (Jost és Kivetz 2001). A rendszerrel szembeni kritika tehát mind a magas, mind az alacsony státusú csoportok tagjaiból a rendszer legitimitását és stabilitását támogató védekező reakciót vált ki. Ez ismét csak arra utal, hogy a status quo igazolására irányuló motívum jelen van a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál is, s ez ugyancsak konzisztens az emlékezetben jelenlévő rendszerigazoló torzítások létezésére utaló bizonyítékokkal, melyek szerint az emberek a csoportok közötti hatalmi különbségek okaira úgy emlékeznek, mintha azok legitimebbek volnának, mint amilyenek a valóságban voltak (Haines és Jost 2000). Végül bizonyítékok keresésébe kezdtünk a külső csoport előnyben részesítésének implicit vagy nem tudatos formáival kapcsolatban is, automatikus kognitív feldolgozást vizsgáló, illetve nem beavatkozó viselkedéses mérőeszközök segítségével (Jost és munkatársai 2000). Az elvégzett kutatások alapján azt mond-

hatjuk, hogy az emberek nemcsak saját maguk és saját csoportjuk tagjai iránt motiváltak kedvező attitűdök fenntartására, mint ahogy azt a társas identitás elmélete feltételezi (Hogg és Abrams 1988; Tajfel és Turner 1986; Turner 1975), hanem motiváltak arra is, hogy kedvező attitűdjeik legyenek a fennálló társadalmi rendszerrel és a status quóval kapcsolatban. A rendszer szintjén lévő attitűdök jóval szélesebb értelemben moderálják a saját csoport státusának a sajátcsoport-preferenciára gyakorolt hatását, mint ahogy azt a társasidentitás-elméletének képviselői gondolták (Ellemers és munkatársai 1993; Tajfel 1978; Turner és Brown 1978). Már jelenleg is elegendő bizonyítékunk van, hogy azt mondhassuk: a rendszerigazoló attitűdök fokozzák a saját csoport előnyben részesítését a magas státusú csoportok tagjai, és csökkentik az alacsony státusú csoportok tagjai körében.

A rendszerigazolás elmélete integratív (Jost és munkatársai 2001) és perspektivista (McGuire 1989; 1997) elmélet. Nem állítom tehát, hogy a rendszer-igazolási elmélet helyes, a többi elmélet pedig helytelen. A rendszerigazolás elmélete szándékom szerint magában foglalja mindazokat a motívumokat és tendenciákat, amelyeket más elméletek azonosítottak (pl. az énmegerősítést és a saját csoport előnyben részesítését), és épít is ezekre a fogalmakra, ugyanakkor fel is tárja ezen motívumok, tendenciák és elméletek korlátait. A jelen tanulmány hátralévő részében néhány olyan kérdést fogunk tisztázni, amelyekben a rendszer-igazolási elmélet és a másik két nézőpont azonos, illetve eltérő álláspontot foglal el. Először a rendszer-igazolási elmélet és a társasidentitás-elméletének viszonyát, majd a rendszerigazolás és a szociális dominancia elméleteinek viszonyát fogom megtárgyalni.

A TÁRSAS IDENTITÁS ÉS A RENDSZERIGAZOLÁS ELMÉLETEINEK KAPCSOLATA

Mint fentebb már megjegyeztük, a társas identitás elmélete igen fontos előfutára a rendszerigazolás elméletének, nagyrészt azért, mert összekapcsolja az elemzés egyéni és kollektív szintjeit, mert megpróbálja történelmi, kulturális és politikai kontextusba helyezni a személyközi és csoportközi viselkedést, és kísérleti úton közelíti meg a csoportközi viszonyok és a társadalmi szerkezet ta-

nulmányozását (lásd még Jost 2001). A társas identitás és a rendszerigazolás elméletei között ezen kívül még legalább három egyértelműen közös pont létezik, amelyeket a második táblázatban sorolunk föl.

2. táblázat. Amiben a társas identitás elmélete és a rendszerigazolási elmélet egyetért

1. Az a cél, hogy a laboratóriumban a társadalom (és a csoportközi viszonyok) kicsinyített mását hozzuk létre (pl. Jost, megjelenés alatt; Tajfel 1981; Tajfel és Turner 1986).
2. Kísérlet az egyéni-, a csoport- és (valamennyire) a rendszer szintű elemzés összekapcsolására és a viselkedés történeti, kulturális és politikai kontextusba helyezésére (Doise 1986; Hogg és Abrams 1988; Reicher 1984; Reicher és munkatársai 1997; Stangor és Jost 1997; Tajfel 1978; 1981).
3. A csoportok közötti hatalmi és státusviszonyok befolyásolják a társas észlelést és a csoportközi viszonyok további alakulását (Jost és Banaji 1994; Ng 1980; Sachdev és Bourhis 1987; 1991; Tajfel 1978 1981; Wright és munkatársai 1990).
4. A figyelem középpontjában a legitimitás és a stabilitás észlelése áll mint az ideológia és a csoportközi viszonyok meghatározója (Ellemers 1993; Jost, megjelenés alatt; Jost és munkatársai 2001; Spears és munkatársai 2001; Tajfel 1978; Turner és Brown 1978).
5. A sztereotípiák a domináns csoportok érdekeit szolgálják a többi csoporttal szemben (Hogg és Abrams 1988; Jost és Banaji 1994; Tajfel 1981).

Amiben a társas identitás és a rendszerigazolás elméletei egyetértenek

Először is, a társas identitás elmélete a csoportközi viszonyokkal kapcsolatban olyan szociálpszichológiai nézőpontot kínál, mely szerint a státusbeli és hatalmi különbségek befolyásolják azt, hogy hogyan látják a csoportok tagjai önmagukat, saját csoportjukat és más csoportokat (Ng 1980; Sachdev és Bourhis 1987; 1991; Tajfel 1978), ez a látásmódjuk pedig az elmélet szerint hatással van a csoportok közötti kapcsolatok jövőbeni alakulására, valamint magának a társadalmi rendszernek a stabilitására is (Tajfel és Turner 1986; Wright és munkatársai 1990). A társas-identitás-elmélete tehát több értelemben is megtette az első lépéseket azon a területen, amelyen a szociális dominancia és a rendszerigazolás elméletei is megpróbálják megvetni a lábukat.

Másodszor, az elmélet szerint a saját, illetve a külső csoport előnyben részesítésében szerepet játszanak olyan ideológiai tényezők is, mint például a státusrendszer legitimitásának és stabilitásának észlelése (Ellemers és munkatársai 1993; Spears és munkatársai 2001; Tajfel és Turner 1986; Turner és Brown 1978). Pontosabban, a társas identitás elmélete volt a csoportközi viszonyok első olyan pszichológiai elmélete, amely kölcsönvette a legitimitás és a stabilitás fogalmait az olyan szociálpszichológiai művekből, mint például Berger és Luckmann (1966) *The Social Construction of Reality*, vagy Hirschmann (1970) *Kivonulás, tiltakozás, hűség* című munkája, amelyeket viszont a marxista vagy posztmarxista szociológia befolyásolt. Hogy ezek a fogalmak központi és kulcsfontosságú szerepet játszanak a különböző társadalmi státussal rendelkező csoportok viszonyainak megértésében, az valószínűleg olyan előfeltevés, amelyet mind a társas identitás, mind a szociális dominancia, mind a rendszerigazolás elméleteinek képviselői osztatnak.

Harmadszor, az a gondolat, mely szerint a társas csoportok ideológiákat fejlesztenek ki más csoportokkal szembeni versengésük igazolására (pl. Tajfel 1981), a domináns csoportok ideológiáinak meggyőző erejét hangsúlyozó nézőpontokkal (pl. Gramsci 1971) együtt segít megmagyarázni, miért támogatják az anyagi és társadalmi egyenlőtlenségeket igazoló sztereotípiákat és egyéb eszméket még az alárendelt csoportok tagjai is (Hogg és Abrams 1988; Jost és Banaji 1994). Véleményem szerint tehát a rendszerigazoló ideológiák társadalmi jelenléte nagyrészt abból fakad, hogy a domináns csoportok tagjai megpróbálják racionalizálni és megmagyarázni saját csoportjuk dominanciáját. Ez pedig a Tajfel (1981) által is azonosított csoportigazolási funkciónak felel meg, ami nem más, mint: „a külső csoportokkal szemben elkövetett vagy tervezett akciók igazolása” (156).

Elfogadom tehát, hogy a rendszerigazolás számos példája visszavezethető a csoportigazolásra. Tajfel magyarázata (1981) ugyanakkor nem teljes, mivel alábecsüli a rendszernek az emberi viselkedésre gyakorolt szabályozó és determináló hatását, s mivel figyelmen kívül hagyja az alárendelt csoportok tagjaiban meglévő rendszer-igazolási motívumot (Jost és munkatársai 2001). Mivel az emberek motiváltak arra, hogy világukat legitimnek, racionálisnak és tisztességesnek higgyék, a rendszer fenntartása olyan

kollaboratív folyamat, melyet magának a rendszernek a strukturális kényszerei hoznak mozgásba. Amint Havel (1991) megfogalmazza, „Az egyének megerősítik a rendszert, beteljesítik a rendszert és maguk alkotják a rendszert, az egyének összessége maga a rendszer” (136). Éppen ezért csak részben pontos, ha „a társadalmat az uralkodók és az uraltak csoportjaira osztjuk” (Havel 1991, 144). A társadalmi rendszerben meglévő egyenlőtlenség legitimizációját és stabilizációját a rendszer folyamataként kell felfognunk, s nem csupán csoportok közti konfliktusként.

Amiben a két elmélet nem ért egyet

A rendszerigazolás elmélete számára a társasidentitás-elméletének korlátai inkább kiindulópontot, mint végpontot jelentenek (lásd még Jost, megjelenés alatt; Jost és Banaji 1994). Ezért, valamint azért is, mert a perspektivisták a pluralizmust részesítik előnyben (McGuire 1973; 1989; 1997), nem értek egyet Reicherrel (megjelenés alatt), amikor azt állítja, hogy nincs szükség a szociális dominancia vagy a rendszerigazolás elméleteire, mivel a társasidentitás-elméletének formájában már van egy jó magyarázatunk. A társasidentitás-elméletével szembeni ellenérzéseim nagyrészt – ha nem is kizárólag – abból erednek, hogy ez az elmélet minden emberi viselkedést egy „kontinuum” mentén helyez el, amely az egyénitől a csoportazonossáig, az „önkategorizációtól” az „csoportkategorizációig”, vagy a „személyközi viselkedéstől” a „csoportközi viselkedésig” terjed (Tajfel 1981; Turner és munkatársai 1987). Ennek eredményeképpen a társasidentitás-elmélet képviselői viszonylag kevés figyelmet szenteltek az emberi viselkedést érő rendszer szintű vagy strukturális hatásoknak (lásd még Stangor és Jost 1997). Ez nem azt jelenti, hogy a társasidentitás-elméletének képviselői megfeleltek volna az olyan témákról, mint az ideológia, a mítosz, vagy a társadalom. Korábban is elismertem, hogy Tajfel (1981 1982b; 1984b) kiterjedt munkásságában megemlékezik ezekről a kérdésekről, mint ahogy egyes követői is írnak róluk.

A probléma az, hogy a rendszerrel vagy a struktúrával kapcsolatos kérdéseket általában a csoportérdek és a csoportidentitás felől, illetve néha az egyéni szükségletekhez és képességekhez kap-

csolódóan közelítik meg. Az effajta szubjektivista elmélet azonban gyakran megfeledkezik a társadalmi rendszer strukturális, objektív következményeiről (lásd különösen Turner 1982). Nem elegendő, ha a társadalmi rendszert egyszerűen egy nagyobb vagy inkluzívabb saját csoportként fogjuk föl, illetve ha a rendszer hatásait csupán az azonosulás szubjektív folyamatainak keresztül szemléljük. Ezzel kapcsolatban valójában két kritikát is megfogalmazhatunk: *a)* az elmélet kiterjed az elemzés egyéni és csoportszintjeire, ám elhanyagolja a rendszer szintjét; *b)* az elmélet foglalkozik az azonosulás szubjektív folyamataival, ám alábecsüli a rendszerek és struktúrák objektív hatásait (lásd még Stangor és Jost 1997). Véleményem szerint ennek következtében a társas identitás elmélete elsiklik a rendszerigazolás kollaboratív folyamatára ható strukturális kényszerekről (melyek bizonyos esetekben az egyén szubjektív vágyai és óhajai ellenében működnek). Ráadásul, feltehetően alábecsüli a domináns ideológia (például a meritokratikus nézetek) azon erejét, hogy az megragadja az olyan emberek képzeletét is, akiknek pedig nem szolgálja igazán sem egyéni, sem csoportos érdekeit. Az ideológia oly módon elégíti ki a rendszerigazolásra irányuló motívumokat, hogy lehetővé teszi az emberek számára, hogy higgyenek az olyan dédelgetett hazugságokban, melyek szerint a status quo igazságos, legitim, igazolható így lényegében elfogadható.

A társadalmi rendszer objektív következményeinek figyelmen kívül hagyásával kapcsolatos általános észrevételeinkből számos konkrétabb bírálat is következik. Mint a rendszer-igazolási elmélet eredeti megfogalmazásában érveltünk (Jost és Banaji 1994), ma is úgy gondolom, hogy a társas identitás elmélete túlhangsúlyozza a saját csoport előnyben részesítésének általános elterjedtségét egyfajta alapvető, általánosan emberi motívumként vagy feltételként kezelve azt (Spears és munkatársai 2001), és alábecsüli a rendszerigazolásra irányuló motívumokat – amit pedig McGuire (1973; 1989; 1997) perspektivizmusának szellemében aligha fogadhatunk el. Reicher (megjelenés alatt) és mások (pl. Spears és munkatársai; 2001) ugyan azt gondolják, hogy mindez csupán az ő nézőpontjuk félreértéséből fakad, és hogy a társas identitás elmélete elsősorban nem a saját csoport javára történő torzítás elmélete, az elmélet tényleges alkalmazása és képviselőinek kutatási gyakorlata alapján mégis úgy látom, hogy azt egyol-

3. táblázat. A saját, illetve a külső csoport előnyben részesítésére történő utalások a társas azonosulással és a csoportközi viszonyokkal kapcsolatban 1981–2000 között megjelent könyvek tárgymutatóiban

Könyv (év)	A saját csoport előnyben részesítése / A saját csoport javára történő torzítás	A külső csoport előnyben részesítése / A külső csoport javára történő torzítás
Turner és Giles (1981)	21	0
Tajfel (1984, mindkét kötet)	6	0
Turner, Hogg, Oakes, Reicher és Wetherell (1987)	8	0
Brown (1988, első kiadás)	24	0
Abrams és Hogg (1990)	13	8*
Oakes, Haslam és Turner (1994)	7	1
Taylor és Moghaddam (1994, második kiadás)	5	0
Stephan és Stephan (1996)	3	0
Spears, Oakes, Ellemers és Haslam (1997)	38	3
Seikides, Schopler és Insko (1998)	6	0
Brown (2000, második kiadás)	11	0
Összesen	142	12
Könyvenkénti átlag	12,9	1,1

*Ezek az utalások mind a Hinkle és Brown (1990) által írt fejezetből valók.

dalúan az etnocentrizmus magyarázatára használták. A társas-identitás-elméletének egyoldalúságát illusztrálendő, a 3. táblázatban számos, a társas identitással és a csoportközi viszonyokkal foglalkozó könyvet soroltam föl, összehasonlítva a „saját csoport javára történő torzítás” és a „saját csoport előnyben részesítése” fogalmaira vonatkozó tárgymutatóbeli címszavak számát a „külső csoport javára történő torzítás” és a „külső csoport előnyben részesítése” fogalmaira vonatkozó címszavak számával. Mint láthatjuk, az 1981 és 2000 között megjelent 11 könyvben a tárgymutatóban 142 címszó vonatkozott a saját csoport, és 12 címszó a külső csoport előnyben részesítésére – és 8 ez utóbbiak közül is egyetlen, a Hinkle és Brown (1990) által írt fejezetből származik. Véleményem szerint ez az egyoldalúság nem véletlen. Az elmélet sokkal kidolgozottabb magyarázó fogalmakat tartalmaz a kedvező

társas identitásért folytatott harcot, mint a status quo igazolására irányuló motívumot illetően, bár elismerem, hogy bizonyos mértékig Tajfel (1981) és mások is megemlítették mindkét motívum létezését.

Második bírálatom szerint az elmélet rugalmassága (vagy ahogy egyesek mondhatnák, bizonytalansága) lehetővé teszi, hogy képviselői igen fontos területeken egymásnak homlokegyenest ellentmondó előrejelzéseket tegyenek, mint például a csoport viszonylagos státusának a saját vagy a külső csoport előnyben részesítésére gyakorolt hatásával kapcsolatban (Brown és Wade 1987; Sachdev és Bourhis 1984). Egyes kutatók például azt feltételezték, hogy az alacsony státusú kisebbségi csoportok erősebb diszkriminációt alkalmazznak, mint a magas státusú csoportok (Branthwaite és Jones 1975; Brewer 1979; Sachdev és Bourhis 1984). Sachdev és Bourhis (1984) például a következőképpen érvelnek:

„...mivel a kisebbségi csoporthoz tartozás az egyént viszonylag bizonytalan és negatív társas identitással ruházza fel, a kisebbségek várhatóan diszkriminatívabbak és kevésbé tisztességesek a többi csoporttal szemben, mint a többség. [A társasidentitás-elmélete szerint] a diszkrimináció a pozitív társas identitás elérését (vagy megtartását) szolgálja. Ezzel ellentétben, mivel a többségi csoporthoz való tartozás ehhez képest biztonságos és pozitív társas identitást kínál, a többség megengedheti magának, hogy tisztességes legyen a kisebbségekkel szemben” (47, kiemelés tőlem J. J.).

Bár a fenti bekezdésben összekeveredik a társadalmi státus és a számbeli fölény (amint az a való életben is gyakran megtörténik), két állítással találkozunk benne: *a)* a fenyegetett társas identitás (például az alacsony státusú csoportok tagjainak identitása) a saját csoport fokozott előnyben részesítéséhez vezet; valamint *b)* a biztonságos társas identitással rendelkező emberek (például a magas státusú csoportok tagjai) tisztességesek a külső csoporttal szemben, esetleg akár nagylelkűen előnyben is részesítik azt (lásd még Brewer 1979; Mummendey és Simon 1989; Spears és Manstead 1989; van Knippenberg 1984).

A legtöbb kutatás azonban mindennek az ellenkezőjét mutatta ki, nevezetesen, hogy az alacsony státusú csoportok inkább a kül-

ső csoport, a magas státusúak pedig inkább a saját csoport előnyben részesítésére hajlanak (Jost és Banaji 1994; Sidanius és Pratto 1999). Az eredmények tehát ellentmondanak a társasidentitás-elméletéből egyértelműen következő előrejelzéseknek. Talán ez az oka, hogy Sachdev és Bourhis (1984) negatív kapcsolatot jósolnak a saját csoport státusa és a saját csoport javára történő torzítás mértéke között, míg ugyanők (1987) ugyanezt a kapcsolatot később már pozitívnak feltételezik. Mindkét hipotézist úgy fogalmazták meg, mint ami a társasidentitás-elméletéből következik. A perspektivista elméletalkotók nem ellenzik, hogy egy elméletből ellentétes előrejelzések következzenek, amennyiben az ellentétes hatásokat különböző mediáló vagy moderáló változókkal lehet magyarázni (McGuire 1983; 1989; 1997). A probléma az, hogy a társasidentitás-elméletének a csoportstátus és a saját csoport előnyben részesítése közötti kapcsolatról szóló magyarázata nem dialektikus, hanem hiányos és inkonzisztens.

A társasidentitás-elméletét, legalábbis részben, annak az eredetileg váratlan eredménynek a magyarázatára fejlesztették ki, mely szerint a laboratóriumban létrehozott, interakciós történettel nem rendelkező „minimálcsoportok” tagjai előnyben részesítették a saját csoportot a társas sztereotípiák, a teljesítményértékelés és az erőforrások elosztása tekintetében (Tajfel és Turner 1986). Nagyrészt Festinger társas összehasonlítás elméletére alapozva amellet érveltek, hogy mivel az embereknek szükségük van önmaguk kedvező értékelésére, és mivel a csoporttagság az énfogalom fontos összetevője, az emberek hajlamosak saját csoportjukat kedvezőbben értékelni, mint más csoportokat (Tajfel és Turner 1986; Turner 1975). A társas indentitás elméletének legalábbis néhány változata szerint tehát létezik egyfajta általános hajtóerő, mely a saját csoport és a releváns külső csoportok közötti kedvező kimenetelű összehasonlításra, s ezáltal az egyéni és kollektív önértékelés javítására irányul (Hogg és Abrams 1988; Mullen és munkatársai 1992; Tajfel és Turner 1986).

Mindazonáltal egyetértek Spearsszel és munkatársaival (2001), valamint Reicherrel (megjelenés alatt) abban, hogy a társas identitás elmélete elfogadható kérdéseket fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy hogyan és mikor „teszik belsővé” az alacsony társadalmi helyzetű csoportok állítólagos alacsonyabbrendűségüket, és mikor próbálják megváltoztatni azt (Ellemers és munkatársai

4. táblázat. Amiben a két elmélet nem ért egyet: A társasidentitás-elmélet kritikája

1. A gyakorlatban a saját csoport előnyben részesítését hangsúlyozza és elhanyagolja, vagy figyelmen kívül hagyja a külső csoport előnyben részesítését (Hewstone és Ward 1985; Jost és Banaji 1994; Sidanius 1993).
2. Egymásnak ellentmondó előrejelzésekre vezethet a státussal és a saját, illetve a külső csoport előnyben részesítésével kapcsolatban (Hinkle és Brown 1990; Jost, megjelenés alatt; Mlicki és Ellemers 1996).
3. Az ellenazonosulás nem magyarázza az alacsony státusú csoportok tagjainak külsőcsoport-preferenciáját, és nem is szükséges előfeltétele annak (Hinkle és Brown 1990; Jost, megjelenés alatt; Mlicki és Ellemers 1996).
4. A tulajdonságrelevancia hatásai a státuskülönbségek területspecifikus magyarázatának tudhatók be és nem az olyan társas azonosulási folyamatoknak, mint amilyen a társas kreativitás (Glick és munkatársai 2000; Jost, megjelenés alatt; Lane 1962).
5. Nincs elméletileg kielégítő magyarázata, miért észlelnék az alacsony státusú csoportok tagjai a rendszer legitimitását és stabilitását, amikor az saját csoportjuk érdekeivel ellentétes (Hinkle és Brown 1990; Jost, megjelenés alatt).
6. Nem világos, miért korlátozná (vagy írná elő) a „társas valóság” a legitimitás és a stabilitás észlelését egy olyan elmélet kontextusában, amely a csoportközi attitűdök és vélekedések énkiszolgáló illetve csoportot kiszolgáló jellegét hangsúlyozza (Ellemers és munkatársai 1997; Spears és munkatársai 2001).
7. Az empirikus kutatás keveset foglalkozott az ideológiai és a rendszerszintű jelenségekkel, ehelyett inkább az egyéni és a kollektív önbecsülésnek, a saját csoporttal való azonosulás szintjének és az önkategorizáció folyamatainak vizsgálatára összpontosított (Abrams és Hogg 1990; 1999; Brown 2000; Oakes és munkatársai 1994; Spears és munkatársai 1997; Turner és munkatársai 1987).

1993; Spears és Manstead 1989; Turner és Brown 1978; van Knippenberg 1984; Wright és munkatársai 1990). A hivatkozott irodalomban több lehetséges magyarázatot is találhatunk arra a jelenségre, hogy az alacsony státusú csoportok előnyben részesítik a külső csoportot. Az egyik magyarázat az alacsony státusú csoportok tagjainak azon hajlamára összpontosít, hogy ellenazonosuljanak saját csoportjukkal és szubjektíven azonosuljanak a magasabb státusú külső csoportokkal. Egy másik magyarázat megkülönbözteti a státuskülönbségekkel kapcsolatban „relevánsnak” és „irrelevánsnak” tekintett összehasonlítási dimenziókat (van Knippenberg 1984). Egy másik tanulmányomban már mind-

két fenti magyarázatot bíráltam elméleti és empirikus alapon is, amely bírálat részleteit ehelyütt nem kívánom megismételni (Jost, megjelenés alatt). A főbb gondolatokat a 4. táblázat szemlélteti, az itt bemutatott egyéb bírálatokkal együtt.

Egy itt tárgyalt további probléma a „társas valóság” (Ellemers és munkatársai 1997; Hogg és Abrams 1988; Spears és munkatársai 2001) fogalmával kapcsolatos, melyet a társasidentitás-elméletének képviselői annak magyarázatára alkalmaznak, hogy miért konszenzuális olyan gyakran a legitimitás és a stabilitás észlelése egy adott rendszerben. Az elmélet azonban sajnos nem képes megmagyarázni, hogy a legitimitással és a stabilitással kapcsolatos ideologikus állásfoglalások miért lépezhetik kevésbé nyílt vita tárgyát, és miért hatnak rájuk kevésbé az etnocentrikus torzítások, mint az a társas identitás elméletének keretei között tanulmányozott egyéb vélekedésekről elmondható. Megdöbbenő, hogy a társas identitás elméletének hatására, mely nagymértékű torzítást és elfogultságot feltételez az attribúciós folyamatokban (Cooper és Fazio 1986; Hewstone 1990), a kutatók olyan fogalmat alkalmaznak magyarázatként az alacsony státusú csoportok külsőcsoport-preferenciájára, mint a társas valóság vitathatatlan-sága. Ez az álláspont elismeri a rendszerigazolás jelenségének létezését, a magyarázat azonban meglehetősen passzív: ezek szerint az emberek akkor látják a rendszert legitimnek és stabilnak, amikor nincs más választásuk vagy „alternatívájuk”. A rendszerigazolás elmélete azonban ezzel szemben a status quóval szembeni alternatívák aktív szociális, kognitív és motivációs kizárására vagy elutasítására összpontosít (lásd még Haines és Jost 2000; Jost, megjelenés alatt), valamint arra, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai motiváltak arra, hogy a rendszert legitimitással és stabilitással ruházzák fel (Jost és munkatársai 2001; Jost és munkatársai 2001).

A történeti visszatekintés azt mutatja, hogy maga Tajfel is felismerte a társasidentitás-elmélet ezen korlátainak némelyikét. A saját illetve a külső csoport előnyben részesítésével kapcsolatban például a következőket írta:

„A 'magasabb rendű' és az 'alacsonyabb rendű' csoportok közötti ezen aszimmetriát bizonyos mértékben már felismerte a csoportközi viszonyok társas identitás-központú megközelíté-

se, mely azonosította a státusban különböző csoportok tagjai által a megkülönböztettség elérésére alkalmazott különböző stratégiákat ... Ez azonban még nem elég ..." (Tajfel 1984, 700, kiemelés tőlem).

Másutt pedig az igazságosság észlelésének jelentőségére hívta fel a figyelmet annak megértéséhez, hogy mikor fogadják, illetve utasítják el a társadalmi rendszert a különböző csoportok tagjai:

„A társadalmi igazságosság kutatásával kapcsolatban fontos elvárás, hogy részletesen magyarázza meg a társadalmi mítoszok és az igazságtalanság általános elfogadása közötti kapcsolatokat, és hogy a vizsgálatok során próbálja meg azonosítani mindazokat a szociálpszichológiai feltételeket, melyek hozzájárulhatnak az elfogadás ezen mintázatainak felszámolásához” (1982, 164).

Úgy tűnik, Tajfel itt az igazságosság kutatóira hagyná annak meghatározását, hogy mikor igazolják az emberek a rendszert és mikor nem. Úgy látom, hogy a „mítosz” szó használata itt a hamis tudat elméletének szükségességére utal. Mindezek nyilvánvalóan igen fontos alkotóelemei a rendszer-igazolási elméletnek, amelynek implikációit még ma is fejlesztik és tesztelik a most kialakuló kutatási paradigmákban (lásd még Jost, megjelenés alatt; Jost és munkatársai 2001).

Tajfel 1982-ben bekövetkezett korai halála jelentősen visszavetette a társas identitás elméletét az ambiciózus elméleti és empirikus célok elérésében (Robinson 1996). Az elmélet befolyása továbbra is nagyon erős maradt, ám az utóbbi években folytatott legtöbb empirikus kutatás olyan kérdésekkel foglalkozott, mint az egyéni és kollektív önbecsülés, a saját csoporttal való azonosulás helyzeti és egyéni különbségei, valamint az önkategorizáció észlelési és kognitív folyamatai (Abrams és Hogg 1999; Oakes és munkatársai 1994; Spears és munkatársai 1997; Turner és munkatársai 1987). Nem vizsgálták a legitimitás és a stabilitás rendszer szintű fogalmait, valamint a csoportokon belül lezajló ideológiai folyamatokat – és pontosan ez az a terület, ahol a rendszer-igazolási elmélet kívánja megvetni a lábát.

A SZOCIÁLISDOMINANCIA-ELMÉLET ÉS A RENDSZERIGAZOLÁS ELMÉLETE KÖZÖTTI KAPCSOLATOK

A szociális dominancia és a rendszerigazolás elméleteinek képviselői lényegében egyetértenek abban, hogy a társas identitás elmélete nem volt képes konzisztens és empirikusan is kielégítő magyarázatot adni a hátrányos helyzetűek körében tapasztalható külsőcsoport-preferenciára (Jost, megjelenés alatt; Jost és Banaji 1994; Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1999). A szociális dominancia és a rendszerigazolás elméletei hasonlóan abban is, hogy a domináns ideológia terjedése és a kulturális hegemonia következtében nagymértékű ideológiai konszenzust feltételeznek a különböző csoportok között, míg a társas identitás elméletének képviselői a csoportközi megkülönböztetésekből fakadó nagymértékű egyet nem értést feltételeznek. Reicher társas kategorizációval és politikai retorikával kapcsolatos kutatásai igen jó példáját nyújtják annak, milyen csoportközi konfliktusokat feltételez a társas identitás elmélete a valóság meghatározásait illetően (pl. Reicher és Hopkins 1997, stb.). Sidanius statisztikai elemzése ezzel szemben, melynek során elkülönítette az ideológiai területeken mutatkozó közös és nem közös varianciát, arra kíváló példa, hogy a domináns csoportok milyen meglepően sikeresen győzik meg a társadalom többi részét arról, hogy a rendszert támogató eszméket fogadják el, és ne a rendszerrel szembenálló nézeteket (Sidanius és munkatársai 1996; Sidanius és munkatársai 2001). Lehet persze, hogy a két nézőpont közötti különbség olyan, mintha egy kilátástalan vitát folytatnánk arról, hogy a pohár félig üres-e vagy pedig félig tele van, ám az *elméleti* különbségek viszonylag világosak.

A szociálisdominancia-elméletet részben azért dolgozták ki, hogy befoltozzák a társas identitás elmélete által hagyott lyukakat az alacsony társadalmi helyzetű csoportok körében tapasztalható külsőcsoport-preferenciával kapcsolatban (Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1993). Az elméletet képviselői „biopolitikainak” nevezték, mivel a csoportok közötti egyenlőtlenséget evolúciós szempontból adaptívnek tekinti. A szociális dominancia elméletének „legalapvetőbb feltételezése” szerint „minden társadalmi rendszer a stabil, csoport alapú társas hierarchiák kialakulásának irányába konvergál” (Sidanius és Pratto 1993, 177, kiemelés az

eredetiben). Az elmélet tehát minden gond nélkül képes megmagyarázni, miért részesítik előnyben az alacsony státusú csoportok tagjai a külső csoportot – a magyarázat szerint ez a viselkedés az emberi faj genetikai programját tükrözi. Rendszer-igazolási nézőpontból tekintve azonban ez a feltevés valószínűleg alaptalan és túlzó.

A szociáldominancia-elmélete szerint az embercsoportok közötti egyenlőtlen viszonyok szándékolt fenntartásának egyik eszköze a „legitimizáló mítoszok” kialakítása és továbbadása. Ide tartoznak az olyan rasszista, szexista és egyéb idegengyűlölő ideológiák, amelyek az egyes társadalmi csoportokkal szembeni megkülönböztető bánásmódot hivatottak igazolni. A társas attitűdök ebben az értelemben egy olyan kontinuum mentén helyezhetők el, amely a „hierarchia erősítésétől” a „hierarchia gyengítéséig” terjed (Pratto és munkatársai 1994). A szociális dominancia elméletének képviselői által leírt „legitimizáló mítoszok”, valamint az a gondolatuk, hogy bizonyos attitűdök a hierarchiák erősítését, míg mások azok gyengítését szolgálják, nagyon hasonlítanak a rendszer-igazolási elmélet álláspontjára. Ezeket a két elmélet más

5. táblázat. Amiben a szociális dominancia és a rendszerigazolás elméletei egyetértenek

1. Mindkettő elégtelennek tartja a társasidentitás-elméletnek a külső csoport előnyben részesítéséről adott magyarázatát (Jost 2001; Jost és Banaji 1994; Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1999).
2. A hierarchiákat az ideológiai konszenzus tartja fenn (Jost 1995; Sidanius és munkatársai 1996; Sidanius és munkatársai 2001).
3. Az olyan fogalmak, mint például a legitimizáló mítoszok vagy a hierarchia-erősítő és a hierarchiagyengítő attitűdök megkülönböztetése kiválóan összeegyeztethetők a rendszer-igazolási elmélettel (Jost és Banaji 1994; Pratto és munkatársai 1994).
4. A szociáldominancia-orientáció skálája jól méri a rendszer-igazolási folyamatokkal kapcsolatos egyéni különbségeket (Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000; Pratto és munkatársai 1994; Sidanius és munkatársai 2001).
5. A csoporthoz való kötődés pozitívan korrelál a rendszerhez való kötődéssel a magas státusú csoportok tagjainál, ám negatívan korrelál az alacsony státusú csoportok tagjainál (Jost és munkatársai 2001; Jost és Thompson 2000; Levin és munkatársai 1998; Sidanius és munkatársai 1997; Sinclair és munkatársai 1998).

közös pontjaival együtt az 5. táblázatban foglaljuk össze, mint például azt is, hogy mindkét elmélet a csoportkötődésnek a rendszer támogatására gyakorolt aszimmetrikus hatását feltételezi, amelyet a csoport státusa határoz meg.

A csoportkötődés és a rendszer iránti támogatás aszimmetrikus hatásai a státus függvényében

A szociális dominancia és a rendszerigazolás nézőpontjaiból egyaránt következik, hogy a csoporthoz kötődés és a rendszer támogatása összefér a magas státusú, ám nem fér össze az alacsony státusú csoportoknál (lásd még Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000). Levin és munkatársai (1998) például kimutatták, hogy a rendszerigazoló nézetek elfogadása (pl. a politikai konzervativizmus és a rendszer legitimnek észlelése) pozitívan kapcsolódnak össze a saját faji csoporttal való azonosulással a fehér amerikai válaszadóknál, ám negatív ez a kapcsolat a spanyol ajkú és a fekete válaszadóknál. Ezeket az eredményeket sikerült megismételni egy utóvizsgálatban, amely Izraelben a magas státusú askenázi zsidókat hasonlította össze az alacsony státusú arabokkal. Sinclair és munkatársai (1998) ugyancsak azt találták, hogy az amerikai társadalomhoz való kötődés pozitívan járt együtt a saját faji csoporttal való azonosulással és a hozzá való kötődéssel az amerikai fehéreknél, ugyanakkor negatívan járt együtt a spanyol ajkúak és a feketék körében.

Nagyon hasonló eredményeket kaptak egy olyan külön vizsgálatban is, melyben a rendszerigazolást a patriotizmus és a nemzethez való kötődés fogalmaival operacionalizálták (lásd a 6. táblázatot). A spanyol ajkú és a fekete válaszadóknál a patriotizmus és az Egyesült Államokkal való azonosulás negatívan jártak együtt a saját csoport előnyben részesítésével, míg a fehéreknél pozitív együttjárás volt megfigyelhető (Sidanius és munkatársai 1997). Ugyanezek a kutatók Izraelben is azt találták, hogy a nacionalizmus és a patriotizmus pozitívan kapcsolódott a saját csoporttal való azonosuláshoz és a sajátcsoport-preferenciához a zsidók között, viszont negatív volt ez a kapcsolat az alacsonyabb státusú araboknál. Ezek a friss eredmények további, független empirikus alátámasztását nyújtották azon hipotézisünknek, hogy a csoport-

6. táblázat. A csoporthoz való kötődés és a rendszer támogatásának kapcsolata a csoportstátus függvényében

Tanulmány	Csoportok	A csoporthoz kötődést mérő változók	A rendszer támogatását mérő változók	Korrelációk
Sidanius, Feshbach, Levin és Pratto 1997 (amerikai minta)	H. S. (fehér amerikaiak) L. S. (fekete amerikaiak)	saját csoporttal való azonosulás a sajátcsoport-preferenciája	patriotizmus nacionalizmus patriotizmus	+0,32**, +0,20* +0,46**, +0,45** -0,31*, -0,41**
Sidanius és munkatársai 1997 (izraeli minta)	H. S. (izraeli zsidók) L. S. (izraeli arabok)	saját csoporttal való azonosulás a sajátcsoport-preferenciája	patriotizmus nacionalizmus patriotizmus nacionalizmus	+0,40**, +0,12** +0,31**, +0,37** -0,32**, -0,16** -0,27**, -0,23**
Levin és munkatársai 1998 (amerikai minta)	H. S. (fehér amerikaiak) L. S. (spanyol ajkú amerikaiak) L. S. (fekete amerikaiak)	etnikai azonosulás	politikai konzervativizmus a rendszer észlelt legitimitása	+0,30, +0,20* -0,18*, -0,24*** -0,27**, -0,21**
Levin és munkatársai 1998 (izraeli minta)	H. S. (askenázi zsidók) L. S. (mizrachi zsidók) L. S. (arabok)	etnikai azonosulás	politikai konzervativizmus a rendszer észlelt legitimitása	+0,24**, +0,25** +0,16, +0,01 -, -0,29**
Sinclair és munkatársai 1998	H. S. (fehér amerikaiak) L. S. (spanyol ajkú amerikaiak)	etnikai azonosulás	az amerikai társadalomhoz való kötődés	+0,19** -0,33***

Megjegyzés: *p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001

igazolási és rendszer-igazolási tendenciák kiegészítik egymást a magas státusú csoportok esetében, ám ellentmondanak egymásnak az alacsony státusú csoportok tagjai számára (lásd még Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000). Magyarán sikerült igen fontos és megfelelően alátámasztott közös pontot találnunk a szociális dominancia és a rendszerigazolás elméletei között.

„Legitimizáló mítosz”-e maga a szociális dominancia elmélete?

A szociális dominancia elmélete szerint a domináns csoportok biológiailag „beprogramozottak” arra, hogy megvédjék domináns pozíciójukat a hierarchiát erősítő attitűdök kialakításával. A szociális dominancia elméletét alátámasztó, eddig talált messze legerősebb empirikus bizonyítékok a társas viselkedés nemi különbségeivel kapcsolatosak. Konkrétan azt találták, hogy a férfiak fokozottabban előnyben részesítik a saját csoportot, ellenségesebbek a külső csoporttal szemben, politikailag legalábbis néhány területen konzervatívabbak, valamint magasabb pontértékeket kapnak a szociális dominanciát mérő eszközökön, mint a nők (Pratto és munkatársai 1994; Sidanius és munkatársai 1994).

Az elmélet szerint elkerülhetetlen, hogy bármilyen csoport tagjai egy alacsonyabb státusú csoporttal szemben a saját, egy magasabb státusú csoporttal szemben pedig a külső csoportot részesítsék előnyben, ezáltal egyfajta ideológiai és viselkedéses „aszimmetriát” létrehozva. Az elmélet nagyon is tudatosan pesszimista. Sidanius (1993) például kijelenti:

„Minden olyan kezdeményezés, amely a hegemon és a negatív referenciacsoportok közötti státus határok megváltoztatására irányul, kudarcra van ítélve” (216).

A rendszerigazolás elméletének ezzel ellentétben éppen az a célja, hogy meghatározza azokat a kontextusokat, amelyekben az emberek elfogadják, támogatják, megvédik és igazolják, illetve amelyekben elvetik, megkérdőjelezik, támadják és bírálják a fennálló társadalmi viszonyokat. Ezt az elméleti törekvést részben a perspektivista filozófia, részben pedig az a megfigyelés ins-

pirálta, hogy a történelem tanúsága szerint az alávetett csoport szinte minden esetben bizonyos mértékű elfogadással, s ugyanakkor bizonyos mértékű elutasítással is kezelte az uralkodó csoportot (Abercombie és munkatársai 1990; Moore 1978; Rudé 1980; Scott 1980).

Míg a társas identitás elmélete nem képes kielégítően meghatározni, milyen körülmények között részesítik előnyben az alacsony társadalmi helyzetű csoportok a külső csoportot, a szociális dominancia elméletének éppen arra nincs kielégítő magyarázata, hogy mikor nem teszik ezt. A kutatások alapján úgy tűnik, hogy sem a saját, sem a külső csoport előnyben részesítése nem egyetemes tendencia. A magas társadalmi státusú csoportok tagjai nem mindig részesítik előnyben a saját csoportot, és az alacsony társadalmi státusú csoportok tagjai sem részesítik mindig előnyben a külső csoportot (Brewer és munkatársai 1992; Mullen és munkatársai 1992; Turner és Brown 1978; Vaughan 1978). Közben mi valójában azt próbáljuk megérteni, milyen körülmények vezetnek a saját, illetve a külső csoport előnyben részesítéséhez különböző típusú csoportoknál, a csoportközi viszonyok szociobiológiai megközelítése a jelek szerint nem igazán használható a saját csoportok, a külső csoportok és a társadalmi rend észlelésében és értékelésében mutatkozó kontextuális eltérések vizsgálatára.

A szociális dominancia és a rendszerigazolás elméletei között fennálló talán legalapvetőbb különbségek a társas attitűdök és a csoportközi viselkedés evolúciós eredetével kapcsolatosak (lásd még Sidanius 2001). Míg a szociális dominancia elmélete olyan szociobiológiai megközelítés, mely az etnocentrizmust és a status quo fenntartásának hajlamát „adaptívnek”, „szükségyszerűnek” és „az emberi természet részének” tekinti (Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1993), a rendszerigazolás elmélete a sztereotípiák és más csoportközi attitűdök meghatározói közül elsősorban a társas tanulás és az ideológiai meggyőzés folyamatait tekinti fontosnak (Jost 1995; Jost és Banaji 1994). A rendszerigazolás elméletének nézőpontjából a szociobiológiai magyarázatok azt kockáztatják, hogy maguk is „legitimizáló mítoszokká” válnak, amennyiben a csoportok közötti státuskülönbségek esszencialista igazolását kínálják (Haslam és munkatársai 2000; Hoffman és Hurst 1989; Yzerbyt és Rogier 2001). Nem állítom persze, hogy a szociális dominancia kutatói maguk is igazolást kerestek volna a csoportok

közötti státusbeli és hatalmi különbségekre, csupán amellet érvelek, hogy az evolúciós metaelméletek alkalmazása az emberi viselkedés magyarázatában történelmileg és ideológiailag problematikusnak bizonyult, mivel szorosan összekapcsolódott a szociáldarwinizmussal és az egyes csoportok mások fölötti uralmának igazolására tett politikai próbálkozásokkal (Lewontin és munkatársai 1984).

Ebben a tanulmányban nem célozom amellet érvelni, hogy a szociálisdominancia-elmélet szociobiológiai alapjai tudományosan inkorrektek, bár mások már felvetették ezt a gondolatot (Gould 1977; Lewontin és munkatársai 1984). A rendszerigazolás elméletének nézőpontjából a szociobiológiai elméletek magukban hordozzák azt a kockázatot, hogy „legitimizáló mítoszokká” válnak azáltal, hogy a státus quónak evolúciós funkciót tulajdonítva alátámasztják azt, és fatalisztikus nézeteket terjesztenek a társadalmi és politikai nézetekkel kapcsolatban (Jost 1995). A fennálló társadalmi viszonyok állandóként és támadhatatlanként való beállítása az evolúciós elmélet felhasználásával lényegében nem különbözik azoktól az egyéb legitimizáló mítoszoktól, melyeket a szociálisdominancia-elmélet képviselői maguk is bíráltak (Sidanius 1993; Sidanius és munkatársai 1996). Amint A. A. Milne megfogalmazta: „Világos, hogy Hasfelmetsző Jack az emberi természetre hivatkozva mentette fel magát”. A szociálisdominancia-elmélet képviselői által összegyűjtött „paternalisztikus”, „reciprokális” és „szakrális” legitimizáló mítoszok (Sidanius 1993) listáját tehát kiegészíthetjük a „naturalisztikus legitimizáló mítosszal”, mely szerint a dominancia és alárendeltség viszonyait az emberi természet és más biológiai szükségszerűségek határozzák meg.

Annak vizsgálatára, hogy a szociálisdominancia-elmélet szociobiológiai tételei vajon egyfajta legitimizáló mítoszként működnek-e, elvégeztem egy kutatást, amelyben a szociálisdominancia-orientáció és a társadalmi egyenlőtlenség evolúciós magyarázataival való egyetértés közötti kapcsolatot mértem föl. Azt találtam, hogy azok az emberek, akik Pratto és munkatársai (1994) szociálisdominancia-orientáció (SDO) skáláján magas pontszámot érnek el, az SDO-n alacsonyabb pontszámot elérő válaszadókhoz viszonyítva nagyobb mértékben egyetértenek a státushierarchiák megváltoztathatatlanságával és biológiai szükségsze-

rűségével kapcsolatos olyan tudományos állításokkal, melyeket a szociálistudományok elmélettel foglalkozó tanulmányokból merítettem. A vizsgálat során a University of Maryland diákjainak egy nagy mintája töltötte ki az SDO-skálát, akik közül egy, az SDO-skálán elért pontszámukat nem ismerő kísérletvezető több mint egy hónappal később azokat hívta fel telefonon, akik a skálán vagy nagyon magas, vagy nagyon alacsony pontszámot értek el. A válaszadóknak ekkor jelezniük kellett, milyen mértékben értenek vagy nem értenek egyet 16 olyan állítással, amelyeket a szociális dominancia elméletének képviselői által írott tudományos cikkekből és könyvfejezetekből merítettünk (Pratto és munkatársai 1994, Sidenius 1993, Sidenius és munkatársai 1996, Sidenius és Pratto 1993, Sidenius és munkatársai 1994).

A tudományos állításokat empirikus és elméleti alapokon a következő négy kategóriába soroltuk: 1. szükségszerűség/megváltoztathatatlanság, pl. „Minden emberi társadalom inherens módon elnyomó és csoport alapú hierarchiákra épül” (Sidenius 1993, 196), „Mindig is létezni fog valamilyen negatív referenciacsoport, amellyel szemben diszkriminációt alkalmaznak” (Sidenius 1993, 215), „A magas státusú és az alacsony státusú csoportok közötti határvonalak megváltoztatására irányuló minden kísérlet, így a felvételi keretszámok, a diszkrimináció tilalma ingatlan eladásakor vagy bérbeadásakor, és az egyéb diszkriminációellenes törvények mind kudarcra vannak ítélve” (Sidenius 1993, 216); 2. evolúciós adaptivitás, pl. „Minden emberi társadalom inherens módon csoport alapú társas hierarchia, vagyis olyan hierarchia, melynek az evolúció során funkcionális haszna volt az emberi faj túlélése szempontjából” (Sidenius 1993, 214), „A hierarchikusan szervezett társadalmi rendszerek kompetitív előnyt élveznek a nem hierarchikusan szervezett társadalmi rendszerekkel szemben” (Sidenius és Pratto 1993, 88), „A társadalmi hierarchia olyan túlélési stratégia, melyet a főemlősök szinte mindegyik, ha ugyan nem mindegyik faja, köztük a homo sapiens is alkalmazott” (Sidenius és Pratto 1993, 88); 3. történelmi általánosítás, pl. „Az írott történelemből ismert valamennyi emberi társadalom hierarchikusan szervezett volt” (Sidenius és Pratto 1993, 87), „A csoportok közötti konfliktusok és egyenlőtlenségek teljesen áthatják az emberi létezés” (Pratto és munkatársai 1994, 741); 4. státus és önbecsülés, pl. „Minél magasabb rangja van valakinek, feltehe-

tően annál magasabb az önbecsülése is” (Sidanius és Pratto 1993, 89), „Az egyén által egy másik egyénnel szemben alkalmazott diszkrimináció egyik azonnal mutakozó haszna a megnövekedett önbecsülés” (Sidanius és Pratto 1993, 88).

7. táblázat. A szociális dominancia tételeivel való egyetértés mértéke (és szórása) a válaszadók szociálisdominancia-orientációjának függvényében

	Alacsony SDO (n=55)	Magas SDO (n=48)	t-próba (df= 101)
Szükségyszerűség / megváltoztathatatlanság	5,01 (1,05)	5,93 (1,17)	4,23**
Evolúciós adaptivitás	5,68 (1,09)	6,15 (1,29)	2,00*
Történelmi általánosítás	6,31 (1,02)	6,47 (1,29)	n.s.
Státus és önbecsülés	5,79 (1,38)	5,94 (1,68)	n.s.
Összpontszám (összes tétel)	5,55 (0,82)	6,02 (1,10)	2,47*

Megjegyzés: a magasabb pontszámok a szociálisdominancia-elmélet alkotóinak állításaival való nagyobb egyetértést jeleznek; a válaszokat 1-től 10-ig terjedő skálán kértük. A kétmintás t-próba (kétoldalú teszteléssel kapott) szignifikanciaértékei: * $p < 0,05$, és ** $p < 0,0001$.

A 7. táblázatban összefoglalt eredmények azt mutatják, hogy az SDO-skálán magas pontszámot elért válaszadók az alacsony pontszámúaknál nagyobb valószínűséggel értettek egyet a szociálisdominancia-elmélet tételeivel, különösen az egyenlőség szükség-szerűségét, megváltoztathatatlanságát és evolúciós adaptivitását illető feltételezésekkel. Ez persze nem jelenti, hogy a magas SDO-pontszámú válaszadóknak nincs igazuk, amikor egyetérte-nek a szociobiológia állításaival. Az eredmények azonban arra utalnak, hogy a szociálisdominancia-elmélettel együtt járó szo-ciobiológiai okfejtés maga is összekapcsolódik azzal az ideológiai stílussal, melyet számos más kontextusban éppen a szociálisdominancia-elmélet képviselői bíráltak (Pratto és munkatársai 1994; Sidanius és munkatársai 1996). Úgy tűnik, hogy a magas szociálisdominancia-orientációval rendelkező emberek másoknál

nagyobb valószínűséggel fogadják el a „naturalisztikus legitimizáló mítoszokat” a társas csoportok közötti egyenlőtlenség magyarázatára.

A szociálisdominancia-orientáció fogalmában összekeveredik a csoport és a rendszer igazolása

A szociális dominancia kutatói erőfeszítéseiket az utóbbi években az egyéni különbségek mérésére összpontosították (Pratto és munkatársai 1994). Kutatásaik a rendszer-igazolási nézőponttal (Jost és Burgess 2000) tökéletes összhangban azt mutatják, hogy a magas „szociálisdominancia-orientációval rendelkező emberek” nagyobb valószínűséggel tesznek a magukévá olyan „hierarchiát erősítő legitimizáló mítoszokat”, amelyek „morális és intellektuális igazolást nyújtanak a szociálisan megkonstruált csoportok közötti folyamatosan fennálló és növekvő hierarchikus különbségekre és egyenlőtlenségekre” (Levin és munkatársai 1998, 376). Az olyan egyéni különbségeket mérő eszközök, mint a „jobboldali tekintélyelvűség” és a „szociálisdominancia-orientáció” skáláinak kifejlesztése és validálása jelentősen hozzájárult az ideológia és a csoportközi viselkedés pszichológiai alapjainak megértéséhez (Altemeyer 1998; Pratto és munkatársai 1994; Whitley 1999), és kutatásaink során mi magunk is felhasználtuk őket (Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000).

A Pratto és munkatársai (1994) által validált szociálisdominancia-orientáció- (SDO-) skála azt szándékozik mérni, mennyire kedvezőek az egyén társas hierarchiákra vonatkozó attitűdjei általában. Az SDO-skálán kapott pontszámok az eredmények szerint bejósolják többek között a politikai és gazdasági konzervativizmust, a nacionalizmust, a „kulturális elitizmust”, a feketékkel szembeni rasszizmust, a szexizmust és az igazságos világba vetett hitet (Pratto és munkatársai 1994). A skála továbbá megbízhatóan korrelált az olyan társadalmi-politikai kérdésekkel kapcsolatos attitűdökkel, mint például a „törvény és rend”, a katonai kiadások és a halálbüntetés támogatása, valamint a nők jogaival, a faji egyenlőséggel, a homoszexuálisok jogaival és a környezetvédelemmel szembeni ellenkezés. Pratto és munkatársai azt is kimutatták, hogy az SDO-skálán lényegesen különböző pontszámokat

érnek el azok az emberek, akiknek foglalkozását a szerzők „hierarchiaerősítőként” definiálják, például a rendvédelem, a politika, és az üzlet területén dolgozók, illetve azok, akiknek foglalkozását „a hierarchiát gyengítőként” határozzák meg, mint például a szociális munkások, és egyéb segítő szakmák dolgozói (Pratto és munkatársai 1994).

Jost és Thompson (2000) amellett érveltek, hogy a „szociális dominancia” definícióját, a fogalom figyelemre méltó prediktív validitása ellenére is, az inherens fogalmi kétértelműség lengi körül. Konkrétan azt állítjuk, hogy az SDO korábbi definíciói összekeverték két olyan fogalmat, melyeket a rendszerigazolás elméletének képviselői megkülönböztetni igyekeznek, nevezetesen a csoportigazolást és a rendszerigazolást. A szociális dominancia elméletének képviselői az SDO fogalmát néha úgy határozzák meg, mint a saját csoport külső csoportokkal szembeni domináns pozíciójának kialakítására irányuló szükségletet, és az etnocentrizmus kinyilvánítására és a saját csoport előnyben részesítésére irányuló szükséglet szinonimájaként kezelik. Sidanius (1993) például az SDO-t úgy határozza meg, mint „általánosított uralmi vágyat” vagy a „csoport dominanciájának akarását”, ami azt jelenti, hogy „az egyének saját maguk és elsőrendű csoportjaik mások fölötti szociális dominanciájára és fölényére vágnak” (209). Pratto és munkatársai (1994) hasonló módon határozzák meg az SDO-t: „annak mértéke, amennyire valaki saját csoportjának más csoportok fölötti dominanciájára és fölényére vágyik” (742). Legalább egy tanulmány (Sidanius és munkatársai 1994) találta azt, hogy az SDO egyéni különbségeket mérő skálájának pontszámai pozitívan korrelálnak a saját csoport előnyben részesítésével és a külső csoporttal szembeni távolságtartással.

A szociális dominancia más kutatásai azonban ezt a fogalmat úgy értelmezik, mint az egyenlőtlen társas viszonyok preferenciáját, függetlenül attól, hogy az egyenlőtlenség kedvez-e a saját csoportnak vagy nem. Sidanius és munkatársai (1994) meghatározása szerint az SDO „olyan egyéni különbségekkel kapcsolatos változó, amelyek széleskörűen általánosított, csoportokra vonatkoztatott, egyenlőségellenesség és a társadalmi csoportok közötti hierarchikus, alá- és fölérendeltségi viszonyok kialakítására irányuló vágy tekintetében mutatkoznak meg” (195). Az idézett szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy „az alacsony státusú csoportokhoz

tartozó, és az SDO magas szintjével jellemezhető személyek valószínűleg különösen csökkent mértékben kötődnek saját csoportjukhoz" (210. o., kiemelés tőlem J. J.). Ez utóbbi állítás egyértelműen ellentmond az SDO fentebbi definíciójának, mely azt a saját csoport fölényére irányuló vágyként határozza meg. Levin és Sidanius (1999) kutatása azt támasztja alá, hogy az SDO-t inkább rendszerigazolásként, mint csoportigazolásként foghatjuk föl, azt találták ugyanis, hogy az Egyesült Államokban élő spanyol ajkúak és az Izraelben élő arabok körében az SDO negatívan korrelál a saját csoporttal való azonosulással és a hozzá fűződő pozitív érzésekkel.

A rendszer-igazolási nézőpontú elemzés ehhez képest az elmélet lényeges továbbfejlesztését kínálja azáltal, hogy segít szétválasztani két olyan, egyértelműen különböző pszichológiai beállítottságot, amelyek a szociális dominancia jelenlegi definícióiban és mérőeszközeiben összekeverednek (lásd még McGuire 1997). Az SDO első definíciója a „csopordominanciának” felel meg, amennyiben a saját csoport más csoportokhoz viszonyított pozíciójának javítására vagy fenntartására irányuló tendenciát fogalmaz meg (Jost és Thompson 2000). A második meghatározás, „az egyenlőséggel szembeni ellenállás” viszont a rendszerigazolás fogalmával rokon, mivel a hierarchikus társadalmi rendszer védelmére és ideológiai megerősítésére irányuló tendenciát ír le, amely az egyén vagy a saját csoport helyzetét befolyásoló következményektől függetlenül működik (Jost és Thompson 2000).

Az SDO csoportigazolási és rendszer-igazolási összetevői közötti különbségtétel jelentősége akkor válik a legeggyértelműbbé, amikor megvizsgáljuk az olyan csoportok válaszait, amelyek társadalmi vagy gazdasági szempontból viszonylag alacsony státusúak más referenciacsoportokhoz képest, mint például az amerikai feketék a fehérekhez viszonyítva. A szociálisdominancia-elméletének implikációi meglehetősen világosak a magas státusú csoportok tagjainak pszichológiájára nézve. A „fehér hatalom” hívei, mint például David Duke, feltehetően olyan attitűdökkel rendelkeznek, amelyekre szélsőségesen magas SDO jellemző. A „hatalmat a feketéknek” mozgalom vezetői viszont, mint például az elhunyt Malcolm X a szociális dominancia nézőpontjából szemlátomást sokkal nehezebben osztályozhatók. Vajon Malcolm X szélsőségesen magas vagy szélsőségesen alacsony pontszámot érne el az SDO valamely mérőeszközén? Ha a szociális dominancia fogal-

mának azt az értelmét hangsúlyozzuk, mely szerint az nem más, mint harc a saját csoport céljaiért és értékeiért (csoportigazolási értelmezés), akkor azt várhatjuk, hogy az olyan fekete aktivisták, mint Malcolm X, nagyon magas SDO-pontszámot érnének el. Ha azonban a szociális dominancia fogalmának azt az értelmét hangsúlyozzuk, mely szerint az a hierarchikus társadalmi viszonyok fenntartására irányuló törekvés (rendszer-igazolási értelmezés), akkor Malcolm X és a hozzá hasonló aktivisták valószínűleg nagyon alacsony SDO-pontszámot kapnának. Vagy, hogy egy másik példát vegyünk, Clarence Thomas és más politikailag konzervatív feketék magas szociálisdominancia-orientációval rendelkeznének a fogalom egyik, ám viszonylag alacsony szociálisdominancia-orientáció jellemezné őket a fogalom másik értelmezése szerint. Ha nem teszünk különbséget a szociálisdominancia-orientáció csoportigazolási és rendszer-igazolási összetevői között, súlyos fogalmi és módszertani zavar lép föl, különösen, amikor hátrányos helyzetű csoportok tagjainak attitűdjéről van szó.

Jost és Thompson (2000) hipotézisünknek megfelelően azt találták, hogy a kétfaktoros megoldás jobban illeszkedik az SDO-skála adataihoz, mint az egyfaktoros. Talán még ennél is fontosabb eredmény, hogy a két faktor a fehér és a fekete amerikaiak között különböző módon járt együtt egyéb társadalmi és pszichológiai változókkal. Konkrétan azt találtuk, hogy a „csoportdominancia” mindkét csoportnál pozitívan járt együtt a saját csoport előnyben részesítésével. Az „egyenlőséggel szembeni ellenállás” ugyanakkor pozitívan korrelált az önbecsüléssel és a saját csoport előnyben részesítésével a fehérekénél, ám negatívan járt együtt ezekkel a változókkal a feketékénél. Eredményeink szerint tehát az SDO két faktora vagy alskálája viszonylag alacsony státusú csoport tagjainál egymással ellentétes hatást gyakorol az önbecsülésre és a saját csoport előnyben részesítésére. Ez az eredmény konzisztens az önigazolás, a csoportigazolás és a rendszerigazolás motívumai közötti konfliktusokkal kapcsolatos elemzésünkkel (lásd a 3. és a 4. ábrát). A 8. táblázatban, a szociális dominancia nézőpontjának egyéb bírálatai mellett pedig feltüntettük azt a gondolatot is, hogy a szociálisdominancia-orientáció hagyományos meghatározásai összekeverték a csoportigazolást és a rendszerigazolást.

8. táblázat. Amiben a két elmélet nem ért egyet: a szociáldominancia-elmélet kritikája

1. A csoportközi viszonyok evolúciós megközelítése nem mutatkozik hasznosnak a saját és külső csoportok, valamint társadalmi rendszerek felé irányuló attitűdök tartalmában mutatkozó kontextuális variáció megértésére (Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1993).
2. A szociobiológiai elméletek azt a kockázatot vállalják, hogy „legitimizáló mítoszokká” válnak, amelyek lényegbeli különbségekkel igyekeznek igazolni a csoportok közötti státuskülönbségeket (Haslam és munkatársai 2000; Hoffman és Hurst 2000; Yzerbyt és Rogier 2001).
3. A szociáldominancia-orientáció hagyományos megfogalmazásai (és operacionalizációi) összekeverték a csoportigazolást és a rendszerigazolást (Jost és Thompson 2000).
4. A szociáldominancia-orientáció kétfaktoros megoldása az egyfaktorosnál jobban illeszkedik az adatokra; a két faktor (a csoportdominancia és az egyenlőtlenséggel szembeni ellenállás) ellentétes hatással vannak az alacsony státusú csoportok tagjainak önértékelésére és saját csoportjuk előnyben részesítésére nézve (Jost és Thompson 2000).

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

A fentiekből egyértelműen látszik, milyen hatalmas személyes és szakmai befolyást gyakorolt rám két vitapartnerem, Steve Reicher és Jim Sidanius a három nézőpont ütköztetése során. Szeretnék köszönetet mondani nekik, amiért arra inspiráltak, hogy szociálpszichológus legyek és azóta is folyamatosan arra ösztönöznek, hogy az ideológiával és a csoportközi viszonyokkal kapcsolatos kérdéseket tanulmányozzam. Bízom és reménykedem abban, hogy nem bánják majd meg atyai támogatásukat, amiért elméleteikkel való egyet nem értésemet (illetve egyetértésemet) nyíltan és őszintén fejeztem ki. Amint Reicher (megjelenés alatt) is rámutatott, mi hárman számos közös tudományos és ideológiai elköteleződést vallunk, amelyekről hiba lenne azt gondolni, hogy felszínes vagy triviális jellegűek. Sidaniusszal és munkatársaival (megjelenés alatt) is egyetérték abban, hogy a három elmélet főbb gondolatainak integrációjából számos hasznos eredmény születhet. Hangsúlyozni kívántam ugyanakkor, mi az, ami a rendszer-igazolási nézőpontban egyedi, és ami megkülönbözteti azt más elméletektől, s hogy miért magyarázhat meg ez a megköze-

lítés bizonyos, viszonylag elhanyagolt szociálpszichológiai és politikai pszichológiai kérdéseket, különös tekintettel arra, hogy milyen mértékben járulnak hozzá a kollaboráció és a racionalizáció kognitív és ideológiai folyamatai a rendszer fenntartásához. A nyílt és kritikus vita tudományos és társadalmi szempontból is csak hasznos lehet, mivel segít tisztázni céljainkat és felmérni tudásunk határait. Ez a gondolat az elméletek és más rendszerek pluralizmusának elősegítése mellett szól, vagyis amellett, hogy nézeteinket lehetőség szerint konstruktív módon és kölcsönös alapon ütköztessük.

A társadalmi egyenlőtlenség és a rendszer érdekeit szolgáló ideológiai disszonanciacsökkentés: bizonyíték a hátrányos helyzetűek fokozott rendszerigazoló törekvéseire¹

JOHN T. JOST, BRETT W. PELHAM, OLIVER SHELDON
ÉS BILIAN NI SULLIVAN

A társadalomtudományok területén szinte közhelyszerű az a megállapítás, hogy az emberek olyan attitűdökkel és véleményekkel rendelkeznek, amelyek személyes érdekeiket, valamint saját csoportjuk érdekeit szolgálják. A szociálpszichológia bővelkedik az olyan elméletekben, amelyek az egocentrizmust, az énkiemelést, az etnocentrizmust és a saját csoport iránti pozitív elfogultságot hangsúlyozzák. Tudjuk, hogy a legtöbb ember saját magát fontosnak, értékesnek, kompetensnek és mindenekelőtt az „átlagnál jobbnak” tartja (pl. Dunning és munkatársai 1989; Greenwald 1980; Taylor és Brown 1988). Továbbá az emberek általában a saját maguknak és csoportjuknak kedvező társadalmpolitikát támogatják (Bobo 1983; Sidanius és Pratto 1999), és legtöbbször olyan sztereotípiákkal és egyéb vélekedésekkel rendelkeznek, melyek saját csoportjuknak kedveznek más csoportokkal szemben (Brewer 1979; Tajfel és Turner 1979). A konkrét és szimbolikus önérdekről alkotott gazdasági és egyéb elméletek magyarázatot adhatnak az „alapszintű” társadalmi és politikai attitűdökre.

Azonban bizonyos esetek nem illeszkednek az identitásköz-

¹ Eredeti közlés: John T. Jost, Brett W. Pelham, Oliver Sheldon, Bilian Ni Sullivan 2002. *Social Inequality and the Reduction of Ideological Dissonance on Behalf of the System: Evidence of Enhanced System Justification Among the Disadvantaged*. *European Journal of Social Psychology*.

Köszönetnyilvánítás: Hálásak vagyunk Jim Baronnek, Hunyady Orsinak, Rod Kramernek, Judson Millsnek és Jeff Pfeffernek a kutatásunkkal kapcsolatos gondolatok megvitatásáért. Továbbá köszönetünket fejezzük ki Hart Blantonnek, David Dunningnak, Paul van Lange-nek és sok névtelen kritikusnak a tanulmány korábbi változataihoz fűzött megjegyzéseikért.

pontú és az érdekközpontú elméletekhez. Mi az oka annak, hogy a szegények gyakran ellenzik a jövedelem újraelosztását (pl. Kluegel és Smith 1986), hogy a nők elfogadják a nemi sztereotípiákat és a hagyományos nemi szerepeket (pl. Glick és munkatársai 2000) és hogy az alacsony státusú csoportok tagjai a magasabb státusú csoportok tagjait előnyben részesítő implicit és explicit elfogultságokat mutatnak (pl. Jost és munkatársai 2002)? Habár közismert, hogy milyen nehéz elvetni az önérdek szerepét hangsúlyozó elméleteket még a látszatra altruisztikusnak tűnő cselekedetek esetében is (Batson 1998), az emberek, legalábbis időnként, olyan vélekedésekkel rendelkeznek, amelyek látszólag elmentmondanak saját érdekeiknek és a személyes és csoportos önbecsülés iránti szükségletüknek. A *rendszerigazolás elméletének* egyik fő célja az, hogy magyarázatot adjon ezekre a látszólag paradox jelenségekre, tehát arra, hogy az emberek vélekedései hogyan és miért járulnak hozzá saját hátrányos helyzetük fenntartásához (Jost és Banaji 1994).

AZ IDEOLÓGIAI DISSZONANCIACSÖKKENTÉS HIBRID ELMÉLETE

Tanulmányunkban azt az intuícióellenes hipotézist vizsgáljuk, amely szerint a hátrányos helyzetű csoportok tagjai bizonyos esetekben, az előnyösebb helyzetben levő csoportok tagjainál *nagyobb mértékben* támogatják és igazolják a fennálló társadalmi rendet. A rendszerigazolás elmélete szerint az emberek motiváltak arra, hogy megvédjék, igazolják és fenntartsák a *status quót*, még személyes és kollektív érdekeik és értékelésük rovására is (Jost és Banaji 1994; Jost és Thompson 2000). A disszonanciaelmélet még messzebbre megy, és azt állítja, hogy az emberek racionalizálják szenvedésüket, ezért a hátrányos helyzet megtapasztalása *növeli* a szenvedésük forrása iránti elkötelezettségüket (Wicklund és Brehm 1976). A rendszerigazolás és a kognitív disszonancia nézőpontjának egyesítésével ahhoz a két részből álló feltételezéshez jutunk, mely szerint *a)* az emberek motiváltak a fennálló társadalmi rend igazolására, és *b)* ez a motiváció néha azoknál a legerősebb, akik a társadalmi rend miatt a leghátrányosabb helyzetben vannak.

A rendszerigazolás elmélete

A rendszerigazolás elméletének legalapvetőbb feltevése az, hogy az emberek hajlamosak kognitív és ideológiai szinten támogatni a fennálló társadalmi rendszert (Jost és Banaji 1994). Ebből többek között az következik, hogy a rendszert és a hatalmat bírálaton felül állónak tartják, és a csoportok és egyének közti egyenlőtlenségeket legitimnek, sőt szükségesnek tekintik. Ezek a tendenciák a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál ellentétben állnak az énkiemelésre és a saját csoport előnyben részesítésére irányuló motivációkkal. Jost és Thompson (2000) például kimutatták, hogy amennyiben az afroamerikaiak ellenzik az egyenlőséget elősegítő reformokat, és elfogadják a gazdasági egyenlőtlenség igazolására szolgáló vélekedéseket, annyan alacsonyabb önértékelést és ingroup-preferenciát mutatnak. Jost és Burgess (2000) azt találták, hogy a nők és más alacsony státusú csoportok tagjai attitűdinális ambivalenciát mutatnak saját csoportjuk tagjai iránt, mivel nem tudják összeegyeztetni a saját csoportjuk iránti elkötelezettségüket azzal az elkötelezettséggel, amelyet a társadalmi rend iránti érznek, amelynek maguk is részei. Tehát a rendszerigazolás a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál bizonyos társadalmi és pszichológiai költségekkel (valamint előnyökkel) jár.

A rendszerigazolás elmélete a szociális identitás elméletének arra a feltevésére épít, mely szerint az alacsony státusú csoportok tagjai olyan mértékben fogadják el a társadalomban betöltött alsóbbrendű szerepüket, amennyire a rendszert legitimnek és/vagy szilárdnak érzlelik (Tajfel és Turner 1979). A rendszerigazolás elméletének nézőpontja szerint azonban a hátrányos helyzetű csoportok a megcáfолhatatlan „társas valóságnak” (Spears és munkatársai 2001) nem pusztán passzív elszenvedői, hanem *magukéva is teszik* a status quót, mert legitimnek és szilárdnak akarják látni a rendszert. Elméletünk szerint a hátrányos helyzetű csoportok tagjai attitűdjeikkel támogatják a társadalmi rendet, és ez a) ellentétbe kerülhet a csoportérdekekkel és motivációkkal, b) más elméletek feltételezései között nem szerepel.

Felmerül egy nyilvánvaló kérdés: *Miért* élnének az emberek rendszerigazolással, különösen olyankor, amikor az összeütközésben áll saját érdekeikkel és önértékelésükkel? Valószínűleg több

válasz is van erre a kérdésre. Egyes indokok olyan információfeldolgozási tényezőkkel függenek össze, mint például a kognitív konzisztencia és a kognitív konzervativizmus, az attribúciós egyszerűsítés, a bizonytalanság csökkentése, valamint a rendszerezettség és a lezárás iránti episztemikus szükséglet (Greenwald 1980; Tajfel 1981; Wilson 1973). Más okok inkább motivációs faktorokra vezethetők vissza, mint az egyenlőségtől való félelem, a kontroll illúziója és az igazságos világba vetett hit (Kluegel és Smith 1986; Lane 1962; Lerner 1980). Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a kognitív és a motivációs tényezők interakcióban állnak egymással, elméletünk hangsúlyozza az „ideológia tompító funkcióját”, amely segít az egyéneknek abban, hogy jobban érzék magukat, kisebb büntudatot és feszültséget éljenek át a status quo racionalizálásával (lásd még Chen és Tyler 2001). Végül vannak a rendszerből következő és ideológiai vonások is, amelyek hozzájárulnak a rendszerigazoláshoz, ilyen például a politikai szocializáció és a kontroll, amelyet a domináns csoportok a jutalmak és büntetések felett gyakorolnak (Sidanius és Pratto 1999; Tyler és McGraw 1986). Ezek a faktorok mind hozzájárulnak a rendszerigazolási tendenciákhoz.

A rendszerigazolásnak nem csak többféle oka lehet, hanem többféle megnyilvánulása is. Lerner (1980) az áldozat hibáztatására irányuló tendenciára és azokra az általános vélekedésekre helyezte a hangsúlyt, melyek szerint az emberek azt érdemlik, amit kapnak, és személyes kontrollal rendelkeznek sorsuk fölött. Martin (1982) azt tanulmányozta, hogy a vezető beosztású fizikai dolgozók által vallott meritokratikus ideológiák (a vélekedés, mely szerint az arra érdemesek lesznek sikeresek) hogyan segítenek abban, hogy elégedettek legyenek anyagi helyzetükkel. Major (1994) azt állította, hogy összefüggés van az ideológiák legitimizálása, és a nők férfiakénál alacsonyabb személyes hatékonyságérzete között. Jost és Banaji (1994) azt elemezte, hogy az emberek a társas sztereotípiák használatával hogyan alakítanak ki konszenzuális ítéleteket a csoportok közötti státuskülönbségekre vonatkozólag. Sidanius és Pratto (1999) az egyenlőtlenség, a csoport alapú dominancia és az egyéb ideológiai faktorok iránti preferenciákat vizsgálták, akárcsak Jost és Thompson (2000). Jelen tanulmányban a kormányzati rendszer iránti általános attitűdökre, valamint a gazdasági egyenlőtlenség legitimitását és

szükségyszerűségét támogató meritokratikus és egyéb vélekedésekre koncentrálnunk.

A kognitívdiszsonancia-elmélet

A kognitívdiszsonancia-elmélet központi tétele szerint az emberek motiváltak arra, hogy feloldják a gondolataik, érzelmeik és viselkedésük közötti meg nem feleléseket, s ezáltal igazolják vagy racionalizálják cselekedeteiket és tapasztalataikat (Beauvois és Joule 1996; Festinger 1957; Harmon-Jones és Mills 1999). A diszsonanciaelmélet egyik vonzereje az, hogy gyakran ellentmond azoknak a látszólag megtámadhatatlan előfeltevéseknek, amelyek a megerősítés elméletét, az önérdéket, a racionális választást és a józan észet helyezik középpontba. A kognitív diszsonancia elmélete intuícióellenessége miatt a többi pszichológiai elméletnél hasznosabbnak bizonyult a közgazdászok, szociológusok és politológusok számára, amikor a maguk területén tapasztalható viselkedéses anomáliákat próbálták magyarázni (pl. Akerlof és Dickens 1982; Baron és Kreps 1999; Liebow 1967; Montgomery 1994; Rabin 1994).

A kognitívdiszsonancia-elmélet fontos empirikus vívmányai között olyan intuícióellenes eredményeket találni, mint például, hogy az emberek hajlamosabbak önnön képmutatásukat racionalizálni olyankor, amikor gyengén, mint amikor jól fizetik őket valamilyen hazugságukért (Festinger és Carlsmith 1959), keményebben dolgoznak és jobban dicsérik a munkájukat, ha nem kapnak érte fizetést, mint ha kapnak (Weick 1964), ahelyett, hogy gyengülne, erősödik az elkötelezettségük egy csoport vagy szervezet iránt, ha ott rosszul bántak velük (Aronson és Mills 1959; Gerard és Mathewson 1966), tovább kitartanak egy kudarchoz vezető választás, mint egy sikeres választás mellett (Staw 1976), valamint az átlagosnál jobban szeretik a szöcske ízét, miután engedelmeskedtek egy megevésére felszólító durva parancsnak (Zimbardo és munkatársai 1965). A diszsonanciaelmélet szerint a szenvedés azzal a meglepő következménnyel járhat, hogy az emberek még elkötelezettebbé válnak saját szenvedésük iránt, ahelyett, hogy egyértelmű lépéseket tennének fájdalmuk megszüntetése érdekében (Wicklund és Brehm 1976).

Habár a disszonanciaelmélet nem állítja, hogy a társadalmi egyenlőtlenség *persze* disszonanciához és ebből következően az igazolás iránti szükséglethez vezetne, a kognitív disszonancia elméletének szakirodalma mégis érdekes párhuzamba állítható az ideológiáról, a hamis tudatról és az igazságtalanság tűréséről szóló marxista irodalommal (pl. Elster 1982; Jost 1995, Wood 1988). Elster (1982) például egyenesen a kognitív disszonancia elméletéből merít, amikor a következőt írja:

„A felsőbb osztályok érdekeit jobban szolgálja, ha az alsóbb osztályok maguktól találják ki valamilyen ideológiát alávett helyzetük igazolására. Ez az ideológia, bár az alsóbb osztályok érdekében áll a disszonancia csökkentése szempontjából, mégis érdekeikkel ellentétes, amennyiben könnyen túllőnek a célon, és így a kelleténél beletörődőbbek lesznek” (142).

Félretéve a kérdést, hogy mekkora is a beletörődés „megfelelő”, illetve „kelleténél nagyobb” mértéke, a fentiek kulcsgondolata az, hogy a társadalmi egyenlőtlenséget legalábbis részben a hátrányos helyzetű csoportok tartják fenn azért, hogy saját hátrányos helyzetüket racionalizálják, feltehetően a kognitív disszonancia csökkentése céljából (lásd még: Lane 1962).

A disszonanciaelmélet szerint abból az elképzelésből, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai pszichológiai feszültséget élnék át saját hátrányos helyzetük miatt, az következik, hogy tudatosan vagy nem tudatosan, de úgy érzik, hogy „cinkosnak kell lenniük” a status quo fenntartásában. A disszonanciát kiválthatja az a két egymásnak ellentmondó kogníció, hogy *a)* a rendszer hátrányos helyzetbe kényszerít engem (és a csoportomat), *b)* hallgatólagos beleegyezésünkkel a csoportom és én is hozzájárulunk a rendszer szilárdságának fenntartásához. Tehát a kognitív disszonanciából kiinduló elemzés alapján azt jósolhatjuk, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai – széles körű rendszerellenes mozgalmak hiányában – talán *fokozott* mértékben támogatják a rendszert. Ez nem jelenti azt, hogy a rendszerigazolás az egyetlen lehetséges mód arra, hogy az emberek feloldják a disszonanciát, amit hátrányos helyzetük miatt éreznek. Sőt, ha csak a disszonanciaelméletből indulunk ki, akkor ez nem is tűnik megfelelő módszernek, hiszen az elmélet középpontjában a következő áll: azok a

„kognitív változások, amelyek az énvédelmet vagy az önértékelés fenntartását szolgálják” (Greenwald és Ronis 1978, 55; lásd még Aronson 1973/1989; 1992; Steele és Liu 1983). Arra szeretnénk rámutatni, hogy a társadalmi egyenlőtlenség *képes lehet* ideológiai disszonanciát kiváltani, és a fokozott rendszerigazolás egy lehetséges (paradox) stratégia ennek feloldására.

A kognitív disszonancia elmélete és a rendszerigazolás elmélete közti teoretikus hangsúlykülönbségek (lásd az „általános megvitatás”-ban) miatt, jelen munkát a disszonancia alapú mechanizmusok ideológiai területekre való kiterjesztésének, átdolgozásának és alkalmazásának kell tekinteni, nem pedig a kognitív disszonancia-elmélet egyszerű tesztelésének. Ennek ellenére párhuzamot vonhatunk azoknak a helyzete között, akik szegénység és diszkrimináció áldozatai a társadalomban, és azoknak a helyzete között, akik kísérleti helyzetben előidézett éhség, szomjúság, fájdalom és rossz bánásmód áldozatai a ravasz disszonanciakutatók jóvoltából. A disszonanciaelméletből és a rendszerigazolás elméletéből gyártott hibrid elmélet alapján azt jósolhatjuk, hogy az ilyen helyzetben levők közül azok érzik leginkább szükségét, hogy magyarázatokat alkossanak, igazoljanak és racionalizáljanak, akik a legnagyobb szenvedésnek vannak kitéve. Kutatási célunk tehát a társadalmi, gazdasági és politikai természetű szenvedés pszichológiai igazolásának vizsgálata (lásd még Jost 1995; Jost és Banaji 1994), az, hogy megtaláljuk az ideológiai megfelelőjét annak a folyamatnak, amikor valaki megeszi a szöcskét, majd azzal magyarázza, hogy nagyon éhes volt.

Hipotézisünk peremfeltételei

Le kell szögeznünk, hogy nem állítjuk, hogy mindig (vagy akár legtöbbször) a hátrányos helyzetű csoportok tagjai azok, akik legvalószínűbben adják ideológiai alátámasztását a rendszernek. Valójában amennyiben a rendszerigazolás szembekerül az énkiemelés, az önérdek és az ingroup preferenciájának motivációjával a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál (Jost és munkatársai 2001), annyiban ezek a motivációk általában mérsékelik is azt. Célunk ebben a kutatásban pusztán az volt, hogy megmutassuk, olyan helyeken is találhatunk bizonyítékot a hátrányos helyzetű

csoportok intuícióellenes fokozott rendszerigazolására, ahol nem is számíthatunk rá, valamint, hogy ez a jelenség ellentmond a legtöbb önérdéket és csoportideológiát hangsúlyozó elméletnek és a közvélekedésnek.

Úgy tűnik, hogy három *a priori* releváns tényező van, amely meghatározza, hogy a hátrányos csoport tagjai rendszerigazoló válaszmintázatot mutatnak-e. Az első ilyen tényező a csoportidentifikáció, amely a társas azonosulás és az önkategorizáció elméleteinek középpontjában áll (pl. Tajfel és Turner 1979). A korábbi kutatások azt mutatják, hogy az alacsony státusú vagy hátrányos helyzetű csoportok tagjainál általában fordított kapcsolat van a csoportidentifikáció (vagy csoportigazolás) és a rendszerigazolás között (pl. Jost és munkatársai 2001; Sidanius és munkatársai 2001; Spears és munkatársai 2001). Ebből következik, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai nagyobb valószínűséggel élnek rendszerigazolással olyankor, amikor a csoportérdekek és a csoportidentitás viszonylag kevésbé kiugróak, mint például abban az esetben, ha a rendszerigazolást implicit vagy nem beavatkozó viselkedéses méréssel vizsgáljuk, ahogy azt Jost és munkatársai, (2002) demonstrálták. Az önérdék és a csoportérdek olyankor is viszonylag kevésbé kiugró, amikor az emberek általános közvélemény-kutatási kérdőívekre válaszolnak, melyek több tucat kérdésből állnak, és közülük csak néhány vonatkozik a kitöltő csoporttagságára és/vagy arra, hogy mennyire támogatja a társadalmi rendszert.

A második tényező, amely a disszonanciaelméletből következik, az akaratot érinti. Habár az emberek időnként valóban racionalizálnak olyan kedvezőtlen eseményeket, amelyekben nincs személyes felelősségük (Kay és munkatársai 2002), a disszonanciakutatás eredményei arra utalnak, hogy nagyobb valószínűséggel igazolják az olyan eseményeket, amelyeket saját döntésük eredményének tekintenek (pl. Blanton és munkatársai 2001; Cooper és Fazio 1984; Wicklund és Brehm 1976). Ezért logikusan feltételezhetjük, hogy a disszonanciával kapcsolatos mechanizmusok nagyobb szerepet játszanak a demokratikus társadalmakban, ahol a politikai döntéseket szabad választás alapján hozzák meg az emberek (vagy legalábbis ennek illúziójában), mint azokban a társadalmakban, ahol a hatalom gyakorlóit és a rendszert nem az emberek választják, hanem rájuk erőltetik (Havel

1991). Természetesen a totalitárius rendszerek is megkívánják, hogy az egyének különböző módokon kifejezésre juttassák, hogy mennyiben támogatják a rendszert, ezért az, hogy valaki totalitárius rezsimben él, még nem jelenti, hogy egyáltalán nem tapasztal disszonanciát.

Az Egyesült Államok kulturális kontextusában, ahol a teljesítménynek és a sikernek tulajdonított magas értékhez a társadalmi és gazdasági eredményeket igazságosnak és megérdemeltnek tekintő meritokratikus ideológiák járulnak (pl. Della Fave 1986; Jackman és Senter 1983; Kluegel és Smith 1986; Major 1994; Martin 1982), különösen valószínű, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjaiban erős a motiváció arra, hogy attitűdjeikkel támogassák a rendszert. Ha mindhárom tényezőt figyelembe vesszük, azt mondhatjuk, hogy a disszonancia alapú rendszerigazolás a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál legvalószínűbben akkor lép fel, amikor *a)* a csoportidentifikáció viszonylag kevésbé kiugró, *b)* demokratikus viszonyok között az emberek úgy érzik, hogy legalábbis valamilyen mértékben „felelősek” a status quo-hoz való hozzájárulásukért, *c)* a kulturális klímában különösen hangsúlyosak a meritokratikus ideológiák és a protestáns munkaerőkölsbe vetett hit.

Történelmi és empirikus előzmények

Habár az általunk vizsgált hipotézis intuícióellenes, de nem történelmi előzmények nélkül való. Az autoriter személyiség fogalmának megalkotói azt állították, hogy a gazdasági bizonytalanság következtében fellépő agresszív szülői stílus a nagyhatalmú személyek idealizálásához és a társadalmilag deviáns egyének megvetéséhez vezet (pl. Adorno és munkatársai 1950). Az autoritarizmussal kapcsolatos legtöbb kutatás az alacsony jövedelem és a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség összefüggését vizsgálta, de a jobboldali autoritarizmusnak a fennálló társadalmi rend védelmezése szintén központi eleme (Altemeyer 1981). Lane (1962) freudista elméletekre (valamint az autoritarizmus és a disszonanciaredukció elméleteire) támaszkodva jelentette ki, hogy a fizikai munkások pszichológiailag olyannyira fenyegetve érzik magukat hátrányos gazdasági helyzetük miatt,

hogyan védekezésképpen elhárítják a nagyobb társadalmi egyenlőség lehetőségét is. Wilson (1973) vetette fel, hogy az alacsony szocioökonómiai státusból következő bizonytalanság és fenyegetettség fokozott politikai konzervativizmushoz vezet. Tehát több elméletalkotó is állította, hogy a hátrányos helyzetű csoportok különösen erősen támogatják a rendszert, de meggyőző empirikus bizonyítékok eddig még nem születtek ezzel kapcsolatban.

Disszertációs munkája részeként Jost (1996) végzett egy pilot kutatást annak a hipotézisnek a tesztelésére, hogy a viszonylagos hátrányos helyzet fokozott rendszerigazoláshoz vezet. A Yale University 133 diákját véletlenszerűen két csoportba sorolták. Az egyik csoporttal azt hitték el, hogy az egyetemükön végző diákok szocioökonómiai szempontból sikeresebbek, a másik csoporttal pedig azt, hogy sikertelenebbek, mint egy rivális egyetem – a Stanford University – végzősei. Ezután a résztvevők kitöltötték Altemeyer (1981) jobboldali autoritarianizmust mérő tesztjét, amely a következőket méri: 1. „nagyfokú behódolás az elfogadott és legitimnek tekintett autoritásoknak”, 2. „az elfogadott autoritás által szentesítettnek tekintett általános agresszivitás különböző személyek iránt”, 3. „magas szintű ragaszkodás azokhoz a társadalmi konvenciókhoz, melyeket a személy a társadalom által elfogadottnak tekint” (Altemeyer 1981, 148). Az eredmény azt mutatta, hogy az alacsony szocioökonómiai státusú feltételbe osztott diákok szignifikánsan magasabb pontszámot értek el az autoritarianizmus teszten, mint a magas szocioökonómiai státusú feltételbe osztottak, $F(1,132) = 3,91, p < 0,05$. Tehát a szituációsan manipulált, alacsonynak észlelt S.E.S. növelte a rendszernek és vezetőinek autoritáriánus támogatását.

A következő kutatások ismertetése során bizonyítékokat fogunk bemutatni amellett, hogy a társadalmi osztály, etnikum, iskolázottság vagy lakóhely szempontjából hátrányos helyzetű csoportok tagjai olykor ideológiailag még erősebben támogatják a fennálló rendszert, mint az előnyös helyzetű csoportok velük összehasonlítható tagjai. Bár az általunk elemzett felmérések adatai között nem szerepel a kiváltott disszonancia közvetlen mérése, eredményeink konzisztensek azzal a rendszer-igazolási alaphipotézissel, mely szerint a legrosszabb helyzetben levők élnek a társadalmi rendszer javára történő legnagyobb disszonanciaredukcióval.

A kutatás áttekintése

Ebben a tanulmányban öt vizsgálat eredményeit ismertetjük, melyek azt mutatják, hogy a méltánytalanul megkülönböztetett csoportok tagjai gyakran a rendszer javára csökkentik ideológiai disszonanciájukat. Az első felmérésben azt vizsgáltuk, milyen hatása van a jövedelemnek, az etnikai hovatartozásnak és az iskolázottságnak arra, hogy az emberek mennyire hajlandók elfogadni a kormányt érő kritikák korlátozását a sajtóban és az állampolgárok között. Hipotézisünk szerint a hátrányos helyzetű válaszadók könnyebben elfogadják a szabadságjogok korlátozását a rendszer védelmében, mint az előnyösebb helyzetűek. A második tanulmányban azt vizsgáltuk meg, vajon a szegényebb latin-amerikaiak gazdagabb társaiknál nagyobb mértékben bíznak-e a kormányhivatalnokokban, és inkább hiszik-e, hogy az Egyesült Államok kormányzata egyaránt tevékenykedik minden állampolgár javára. A harmadik vizsgálatban arra voltunk kíváncsiak, vajon általában a szegényebb válaszadók nagyobb valószínűséggel hiszik-e, hogy a nagy jövedelmi különbségek fontosak és szükségesek, mint a gazdagabb válaszadók.

A negyedik vizsgálatban az Egyesült Államok északi és déli részén élő afroamerikaiak és európai amerikaiak válaszait hasonlítottuk össze. Hipotézisünk az volt, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai (a déliek és az afroamerikaiak, s különösen a délen élő szegény afroamerikaiak) más csoportok tagjainál nagyobb mértékben fogadják-e el azt a meritokratikus ideológiai nézetet, mely szerint, ha az emberek szorgalmasan dolgoznak, akkor sikeresebbek lesznek. Az ötödik vizsgálatban arra voltunk kíváncsiak, hogy az etnikai hovatartozás és a szocioökonómiai státus miként hat a gazdasági egyenlőtlenség legitimizálására és a meritokratikus ideológia elfogadására. Ez az utolsó vizsgálat azt is lehetővé tette, hogy felmérjük annak a lehetőségét, hogy a meritokratikus nézetrendszereket elfogadó emberek másoknál nagyobb valószínűséggel fejezik ki elégedettségüket saját anyagi helyzetükkel kapcsolatban, ily módon csökkentve az ideológiai disszonanciát.

Az első vizsgálat tárgya a jövedelem, az etnikai hovatartozás és az iskolázottság hatása volt az emberek azon hajlandóságára, hogy korlátozzák azokat, akik bírálják a rendszert. A rendszerigazolás elméletének hipotézise szerint fordított összefüggést várhatunk a társadalmi osztály és a rendszernek nyújtott támogatás között, tehát éppen azok a leginkább készek rá, hogy megvédjék a rendszert azzal, hogy korlátozzák a rendszernek és vezetőinek szabad bírálatát, akik a leghátrányosabban megkülönböztetettek általa. A politikai szabadságjogok korlátozásának két fajtáját vizsgáltuk: a) a sajtóbeli kormánybírálat korlátozására való hajlandóságot, valamint b) a polgárok kormányt kritizáló megnyilvánulásainak korlátozására való hajlandóságot.

Módszer

A kutatásban 1345 amerikai munkavállaló vett részt, akik válaszadók voltak Schlozman és Verba (1976) a munkanélküliek és a munkavállalók társadalmi és politikai attitűdjeit vizsgáló telefonos felmérésében. Mindannyian tizennyolcadik életévüket betöltött, angolul beszélő felnőttek voltak. A 150 legnagyobb amerikai város lakói vettek részt a vizsgálatban, a városok mérete a pennsylvaniai Altoonától New York Cityig terjedt. Azokat a résztvevőket definiáltuk munkavállalóként, akik a vizsgálat idején alkalmazásban álltak vagy éppen munkát kerestek. Schlozman és Verba (1976) mintájából kizártuk a nyugdíjasokat, a fogyatékosokat, a háztartásbelieket, valamint a diákokat (köztük az olyan dolgozó diákokat, akiknek a munkája másodlagos volt a tanulmányaikhoz képest).

A felmérésben szereplő tételek közül két olyat elemeztünk, amelyek relevánsak a rendszerigazolás elméletének szempontjából. Az első kérdés így hangzott: „Ha országunk problémáinak megoldása érdekében szükséges volna, Ön támogatná-e a sajtóbeli kormánykritikák korlátozását?” A második kérdés pedig a következő volt: „Ha országunk problémáinak megoldása érdekében szükséges volna, Ön támogatná-e, hogy korlátozzák a polgárok kormányt kritizáló megnyilvánulásait?” A válaszadóknak mindkét

kérdésre igennel vagy nemmel kellett felelniük. Minden olyan esetet, amikor a válaszadók nem tudtak, vagy nem akartak válaszolni a kérdésre, hiányzó adatként kezeltünk. A mindkét kérdésre válaszolók körében az itemek közti korreláció $r(1259) = 0,34$, $p < 0,001$ volt.

A kutatás az észak-amerikai munkások társadalmi és politikai attitűdjeit vizsgáló országos telefonos felmérés része volt, amelyben a résztvevőket véletlenszerűen választották ki. A kutatás módszertanával kapcsolatos további részleteket az olvasó megtalálja Klecka és Tüchfarber (1978) publikációjában. A telefoninterjúk készítői amellet, hogy információt gyűjtöttek arról, hogy a válaszadók hajlandók lennének-e korlátozni a rendszert kritizálók szabadságát, a szokásos demográfiai adatokat (nem, életkor, etnikai hovatartozás), valamint a megkérdezettek jövedelmi kategóriájára vonatkozó adatokat is felvették.

Eredmények és megvitatás

Annak érdekében, hogy kiderüljön, vajon a gazdaságilag hátrányos helyzetű csoportok tagjai az előnyös helyzetűeknél valószínűbben védelmeznék-e a rendszert a kritika ellen, megvizsgáltuk a jövedelemnek a politikai szabadságjogok korlátozására való hajlandóságra gyakorolt hatását. Mindkét rendszerigazolással kapcsolatos tételnél logisztikus regresszioanalízist végeztünk a résztvevők válaszain, melyben a jövedelmi kategóriát használtuk független változónak. Mindkét elemzés statisztikailag megbízható negatív irányú lineáris hatást mutatott ki. Ez azt jelzi tehát, hogy az alacsony jövedelmű válaszadók a magas jövedelműeknél nagyobb valószínűséggel lennének hajlandók a sajtóbeli kormánybírálatokat ($B = -0,22$, $p < 0,005$), valamint a polgárok kormányt kritizáló megnyilvánulásait ($B = -0,31$, $p < 0,005$) korlátozni. Az 1. ábra mutatja mindkét tétel esetében a rendszert érintő bírálatok korlátozásának átlagos támogatását a válaszadók jövedelemszintjének függvényében. Ebből a széles körben végzett felmérésből kapott adatok tehát azt mutatják, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai önérdékükkel ellentétes módon az előnyösebb helyzetű csoportok tagjainál nagyobb valószínűséggel nyújtanak ideológiai alátámasztást a rendszernek. A fenti elem-

1. ábra. A kormány bírálatainak korlátozására való hajlandóság a jövedelemszint függvényében

zést az etnikai hovatartozás, az iskolázottság és a nem változóinak hozzáadásával is elvégeztük. A rendszer-igazolási elmélet hipotézisével összhangban az afroamerikaiak az európai amerikaiaknál nagyobb valószínűséggel támogatták a sajtóbeli kormánykritika ($B = -0,73$, $p < 0,001$), valamint a kormánybírálattal kapcsolatos szólásszabadság ($B = -1,01$, $p < 0,001$) korlátozását. Az iskolázottság szignifikáns független hatása azt mutatta, hogy ha statisztikailag kiszűrjük a jövedelem hatását, akkor az alacsonyabban iskolázott válaszadók mindkét item esetében jobban védelmükbe vették a rendszert, mint a magasabban iskolázott válaszadók ($B = -0,30$, $p < 0,001$, illetve $B = -0,38$, $p < 0,001$). Érdeemes megjegyeznünk, hogy az iskolázottságot a jövedelemmel közös regressziós modellben elemezve a jövedelemnek a rendszerigazolásra gyakorolt hatása valamelyest csökkent, ám marginálisan így is szignifikánsnak bizonyult (mindkét $p < 0,10$). A válaszadók nemének nem volt szignifikáns hatása a kormánybírálatok korlátozására való hajlandóságra. Mindazonáltal az első vizsgálatban a bizonyítékok többsége alátámasztja, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai (viszonylag szegény, alacsonyabban iskolázott és afroamerikai csoportok) nagyobb valószínűség-

gel támogatnának olyan intézkedéseket, amelyek az Egyesült Államok kormányzati rendszerét érő bírálatok korlátozását szolgálják.

MÁSODIK VIZSGÁLAT

A második vizsgálatban annak a lehetőségét mértük fel, hogy az Egyesült Államokban élő latin-amerikai népesség viszonylag hátrányosabb helyzetű tagjai az előnyösebb helyzetűeknél nagyobb valószínűséggel rendelkeznek a társadalmi rendszert támogató attitűdökkel. Konkrétan az alacsony és a magas jövedelmű latin-amerikaiak politikai attitűdjeit hasonlítottuk össze két olyan dimenzió mentén, melyek fontosak a rendszerigazolás szempontjából: annak a vélekedésnek a szempontjából, hogy a kormányzat általában minden állampolgár javára tevékenykedik, valamint abból, hogy általában bízni lehet abban, hogy a kormánytisztviselők helyesen cselekednek. A rendszer-igazolási elmélet alaphipotézise szerint azt várhatjuk, hogy az alacsony jövedelmű latin-amerikaiak a magas jövedelműeknél nagyobb valószínűséggel hisznek abban, hogy a kormányzat mindenki javára tevékenykedik, és nagyobb mértékben bíznak abban, hogy a kormánytisztviselők helyesen cselekednek.

Módszer

A vizsgálati minta az a 2485 latin-amerikai személy volt, aki részt vett a Garza és munkatársai (1989/90) által latin-amerikaiak körében lefolytatott országos politikai felmérésben, amelyet a Temple University Kutatási Intézetével együttműködésben végeztek. Minden résztvevő betöltötte tizennyolcadik életévét, és legalább egy szülője vagy két nagyszülője latin-amerikai származású volt. Az interjúalanyok közül 1365 (55%) mexikói, 522 (21%) Puerto Ricó-i, 598 (24%) pedig kubai volt. A rendszerigazolás mérésére a tételek közül két olyan interjúkérdést választottunk ki, amelyek a résztvevőknek a kormánnyal való elégedettségét és belé vetett bizalmát vizsgálták. Az első kérdésben a válaszadóknak jelezniük kellett, milyen gyakran gondolják azt, hogy

bízni lehet abban, hogy a kormányhivatalnokok helyesen cselekednek. Ezt négyfokú skálán kellett megítélniük (1 = szinte mindig, 4 = szinte soha). A második tétel dichotóm jellegű volt, és arra kérdezett rá, hogy a válaszadók szerint a kormány vajon általában véve „néhány, saját érdekeit szem előtt tartó ember intézménye” (ezt 1-es számmal kódoltuk), vagy „mindenki javára tevékenykedik” (ezt 2-es számmal kódoltuk). A két item $r = -0,42$, $p < 0,001$ szinten korrelált egymással. A kérdéseket a két nyelven beszélő interjúkészítők a válaszadók igényei szerint spanyolul vagy angolul tették föl. A válaszadók a vizsgálatban való részvételükért fejenként 10 dollárt kaptak. Az interjúkészítők a vélemények mellett demográfiai adatokat (nem, életkor, iskolázottság, jövedelem) is gyűjtöttek.

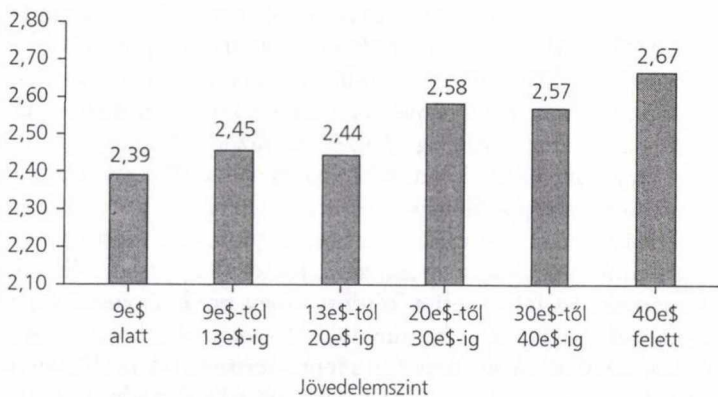
Eredmények és megvitatás

Annak vizsgálatára, hogy vajon a szegényebb latin-amerikaiak jobban bíznak-e az amerikai kormányzatban és jobban támogatják-e azt, mint a jómódúak, először is lineárisregresszió-analízist végeztünk, melyben a család összjövedelmének és a kormányhivatalnokokba vetett bizalomnak az összefüggését vizsgáltuk. Az elemzés a jövedelem megbízható lineáris hatását mutatta ki ($B = 0,06$ $p < 0,001$). A szegényebb latin-amerikaiak szignifikánsan jobban megbíztak a kormányhivatalnokokban, mint a jómódúabb latin-amerikaiak (lásd 2. ábra).

A második elemzésben a válaszadóknak az azzal kapcsolatos vélekedéseit vizsgáltuk, hogy vajon a kormány néhány, saját érdekeit követő ember intézménye-e, vagy mindenki javára tevékenykedik. Logisztikus regresszióanalízist végeztünk a megkérdezettek válaszain, ismét a család összjövedelmét használva független változóként. Ez az elemzés is szignifikáns negatív kapcsolatot mutatott ki a jövedelem és a kormányba vetett bizalom átlagos szintje között ($B = -0,11$, $p < 0,001$). Azt találtuk tehát, hogy az alacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozó latin-amerikaiak inkább vélekedtek úgy, hogy a kormány mindenki javára tevékenykedik, mint a magasabb jövedelműek (lásd 3. ábra).

Összességében ezek az eredmények viszonylag erős rendszerigazolást mutatnak ki az alacsony jövedelmű válaszadók részéről.

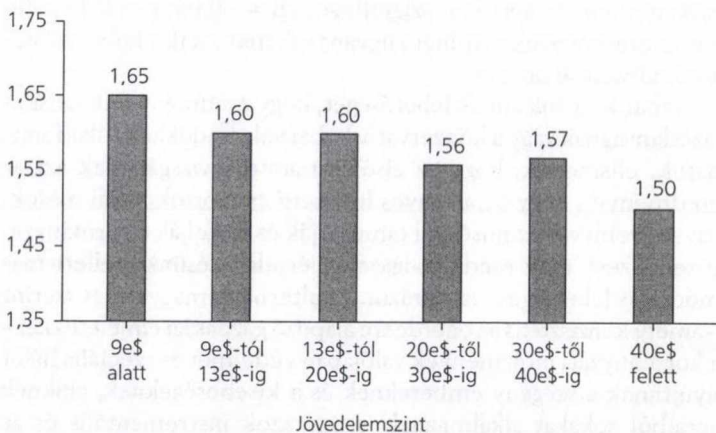
Egyetértés mértéke

2. ábra. Az irányú vélekedés, hogy nem lehet bízni abban, hogy a kormányhivatalnokok helyesen cselekednek, a jövedelemszint függvényében

Annak érdekében, hogy eldönthessük, ezek a hatások vajon teljes egészében az eltérő iskolázottságnak tudhatók-e be, a két elemzést újra elvégeztük úgy, hogy mind a jövedelmet, mind az iskolázottság szintjét egyszerre szerepeltettük a regressziós modellben. A jövedelem hatása mindkét esetben statisztikailag szignifikáns maradt

Egyetértés mértéke

3. ábra. Az irányú vélekedés, hogy a kormány mindenki javára tevékenykedik, a jövedelemszint függvényében

($B = 0,05$ $p < 0,001$ és $B = -0,05$ $p < 0,05$), még az iskolázottság hatásainak kiszűrése után is, amelyek szintén szignifikánsak voltak ($B = 0,02$ $p < 0,001$ és $B = -0,08$ $p < 0,001$). A szegényebb és iskolázatlanabb latin-amerikaiak tehát valóban nagyobb valószínűséggel válaszolták, hogy bíznak az amerikai kormányzatban és támogatják azt, mint a gazdagabbak és iskolázottabbak.

Az Egyesült Államokban élő kubai bevándorlók gyakran nagyon konzervatív politikai nézeteket vallanak, határozottan szembe fordulnak a kubai kommunista kormányzattal, és erősen támogatják mind a kapitalista rendszert, mind az Egyesült Államok kormányát. Ez felvetheti a kérdést, hogy eredményeink vajon ugyanezek maradnak-e, ha mintánkból kivesszük a kubai válaszadókat. Ez okból megismételtük a fenti elemzéseket az 1887 nem kubai (mexikói és Puerto Ricó-i származású) válaszadó mintáján is. Ismét azt találtuk, hogy a szegényebb válaszadók inkább egyetértenek azzal, hogy bízhatunk abban, hogy a kormányhivatalnokok helyesen cselekednek ($B = 0,05$, $p < 0,001$), valamint inkább hiszik, hogy a kormány mindenki javára tevékenykedik ($B = -0,11$, $p < 0,001$). Az első item esetében a jövedelem hatása akkor is szignifikáns maradt, amikor az iskolázottság hatását kiszűrtük ($B = 0,04$, $p < 0,005$), amely szintén szignifikáns volt ($B = 0,02$, $p < 0,01$). A második item esetében az iskolázottság hatásának ($B = -0,10$, $p < 0,001$) kiszűrése után a jövedelem hatása negatív maradt, de nem volt szignifikáns ($B = -0,04$, $p = 0,17$). Tehát az eredmények majdnem ugyanazok maradtak a kubai válaszadók kiszűrése után is.

Habár kizártuk annak lehetőségét, hogy eredményeink az iskolázatlanságnak vagy a konzervatív kubai válaszadóknak tulajdoníthatók, elismerjük, hogy az első és második vizsgálatnak azt az eredményét, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai másoknál nagyobb valószínűséggel támogatják és igazolják a kormányzati rendszert, a mi rendszer-igazolási értelmezésünk mellett más módon is lehetséges magyarázni. Az alternatív magyarázat szerint – amely konzisztens az önérdekre alapozó gazdasági elméletekkel – a kormányzati intézmények valójában védelmet és szociális hálót nyújtanak a szegény embereknek és a kisebbségeknek, akiknek soraiból sokakat alkalmaznak is, így azok instrumentális és az identitásukkal kapcsolatos okokból támogatják jobban a kormányt. Bár nem zárhatjuk ki ezt az alternatív értelmezést, valószí-

nűtlennek tűnik, hogy a kormánytól való gazdasági függés önmagában véve szükségszerűvé tenné azt az állítólag önérdék által vezérelt hiedelmet, hogy mások (köztük a többi állampolgár) szabadságát korlátozni kellene azért, hogy a kormánnyal szembeni bárminemű kritika lehetetlenné váljon. Mindazonáltal részben éppen az első és második vizsgálat korlátainak (pl. annak, hogy módszertanilag a kormánypárti attitűdökre támaszkodtak) legyőzése érdekében a harmadik, negyedik és ötödik vizsgálatban általánosabban is szemügyre vettük a meritokráciával és a gazdasági egyenlőtlenség legitimitásával és szükségszerűségével kapcsolatos rendszerigazoló hiedelmeket.

HARMADIK VIZSGÁLAT

A rendszerigazolás elmélete szerint az emberek motiváltak arra, hogy az egyenlőtlenséget legitimnek, egyszersmind szükségszerűnek érzleljék. Harmadik vizsgálatunkban arra voltunk kíváncsiak, hogyan hat a jövedelem annak valószínűségére, hogy a valaki azt a nézetet vallja, amely szerint a nagy jövedelmi különbségek szükségszerűek azért, hogy az emberek motiváltak legyenek keményen dolgozni, és nagy erőfeszítéseket tenni. Adataink ebben az esetben is egy Egyesült Államokban lefolytatott széles körű országos felmérésből származnak.

Módszer

Kutatásunk résztvevői a General Social Survey (GSS, Általános Társadalmi Felmérés) válaszadói voltak. A GSS egy személyes interjúk módszerével dolgozó, majdnem minden évben lefolytatott vizsgálat, amelyet a University of Chicagóhoz kapcsolódó National Opinion Research Center (NORC, Nemzeti Közvélemény Kutató Centrum) végez. 1983 és 1987 között összesen 1396 személy (609 férfi és 787 nő) válaszolt egy kérdésre, amely azt mérte, hogy az emberek mennyiben érzlelik szükségesnek a gazdasági egyenlőtlenséget. További 1171 személy (523 férfi és 648 nő) adott választ egy hasonló kérdésre, melyet 1988 és 1991

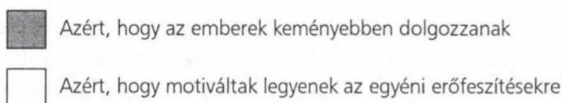
között tettek fel. A jövedelmet mindkét mintában a válaszadó által megjelölt családi bruttó bevétel szerint mérték.

Az első item így hangzott: „Vannak, akik nagyon sokat keresnek, míg mások igen keveset. Ön szerint annak érdekében, hogy az emberek keményen dolgozzanak, a fizetésekben tapasztalható jelentős különbségek...” Ezután a válaszadóknak a következő válaszlehetőségek valamelyikével kellett befejezniük a mondatot: „feltétlenül szükségesek” (ezt 1-es számmal kódoltuk), „valószínűleg szükségesek” 2., „valószínűleg nem szükségesek” 3., „biztos, hogy nem szükségesek” 4. A későbbi években szereplő második item esetében a válaszadóknak azt kellett jelezniük, hogy milyen mértékben értenek egyet a következő állítással: „Az emberek csak akkor éreznek ösztönzést arra, hogy egyéni erőfeszítést tegyenek, ha a jövedelmi különbségek elég nagyok”. A választ négy pontos skálán kellett jelezni (1 = „teljesen egyetértek”, 2 = „egyetértek”, 3 = „nem értek egyet”, 4 = „egyáltalán nem értek egyet”). Mivel nem volt olyan válaszadó, aki mindkét kérdésre válaszolt volna, az itemek közti korrelációt nem mértük.

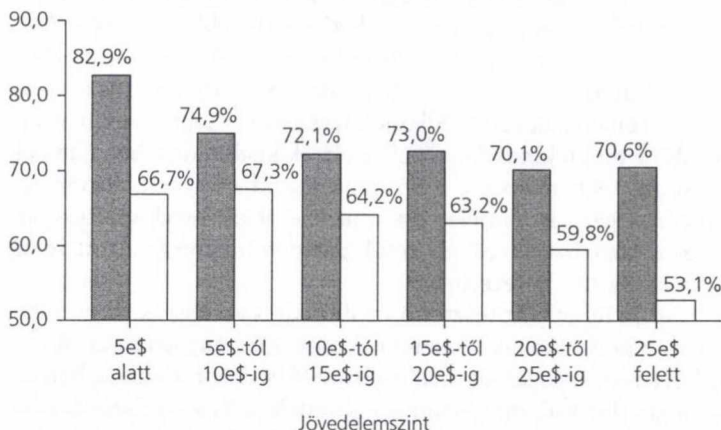
Eredmények és megvitatás

Annak érdekében, hogy kiderítsük, a szegényebb válaszadók nagyobb valószínűséggel gondolták-e úgy, hogy az egyenlőtlenség szükségszerű, lineáris regresszióanalízist végeztünk, melyben az összefüggést vizsgáltuk a család összbevétele, és aközött a vélekedés között, hogy a nagy jövedelmi különbségek szükségesek ahhoz, hogy az emberek keményen dolgozzanak. Az analízis kimutatta a jövedelem lineáris hatását ($B = 0,04$, $p < 0,001$), tehát a szegényebb válaszadók hajlamosabbak voltak így vélekedni, mint a módosabbak. A hatás csökkent, de továbbra is szignifikáns maradt ($B = 0,02$, $p < 0,05$), amikor az iskolázottság hatását ($B = 0,07$, $p < 0,001$) kiszűrtük. A 4. ábra mutatja azoknak a válaszadóknak az összesített arányát, akik úgy vélték, hogy a jövedelmi különbségek „feltétlenül szükségesek” vagy „valószínűleg szükségesek”, a családi jövedelmük függvényében.

Ugyanílyan analízist folytattunk annak az itemnek az esetében is, amely azt mérte, hogy a válaszadó mennyire ért egyet azzal az állítással, hogy az emberek csak akkor motiváltak az egyéni erőfe-

A nagy jövedelmi különbségeket szükségesnek tartók százalékos aránya

4. ábra. Az irányú vélekedés, hogy a nagy jövedelmi különbségek szükségesek, a válaszadó jövedelmének függvényében

szítésre, ha a jövedelmi különbségek elég nagyok. Az elemzés a jövedelem szignifikáns, de viszonylag kis hatását mutatta ki ($B = 0,02$, $p < 0,01$). Ebben az esetben a hatás nem maradt szignifikáns ($B = 0,01$, $p = 0,18$) az iskolázottság hatásának kiszűrése után ($B = 0,04$, $p < 0,001$). A 4. ábra mutatja azoknak a válaszadóknak az összesített arányát, akik „egyetértettek” vagy „teljesen egyetértettek” az állítással. Ahogy látható, a válaszadók többsége – minden jövedelmi szinten – hajlamos volt egyetérteni az-
 zal, hogy a nagy jövedelmi különbségek szükségesek az egyéni erőfeszítés és a kemény munka motiválásához.

NEGYEDIK VIZSGÁLAT

A negyedik vizsgálatban a jövedelem, az etnikai hovatartozás, valamint a lakóhely meritokráciával kapcsolatos rendszerigazoló hie-

delmekkel való összefüggését mértük fel az Egyesült Államok északi és déli részén élő amerikaiak körében. Történelmileg a déliek társadalmi és gazdasági szempontból hátrányosabb helyzetűek voltak, mint az északiak, és a feketék társadalmi és gazdasági szempontból hátrányosabb helyzetűek voltak, mint a fehérek. A mind területi, mind etnikai szempontból hátrányos helyzetű fekete déliek körülményei a legkedvezőtlenebbek. Helyzetüket súlyosbítja a történelmileg elfogadott nyílt rasszizmus, amely a déli államokban uralkodó rabszolgatartás rendszerére vezethető vissza. Tehát az Egyesült Államok társadalmi csoportjai közül leginkább a déli feketék lennének azok, akiknek érdekében állna elutasítani a sikert igazoló meritokratikus ideológiákat. Azonban a rendszer-igazolási elmélet disszonancia alapú megközelítése azt jósolja, hogy hátrányos helyzetük paradox módon fokozott rendszerigazoláshoz is vezethet.

Három hipotézist teszteltünk. Először is azt vártuk, hogy a déli feketék az északon élő feketéknél nagyobb arányban tesznek magukévá rendszerigazoló ideológiákat. Másodszor, összhangban azzal a gondolattal, mely szerint a jövedelem és a rendszerigazolás között fordított összefüggés áll fenn, azt vártuk, hogy a szegényebb afroamerikaiak a jómódúbbaknál nagyobb valószínűséggel rendelkeznek olyan meritokratikus nézetekkel, amelyek szerint az emberek gazdasági sikeressége legitim és kiérdemelt, mert erőfeszítésükből és kemény munkájukból származik (lásd még Major 1994; Martin 1982; 1993). Harmadszor, összhangban azzal az elképzelésünkkel, hogy a rendszerigazoló vélekedések a legsúlyosabb hátrányoktól szenvedő csoportokban jelennek meg a leggyakrabban, azt feltételeztük, hogy a szegénység és a meritokráciába vetett hit legszorosabban a déli afroamerikaiak körében jár együtt. Jóllehet a fenti három hipotézis bármelyikének beigazoldása konzisztens lenne a rendszerigazolás elméletével, a legerősebb teszt valószínűleg a harmadik előrejelzéshez kapcsolódik. Tehát elméletünket leginkább az olyan eredmény támasztaná alá, amely azt mutatja, hogy a rendszerigazoló hiedelmek az országnak abban a részében a legerősebbek, ahol az afroamerikaiak történelmileg a legsúlyosabb hátrányokat szenvedték el.

Módszer

A negyedik vizsgálathoz használt adatokat 1999-ben töltöttük le az internetről, és a kaliforniai Berkeley egyetem kutatóközpontjának 1991-es „Etnikum és Politika” kutatásából származnak. Az adatokat a kutatás vezetői, Paul Sniderman, Philip Tetlock és Thomas Piazza tettek nyilvánosan is hozzáférhetővé. A nagymintás telefonos vizsgálatban véletlenszerűen kiválasztott személyek vettek részt negyvennyolc amerikai államból. A válaszadási arány 65,3%-os volt (a 3403 megkeresett személyből 2223-an válaszoltak). A telefonos vizsgálatban résztvevők körülbelül 54%-a (az eredetileg megkeresett személyek 35,2%-a) küldte vissza a vizsgálat második részében postán kiküldött kérdőívet. Az általunk vizsgált demográfiai változók (etnikai hovatartozás, jövedelem, lakóhely) szintén az eredeti telefonos felmérésből származnak. A meritokratikus ideológiát mérő kérdések csak a kutatás írásos részében szerepeltek, így végső mintánk 1103 afroamerikai és európai amerikai válaszadóra zsugorodott.

A telefonos interjúban és az azt követő postai kérdőíves vizsgálatban egyaránt résztvevő válaszadók között 55 afroamerikai (26 férfi és 29 nő) és 1048 európai amerikai (441 férfi és 607 nő) szerepelt. Végső mintánknak tehát 5%-a állt afroamerikai válaszadókból, ez valamivel kisebb az afroamerikaiak országos arányánál, amely 12%. Ez részben annak tudható be, hogy a kipostázott kérdőívek visszaküldési aránya az európai amerikaiak körében valamivel magasabb volt, mint az afroamerikaiaknál. Mivel az eredeti kutatásban véletlenszerűen felhívott résztvevők szerepeltek, kizárólag azok csoportja maradt ki a felmérésből, akik nem rendelkeztek otthon telefonnal. Azokban az esetekben, amikor bizonyos elemzésekhez minden adat a rendelkezésünkre állt, más elemzéseknél viszont egyes hiányzó válaszok miatt ez nem volt meg, a különálló elemzésekben a lehető legnagyobb számú résztvevőt szerepeltettük. A csoportok közötti jövedelmkülönbség vizsgálatához például azoknak a válaszait is felhasználtuk, akik a postai kérdőívet már nem küldték vissza.

A postán kiküldött kérdőívben két olyan kérdés szerepelt, amely a meritokratikus ideológiákra kérdezett rá. A válaszadónak arra kellett felelniük, hogy milyen mértékben értenek egyet a következő állításokkal: a) „Aki hajlandó keményen dolgozni, an-

nak jó esélye van arra, hogy sikeres legyen”, valamint *b)* „Ha az emberek elég szorgalmasan dolgoznak, jó életet biztosíthatnak maguknak”. A válaszokat négyfokú skálán kellett megadni, melyen a skálapontok a következők voltak: 1 = „határozottan egyetértek”, 2 = „valamelyest egyetértek”, 3 = „nem egészen értek egyet” és 4 = „határozottan nem értek egyet”. A válaszok pontszámait megfordítottuk, így a magasabb pontszám azt jelentette, hogy a megkérdezett személy jobban elfogadja a meritokratikus ideológiai nézeteket. A két kérdésre adott válaszok átlagolásával erre összesített mérőszámot alkalmaztunk ($\alpha = 0,83$).

A válaszadók lakóhelyét a kutatásban eredetileg alkalmazott alkategóriák összevonásával régiók szerint kódoltuk. A déli államok kategóriájába belevettük mindazokat az államokat, amelyeket a kutatás végzői eredetileg is „déliként” kódoltak, s azokat is, amelyek az eredeti kutatásban „határmenti” államokként szerepeltek. Saját kutatási célunknak megfelelően az összes többi államot északiként kategorizáltuk.

A résztvevőket az általuk megjelölt etnikai hovatartozásuk alapján az afroamerikaiak (fekete) és az európai amerikaiak (fehér) csoportjába soroltuk. Az egyéb etnikai csoportokba tartozó válaszadóktól származó adatokat kizártuk az elemzésből. A megkérdezettek bruttó családi összjövedelmükről 1-től (10 000 dollár alatt) 13-ig (70 000 dollárnál több) terjedő skálán nyilatkoztak. Az adatok leírásának céljából (de a statisztikai elemzések céljából nem) ezeket a pontértékeket a megfelelő dollárátlagokká alakítottuk át.

Eredmények és megvitatás

Első statisztikai elemzésünkben az etnikai hovatartozásnak és a lakóhelynek a jövedelemre gyakorolt hatását vizsgáltuk. Az etnikai hovatartozás főhatása azt mutatta, hogy az afroamerikaiak jövedelme sokkal alacsonyabb a fehérekénél, $F(1,1897) = 40,57$, $p < 0,001$, a lakóhely főhatása pedig azt, hogy a déli államokban élők egy egész kicsivel kevesebbet keresnek, mint az északiak, $F(1,1897) = 3,68$, $p < 0,06$. Bár az etnikai hovatartozás és a lakóhely közötti statisztikai interakció nem volt szignifikáns, a két főhatásból így is az következik, hogy valóban a délen élő feketék

csoportja a leghátrányosabb helyzetű ebben a mintában, s így a diszszonanciából következőleg nekik van a legerősebb szükségük arra, hogy hátrányos helyzetüket meritokratikus vélekedésekkel igazolják. Az átlagos jövedelem a déli feketéknél volt a legalacsonyabb (25 790 dollár), őket követték az északi feketék (30 315 dollár), majd a déli fehérek (36 825 dollár), végül az északi fehérek (37 910 dollár). Érdeemes megjegyezni, hogy a déliek és az északiak közötti jövedelmi különbség a feketék körében nagyobb volt, mint a fehéreknél. Míg a déli fehérek átlagosan csak kb. 1100 dollárral kerestek kevesebbet északi társaiknál, a déli feketék átlagosan 4500 dollárral kerestek kevesebbet az északiaknál.

A válaszadók általában elég erősen egyetértettek a meritokratikus ideológiával. Az egymintás t-próbák alapján elmondható, hogy minden csoport eredménye szignifikánsan meghaladta a skála 2,5-nél található középső pontját. Még az északon élő feketék is, akik pedig a többi résztvevőnél nagyobb mértékben ismerték fel a társadalomban meglévő egyenlőtlenséget, szignifikánsan a skála középső pontja (2,5) fölé kerültek a rendszerigazoló vélekedések szempontjából, $t(23) = 2,38, p < 0,03$. A 2,96 pontos átlagértékük a „valamelyest egyetérték” válasznak felel meg. Az északi fehérek átlagértéke 3,34, a déli fehéreké 3,39, a déli feketéké 3,44 pont volt.

A meritokratikus ideológia támogatottságát két szempontos varianciaanalízissel (etnikum: afroamerikai/európai amerikai és lakóhely: észak/dél) is megvizsgáltuk. Az alminták elemszámának különbségeiből fakadó problémák kiküszöbölésére robusztus eljárást (ún. III. típusú négyzetösszegeket) alkalmaztunk. Az elemzés az etnikai hovatartozás tendenciaszerű [$F(1,1099) = 3,42, p < 0,07$], valamint a lakóhely szignifikáns [$F(1,1099) = 8,56, p < 0,005$] főhatását mutatta. Az afroamerikaiak átlagosan kevésbé támogatták a meritokratikus vélekedéseket, mint az európai amerikaiak, ami konzisztens az önérdeket hangsúlyozó elméletekkel. Ugyanakkor a déliek szignifikánsan nagyobb mértékben támogatták a meritokratikus ideológiát, mint az északiak, és ez már nem magyarázható ugyanilyen alapon. Fontos az is, hogy a két főhatás között szignifikáns etnikum-lakóhely interakció volt, $F(1,1099) = 5,73, p < 0,02$. További elemzések kimutatták, hogy az északiak között az afroamerikaiak szignifikánsan kevésbé támogatták a meritokratikus nézeteket, mint az európai-ameri-

kaiak, $F(1,757) = 7,88$, $p < 0,005$. A déliek között ugyanakkor az afroamerikaiak és az európai amerikaiak egyformán hittek a meritokrácia mítoszában, $F(1,342) = 0,18$, $p = 0,67$.

Hipotézisünket ezen kívül azzal is ellenőriztük, hogy a meritokrácia afroamerikaiak körében élvezett támogatottságát újabb két szempontos varianciaanalízisnek (lakóhely: észak/dél és jövedelem: alacsony/magas) vetettük alá. A második szempontot folytonos változóként kezeltük. Ez a módszer matematikailag megfelel egy fiktív változóval és egy folytonos változóval egyidejűleg végzett regresszióanalízisnek, és módszertanilag jobb, mint a hagyományos varianciaanalízis, ahol a folytonos bejövő változót mesterségesen dichotomizálják (Aiken és West 1991). Az elemzés a lakóhely és a jövedelem szignifikáns főhatását mutatta ki [$F(1,48) = 7,06$, $p < 0,02$, illetve $F(1,48) = 4,76$, $p < 0,04$]. Az Egyesült Államok déli részén élő afroamerikaiak és a szegényebb afroamerikaiak körében tehát átlagosan valóban nagyobb elfogadottságnak örvendtek a meritokratikus nézetek, mint az északi és a jobb körülmények között élő afroamerikaiak körében. Az eredmények alátámasztják a rendszerigazolás disszonanciaelvű magyarázatát, ám ellentmondanak az önérdék elméleteinek.

Az elemzés továbbá szignifikáns interakciót mutatott ki a lakóhely és a jövedelem között [$F(1,48) = 4,35$, $p < 0,05$]. Az északon élő afroamerikaiak körében nem volt kapcsolat a jövedelem és a meritokratikus nézetek elfogadása között, $r(20) = 0,15$, $p = 0,52$. A déli afroamerikaiak között azonban fordított együttjárás volt megfigyelhető ebben a tekintetben, $r(28) = -0,46$, $p = 0,01$. A délen élő feketék közül tehát paradox módon a szegényebbek *inkább* támogatták azt a legitimizáló mítoszt, hogy a kemény munka sikerhez vezet, mint a gazdagabbak. Összefoglalva, éppen azok az emberek kapaszkodtak a leghevesebben a meritokrácia mítoszába, akiknek az önérdেকেit leginkább ennek a mítosznak az elutasítása szolgálta volna.

A meritokrácia támogatásának fenti mintázata, úgy tűnik, csak a viszonylag szegény afroamerikai válaszadókra volt jellemző. Amikor az európai amerikai válaszadók esetében is elvégeztük a fenti varianciaanalízist, nem találtunk bizonyítékot a lakóhely és a jövedelem interakciójára, $F(1,1020) = 0,06$, $p = 0,82$. Úgy tűnik, az afroamerikai válaszadók körében megfigyelt rendszerigazoló nézetek mintázatában mutatkozó regionális különbségeknek

több közülük volt a jövedelemhez, mint az iskolázottsághoz. Amikor úgy ismételtük meg az afroamerikaiak csoportján végzett előző elemzésünket, hogy a jövedelem helyett az iskolázottságot, mint folytonos változót alkalmaztuk, akkor a lakóhely és az iskolázottság közötti interakció nem lett szignifikáns ($F(1,48) = 0,49, p = 0,49$). A nem szignifikáns tendencia mindazonáltal a jövedelemnél már megfigyelt mintázatot követte: a kevésbé iskolázott, északon élő feketékkel ellentétben inkább a délen élő, kevésbé iskolázott feketék voltak azok, akik valamivel erősebben támogatták a meritokrácia mítoszát. Jó lenne, ha a jövőbeli kutatások még jobban szét tudnák választani a rendszerigazoló hiedelmeknek ezt a két, egymással nem korreláló bejósoló tényezőjét (a jövedelmet és az iskolázottságot). Mindenesetre eredményeink azt mutatják, hogy az északon élő afroamerikaiak és a déli afroamerikaiak közötti szocializációs tapasztalatokkal és anyagi helyzettel kapcsolatos különbségek komoly szerepet játszanak bizonyos, például a meritokratikus ideológiákhoz köthető rendszerigazoló hiedelmek kialakulásában.

ÖTÖDIK VIZSGÁLAT

Az ötödik vizsgálat célja az volt, hogy részletesebben feltárjuk az etnikai hovatartozás és a szocioökonómiai státus hatását a gazdasági természetű rendszerigazolásra és a meritokratikus nézetek elfogadására, valamint azt is meg szeretnénk volna tudni, hogy ezek az ideológiai tényezők valóban csökkentik-e a disszonanciát azáltal, hogy növelik az emberek anyagi helyzetükkel kapcsolatos elégedettségét. Tehát azt vizsgáltuk, milyen kapcsolatban áll az egyenlőtlenség legitimizálása, a meritokratikus ideológia és a saját gazdasági helyzettel kapcsolatos elégedettség egy olyan nagy mintában, amelyben különböző társadalmi osztályok és etnikai csoportok képviseltették magukat. Első hipotézisünk itt is az volt, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai hajlamosabbak a rendszer igazolására. Második hipotézisünk pedig az volt, hogy az erősebb rendszerigazolás, nagyobb mértékű elégedettséggel jár együtt az önbeszámolóknak.

Módszer

Az ötödik vizsgálatban elemzett adatok az 1987-es General Social Survey-ből (GSS, Általános Társadalmi Felmérés) származnak, melyet a National Opinion Research Center (NORC, Nemzeti Közvélemény Kutató Centrum) finanszíroz. A bennünket érdeklő kérdésekre 788 résztvevő válaszolt (443 férfi és 345 nő). Az almintá 81%-a európai-amerikaiakból ($n = 638$) 19%-a afroamerikaiakból állt ($n = 150$).

1. táblázat. Korrelációk és faktorsúlyok a szocioökonomia státus, a meritokratikus nézetek és a saját gazdasági helyzettel való elégedettség tényezőin belül

Szocioökonomiai státus				
	(1)	(2)	(3)	Faktorsúly
1. Apa iskolázottsága	–			0,83
2. Anya iskolázottsága	0,67	–		0,75
3. Családi jövedelem	0,43	0,36	–	0,53
Meritokratikus nézetek				
	(1)	(2)	(3)	Faktorsúly
1. Ambíció	–			0,60
2. Szorgalom	0,31	–		0,60
3. Képesség	0,15	0,20	–	0,42
Elégedettség az egyén gazdasági helyzetével				
	(1)	(2)	(3)	Faktorsúly
1. Boldogság	–			0,59
2. Elégedettség az anyagi helyzettel	0,33	–		0,56
3. Elégedettség a munkával	0,27	0,26	–	0,52

A GSS három olyan itemet tartalmazott, amely a válaszadó szocioökonomiai státusát volt hivatott felmérni. Ezek a következők voltak: *a)* a válaszadó apjának iskolázottsága, *b)* anyjának iskolázottsága, valamint *c)* családjának összjövedelme a válaszadó 16 éves korában. A szülők iskolázottságát azért választották erre a célra, mert a korábbi kutatások során azt találták, hogy az iskolázottság az egyik alapvető tényező, amely részt vesz a szocioökonomiai státus nemzedékek közötti továbbörökítésében (Blau

és Duncan 1967). A szülők iskolázottságának szintjét a szokásos módon, az oktatásban eltöltött évek számával mérték, beleértve ebbe a felsőoktatást is. Azt, hogy mennyi volt a család összjövedelme a válaszadó 16 éves korában, ötfokú skálán mérték („jóval az átlag alatti”-tól „jóval az átlag fölötti”-ig). A társadalmi osztály hatásait vizsgáló szociológiai kutatásokban általánosan elfogadott ezeknek a mutatóknak a használata a szocioökonómiai státus mérésére (pl. Hearn 1984; Lee 1985). A szocioökonómia státus mérésére használt három item korrelációit és a faktorsúlyokat az 1. táblázat felső sávja mutatja.

„A gazdasági egyenlőtlenség legitimizálását” azzal mértük, milyen erősen értett egyet a válaszadó azzal az állítással, mely szerint „A nagy jövedelemkülönbségek szükségesek ahhoz, hogy Amerika prosperáljon”. A választ ötfokú skálán kellett jelölni, amelynek két szélső értéke az „egyáltalán nem értek egyet” és a „teljes mértékben egyetértek” volt. Az állítással való egyetértés – hasonlóan a harmadik vizsgálatunkban használt itemekhez – azt jelezte, hogy a válaszadó szerint a gazdasági egyenlőtlenség rendszere legitim és szükséges.

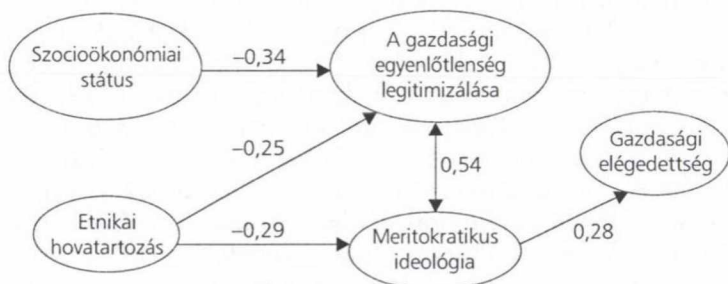
A meritokratikus ideológiát azzal mértük, mekkora szerepet tulajdonít a válaszadó a személyes ambíciónak, a képességeknek és a szorgalomnak a társadalmi-gazdasági sikerességben. Az ehhez alkalmazott tételek a következők voltak: a) „Kérjük jelezze, mennyire tartja fontosnak az ambíció szerepét az életben való előrejutásban”, b) „Kérjük jelezze, mennyire tartja fontosnak az ember képességeinek szerepét az életben való előrejutásban”, valamint c) „Kérjük jelezze, mennyire tartja fontosnak a szorgalom szerepét az életben való előrejutásban”. Mindhárom választ ötfokú skálán kértük, amely az „egyáltalán nem fontos”-tól 1. a „nélkülözhetetlen”-ig 5. terjedt. Az itemek közötti korrelációk és a faktorsúlyok az 1. táblázat középső sávjában találhatók.

A saját gazdasági helyzettel való elégedettség mérése úgy történt, hogy a megkérdezetteknek jelezniük kellett, mennyire elégedettek a munkahelyükkel, a pénzügyi helyzetükkel, valamint az életükkel általában. A munkahellyel kapcsolatos elégedettséget négyfokú skálán mértük (1 = nagyon elégedetlen, 4 = nagyon elégedett). Az adatok között csak a munkahellyel rendelkező megkérdezettek válaszai szerepeltek; ideértendő a teljes munkaidőjűnkben házimunkát végző személyek adatai is, a munkanél-

külieket viszont kizártuk az elemzésből. A másik két tételnél, amelyek a pénzügyi helyzettel és általában az élettel való elégedettséget mérték, háromfokú skálát alkalmaztunk (1 = nem túl elégedett, 3 = nagyon elégedett). Az itemek közötti korrelációk és a faktorsúlyok az 1. táblázat alsó sávjában találhatók.

Eredmények és megvitatás

Az etnikai hovatartozás, a szocioökonómiai státus, az egyenlőtlenség legitimizálása, a meritokratikus ideológiába vetett hit és az anyagi helyzettel való elégedettség változói közötti összefüggéseket strukturális modellezéssel vizsgáltuk. A nem szerepét is vizsgáltuk, azonban az nem mutatott szignifikáns hatást. Az etnikai hovatartozást a következőképpen kódoltuk: fekete = 0, fehér = 1. Az elemzéshez az „Amos” strukturális modellező szoftvert használtuk. Az 5. ábra illusztrálja a modellt (N = 788), és mutatja a statisztikailag szignifikáns nem standardizált útvonal-együtthatókat. A teljes modell illeszkedése jó volt, $\chi^2(44) = 117,2$,

5. ábra. A strukturális modell szignifikáns útvonal-együtthatói

Megjegyzés: Az értékek olyan nem standardizált regressziós együtthatók, melyek abból a strukturális modellből (N=788) származnak, amelyben a szocio-ökonómiai státus és az etnikai hovatartozás változóit használtuk az egyenlőtlenség legitimizálásának, a meritokratikus nézetek elfogadásának és a saját gazdasági helyzettel való elégedettségnek: a bejósolására. Csak a statisztikailag szignifikáns útvonalakat tüntettük fel ($p < 0,05$). A nemet mint kontrollváltozót alkalmaztuk, ám nem mutatott szignifikáns hatást. Az etnikai hovatartozást a következőképpen kódoltuk: fekete=0, fehér=1. Az elemzéshez az „Amos” strukturális modellező szoftvert használtuk. A teljes modell illeszkedése megfelelő volt, $\chi^2(44) = 117,2$, χ^2/df arány=2,66, RMSEA=0,046, GFI=0,98, AGFI=0,96, IFI=0,94.

χ^2/df arány = 2,66, RMSEA = 0,046, GFI = 0,98, AGFI = 0,96, IFI = 0,94.

A szocioökonómiai státus hipotézisünknek megfelelően fordított összefüggésben állt az egyenlőtlenség legitimizálásával, vagyis az alacsonyabb szocioökonómiai státusú válaszadók nagyobb valószínűséggel észlelték legitimnek a jövedelemkülönbségeket, mint a magasabb szocioökonómiai státusúak ($B = -0,34$, $p < 0,01$). Az ötödik vizsgálatban a szocioökonómiai státus nem volt hatással a meritokratikus ideológiákra. Ez kissé meglepő eredmény, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az egyenlőtlenség legitimizálása és a meritokratikus ideológia ténylegesen összefüggésben álltak egymással ($B = 0,54$, $p < 0,05$). Hipotézisünknek megfelelően, mely szerint az ideológia szerepe a disszonancia csökkentése és az elégedettség növelése, eredményeink valóban arra utalnak, hogy a meritokratikus ideológiába vetett hit az anyagi helyzettel kapcsolatos nagyobb elégedettséggel jár együtt ($B = 0,28$, $p < 0,01$), ám az egyenlőtlenség legitimizációja és az anyagi elégedettség között nem volt ilyen kapcsolat.

Az etnikai hovatartozásnak szignifikáns hatása volt az egyenlőtlenség legitimizálására és az anyagi helyzettel kapcsolatos elégedettségre, de nem volt hatása a meritokratikus ideológiára. Az afroamerikaiak az európai amerikaiaknál kevésbé voltak elégedettek saját gazdasági helyzetükkel ($B = 0,29$, $p < 0,01$), ám némileg paradox módon *nagyobb* valószínűséggel észlelték a gazdasági egyenlőtlenséget legitimnek és igazságosnak ($B = -0,25$, $p < 0,01$), ami az első és a negyedik vizsgálat eredményeire emlékeztet. Az afroamerikaiak és az európai amerikaiak között nem volt különbség a meritokratikus ideológiába vetett hitük erőssége tekintetében. Tehát, legalábbis ebben az esetben, a meritokratikus ideológia nem magyarázza az afroamerikaiak és az európai amerikaiak között mutatkozó különbségeket az egyenlőtlenség észlelésében és az egyénnek a saját gazdasági helyzetével való elégedettségében.

A korábbi vizsgálatokhoz hasonlóan a férfi és a női válaszadók itt sem különböztek a meritokratikus ideológiába vetett hitüket, a gazdasági egyenlőtlenség legitimizálását, illetve a gazdasági helyzetükkel kapcsolatos elégedettséget illetően. Ez nem túl meglepő, tekintve, hogy a nem és a társadalmi osztály között nincs olyan szisztematikus kapcsolat, mint a jövedelem, az iskolázottság vagy az etnikai hovatartozás és a társadalmi osztály között. A nem felte-

hetően nagyobb szerepet játszana az olyan rendszerigazoló attitűdökkel kapcsolatban, amelyek a patriarchális rendszerekre és más, a nemi hovatartozáson alapuló intézményesített egyenlőtlenségekre vonatkoznak (Glick és munkatársai 2000).

Általános megvitatás

A csoportközi viszonyokkal kapcsolatos legtöbb szociálpszichológiai elmélet, mint például a valós konfliktus elmélete (Bobo 1988), a társas identitás elmélete (Tajfel és Turner 1979), vagy a szociálist dominancia-elmélet (Sidanius és Pratto 1999) feltételezik, hogy az attitűdök a csoportérdekekben, a csoportidentitásban és az uralmi törekvésekben gyökereznek. Az osztályérdeket és az osztállyal való azonosulást hangsúlyozó szociológiai elméletek hasonlóképpen azt mondják, hogy a különböző csoportok tagjai olyan véleményeket alakítanak ki, amelyek a velük azonos társadalmi helyzetűek szükségleteit és érdekeit tükrözik (pl. Dahrendorf 1959; Jackman és Jackman 1983). A racionális választás gazdasági és politikai elméletei ugyancsak abból indulnak ki, hogy az attitűdök és a vélemények a tág értelemben vett önérdéket tükrözik (Green és Shapiro 1994; Kluegel és Smith 1986). A mi kutatásunk ellenben azt mutatja, hogy a társadalmi rendszerrel kapcsolatos ideologikus nézetek nem mindig a csoport érdekei szerint szerveződnek, legalábbis nem az általunk vizsgált kontextusokban.

Az első vizsgálatban azt találtuk, hogy az alacsony jövedelmű, illetve az afroamerikai válaszadók a magas jövedelműeknél, illetve az európai amerikaiaknál nagyobb valószínűséggel lennének hajlandók korlátozni az állampolgároknak és a sajtónak azt a jogát, hogy kritizálhassa a kormányt. A második vizsgálatban azt találtuk, hogy az alacsony jövedelmű latin-amerikaiak magasabb jövedelmű társaiknál nagyobb valószínűséggel bíztak meg az amerikai kormánytisztviselőkben, és hittek abban, hogy „a kormányzat mindenki javára tevékenykedik”. A harmadik vizsgálat azt demonstrálta, hogy a hátrányos helyzetűek nem csak jobban támogatják a kormányzatot, hanem olyan vélekedésekkel is rendelkeznek, amelyek igazolják a társadalmi rendszerben meglevő egyenlőtlenségeket. Pontosabban a szegényebb válaszadók a jómódúbbaknál hajla-

mosabbak voltak úgy vélekedni, hogy a nagy jövedelmi különbségek általában szükségesek ahhoz, hogy az emberek motiváltak legyenek keményen dolgozni, és erőfeszítéseket tenni.

A negyedik vizsgálatból az derült ki, hogy az Egyesült Államok déli részén élők az északiaknál nagyobb valószínűséggel tettek magukévá meritokratikus nézeteket, s hogy a szegény és délen élő afroamerikaiak a jobb módú és északi afroamerikaiaknál nagyobb valószínűséggel értettek egyet a meritokratikus ideológiával. Az ötödik vizsgálat azt mutatta ki, hogy az afroamerikaiak és az alacsonyabb szocioökonómiai státusúak a magas szocioökonómiai státusúaknál és az európai amerikaiaknál nagyobb valószínűséggel hitték, hogy a gazdasági egyenlőtlenség legitim és szükségszerű. Az ötödik vizsgálatban arra is fény derült, hogy a meritokratikus ideológiába vetett nagyobb hit a választadók minden csoportjánál a saját gazdasági helyzettel való nagyobb elégedettséggel járt együtt, ami arra utal, hogy a rendszerigazoló mítoszok megkönnyítik az emberek számára az egyenlőtlenség elviselését. Végül, az ötödik kivételével valamennyi vizsgálatunk eredményei azt jelzik, hogy a rendszerigazoló ideológiák elfogadására való hajlam, még az iskolázottság szignifikáns hatásának kiszűrése esetén is, összefügg az alacsony jövedelemmel. Vagyis ez azt jelenti, hogy a szegény embereknél különösen nagy valószínűséggel jelentek meg a rendszerigazoló hiedelmek.

Ha az öt vizsgálat eredményeit együttesen vesszük szemügyre, azt találjuk, hogy konzisztensek a rendszerigazolás elméletének az az alaphipotézisével, mely az ideológiai legitimáció és a kognitív disszonancia elméletére és kutatására támaszkodik (Jost 1995; Jost és Banaji 1994; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000; Jost és munkatársai 2001). Hipotézisünk szerint a hátrányos helyzetű csoportok tagjai még az előnyösebb helyzetű csoportok tagjainál is nagyobb valószínűséggel támogatják azt a társadalmi rendszert, amely felelős hátrányos helyzetükért. Jelen munka számos tekintetben a disszonanciaelméletnek a szocioökonómiai egyenlőtlenség területére való kiterjesztése és alkalmazása.

Felmerülhet a kérdés, vajon a társadalmi egyenlőtlenség egy magában képes-e disszonanciát kelteni azokban az emberekben, akik az adott társadalmi rendszerben élnek. Ha ez így van, akkor a disszonancia elmélet összeegyeztethető azokkal a szervezetszociológiai elméletekkel, melyek szerint „az intézmények világa legi-

timációt igényel, vagyis azt, hogy meg lehessen magyarázni és igazolni lehessen” (Berger és Luckmann 1967, 61). Valójában lehetséges, hogy a társas viselkedés mikro- és a makroszintű megközelítései ugyanannak az éremnek a két oldalát vizsgálják: vagyis az emberek azért tanulják meg igazolni a társadalmi berendezkedést, mert az intézményes és a szervezeti rendszerek legitimitást igényelnek, s így megkívánják tőlük az igazolást. Az intézményeknek és szervezeteknek pedig azért van szükségük a legitimációra, mert az emberek szükségét érzik, hogy megmagyarázzák és igazolják saját maguk és más emberek cselekedeteit. A rendszer szükségletei tehát kitermelik az egyének szükségleteit, és viszont.

Vizsgálatunk korlátai és a jövő kutatási irányai

Habár ebben a tanulmányban bemutattunk néhány provokatív és intuícióellenes eredményt, készek vagyunk elismerni, hogy vizsgálatainknak több korlátja is van, melyekkel az elkövetkezendő kutatásoknak kellene foglalkozniuk. Legnyilvánvalóbb módszertani korlátunk az volt, hogy a pilot kutatás kivételével minden vizsgálatunk korrelációs természetű. Ebből kifolyólag (lásd még az ötödik vizsgálatban alkalmazott strukturális modell esetében is) legfeljebb csak feltételezett kauzális következtetéseket vonhatunk le. Ehhez kapcsolódik az a probléma, hogy mindhárom változót, amely felelős lehet egy hamis korreláció létrejöttéért, megfelelően kontrollálni kell. Habár megkíséreltük kontrollálni az olyan változókat, mint például az iskolázottságban meglevő különbségek, a nem, valamint egyes csoportok ideológiai jellegzetességei (pl. az Egyesült Államokban élő kubai bevándorlók-nál), nem feltétlenül lehetünk biztosak abban, hogy minden releváns változót számításba vettünk. Nem zárhatjuk ki a racionális önérdék összes lehetséges hatását, habár mindent megtettünk, hogy a kutatási kontextus kiválasztásán keresztül a lehető legkisebbre csökkentjük azokat.

Vizsgálataink másik korlátja, hogy a hatások nagysága számos esetben viszonylag kicsi volt. Ebből a tényezőből, és abból, hogy a legtöbb publikált közvélemény-kutatás az önérdék legalábbis közepes erősségű hatását mutatja (pl. Bobo 1983; Green és Shapiro 1994; Jost és Thompson 2000; Kluegel és Smith 1986; Sidanius

és Pratto 1999), az következik, hogy indokolatlan lenne kijelenteni, hogy minden esetben, vagy akár legtöbbször a hátrányos helyzetben levők támogatják leginkább a fennálló rendszert. Kijelenthetjük, hogy inkább az a meglepő, hogy a fokozott rendszerigazolás egyáltalán megjelenik a hátrányos helyzetűek körében. A korábbi elméletek elhanyagolták ezt az eshetőséget.

Egyik vizsgálatunkban sem mértük közvetlenül a kiváltott disszonanciát. A jövőben folyamatmérési kísérleti vizsgálatokra lesz szükség, amelyek meghatározhatják a kognitív disszonancia szerepét a rendszer ideológiai támogatásában. Elméleti feltételezésünk részleteinek kidolgozásához manipulálhatnánk, illetve mérhetnénk még például a következő változókat: a választás észlelt szabadsága, azonosulás a csoporttal és az önérdekhez kapcsolódó normák kiugró jellege. Most, hogy a hátrányos helyzetben levők fokozott rendszer-igazolási törekvéseit már több vizsgálatban megfigyeltük, az elkövetkezendő kutatásoknak a hatás peremfeltételeinek, és az azt kiváltó társas és pszichológiai folyamatoknak a megértésére kellene irányulniuk.

A rendszerigazolás elmélete és a kognitív disszonancia-elmélet közötti különbségek

Bár a rendszerigazolás elméletét erősen befolyásolták az igazolással és a racionalizációval kapcsolatos művek, legalább három jelentős különbség van közte és a kognitív disszonancia elmélete között. Először is, a disszonancia elméletét széles körben a self egoisztikus elméleteként értelmezik, amennyiben a disszonancia csökkentésére tett erőfeszítéseket az a vágy vezérli, hogy az ént erkölcsösnek és kompetensnek lássuk (Aronson 1992; Greenwald és Ronis 1978; Steele és Liu 1983). A kognitív disszonancia elméletét fejtegetve Aronson (1973/1989) ezt írja: „Amikor az ember csökkenti a disszonanciát, akkor az énjét védelmezi, és pozitív énképét tartja fenn” (135). Az ideológiai disszonanciáról szóló jelen eszmefuttatásunkban viszont éppen ellenkezőleg járunk el: azt állítjuk, hogy amikor az emberek csökkentik disszonanciájukat, akkor a *rendszer* legitimitását védelmezik, és a rendszerről fenntartott pozitív képet őrzik, akár a saját magukról vagy a saját csoportjukról alkotott kép rovására is.

A rendszerigazolás elmélete ebből a szempontból kifejezetten a marxista és a feminista társadalomelméletből és szervezetszociológiából merít, hangsúlyozva a tényt, hogy az emberek arra szocializálódnak, hogy megfeleljenek a társadalmi és kulturális rendszerek támasztotta elvárásoknak és követelményeknek – vagyis, hogy normatív igazolásokat találjanak a bevett gyakorlat mellett (pl. Berger és Luckmann 1966; Marx és Engels 1844/1970; Powell és DiMaggio 1990). Ennek eredményeképpen – s ezzel a hivatkozott változatos nézeteket valló elméletalkotók is egyetértének – a valóság társas és kulturális definícióit (így az ideológiai természetű igazolásokat is) az emberek „magától értetődőnek” és legitimnek fogadják el. Nem tagadva, hogy az embereket gyakran saját cselekedeteik és énjük integritásának védelme motiválja (Greenwald 1980), sem azt, hogy bizonyos körülmények között pszichológiailag hasznos lehet, ha a javak társadalmi elosztását igazságosnak és érdem szerintinek látjuk (Lane 1962; Lerner 1980), a rendszerigazolás elmélete azt hangsúlyozza, hogy az emberek a legitimitás megteremtése és a stabilitás megőrzése érdekében magukévá teszik a rendszerek, szervezetek és intézmények szükségleteit.

A kognitívdiszsonancia-elmélet és a rendszerigazolás elmélete közötti második különbség közvetlenebbül is kapcsolódik az e helyütt ismertetett kutatáshoz. A kognitív diszsonancia elmélete a rendszerigazolás elméletével ellentétben feltételezi, hogy az emberek akkor törekednek valamely esemény igazolására, ha személyesen is felelősnek érzik magukat annak nemkívánatos következményeiért (pl. Cooper és Fazio 1984). Wicklund és Brehm (1976) például azt írják: „személyes felelősség nélkül a diszsonáns elemek pszichológiailag irrelevánsak az egyén számára” (7), majd amellet érvelnek, hogy a felelősség a következmények előreláthatóságán és a szabad választáson alapul. Bár olykor megkérdőjelezték, hogy a személyes felelősség a diszsonancia redukció feltétele volna (pl. Harmon-Jones és munkatársai 1996; Kruglanski és munkatársai 1972), a diszsonanciaelmélet legtöbb képviselője ezt a diszsonanciacsökkentés *sine qua non*jának tekintette. A rendszerigazolás elmélete szerint ezzel szemben az emberek gyakran igazolják a törvényhozók és végrehajtók, főnökök és más hatalmi figurák döntéseit, és számos más eseményt is, melyek mindenféle döntés nélkül következnek be, valamint olyan eseményeket is, amelyek következményeinek kiváltásában nem volt semmilyen személyes szere-

pük (lásd még: Kay és munkatársai 2002). Nem azt állítjuk ezzel, hogy az emberek nem érintettek a status quóval kapcsolatos történésekben. A rendszerigazolás elméletének érvelése szerint az emberek épp azért motiváltak a fennálló társadalmi rendszer különböző vonásainak igazolására, mert azok nagyon is hatással vannak az életükre (Blanton és munkatársai 2001), még ha ők maguk nem is játszottak szerepet a rendszer létrehozásában.

A rendszerigazolás és a kognitív disszonancia elmélete közötti harmadik különbség az utóbbinak abból az értelmezéséből ered, amely nem az énvédelmet, hanem a kognitív konzisztenciát hangsúlyozza (pl. Abelson és munkatársai 1968). A rendszerigazolás elmélete nem pusztán a konzisztenciát és a stabilitást jelzi előre, mint azt a kognitív disszonancia és más konzisztenciaelméletek teszik (pl. Swann és munkatársai 1992), hanem feltételezi, hogy az emberek motiváltak arra, hogy az eseményeket tisztességesnek, igazságosnak és legitimnek érzeljék (pl. Lerner 1980), és ne csak az előzetes hiedelmekkel vagy elvárásokkal konzisztensnek. Ha feltesszük, hogy inkonzisztencia áll fenn aközött, hogy az emberek magukat jónak, igazoltnak és kiválónak lássák, és aközött, hogy a társadalmi rendszert is jónak, igazoltnak és kiválónak lássák, a kognitív disszonancia elmélete azt jósolja, hogy a rendszerrel kapcsolatos hiedelmek képlékenyebbek lesznek, mint az énnel kapcsolatosak, melyek feltehetően nagyobb pszichológiai involváltsággal járnak (Aronson 1992; Wicklund és Brehm 1976). A rendszerigazolás elmélete ezzel szemben azt állítja, hogy az embereknek a megismerés egészen átívelő motivációjuk van arra, hogy a fennálló rendszert érvényesnek és törvényesnek tekintsék, még akkor is, ha az ilyen hiedelmek éppen hogy *létrehozzák* a disszonanciát, az ambivalenciát vagy a személyes elégtelenség érzését (Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000). Így, bár a kognitív disszonancia elmélete szerint számos lehetséges mód kínálkozik a disszonancia csökkentésére (az emberek pedig az énképük szempontjából legkisebb ellenállás irányába haladnak), a rendszerigazolás elmélete alapján azt várhatjuk, hogy az ideológiai disszonancia csökkentésének egyetlen fő módja van, ez pedig a rendszerbe vetett bizalom megkettőzése.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a rendszer-igazolási elméletre hatalmas befolyást gyakorolt a kognitív disszonancia-elmélet, valamint a többi olyan elmélet, amely az igazolási és racionalizálási fo-

lyamatoknak tulajdonít nagy jelentőséget (különösen az attribúcióelmélet, az igazságos világba vetett hit elmélete, a társas identitás elmélete, a marxista ideológia elmélete, valamint a legitimáció szociológiai elméletei). Mint az itt bemutatott kutatási program is mutatja, a rendszer-igazolási elmélet és a kognitív disszonancia elmélete egyetértenek abban, hogy legalábbis bizonyos körülmények között paradox módon a dolgok állásától a leginkább szenvedő emberek azok, akik legkisebb valószínűséggel kérdőjelezik meg, utasítják el vagy próbálják megváltoztatni a szituációt. Bár ebből az elemzésből az következik, hogy a társadalmi változásra nincsenek túl jó kilátásaink (pl. Jost 1995), ez a disszonanciaelméletre épülő érvelés segíthet megmagyarázni, hogy a progresszív társadalmi mozgalmak vezetői általában miért nem a társadalom legsóbb rétegeiből kerülnek ki, annak ellenére, hogy az ilyen mozgalmak éppen ezeken a rétegeken próbálnak a leginkább segíteni (pl. Davies 1962). A rendszer-igazolási folyamatok kutatása mindenesetre segítségünkre lehet annak megállapításában, hol húzódnak a társadalom mozgósításának pszichológiai korlátai, valamint tisztázhatják, hogy a tudatosság növelésére irányuló erőfeszítéseknek meg kell küzdeniük a racionalizációnak mind az egyéni, mind a kollektív formáival.

Amennyiben az emberek valóban csökkentik a disszonanciát a rendszer javára, annyiban a disszonanciaelmélet képviselői (pl. Wicklund és Brehm 1976) által azonosított három folyamat segíthet – legalábbis az analógia felállításával – megérteni, hogyan állíthatók az ideologikus nézetek a társadalmi és politikai rendszerek védelmének és igazolásának szolgálatába. Ez a három folyamat az „alátámasztás”, a „tagadás” és a „transzcendencia”. Az alátámasztás azt jelenti, hogy az ember megkétszerezi a rendszert támogató nézetei iránti elkötelezettségét, ilyen lehet például annak a vélekedésnek a megerősödése, mely szerint az egyenlőtlenség igazságos, legitim és szükséges. Jelentheti új érvek (vagy racionalizációk) kitalálását is a rendszer védelmére és igazolására, mint például amikor az alávetett csoportok tagjai a náluk hatalmasabb külső csoport tagjait jó tulajdonságokkal és érdemekkel ruházzák föl, hogy legitimizálják az adott helyzetet (Haines és Jost 2000). A tagadás az a hit, hogy a rendszer egyáltalán nem igazságtalan, és hogy nem létezik olyan megvalósítható alternatíva, amely az adott helyzetnél jobb volna. Példája lehet ennek az

a vélekedés, amely a harmadik és az ötödik vizsgálatban az alacsony jövedelmű és az afroamerikai válaszadókra volt leginkább jellemző („a nagy jövedelemkülönbségek szükségesek ahhoz, hogy Amerika prosperáljon”), vagy a Lane (1962) által leírt „félelem az egyenlőségtől”, illetve az „egyenlőséggel szembeni ellenállás” (Jost és Thompson 2000) mint védekezés. A transzcendencia ebben a kontextusban arra utal, hogy az ember biztonságot keres abban a tényben, hogy része egy nagyobb rendszernek, amely még jóval őtána is fennmarad és tovább él. Feltehetően ez a folyamat működik a „terror menedzsment” jelenségében, amikor a halandóság kiugró jellegének manipulációja azt a választ váltja ki az emberekből, hogy kulturális világképükbe kapaszkodnak, leértékelik a társadalom deviánsait és rendszerigazoló sztereotípiákat fejeznek ki a hátrányos helyzetű csoportok tagjaival kapcsolatban (pl. Schimel és munkatársai 1999).

A rendszerigazolás elméletének képviselője számára fennmarad az a feladat, hogy összeegyeztessen két, egymásnak látszólag ellentmondó kutatási eredményt: egyfelől azt a már korábban ismert tényt, hogy a rendszer ideológiai támogatása jelentős társas és pszichológiai költségekkel jár a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak számára (pl. Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000), másfelől azt a jelen kutatás által felvetett lehetőséget, hogy a rendszerigazolás episztemikus és egzisztenciális biztonságot nyújt a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak, amennyiben „segít” ideológiai disszonanciájuk csökkentésében, és abban, hogy megelégedhessenek a rendszerben elfoglalt helyükkel.

Ugyanakkor biztonsággal leszögezhetjük, hogy a társadalomtudományok számos befolyásos elméletével ellentétben az emberek legalábbis néha hajlandók háttérbe szorítani a személyes önértékelésükkel, csoportjuk megbecsültségével és önértékeikkel kapcsolatos szempontokat annak érdekében, hogy megőrizzék azt a hitüket, mely szerint a társadalmi rendszer, a javak elosztása és a hatalom birtokosai legitimek, igazolhatók, és nem hibáztathatók a problémáikért.

Az ideológiai disszonanciának a rendszer javára történő csökkentése kétségkívül arra szolgál, hogy ne következessen be lényeges társadalmi változás, és hogy állandósítsa azoknak a helyzetét, akik a legrosszabb szituációban vannak, és akiktől egyúttal a legkevésbé várható, hogy panaszkodni fognak.

Hogyan kezdik ki a státusbeli és hatalmi különbségek a munkahelyi személyes és társas identitást? A társasidentitás-elmélet szervezeti alkalmazásainak rendszer-igazolási nézőpontú kritikája¹

JOHN T. JOST ÉS KIMBERLY D. ELSBACH

Bár a szervezeten belül állók ritkán alkotnak erről pontos diagnózist, a legtöbb szervezetben komoly gondot okoz a csoportközi viszonyok alakulása. Gyakori probléma például, hogy a marketingesek és a mérnökök nem kedvelik egymást és nem bíznak egymásban, és hogy félreértelmezik a másik részleg tagjainak motívumait, érdeklődését, illetve a számukra kihívást jelentő problémákat. Rengeteg sztereotípiát keletkezik az ügyvédekről, könyvelőkről, a női munkatársakról, a vezérigazgatókról, a befektetési bankok képviselőiről, a szakszervezeti tagokról, és így tovább. A legtöbb szervezeti kontextusban az embereknek együtt kellene dolgozniuk, ám valójában nem ezt teszik: ehelyett a „mi-ők” mentalitás válik uralkodóvá, bomlasztva a munka harmóniáját és produktivitását (pl. Pfeffer és Sutton 2000). Ha a vezetőség nem kellő körültekintéssel és érzékenységgel bánik a csoportok közötti különbségekkel, és nincs kellőképpen tudatában a csoportdinamika és a csoportközi kapcsolatok komplexitásának, akkor a csoportok közötti bizalmatlanság és versengés tovább nőhet és gerjedhet, visszavonhatatlan konfliktusokat és szervezeti viszályokat előidézve (Blake és Mouton 1984; R. M. Kramer 1991).

Ebben a tanulmányban konkrétan azt vizsgáljuk meg, mi a szerepük a csoportok közötti státusbeli és hatalmi különbségeknek, valamint hogyan teszik bonyolultabbá és nehezebben kezelhetővé

¹ Eredeti közlés: Jost, J. T., & Elsbach, K. 2002. How status and power differences erode personal and social identities at work: A system justification critique of organizational applications of social identity theory. In M. A. Hogg, & D. J. Terry (eds.): *Social identity processes in organizational contexts*. Philadelphia, PA, Psychology Press/Taylor & Francis.

a csoportközi viszonyokat a munkahelyen. A fokozatokat, osztályozásokat, rangsorolásokat, negatív visszajelentést, teljesítményértékelést, valamint külső kritikát alkalmazó rendszereknek és eljárásoknak mind megvan az a tulajdonságuk, hogy leértékelhetik az egyik csoport tagjait a másikéihoz képest. A leértékelt csoportok tagjait súlyos negatív következmények fenyegetik, melynek hatására előfordulhat, hogy visszahúzódnak, feladják szakmai céljaikat, és bizonyos esetekben elfogadják saját alacsonyabbrendűségüket (Dutton és Dukerich 1991; Elsbach 1999; Jost és Burgess 2000; Pfeffer és Sutton 2000; Rosenthal és Jacobson 1968; Steele 1997; Steele és Aronson 1995). A társadalom és a munkahelyek hierarchikus viszonyai tehát fenyegetést jelentnek a leértékelt csoportok tagjainak énfogalmára és társas identitására nézve (Elsbach és Kramer 1996; Jost és Banaji 1994; Sidanius és Pratto 1999).

Mi mellett érvelünk, hogy a csoportok közötti státusbeli és hatalmi különbségek vizsgálata kulcsfontosságú szerepet játszik abban, hogy életképes elméletet alkothassunk a csoportközi viszonyokról. A szervezetekben uralkodó csoportközi viszonyok elemzése hajlamosak a versengés szimmetrikus formáinak és a „saját csoport iránti elfogultságnak” túlhangsúlyozására – vagyis annak elővételezésére, hogy az emberek a „mi”-t mindig előnyben részesítik az „ők”-kel szemben. A mai szervezetekben mindazonáltal a státusbeli és hatalmi különbségeket gyakran arra használják, hogy segítségükkel értékeljenek, motiváljanak, előléptessenek dolgozókat, növeljék azonosulásukat és elköteleződésüket (Elsbach és Kramer 1996; Dutton és Dukerich 1991; Pfeffer és Sutton 2000). A szervezeti hierarchiákat továbbá többnyire legitimálják az „értékelési szakértők” és más, nagy tiszteletnek örvendő tekintélyek, akik látszólag „objektív” bizonyítékot szolgáltatnak arról, hogy egyes csoportok kevesebbet érnek, mint mások. Ilyen körülmények között problematikusnak és valószínűtlennek tűnik, hogy a leértékelt csoportok tagjai pozitív képet tartsanak fenn önmagukról és csoporttársaikról (Hinkle és Brown 1990; Jost és Banaji 1994; B. Major 1994; Tajfel és Turner 1979).

A csoportközi elfogultság szimmetrikus formáinak túlhangsúlyozása a szociál- és szervezetpszichológia egy különösen nagy befolyással bíró elméletének, a társasidentitás-elméletének a központi kérdésfeltevéseire és előfeltevéseire vezethető vissza (Ash-

forth és Mael 1989; R. M. Kramer 1991; Tajfel és Turner 1979). Mi amellett fogunk érvelni, hogy a csoportközi viszonyok működőképes elméletének össze kell békítenie, és integrálnia kell a társasidentitás-elmélet mellett szóló tapasztalatokat az olyan eredményekkel, melyek szerint az emberek a státushierarchiákat és a szervezeti rendszereket magukévá teszik és igazolják. A „rendszerigazolás” megközelítése (Jost és Banaji 1994) például azzal kapcsolatban fogalmazott meg elméleti állításokat és talált empirikus bizonyítékot, hogy a státusbeli és hatalmi egyenlőtlenségeknek milyen káros társadalmi és pszichológiai következményei vannak a leértékelt csoportok tagjai számára (Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000).

Az alábbiakban összefoglaljuk a társasidentitás-elmélet legfontosabb szervezeti kontextusbeli alkalmazásait, hangsúlyozva azok három elméleti előfeltevését: *a)* azt, hogy a saját csoport iránti elfogultság az emberekre általában jellemző motívum vagy stratégia, *b)* azt, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai az identitásukat érő fenyegetéseket a saját csoport iránti elfogultság növelésével ellensúlyozzák, valamint *c)* azt, hogy az emberek jobban szeretnek saját csoportjuk tagjával érintkezésbe kerülni, mint más csoportok tagjaival. A rendszerigazolás elmélete (Jost és Banaji 1994; Jost és Burgess 2000), mely a csoportközi viszonyokat és azok szervezeti viselkedésben játszott szerepét más nézőpontból közelíti meg, mindhárom fenti feltételezést megkérdőjelezi. Ezután megvizsgáljuk a rendszer-igazolási folyamatok elméletét és a velük kapcsolatos bizonyítékokat, kimutatva, hogy a leértékelt csoportok tagjai esetében ezek a folyamatok az egyéni önbecsülés növelése („önigazolás”) és a saját csoport irányában elfogult társas identitás kialakulása („csoportigazolás”) ellenében hatnak. Végül megvizsgáljuk a szervezetek olyan strukturális- és rendszerjellemzőit (pl. a teljesítményértékelési rendszereket), melyek feltehetően súlyosbítják a csoportok közötti státus- és hatalmi különbségeket, kikezdve ezáltal a munkahelyen leértékelt csoportok tagjainak társas identitását.

A TÁRSAS IDENTITÁS ELMÉLETE A MUNKAHELYI TÁRSAS KÖRNYEZETRŐL

Az 1970-es évek óta létezik a csoportközi viszonyoknak az a szociálpszichológiai elmélete, amely a különböző csoportok tagjai között potenciálisan felmerülő számtalan probléma magyarázatában a legbefolyásosabbnak és leghasználhatóbbnak bizonyult. Ezt az elméletet, amelyet „a társas identitás elméleteként” ismerünk, eredeti formájában Tajfel és Turner (1979) fogalmazták meg, és az e kötetben szereplő számos szerző valamint egyéb kutatók terjesztették ki eltérő módokon. Az elmélet alapfeltevései viszonylag egyszerűek, bár az ezekből eredő következtetések, valamint az elmélethez később fűzött kiegészítések már jóval bonyolultabbá teszik a dolgokat (pl. Hogg és Abrams 1988; Spears, Oakes, Ellemers és Haslam 1997; J. C. Turner és munkatársai 1987). Dióhéjban összefoglalva a társas identitás elmélete azt állítja, hogy *a)* az emberek személyes önértékelésük és az életük szubjektív jelentésének nagy részét csoporttagságaikból merítik, énfogalmuk tehát jelentős mértékben függ attól, hogyan tekintenek ők maguk, illetve mások azokra a csoportokra, amelyeknek tagjai, *b)* a társas világban az értékesség és megbecsültség felmérésének egyetlen módja az összehasonlítás, így az egyik csoport értékét mindig egy másik referenciacsoporthoz képest állapíthatjuk meg.

A társasidentitás-elmélete, nagymértékben támaszkodva Festinger (1954) társas összehasonlítás elméletére, amellért érvelt, hogy mivel az embereknek szükségük van önmaguk kedvező megítélésére, s mivel a csoporttagság fontos alkotóeleme az énfogalomnak, a különböző csoportok tagjai hajlamosak arra, hogy saját csoportjukat kedvezőbben ítélik meg, mint más csoportokat (Tajfel és Turner 1979). Ez a jelenség a „saját csoport iránti elfogultság”, vagy más néven a „saját csoport javára történő torzítás” (Brewer 1979; Hogg és Abrams 1988; Tajfel és Turner 1979), amely megjelenhet vonások, jellemzők odaítélésében, az erőforrások elosztásában és a csoportok produktumainak értékelésében (Hinkle és Schopler 1986; Mullen és munkatársai 1992; Tajfel és Turner 1979). A saját csoport javára történő torzítást jobbra úgy tekintették, mint az egyéni és kollektív önbecsülés megőrzésének és növelésének stratégiáját (Lemyre és Smith 1985; Oakes és

Turner 1980). A társasidentitás-elmélete, egyes igen prominens értelmezői szerint, tulajdonképpen azt feltételezi, hogy az emberekben valamiféle általános hajtóerő működik arra nézve, hogy egyéni és kollektív önbecsülésüket növeljék oly módon, hogy saját csoportjuknak kedvező összehasonlításokkal élnek saját és egy releváns másik, külső csoport között (Abrams és Hogg 1988; Rubin és Hewstone 1998).

Bár azt a feltevést, hogy a saját csoport javára történő torzítás egyetemes, vagyis mindenütt jelen lévő motivációs tendencia lenne, a csoportközi viszonyok számos kutatója megkérdőjelezte (Abrams és Hogg 1988; Hewstone és Ward 1985; Hinkle és Brown 1990; Jost és Banaji 1994; Sidanius és Pratto 1999), ez a kételkedés még nem jelent meg a szervezetekkel kapcsolatos szakirodalomban. A csoportközi viszonyokat vizsgáló szervezetkutatók mindmáig viszonylag kritikátlanul elfogadták azt a feltevést, hogy az emberek torzítanak saját csoportjuk javára, hogy az önbecsülésüket növelni igyekeznek fenyegetés hatására, és hogy a hozzájuk hasonló, saját csoporttagokat részesítik előnyben. Mindezeket az alapfeltevéseket az alábbiakban a rendszeregazolás elmélete és a mellette szóló bizonyítékok fényében vizsgáljuk meg (Jost és Banaji 1994), és megkérdőjelezzük alkalmazhatóságukat az olyan helyzetekre, amelyekben a csoportok közötti státusbeli és hatalmi különbségek szerepet játszanak.

A saját csoport javára történő torzítás feltételezése

Készséggel elismerjük, hogy a társas identitás elmélete rendkívül hasznos a csoportközi konfliktusok számos hétköznapi megjelenésének értelmezésében (Blake és Mouton 1984; R. M. Kramer 1991; Pfeffer és Sutton 2000), különösen a státus és hatalom szempontjából nagyjából egyenlő felek közötti, szimmetrikus konfliktusok esetében. Ilyen helyzetekben a csoportok tagjai gyakran torzítanak a saját csoport javára (Hinkle és Schopler 1986; R. M. Kramer 1991; Mullen és munkatársai 1992), különösen, amikor a tisztesség normái éppen kevésbé tudatosak (Dieckmann és munkatársai 1997; Jetten és munkatársai 1996; Jost és Ross 1999). A társasidentitás-elmélete ugyancsak nagyon megfelelő, amikor a magas státusú és nagy hatalommal rendelkező cso-

portok tagjainak viselkedését kell bejósolni, akik csoportközi helyzetben mind a kísérleti, mind a terepvizsgálatokban erősen torzítanak a saját csoport javára (Mullen és munkatársai 1992; Sachdev és Bourhis 1984; 1987; 1991). Szintén hasznos ez az elmélet a munkakörök osztályozásával, az alkalmazottakkal szembeni bánásmóddal és a fizetések megállapításával kapcsolatos szervezeti tanulmányokban (Baron és Pfeffer 1994; Bielby és Baron 1986).

Az a feltételezés, hogy a csoportok tagjai a saját csoportjukat részesítik előnyben, az alacsony státusú és kevés hatalommal rendelkező csoportok esetében azonban korántsem annyira érvényes, mint a magas státusú csoportoknál. Egyre több bizonyíték utal arra, hogy a leértékelt csoportok tagjai a vonások és sztereotípiák tulajdonításában, a csoportok produktumainak megítélésében és az erőforrások elosztásában gyakran a külső csoportot részesítik előnyben (Boldry és Kashy 1999; R. J. Brown 1978; Hewstone és Ward 1985; Hinkle és Brown 1990; Jost, megjelenés alatt; Jost és Banaji 1994; Jost és Burgess 2000; Reichl 1997; Sidanius és Pratto 1999). A külső csoport előnyben részesítése különösen nagy valószínűséggel fordul elő a státusreleváns dimenziókban (Mullen és munkatársai 1992; Skevington 1981; Spears és Manstead 1989), és olyankor, amikor a státusbeli és hatalmi különbségeket erősen legitimnek észlelik az emberek (Ellemers és munkatársai 1993; Jost, megjelenés alatt; Jost és Burgess 2000; J. C. Turner és Brown 1978).

A külső csoport előnyben részesítésére utaló eredmények állandó kellemetlenséget jelentettek a társasi identitás elméletének képviselői számára. Hewstone és Jaspars (1984) a külső csoport előnyben részesítésével kapcsolatos korai bizonyítékok felbukkanására annak elismerésével reagált, hogy a társas identitás elmélete szerint „a saját csoport leértékelése valószínűtlen mintázata a válaszoknak” (393). Hinkle és Brown (1990) hasonló módon rámutattak, hogy „a külső csoport előnyben részesítésének már a pusztja ténye is inkonzisztens azzal a gondolattal, hogy a csoportok azért bocsátkoznak csoportközi összehasonlításba, hogy megte-remtsék és megőrizték pozitív társas identitásukat” (52). Bár Tajfel és Turner (1979) elismerték a külső csoport előnyben részesítésének létezését, számos más elméletalkotó amellet érvelt, hogy a társas identitás elméletének magyarázó mechanizmusai

nem igazán alkalmasak a jelenség értelmezésére (Hewstone és Ward 1985; Jost és Banaji 1994; Sidanius és Pratto 1999).

A külső csoport előnyben részesítésének az alacsony státusú csoportok tagjainak körében tapasztalható okainak és következményeinek magyarázatára dolgozta ki Jost és Banaji (1994) a rendszerigazolás elméletét. Az elmélet alapfeltételezése szerint az emberek társadalmilag és pszichológiailag a status quo igazolására törekcszenek, akár egyéni és kollektív önbecsülésük rovására. A rendszerigazolás elmélete tehát azt állítja, hogy mind a magas, mind az alacsony státusú csoportok tagjai úgy gondolkodnak, éreznek és viselkednek, hogy azzal megerősítsék és legitimálják a fennálló társadalmi rendet, s hogy a külső csoport előnyben részesítése az egyik példája a csoportok közötti egyenlőtlenség legitimizálásának. A külső csoport előnyben részesítéséről a rendszer-igazolási elmélet alátámasztására összegyűjtött bizonyítékok (Jost, megjelenés alatt; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000) ellentmondanak annak a feltételezésnek, hogy a saját csoport javára történő torzítás általánosan jellemző motívum vagy tendencia, és ellentmondanak annak a motivációs feltevésnek is, hogy a leértékelt csoportok tagjai az identitásukat érő fenyegetéseket a saját csoport javára történő torzítás fokozásával kompenzálják.

A kompenzáció előfeltevése

A társas identitás elméletének számos értelmezője érvelt amellett, hogy a leértékelt csoportok tagjai jobban előnyben kell hogy részesítsék a saját csoportot, mint a nagyra értékelt csoportok tagjai, mintegy az identitásukat érő fenyegetések ellensúlyozására (Brewer 1979; Sachdev és Bourhis 1984). Ez a gondolat Ashforth és Mael (1989) a társasidentitás-elméletét szervezeti kontextusban alkalmazó munkájában is megjelenik. A szerzők azt állítják:

„Míg egy alacsony státusú csoport (pl. a nem túl fontos szerepet betöltő személyzet vagy a középvezetők széles köre) messzemenően igyekezhhetnek megkülönböztetni magukat egy magas státusú összehasonlítási csoporttól (pl. valamely fontos

szerepet betöltő csoporttól vagy a felső vezetéstől), az utóbbi viszonylag érdektelennek mutatkozik az ilyen összehasonlítások iránt, és nem alakít ki részletes benyomásokat az alacsony státusú csoportról.” (33)

Bár Ashforthnak és Maelnek igaza lehet abban, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai bizonyos körülmények között törekszenek önmaguk pozitív megkülönböztetésére, hogy identitáskriziseiket megoldják, rendszerint éppen hogy a magas státusú csoportok igyekeznek a legjobban elkülönülni alárendeltjeiktől (Jost és Banaji 1994; Sidanius és Pratto 1999). A kutatási eredmények egészében véve ellentmondanak annak a gondolatnak, hogy a leértékelt csoportok tagjai az identitásukkal szembeni fenyegetéseket a saját csoport fokozottabb előnyben részesítésével igyekeznek ellensúlyozni. Mint az előbb is megjegyeztük, a bizonyítékok inkább arra utalnak, hogy a magas státusú csoportok tagjai nagyobb valószínűséggel részesítik előnyben a saját csoportot, az alacsony státusú csoportok tagjai pedig gyakrabban teszik ezt a külső csoporttal, elismerve saját alsóbbrendűségüket legalábbis a státussal kapcsolatos dimenziók mentén (pl. Boldry és Kashy 1999; R. J. Brown 1978; Hewstone és Ward 1985; Hinkle és Brown 1990; Jost, megjelenés alatt; Jost és Burgess 2000; Reichl 1997; Spears és Manstead 1989).

Ez ismét problémákat vet fel azzal kapcsolatban, ahogyan a társas identitás elmélete a hierarchikus társas kapcsolatokat magyarázza. Amint Hinkle és Brown (1990) például megjegyezték, „az alacsony státusú csoportok körében a külső csoport javára történő, gyakran megfigyelhető torzítás valójában ellentmond a társas-identitás-elméletéből következő azon hipotézisnek, mely szerint leginkább az alacsony státusú csoportok motiváltak társas identitásuk felértékelésére, s így a saját csoport előnyben részesítése náluk jelenik meg a legnagyobb valószínűséggel” (52). Sidanius és Pratto (1999) hasonló módon amellet érveltek, hogy „ha a pozitív társas identitás szükséglete diszkriminációra motivál, akkor azt várhatjuk, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai méginkább motiváltak a magas státusú csoportok tagjaival szembeni diszkriminációra” (20). Igazság szerint a társadalomban és az üzleti szervezetekben a magas státusú csoportok tagjai sokkal inkább hajlanak az alacsony státusú csoportok tagjaival szembeni

megkülönböztetésre és torzításra, mint megfordítva (J. Baron és Pfeffer 1994; Bielby és Baron 1986; Jost és Banaji 1994; Sachdev és Bourhis 1984; 1987; 1991; Sidanius és Pratto 1999).

A társasidentitás-elméletével kapcsolatos kutatások alapján könnyű arra a feltételezésre jutni (pl. Ashforth és Mael 1989, 33), hogy a leértékelt csoportok tagjai csupán azokban a dimenziókban részesítik előnyben a külső csoportot, amelyek nem fontosak a számukra. Komoly bizonyítékok szólnak amellett, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai sokkal nagyobb valószínűséggel részesítik előnyben a külső csoportot a státusreleváns és a teljesítménnyel kapcsolatos dimenziókban, mint a státusirrelevánsakban (Jost, megjelenés alatt; Mullen és munkatársai 1992; Skewington 1981; Spears és Manstead 1989), ám ez nem azt jelenti, hogy leértékelnék a státusreleváns jellemzőket (B. Major és Schmader 2001). Ez a jellegzetesség talán határozottabban jelenik meg a munkával kapcsolatos szervezetekben, mint másokban, mert az üzleti világban feltehetően a teljesítménnyel kapcsolatos jellemzőket értékelik a legtöbbször. A dolgozók számára rendkívül nehéz volna napról napra fenntartani azt a vélekedést, hogy az olyan tulajdonságok, mint az intelligencia, kompetencia, felelősségvállalás és szorgalom nem túlságosan fontosak abban a szervezetben, melynek ők is tagjai.

Bár kritikával illetjük a társadalmiidentitás-elméletének képviselőit, amiért szerintük a leértékelt csoportok tagjai más csoportok tagjainál nagyobb valószínűséggel részesítik előnyben a saját csoportot, a motivációnak az elméletben játszott központi szerepe lehetővé teszi annak a magyarázatát, hogy bizonyos helyzetekben hogyan őrzik meg az emberek az önmagukról és csoportjaikról kialakított kedvező képet az identitásukkal szembeni fenyegetések ellenében. Konkrétan azt feltételezték, hogy ha az emberek a saját csoportjukat illető negatív értékeléssel találkoznak, a saját csoport javára szóló összehasonlításokat úgy próbálják megőrizni, hogy olyan alternatív dimenziókat keresnek, amelyekben sikeresebbek más csoportoknál, vagy áttérnek a náluk is rosszabb megítélésű referenciacsoportokkal szembeni „lefelé történő társas összehasonlítás” stratégiájára, saját felsőbbrendűségük tudatát megerősítendő (Tajfel és Turner 1979). Valóban szólnak bizonyítékok amellett, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai torzítanak a saját csoport javára az olyan státusirreleváns

vagy szocioemocionális dimenziók mentén, mint pl. a becsületes-ség, a barátságosság vagy a melegség (Mullen és munkatársai 1992; Skevington 1981; Spears és Manstead 1989). Jost (2001) mindazonáltal kimutatta, hogy az ilyen alternatív összehasonlítási dimenziók választása nem kompenzációs stratégiák eredménye, mivel semleges megfigyelők úgyszintén több melegséget és érzelmet tulajdonítanak az alacsony státusú csoportok tagjainak (Glick és Fiske 2001). Nem szól továbbá konzisztens bizonyíték amellett sem, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai az identitásukkal szembeni fenyegetéseket azzal ellensúlyozzák, hogy nagyobb mértékben torzítanak a saját csoport javára az alternatív dimenziókban, mint a magas státusú csoportok tagjai a státussal kapcsolatos dimenziókban (Jost 2001).

Bár számos elméleti és empirikus kérdést megválaszolatlanul hagytak, a szervezetkutatók találtak a társasidentitás-elmélet identitáskezeléssel kapcsolatos előrejelzéseinek megfelelő eredményeket. Elsbach és Kramer (1996) például azt tapasztalta, hogy amikor csalódottságot szült bennük a felsőoktatási intézmények nemzeti rangsora, mert iskolájuk a vártnál hátrébb került, e gazdasági felsőoktatási intézmények professzorai stratégiai újradefiniálták intézményüket oly módon, hogy továbbra is fenntarthassák azt a hitüket, mely szerint iskolájuk valamelyik kategóriában az élen áll (pl. az állami egyetemek között, az adott régióban, vagy a nagyvárosi üzleti iskolák között). Ashforth és Kreiner (1999) a „piszkos munkával” járó foglalkozásokat elemezve úgy érvelt, hogy azok az emberek, akiknek a foglalkozását széles körben undorítónak vagy szörnyűségesnek tekintik (pl. a köztisztasági alkalmazottak, mészárosok, takarítók, hóhérok és temetkezési vállalkozók stb.), mivel nem kapnak tiszteletet munkájukért, rendkívül erős szervezeti kultúrákat építenek ki, és igen kedvező (belső) értékelést alakítanak ki önmagukról és csoportjaikról. Korábbi kutatásokra hivatkozva Ashforth és Kreiner (1999) a társas identitás elméletének néhány tantételét, pl. a társas kreativitást vagy a keretek újradefiniálását is alkalmazták annak a jelenségnek a magyarázatában, hogy „az éjszakai klubok táncosai és a prostituáltak szerint ők valójában terápiás és nevelési szolgáltatásokat nyújtanak, nem pedig a testüket bocsátják áruba” (421). A társas identitás elméletének egyszerűsített mondanivalója, különösen a szervezeti alkalmazások területén az volt, hogy az emberek maka-

csul fenntartják a kedvező identitást és a saját csoport javára tör-ténő torzítást, még akkor is, ha minden jel egyértelműen arra utal, hogy csoportjuknak alacsony a státusa, kevés a hatalma és alacsony a presztízse (Ashforth és Kreiner 1999; Ashforth és Mael 1989; Dutton és munkatársai 1994; Elsbach 1999; Elsbach és Kramer 1996).

A társasi dentitás elmélete tehát bizonyos értelemben viszony-lag optimista álláspontot foglal el a státusnak és a hatalomnak a munkahelyi személyes és társas identitásra gyakorolt hatásával kapcsolatban. Valóban utalnak arra bizonyítékok, hogy az identi-tással szembeni fenyegetés hatására a csoporttagok büszkén visel-kednek és torzítanak a saját csoport javára, különösen, amikor csoportjukat nem tartósan, hanem csak egy bizonyos konkrét helyzetben értékelik le. Így volt ez például Ellsbach és Kramer (1996) oktatási vezetőkkel kapcsolatos vizsgálatában és más szer-zők olyan tanulmányaiban, ahol rosszul teljesítő, vagy csődöt je-lentő vállalatok felső vezetőit vizsgálták (Bettman és Weitz 1983; Staw, McKechnie és Puffer 1983; Sutton és Callaghan 1987). Ilyen körülmények között úgy tűnik, az emberek védekeznek a képzelt vagy valószínű támadások ellen, s igyekeznek módot talál-ni arra, hogy megőrizték a saját magukról, csoportjukról vagy szervezetükről kialakított pozitív képet.

Lényeges különbség van azonban aközött, ahogyan az eredeti-leg magas státusú csoportok tagjai reagálnak az identitással szem-beni ilyenfajta fenyegetésekre és aközött, hogy hogyan viselke-dnek ilyen körülmények között a tartósan leértékelt csoportok tag-jai – éppúgy, mint ahogy nagy különbség van aközött is, ahogyan a magas önbecsüléssel bíró emberek reagálnak az énjükkel szembe-ni fenyegetésekre és aközött, ahogyan az alacsony önbecsülésűek reagálnak ezekre (Swann 1996). A társasidentitás-elmélete az énmegerősítés elméleteihez hasonlóan valamelyest összemossa ezt a megkülönböztetést, az „identitással szembeni fenyegetés” fogalmát olyan széleskörűen alkalmazva, hogy abba a teljesít-ménnyel kapcsolatos negatív visszajelzéstől a csoport alapú szisz-tematikus diszkriminációig minden beletartozik. A Swann és munkatársai által végzett hatalmas kutatási program alapján úgy tűnik, hogy az egyének megerősítik és igazolják a meglévő identi-tásokat és elvárásokat, még akkor is, ha ezek az identitások mások szemében nem sokat érnek, az éltre vonatkozó következményeik

pedig rendkívül kedvezőtlenek (Swann 1996; Swann és munkatársai 1987).

A rendszerigazolás elmélete a csoportközi viszonyokkal kapcsolatban hasonló módon érvel, csak az elemzés magasabb szintjén. A rendszerek és szervezetek tagjai hajlamosak rá, hogy megerősítsék és igazolják a meglévő hierarchiákat, még akkor is, ha az énre és a csoportra vonatkozó következmények rendkívül kedvezőtlenek (Jost 1997, megjelenés alatt; Jost és Banaji 1994; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000). Ebből a nézőpontból úgy tűnik, hogy a tartósan alacsony státusú vagy kevés hatalommal rendelkező csoportok tagjai kedvezőtlen körülmények között sem töreksenek önbecsülésük megőrzésére vagy javítására, ahogyan azt pedig a társas identitás elmélete alapján várhatnánk. A rendszerigazolás elmélete szerint az emberek számára meglehetősen nehéz lenne elutasítani vagy figyelmen kívül hagyni azokat a látszólag objektív bizonyítékokat, amelyek jelzik az ember helyét a státushierarchiában – mint pl. a munkakör megnevezése, a fizetés, a teljesítményértékelés, a részvények ára vagy a sajtóban megjelenő rangsorok. Amint Dutton és munkatársai (1994) megfogalmazták:

„A szervezeti tagság negatív tulajdonságokkal is felruházhatja a tagot. Ha a szervezet tagjai a szervezet kívülágban kialakult képét kedvezőtlennek ítélik, az számukra kellemetlen személyes következményekkel, például depresszióval és stresszel járhat. Ezek a személyes következmények ugyanakkor nemkívánatos eredményekhez vezetnek a szervezet életében, például a tagok közötti versengés felerősödéséhez vagy a hosszú távú feladatokba fektetett erőfeszítés csökkenéséhez.” (240)

Azáltal, hogy az egyéni és kollektív énmegerősítésre irányuló motivációt hangsúlyozzák, a társasidentitás-elméletének képviselői azt kockáztatják, hogy nem ismerik fel a státusbeli és hatalmi különbségeknek az egyénekre és a csoportokra gyakorolt hatását. A kognitív újrastrukturálás, a keretek újrafogalmazása, a szelektív társas összehasonlítás, a társas kreativitás, valamint a saját csoport javára történő torzítás jelenségei alapján könnyű arra a következtetésre jutni, hogy a munkahelyi hierarchikus viszonyok és az iparágak és cégek körében létező egyenlőtlenségek nem feltét-

lenül gyakorolnak káros pszichológiai hatást a leértékelt csoportok és szervezetek tagjaira. Mi nem értünk egyet ezzel a következtetéssel, hanem amellet érvelünk, hogy a csoportok közötti státusbeli és hatalmi különbségek számos, társas és pszichológiai szempontból káros hatáshoz járulnak hozzá – még hozzá pontosan azért, mert oly nehéz megkérdőjelezni a társadalmi és szervezeti rendszerek legitimitását és stabilitását (Baron és Pfeffer 1994; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000; Lerner 1980; B. Major 1994; J. Martin 1986; Pfeffer és Sutton 2000; Steele 1997; Steele és Aronson 1995).

A hasonlóak kedvelésének feltételezése

A szervezeti viselkedés területén a társasidentitás-elméletét intellektuális örökösével, az önkategorizáció elméletével együtt (pl. J. C. Turner és munkatársai 1987) gyakran úgy tekintették, mint a hasonlóságon alapuló rokonszenv elméletét. A szervezetkutatók például a társas azonosulás és a saját csoport javára történő torzítás fogalmaival érveltek amellet, hogy az emberek preferálják, hogy olyanokkal kerüljenek érintkezésbe és dolgozzanak együtt, akik demográfiai szempontból hasonlítanak hozzájuk, vagy valamilyen szempontból azonos kategóriába tartoznak (Baron és Pfeffer 1994; Hogg és Terry 2000). Ezeket a kutatásokat összefoglalva Tsui, Egan és O'Reilly (1992) arra a következtetésre jutottak, hogy „a kutatások következetesen azt mutatták, hogy az egyének gyakrabban választják a saját társas csoportjuk tagjaival való érintkezést, mint a külső csoport tagjaival való érintkezést” (550). A mi olvasatunkban a hasonlóság kedvelésének feltételezése, a saját csoport javára történő torzítás feltételezéséhez hasonlóan, inkább a magas státusú vagy nagy hatalmú csoportok tagjaira, semmint az alacsony státusú vagy kevés hatalommal rendelkező csoportok tagjaira jellemző. A fehérek és a férfiak tehát a kisebbségeknél és a nőknél nagyobb valószínűséggel reagálnak negatívan a növekvő sokszínűsége és a személyekkel történő munkahelyi érintkezésre, akik demográfiai szempontból külső csoporttagnak számítanak (Tsui és munkatársai 1992; Wharton és Baron 1987).

Jost és munkatársai (2000) friss tanulmánya közvetlenül meg-

cáfolta a hasonlóság kedvelésére vonatkozó feltételezést az etnikai kisebbségi csoportok esetében. Az eredmények azt mutatták, hogy a spanyol ajkúak, az ázsiai-amerikaiak és a fehér amerikaiak egyaránt szignifikánsan jobban preferálták a fehérekkel történő interakciót a másik két csoport tagjaival történő interakcióval szemben. A fehér amerikaiak magas státusú csoportja tehát valóban a hozzá hasonlókat kedvelte, ám az alacsonyabb státusú kisebbségi csoportok a külső csoportok tagjaival való érintkezést preferálták. Ilyen eredmények alapján nem állítjuk, hogy a hasonlóságot vagy a saját csoport iránti preferenciát hangsúlyozó elméletek helytelenek volnának, csupán azt, hogy egyoldalúak, amennyiben figyelmen kívül hagyják a magasabb státusú külső csoportok tagjai iránt táplált kognitív, érzelmi és viselkedéses preferenciával kapcsolatos, egyre gyarapodó bizonyítékokat (Boldry és Kashy 1999; Hinkle és Brown 1990; Jost és Banaji 1994; Reichl 1997; Sidanius és Pratto 1999). A rendszer-igazolási elmélet véleményünk szerint jobban magyarázza a státusbeli és hatalmi különbségek némely szociálpszichológiai hatását, például az alacsonyabbrendűség internalizációját, a csökkentett jogosultsági érzést, a külső csoport előnyben részesítését és a külső csoport tagjaival folytatott interakció iránti preferenciát (Jost 1997; megjelenés alatt; Jost és Banaji 1994; Jost és munkatársai 2000). Ez az elmélet továbbá abból a szempontból is jobb helyzetben van a társas identitás elméleténél, hogy jobban föl tudja mérni a hierarchikus munkaviszonyok káros hatását a leértékelt csoportok tagjainak énfogalmára és társas identitására (Jost 1997; 2001; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000).

A kritika összefoglalása

Három előfeltevés következik tehát a társas identitás elméletéből, amelyeket a rendszerigazolás elmélete közvetve vagy közvetlenül megkérdőjelez (Jost, megjelenés alatt; Jost és Banaji 1994; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000; Jost és munkatársai 2000). Az első előfeltevés szerint a saját csoport előnyben részesítése általános és alapvető tendencia vagy motívum (Hogg és Abrams 1988; Mullen és munkatársai 1992; Tajfel és Turner 1979). A második előfeltevés szerint az alacsony státusú csoport

tok tagjai inkább előnyben részesítik saját csoportjukat, mint a magas státusú csoportok tagjai, mintegy ellensúlyozva ezzel fenyegetett identitásukat (Ashforth és Mael 1989; Brewer 1979; Sachdev és Bourhis 1984). A harmadik előfeltevés szerint pedig az emberek alapján véve preferálják a saját demográfiai csoport tagjaival folytatott interakciót (Baron és Pfeffer 1994; Tsui és munkatársai 1992).

A rendszerigazolás elmélete szerint mindezek az előfeltevések meglehetősen jól alkalmazhatók a társas hierarchiában viszonylag magasan elhelyezkedő csoportok esetében, de nem alkalmazhatók jól az alacsony státusú vagy kevés hatalommal rendelkező csoportokra. Az alacsony társadalmi helyzetű csoportok gyakran teljes mértékben magukévá teszik saját alsóbbrendűségük gondolatát, előnyben részesítik a külső csoportot, és egyes esetekben preferálják a magasabb státusú vagy nagyobb hatalmú külső csoportok tagjaival folytatott interakciót (Jost, megjelenés alatt; Jost és Banaji 1994; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000; Jost és munkatársai 2000). A rendszerigazolás elmélete tehát megkérdőjelezi a társas identitás elméletéből levezetett három, széles körben elfogadott előfeltevés általánosságát: a saját csoport előnyben részesítésével kapcsolatos feltevés, a kompenzációs feltevés és a hasonlóak kedvelésével kapcsolatos feltevés igazságát. Miután összefoglaltuk a társas identitás elméletének rendszerigazolási nézőpontú bírálatát, a továbbiakban megfogalmazzuk a rendszerigazolás elméletének konstruktív oldalait. Az eddigiekben amellet érveltünk, hogy a társas identitás elméletei nem képesek teljes mértékben megmagyarázni a munkahelyi csoportközi viszonyokat. A következő alfejezetekben bizonyítékokat mutatunk be amellet, hogy a rendszerigazolás elmélete képes kitölteni a társas identitás elméletei által hagyott gondolati lyukakat.

A RENDSZERIGAZOLÁS ELMÉLETÉNEK ALÁTÁMASZTÁSA A MUNKAHELYI CSOPORTKÖZI VISZONYOK TERÜLETÉN

A munkahelyi csoportközi viszonyok rendszerigazolási elméletét támogató eredmények elsősorban a külső csoport előnyben részesítésével, az attitűdinális ambivalenciával, az alacsonyabbrendűség internalizálásával és az egyenlőtlenség ideológiai támo-

gatásával kapcsolatos szociálpszichológiai kutatásokból származnak (Jost 1997; 2001; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000). Azt a gondolatot, hogy az emberek elfogadják és magukévá teszik a formális értékeléseket és szakmai rangsorolásokat, a leértékelt csoportok tagjai körében tapasztalható ellenazonosulással illetve a szkizoid azonosulással kapcsolatos szervezeti kutatások is megerősítették (Elsbach 1999). A formális értékelési rendszerekkel és a szervezetek rétegződésével kapcsolatos kutatások további bizonyítékát nyújtották annak a gondolatnak, hogy a csoportok közötti státusbeli és hatalmi különbségek kikezdhetik a személyes és a társas identitást (Pfeffer és Sutton 2000). A továbbiakban a munkahelyi csoportközi viszonyok rendszerigazolási elméletének mindháromfajta alátámasztását megvizsgáljuk.

A rendszerigazolási elmélettel kapcsolatos kutatások

A rendszerigazolási elmélet képviselői szerint az egyéni és kollektív önbecsülés növelésére irányuló motivációs tendenciák megférhetnek, de konfliktusba is kerülhetnek az „igazságos világba” vetett hitre (Lerner 1980) és a társadalmi egyenlőtlenség strukturális formáinak igazolására irányuló motivációval (Major 1994; Martin 1986). Mivel az emberek rendkívül nehéznek találják, hogy megkérdőjelezzék vagy elutasítsák a rendszerek és szervezetek hitelességét és tekintélyét, legalábbis valamilyen mértékben hajlamosak saját csoportjukkal kapcsolatban magukévá tenni mások negatív értékeléseit. Így például kimutatták, hogy a nők egyfajta „csökkentett jogosultsági hozzáállás” jellemző, vagyis azt gondolják, hogy kevesebb fizetséget érdemelnek a munkájukért, mint amennyit a férfiak megfelelően tartanak a maguk számára ugyanakkora munkavégzésért (Jost 1997; Major 1994).

A rendszerigazolás elméletével kapcsolatos számos, egymástól független, ám tartalmilag összekapcsolódó kutatás azt támasztja alá, hogy a magas státusú csoportok tagjai számára az énmegerősítés és a saját csoport előnyben részesítésének motívumai, valamint a rendszerigazolás konzisztensek és kiegészítik egymást, míg az alacsony státusú csoportok tagjainál ezek a motívumok gyakran konfliktusban vagy ellentmondásban állnak egymással.

Jost és Thomson (2000, 6. fejezet) például azt találták, hogy a fekete válaszadók hajlamosak voltak azt gondolni, hogy a gazdasági különbségek igazságosak, törvényesek és igazolhatók – ez a vélekedésük pedig az alacsonyabb önértékeléssel, a magasabb neuroticitással és a külső csoport fokozott előnyben részesítésével járt együtt. A fehérek között ezzel ellentétben ugyanezek a rendszerigazolással kapcsolatos változók magasabb önbecsüléssel, a saját csoport előnyben részesítésével és kisebb mértékű neuroticitással (vagy bűntudattal) jártak együtt. A rendszert támogató attitűdök tehát az előnyös helyzetű csoport tagjai számára lehetővé tették, hogy jó véleménnyel legyenek magukról, viszont ártottak a hátrányos helyzetű csoport tagjainak.

Jost és Burgess (2000, 5. fejezet) úgy érveltek, hogy a saját csoport előnyben részesítésére, valamint a rendszerigazolásra irányuló motívumok konfliktusa az alacsony státusú csoportok tagjainál erősebb attitűdinális ambivalenciához vezet a saját csoportjukkal kapcsolatban, mint a magas státusú csoportok tagjainál. Ezt a hipotézist egy, különböző egyetemek diákjaival végzett kísérlet is megerősítette. Jost és Burgess továbbá azt találták, hogy a nagyobb mértékű rendszerigazolás magasabb ambivalenciával járt együtt az alacsony státusú csoportok tagjainál, viszont alacsonyabb ambivalenciával a magasabb státusú csoportok tagjainál. Így például azok a nők, akik az igazságos világba vetett hitet mérő skálán magas pontszámot értek el, az alacsonyabb pontszámú nőknél nagyobb valószínűséggel mutattak ambivalenciát egy olyan női felperessel kapcsolatban, aki nemi diszkrimináció miatt indított pert egyeteme ellen, s ezáltal kihívást intézett a fennálló társadalmi renddel szemben.

Elsbach (1999) szintén úgy érvelt, hogy a szervezettel való azonosulás korábbi elméleteit ki kell egészíteni és ki kell terjeszteni, amennyiben a pszichológiai következmények teljes skáláját, többek között az ellenazonosulás és a szkizoid azonosulás különböző tünetegyütteseit is magyarázni akarjuk. Bár ezt a kutatást nem a rendszer-igazolási elmélet keretében végezték, az eredmények szintén azt erősítik meg, hogy nagyobb pszichológiai költségekkel jár egy leértékelt csoport tagjának lenni, mint azt a társas identitás elméletének képviselői rendszerint elismerik. Ezért az alábbiakban összefoglaljuk Elsbach és munkatársainak kutatásait, hogy további illusztrációt nyújtsunk ahhoz, hogyan kezdhetik ki a cso-

portok közötti státusbeli és hatalmi különbségek a munkahelyi személyes és társas identitást.

A munkahelyi ellenazonosulással és szkizoid azonosulással kapcsolatos kutatások

Az identitás kezelésével kapcsolatban a szervezeti kontextusban végzett legfrissebb kutatások szerint a társas és szervezeti azonosulással kapcsolatos jelenlegi elméletek a munkahelyi csoportközi viszonyok számos fontos aspektusát figyelmen kívül hagyják (Pratt 1998). Elsbach (1999) szerint például a jelenlegi modellek nem adnak megfelelő magyarázatot arra, hogyan küzdenek meg az egyének a szervezetekben azokkal a helyzetekkel, amelyekben tartósan leértékelik őket. A példák között szerepelnek olyan szakszervezeti tagok, akiket a vezetés nyíltan bírál, de akiknek szükségük van a munkahelyükre, s olyan cégek dolgozói is, amelyeknek tevékenységei vagy termékei népszerűtlenek. Ilyen körülmények között előfordulhat, hogy a csoportok tagjai egyetértenek a negatív értékelésekkel, és pszichológiailag részben vagy teljes egészében eltávolítják magukat a szervezettől (Elsbach és Bhattacharya 2000; Elsbach 2000).

A rendszerigazolás elméletének (Jost, megjelenés alatt; Jost és Banaji 1994) előfeltevéseivel összhangban úgy tűnik, hogy ellenazonosulás akkor a legvalószínűbb, amikor a nyilvános státushierarchiákat hiteles tekintélyek vagy legitim rendszerek támogatják. Elsbach és Bhattacharya (2000) például azt találták, hogy az emberek kedvezőtlen médiabeli szerepeltetése miatt kezdtek távolságot tartani a Lőfegyverviselők Nemzeti Társaságától (NRA). Ez különösen igaznak bizonyult azoknak az amerikaiaknak az esetében, akik „déliakként” jellemezték magukat, és akik azonosultak a déliekre jellemző olyan politikai eszményekkel, mint például a polgári szabadságjogok és a magánéletbe való lehető legkevesebb kormányzati beavatkozás. Közülük számosan úgy érezték, hogy csoportjaikat (pl. a délieket vagy a Georgia állambelieket) kedvezőtlen színben tüntette fel az NRA-val való észlelt kapcsolatuk.

Elsbach (2000) tanulmányozta továbbá azoknak a közvélemény-kutatási eredményeknek a hatását, amelyeket a *Los Ange-*

*les Times*ban tettek közzé, és amelyek az állam megválasztott tisztviselőivel szemben nagymértékű bizalmatlanságot jeleztek (ezek a tisztviselők csupán 22–44%-os népszerűségi indexszel rendelkeztek a 80-as években és a 90-es évek elején). A sajtóbeli közlés miatt a kaliforniai törvényhozás alkalmazottai nem tagadhatták, hogy a törvényhozás egészét és a politikusok csoportját a közvélemény leértékelte. Ennek eredményeképpen ezek az alkalmazottak különböző szempontokból egyszerre azonosultak és ellenazonosultak szervezetükkel. Közülük többen mondták például, hogy azonosulnak a törvényhozás „politikai irányvonalával”, ám elhatárolják magukat a „pártoskodó politikai manőverezéstől”. Mint egyikük megfogalmazta:

„Tudják, van a politikai döntéshozatalnak egy olyan szegmense, amely meglehetősen laza és kérdéses. Én pedig mindent megteszek azért, hogy távol tartsam magamat ettől. Nem szeretek azokon a tételeken dolgozni. A legtöbbjük, amin dolgoztam, nem tartozik az úgynevezett „zaftos tételek” kategóriájába. Magyarán nem szerepelnek bennük nagy biztosítótársaságok, peres ügyvédek, nem kapcsolódnak a lóversenyhez, a szerencsejátékokhoz vagy az italméréshez. Én pedig büszkén elmondhattam magamról, hogy a legszolidabb bizottságban dolgoztam. Azokban az időkben, ha a túlságosan magas kampánypénzeket bírálták a válaszom az volt: Álljunk csak meg egy pillanatra, előbb hadd mondjam meg, kinek is dolgozom. Akiknek én dolgozom, azoknak semmi pénzük sincsen!” (Elsbach 2000, 23).

Az ilyenfajta ellenazonosulást és szkizoid azonosulást szemlátó mást fáradságos és stresszel járó munka fenntartani. A törvényhozás legtöbb alkalmazottja arról számolt be, hogy rendszeresen és tudatosan megerősítették ellenazonosulásukat azért, hogy jól látható álláspontot vegyenek föl (pl. nem voltak hajlandóak olyan interjúkban részt venni, melyek a főváros „krémjéről” szóltak). Fizikai jelzésekkel igyekeztek megkülönböztetni magukat (pl. olyan névjegyet csináltattak maguknak, amelyen szerepelt, hogy az illető mely egy konkrét törvényhozónak dolgozik, és nem csak az, hogy a demokratáknak általában), és konkrét kategóriákat alkalmaztak saját magukkal kapcsolatban (pl. mindig úgy utaltak magukra, mint akik szinte kényszeresen ügyelnek a hivatali eljárás-

rás részleteire, szemben pl. azokkal, akik kevésbé törődnek a törvényes formákkal, szabályokkal).

Az NRA-tól távolságot tartó déliek közül is sokan számoltak be arról, milyen nehéz volt az ellenazonosuláshoz szükséges éberséget fenntartaniuk. Vigyázniuk kellett például, hogy ne támogassanak az NRA-val kapcsolatban álló semmilyen más csoportot vagy szervezetet sem, ami nehéz és időigényes feladatnak bizonyult. Úgy tűnik, a hosszú távú ellenazonosulás fenntartása – még ha csupán a szervezetnek egy részére vonatkozik is – az érzelmeket is erősen igénybe veszi. A serdülőkorral és az elidegenedéssel kapcsolatos kutatások például arra utalnak, hogy ha valaki úgy határozza meg önmagát, hogy mi az, ami „nem ő”, ahogy például a serdülők életében is van egy olyan szakasz, amikor önmeghatározásuk fő eleme a szüleiktől való elhatárolódás, az idővel elszigetelődéshez és depresszióhoz vezethet (P. R. Newman és Newman 1976).

Összefoglalva: míg az ellenazonosulás és a szkizoid azonosulás adaptív válasznak tűnik az olyan egyének szempontjából, akik olyan bonyolult helyzetekben találják magukat, melyekben csoportjukat legalábbis részben leértékelik, okunk van azt gondolni, hogy az ilyen reakciók egyszersmind mentálisan és érzelmileg is igen megterhelik az embert. A rendszer-igazolási elmélettel összhangban azt mondhatjuk, hogy a saját csoporttal vagy szervezettel szembeni ellenazonosulás szükséglete olyankor a legerősebb, amikor az értékeléseket legitimnek és széles körben elfogadottnak tekintik az emberek. Ez azért van így, mert a leértékelt csoportok tagjai nehezen tudnak egyszerre saját magukról és a rendszerről is kedvező képet fenntartani (Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000). Véleményünk szerint hasonló helyzet áll elő az olyan szervezetekben, amelyek erősen rétegzettek és intenzíven használnak formális értékelési módokat.

A szervezeti rétegzettséggel és a teljesítményértékelési rendszerekkel kapcsolatos kutatások

A szervezetek a legtöbb esetben erősen rétegzettek. Bár a sajtóban gyakran szerepel a „lapos szervezeti struktúrák” gondolata, és némely szervezeteket, mint pl. a szilikon-völgybeli számítás-

technikai cégeket kicsi és viszonylag egalitárius csoportok irányítják, a legtöbb iparágban a vezérigazgató és az átlagdolgozó fizetése közötti különbség folyamatosan nőtt (lásd Baron és Pfeffer 1994), az 1980-as 40:1-es arányról az 1998-as 400:1-es arányig (Cassidy 1999). A hierarchikus struktúrák, látszólag a hatékonyság kedvéért, még mindig rendkívül elterjedtek, a „teljesítmény szerinti bérezésre” épülő értékelési rendszerek pedig állandóan hangsúlyozzák az egyének vagy csoportok közötti teljesítménybeli vagy képességbeli különbségeket, aminek rendkívül kedvezőtlen társas és pszichológiai következményei vannak a szervezet tagjai számára (Pfeffer és Sutton 2000). A rendszerigazolás elmélete szerint az emberek igazolásokat és racionalizációkat találnak ki a társadalmi egyenlőtlenség és a strukturális körülmények védelmében, minek következtében elhiszik, hogy a rendszerek és az intézkedések nagyjából igazságosak és legitimek (Jost 2001). Mindez azt jelenti, hogy a munkahelyi rétegzettség és a teljesítményértékelési rendszerek alkalmazása káros következményekkel jár a leértékelt csoportok tagjai számára, hasonlóan azokhoz a káros következményekhez, amelyeket az oktatásban már kimutattak (Rosenthal és Jacobson 1968; Steele 1997; Steele és Aronson 1995).

Okkal feltételezhetjük tehát, hogy több teljesítményértékelési rendszer lerontja a csoportok észlelt értékét. Egyes vezetők szerint például az ösztönző jellegű fizetési rendszerek, amelyek nagy összegek (pl. év végi jutalmak, fizetésemelések, részvényopciók vagy más járulékos jövedelmek) kiutalását előre meghatározott célok teljesítéséhez, például a produktivitás cégszintű vagy osztályszintű növeléséhez kötik, az egyik fő okát jelentik a munkacsoportok leértékelésének. Az ösztönző jellegű fizetési rendszerek az 1980-as években lettek népszerűvé, mint a kreativitást és újítást, valamint a dolgozók közötti „egészséges” versengést ösztönző módszerek, amelyeket a szervezetek profitabilitásának javítása érdekében vezettek be. Ezekben a rendszerekben mégis csupán néhány munkacsoport képes csúcsteljesítményt nyújtani, a többieknek pedig meg kell elégedniük az „átlagos” vagy „átlag alatti” pozícióval. Amikor a vállalatok csak a csúcsteljesítményt nyújtó alkalmazottakat jutalmazták, azzal leértékelik a többi dolgozót, impliciten (vagy expliciten) azt kommunikálva, hogy ők alsóbbrendűek. Ennek eredményeképpen több mint egy évtizednyi

alkalmazás után az ösztönző fizetési rendszerekről szóló tanulmányok igencsak kritikus hangvételűvé váltak. A kérdőíves kutatások szerint az ösztönző fizetési rendszer növeli a mohóságot, a rövid távú gondolkodást és a kifejezetten egészségtelen versengést az alkalmazottak között (Brenner 1995). Egy kis cég ösztönző fizetési rendszerének kudarcával kapcsolatos cikk szerint:

„A való világban a teljesítmény szerinti bérezés olyan indulatokat is elszabadíthat, melyek hatására a dolgozók rivális csapatokba tömörülnek, amelyek olyan mohón vágynak a nagyobb jutalomra, hogy képesek egymás teljesítményét lejáratni csak azért, hogy a sajátjuk jobbnak tűnjön. Egyes alkalmazottak még arról is vitatkoztak, hogy ki fedezze a közös mellékhelyiségben a vécépapír költségeit. Az egyik ügybuzgó szórszálhasogató azt javasolta, hogy a vécépapír költségekben tükröződnie kellene az osztályon dolgozók nemi megoszlásának, arra a bizonytalan elméletre alapozva, hogy a két nemhez tartozók nem egyforma mennyiségben használnak vécépapírt” (Nulty 1995, 235).

Így tehát, még ha a leértékelt csoportok tagjai nem is internalizálják alsóbbrendűségüket, csoportközi ellenségeskedés és eszkalálódó konfliktusok akkor is keletkezhetnek.

Az ilyen problémák felhívják a figyelmet arra, hogy a motiválás céljára alkalmazott teljesítményrangsorok fegyvere kétélű kard: míg néhányan valóban a „csúcsteljesítményt nyújtó” alkalmazott címmel büszkélkedhetnek, sokkal többeknek szenvedniük kell az összehasonlítás következtében. Ez segít abban, hogy megértsük, miért bukott meg az ösztönző fizetési rendszer számos szervezetben. A kutatások azt mutatják, hogy amikor csak a kiugróan magas teljesítményt jutalmazták, számos közepesen jó teljesítményt nyújtó alkalmazott elégedetlenné válik, és kilép a szervezetből (Zenger 1992). Azáltal, hogy jutalomra számító, magasan teljesítő alkalmazottaknak okoz csalódást, az ösztönző fizetési rendszer szűkmarkúan mért jutalmaival valójában rengeteg dolgozót „megbüntet” (Kohn 1993).

Pfeffer és Sutton (2000) a szervezeti kultúrában a tudás és a cselekvés közötti szakadékot kutató vizsgálata a munkahelyi státusbeli és hatalmi különbségek számos ártalmas következményét

mutatta ki. Az olyan szervezetek, amelyek osztályait, részlegeiket és területi irodáikat versenyeztetik egymással, elősegítik a rossz érzések és a gyenge teljesítmény kialakulását számos ilyen csoportban. Pfeffer és Sutton (2000) szerint számos cég állítja magáról, hogy nagyra értékeli a csapatmunkát és az együttműködést, ám valójában olyan munkakörnyezetet teremtenek, amelyben az emberek gyorsan bekerülnek a „győztesek” vagy „vesztesek” kategóriáinak valamelyikébe. Amint Pfeffer és Sutton (2000) megfigyelték:

„Amint egy személy, csoport vagy részleg veszít egy teljesítményversenyben és »vesztesnek« címkézik, a kutatások szerint teljesítménye a továbbiakban rosszabb lesz, mivel a vezetők és a többiek akaratlanul is úgy viselkednek, hogy beteljesítsék a gyenge teljesítménnyel kapcsolatos elvárásokat. A vesztesként kezelték önértékelés-gyengülése és motivációvesztése pedig a teljesítmény további romlásához vezet” (193).

Az üzleti szervezetek azáltal, hogy jól végzett munka helyett „győzelemre” összpontosítanak, hogy az együttműködéssel és a csapatépítéssel szemben az egyéni teljesítményt jutalmazzák, valamint hogy az egyéneket nem a szervezet egészével, hanem csupán szűkebb egységükkel való azonosulásra motiválják, konfliktust és ellenérzéseket váltanak ki az alkalmazottak körében. Egyik példájukban, amely két étteremlánc (a Fresh Choice és a Zoopa) között meghiúsult fúzióról szól, Pfeffer és Sutton (2000) azt figyelték meg, hogy a kölcsönös tisztelet és az együttműködés általános hiányáért a kompetitív szervezeti kultúra és jutalmazási rendszer által elmélyített státuskülönbségek voltak felelősek. Magyarán, a Fresh Choice vezetői, ahelyett, hogy tanultak volna a másik cég alkalmazottaitól, becsmérelni kezdték a Zoopa dolgozóit és gyakorlatát, ami végül a Zoopa legrégebbi és legjobban teljesítő alkalmazottainak felmondásához vezetett.

Véleményünk szerint tehát a fenti eredmények legtöbbje konzisztens a munkahelyi csoportközi kapcsolatok rendszer-igazolási elméletével, amely szerint a státusbeli és hatalmi különbségek aláássák a személyes és társas azonosulás egészséges formáit. Amikor az embereket vezetőik, főnökeik, és a társadalmi rendszerek és szervezetek más képviselői konzisztensen negatívan értékelik,

vagy amikor alsóbbrendűségük látszólag „objektív” bizonyítékai-
val szembesülnek, egyénileg és csoportosan fenyegetve érzik tár-
sas és pszichológiai jóllétüket. Ha az értékelési rendszerek erősen
formalizáltak (pl. jól definiált ranghelyeket vagy kategóriákat tar-
talmaznak) és a szervezeten belül racionalizálják őket, akkor az
emberek számára viszonylag könnyűvé válik, hogy magukról, mint
„alsóbbrendű” kategóriák tagjairól gondolkodjanak. Amennyiben
az emberek elfogadják a rendszerek és intézkedések legitimitását
(Jost 2001; Lerner 1980; Major 1994; Martin 1986), és amennyi-
ben úgy viselkednek, hogy az ne cáfolja, hanem megerősítse má-
sok elvárásait velük kapcsolatban (Rosenthal és Jacobson 1968), a
teljesítményértékelő rendszerek a folyamatok önbeteljesítő, lefe-
lé haladó spiráljához vezethetnek (Pfeffer és Sutton 2000).

KÖVETKEZTETÉSEK

A szervezeti viselkedés kutatásában a társas identitás elmélete
rendkívül nagy befolyásra tett szert (Ashforth és Mael 1989;
Baron és Pfeffer 1994; Dutton és Dukerich 1991; Elsbach 1999;
Hogg és Terry 2000; R. M. Kramer 1991; Pratt 1998), méghozzá
jó okkal. Az elmélet különösen alkalmas az identitással szembeni
fenyegetésekre adott énkiszolgáló, illetve a saját csoportot ki-
szolgáló reakciók magyarázatára (Ashforth és Kreiner 1999; Dut-
ton és munkatársai 1994; Elsbach és Kramer 1996). Minden ko-
rábbi sikere ellenére mi a társas identitás korábbi kritikáira épí-
tünk (Abrams és Hogg 1988; Hewstone és Jaspars 1984; Hinkle
és Brown 1990; Jost és Banaji 1994; Sidanius és Pratto 1999),
hogy megkérdőjelezzük három leggyakrabban alkalmazott előfel-
tevését: *a)* a saját csoport javára történő torzítás feltételezését,
b) annak feltételezését, hogy a leértékelt csoportok kompenzál-
ják az identitásukkal szembeni fenyegetéseket, valamint *c)* a ha-
sonlóak preferálásának feltételezését.

A csoportközi viszonyok rendszer-igazolási elméletét felhasz-
nálva (Jost 1997; 2001; Jost és Banaji 1994) amellet érvelünk,
hogy ezen elmélet segítségével jobban felmérhetjük a munkahe-
lyi státusbeli és hatalmi különbségek káros következményeit.
A rendszerigazolás nézőpontjából tekintve feltételezhető, hogy a
leértékelt csoportok tagjaiban inherens konfliktus áll fenn a meg-

levő hierarchiák legitimitásának aláátmasztására irányuló tendenciák, valamint az egyéni és kollektív önbecsülés megőrzésére irányuló motívumok között (Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000). A konfliktus és ambivalencia jelenlétét igazolják azok a szervezeti kutatások is, amelyek a leértékelt csoportok és szervezetek tagjai körében tapasztalható ellenazonosulás és szkizoid azonosulás tünetegyütteseivel foglalkoznak (Elsbach 1999; 2000; Elsbach és Bhattacharya 2000). A szervezeti rétegzettség, az ösztönző fizetési rendszerrel és a teljesítményértékelési rendszerek hatásaival kapcsolatos friss kutatások (Kohn 1993; Nulty 1995; Pfeffer és Sutton 2000; Zenger 1992) úgyszintén aláátmasztják a rendszer-igazolási elmélet azon állítását, mely szerint a státusbeli és hatalmi különbségek káros hatással vannak a leértékelt csoportok tagjainak jóllétére. Az általunk áttekintett szakirodalom alapján egészében véve arra az egyértelmű és józan következtetésre juthatunk, hogy amíg a szervezetek nem lesznek képesek olyan, gazdaságilag életképes rendszerek és gyakorlat kialakítására, amelyek az egyenlőséget és az együttműködést helyezik előtérbe, addig jelentős szociális és pszichológiai terheket kell viselniük az ott dolgozóknak.

A politikai konzervatizmus mint motivált társas megismerés¹

JOHN T. JOST, JACK GLASER, ARIE W. KRUGLANSKI
ÉS FRANK J. SULLOWAY

„A konzervativizmus olyan, mint egy követelőző szerető, valósággal migrént kapok tőle.”

George F. Will 1998

A pszichológusok már több mint ötven éve foglalkoznak azzal a hipotézissel, mely szerint a bal- illetve jobboldali gondolkodás közötti ideológiai különbségek mögött különböző pszichológiai motívumok és tendenciák állnak. A politikailag konzervatív személyekre koncentráló vizsgálatok sora az Adornónak és munkatársainak (1950) a tekintélyelvűségről és a fasizmusra hajlamos személyiségről szóló úttörő tanulmányával kezdődött. A „*jobboldali tekintélyelvűség*” aszimmetrikus előtérbe helyezését elméleti és módszertani szempontból is heves kritika érte (pl. Christie 1954; Eysenck 1954; Rokeach 1960; Shils 1954), ám az mégis rendíthetetlenül kiállta az idő és az alapos empirikus vizsgálatok próbáját (pl. Altemeyer 1981; 1988; 1996; 1998; Billig 1984; Brown 1965; Christie 1991; Elms 1969; Sidanius 1985; Stone 1980; Stone és munkatársai 1993; Tetlock 1984; Wilson 1973a). Rendkívül kiterjedt irodalom tárgyalja a politikailag konzervatív személyek illetve a mérsékeltek, liberálisok, radikálisok és baloldaliak közötti kognitív stílusbeli és motivációs különbségeket, melyet a jelen cikkben áttekintünk. A tekintélyelvűség klasszikus és kortárs megközelítései mellett olyan, kevésbé ismert elméleteket és kutatásokat is bemutatunk, amelyek az egyéni különbségeket vizsgálták a kétértelműséggel szembeni in-

¹ Eredeti közlés: Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. 2002b. Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*.

tolerancia, a dogmatizmus, a bizonytalanság elkerülése, a kognitív zárás, valamint a szociális dominancia-orientáció terén, mivel mindezek a tényezők hozzájárulnak a politikai konzervativizmus mélyebb és kifinomultabb (differenciáltabb) megértéséhez.

A tekintélyelvűség vizsgálatát és a politikai attitűdök egyéb, személyiség-központú megközelítéseit gyakran *eleve* elutasítják, mint olyan illegitim, nem kellőképpen értékmentes próbálkozásokat, amelyek általános pszichológiai tulajdonságokat konkrét ideológiai nézetekkel próbálnak összefüggésbe hozni (pl. Durrheim 1997; Martin 2001; Ray 1988). Az ideológiai konzervativizmus pszichológiai vizsgálata ellentmondásos fogadtatást kelt (pl. Redding 2001; Sears 1994; Sidanius és munkatársai 1996; Sniderman és Tetlock 1986; Tetlock 1994; Tetlock és Mitchell 1993), ám ez nem jelenti azt, hogy a kutatóknak feltétlenül le kellene mondaniuk róla. Véleményünk szerint az a kérdés egy legitim, empirikusan kutatható probléma, hogy fennáll-e kimutatható kapcsolat bizonyos világosan meghatározható pszichológiai szükségletek, motívumok és tulajdonságok, illetve a politikailag konzervatív attitűdök között. A politikai ideológiák pszichológiai alapjainak megértéséhez kitűnő kiindulópont az egyéni különbségek mérése, mi mégis amellet érvelünk, hogy a politikai konzervativizmust hiba lenne kizárólag személyiség-elméleti alapon megközelíteni. Az a hipotézis, mely szerint az emberek különböző társas megismerési szükségleteik kielégítése érdekében fogadják el a konzervatív ideológiákat, olyan új elméleti perspektívát igényel, amely a konzervativizmus pszichológiájával kapcsolatos hagyományos kutatások két alapvető korlátját is meghaladja.

Először is, az egyéni különbségek mérése során az eddigiekben túl gyakran keverték össze a pszichológiai és a politikai jellegű változókat azért, hogy mérjenek egy olyan konstruktumot, amely valójában a kettő hibridje. Wilson (1973a) például a konzervativizmusról a következő vegyes definíciót adja: „a változással szembeni ellenállás, valamint az egyénnek az a hajlama, hogy az intézmények és a viselkedés hagyományos, konvencionális formáit preferálja” (4) Wilson és Patterson (1968) „konzervativizmus skálája” (más néven „C-skála”) – a konzervativizmus mérésére leggyakrabban használt pszichológiai eszköz – elegyít olyan, nem politikai jellegű ingereket, amelyek a bizonytalanságkerüléssel kapcsolatos általános attitűdök vizsgálatát szolgálják (pl. modern

művészet, dzsessz, horoszkópok), valamint olyan ingereket, amelyek explicit politikai utalásokkal bírnak (pl. halálbüntetés, az abortusz legalizálása, szocializmus, vallás). Az a tény, hogy egy ennyire heterogén skála megbízhatóságát és érvényességét tekintve viszonylag jó pszichometrikus jellemzőkkel bír, azt mutatja, hogy Wilson és kollégái jól látták, hogy kapcsolat van a megismeréssel összefüggő általános motívumok és a konzervatív ideológia között (lásd még Bagley, Wilson és Boshier 1970; Wilson 1973b). Az elméleti és empirikus erőfeszítéseket mindazonáltal korlátozza, hogy nem sikerült világosan megkülönböztetni a pszichológiai változókat az ideológiaiaktól (Sniderman és Tetlock 1986).

Másodszor, ha a politikai konzervativizmusban mutatkozó különbségeket kizárólag úgy kezeljük, mint egyéni eltéréseket, akkor figyelmen kívül hagyhatjuk azokat az egyre gyarapodó bizonyítékokat, melyek szerint a helyzeti tényezők is befolyásolják a konzervativizmus kifejeződését (pl. Crowe és Higgins 1997; Greenberg, Pyszczynski, Solomon, Rosenblatt, Veeder, Kirkland és Lyon 1990; Jost 1996; Jost, Kruglanski és Simon 1999; Kruglanski és Webster 1991; Sales és Friend 1973; Sulloway 1996; 2001). Ha a klasszikus személyiségelméleteknek igazuk van abban, hogy a személyiség merevsége és a motivációs fenyegetettség összefüggnek a konzervatív attitűdökkel, akkor a népesség egészét tekintve a politikai rendszer bizonytalanságának és más fenyegető körülményeknek úgyszintén erősíteniük kellene a konzervatív tendenciákat (pl. Fromm 1941; McCann 1997; Reich 1946/1970; Sales 1972; 1973; Sanford, 1966). Azért, hogy elősegítsük az olyan újszerű megközelítések megjelenését, amelyek a konzervativizmust erősítő diszpozíciók mellett a helyzeti tényezőket is vizsgálat tárgyává teszik, áttekintésünkben szemügyre vesszük a motivált társas megismerésnek azokat az elméleteit is, amelyeket hagyományosan nem tekintenek politikai jellegűnek, így például a laikus ismeretelmélet, a szabályozási fókusz és a terrorkezelés elméleteit. Összességében tehát amellet érvelünk, hogy a politikai konzervativizmusra való hajlamot a társas megismerési motívumok sokasága határozza meg.

BEVEZETÉS ÉS ÁTTEKINTÉS

Véleményünk szerint a motivált társas megismerés megközelítése kínálja a legjobb lehetőséget a politikai konzervativizmus pszichológiai alapjaival kapcsolatos, szerteágazó elméletek és a belőlük származó kutatási eredmények egyesítésére. Itt olyan elméletekről és eredményekről van szó, amelyek kognitív és motivációs szükségleteket vagy állapotokat konkrét politikai attitűdökkel kapcsolnak össze. Ennek során az egyéni különbségekkel foglalkozó személyiségelméletekből, az episztemikus és egzisztenciális szükségletek elméleteiből, valamint az ideológiának mint egyéni és kollektív racionalizációnak társadalmi-politikai elméleteiből emelünk ki egyes kulcsgondolatokat. Az elméleti megközelítéseknek ezen eklektikus áttekintése után megvizsgáljuk, milyen bizonyítékok szólnak amellett, illetve az ellen, hogy az emberek (legalábbis részben) azért fogadják el a politikai konzervativizmust, mert az segít csökkenteni a félelmet, a szorongást és a bizonytalanságot, valamint hasznosnak bizonyulhat a változás és a kétértelműség elkerülésében, s ezenkívül felhasználható csoportok és egyének közötti egyenlőtlenségek magyarázatára, rendbetételére, és igazolására. A politikai konzervativizmus felfogása a társas megismerés speciális formájaként *a)* meghaladja az egyéni különbségekre alapozó hagyományos nézőpontokat, *b)* világosan megkülönbözteti a pszichológiai motívumokat és a politikai változókat, valamint segít megmagyarázni a kettő közötti kapcsolatokat, *c)* a konzervativizmust elősegítő diszpozicionális tényezők mellett figyelembe veszi a helyzeti tényezőket is, *d)* többféle episztemikus, egzisztenciális, valamint ideológiai szempontból védekező motivációt vesz tekintetbe mint a korábbi vizsgálatok, valamint *e)* integratív fogalmi keretet kínál annak megértéséhez, hogy hogyan működnek együtt ezek a motívumok a félelem és a bizonytalanság kezelésében, illetve csökkentésében.

A motivált társas megismerés nézőpontja

A „motivált társas megismerés” kifejezéssel számos olyan feltételezésre utalunk, amelyek az emberek hiedelmei és azok motivációs alapjai között fennálló összefüggésekkel kapcsolatosak (pl.

Bruner 1957; Duckitt 2001; Dunning 1999; Fiske és Taylor 1991; Greenwald 1980; Hastorf és Cantril 1954; Higgins 1998; Kruglanski 1996; Kunda 1990; Rokeach 1960). A Freud utáni pszichológiában az értelem és a szenvedély közötti ősi dichotómia elmosódott, s ma már mindenki tisztában van azzal a lehetőséggel, hogy az emberek képesek olyan dolgokban hinni, amilyenekben hinni akarnak, legalábbis bizonyos korlátok között. A mi első feltételezésünk is az, hogy a konzervatív ideológia – mint gyakorlatilag minden más hiedelemrendszer – legalábbis részben azért talál kedvező fogadtatásra, mert kielégít bizonyos pszichológiai szükségleteket. Ez nem jelenti azt, hogy a konzervativizmus beteges dolog vagy hogy a konzervatív vélemények szükségszerűen hamisak, irracionálisak vagy megalapozatlanok volnának. A jelen fejezet nézőpontja szerint a legtöbb emberi hiedelem szubjektíven racionálisnak tekinthető, amennyiben logikusan következnek olyan premisszákból, melyeket a hiedelmeket elfogadó emberek igaznak tartanak (Kruglanski 1999; Kruglanski és Thompson 1999a; 1999b), és – legalábbis részben – függenek a „valóság bizonyos kényszereitől” (Kunda 1990). Ilyen értelemben bárki konzervativizmusa „megalapozottnak” tekinthető, amennyiben logikailag vagy pszichológiailag kapcsolódik egyéb megfigyelésekhez, értékekhez, hiedelmekhez és premisszákhöz. Az elvekhez való következetes ragaszkodás és a logikus gondolkodás ugyanakkor nem az emberi motivációtól elvágvá funkcionál, hanem elkerülhetetlen módon számos, igen különböző és gyakorlatilag megkerülhetetlen személyes és társas motívum kontextusában zajlik (pl. Hastorf és Cantril 1954; Kunda 1990; Lord, Ross és Lepper 1979), amely motívumok nem feltétlenül hozzáférhetőek a tudatosság számára (pl. Kruglanski 1996; 1999). A politikai attitűdök tehát könnyen lehetnek egyszerre „megalapozottak” (pl. Sniderman, Piazza, Tetlock és Kendrick 1991; Sniderman és Tetlock 1986), s ugyanakkor motivációsan meghatározottak.

Általános elméleti előfeltevések

Véleményünk szerint hasznos megkülönböztetni azokat a hiedelmek kialakulásában közrejátszó motívumokat, melyek rendelkeznek határozott iránnyal azoktól, melyek nem. A határozott irá-

nyultságú motívumok azt a vágyat tükrözik, hogy valamilyen konkrét következtetésre legyünk képesek jutni, pl. arra, hogy értékesek, és érdemdúsak vagyunk (Dunning 1999; Greenwald 1980; Kinda 1990), hogy a republikánus politikai vezetők erkölcsösek és jó szándékúak (Lind 1996), hogy a gazdasági helyzet javulni fog, vagy hogy kivételes helyzetünk fennmarad (Sears és Funk 1991; Sidanius 1984). A határozott iránnyal nem rendelkező motívumok, mint pl. „a tudás szükséglete” (Rokeach 1960), „a nem specifikus zárás szükséglete” (Kruglanski és Webster 1996), „az érvénytelenségtől való félelem***” (Kruglanski és Freund 1983), valamint „a megismerés iránti szükséglet” (Cacioppo és Petty 1982) ezzel szemben azt a vágyat tükrözik, hogy az ember egyáltalán képes legyen valamiféle hiedelem vagy felfogás kialakítására, függetlenül annak tartalmától. Mind a határozott, mind a határozatlan irányultságú motívumok feltehetően befolyásolják a hiedelmek kialakulását azáltal, hogy hatással vannak az információfeldolgozás mértékére (Ditto és Lopez 1992), arra, hogy egyáltalán milyen információval kerülünk kapcsolatba (Frey 1986), valamint a rendelkezésre álló információ feldolgozásának egyéb aspektusaira (Kruglanski 1996). Jelen tanulmányban azt feltételezzük, hogy létezik egyfajta „megfeleltetési folyamat”, amelynek során az emberek olyan ideológiai hiedelemrendszereket tesznek magukévá (mint pl. a konzervativizmus, a jobboldali tekintélyelvűség vagy a szociáldominancia-orientáció), amelyek leginkább kielégítik pszichológiai szükségleteiket és motívumaikat (mint pl. a rend és a struktúra iránti szükséglet, a zárás, valamint a bizonytalanság és a fenyegetettség elkerülése).¹

Elméleti előfeltevésünk szerint ugyanazok a motívumok vezethetnek különböző hiedelmekhez, és ugyanazon hiedelem mögött is állhatnak különböző motívumok. Az énmegerősítés szükséglete, mely szerint pozitív énképet kívánunk fenntartani magunkról, például egyaránt előidézhetheti vagy azt, hogy megdicsérünk, vagy azt, hogy kritizálunk valakit, az előbbi esetben a nagylelkű, az utóbbiban pedig a felsőbbrendű énkép megőrzésével. Hasonlóképpen az a vélekedés, hogy barátunk, házastársunk vagy valamely családtagunk dicséretre méltó, nemcsak az énmegerősítés, hanem a benyomáskeltés, a kognitív konzisztencia és a kognitív pontosság szükségleteiből is eredhet. A politikai konzervativizmus kontextusában mindez a következőket jelenti: a) egy ideigleesen fennál-

ló motívum (pl. a kognitív zárás szükséglete, a megelőzés fókusz vagy a terrorkezelés) hatására az ember kifejezhet akár liberális, akár konzervatív nézeteket, attól függően, hogy melyik ideológia krónikusan hozzáférhetőbb a számára (Greenberg, Simon, Pyszczynski, Solomon és Chatel 1992; Jost és munkatársai 1999; Liberman, Idson, Camacho és Higgins 1999), valamint *b)* míg egyes emberek azért tehetnek magukévá konzervatív nézeteket, mert bizonyosságra vágnak, mások ugyanezeket a véleményeket azért fogadják el, hogy kivédjék az önbecsülésüket vagy a politikai rendszert ért fenyegetéseket.

Nézőpontunk szerint tehát a hiedelemrendszerek kialakulását befolyásoló motivációs és információs hatások nem szükségszerűen mondanak ellent egymásnak. Éppen ellenkezőleg, a legtöbb esetben mindkettőre szükség van, és a hiedelmek kialakulásának minden pillanatában együttműködnek, bár ebben a folyamatban betöltött funkcióik jelentősen különböznek egymástól. Az információ olyan bizonyítékként szolgál, amely alapot ad a vélemények megformálásához, akár tudatos, akár tudattalan szinten. Ezen „bizonyítékok” meggyőző ereje egyrészt eredhet a forrásnak tulajdonított szakértelemből (Kruglanski és Thompson 1999a; 1999b; McGuire 1985) és a „hivatkozott információ befolyásából” (Turner 1991) – ezek a tényezők segítenek megmagyarázni, miért olyan hatékonyak a szülők és más tekintélyszemélyek abban, hogy a gyerekeket bizonyos konkrét politikai vélemények elsajátítására szocializálják (pl. Altemeyer 1981; 1988; 1996; Rohan és Zanna 1998; Sears 1983). Az információ egy másik fajtája nem a forrásból, hanem az üzenetekből (vagy érvekből) származik (Kruglanski és Thompson 1999a) – ezt az információt pedig könnyebben dolgozzuk fel, ha úgy érezzük, hogy megerősítéssel szolgál már meglevő hiedelmeinkre (pl. Hastorf és Cantril 1954; Lord és munkatársai 1979). Az információ tehát az ideologikus nézetrendszerek kialakulásában és fenntartásában gyakran „racionalizáló” vagy „igazoló” szerepet játszik.

Ahhoz, hogy bizonyos konkrét vélemények objektíve igaznak vagy hamisnak tekintendők-e, nem sok köze van annak – ha van egyáltalán –, hogy valaki miért fogadja el ezeket a véleményeket. A szubjektíven kíváncsiaknak tekintett következtetések episztemológiai értelemben lehetnek igazak (de csak akkor), ha megfelelő bizonyíték támasztja alá őket. A biztonságra, a bizonytalanság

megszüntetésére, a fenyegetés elkerülésére vagy a negatív következmények megelőzésére irányuló motiváció hatására az ember elfogadhat olyan nézőpontokat, amelyek például társadalmi vagy gazdasági szempontból konzervatívak, ám azt, hogy ezek a nézőpontok mennyire racionálisak vagy helyesek, a mögöttük álló motivációktól függetlenül kell megítélnünk (Kruglanski 1989). Motivált társas megismerési nézőpontunkból tehát nem következik, hogy a politikailag konzervatív nézetek (vagy bármely más vélemény) hamisak lennének pusztán azért, mert episztemikus, egzisztenciális vagy ideológiai alapon motiváltak.

A motivált társas megismerés nézőpontja az elme kognitív és motivációs jellemzőinek átfedését hangsúlyozza, ahogy azok az alapvető szociálpszichológiai jelenségekre kifejtik hatásukat (pl. Bruner 1957; Dunning 1999; Fiske és Taylor 1991; Greenwald 1980; Higgins 1998; Kruglanski 1996; Kunda 1990). Ez a nézőpont különbözik számos más pszichológiai megközelítéstől. A mi nézőpontunk például meghaladja az attitűdök és társas ítéletalkotás „hideg kognitív” megközelítéseit, amelyek e jelenségek magyarázatánál nem veszik figyelembe a motivációs tényezőket, hanem az információfeldolgozás mechanizmusait és korlátait tekintik meghatározónak (pl. Hamilton és Rose 1980; Miller és Ross 1975; Srull és Wyer 1979). A „forró megismerés” megközelítésmódjai ezzel szemben kiemelik az érzelem és a motiváció alapvető szerepét a figyelem, az emlékezet, az ítéletalkotás, a döntéshozatal, és az emberi gondolkodás folyamataiban, s emellett tekintetbe veszik a legtöbb motivációs jelenség kognitív, célvezérelt aspektusait is (pl. Bargh és Gollwitzer 1994; Kruglanski 1996). Az ideológia a „forró megismerés” talán legjellemzőbb példája, amennyiben az emberek igen erősen motiváltak, hogy a világot oly módon észleljék, hogy az kielégítse szükségleteiket, valamint megfelelően értékeiknek és előzetes episztemikus elköteleződésüknek (Abelson 1995).

A motivált társas megismerés nézőpontjának megkülönböztetése a konzervativizmus egyéb elméleteitől

A motivált társas megismerés nézőpontja a konzervativizmusnak a következő más elméleteitől különböztethető meg: *a)* a stabil egyéni különbségeket feltételező nézőponttól, *b)* a konzervativiz-

mus tisztán instrumentális, avagy az önérdeket hangsúlyozó elméletétől, valamint c) a modellkövetés, utánzás és az egyszerű megerősítés elméleteitől. Bár áttekintésünk szerint létezhetnek egyéni különbségek a politikai konzervativizmus tekintetében (pl. a tekintélyelvűség, a kétértelműséggel szembeni intolerancia és a kognitív zárásra való igény terén), úgy gondoljuk, hogy a konzervatív tendenciák megnyilvánulásában jelentős helyzeti variáció is érvényesül. Megközelítésünket tehát befolyásolják a konzervativizmus személyiségalapú nézőpontjai, ám ezeket elsősorban abból a szempontból találjuk hasznosnak, hogy meghatározzuk, melyek azok a szükségletek és motivációk, amelyek ideiglenesen illetve állandó jelleggel jelen vannak az egyes emberekben. Mindez lehetőséget nyújt arra, hogy a politikai konzervativizmus megnyilvánulásával kapcsolatban egy olyan szociálpszichológiai elméletet dolgozzunk ki, mely a helyzeti tényezőket részesíti előnyben.

A konzervativizmussal kapcsolatos korábbi szociológiai, közgazdaságtani és politológiai elméletek és kutatások gyakran éltek azzal a feltételezéssel, hogy az emberek azért tesznek magukévá konzervatív ideológiákat, mert ez az önérdeküket szolgálja (Sears és Funk 1991). Ez az álláspont jól illeszkedik azokhoz az adatokhoz, melyek szerint a konzervativizmus gyakoribb a felső, elit osztályokhoz tartozó emberek körében (pl. Centers 1949; Sidanius és Ekehammar 1979). Bár elismerjük, hogy a politikai attitűdöket és viselkedést befolyásoló számos tényező között jelen van az önérdek is, áttekintésünk azt mutatja, hogy ez a kérdés esetlegesen felülbírálatra szorul. Konkrétan, számos, általunk integrálni kívánt elméletben bukkan föl az a gondolat, hogy a konzervativizmussal együtt járnak a félelem, a fenyegetettség és a bizonytalanság leküzdésére irányuló motívumok, s hogy ezek a motívumok erőteljesebben vannak jelen a hátrányos helyzetű, vagy alacsony státusú csoportok tagjai között. Ennek eredményeképp a hátrányos helyzetűek bizonyos körülmények között magukévá tehetnek jobboldali ideológiákat, hogy ezáltal csökkentsék a félelmet, a szorongást, a disszonanciát, a bizonytalanságot és az instabilitás érzését (Jost, Pelham, Sheldon és Sullivan 2002; Lane 1962; Nias 1973), míg az előnyös helyzetűeket az önérdek és a szociális dominancia fordíthatja konzervatív irányba (Centers 1949; Sidanius és Ekehammar 1979; Sidanius és Pratto 1999).

A motivált társas megismerés nézőpontja ugyancsak elutasítja az utánczás és a társas tanulás viszonylag leegyszerűsítő elméleteit, amelyek azt feltételezik, hogy az emberek azért lesznek konzervatívák, mert szüleik (vagy más befolyásos személyek) konzervatív attitűdöket vagy viselkedést jelenítettek meg számukra. A szülők és utódaik konzervativizmusa közötti korreláció általában eléri a statisztikailag szignifikáns szintet, ám a variancia tekintélyes részét magyarázatlanul hagyja (pl. Altemeyer 1988; Sears 1983; Sidanius és Ekehammar 1979; Sulloway 1996). Nem tagadjuk, hogy a személyeségből fakadó célok, a racionális önérdék és a társas tanulás fontos tényezők a konzervativizmus kialakulásában, ám nézőpontunk szerint a politikailag konzervatív irányultságot többszörösen meghatározza számos olyan más tényező is, ami személyenként és helyzetenként változik. Véleményünk szerint a konzervativizmus, mint nézetrendszer számos különböző változótól függ, ugyanakkor azt is valljuk, hogy bizonyos pszichológiai motívumok és bizonyos ideológiai álláspontok kialakulása között egyfajta „megfelelés” áll fenn. Motivált társas megismerési nézőpontunk általános előfeltevései tehát bármiféle koherens nézetrendszer elemzéséhez felhasználhatók (annak tartalmától függetlenül), ám az episztemikus, egzisztenciális és ideológiai motívumok e tanulmányban bemutatott specifikus konstellációja sajátos módon jellemzi a politikai konzervativizmust, mint egymással összefüggő vélekedések rendszerét.

A konzervatív ideológia

A konzervatív ideológia régóta témája a történészeknek (pl. Diamond 1995; Kolko 1963), az újságíróknak (pl. Lind 1996; Stone 1989), a politológusoknak (pl. Carmines és Berkman 1994; Conover és Feldman 1981; Huntington 1957; McClosky és Zaller 1984), a szociológusoknak (pl. Anderson és munkatársai 1965; Danigelis és Cutler 1991; Lo és Schwartz 1998; Mannheim 1936; 1986; Miller 1994), valamint a filozófusoknak (pl. Eagleton 1991; Habermas 1989; Rorty 1989). Jelen tanulmányunknak az a célja, hogy a motivált társas megismerés pszichológiai elméleteinek egyedi, sajátos magyarázó erejét használjuk fel arra, hogy némi fényt vessünk a konzervativizmus anatómiájá-

ra. Abric (2001) nyomán úgy érvelünk, hogy más komplex társas reprezentációkhoz hasonlóan a politikai konzervativizmusnak is van egy szilárd „magja”, valamint más, képlékenyebb, történelmi koronként változó „periferikus” asszociációi. Hipotézisünk szerint a politikai konzervativizmus magja (és nem periferikus része) kapcsolódik össze bizonyos konkrét társas, kognitív és motívációs szükségletekkel.

Fogalmi definíciók

A konzervatív ideológia központi elemei. A konzervativizmus szótári meghatározásaiban nagy hangsúlyt kap „a kialakult helyzet megőrzésére irányuló hajlam vagy tendencia, a változással szembeni ellenállás” (*Webster's New International Dictionary*, 1958, 568), és „a fennálló politikai rend megőrzésére irányuló hajlam” (*American Heritage Dictionary*, 1976, 312). A hagyományelvűség és a társadalmi újításokkal szembeni ellenséges érzület központi szerepet játszott Mannheim (1986) konzervativizmusról szóló szociológiai elemzésében is. Az *International Encyclopaedia of the Social Sciences*-ben Rossiter (1968) szintén úgy határozta meg a „szituációs konzervativizmust”, mint a társadalmi, gazdasági, jogi, vallási, politikai vagy kulturális rendszerekben beálló gyökeres változással szembeni ellenállás attitűdjét” (291). Véleménye szerint továbbá

„ennek a fajta konzervativizmusnak, mint a konzervativizmus bármely más fajtájának is, megkülönböztető jegye a *változással szembeni félelem*, amely politikai téren a radikalizmussal szembeni félelemként nyilvánul meg” (291. o., kiemelés tőlem J. J.).

E felfogással összhangban Conover és Feldman (1981) azt találták, hogy a liberálisok és konzervatívok önmeghatározásaiban megjelenő elsődleges különbség a változás elfogadásával (illetve a vele szembeni ellenállással) kapcsolatos. A konzervativizmusnak ezt a dimenzióját különösen jól ragadja meg Wilson és Patterson (1968) C-skálája, valamint Altemeyer (1998) Jobboldali Tekintélyelvűség- (Right Wing Authoritarianism, RWA) skálája.

A második fő problémakört az egyenlőtlenséggel kapcsolatos attitűdök jelentik. Mint Bobbio (1996) nyomán Giddens (1998) írja:

„A bal- és a jobboldal megkülönböztetésében újra és újra megjelenik egy fontos kritérium: az egyenlőséghez való hozzáállás. Míg a baloldal nagyobb egyenlőséget kíván, a jobboldal a társadalmat szükségszerűen hierarchikusnak tekinti” (40).

Ez a jellemzés konzisztens a konzervatív és a jobboldali ideológia számos történeti és politikai definíciójával (Muller 2001), és ugyancsak tükröződik a konzervativizmust mérő skálák tételeiben (Knight 1999). A politikai-gazdasági konzervativizmust (Sidanus és Ekehammar 1979), a szociálist dominancia-orientációt (Pratto és munkatársai 1994) és a gazdasági rendszerigazolást (Jost és Thompson 2000) mérő kérdőívek, mind az egyenlőséggel kapcsolatos attitűdökre összpontosítanak.

A változással szembeni ellenállás és az egyenlőtlenség elfogadása közötti kapcsolatok Bár úgy gondoljuk, hogy a politikai konzervativizmus két alapidimenziója – a változással szembeni ellenállás és az egyenlőtlenség elfogadása – gyakran együtt jár, mégis világosan megkülönböztethető egymástól. Könnyedén tudunk olyan élénk ellenpéldát hozni, melyben a két dimenzió negatívan viszonyul egymáshoz. Ott van például a jobboldali forradalmárok (például Hitler, Mussolini vagy Pinochet) „konzervatív paradoxona”, akik nagyobb egyenlőtlenséghez vezető gyökeres társadalmi változásokat szorgalmaztak. Ezen eseteknek legalábbis egy részében a változás iránti vágy valójában „a múlt nagy képzelőerővel átalakított koncepciója, mely a jelen kritizálására szolgál” (Muller 2001, 2625). Ugyanakkor a baloldali ideológiával azonosulók között is találunk olyanokat, akik mihelyt hatalomra kerülnek, szilárdan ellenálltak a változásnak az egyenlőség megtartására hivatkozva (mint pl. Sztálin, Hruscsov vagy Castro) (Martin és munkatársai 1990). Ésszerű az a feltételezés, hogy e történelmi figurák közül némelyiket politikailag konzervatívnak tekintsük, legalábbis az általuk védelmezett rendszerek kontextusában.

Semmiképpen sem tagadjuk tehát, hogy a liberálisok is lehetnek a status quo elszánt védelmezői, vagy hogy a konzervatívok is

támogathatják a változást. Úgy gondoljuk, hogy politikai rendszerek különböző korokban és kultúrákban feltűnő változatainak megfelelően a konzervativizmus jelentése és az általunk vizsgált pszichológiai és ideológiai változók összefüggésének erőssége is eltérő lehet. Hogy egy meglehetősen nyilvánvaló példát tekintsünk, valószínűnek tűnik, hogy a totalitárius kommunista rendszerekben a baloldaliak közül sokan váltak mentálisan merevvé és vettek fel olyan pszichológiai jellemzőket, melyeket más kontextusokban, általában a jobboldaliakkal hozhatunk összefüggésbe. Mindenesetre annyi bizonyos, hogy a nyugati társadalomtudósok elméleteik kialakításakor és tesztelésekor nem vették kellő mértékben figyelembe ezeket a populációkat.

A drámai kivételektől eltekintve a konzervativizmus két fő aspektusa a legtöbb embernél és a legtöbb történeti korban *pszichológiailag* összekapcsolódik (Muller 2001). Ez részben azért van így, mert a történelem során a hagyományos berendezkedésű társadalmak általában hierarchikusabbak voltak és kevésbé épültek az egyenlőség elvére. A változással szembeni ellenállás tehát többnyire az egyenlőség növelésével szembeni ellenállást jelentette, s ahogy a status quo megőrzése tipikusan azzal a szándékkal járt együtt, hogy a jelen és a jövő letéteményesei ugyanazok az autoritások legyenek, akik a múltban is kormányoztak. Ennek megfelelően a politikai konzervativizmus nem egy gyakran használt mérőeszköze foglal magában olyan tételeket, amelyek mind a változással szembeni ellenállást, mind az egyenlőtlenség elfogadását mérik (Knight 1999; Sidanius 1978; 1985; Wilson 1973a). Minthogy a legtöbb nyugati társadalom keresztülesett azokon a forradalmakon és reformokon, melyek a középkor óta eltelt időt jellemezték, a változással illetve az egyenlőséggel szembeni ellenállás kapcsolata meggyengült (lásd még Sulloway 1996). A teljes egyenlőség (hipotetikus) világában meglehetősen könnyen elképzelhető, hogy a két dimenzió között nem lenne korreláció, és hogy a „konzervatívok” az olyan változásoktól félnének, amelyek csökkentenék az egyenlőséget.

Ezek a gondolatok kiemelik annak a fontosságát, hogy hipotéziseinket a lehető legtöbb fajta nemzet és kultúra kontextusában vizsgáljuk meg, köztük olyan kultúrákban is, ahol a status quóra a viszonylagos egyenlőségelvűség és a baloldaliság jellemző. Ha figyelembe vesszük a szocialista vagy kommunista országok példáit

is, világossá válik, hogy a változással szembeni ellenállás és az egyenlőségellenesség alapján véve független fogalmak, még ha a legtöbb esetben (tökéletesen) korreláció figyelhető is meg közöttük. Az ilyen politikai kontextusok vizsgálatával lehet a leginkább eldönteni, hogy az általunk feltételezett episztemikus, egzisztenciális és ideológiai motívumok vajon a általában a status quo-hoz való hűséggel, legyen az baloldali vagy jobboldali, vagy pedig specifikusan a jobboldali attitűdökkel kapcsolódnak-e össze. Sajnos csak nagyon kevés empirikus adat áll rendelkezésünkre a legfontosabb kommunista (vagy volt kommunista) országokból, például Kínából, Oroszországból vagy Kubából. Mindazonáltal sajátos erőfeszítéseink eredményeként végül 12 különböző országból származó eredményeket tudunk itt bemutatni, köztük olyan országokét is, melyek szocialista vagy kommunista uralom alatt álltak. Az adatok származási országai között szerepelt Svédország (Sidanius 1978; 1985), Lengyelország (Golec 2001), Kelet-Németország (Fay és Frese 2000), Nyugat-Németország (Kemmelmeier 1997), Olaszország (Chirumbolo 2002), Anglia (Kirton 1978; Kohn 1974; Nias 1973; Rokeach 1960; Smithers és Lobley 1978; Tetlock 1984), Kanada (Altemeyer 1998) és Izrael (Fibert és Ressler 1998; Florian és munkatársai 2001). Mint később látni fogjuk, a fenti országokban kapott eredmények általában véve nem különböznek a más országokban kapottaktól.

A konzervatív ideológia periferikus aspektusai A konzervativizmus történelmi szempontból egy olyan ideológiai nézetrendszer, amely számos tényezőt foglal magában, köztük a rend és a stabilitás iránti vágyat, a forradalmi helyett a fokozatos változás vagy a változatlanóság preferenciáját, a meglévő társas normák betartását, a tekintélyfigurák idealizálását, a deviánsok megbüntetését és a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenség elfogadását (pl. Eckhardt 1991; Eysenck és Wilson 1978; Kerlinger 1984; Lentz 1939; Mannheim 1986; McClosky és Zaller 1984; Sidanius és munkatársai 1996, Stone és Schaffner 1988, Tomkins 1963; Wilson 1973a). A fenti preferenciák közül egyesek közvetlenül kapcsolódnak az ideológia központi aspektusához, míg mások nem. Mivel a konzervativizmus olyan sok különböző célt foglal magában, és mivel az életnek olyan sok területét érinti, a konzervatív ideálok fenntartására motivált embereknek néha zavarba

ejtő dilemmákkal kell szembenézniük. A konzervativizmus ideológiai címkéjének bonyolultsága nem csak George F. Will (1998) számára okoz „migrént” időről időre, mint azt tanulmányunk mottója is mutatja, hanem különösképpen megnehezíti a konzervativizmus fogalmának meghatározását és a társadalomtudomány módszereivel történő tanulmányozását is (Muller 2001). A dolgokat tovább bonyolítja, hogy a történelmi és kulturális tényezők függvényében a konzervativizmus többféleképpen is megnyilvánulhat. Az 1960-as években például az Egyesült Államokban a konzervativizmus a vietnami háború támogatásával és a polgárjogi mozgalmakkal való szembenállással járt együtt, míg az 1990-es években inkább „a bűnözéssel szembeni kemény fellépést”, valamint a hagyományos erkölcsi és vallási értékek támogatását jelentette (Miller 1994). A fasiszmus utáni Európában a konzervatívok a kommunizmussal, a javak újraelosztásával és a jóléti állammal való szembenállásukat hangsúlyozták (Muller 2001). Mindazonáltal még a történelmi és kulturális változatosság kontextusában is van valamelyes haszna, ha azonosítjuk a konzervativizmus központi értékeivel összefüggő főbb társadalmi és pszichológiai tényezőket – amint Mannheim (1986) és sokan mások is javasolták.

Operacionális definíciók

A kutatás szakirodalmának áttekintésekor konceptuálisan az jelentette a legnagyobb kihívást, hogy világosan megkülönböztessük a politikai természetű függő változókat a pszichológiai természetű független változóktól. A konzervativizmus legtöbb rendelkezésre álló mérőeszköze egybemossa ezt a kétfajta változót, ami megnehezíti azon hipotézisnek a vizsgálatát, hogy bizonyos pszichológiai motívumok jobboldali politikai attitűdökkel járnak együtt. Áttekintésünk során a következő függő változókat vetjük be az elemzésbe: *a)* azokat, amelyek valóban társadalmi és politikai attitűdöket, s nem pedig általános, tartalomtól független pszichológiai tendenciákat mérnek; *b)* amelyek jobboldali vagy politikailag konzervatív attitűdökre, s nem általában szélsőséges ideológiai nézetekre kérdeznek rá; *c)* amelyekre kellő mértékű módszertani változatosság jellemző a metaanalízis eredmé-

nyeinek általánosíthatóságához; valamint d) viszonylag jól megfelelnek a konzervatív ideológia fent körvonalazott központi eszméinek, s kisebb mértékben a periférikusaknak is. Az e kritériumok alapján kiválasztott vizsgálatokban 88 különböző minta szerepelt, a kutatások pedig közvetlenül mérték a politikai azonosulást, a konzervatív ideológiai nézeteket, a változással szembeni ellenállást, valamint a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenség iránti preferenciát. Knight (1999) ezen skálák közül többet is a konzervativizmus (mint a liberalizmus, radikalizmus és a baloldali ideológia ellentéte) mérőeszközeként azonosított, módszertani tulajdonságaiknak áttekintését követően.

A változással szembeni ellenállást hangsúlyozó mérőeszközök
A politikai konzervativizmusról adott fogalmi definíciókkal összhangban számos kutatás alkalmazott olyan mérőeszközt, amely a változással szembeni ellenállás dimenzióját hangsúlyozta. Wilson és Patterson (1968) „C-skálája”, valamint Altemeyer (1988; 1996; 1998) „RWA”-skálája a konzervativizmus számos központi és perifériális aspektusát méri, ám a középpontban mindkettőnél a változással szembeni ellenállás áll. A C-skála 50 tétele olyan attitűdök kedvező, vagy kedvezőtlen voltát méri, amelyek a társadalmi változásra vonatkoznak (vegyes házasság, a sabbath megtartása, az evolúció elmélete, a modern művészet, a szerzői jogdíj), melyek az egyenlőtlenség fenntartásával kapcsolatosak (a fehér hatalomról, a szocializmusról, a női bíróról és az apartheidről szóló nézetek), illetve melyek (legfeljebb) periférius jellegűek a politikai konzervativizmus szempontjából (mint pl. a fogamzásgátlással, az öngyilkossággal, a dzsessz zenével és a válással kapcsolatos tételek). Wilson (1973b, 51) hét fő konzervativizmusdimenziója közül legalább három a stabilitás, illetve a változás iránti attitűdöket méri (a hagyományos attitűdök és intézmények iránti preferenciákat, vallási dogmatizmust és a tudományos haladással szembeni ellenállást), így leginkább olyan konzervativizmusskálának tekinthető, amely a társadalmi és politikai változással szembeni ellenállást hangsúlyozza.

Bár Adorno és munkatársai (1950) eredetileg elsősorban azért hozták létre a tekintélyelvűség fogalmát, hogy a kisebbségi csoportokkal (s ezáltal a társadalmi egyenlőtlenséggel) kapcsolatos attitűdöket vizsgálják, Altemeyer (1998) tekintélyelvűséget mérő

skálája szintén inkább a változással szembeni ellenállásra koncentrált. A tételek között olyanok szerepelnek, mint: „Az olyan tekintélyeknek, mint a szülők és az országos vezetők, általában igazuk van a dolgokkal kapcsolatban, a radikálisoknak és a tiltakozóknak pedig szinte sosincs igazuk”; „Egyes fiatalok forradalmár eszméket vallanak, de ahogy idősebbek lesznek, érettebbé kell válniuk és el kell felejteniük az ilyen dolgokat”; valamint „Aki nem tanúsít kellő tiszteletet zászlónk, vezetőink és a dolgok normális menete iránt, az ország legrosszabbjai közé tartozik.” Az RWA tehát nagyrészt a hagyomány és a tekintély iránti elköteleződést, valamint a változással, a tiltakozással és a politikai lázadással szembeni társadalmi konvenciók ideológiai meggyőződését méri (Altemeyer 1981; 1988; 1996; 1998).

Az áttekintésünkben megvizsgált 88 mintának 31 (illetve 35) %-a töltötte ki a két kérdőív (a C-skála vagy az RWA-skála) valamelyikét, vagy mind a kettőt. További 3 mintát vizsgáltak fogalmilag idekapcsolódó mérőeszközökkel: az autoritarianizmust vs. lázadást (Kohn 1974) és a konzervativizmust vs. radikalizmust (Smithers és Lobley 1978), valamint tekintélyelvű konzervativizmust mérő (Fay és Frese 2000) skálákkal, ami 39%-ra növeli azon minták arányát, melyekben a fent leírt mérési eljárásokat alkalmazták.

Az egyenlőtlenség elfogadását mérő eszközök Számos egyéb mérőeszköz, amellyel a jobboldali politikai ideológiát igyekeznek mérni a kutatók (a Fasizmus-skála, az SDO-skála, a gazdasági rendszerigazolást mérő skála, valamint az általános és a gazdasági konzervativizmust mérő kérdőívek) legalább annyira érzékenyek az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűdökre, mint a változással szembeni ellenállásra. (A legtöbb társadalomban persze a status quo azonosítható bizonyos mértékű egyenlőtlenséggel!) Az F-skála például az alacsony státusú kisebbségi csoportok jobboldali jellegű leértékelését méri (Adorno és munkatársai 1950), az SDO-skála pedig a csoportalapú dominancia és az egyenlőséggel szembeni ellenállás mértékét tárja fel (Jost és Thompson 2000; Sidanius és Pratto 1999). Jost és Thompson (2000) gazdasági-rendszer-igazolási skálája, illetve Golec (2001) gazdasági konzervativizmusskálája egyaránt az olyan nézeteket célozzák meg, melyek szerint a nagy jövedelemkülönbségek legitimek és szükségesek.

sek a társadalom számára. Sidanius (1978 1985), általános konzervativizmus-skálája a társadalomban jelen lévő egyenlőtlenség változásainak elfogadásával vagy elutasításával kapcsolatos attitűdállításokat is tartalmaz (a gazdagok fokozott megadóztatása, a szegények fokozott segélyezése, nagyobb jövedelmi egyenlőség, női elnök az Egyesült Államokban, faji egyenlőség). Ezeket a skálákat az áttekintésünkben szereplő minták közül 26-ban (a minták 30%-ában) vették föl.

A politikai azonosulást és konkrét kérdéskörökkel kapcsolatos konzervativizmust mérő eszközök Az általunk áttekintett tanulmányok közül néhány közvetlenül rákérdezett a válaszadók politikai irányultságára (Chirumbolo 2002, Fibert és Ressler 1998; Golec 2001, Jost és munkatársai 1999; Kimmelmeier 1997; Tetlock 1984), mások pedig szavazási eredményeket használtak fel (Gruenfeld 1995; McCann 1997; Tetlock 1983; Tetlock és munkatársai 1985). Ismét mások olyan konkrét kérdéseket tettek föl, amelyeknek periferikus, illetve nem feltétlenül központi szerepük van a politikai konzervativizmus szempontjából – ilyenek például a halálbüntetéssel kapcsolatos attitűdök és viselkedéses döntések, általában a büntetésként kiszabható büntetések súlyossága, a rendőrségi kiadásokkal kapcsolatos attitűdök, valamint a tekintélyelvű egyházak tanaira való áttérés (Florian és munkatársai 2000; Jost és munkatársai 1999; Rosenblatt és munkatársai 1989; Sales 1972; 1973). A Rokeach (1960) és Sidanius (1978) által alkalmazott politikai-gazdasági konzervativizmus-skála az ipar kormányzati ellenőrzésével, a munkaerőpiaccal és a kapitalizmussal kapcsolatos konkrét kérdésekre vonatkozó attitűdöket vizsgálta. Ezeket a mérőeszközöket az áttekintésünkben szereplő minták közül összesen 37-ben (42%) vették föl.

A KONZERVATIVIZMUS PSZICHOLÓGIAI ELMÉLETEI

A jelen tanulmányban megvizsgált hipotézis, annak legáltalánosabb formájában, úgy hangzik, hogy léteznek olyan empirikus szabályszerűségek, amelyek konkrét pszichológiai motívumokat és folyamatokat (mint független változókat) konkrét ideológiai vagy politikai tartalmakkal (mint függő változókkal) kapcsolnak

össze. A konzervativizmus számos különböző elméleti magyarázata hangsúlyozta a konzervatív gondolkodás motivációs alapjait, ám különböző szükségleteket tartottak kritikus jelentőségűnek. Áttekintésünk elsőként vizsgálja meg együttesen ezeket a magyarázatokat, és integrálja azokat. A felvetett hipotézisek szerint a konzervativizmust bejósoló konkrét változók között szerepel a félelem és az agresszió (Adorno és munkatársai 1950; Altemeyer 1998), a kétértelműséggel szembeni intolerancia (Fibert és Ressler 1998; Frenkel-Brunswik 1949), a szabálykövetés és a negatív érzület (Tomkins 1963 1965), a bizonytalanság elkerülése (Sorrentino és Roney 1986; Wilson 1973d), a kognitív zárás szükséglete (Kruglanski és Webster 1996), a struktúra iránti szükséglet (Altemeyer 1998; Schaller, Boyd, Yohannes és O'Brien 1995; Smith és Gordon 1998), a megelőzésre irányuló szabályozási fókusz (Higgins 1997; Liberman és munkatársai 1999), a halandóság tudatossá válásából fakadó szorongás (Greenberg és munkatársai 1990 1992), a csoport alapú dominancia (Pratto és munkatársai 1994; Sidanius és Pratto 1999), valamint a rendszerigazolási tendenciák (Jost és Banaji 1994; Jost és munkatársai 2001). Az alábbiakban összefoglaljuk a fő elméleti nézőpontokat, majd segítségükkel összeállítjuk azon a motívumok kimerítő listáját, amelyek a politikai konzervativizmus potenciális bejósoló tényezői lehetnek. Mivel számos elmélet hasonló motívumokat feltételez, motívum mellett és ellen szóló bizonyítékokat az elméletek ismertetése után tekintjük át, egyszerre.

Számos olyan fontos elméletet fogunk tehát bemutatni, amelyek jól illusztrálják a kapcsolatot a motivációs és kognitív folyamatok, valamint a társadalmi és politikai kategóriák között. Ezeket az elméleteket három nagy csoportba sorolhatjuk: *a)* a személyiség és az egyéni különbségek elméletei, *b)* az episztemikus és egzisztenciális szükségletek kielégülését hangsúlyozó elméletek, valamint *c)* a társadalmi rendszerek kollektív racionalizációjára vonatkozó társadalmi-politikai elméletek. Ha egyénileg vizsgáljuk őket, egyik elmélet sem ad kielégítő magyarázatot a konzervativizmus minden megjelenési formájára, e különböző elméleti nézőpontokat egyesítve azonban világosabbá válik, hogy a konzervativizmus társas, kognitív és motivációs tényezők együttes terméke.

A konzervativizmus személyiségre és egyéni különbségekre alapozó elméletei

A politikai konzervativizmus személyiségkorrelátumaira vonatkozó kutatások Adornóval és munkatársaival (1950) kezdődtek, és azóta is mindmáig virágoznak (pl. Altemeyer 1998; Stone és munkatársai 1993). Bár a személyiségre alapozó elméletek nem tekintik a politikai konzervativizmust explicit formában a motivált társas megismerés egy sajátos alesetének, a kereteik között felhalmozott eredmények és gondolatok konzisztensek a jelen tanulmány mondanivalójával, főleg azért, mert ezek az elméletek hangsúlyozták a személyiség és az egyéni különbségek motivált jellegét. Reméljük, hogy az ezekből a személyiségelméletekből merített gondolatok, párosulva a motivált társas megismerés kutatói által előnyben részesített kísérleti módszerekkel, azt eredményezik majd, hogy a jövőben könnyebbé válik a politikai konzervativizmus motivációs és dinamikus aspektusainak közvetlen vizsgálata.

A jobboldali tekintélyelvűség elmélete A *tekintélyelvű személyiség* című könyv szerzői, a frankfurti iskola szellemi örököseiként, megpróbálták az ideológia és a társadalmi szerkezet marxista elméleteit ötvözni a motiváció és a személyiségfejlődés freudi elméleteivel, s ilyen módon magyarázni meg a fasiszmus elterjedését Európában az 1930-as és 1940-es években. Adorno és munkatársai (1950) konkrétan azt állították, hogy a gazdasági nehézségek következtében elterjedt szigorú gyermeknevelési stílus hatására egész nemzedékek fojtották el a tekintélyi figurák iránti ellenséges érzéseiket, hogy azokat a tekintély túlzásba vitt tiszteletével és idealizálásával, valamint a társadalmi bűnbakkezesésre és a deviánsok megbüntetésére irányuló hajlamokkal helyettesítsék (lásd még Reich 1946/1970). A tekintélyelvűség elmélete szerint a büntető szülői magatartásból származó *félelem* és *agresszivitás* arra motiválja az egyént, hogy fokozottan törekedjen környezetének bejósolására és ellenőrzésére. A tekintélyelvű attitűdökre, amelyeket helyzeti eredetű fenyegetések is kiválthatnak, a tekintély és a konvenciók szorongással vegyes mély tisztelete, illetve az alárendeltekkel és deviánsokkal szembeni bosszúállás jellemző (Altemeyer 1998; Fromm 1941; Peterson,

Doty és Winter 1993; Stone és munkatársai 1993). A tekintélyelvűséget gyakran a konzervativizmus szinonimájának tekintik, ám Wilson, arról értekezve, hogy a konzervativizmus az összes társas attitűd mögötti általános faktor (Wilson 1973d; Wilson és Patterson 1968), azt állítja, hogy a tekintélyelvűség nem egyéb, mint a konzervativizmus általánosabb faktorának egyik megnyilvánulása (Wilson 1968).

A tekintélyelvűség elméletének és kutatásának továbbfejlesztésében, valamint a különböző fogalmi, módszertani és statisztikai ellenvetések megválaszolásában végzett kiemelkedő munkát Altemeyer (1981; 1988; 1996; 1998). Altemeyer módszertanilag kifinomultabb és statisztikailag robusztusabb megközelítést talált a tekintélyelvűség meghatározására és mérésére, mint elődei, megkülönböztetve a tekintélyelvűséget az egyetértési hajlam különböző választendenciáitól. Altemeyer elutasította a szindróma ortodox freudista értelmezéseit is. Erre a „jobboldali tekintélyelvűség” fogalomra az alábbiak jellemzőek: 1. „az elfogadottnak és legitimnek észlelt autoritásokkal szembeni nagymértékű önalávetés”, 2. „olyan általános agresszivitás a legkülönbözőbb személyekkel szemben, amelyről a tekintélyelvű személy úgy gondolja, hogy az elfogadott autoritások szentesítik”, 3. „nagymértékű ragaszkodás a társadalmilag támogatottnak észlelt konvenciókhoz” (1981, 148). A tekintélyelvűségnek ez az újrafogalmazása, amely egyesíti a változással szembeni ellenállást és az egyenlőtlenség támogatását, konzisztens két új elmélettel, a szociálisdominancia-elmélettel (Pratto és munkatársai 1994; Sidanius és Pratto 1999) és a rendszer-igazolási elmélettel (Jost és Banaji 1994; Jost és munkatársai 2002), amelyekre az alábbiakban még visszatérünk.

A különböző kutatások azt találták, hogy a jobboldali tekintélyelvűséget mérő kérdőív (RWA-skála) pontszámai sikerrel bejósolnak számos olyan különböző attitűdöt és viselkedést, amelyeket annak idején úgy tartottak számon, mint a társadalmi, gazdasági és politikai konzervativizmushoz tartozó fogalmak. A skála például megbízhatóan korrelált a politikai pártkötődéssel, a Watergate-ügyre adott reakciókkal, a kapitalizmus iránti attitűdökkel, az esküdtszékek által hozott ítéletek szigorúságával, a deviánsok megbüntetésével, a faji előítéllettel, a homofóbiával, a vallási ortodoxiával, az áldozatok hibáztatásával, valamint az olyan rejtett kormányzati tevékenységek elfogadásával, mint az illegális lehall-

gatás, a politikai ellenfelek zaklatása, a gyülekezési jog megsértése, és a kábítószer elleni fellépés túlkapásai (Altemeyer 1981; 1988; 1996; 1998). Peterson és munkatársai (1993) arról számoltak be, hogy a tekintélyelvűség számos különböző konzervatív attitűddel korrelál, például a környezetvédelemmel szemben tanúsított ellenségeséggel, valamint a terhességmegszakítás, az egyetemek (faji) sokszínűsége és az AIDS-betegeknek és a hajléktalanoknak nyújtott társadalmi segítség ellenzésével. Ray (1973) a jobboldali tekintélyelvűség diszkrimináns validitását megkérdőjelezve 81-es korrelációról számolt be az RWA-skála és saját konzervativizmusskálája között. S amikor Altemeyer (1996; 1998) összefoglalta a kanadai és amerikai törvényhozók attitűdjeivel kapcsolatos vizsgálatainak eredményeit, azokban szintén nagy különbséget talált a konzervatív és a nem konzervatív politikusok RWA-pontszámai között. Altemeyer (1998) az alábbi következtetéseket vonta le:

„A magas RWA-pontszámmal jellemezhető törvényhozók egyúttal előítéletesebbek is, és szívesen szavaznának meg olyan törvényeket, amelyek korlátoznák a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési jogot és a Jogok Nyilatkozatában garantált más jogokat is. Szigorú korlátozásokat vezetnének be a terhességmegszakításra nézve, pártolják a halálbüntetést és ellenzik a lőfegyvertartást szigorító törvényeket. Végül, a politikusok olyan rendkívüli belső konzisztenciával válaszolják meg az RWA-skálát, hogy a jelek szerint a politikában ez a skála a liberális-konzervatív dimenzió legjobb mérőeszköze” (53).

A jobboldali tekintélyelvűség és a politikai konzervativizmus között tehát viszonylag erős kapcsolatot sikerült kimutatni nemcsak a tömegek, hanem a politikai elit körében is.

Altemeyer (1998) munkája azért is fontos, mert rámutat a szélsőségesen konzervatív és tekintélyelvű attitűdök két következményére. Az egyik az, hogy aktívan ellenséges vagy domináns megközelítéshez vezethetnek a társadalomban bűnbakként számon tartott vagy leértékelt külső csoportokkal szemben, ami egyúttal a szociáldominancia-elmélet fő témája is (Sidanius és Pratto 1999; Whitley 1999). A második pedig az, hogy a jobboldali tekintélyelvűség passzívabb, önálvétető vagy hódolatteljes magatartáshoz ve-

zethet az autoritásokkal szemben, ami ideális jelöltekké teszi őket az új Hitler vagy Mussolini követőinek szerepére (Altemeyer 1998; Fromm 1941; Reich 1946/1970). A szélsőségesen jobboldali attitűdök tehát „bezárják” az embereket egy tekintélyelvű „domináns-szubmisszív ölelésbe” (Altemeyer 1998, 47). Ezeknek az attitűdöknek a konkrét megnyilvánulása feltehetően a társadalmi és történelmi kontextustól, valamint az e kontextusokból fakadó motivációktól függ.

A kétértelműséggel szembeni intolerancia Frenkel-Brunswick kétértelműséggel szembeni intoleranciával kapcsolatos munkássága szorosan kötődött a tekintélyelvű személyiség kutatásához, ugyanakkor módszertanát és tartalmát tekintve el is különült attól. Egy 1949-ben publikált absztraktban egy olyan tanulmányról számolt be, amelyben felnőttek és (9–14 éves) gyerekek etnikai előítéleteit vizsgálta. Frenkel-Brunswick szerint a kétértelműséggel szembeni intolerancia olyan általános személyiségváltozó, amely pozitívan jár együtt az előítéletességgel és más, általánosabb társas és kognitív változókkal. Amint megfogalmazta, a kétértelműséggel szemben intoleráns személyek

„szignifikánsan gyakrabban tartanak fenn dichotóm elképzeléseket a nemi szerepekről, a szülő-gyerek kapcsolatáról, valamint általában a személyközi kapcsolatokról. Kevésbé engedékenyek és a kulturális normák merev kategorizációjára hajlanak. Az embereket az erő és a gyengeség, a tisztaság és a tisztátalanság, az erkölcs és az erkölcstelenség, valamint a konformitás és az »elhajlás« dimenzióiban látják... Elutasítóan érzékenységgel reagálnak a feltételes kijelentésekre, szemben a feltétlenekkel, illetve a perceptuális kétértelműségekre. Nem szeretnek valószínűségekben gondolkodni, és intellektuális feladatokban, például matematikai feladatok megoldásában, relatíve képtelenek megszabadulni mentális beállítódásaiktól még azután is, hogy azok értelmüket veszítik. Az otthon fegyelmét és a ebből következő tekintély iránt attitűdöt ennek megfelelően gyakran figyelhetjük meg náluk” (268).

Frenkel-Brunswick (1948; 1951) továbbfejlesztette a kétértelműséggel szembeni intolerancia elméletét és feltérképezte e

pszichológiai diszpozíció kiváltó feltételeit és változatos következményeit. Abban az időben még a kétértelműséggel szembeni intoleranciát freudi nézőpontból úgy tekintették, mint a szülőkkel kapcsolatos rejtett érzelmi konfliktus eredményét, ami az egyszerre jelen lévő ellenséges érzésekből és idealizációs tendenciákból fakad. Bár a kétértelműséggel szembeni intolerancia egyéni különbségeit kutatói nemzedékeken keresztül ugyanúgy sikerült megfigyelni, az elméleti magyarázatok valamelyest megváltoztak. Budner (1962) például a bizonytalanság toleranciájával kapcsolatos mai nézőpontokat megelőlegezve (Hofstede 2001; Sorrentino és Roney 2000, Wilson 1973d) a kétértelműséggel szembeni intoleranciát úgy határozta meg, mint ami egy „arra utaló tendencia, hogy a személy a kétértelmű helyzeteket fenyegetésként érzlelje”.

A feltételezések szerint a kétértelműséggel szembeni intolerancia azáltal, hogy erősíti a bizonyosságra törekvés kognitív és motivációs tendenciáit, az embereket arra ösztönzi, hogy ragaszkodjanak a már ismert dolgokhoz, elhamarkodott következtetéseket vonjanak le és túlegyszerűsítő kliséket és sztereotípiákat erőltessenek a világra. A kétértelműséggel szembeni intoleranciáról szóló szakirodalmi áttekintésükben Furnham és Ribchester (1995) ennek a hajlamnak az alábbi következményeit sorolják fel:

„a látszólag fluktuáló ingerek megfordításával szembeni ellenállás, perceptuálisan kétértelmű helyzetben az első lehetséges megoldás kiválasztása és az ahhoz való ragaszkodás, az arra való képtelenség, hogy ugyanabban a személyben egyszerre jó és rossz tulajdonságokat is lássanak, az attitűdállításoknak az élet merev, fekete-fehér szemléletét tükröző elfogadása, a bizonyosság keresése, rögzített kategóriák mentén történő merev dichotomizálás, idő előtti zárás, valamint elzárkózás az ingerek szokatlan tulajdonságainak észlelése elől” (180).

A kétértelműséggel szembeni intolerancia mai elméletei a pszichodinamikus előzményeket a perceptuális, kognitív, motivációs, társas és politikai következmények széles skálájával kombinálják. Aligha kétséges, hogy ennek a gazdagságnak tulajdonítható a fogalom iránti töretlen érdeklődés, mely bevezetése óta mintegy 50 éven keresztül tart már.

Mentális rigiditás, dogmatizmus és zárt gondolkodás Adorno és munkatársai (1950) tekintélyelvűséggel kapcsolatos munkáival és a fasiszta potenciál mérésére szerkesztett „F-skálával” szembeni egyik kitartó kritika az volt, hogy figyelmen kívül hagyták a baloldaliak tekintélyelvűségét (pl. Shils 1954). Részben ezen probléma kezelésére fejlesztette ki Rokeach (1960) a dogmatizmus-skáláját, amely, alkotója szándékai szerint, kiegyensúlyozottabban méri a tekintélyelvűséget. A skála tartalmazott „kettős gondolkodást” mérő tételeket. A kettős gondolkodás meghatározása szerint magában foglalja azon hajlandóságot, hogy az ember logikailag ellentmondó hiedelmeket tartson fenn és ugyanakkor tagadja a nézetrendszerében meglévő ellentmondásokat, emellett magában foglalja a beszűkült jövőorientációt, valamint az erős orientációt a tekintélyek felé. Rokeach (1960) szerint a dogmatizmus a zárt gondolkodást jelzi, ami a nyitott gondolkodás ellentéte:

„minden elfogadási-elutasítási nézetrendszer két igen erős, ám egymásnak ellentmondó motívumot szolgál ki egyszerre: annak szükségletét, hogy megfelelő kognitív kerettel rendelkezünk a világ megértésére és megismerésére, és hogy megvédjük magunkat a valóság fenyegető aspektusaitól. Amennyiben a tudás iránti szükséglet uralkodik és a fenyegetés kivédésének szükséglete hiányzik, nyitott gondolkodás lesz az eredmény... Ahogy azonban a fenyegetések kivédésének szükséglete erősebbé válik, a tudás iránti kognitív szükséglet gyengül, ami zártabb nézetrendszerek kialakulásához vezet...” (67).

Rokeach elmélete tehát, néhány elődjéhez hasonlóan, kombinálja az episztemikus és az egzisztenciális motiváció elemeit a társadalmi és politikai attitűdök magyarázatában. Egy másik bekezdésben amellet érvel a szerző, hogy „ha a zárt vagy dogmatikus elme szélsőségesen ellenáll a változásnak, az nemcsak azért lehet, mert ez csitítja a szorongást, hanem azért is, mert kielégíti a tudás iránti szükségletet” (68). Rokeach elmélete tehát ötvözi a kognitív és a motivációs szükségleteket az ideológiai merevség magyarázatában. Befolyása egyértelműen érezhető a politikai ideológia kognitív bonyolultságával és integratív komplexitásával kapcsolatos mai kutatásokban (pl. Sidanius 1985; 1988; Tetlock 1983; 1984).

Az ideo-affektív polaritás elmélete Silvan Tomkins (1963; 1965; 1987; 1995) ideológiai polaritásról szóló elmélete többek szerint is a baloldali és a jobboldali gondolkodás gyökereinek és implikációinak legizgalmasabb magyarázata (Abelson és Prentice 1989; Alexander 1995; Milburn 1991; Stone 1986; Stone és Schaffner 1988; Thomas 1976). Nagy kár, hogy eddig kevés kutatást végeztek vele kapcsolatban. Az elmélet attól egyedi, hogy nyíltan hangsúlyozza az érzelem és a motiváció befolyásoló szerepét az ideológiában, s feltételezi, hogy az ideológiai részrehajlás az ember életének szinte minden területét áthatja, a művészetek, a zene, a tudomány és a filozófia iránti attitűdöket is beleértve. Így hát az elmélet szerint „ha tudjuk, mit gondol valaki az irodalomról, tudhatjuk azt is, mit gondol a matematikáról” (Tomkins 1995, 117).

A polaritás elmélete szerint léteznek olyan általánosított irányultságok (avagy „ideo-affektív pozíciók”) a világ dolgaival kapcsolatban, amelyeket az ideológiai bal- illetve jobboldalhoz sorolhatunk, s amelyek a szabadsággal és a humanizmussal függnek össze az előbbi, míg a szabálykövetéssel és normatív kérdésekkel az utóbbi esetben. Akik a baloldali ideológiákkal éreznek rokonságot, azok hisznek benne, hogy az emberek alapjában véve jók és hogy a társadalom célja az, hogy segítse az emberi fejlődést és tapasztalatszerzést. Ezzel ellentétben, akik a jobboldali ideológiákkal éreznek rokonságot, azok abban hisznek, hogy az emberek lényegüket tekintve rosszak, a társadalom célja pedig az, hogy szabályokkal és korlátokkal akadályozza meg a felelőtlen viselkedést. Ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban Tomkins elmélete és a tekintélyelvű személyiség elmélete (pl. Adorno és munkatársai 1950) között több van pusztán felszínes hasonlóságnál.

Az elmélet szerint ezeket az ideológiai irányultságokat egyszerre több dolog határozza meg, ám az egyértelmű, hogy az ember preferenciái a kora gyermekkori érzelmi élet során alakulnak ki, személyes „forgatókönyvek” elsajátításával, melyek az ént és másokat magában foglaló társas helyzetek érzelmi töltéssel bíró emlékeit jelentik (Carlson és Brincka 1987; Tomkins 1987). A gyermekre és belső énjére irányuló szülői figyelemmel kapcsolatos gyermekkori tapasztalatok például feltehetően megerősítik az izgalom, öröm, meglepődés, a stressz és szégyen érzéseit, aminek a hatására a gyermek a humanisztikus orientáció illetve a baloldali

nézőpont felé fog fordulni. Ezzel ellentétben a strukturáltabb, büntető nevelés olyan érzelmeket vált ki, mint a harag és a megvetés, ami a normatív orientációt illetve a jobboldali nézőpontot hívja elő (Loye 1977; Stone 1986; Tomkins 1963; 1965).

Az ideológiai polaritás elméletével kapcsolatos legtöbb empirikus kutatás az 59 tételből álló „Polaritási skálát” alkalmazta, amelyet Tomkins (1964) alakított ki és Stone és Schaffner (1988) fejlesztett tovább. A jobboldali vagy normatív irányultságot mérő tételek között olyanok szerepelnek, mint: „A gyerekeket meg kell tanítani, hogy akkor is azt tegyék, ami helyes, amikor nincs kedvük hozzá”; „Ha megszegem a törvényt, a társadalom érdekében meg kell büntetni engem”. Az eredmények szerint a polaritási skála pontszámai bejósolják az elnökgyilkosságokra adott reakciókat (Tomkins 1995), az individualisztikus értékek preferenciáját a „szociotropikusakkal” szemben (Carlson és Levy 1970; de St. Aubin 1996), a háborúval és a békével kapcsolatos attitűdöket (Eckhardt és Alcock 1970), az emberi természettel, a vallásossággal és a politikai irányultsággal kapcsolatos előfeltevéseket (de St. Aubin 1996; Elms 1969), valamint számos egyéb érzelmi reakciót (Stone 1980). Az elmélet nemcsak abból a szempontból úttörő jelentőségű, hogy megpróbálja feltárni a konzervativizmus érzelmi és motivációs alapjait (melyeket a haraggal, a megvetéssel és a büntetés kiszabásának vágyával hoz összefüggésbe), hanem azért is, mert állítása szerint a konzervatívok közül aránytalanul többen törekednek arra, hogy a politikán belül és kívül eső számos különböző területen „szabályokat” és „normákat” állítsanak fel és kövessenek.

A konzervativizmus mint a bizonytalanságkerülés „dinamikus” elmélete Tomkinsnak és másoknak az ideológia érzelmi alapjait hangsúlyozó elképzeléseivel, valamint a kétértelműséggel szembeni intolerancia kutatásával összhangban Wilson (1973a) olyan „dinamikus” elmélettel állt elő, amely a konzervativizmust a félelemmel és a szorongással kapcsolatos, részben tudattalan motívumok és szükségletek folyamányaként kezeli. Az elmélet központi tétele szerint „a konzervatívattitűd-szindróma különböző összetevőinek közös alapja az az általános hajlam, hogy a személy bizonytalanság esetén fenyegetettséget vagy szorongást tapasztaljon még” (Wilson 1973d, 259). Eszerint a nézőpont szerint a kon-

zervativizmust több olyan „genetikai” tényező határozza meg, mint a szorongásra való hajlam, az ingerkerülés, az alacsony intelligencia és a fizikai vonzerő hiánya, továbbá Wilson által „környezetinek” nevezett tényezők, mint például a szülők hidegsége, büntető hajlama, merevsége, következetlensége, alacsony társadalmi osztálya és alacsony önértékelése.

Wilson szerint a fenyegetés vagy a bizonytalanság számos forrásból fakadhat. Ilyenek a halál, az anarchia, a külföldiek, az egyet nem értés, a bonyolultság, az újdonság, a kétértelműség és a társadalmi változás. A bizonytalanság fenti forrásaira adott konzervatív reakciók között szerepel a babona, a vallásos dogmatizmus, az etnocentrizmus, a militarizmus, a tekintélyelvűség, a büntetési hajlam, a konvencionális és a merev erkölcs. A Wilson (1973a) által szerkesztett kötet megjelenése óta – néhány friss kivételtől eltekintve (pl. Fay és Frese 2000; McAllister és Anderson 1991) – a konzervativizmus elméleti modellje, mely szerint az a környezeti bizonytalanságra adott motivált válasz, nagyjából eltűnt a politikai pszichológia területéről. Míg Wilson egyértelműen a genetikai és környezeti hatásokból származó egyéni különbségeket hangsúlyozta, ez az elmélet a bizonytalanság és a fenyegetettség csökkenését tekintette a politikai konzervativizmus motívumainak. A jelen tanulmányban a politikai konzervativizmust, mint motivált társas megismerést közelítjük meg, ezért megpróbáljuk új életre keltetni ezeket a fogalmakat, és azt megvizsgálni, hogy miként alkalmazzák az egyének, csoportok és társadalmi rendszerek a konzervatív gondolkodást episztemikus és egzisztenciális szükségleteik kielégítésére.

Az episztemikus és egzisztenciális szükségleteket hangsúlyozó elméletek

A személyiség alapú magyarázatok elméletei elismerik az episztemikus és egzisztenciális szükségletek létezését. Ugyanígy az alább áttekintendő három, kognitív-motivációs folyamatokat hangsúlyozó elmélet is elismeri, hogy léteznek érvényes egyéni különbségek, sőt esetenként mérik is azokat. Ezek a különbségek azonban nem állnak az elméletek érdeklődésének középpontjában, mint ahogy a különbségek fejlődési háttere sem. A három

bemutatott elmélet bizonyos vonatkozásban Wilson (1973d) bizonytalanságkerülési elméletéhez hasonlít leginkább, ugyanakkor külön hangsúlyt helyeznek arra, ahogyan a kognitív és motivációs folyamatok együttesen meghatározzák a konzervatív válsztendenciákat. Az alábbiakban tehát a laikus episztemológia, a szabályozási fókusz és a terrorkezelés elméleteit tekintjük át.

A laikus megismerés elmélete A viselkedés kognitív és motivációs magyarázatainak egységesítésére fejlesztette ki Kruglanski (1989) a laikus megismerés elméletét, mely szerint a tudás és a hiedelmek a motivált információkeresés folyamata során alakulnak ki. Az elmélet szerint a tudás megszerzése a hipotézisalkotás és -tesztelés kétlépéses megismerési folyamata során megy végbe (Popper 1959). Az információs tényezők között meg kell említeni a különböző tudásstruktúrák elérhetőségét és hozzáférhetőségét – az egyén ugyanis ezekből fogalmazhatja meg a releváns hipotéziseket és ellenőrizhető implikációikat. Az ilyen konstruktív folyamatok gyakran sok munkát és erőfeszítést igényelnek, emellett jelentős mennyiségű mentális erőforrást igényelnek, ideértve a kognitív kapacitást és a megismerési motivációt is. A laikus megismerés elméletének egyik központi motivációs fogalma a kognitív zárás szükséglete, ami arra a vágyra utal, hogy egy adott témával kapcsolatban a személy inkább jusson bármilyen szilárd nézetre, mint hogy zavarban és bizonytalanságban maradjon.

A zárás szükségletét számos különböző tényező keltheti fel. Ezek a zárással (vagy annak hiányával) járó haszonnal és költségekkel állnak kapcsolatban, és a személy, a közvetlen környezet és a kultúra függvényében változhatnak (lásd még Hofstede 2001). A kognitív zárás kialakításának egyik haszna például a kínálgkozó bejósolhatóság és a cselekedetekhez kapott iránymutatás. Összhangban azzal a gondolattal, hogy különböző helyzetek nem specifikus zárás keresésére ösztönzik az embereket, Dittes (1961) azt találta, hogy a kudarc által előidézett fenyegetettség hatására a kutatásban részt vevő személyek „impulzív zárást” valósítottak meg egy kétértelmű feladattal kapcsolatban. Általánosabban megfogalmazva a kognitív zárás szükséglete várhatóan erősödik minden olyan helyzetben, ahol a cselekedetek fontosabbnak tűnnek a valóságosnál, például idői nyomás (Jost és munkatársai 1999; Kruglanski és Freund 1983; Shah, Kruglanski és Thompson

1998), zajos környezet (Kruglanski és Webster 1996), mentális kifáradás (Webster, Richter és Kruglanski 1996) vagy alkoholos befolyásoltság (Webster 1994) esetén, mivel az ilyen állapotok megnövelik a hosszas információfeldolgozás szubjektív költségeit.

A „bizonytalanságra irányultság” (Sorrentino és Roney 1986; 2000), valamint a „struktúra iránti személyes szükséglet” (Schaller és munkatársai 1995) kutatásaira alapozva Webster és Kruglanski (1994) kifejlesztette és validálta a kognitív zárás iránti szükséglet egyéni különbségeit mérő skálát. A 42 tételből álló skála öt faktort vagy alskálát tartalmaz, amelyek sorrendben a következők: *a)* a rend és a struktúra preferenciája; *b)* a kétértelműséghez kapcsolódó kellemetlenségérzet; *c)* a döntéshozattal kapcsolatos türelmetlenség és impulzivitás; *d)* a biztonság és a bejósolhatóság iránti vágy; *e)* zárt gondolkodás. A skála néhány jellegzetes tétele: „Inkább rossz híreket akarok hallani, mint hogy bizonytalanságban legyek”; „A fontos döntéseket általában gyorsan és magabiztosan hozom meg”, „Nem szeretek úgy belemenni egy helyzetbe, hogy nem tudom, mire számíthatok”; valamint „Általában nem vizsgálom meg sok különböző véleményt, mielőtt a sajátomat kialakítanám”.

Akár szituatív jelleggel mérik, akár stabil személyiségdimenzióként, a zárás iránti szükségletnek, az eredmények szerint, mindkét esetben ugyanazok a következményei. Konkrétan, erősíti a tendenciát, hogy az egyén „lecsapjon” a zárást lehetővé tevő információra és „befagyassza” a zárást, mielőtt sikerül azt elérnie. A zárás iránti szükséglet helyzeti, vagy diszpozicionális szempontból mérve egyaránt együtt jár a sztereotipizálással (Kruglanski és Freund 1983), benyomás kialakításakor az elsőbbségi hatás érvényesülésével (Kruglanski és Freund 1983; Webster és Kruglanski 1994); az attitűdök tulajdonításakor a megfeleltetési torzítással (Webster 1993); a meggyőző befolyásolással szembeni ellenállással (Kruglanski és munkatársai 1993); valamint az eltérő véleményű személyek elutasításával (Kruglanski és Webster 1991). Ha a laikus megismerés elmélete helytálló, akkor vannak olyan helyzeti és diszpozicionális tényezők, amelyek serkenthetnek olyan általános kognitív-motivációs irányultságot a társas világgal szemben, amely vagy nyílt és felfedező jellegű, vagy zárt és megváltoztathatatlan (Kruglanski és Webster 1996).

Hogy megértsük a zárás iránti szükséglet és a politikai konzer-

vativizmus közötti feltételezett kapcsolatot (lásd még Golec 2001; Jost és munkatársai 1999), fontos megkülönböztetnünk a változással szembeni általános ellenállást a változás tartalmától és/vagy irányától. A zárás iránti szükséglet egyfelől az uralkodó ideológia fenntartására ösztönöz, annak tartalmától függetlenül. Ha tehát fokozzuk a zárás iránti szükségletet azon emberek körében, akik számára a konzervatív ideológia hozzáférhetőbb, az erősebb kapcsolatot eredményez a zárás iránti szükséglet és a konzervativizmus között. Ha azonban olyan embereknél fokozzuk a zárás iránti szükségletet, akik számára a liberális ideológia hozzáférhetőbb, az a zárás iránti szükséglet és a liberalizmus kapcsolatának erősödéséhez vezet. A laikus megismerés elmélete ebben az értelemben alátámasztja azt a gondolatot, hogy az ideologikus attitűdök merevsége különböző ideológiai tartalmakkal párosulhat, és nemcsak szükségszerűen kapcsolódik csupán a jobboldali konzervativizmushoz (Rokeach 1960).

Másfelől azonban az erős zárás iránti szükséglettel jellemezhető emberek aligha közömbösek az ideológiai tartalmak iránt. Konkrétan ez azt jelenti, hogy az olyan tartalmakat a magas zárás iránti szükséglettel rendelkező emberek kedvezőbben fogadják, amelyek epiztemikus stabilitást, egyértelműséget, rendet és egységességet ígérnek, az olyan tartalmakhoz viszonyítva, amelyek mindezek ellenkezőjét ígérik (vagyis kétértelműséget, káoszt és változatosságot). A pártatlan vagy nem specifikus (azaz tartalomfüggetlen) zárás iránti szükséglet ebben az értelemben elkötelezetté vagy specifikussá válik az olyan tartalmakat illetően, amelyek kimondottan a zárással kapcsolatosak (Kruglanski 1989). Amennyiben a zárás iránti szükséglet és bizonyos konzervatívattitűd-tartalmak között „megfelelés” áll fenn, úgy azt várhatjuk, hogy a konzervatív attitűdöket általában preferálják az olyan emberek, akiket az erős zárás iránti szükséglet jellemez (Jost és munkatársai 1999).

A szabályozási fókusz elmélete Higgins (1997; 1998) fogalmazta meg a szabályozási fókusz elméletét, amelynek a politikai konzervativizmus szempontjából is van mondanivalója. Ez az elmélet az emberek által kívánatosnak tartott célokat két kategóriába osztja: az egyik kategóriába tartozó célok a fejlődéssel, növekedéssel és törekvésekkel (ideálokkal) kapcsolatosak, míg a másik

kategória céljai a biztonsággal és a felelősséggel függnek össze. Az elmélet szerint a célok e két fajtájának elérését különböző szabályozórendszerek segítik. Az „elősegítő” rendszer az egyén reményeivel és törekvéseivel (ideáljaival) kapcsolatos önszabályozását végzi, és a gondoskodás iránti szükségleteket elégíti ki. Az elősegítő rendszer célja a teljesítés. A „megelőző” rendszer ezzel szemben a kötelességekkel kapcsolatos önszabályozást vitelezi ki, s ennek a rendszernek a célja a biztonság. Az elmélet szerint, ha a nevelés során a védelem és a negatív következmények elkerülése van előtérben, a fegyelmezés eszköze pedig a büntetés, az stabil egyéni irányultságnak is tekinthető erős megelőzési fókusz eredményez. A teljesítményekre bátorító, a pozitív következmények elérésére összpontosító nevelés a szeretetmegvonással mint fegyelmezési eszközzel párosulva ugyanakkor stabil egyéni irányultságnak tekinthető erős elősegítő fókusz alakít ki.

Valószínű tehát, hogy a megelőzésre helyezett hangsúly (az elősegítéssel szemben) fokozott szükségletet hoz létre a kognitív zárás iránt, mert éppen a biztonságos és megérthető valóság iránti vágyat növeli. A laikus megismerés elméletéhez hasonlóan a szabályozási fókusz elmélete is nyitva hagyja azt a lehetőséget, hogy a megelőzésre hajlamos egyén inkább a baloldali ideológiákhoz kötődjön (amennyiben a baloldali ideológia hozzátartozik a status quóhoz), ám ugyanakkor ez az elmélet (szintén) inkább azt jelzi előre, hogy a védelmet preferáló személyek a liberálissal szemben inkább a konzervatív ideológiák felé fordulnak, ha minden más körülmény megegyezik. Végül, a szabályozási fókusz elmélete abban is hasonlít a laikus megismerés elméletéhez, hogy a konzervativizmus iránti hajlandóság mögött nemcsak személyiségbeli, hanem helyzeti tényezőket is megenged.

A szabályozási fókusz tehát nyilvánvaló implikációkkal bír az emberek stabilitással és változással szembeni attitűdjeire, s talán a bal- vagy a jobboldal iránti preferenciáikra nézve is. Konkrétan ez azt jelenti, hogy a teljesítményre és a haladásra irányuló elősegítési célok a stabilitással szemben a változás preferenciáját eredményezik, amennyiben a haladás változást kíván. A megelőzés biztonsággal kapcsolatos céljai ugyanakkor a stabilitás előnyben részesítését eredményezik a változással szemben, amennyiben a stabilitás bejósolhatóságot, s ezáltal a biztonság és a kontroll érzetét nyújtja. A szignáldetekciós elmélet kifejezésével élve, az elő-

segítési fókusz a találatok elérésére és a kihagyások elkerülésére irányul, míg a megelőzési fókusznál a téves riasztások elkerülése és a helyes elutasítások állnak a középpontban. Mindenfajta változás magában hordozza a haladás és a teljesítmény lehetőségét (vagyis a „találatot”), ám ennek az az ára, hogy előfordulhat téves riasztás is. Mivel az elősegítési fókuszú embereket viszonylag kevésbé aggasztja az ilyen hiba, ők viszonylag nyitottak lesznek a változásra is. A stabilitásnak ezzel szemben a biztonság a potenciális haszna (vagyis a „helyes elutasítás”), ám ezzel együtt jár a kihagyás veszélye, ami azonban kevésbé fontos a megelőzési fókuszú emberek számára, akik így inkább ellenállnak a változásoknak. Amennyiben a konzervativizmust, legalábbis részben, a biztonság és a stabilitás iránti vágy, valamint a fenyegetés és a változás elkerülése motiválja, a megelőzési fókuszt kiváltó helyzetek konzervatív fordulathoz vezethetnek a közvéleményben is.

A terrorkezelés elmélete Ismét egy újabb elméleti nézőpont szerint a konzervatív gondolkodás és viselkedés motívuma az, hogy értelmet adjunk a világnak, és hogy megküzdjünk az emberi léttel együtt járó egzisztenciális válságokkal. A terrorkezelés elmélete (Greenberg, Pyszczyński és Solomon 1986; Greenberg és munkatársai 1990; Rosenblatt és munkatársai 1989) azt állítja, hogy a kultúráknak és a velük járó világnézeteknek az a céljuk, hogy gátat vessenek az emberi halandóság tudatából eredő szorongásnak (vagy terrornak). Az elmélet Ernest Becker (1973) és mások munkáira alapozva azt hangoztatja, hogy a halál teljes tagadása annyira gyakori, hogy a kulturális intézmények tulajdonképpen azért fejlődtek ki, hogy megküzdjünk a belőlük fakadó egzisztenciális szorongással és az emberi halandósággal. Ebben a kontextusban érdemes megjegyeznünk, hogy Wilson (1973c) a halálfélelmet a konzervativizmussal összefüggésbe hozható fenyegető tényezők között sorolta fel.

A terrorkezelés elmélete szerint a kulturális (pl. vallásos) világnézetek eszközöket adnak az emberek kezébe, hogy ha szimbolikusan is, de túllépjének a halálon. Ez az álláspont azon a gondolaton alapul, hogy a halandóság tudata az önfenntartás ösztönével párosulva olyan félelmet idéz elő, amely valósággal megbénítja az embereket (Arndt és munkatársai 1997). A halálfélelem pedig az egyént „kulturális világgépének” vagy jelentérendszerének vé-

delmezésére ösztönzi. Az elmélet következőképpen azt jósolja, hogy ha az emberi halandósága tudatba kerül, akkor az illető megerősíti a világgépébe vetett hitét, hogy elhárítsa a keletkező szorongást (Greenberg és munkatársai 1990; Rosenblatt és munkatársai 1989). Ha a halandóságot könnyebben hozzáférhetővé tesszük az emberek számára, az a világgépük erősebb védelmét és igazolását, s ezzel a más világgépek, illetve társadalmi, kulturális és politikai alternatívák iránti toleranciájának csökkenését eredményezi.

A terrorkezelés elmélete nyilvánvalóan értékes adalékokkal szolgál a politikai konzervativizmus pszichológiája számára. Ha szembesülnek saját halandóságuk gondolatával (Greenberg és munkatársai 1990; Rosenblatt és munkatársai 1989), az emberek konzervatívabbak lesznek és elkerülik, sőt büntetik a kívülállókat és azokat, akik fenyegetést jelentenek az általuk elfogadott világgépre nézve. Ez a nézőpont különösen konzisztens a konzervativizmus, mint motivált társas megismerés szemléletével; a terrorkezelés elmélete szerint a társadalmi intolerancia nem más, mint a saját világgépet megerősítő, a szorongáskeltő gondolatok elhárítását szolgáló kogníciók következménye. Meg kell jegyeznünk mindazonáltal, hogy Greenberg és munkatársai (1992) szerint nincs szükségszerű kapcsolat a halandóság hozzáférhetősége és a politikai konzervativizmus között. Elismerik, hogy a halandóság hozzáférhetőségének megnövelése demonstrált hatásai a politikailag konzervatív és/vagy intoleráns nézetek felerősödésével társultak, ugyanakkor szerintük a halállal kapcsolatos gondolatok mindössze a domináns értékek védelmét eredményezik, az ilyen értékek pedig lehetnek liberálisak, vagy paradox módon akár toleránsak is.

Az egyéni és a kollektív racionalizáció ideológiai elméletei

A következőkben áttekintendő elméletek némileg eltérnek az iméntiektől, melyek kognitív-motivációs folyamatokat hangsúlyoznak. Míg a kognitív-motivációs elméletek az *egyénre* összpontosítanak és a konzervativizmust és a hozzá kapcsolódó jelenségeket többé-kevésbé kizárólag episztemikus és egzisztenciális mechanizmusok megjelenéseként kezelik, a társadalmi-politikai

elméletek fókuszában a *társadalmi rendszer* illetve azok az ideológiai (és pszichológiai) funkciók állnak, melyeket a konzervativizmus betölt. A szociális dominancia és a rendszerigazolás elméletei nemcsak azért hasznosak, mert kiterjesztik a vizsgált motívumok körét, hanem azért is, mert tisztázzák a politikai konzervativizmus kapcsolatát a rasszizmussal, a szexizmussal és az etnocentrikus intoleranciával (pl. Altemeyer 1998; Bahr és Chadwick 1974; Jost és Banaji 1994; Jost és munkatársai 2001; Mercer és Cairns 1981; Pratto 1999; Sidanius és munkatársai 1996; Whitley 1999).

A szociális dominancia elmélete Vannak elméletek, amelyek a konzervativizmust a nevelési stílusból vagy a gyermekkori szocializációból fakadó érzelmi különbségekkel magyarázzák. A szociális dominancia elmélete ezekkel szemben az evolúciós és társadalmi tényezőket hangsúlyozza a politikailag konzervatív (vagy „hierarchiaerősítő”) irányultság meghatározói közül. A szociális dominancia elmélete szerint az emberi társadalmak a konfliktusok minimalizálására törekszenek, s ezért olyan ideologikus nézetrendszereket fejlesztenek ki, amelyek igazolják egyes csoportok hatalmát mások fölött (Pratto 1999; Pratto és munkatársai 1994; Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1999; Sidanius és munkatársai 1996). Ezt számos „legitimizáló mítosz” terjesztésével érik el, mint amilyenek például az *a)* „paternalisztikus mítoszok”, amelyek szerint a domináns csoportokra azért van szükség, hogy vezessék az alárendelt csoportokat és gondoskodjanak róluk, mivel az utóbbiak képtelenek a vezetésre és arra, hogy gondoskodjanak magukról; *b)* a „kölcsonösségi mítoszok”, amelyek szerint a domináns és az alárendelt csoportok szimbiotikus kapcsolatban állnak egymással és kölcsönösen segítik egymást; valamint *c)* a „szent mítoszok”, amelyek szerint a dominanciát és az alárendeltséget Isten, vagy valamilyen más felső hatalom rendelte el (Sidanius 1993; 207–209). Az ilyen ideológiai eszközök tartalmukat tekintve inherensen konzervatívak, mivel a státus, a hatalom és a gazdagság meglévő hierarchiáinak megőrzését, valamint a társadalom minőségi megváltozásának megakadályozását szolgálják (pl. Sidanius és Pratto 1999).

A szociális dominancia elmélete szerint a szociális dominanciára vonatkozó attitűdöket a biológia és a szocializáció együttesen

határozzák meg, az emberek között pedig jelentős egyéni különbségek állnak fenn az „SDO” avagy „szociálistdominancia-orientáció” tekintetében (pl. Pratto és munkatársai 1994; Sidanius és Pratto 1999). Az ezt vizsgáló skála tételei az olyan állításokkal való egyetértést vagy egyet nem értést mérik, mint például „Bizonyos emberek értékesebbek másoknál”; „Nem baj, ha egyeseknek több esélyük van az életben”; valamint „Ebben az országban jobban mennének a dolgok, ha kevesebbet törődnénk az emberek közötti egyenlőséggel”. Az SDO-skála tehát az olyan magas státusú csoportok dominanciájának fenntartására irányuló attitűdöket méri, mint a férfiak (szemben a nőkkel), a fehérek (szemben a feketékkel és más kisebbségekkel), valamint a társadalom legfelső rétegét alkotó elit (szemben a munkásosztállyal). Jost és Thompson (2000) kimutatták, hogy az SDO-skála két, egymással korreláló faktorból vagy alskálából tevődik össze, nevezetesen a csoport alapú dominancia iránti vágyat és az egyenlőséggel szembeni ellenállást mérő alskálákból. Míg a szociális dominancia motívumait egyetemesnek tartják a szerzők (pl. Sidanius és Pratto 1993), elismerik, hogy azok erőssége jelentősen eltérhet a különböző csoportok és egyének között (pl. Jost és Thompson 2000; Pratto 1999; Pratto és munkatársai 1994).

Az SDO és a politikai és gazdasági konzervativizmus hagyományos mérőeszközei közötti korrelációk átlaga különböző országok és kultúrák kontextusaiban egyaránt, 30 körül van (Altemeyer 1998; Pratto 1999; Pratto és munkatársai 1994; Sidanius és munkatársai 1996; Whitley és Lee 2000), ami elfogadhatóan erős konvergens és diszkrimináns validitást jelez. A skálán kapott pontszámok, az eredmények szerint, ugyancsak megbízhatóan korrelálnak a Republikánus Párttal való azonosulással, a nacionalizmussal, a „kulturális elitizmussal”, a feketékkel szembeni rasszizmussal, a szexizmussal, a jobboldali tekintélyelvűséggel, valamint az igazságos világba vetett hittel (Altemeyer 1998; Pratto és munkatársai 1994). A skála jól előre jelzi az olyan politikai attitűdöket, amelyek támogatják „a törvényes rendet”, a katonai kiadások növelését, a halálbüntetést, továbbá az olyan politikai attitűdöket, amelyek szemben állnak a nők jogaival, a faji egyenlőséggel, a felvételi keretszámok intézményével, a melegek jogaival és a környezetvédelemmel (Jost és Thompson 2000; Pratto és munkatársai 1994). Elméleti érdeklődésre tarthat szá-

mot az a tény, hogy a status quo legitimizálásával kapcsolatos gondolata mellett a szociálistdominancia-elmélet magában foglalja azt a feltevést is, hogy a „hierarchia” vagy a „csoportdominancia” erősítése, legalábbis bizonyos körülmények között, motivációs szempontból vonzó cél, mint például akkor, ha az ember magas státusú csoporthoz tartozik (Altemeyer 1998; Pratto 1999; Sidanius és Pratto 1999).

Igen gyümölcsöző gondolatmenetében Altemeyer (1998) különbséget tett a jobboldali tekintélyelvűség és a szociálistdominancia-orientáció motivációs alapjai között. Szerinte az RWA leginkább a tekintélyelvű, vagy fasiszta vezetőkkel szembeni passzív, vagy nyílt behódolást magyarázza – ideértve azt a hajlamot, hogy valaki „méltatlan emberekben bízson meg és azt mondja nekik, amit hallani akarnak” (Altemeyer 1998, 87), míg az SDO a leginkább a leértékelt külsőcsoport-tagok megbüntetésére, vagy megálázására irányuló aktívabb kísérleteket, vagyis az „ α állat” pozíciójának betöltésére irányuló vágyat magyarázza (Altemeyer 1998, 87). Altemeyer (1998). A két motivációs típust a következőképpen hasonlítja össze:

„Azok a jobboldali tekintélyelvűek, akik nem érnek el magas pontszámot [a személyes hatalom, a közönségesség és a dominancia dimenzióiban] a jelek szerint elsősorban azért erősen előítéletesek, mert arra nevelték őket, hogy szoros, etnocentrikus környezetben létezzenek; attól félnek, hogy a tekintély és a hagyomány tisztelete olyan gyorsan hanyatlik, hogy a civilizáció össze fog omlani, őket pedig felfalják a nyomában keletkező dzsungelben. A magas SDO-pontszámmal rendelkezők ezzel szemben az életet már eleve élethalálharcnak látják, és – a többi emberhez viszonyítva – eltökéltek rá, hogy ők legyenek azok, akik felfalják a többieket” (75).

A lényeg az, hogy az RWA-t és az SDO-t – amelyek között mindössze szerény, 20 körüli korreláció áll fenn (Altemeyer 1998, 87.; Sidanius és Pratto 1999, 74; Whitley 1999, 129) – némileg másfajta megfontolások motiválják, ám mind a kettő erősen motivált ideológia. A kettő együtt megmagyarázza a „domináns-alárendelő tekintélyelvű egybefonódás” mindkét oldalát (Altemeyer 1998, 47), valamint az előítéletesség és az etnocentrizmus sta-

tisztikai varianciájának több mint felét. Mindebből arra következtethetünk, hogy a leginkább jobboldaliak azok, akiket egy-szerre motivál a félelem és az agresszió.

A rendszerigazolás elmélete Mint az előbbieken láttuk, a konzervatív ideológiával kapcsolatos legtöbb klasszikus személyiség-elmélet, különösen a tekintélyelvűség, a dogmatizmus és a szorongáscsökkentés elméletei a konzervativizmus „énvédő” vagy „önigazoló” aspektusait hangsúlyozzák, magyarán az egyén biztonság, engedelmesség és projekció iránti szükségleteinek kielégítésére irányuló törekvéseket (pl. Adorno és munkatársai 1950; Altemeyer 1981; 1988; Rokeach 1960; Wilson 1973a). Míg az önigazoló motívumok fontos szerepet töltenek be a konzervativizmus vonzerejének fenntartásában, léteznek olyan csoportigazoló és rendszerigazoló motívumok is, amelyeket különösen hatékonyan elégítenek ki a jobboldali ideológiák (Jost és Banaji 1994; Jost és Thompson 2000). A szociális dominancia elmélete például hangsúlyozta, hogy a konzervatív legitimizáló mítoszok úgy jelennek meg, mint a domináns vagy magas státusú csoportok tagjainak érdekeit racionalizáló csoportigazolási törekvések (Sidanius és Pratto 1999). A rendszerigazolás elmélete az emberek azon motivációs hajlamaira összpontosít, hogy szellemi és ideológiai munkát végezzenek a rendszer javára, megőrizve ezzel a status quót és fenntartva az egyenlőtlenséget (pl. Jost 1995; Jost és Banaji 1994).

A rendszer-igazolási elmélet egyik fő célja annak megértése, hogyan és mikor racionalizálják az emberek a fennálló társadalmi rendszert, különösen ha a rendszer iránti támogatásuk konfliktusban áll más fontos motívumokkal, amelyek önbecsülésük és csoportjuk helyzetének fenntartására vagy javítására irányulnak (pl. Jost és Banaji 1994; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000). Az elmélet részben a domináns ideológia marxista és feminista elméleteire, valamint a legitimáció szociológiai elméleteire alapoz a konzervatív ideológiák és a konzervatív gyakorlat elfogadottságának magyarázatában (Jost 1995). Építkezik továbbá a kognitívdiszonzancia-elmélet (Festinger 1957) és az igazságos világba vetett hit elméletének (Lerner 1980) gondolataira is, amikor azt mondja, hogy az emberek motiváltak arra, hogy a fennálló társadalmi berendezkedést igazságosnak, legitimnek, igazolható-

nak, ésszerűnek, sőt talán természetesnek és szükségszerűnek is tekintsék.

A rendszerigazolás elmélete különösen alkalmas arra, hogy segítségével megvizsgáljuk a konzervativizmus és a jobboldali elkötelezettség viszonylag rejtélyes eseteit az olyan alacsony státusú csoportok körében, mint a nők és a munkásosztály tagjai (pl. Lipset 1960; Ray 1990; Stacey és Green 1971). Amennyiben majdnem mindenki motivált arra (legalábbis bizonyos fokig), hogy oly módon magyarázza meg és igazolja a status quót, hogy az igazságosnak és legitimnek tűnjék, úgy a politikai konzervativizmusnak a legkülönbözőbb társadalmi osztályoknál egyaránt meg kell jelennie (pl. Jost és Banaji 1994; Kluegel és Smith 1986; Sidanius és Pratto 1999). Ez a megállapítás összhangban áll Rossiter (1968) elemzésével, aki az figyelte meg, hogy „a helyzeti konzervativizmus nem korlátozódik a jólszituáltakra és a jómódúakra. A létezés és a tulajdonlás minden szintjén előfordulhatnak emberek, akik nem örülnek a status quo változásának” (291).

A rendszer-igazolási hipotézis legerősebb formája a kognitív disszonancia elméletének logikájából merít, és azt állítja, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai bizonyos körülmények között az előnyös helyzetű csoportok tagjainál is nagyobb valószínűséggel támogatják a status quót (Jost és munkatársai 2002). Ha valóban létezik a rendszer igazolására és ezzel az ideológiai disszonancia csökkentésére, valamint a rendszer legitimitásával szembeni fenyegetések elhárítására irányuló motiváció, akkor éppen azoknak van a legtöbb megmagyarázni-, igazolni- és racionalizálnivalójuk, akik a legtöbbet szenvednek a rendszerben. A disszonancia minimalizálásának egyik módja a rendszer iránti támogatás és elköteleződés megkettőzése, ugyanúgy, mint ahogy a nehéz próbatételek megnövelik az egyén lojalitását az őt próbára tevő csoport iránt (pl. Aronson és Mills 1959), sőt feltehetően általában az egész „felvételi rendszer” iránt.

A rendszer-igazolási elméletből következik az a további hipotézis is, amely szerint az emberek motiváltak arra, hogy megvédjék a fennálló társadalmi rendszert a rendszer stabilitásával vagy legitimitásával szembeni fenyegetések ellen. Ha a rendszerigazolás együtt jár ilyen védekező motivációval, akkor erősebben kell megnyilvánulnia olyan körülmények között, amikor a status quo fenyegetett helyzetbe kerül. Ezt a lehetőséget már a tekintélyel-

vűség korai magyarázataiban is felvetették (pl. Adorno és munkatársai 1950; Fromm 1941; Reich 1946/1970; Sanford 1966), ám az utóbbi években ezek a helyzeti fenyegetések sokkal kevesebb figyelmet kaptak, mint az egyéni különbségek mérése (Sales 1972; 1973). Azt feltételezzük tehát, hogy a társadalmi válságok és bizonytalan helyzetek általában véve konzervatív, a rendszer igazolásának irányában történő eltolódást eredményeznek, de csak akkor, ha a válság nem elég nagy a fennálló rendszer bukásához és valamilyen új status quo kialakulásához, amelyet azután igazolni és magyarázni lehet.

AZ EPISZTEMIKUS, EGZISZTENCIÁLIS ÉS IDEOLÓGIAI MOTÍVUMOK ELMÉLETI INTEGRÁCIÓJA

Bár fenntartjuk az egyes, konkrét hipotézisek megkülönböztetését a célból, hogy összegyűjtsük a rájuk vonatkozó empirikus bizonyítékokat, motivált társas megismerési megközelítésünknek éppen az az egyik előnye, hogy segítséget nyújt a látszólag egymástól független motívumok és tendenciák integrálásában. Konkrétan amellet érvelünk, hogy számos különböző episztemikus motívum (a dogmatizmus, a kétértelműséggel szembeni intolerancia, a kognitív komplexitás, a zárt gondolkodás, a bizonytalanságkerülés, valamint a rend, a struktúra és a zárás iránti szükséglet), egzisztenciális motívum (az önbecsülés, a terrorkezelés, a félelem, a harag és a pesszimizmus), valamint ideológiai motívum (a társadalmi-gazdasági önérdek, a csoportdominancia és a rendszerigazolás) mind hozzájárul a politikai konzervativizmushoz. A következőkben a motivált társas megismerés nézőpontjára támaszkodva kísérletet teszünk annak igazolására, hogy az episztemikus, egzisztenciális és ideológiai motívumok már önmagukban is összefüggnek egymással.

Elméleti és empirikus megfontolások alapján arra következtethetünk, hogy a fenti motívumok szinte mind a bizonytalanság és a félelem kezelésére irányuló pszichológiai próbálkozásokban gyökereznek. Ezek pedig inherensen kapcsolódnak a konzervatív gondolat korábban említett két alapeleméhez: a változással szembeni ellenálláshoz és az egyenlőtlenség elfogadásához. A változással szembeni ellenállás a bizonytalanság kezelését szolgálja, amennyi-

ben a változás (természeténél fogva) felkavarja a fennálló rendet és episztemikus bizonytalansággal terhelt. A félelem egyaránt lehet oka és következménye is az egyenlőtlenség elfogadásának: táplálja és igazolja a versengést, a hatalmi harcot, sőt olykor a vad küzdelmet. Az episztemikus motívumok definíció szerint arra indítják az embereket, hogy olyan nézeteket sajátítsanak el, amelyekben biztosak lehetnek és amelyek segítenek nekik eligazodni a fenyegetően kétértelmű, bonyolult, kaotikus és újdonságokkal teli fizikai és társas világban. Az episztemikus szükségletek tehát befolyásolják azt, hogy hogyan próbálják az egyének leküzdeni a bizonytalanságot és „az ismeretlentől való félelmet” (pl. Kruglanski 1989; Rokeach 1960; Sorrentino és Roney 2000; Wilson 1973a).

Az egzisztenciális motívumokban is szerepet kaphat a bizonyosság és a biztonság iránti vágy, amely a változás elutasításával jár együtt. A terrorkezelés elméletének képviselői kimutatták, hogy a bizonytalansággal kapcsolatos fenyegetések és a halandóság hozzáférhetőségének megnövelése hasonló és egymással összeegyeztethető hatást gyakorolnak a társadalmi és politikai attitűdökre, ami arra utal, hogy az episztemikus és az egzisztenciális motívumok szorosan összekapcsolódnak (pl. Dechesne és munkatársai 2000; McGregor és munkatársai 2001). Úgy tűnik, az episztemikus elkötelezettség segít az egzisztenciális konfliktusok megoldásában, az egzisztenciális motívumok pedig befolyásolják a tudás és a jelentés keresésének folyamatát. Amennyiben a tudást és a jelentést a bennünket körülvevő kultúrából és a valóság hagyományosan elfogadott meghatározásaiból kapjuk, az elmúlásunk lehetőségéből fakadó rémület kiválthatja a változással szembeni ellenállást (Greenberg és munkatársai 1990; 1995).

Mint gyakran megjegyezték, az ideologikus nézetek segítenek a bizonytalanság leküzdésében és enyhítik a fenyegetettség és értéktelenség érzéseit (pl. Abelson 1995; Adorno és munkatársai 1950; Altemeyer 1998; Klugel és Smith 1986; Lane 1962; Rokeach 1960; Sanford 1966; Tomkins 1963; 1965; Wilson 1973a). Az emberek tehát legalábbis részben azért fogadnak el bizonyos ideologikus nézetrendszereket, mert azok meggyőződést és célt adnak nekik. Konkrétabban, egyes szerzőknél felmerült az a gondolat, hogy a rendszerigazolás szükséglete a bizonytalanság csökkentésének vágyából ered (Hogg és Mullin 1999), az „igazságos vi-

lágba vetett hit” pedig a bejósolás és kontroll episztemikus, valamint az önbecsülés megőrzésének, a jelentés biztosításának és a biztonságerzet megteremtésének egzisztenciális motívumaival kapcsolódik össze (pl. Kluegel és Smith 1986; Lerner 1980). A tekintélyelvűséget már régóta a merev és dogmatikus gondolkodásmóddal (pl. Altemeyer 1998; Frenkel-Brunswik 1948; 1949; Rokeach 1960), valamint sokfajta különböző belső és külső fenyegetéssel társítják a kutatók (pl. Adorno és munkatársai 1950; McGregor és munkatársai 2001; Sales 1972; 1973).

A félelem, az agresszió és a pesszimizmus ugyanakkor feltehetően fordított kapcsolatban áll az egyenlőtlenség elfogadásával. Amennyiben az egyenlőtlenség szervesen kapcsolódik a dominanciáért folytatott küzdelemhez (Sidanius és Pratto 1999), elfogadásának ára a félelem, a szorongás és a gyanakvás lehet. A félelmet ugyanakkor csillapíthatja, ha az ember valósnak fogadja el a fenyegetést és felkészül, hogy fanatikusan szembeszálljon (valódi vagy képzelt) ellenségeivel, s ezáltal társadalmi szükségsszerűséggént fogadja el az egyenlőtlenséget.

Az előbbieket összefoglalva tehát azt állítjuk, hogy a félelem és a bizonytalanság alapvetően összekapcsolódik a politikai konzervatívok azon központi meggyőződésével, hogy ellenálljanak a változásnak és igazolják az egyenlőtlenséget, különösen, ha az egyenlőtlenség gyakorlatilag azonosítható a status quóval. Míg az embereket a motívumok (korábban rendszerezett) sokasága ösztönözheti arra, hogy elfogadjanak egy adott konzervatív ideológiát, a konzervativizmus központi elemei különösen azok számára lehetnek vonzóak, akik helyzetükből vagy személyiségükből fakadóan hajlamosabbak félelmet átélni vagy ellenszenvesnek találni a bizonytalanságot. A motivált társas megismerési nézőpont tehát lehetővé teszi számos olyan változó elméleti integrálását, amelyek relevánsak a félelem és a bizonytalanság leküzdésének szempontjából, s ezáltal hozzájárul, hogy koherens, ámbár nem teljes pszichológiai képet kapjunk a politikai konzervatívokról.

BIZONYÍTÉKOK A POLITIKAI KONZERVATIVIZMUS EPISZTEMIKUS, EGZISZTENCIÁLIS ÉS IDEOLÓGIAI MOTÍVUMAINAK ÖSSZEKAPCSOLÓDÁSA MELLETT

Számos, az egyéni különbségekkel, az episztemikus és az egzisztenciális szükségletekkel, valamint a kollektív racionalizációval kapcsolatos elmélet áttekintése után nyolc konkrét hipotézist fogalmazunk meg a politikai konzervativizmus motivált társas megismerési alapjairól. A következőkben áttekintjük mindazon bizonyítékokat, amelyek mellett, illetve az ellen szólnak, hogy a politikai konzervativizmus összefügg: 1. a merev és zárt gondolkodással, ideértve *a)* a dogmatizmust és a kétértelműséggel szembeni intoleranciát, *b)* az alacsonyabb mértékű kognitív komplexitást, *c)* a tapasztalatokkal szembeni nyitottság alacsonyabb szintjét, *d)* a bizonytalanság kerülését, *e)* a rend és a struktúra iránti szükségletet, valamint *f)* a kognitív zárás iránti szükségletet; 2. az alacsonyabb önbecsüléssel, 3. a félelemmel, a haraggal és az agresszióval, 4. a pesszimizmussal, az undorral és a megvetéssel, 5. a veszteségek elkerülésével, 6. a halálfélelemmel, 7. a társadalmi és gazdasági depriváció fenyegetésével, valamint 8. a társadalmi rendszerrel szembeni fenyegetéssel. Amellett érveltünk, hogy ezek a motívumok pszichológiailag összefüggnek egymással, motivált társas megismerési nézőpontunk pedig segít integrálni őket. Az alábbiakban a konzervativizmus episztemikus, egzisztenciális és ideológiai alapjaival kapcsolatos kutatások integratív, meta-analitikus összefoglalása következik.

Az áttekintésünkben szereplő adatok 38 folyóiratcikkből, 1 monográfiából, 7 könyvfejezetből és 2 konferencia-előadásból származnak, amelyekben 1958 és 2002 között összesen 88 különböző mintát tanulmányoztak. Az adatok egy részét levéltári forrásokból szerezték, például politikusok beszédeiből vagy a velük készült interjúkból, illetve bírósági ítéletek szövegeiből, másokat pedig kísérleti és kérdőíves eljárások vagy terepkutatások keretében gyűjtöttek. A vizsgálatokban részt vevő személyek és a tanulmányozott egyedi esetek száma összesen 22 818 (lásd az 1. táblázatot). Az adatok 12 különböző országból származnak, a minták közül pedig 59 (az összes minta 67%-a) egyesült államokbeli. A többi minta származási helye Anglia ($n = 8$), Új-Zéland 4., Ausztrália 3., Lengyelország 3., Svédország 2., Németország 2., Skócia 2., Iz-

rael 2., Olaszország 1., Kanada 1. és Dél-Afrika (1) A minták hatvan százalékát kizárólag egyetemi populációkból nyerték, ám az áttekintésünkben szereplő kutatásokban résztvevők számát tekintve ezek a minták mindössze 37%-ot tesznek ki. A többi mintában szerepelnek családtagok, középiskolások, tanárjelöltek, felnőttoktatásban részt vevők, nem tanuló felnőttek, értelmiségiek, politikusok, politikai aktivisták és papok. Hipotéziseink közül mindössze az egyiket (a rendszer instabilitásával kapcsolatos) vizsgáltuk kizárólag amerikai mintákon, és mindössze egy hipotézist (az önbecsüléssel kapcsolatos) vizsgáltuk kizárólag diákokból (köztük felnőttoktatásban részt vevőkből) álló mintán).

1. táblázat: A metaanalízisben áttekintett minták és esetek/résztvevők jellemzői

	Minták száma	Esetek/résztvevők száma
Ország		
Anglia	8	1,042
Ausztrália	1	354
Dél-Afrika	8	1,330
Izrael	2	571
Kanada	2	279
Lengyelország	1	178
Németország	4	998
Olaszország	3	368
Skócia	2	58
Svédország	1	233
Új-Zéland	2	326
USA	59	17,081
Összesen	87	22,818
A minta típusa		
Kizárólag alsóéves hallgatók	53	8,522
Nemcsak alsóéves hallgatók	35	14,296
Összesen	88	22,818

Episztemikus motívumok

A jobb- és a baloldal közötti különbségekkel kapcsolatban azok a kutatások messze a legmeggyőzőbbek, amelyek a gondolkodás merevségével és zártságával kapcsolatos episztemikus motívumokat vizsgálták. Azt a gondolatot, hogy a politikailag konzervatívok kevésbé rugalmas gondolkodásúak, már a tekintélyelvűség

(Adorno és munkatársai 1950), a kétértelműséggel szembeni intolerancia (Frenkel-Brunswik 1948), és a dogmatizmus (Rokeach 1960) kutatásai is megfogalmazták, de szerepet játszott Wilson és munkatársai (1973a) definíciójában is, amely szerint a konzervativizmus tulajdonképpen a bizonytalanság kerülése. Christie (1954) 0,20-tól 48-ig terjedő szignifikáns negatív korrelációkat kapott az intelligencia (IQ) és az F-skála pontszámai között, azóta viszont a kutatók inkább a kognitív stílusbeli, mint a képességek területén mutatkozó különbségekre összpontosítottak (pl. Gruenfeld 1995; Sidanius 1985; 1988; Tetlock, 1983; 1984). A képet a struktúra iránti szükséglet (Schaller és munkatársai 1995) és a kognitív zárás iránti szükséglet (Webster és Kruglanski 1994) kutatásai teszik teljessé.

Dogmatizmus

Az ideológia pszichológiai tanulmányozásának egyik régóta vitatott kérdése, hogy az intolerancia, valamint a zárt és az egyszerű gondolkodás vajon erősebben kapcsolódik-e a jobboldali attitűdökhöz, mint a baloldaliakhoz (pl. Eysenck 1954; Eysenck és Wilson 1978; Sidanius 1985; 1988; Tetlock 1983; 1984; Wilson 1973a). A tekintélyelvűség kutatása az egyik korai és kitartó bírálat szerint például a jobboldali dogmatizmus kimutatásának buzgalmában megfeledkezett a baloldali dogmatizmusról (pl. Rokeach 1960; Shils 1954). Az évek során számos támogatója akadt, mint a jobboldali dogmatizmus hipotézisének (pl. Altemeyer 1981; Christie 1956), mind a szélsőséges ideológiákkal kapcsolatos szimmetrikusabb hipotézisnek (pl. Ray 1973; Rokeach 1960). Stone (1980) szerint azonban gyakorlatilag nincs bizonyíték a baloldali tekintélyelvűség létezésére, a merevség és a zárt gondolkodás pedig következetesen inkább a konzervatív gondolkodásmóddal, mint annak alternatíváival jár együtt. Erre az álláspontra jutott többek között Altemeyer (1981; 1998) és Billig (1984) is.

Mindez nem azt jelenti, hogy ne létezne baloldali szélsőségeség vagy dogmatizmus (Barker 1963), de még ha sikerült is a kutatóknak nagyobb dogmatizmust kimutatni a baloldaliaknál mint a középutasoknál, a legmagasabb dogmatizmus-pontszámokat akkor is a konzervatívok érték el. Rokeach (1956) széles körben

alkalmazott dogmatizmuskálája olyan ideológiailag semleges tételeket tartalmaz, mint például: „Aki nem hisz valamilyen nagy ügyben, az nem is él igazán”, „A létező sokféle világnézet közül valószínűleg csak egyetlen egy helyes”, valamint „A politikai ellenfeleinkkel való egyezkedés veszélyes, mert általában a saját oldalunk elárulásához vezet”. Mivel ezek a tételek általános episztemikus attitűdöket mérnek (és nem konkrét politikai véleményeket), a dogmatizmust áttekintésünkben politikai tartalmakat előre jelző pszichológiai változóként és nem politikai jellegű függő változóként szerepeltetjük.

Bár ideológiailag semleges módon mérték, a dogmatizmus az eredmények szerint így is következetesen a tekintélyelvűséggel, a politikai-gazdasági konzervativizmussal és a jobboldali nézetekkel korrelál (Barker 1963; Christie 1991; Elms 1969; Pettigrew 1958; Rokeach 1960; Smithers és Lobley 1978; Stacey és Green 1971). A jobboldali merevség hipotézisét tehát több empirikus eredmény támasztja alá, mint alternatíváit. Shils (1954) kritikáját kommentálva Altemeyer (1998) az alábbi következtetéseket vont le:

„Még mindig nem találtuk meg azt a „szocialista/kommunista típust”, aki (abszolút értelemben) magas pontszámot érne el a [baloldali tekintélyelvűség] skálán. Shilsnek igaza lehetett a saját korát illetően, az én mintáimban azonban a »baloldali tekintélyelvű« ritka volt, mint a fehér holló” (71).

Az eredmények arra utalnak, hogy a baloldali merevség kimutatásában a dogmatizmus kutatása nem járt nagyobb sikerrel, mint a tekintélyelvűségé (lásd a 2. táblázatot), ez azonban nem vette el a kutatók kedvét attól, hogy tovább vizsgálják ezt a lehetőséget. Rokeach (1960) iránymutatását követve számos kutató alkalmazott különféle elméleteket és módszereket annak az általános kérdésnek a vizsgálatára, hogy a politikai konzervatívok vajon zártabb gondolkodásúak-e (pl. merevebbek-e, kevésbé tolerálják-e a kétértelműséget és a komplexitást stb.), mint a liberálisok, a középutasok és mások.

A kétértelműséggel szembeni intolerancia

A kétértelműség toleranciájának kutatása több-kevesebb intenzitással zajlott az 1950-es évek elejétől az 1970-es évek végéig, és számos különböző mérési módszert alkalmaztak ezen a területen is (pl. Block és Block 1950; Budner 1962; Eysenck 1954; Feather 1969; Sidanius 1978 1985). Frenkel-Brunswik a kétértelműség toleranciáját esettanulmányok keretében készített interjúkkal vizsgálta. Block és Block (1950) a kétértelműséggel szembeni toleranciát azzal mérte, hogy autokinetikus effektusnál hány próbát vett igénybe, amíg a kísérlet résztvevője egyéni perceptuális normát alakított ki. A „kétértelműség iránti tolerancia” mérésére számos kérdőívet is kifejlesztettek (részletesebb áttekintésért lásd Furnham és Ribchester 1995), ezek közül az első Walk A-skálája volt (O'Connor 1952). További hasonló teszteket fejlesztett ki Eysenck (1954), Saunders (1955) és Budner (1962).

A kétértelműséggel szembeni intolerancia Frenkel-Brunswik hipotézisének megfelelően pozitívan korrelált az etnocentrizmussal (O'Connor 1952) és a tekintélyelvűséggel (pl. Kenny és Ginsberg 1958; Pawlicki és Almquist 1973). Legalább néhány tanulmány (amelyeket a 2. táblázatban foglalunk össze) alátámasztja azt a gondolatot, hogy a kétértelműséggel szembeni intolerancia együtt jár a politikai konzervativizmussal (pl. Kirton 1978; Kohn 1974; Sidanius 1978). Egy Fibert és Ressler (1998) által izraeli egyetemistákon végzett vizsgálat kimutatta, hogy a kétértelműséggel szembeni intolerancia pontszámai valóban szignifikánsan magasabbak voltak a mérsékelt és a szélsőségesen jobboldali hallgatók között, mint a középutas és a szélsőségesen baloldali diákok körében. A konzervativizmus és a kétértelműséggel szembeni intolerancia összefüggésének feltételezése összhangban áll számos elmélettel, és impliciten jelen van az integratív komplexitás elméleteiben is. Segítségével pszichológiai kontextusba helyezhetők az olyan kijelentések is, mint például amelyet George W. Bush tett a világ vezetői előtt egy olaszországi konferencián: „Tudom, hogy miben hiszek, és hiszem, hogy amiben hiszek, az helyes” (Sanger 2001). Áttekintésünk azt mutatja, hogy viszonylag erős kapcsolat áll fenn a dogmatizmus és a kétértelműséggel szembeni intolerancia, valamint a politikai konzervativizmus különböző mérőeszközei között. A hipotézis ellenőrzésére 5 ország-

ban, több mint 2000 résztvevővel végzett 20 vizsgálat (lásd a 2. táblázatot) eredményeiből kapott súlyozotthatás-mutató (r) értéke 0,38 volt ($p < 0,0001$).

Integratív komplexitás

Mára viszonylag tekintélyes és módszertanilag is szofisztikált irodalom gyűlt össze a baloldaliak és jobboldaliak kognitív komplexitásának különbségeivel kapcsolatban (pl. Gruenfeld 1995, Sidanius 1984; 1985; 1988; Tetlock 1983; 1984). Tartalomelemzési módszereket fejlesztettek ki az „integratív komplexitás” mérésére, ami magában foglalja a különböző nézőpontok és dimenziók „differenciációjának” szintjét, valamint ezen differenciált összetevők magasabb rendű „integrációjának” vagy szintézisének mértékét (pl. Tetlock 1983; 1984). Míg a különböző ideológiai csoportok dogmatizmusát és merevségét mérő korábbi kutatások elsősorban a népesség egészéből válogatták válaszadóikat, Tetlock integratív komplexitással kapcsolatos munkái a politikai elit gondolkodásmódját vizsgálták.

Tetlock és munkatársai originális kutatások sorozatában elemezték a politikai elithez tartozó személyek beszédeiből és a velük készült interjúkból nyert adatokat. Az eredményeket sokan Shils (1954) azon állítása mellett szóló bizonyítéknak tekintik, mely szerint a szélsőbal és a szélsőjobb dogmatikusabb és zártabb gondolkodású, mint a politikai közép. Egyes eredmények szerint a szélsőbaloldaliak valóban alacsonyabb szintű kognitív komplexitást tanúsítanak, mint a mérsékelt baloldaliak (pl. Tetlock 1984). Tetlock adatai ugyanakkor egyértelműen azt jelzik, hogy a konzervatív ideológusok általában kevésbé integratívan komplexek, mint liberális vagy mérsékelt kollégáik (lásd a 3. táblázatot). Egy 1975-ben és 1976-ban az amerikai Szenátusban elhangzott beszédek vizsgálgó tanulmány azt mutatta ki, hogy a szavazások során liberálisnak vagy mérsékeltnek mutatkozó politikusok szignifikánsan nagyobb integratív komplexitásról tettek tanúbizonyosságot, mint a konzervatívokkal szavazó politikusok, s ez még a párhovatartozás hatásainak kiszűrése után is érvényes maradt (Tetlock 1983). Az eredményeket szinte tökéletesen megismételte Tetlock és munkatársainak (1985) az Egyesült Államok Leg-

felsőbb Bíróságának ítéleteit vizsgáló kutatása. A liberálisok az egyik imént említett vizsgálatban sem voltak szignifikánsan inkább vagy kevésbé komplex gondolkodásúak, mint a mérsékelték. Gruenfeld (1995) ugyanakkor nem tudta megismételni Tetlock eredményeit, miután kiszűrte a többségi, illetve kisebbségi pozíció hatását; ekkor ugyanis nem kapott szignifikáns különbséget a liberálisok és a konzervatívok integratív komplexitása között.

További bizonyítékok is utalnak arra, hogy a kognitív komplexitás és a politikai konzervativizmus között egy főhatás jellegű kapcsolat van. Tetlock (1984) a brit alsóház tagjait vizsgálva mérsékelt negatív korrelációt kapott az integratív komplexitás és az ideológiai konzervativizmus között ($r = -0,30$, $p < ,01$). Azt találta, hogy a legnagyobb integratív komplexitás a mérsékelt szocialistákat jellemezte, akik szignifikánsan magasabb pontszámot értek el ebben a dimenzióban, mint a szélsőséges szocialisták, a mérsékelt konzervatívok vagy a szélsőségesen konzervatívok. Tetlock és munkatársai (1984) liberális és konzervatív képviselőket különböző kongresszusi időszakban elhangzott beszédeit hasonlította össze. Eredményeik szerint a liberálisok és a középutasok a konzervatívoknál szignifikánsan magasabb integratív komplexitás-pontértéket értek el mindhárom olyan időszakban, amikor a demokraták voltak többségben. Tetlock és munkatársai (1984) két olyan időszakot megvizsgált, amikor a kongresszusban republikánus többség uralkodott. Ezek egyikében nem volt különbség a liberálisok, a középutasok és a konzervatívok között, a másokban a középutasok szignifikánsan komplexebbek voltak a konzervatívoknál, míg a liberálisok nem különböztek a két másik csoporttól. A szerzők következtetése szerint az eredmények „közvetve alátámasztják a jobboldali merevség hipotézisét”, és hogy „az integratív komplexitás általános személyiségvonásként való értelmezése könnyebben alkalmazható a konzervatívokra, mint a liberálisokra és a középutasokra” (1987).

Sidanius (1984; 1985; 1988) a „kontextuselméletet” vezette be a két elmélet alternatívájaként, melyek egyike szerint a kognitív kifinomultság alacsonyabb foka a jobboldal híveire jellemző leginkább, a másik szerint pedig általában a szélsőségesekre igaz (lásd még Sidanius és Lau 1989), javasolt újabb alternatívát. A szerző gondolatmenete dióhéjban az volt, hogy a kognitív

komplexitás és a konzervativizmus közötti kapcsolat attól függ, hogy a konzervativizmusnak melyik konkrét aldimenziójáról van éppen szó, és milyen pszichológiai funkció kapcsolódik ahhoz az aldimenzióhoz. A politikai-gazdasági konzervativizmussal kapcsolatban Sidanius (1985) azt feltételezte, hogy az erősebb politikai érdeklődés és elköteleződés miatt a jobb- és a baloldali szélsőségesek „*nagyobb* mértékű kognitív komplexitást, rugalmasságot tanúsítanak és jobban tolerálják a kétértelműséget, mint a »középutasok«” (638. o., kiemelés tőlem J. J.). A faji kérdéssel és a bevándorlással kapcsolatos konzervatív társadalmi attitűdökre vonatkozóan ezzel szemben Sidanius azt jelezte előre (és azt is találta), hogy a kognitív komplexitás monoton negatív kapcsolatban lesz a konzervativizmussal. A kontextuselmélet egyéb, az Egyesült Államokból és Svédországból származó bizonyítékai szerint a (politikai és gazdasági kérdésekben) szélsőségesen jobb- vagy baloldaliak a mérsékelteknél nagyobb valószínűséggel mutatnak érdeklődést a politika iránt és bocsátkoznak aktív információkeresésbe (Sidanius 1984), nagyobb kognitív komplexitás mutatkozott náluk (Sidanius 1985; 1988), valamint önbeszámolóik szerint magasabb volt az önbecsülésük és könnyebben el tudtak szakadni a társadalmi konvencióktól (Sidanius 1988). Fontos megjegyeznünk ugyanakkor, hogy e tanulmányok közül legalább kettő (Sidanius 1978; 1985) a nem lineáris kapcsolat feltételezéseivel szemben inkább azt az elképzelést támasztotta alá, hogy a kognitív rugalmasság egyenes arányban csökken az általános konzervativizmus növekedésével. Sajnos a 3. táblázatban felsorolt vizsgálatok nem nyújtanak elégséges statisztikai információt az adatokban lehetséges négyzetes összefüggés létezésének meta-analitikus ellenőrzéséhez. A vizsgálatokban kapott átlagok vizsgálata azonban erőteljesen arra mutat, hogy az általános trend igenis lineáris, és hogy a liberálisoknál mutatkozik az integratív komplexitás és a rugalmasság legmagasabb szintje. Az integratív komplexitás és a politikai konzervativizmus kapcsolatának súlyozott-hatás-mutatója (r) értéke $-0,20$ ($p < 0,0001$) volt (lásd a 3. táblázatot), melyet négy különböző ország kontextusában elvégzett 21 vizsgálat adataira alapoztunk.

A tapasztalatok iránti nyitottság

Wilson (1973d) pszichológiai elmélete a konzervativizmusról számos egyéb dolog mellett azt is feltételezi, hogy a konzervatívok kevésbé érznek késztetést arra, hogy erős külső ingerlést keressenek más emberek társaságában vagy nem szociális ingerek formájában. A szerző olyan eredményeket értelmezett így, amelyek szerint a konzervatívok, a fenti megfogalmazásnak megfelelően, alacsonyabb pontszámokat érnek el az extraverzió mérőeszközein (Wilson 1973d, 262). Ennél valamelyest közvetlenebb bizonyítékot talált Kish (1973), aki arra az eredményre jutott, hogy a konzervatívok másoknál alacsonyabb pontszámokat érnek el az általános ingerkeresés mérőeszközein (lásd a 4. táblázatot) Joe és munkatársai (1977). $-0,38$ -as korrelációt kapott Wilson és Patterson (1968) C-skálája és egy esztétikai érzékenységet, elméleti és hipotetikus gondolatok iránti nyitottságot, fantáziálási hajlandóságot és nem hagyományos világképek iránti nyitottságot mérő alskálából álló kérdőív között. Egy utóvizsgálat azt is kimutatta, hogy a konzervatívok a többiekénél kisebb valószínűséggel jelentkeznek olyan pszichológiai kísérletekben való részvételre, amelyek megkívánják, hogy a résztvevő „nyitott legyen az új tapasztalatokra” (pl. esztétikai érdeklődést, fantáziatevékenységet vagy szexuális viselkedést vizsgáló kísérletek), ugyanakkor nincs ilyen különbség a döntéshozatal és a humort vizsgáló kísérleteknél. Ezek az eredmények összhangban állnak más kutatásokkal, amelyek szerint a konzervatívok másoknál kevésbé értéklik a széles látókört, a képzelőerőt és „az izgalmas életet” (Feather 1979; 1984).

Costa és MacRae (1985) „Nagy Ötök” személyiségdimenziói közül az egyik „a tapasztalatok iránti nyitottságot” méri. Pratto és munkatársai (1994) azt találták, hogy a tapasztalatok iránti nyitottság az alacsony szociálisdominanciaorientáció-pontszámokkal korrelál ($r = -0,28$, $p < ,01$) legalább egy mintájukban. Jost és Thompson (2000) a University of Maryland 393 diákjából álló mintán a „Nagy Ötök” személyiségkérdőív mellett felvettek egy „gazdasági rendszerigazolást” mérő kérdőívet, és azt találták, hogy a rendszerigazolás a tapasztalatok iránti nyitottság alacsonyabb szintjével járt együtt ($r = 0,19$, $p < ,001$). Peterson és Lance (2001) egy négy éven át követett, egyetemistákból álló mintán

szintén arra az eredményre jutottak, hogy a tapasztalatok iránti nyitottság és az RWA negatívan korrelál. Az Egyesült Államokban és Ausztráliában elvégzett 21 teszt eredményei (lásd a 4. táblázatot) egyöntetűen azt bizonyítják, hogy a politikailag konzervatív attitűdöket valló emberek általában kevésbé nyitottak az új és stimuláló tapasztalatok iránt (súlyozott átlagos $r = -0,32$, $p < 0,0001$).

Bizonytalanságkerülés

Wilson (1973d) elméletének fő mondanivalója az, hogy a kétértelműség és a bizonytalanság igen fenyegetőek a konzervatívok számára. Wilson és munkatársai (1973) megvizsgálták olyan emberek művészi preferenciáit, akik a C-skálán magas, illetve alacsony pontszámot értek el: megkérték őket, hogy értékeljenek olyan képeket, amelyeket a kutatók előzetesen egyszerűként vagy bonyolultként, illetve absztraktként vagy ábrázoló jellegűként osztályoztak. Azt találták, hogy a konzervatívok viszonylag erősen preferálták az egyszerű festményeket a bonyolultakkal szemben, valamint az ábrázoló jellegűeket az absztrakt festményekkel szemben (lásd az 5. táblázatot). Hasonlóképpen azt is kimutatták, hogy a konzervatívok előnyben részesítik az egyszerű verseket a bonyolultakkal szemben (Gillies és Campbell 1985), és az egyértelmű irodalmi szövegeket a kétértelműekkel szemben (McAllister és Anderson 1991). Hasonló eredményeket kaptak akkor is, amikor az ismerős és ismeretlen ingerek iránti preferenciát hasonlították össze. Glasgow és Cartier (1985) például kimutatták, hogy a konzervatívok másoknál jobban preferálják az ismerős zenét az ismeretlennel szemben. Mindezen egybehangzó eredmények, amelyek szerint a konzervatívok (a liberálisokhoz és a középutasokhoz képest) kevésbé tolerálják a kétértelműséget, kevésbé nyitottak az új tapasztalatokra és jobban kerülik a bizonytalanságot, pszichológiai kontextusba helyezhetik, és ezáltal segíthetnek megérteni azt, hogy a republikánusok és más prominens amerikai konzervatívok miért próbálták egyoldalúan megszüntetni a kortárs művészetek közpénzekből történő támogatását (Lehrer 1997).

Fay és Frese (2000) a munkahely kontextusában alkalmazták

igen hasznosan Wilsonnak (1973d) a konzervativizmusról, mint bizonytalanságkerülésről szóló elméletét. A munkával kapcsolatos attitűdök és a szervezeti és technológiai újítások iránti nyitottság mérésére a tekintélyelvűséget mérő skála német fordítását használták. Vizsgálatuk érdeme, hogy világosabban megkülönböztették a pszichológiai változókat (az újítás elfogadását vagy elutasítását) az ideológiai változóktól (a tekintélyelvűségtől), mint ahogy azt a C-skálát alkalmazó kutatásoknál megszokhattuk. Fay és Frese (2000) keletnémet mintájukban azt találták, hogy a tekintélyelvűség együtt járt a munkahelyi szokások megváltoztatásával szembeni ellenállással, az új technológia elutasításával, és a munkahelyi újítások iránti viszonylagos érdektelenséggel (lásd az 5. táblázatot). Atieh és munkatársai (1987) pedig azt találták, hogy a konzervatívok rendszerint többre értékelik a biztos munkahelyet a feladatok változatosságánál. A három országban, különböző esztétikai és szervezeti kontextusokban kapott eredmények tehát arra utalnak, hogy a konzervatívok általában motiváltak a kétértelműség, az újdonság és a bizonytalanság elkerülésére (súlyozott átlagos $r = -0,27$, $p < 0,0001$).

A rend és a struktúra iránti személyes szükségletek

Számos elmélet, köztük a tekintélyelvűség, a dogmatizmus és a bizonytalanságkerülés elméletei implikálják, hogy a konzervatívokban fokozott motivációs szükségletek élnek a rend és a struktúra iránt. Az eddigi kutatások összhangban állnak ezekkel az elvárásokkal (lásd a 6. táblázatot). Webster és Stewart (1973) például, 24-es korrelációt kapott a „rend iránti szükséglet” és a C-skálán kapott pontszám között. Eisenberg-Berg és Mussen (1980) azt találták, hogy a politikailag konzervatív serdülők nagyobb valószínűséggel írják le magukat tisztaként, rendesként és szervezettként, mint a liberális serdülők. Altemeyer (1998) mérsekelte, 0,34-es korrelációt kapott Schaller és munkatársai (1995) „struktúra iránti személyes szükséglet” skálája és a jobboldali tekintélyelvűség között. Ezek az empirikus bizonyítékok nemcsak a dogmatizmussal, a kétértelműséggel szembeni intoleranciával és a bizonytalanságkerüléssel kapcsolatos kutatásokkal állnak összhangban, hanem azzal a gondolattal is, amely szerint a politikai at-

titűdök világában a tekintélyelvűek rendre és struktúrára vágyanak, helyeselve az olyan különböző intézményeket, mint a szigorú nevelés, az általános drogszűrés, a kötelező iskolai tanterv és az AIDS-betegek elkülönítése (Peterson és munkatársai 1993).

A kognitív zárás iránti szükséglet

A dogmatizmus és a kétértelműséggel szembeni intolerancia kutatásainál még konkrétabb beszámolót nyújtanak a zárt gondolkodásról az „impulzív zárás” és a „zárás iránti szükséglet” (pl. Dittes 1961; Webster és Kruglanski 1994) elméletei. A jelen összefoglalóban olyan eredményeket tekintünk át, amelyek azzal a viszonylag egyedi hipotézissel kapcsolatosak, mely szerint megfelelés van a gyors és szilárd döntéshozatalra vonatkozó, tartalomfüggetlen episztemikus motívumok, valamint a jobboldali, tartalmilag tehát nem közömbös politikai attitűdök között (lásd a 6. táblázatot). A zárás iránti szükséglet (need for closure, NFC) egyéni különbségeit mérő skála validálásakor Webster és Kruglanski (1994) 0,27-es korrelációt kapott az NFC és a tekintélyelvűség között. A University of Maryland hallgatóinak két nagy mintáján Jost és munkatársai (1999) olyan kérdőíveket vettek fel, amelyek között szerepelt az NFC skála és egy egyetlen tételből álló, liberalizmust illetve konzervativizmust mérő eszköz, valamint e kettőt időben elválasztandó néhány más kérdőív. A zárás iránti szükséglet és a konzervativizmus között mindkét mintában viszonylag szerény pozitív korrelációkat kaptunk [$r(613) = 0,21$, illetve $r(733) = 0,26$].

Kemmelmeyer (1997) Németországban párttagokkal végzett vizsgálata úgyszintén kimutatta, hogy a zárás iránti szükséglet pontszámai folyamatos, monoton módon növekszenek, ahogy a politikai palettán balról jobb felé haladunk. A zárás iránti szükségletet tekintve a „demokratikus szocialisták” alacsonyabb pontszámot értek el, mint a zöldek, akik viszont alacsonyabb pontszámot értek el a szociáldemokratáknál, akik megint kevesebb pontot kaptak, mint a szabaddemokraták, akik pedig ismét alacsonyabb pontszámot értek el a jobboldali kereszténydemokratáknál. Az eredményekben semmi sem utalt arra, hogy a bal- illetve a jobboldali szélsőségesek részéről erősebb kognitív merevséget várhat-

nánk (pl. Shils 1954), és nem erősítették meg Sidanius (1984; 1985) elképzelését sem, amely szerint a politikailag szélsőséges egyének gondolkodását általában nagyobb rugalmasság és kifinomultság jellemezné. Kemmelmeier ehelyett a kognitív stílusnak a politikai ideológiára gyakorolt pozitív monoton hatását mutatta ki, amelynek értelmében a kognitív zárás iránti erősebb szükséglet egyértelműen együtt járt a jobboldali szervezetekben betöltött tagsággal. Olaszországban Chirumbolo (2002) ugyanilyen eredményeket kapott.

Jost és munkatársainak (1999) hipotézise szerint azok, akik magas pontszámot érnek el a zárás iránti szükséglet dimenziójában, különösen nagy valószínűséggel támogatják a halálbüntetést, amennyiben az egyértelmű, állandó és végleges megoldást kínál. Magyarán empirikus kapcsolatot feltételeztünk nem specifikus episztemikus motívumok és konkrét ideologikus nézetek között. A lezárás iránti szükséglet és a halálbüntetés támogatása között 0,47-es korrelációt ($p < ,05$) kaptunk. Az NFC alsóskálái közül a halálbüntetés támogatását a kétértelműséggel kapcsolatos kényelmetlenség ($r = 0,66$, $p < 0,01$) és a rend iránti preferencia ($r = 0,55$, $p < 0,02$) jelezték a legjobban előre. Nem különösebben meglepő tehát, hogy a halálbüntetés támogatói, akik általában a politikailag konzervatívok közül kerülnek ki, gyakran érvelnek azzal, hogy az államilag jóváhagyott kivégzések hasznosak, mert lehetővé teszik, hogy a bűncselekmények áldozatai és mások végre úgy érezzék, hogy az ügy „lezárult”.

Lengyelországban Golec (2001) kutatása további bizonyítékaul szolgált annak a két egymástól független hipotézisnek, melyek szerint *a*) a zárás iránti szükséglet együtt jár a status quo megőrzésével (legyen az baloldali vagy jobboldali), valamint hogy *b*) az erős zárás iránti szükséglettel jellemezhető emberekben „ennek megfelelő” hajlam él arra, hogy preferálják a jobboldali ideológiákat a baloldaliakkal szemben (különösen, ha viszonylag jól értenek a politikához). Lengyel választópolgárokkal és különböző főiskolákon és egyetemeken tanuló diákokkal végzett vizsgálatában Golec (2001) azt találta, hogy az NFC pontszámok pozitívan korreláltak a vallásos és a nacionalista konzervativizmussal, ugyanakkor negatívan korreláltak a gazdasági konzervativizmussal, feltehetően a szocialista gazdaság lengyelországi hagyományai miatt (lásd a 6. táblázatot). Golec azonban akkor kapta a legerősebb

összefüggést az (ideológiailag tartalomsemleges) NFC és a politikai konzervativizmus között, amikor a különböző politikai pártok ifjúsági tagozatainak tagjait vizsgálta meg (akiket a politika iránt érdeklődőnek és a politikában viszonylag járatosnak tekinthetünk). Egy 122 személyt magában foglaló vizsgálatban a zárás iránti szükséglet szorosan korrelált azzal, hogy a résztvevők mennyire ítélték magukat társadalmilag ($r = 0,70$) és gazdaságilag konzervatívnak ($r = 0,72$), és ugyancsak erősen korrelált a vallásos és nacionalista ($r = 0,82$), valamint gazdasági konzervativizmussal ($r = 0,61$). A rend, a struktúra és a lezártág iránti személyes szükségleteket tehát a jelek szerint különösen jól elégítik ki a jobboldali politikai tartalmak. Hat különböző országból származó 20 felmérés áttekintése során szilárd empirikus alátámasztást nyert az a gondolat, hogy ezek a konkrét episztemikus szükségletek a politikailag konzervatív attitűdök és irányultságok széles skálájával járnak együtt (súlyozott átlagos $r = 0,26$, $p < 0,0001$).

Egzisztenciális motívumok

Az önértékeléssel szembeni fenyegetések A tekintélyelvűség és a bizonytalanságkerülés elméletei szerint az emberek annál inkább elfogadják a konzervatív nézeteket, minél tartósabban szenvednek alacsony önértékeléstől vagy önértékelésükkel szembeni fenyegetésektől. Bár kimutatták, hogy az önértékeléssel szembeni fenyegetések „impulzív záráshoz” (Dittes 1961), rasszizmushoz (Sidanius 1988), valamint a külső csoport leértékeléséhez (Fein és Spencer 1997) vezetnek, mindmáig viszonylag kevés bizonyíték utal arra, hogy a fenyegetett önértékelés együtt járna magával a konzervativizmussal. Wilson (1973d) amellett érvelt, hogy az alacsonyabbrendűség érzete a bizonytalansággal szembeni általánosított félelemhez és ezáltal konzervativizmushoz vezet, de ennek kijelentésekor a jelek szerint mindössze egyetlen tanulmányra támaszkodott, amelyben Boshier (1969) $-0,51$ -es negatív korrelációt mutatott ki az önértékelés és a C-skála pontszámai között új-zélandi diákok körében. Egy másik tanulmányban ezzel szemben azt találták a kutatók, hogy a konzervatív serdülők a liberálisoknál nagyobb valószínűséggel „aggódtak amiatt, hogy valami rosszat cselekszenek” (Eisenberg-Berg és Mussen 1980),

ugyanakkor nagyobb valószínűséggel látták magukat ambiciózusnak és sikeresnek is.

Sales és Friend (1973) két kísérletben demonstrálták, hogy kudarcélmény hatására az emberek fokozottan tekintélyelvű módon reagálnak. A résztvevők hamis visszajelzést kaptak, mely szerint viszonylag gyengén teljesítettek egy anagrammafeladatban, s ennek hatására magasabb pontszámot értek el az F-skála kiegyensúlyozott változatán (a kísérletet megelőző kontrollfeltételhez képest). A sikerről szóló visszajelzés hatására pedig alacsonyabb pontszámot értek el a tekintélyelvűség dimenziójában. Bár a hatások viszonylag kicsik voltak és az eredmények közlése sem volt elég egyértelmű ahhoz, hogy metaanalízisünkben helyet kapjanak. Fontos kísérletekről van szó, mivel azt jelzik, hogy a politikai konzervativizmus megnyilvánulásában helyzeti tényezők is szerepet játszhatnak.

Általában véve azonban nehezen találni az önértékelési hipotézis mellett szóló konzisztens eredményeket (lásd a 7. táblázatot). Altemeyer (1998) például azt találta, hogy az egyéni önbecsülés nem korrelál sem az RWA-val, sem az SDO-val, ugyanakkor a kollektív önbecsülés gyenge negatív korrelációt mutatott az SDO-val. Pratto és munkatársai (1994) arról számoltak be, hogy az önértékelés kilenc mintájukból háromban szignifikáns negatív korrelációban állt a szociálist dominancia-orientációval, a korrelációk azonban mind a kilenc mintát tekintve igen erősen szórtak. Jelen áttekintésünkben a hipotézis 17 tesztjét vizsgáltunk meg, amelyek három országban 1558 egyetemista (vagy felnőttoktatásban részt vevő személy) részvételével zajlottak. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy valóban van kapcsolat az önértékelés és a politikai konzervativizmus között, ám ez viszonylag gyenge, különösen más eredményeinkkel összehasonlítva (súlyozott átlagos $r = -0,08$, $p < 0,001$).

Altemeyer (1998) a jelentős hatásmutatók hiányának dacára úgy érvelt, hogy az erősebben tekintélyelvű személyek védekezőbben reagálnak az ént fenyegető helyzetekre, mint a kevésbé tekintélyelvűek. Konkrétan azt írja:

„A magas RWA pontszámúak információt kértek az önértékelési skála érvényességére vonatkozóan, ha úgy tudták, hogy magas pontszámot értek el rajta, viszont nem akartak többet tudni a teszt validitásáról, ha azt mondtuk nekik, hogy gyengén telje-

sítettek. Azt is tudni akarták, ha az etnocentrizmus-skála előítélet-mentesnek mutatta őket, de azt mondták, hogy nem kérnek információt, ha magas pontszámot kaptak előítéletességben" (81).

A konzervatívoknak tehát nem biztos, hogy általában véve alacsonyabb az önértékelésük, de így is fennáll annak lehetősége, hogy másoktól eltérően reagálnak az énjüket potenciálisan fenyegető helyzetekre. Ehhez kapcsolódik az a másik lehetőség is, hogy a konzervatív ideológia híveinek esetleg nem alacsonyabb, hanem csupán kevésbé stabil az önértékelésük. Ezek a megfontolások arra intenek bennünket, hogy további, főleg nem diákmintákon végzett kutatásokra van szükség annak eldöntéséhez, hogy a konzervatívok védekezőbben (avagy agresszívebben) válaszolnak-e az énjükkel kapcsolatos fenyegetésekre.

Félelem, harag és agresszió Bár a konzervatívokat sokkal több kutatás hasonlította össze másokkal kognitív különbségek tekintetében, mint érzelmiekben, gyakran elhangzik az az állítás, hogy a konzervatívokat másoknál inkább motiválja a félelem, az agresszió és a megvetés (pl. Adorno és munkatársai 1950; Altemeyer 1996; 1998; Duckitt 2001; Stone 1989; Tomkins 1963; 1995). A tekintélyelvűség klasszikus és kortárs elméletei hasonló módon kihangsúlyozzák annak lehetőségét, hogy a konzervatívok esetleg a bennük rejtőző félelem és ellenségesség miatt büntetik a társadalmilag kinevezett bűnbakokat. Amint Altemeyer (1998) érvel:

„A magas RWA-pontszámúak először is félnek. A világot veszélyes helynek látják, és úgy tűnik számukra, hogy a társadalmat csak egy hajszál választja el attól, hogy a gonoszság és az erőszak martaléka legyen. Ez a félelem pedig a jelek szerint agressziót ébreszt bennük. Másodszor, a jobboldali tekintélyelvű személyek erősen hajlamosak az önigazolásra. Erkölcsösebbnek és kiválóbbnak hiszik magukat másoknál – ezt az énképüket pedig meglehetősen jól támogatja az önáltatás, a vallásos neveltetés, valamint néhány olyan eszköz (például a gyónás), amelyek segítségével igen hatékonyan megszabadulhatnak a

bűntudattól. Ez az önigazolás felszabadítja agresszív impulzusait a gátlások alól, és szabadjára engedi őket, hogy kiéljék a félelem kiváltotta ellenséges indulataikat..." (52).

Összhangban azzal a gondolattal, hogy a konzervatívok a világot általában fenyegetőnek látják, Altemeyer (1998) viszonylag erős, 0,49-es korrelációról számolt be a „veszélyes világ” észlelése és a jobboldali tekintélyelvűség között a University of Manitoba 354 hallgatójából álló mintában. Duckitt (2001) több új-zélandi és dél-afrikai mintával megismételte ugyanezt az eredményt, továbbá talált gyengébb (de még mindig szignifikáns) korrelációkat a veszélyes világ észlelése és a szociálist dominancia-orientáció között. Amennyiben a konzervatívokban erősebb félelem dolgozik, mint másokban, azt várhatjuk, hogy a neurocitásnak is magasabb szintje mutatkozik náluk, ez azonban általában úgy tűnik, nem így van (lásd a 8. táblázatot). Egy Amerikában folytatott, a liberálisok és a konzervatívok éjszakai álmait vizsgáló ötletes kutatási program során ugyanakkor a republikánusok háromszor annyi rémálomról számoltak be, mint a demokraták (Bulkeley 2001). Ez a kutatás, bár spekulatív jellegű, arra utal, hogy a félelem, a veszély, a fenyegetés és az agresszió erősebben jelen lehet a konzervatívok, mint a liberálisok tudattalan motivációi között.

Lavine és munkatársai (1999) két szellemes kísérlete szintén alátámasztja a motivált társas megismerési nézőpont hasznosságát a konzervativizmus magyarázatában. Ezek a kutatók azt feltételezték, hogy a jobboldali tekintélyelvű személyek krónikusan érzékenyek a félelemmel kapcsolatos ingerekre. Kísérletükben választatencia-idővel mérték a tekintélyelvűség dimenziójában magasan, illetve alacsonyan elhelyezkedő személyek automatikus vigilanciáját olyan szavakra, amelyeket az előzetes tesztek során erősen illetve gyengén fenyegetőnek és veszélyesnek osztályoztak. Az első vizsgálatban Lavine és munkatársai azt találták, hogy az erősen tekintélyelvű személyek (a kevésbé tekintélyelvűekhez képest) gyorsabban válaszoltak egy lexikai döntési feladatban a nem politikai jellegű, ugyanakkor fenyegető ingerekre (pl. rák, kígyó, rabló), viszont nem volt különbség a nem fenyegető ingereknél (pl. távcső, fa, ebéd). A második vizsgálatban a résztvevőknek előfeszítésként olyan szavakat mutattak be, amelyeket kétértelműek voltak, egyik értelmükben fenyegetőek, másikuk-

ban nem (pl. „fél”), majd ezután jöttek a célszavak, amelyek vagy teljessé tették, kikerekítették a fenyegetéssel kapcsolatos előfeszítés-célszó asszociációt („retteg”), vagy nem („egész”). Az eredmények azt mutatták, hogy az erősen tekintélyelvű személyek a nem tekintélyelvűeknél valamelyest gyorsabban válaszolnak a fenyegetéssel kapcsolatos szópárokra, miközben a fenyegetéssel össze nem kapcsolható szópároknál nincs ilyen különbség (lásd a 8. táblázatot). Ha, mint a jelek is mutatják, a konzervatívok hajlamosabbak a félelemre, az megmagyarázhatja, miért részesülnek sokkal erősebb támogatásban a „védelmi” kiadások és a „nemzetbiztonság” a konzervatív politikai vezetők részéről, mint a liberálisoké, mind az Egyesült Államokban, mind másutt. Áttekintésünkben összesen 22 felmérést vizsgáltunk meg, amelyeket öt országban végeztek – s az eredmények azt mutatják, hogy a félelem és a fenyegetés valóban összefügg a politikai konzervativizmussal (súlyozott átlagos $r = 0,18$, $p < 0,0001$). A korreláció lényegesen magasabb, ha kihagyjuk azokat a vizsgálatokat, ahol a félelem és a fenyegetés mérésére a neurocitást használták (súlyozott átlagos $r = 0,30$, $p < 0,0001$).

Pesszimizmus, undor és megvetés George F. Will (1998, 21) tréfásan azt írta magáról: „borongós temperamentumom konzervatív beütését annak köszönhetem, hogy gyerekkoromtól fogva hosszú időn át néztem a Chicago Cubs meccseit” – vagyis egy olyan baseballcsapatot, amely 1945 óta nem nyert trófeát. A pesszimizmus Will szerint lényeges eleme a konzervatív temperamentumnak: „A konzervatívok tudják, hogy a világ sötét és visszataszító hely, ahol a legtöbb újonnan szerzett tudás hamis, és a legtöbb javulás valójában romlás...” (21). A politikai pszichológusok szintén próbálkoztak azzal, hogy a bal- és a jobboldal közötti különbséget az optimizmus-pesszimizmus és más érzelmi dimenziók fogalmaival ragadják meg.

Tomkins (1963; 1965; 1987; 1995) például felvetette, hogy a baloldaliak és a jobboldaliak eltérő érzelmi tapasztalatokra érzékenyek, s a jobboldaliak inkább a félelem, a harag, a pesszimizmus, az undor és a megvetés felé húznak. Carlston és Brnicka (1987) „politikai képzeletet” vizsgáló tanulmánya Tomkins elméletével összhangban azt mutatta ki, hogy az emberek különböző érzelmeket vetítettek a republikánus és a demokrata politikai je-

löltekre. A konzervatív vezetőket a harag, a megvetés és az izgalom kifejezésével társították, a liberális vezetőket pedig a szégyennel, a kellemetlenséggel és az örömmel. Ezek az eredmények azonban alighanem inkább a politikai sztereotípiákról mondanak valamit, és nem annyira a liberálisok és a konzervatívok közötti tényleges érzelmi különbségekről.

Williams (1984) azt vizsgálta, hogyan reagálnak az emberek olyan társaikra, akik segélyekben részesülnek. Azt találta, hogy a Tomkins polaritási skálájának pontszámai alapján konzervatívnak minősülő személyek nagyobb undort és kevesebb rokonszenvet mutattak a célszemélyek iránt, mint a liberálisok. Egy középiskolásokkal végzett vizsgálat pedig azt mutatta ki, hogy a politikailag konzervatív diákok a liberálisoknál kisebb valószínűséggel írták le magukat „rokonszenvesnek”, és a konzervatív fiúk (de nem a lányok) kisebb valószínűséggel említették, hogy „szeretetteljesek”, „gyengédek” és „lágyak” volnának (Eisenberg-Berg és Mussen 1980). A bal- és a jobboldal közötti érzelmi különbségeket mindazonáltal nem tanulmányozták még eleget a kognitív eltérésekhez képest.

A politikai konzervativizmus és a félelem, harag és más negatív érzelmek közötti feltételezett vagy megfigyelt korrelációk értelmezésekor a pszichológusok tipikusan (vagy sztereotipikusan) a nevelési stílusokban és a nevelési gyakorlatban kerestek magyarázatot. Azt a feltevést, hogy a büntető szülői hajlam hatására a felnövekvő gyerekek jobboldaliak lesznek, osztják mind a tekintélyelvűség (Adorno és munkatársai 1950; Altemeyer 1988), mind az ideológiai-érzelmi polaritás (Tomkins 1963; 1965; 1995), mind a bizonytalanságkerülés (Wilson 1973d), mind a szabályozási fókusz (Rohan és Zanna 1998) elméletei. A szülői viselkedés és a gyerekek politikai attitűdjei közötti kapcsolatot vizsgáló jó kutatások ritkák és nem kielégítőek (lásd azonban Peterson és munkatársai 1997), aminek nyilvánvalóan az az oka, hogy tisztességes elvégzésükhöz 20–30 évig kellene megfigyelni az érintetteket. Az utólagos önbeszámolókkal és a gyerekkori emlékek felidézésével kapcsolatban egyértelmű módszertani problémák fogalmazhatók meg, a korrelációs kutatásokból pedig még a legjobb körülmények között is csak korlátozottan vonhatunk le oksági következtetéseket. Altemeyer (1998) mindazonáltal gyenge korrelációkról számolt be a szülői haragra és büntetési stratégiákra vonatkozó gye-

rekkori emlékek, valamint a jobboldali tekintélyelvűségi pontszám között. A szerző erősebb korrelációkat talált a szülők és gyerekeik RWA pontszáma között, ennek értéke 0,40 körül volt, és egyik szülőnek sem volt nagyobb hatása a másiknál (85).

Higgins szabályozásifókusz-elméletét elemezve Rohan és Zanna (1998) úgy érvelt, hogy a jobboldali szülők valószínűleg többet követelnek és büntetnek az olyan instrumentális viselkedések területén, mint a „jó modor”, és a „rendszeretet”, míg az egyenlőségelvű szülők inkább a melegségre támaszkodnak és azt hangsúlyozzák, hogy a gyerek „legyen tekintettel másokra”. Ezek a nevelési stílusbeli különbségek segíthetnek megmagyarázni, hogy a jobboldali szülők miért tűnnek távolságtartóbbnak a gyerekeikkel szemben, mint az egyenlőségelvű szülők (Rohan és Zanna 1998, Sidanius és Ekehammar 1979). A szabályozási fókusz elméletének képviselői szerint a konzervatívok előnyben részesítik a konformitást, a hagyományt és a biztonságot, nagy valószínűséggel vezérli őket a „muszáj” (Rohan és Zanna 1998) és a negatív kimenetelek megelőzésének vágya (Crowe és Higgins 1997). A kötelességekkel kapcsolatos diszkrepanciák (vagyis a megelőzési fókusz kudarca) érdekes módon a szorongással és a neheztelő haraggal kapcsolódnak össze (Strauman és Higgins 1988), ezek pedig ugyanazok az érzelmi állapotok, amelyeket már más kutatási programok is összefüggésbe hoztak a konzervativizmussal (Altemeyer 1998; Carlson és Levy 1970; Sales 1972; 1973; Tomkins 1963; 1965). Mindazonáltal még további kutatásokra van szükség azon következtetések levonásához, hogy *a)* a politikai konzervatívok pesszimistábbak és lenézőbbek másoknál, valamint hogy *b)* negatív érzelmeik a szülői agresszióval kapcsolatos tapasztalataikból származnak.

A veszteségtől való félelem és a veszteség megelőzése A tekintélyelvűség (Adorno és munkatársai 1950; Altemeyer 1998) és a bizonytalansággal szembeni félelem (Wilson 1973d) elméleteinek szerves része az a gondolat, hogy a konzervatívok másoknál érzékenyebbek a veszteségekre – s ez a megállapítás összhangban áll a szabályozási fókusz elméletével is (Crowe és Higgins 1997; Liberman és munkatársai 1999). Amennyiben a konzervatívok különösen érzékenyek a veszteségek lehetőségére – minthogy talán részben éppen ez vezeti őket a status quo megőrzésére –, azt vár-

hatjuk, hogy általában erősebben motiválják őket a negatív formában prezentált végeredmények (vagyis a potenciális veszteségek), mint azok, melyek pozitív köntösben jelennek meg (vagyis a potenciális nyereségek). Mindez összhangban áll Tomkins (1963; 1965; 1987; 1995) ideo-affektív polaritási elméletével, amelyben a pesszimizmus a jobboldali, az optimizmus pedig a baloldali személyiségekre jellemző.

Legalább egy tanulmány azt mutatta ki, hogy a tekintélyelvű személyek erősebben reagálnak a fenyegetően vagy negatívan megfogalmazott meggyőző üzenetekre, mint a pozitívan megfogalmazottakra (Lavine és munkatársai 1999). A fenti kutatók az 1996-os elnökválasztás előtt öt nappal olyan meggyőző üzeneteket adtak a tekintélyelvűség magas, illetve alacsony fokával jellemezhető személyeknek (akiket Altemeyer 1998 RWA-skálájának rövidített változata segítségével választottak ki), amelyek vagy a szavazással járó potenciális jutalmakat (pl. „a választás lehetőség arra, hogy fontos értékeket fejezzünk ki és azokkal összhangban cselekedjünk”), vagy a távolmaradással járó potenciális költségeket hangsúlyozták (pl. „ha nem szavazunk, akkor mások döntenek helyettünk és megfosztanak attól a jogunktól, hogy kifejezzük azokat az értékeket, melyekben hiszünk”). Lavine és munkatársai (1999) azt találták, hogy az erősen tekintélyelvű személyeket szignifikánsan erősebben motiválták a fenyegető üzenetek, mint a jutalmat hangsúlyozó üzenetek, míg a tekintélyelvűség dimenziójában alacsonyan elhelyezkedőket némileg erősebben befolyásolta a jutalomra, mint a fenyegetésre épülő üzenet. Ezek a meggyőző hatások továbbá hatottak a viselkedéses szándékokra és a tényleges választói magatartásra is.

A szabályozási fókusz elméletével kapcsolatos kutatások arra utalnak, hogy ha az eseményeket a potenciális nyereségek helyett a potenciális veszteségek terminusaiban fogalmazzuk meg, annak hatására az emberek innovatív helyett konzervatív kognitív irányultságot vesznek fel (Crowe és Higgins 1997; Liberman és munkatársai 1999). Crowe és Higgins (1997) például a megfogalmazások manipulálásával (a nyereségek helyett a veszteségek hangsúlyozásával) megelőzési fókuszot váltottak ki, ami eredményeik szerint viszonylag alacsony kognitív komplexitással, erős gondolkodási merevséggel, a döntési alternatívák körének leszűkítésével, konzervatív és ismétlő válaszadási stílussal, valamint az

összetett feladatok megoldására és a kudarc utáni újrakezdésre való képtelenséggel járt együtt. Liberman és munkatársai (1999) pedig azt találták, hogy azok az egyének, akik akár személyiségük-ből, akár a kísérletben alkalmazott megfogalmazási manipulációkból fakadóan megelőzési fókuszot vettek fel, kevesebb ösztönzést éreztek, hogy másik, új feladatra vállalkozzanak, illetve nagyobb valószínűséggel tértek vissza a korábban félbehagyott feladathoz. A megelőzési fókuszot alkalmazó egyéneknél továbbá (az elősegítési fókuszot alkalmazókkal ellentétben) tapasztalható volt a „birtoklási hatás”, vagyis hogy bizonyos, korábban megszerzett tárgyakat vonakodtak elcserélni azonos vagy nagyobb értékű tárgyakért. A kutatások általában véve azt demonstrálják, hogy a potenciális fenyegetésekre és veszteségekre összpontosító megelőzési orientáció valóban serkenti a kognitív konzervativizmust, ám hogy ez mennyire érvényes a politikailag konzervatív attitűdtartalmakra, az még kérdéses marad. Ezt a hiányt a további kutatásoknak kell pótolniuk.

Halálfélelem A bizonytalanságkerülés (Wilson 1973d) és különösen a terrorkezelés (Greenberg és munkatársai 1990; 1992) elméleteinek egyenes következménye, hogy ha az egyén halandó mivolta perceptuálisan hozzáférhetővé válik, az általában ideológiai védekezést és talán konkrétan ideológiai konzervativizmust vált ki. Az olyan látványos terrortámadások, mint amilyen a 2001. szeptember 11-i volt, egyszerre növelhetik a halál gondolatának kognitív hozzáférhetőségét és a politikai konzervativizmus vonzerejét. Ezzel a feltételezéssel összhangban Wilson (1973c) 0,54-es korrelációt kapott egy „halálfélelem”-skála és a C-skála pontszámai között (lásd 9. táblázatot). A halandóság hozzáférhetőségének a társadalmi és politikai attitűdökre gyakorolt hatását vizsgáló legalaposabb és legjobban megtervezett kutatást Greenberg, Pyszczynski, Solomon és munkatársaik végezték. A kísérletben részt vevőket először arra készítették, hogy képzeljék el, milyen lesz a halál kognitív és érzelmi élménye (pl. Rosenblatt és munkatársai 1989), majd kimutatták, hogy a halandóság tudatba kerülésének hatására az emberek erősebben védelmükbe veszik a kultúrájukban nagyra becsült értékeket és szokásokat (Greenberg és munkatársai 1990; Greenberg és munkatársai 1995) és nagyobb mértékben elhatárolódnak a külső csoportok tagjaitól,

akiket esetleg le is értékelnek (Harmon-Jones és munkatársai 1996; McGregor és munkatársai 2001). A halálfélelmet ezenkívül összekapcsolták a rendszerigazoló sztereotípiákkal, valamint a sztereotípiákkal összhangban álló nőkre és kisebbségekre irányuló fokozott rokonszenvvel (Schimel és munkatársai 1999).

Az eredmények szerint a halandóság hozzáférhetősége erősebb büntetőhajlamot, sőt agressziót vált ki azokkal szemben, akik megsértik a kulturális értékeket. Egy politikai konzervativizmus szempontjából jelentős és különösen emlékezetes vizsgálatban Rosenblatt és munkatársai (1989) azt találták, hogy az elsőfokú ítélőszékek bírái szignifikánsan magasabb óvadékot róttak ki prostituáltakra a halandóság hozzáférhetőségének manipulációját követően ($M = 455$ dollár), mint a kontrollfeltételben ($M = 50$ dollár). Bár ennél még sokkal több kutatásra és a politikai változók szélesebb körének vizsgálatára van szükség, elképzelhető, hogy a politikai konzervatívok erős vonzalma a „hagyomány”, „a törvény és rend”, valamint a szülői és a jogi büntetés szigorú formái (köztük a halálbüntetés) iránt részben a félelem és a fenyegetettség érzéseivel függnek össze, ideértve a halandóság krónikus (vagy helyzeti) hozzáférhetőségéből származó szorongást vagy terrort is. Bár a halandóság hozzáférhetősége és a konzervativizmus közötti összefüggésre nézve mindössze 8 viszonylag egyértelmű példát találtunk (lásd a 9. táblázatot), és ezek közül is 7 bűnözőkkel szembeni reakciókat mért, a súlyozott átlagos hatás erősség igen magas volt ($r = 0,50$, $p < 0,0001$).

A halandóság hozzáférhetősége és a konzervatív illetve jobboldali álláspontokkal együtt járó attitűdök és viselkedésmódok elfogadása között nemcsak főhatás érvényesül (pl. Adorno és munkatársai 1950; Altemeyer 1998; Peterson és munkatársai 1993), hanem a terrorkezelés irodalmában arra is találhatunk némi bizonyítékot, hogy a politikai ideológia és a halandóság hozzáférhető jellege interakcióba lép egymással. Greenberg és munkatársai (1990, 2. vizsgálat) vizsgálatukban például azt találták, hogy a halandóság hozzáférhetőségének hatására a magas tekintélyelvűséggel jellemezhető személyek leértékelték azt, aki nem hasonlított hozzájuk, ez a hatás azonban nem jelentkezett a tekintélyelvűség dimenzió alján elhelyezkedők körében. Greenberg és munkatársainak egy másik vizsgálatában (1992, 1. vizsgálat) a halandóság megszokott manipulációja megnövelte a politikai intoleranciát a

konzervatívok között, ám a toleranciát serkentette a liberálisok között, feltehetően azért, mert a tolerancia fontos eleme az utóbbi csoport világnézetének, de nem fontos eleme az elsőének. Az episztemikus motiváció és a szabályozási fókusz elméleteihez hasonlóan itt is amellett érvelünk, hogy a terrorkezeléssel kapcsolatos szükségletek elég széles skálán helyezkednek el ahhoz, hogy számos különböző attitűdtartalom kielégítse őket. (lásd még Dechesne és munkatársai 2000). Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a politikailag konzervatív attitűdök tartalmi mégis jobban megfelelnek ennek az általános motívumnak, mint a liberális vagy közeputas attitűdök.

A társadalmi rendszer stabilitását érő fenyegetés Bár a tekintélyelvűséggel kapcsolatos legtöbb mai kutatás a társadalmi és politikai attitűdök egyéni különbségeit vizsgálja, az eredeti elméletnek része az a gondolat is, hogy az énfogalommal szembeni fenyegetések mellett a rendszerszintű fenyegetések is fokozzák a tekintélyelvűséget (Adorno és munkatársai 1950; Fromm 1941; Reich 1946/1970; Sanford 1966). Reich (1946/1970, 13) megfigyelte például, hogy ahogy a német gazdaság 1929 és 1932 között meredeken hanyatlott, a náci párt szavazótábor 80 000-ről 17 millióra nőtt. A történelem azt mutatja, hogy a válság hatására az emberek nem mindig a politikai jobboldal irányába mozdulnak; az Egyesült Államokban ugyanez a gazdasági válság a Franklin D. Roosevelttel nevezett fémjelzett jelentős baloldali mozgalomhoz vezetett. Mindazonáltal fennáll annak lehetősége, hogy a társadalmi rendszer stabilitásával szembeni fenyegetés, mint például amilyet 2001. szeptember 11. nyomában tapasztalhattunk meg, erősíti a jobboldali konzervativizmust, legalábbis bizonyos körülmények között. Ezt állítja a bizonytalanságkerülés elmélete (Wilson 1973d) és a rendszerigazolás elmélete, amely szerint *a)* létezik a meglévő társadalmi rendszer instabilitással, fenyegetéssel és támadással szembeni védelmére irányuló ideológiai motiváció, és *b)* ez a motiváció erősebb a jobboldali, mint a baloldali ideológia hívei között (Jost és munkatársai 2001).

Mára már jelentős levéltári kutatási anyag gyűlt össze amellett, hogy társadalmi válságok idején az emberek nagyobb valószínűséggel fordulnak a tekintélyelvű vezetők és intézmények felé biztonság, stabilitás és struktúra reményében (Doty, Peterson és

Winter 1991; McCann 1997; Peterson és munkatársai 1993; Rickert 1998; Sales 1972 1973). Sales (1972) például azt találta, hogy a komoly gazdasági fenyegetettséggel járó időszakokban (például az 1930–1939 közötti gazdasági visszaesés éveiben) az emberek nagyobb valószínűséggel léptek be tekintélyelvű egyházakba (például a déli baptisták és a hetedik nap adventistái közé), és kisebb valószínűséggel csatlakoztak nem tekintélyelvűekhez (mint amilyenek például az északi baptisták és az episzkopaliánusok), a viszonylagos prosperitás éveikhez viszonyítva (1920–1930 között). Hasonlóképpen azokban az években, amikor Seattle városában magasba szökött a munkanélküliségi ráta (1961 1964 1967 1969 és 1970), a szokásosnál többen léptek be egy tekintélyelvű egyházba (a római katolikusok közé), és a szokásosnál kevesebben egy nem tekintélyelvű egyházba (az egyesült presbiteránusokhoz). A gazdasági szempontból „dúskáló években” (1962 1965 1966) ezzel szemben a szokásosnál kevesebben választották a római katolikusokat és a szokásosnál többen az egyesült presbiteránusokat.

Sales (1973) egymástól független adatokat sorakoztatott fel annak az általános hipotézisnek a támogatására, mely szerint a rossz gazdasági körülmények olyan társadalmi és kulturális trendekkel járnak együtt, amelyek a hatalom, a keménység, a cinizmus, a babona, az alárendelődés és az agresszió tekintélyelvűséggel kapcsolatos témáit emelik ki. Bizonyítékot talált például arra, hogy az 1930-as években az irodalom és a populáris kultúra szignifikánsan konzervatívabb és tekintélyelvűbb témákkal foglalkozott, mint az 1920-as években. Azt találta továbbá, hogy Pittsburgh és New York városok költségvetésében a tűzoltóság ellátmányához viszonyítva több pénzt juttattak a rendőrségnek az 1930-as években, mint az 1920-as években, annak ellenére, hogy a bűnözés csökkent ebben az időszakban. Doty és munkatársai (1991) ugyanakkor nem tudták megismételni ezt az eredményt, amikor költségvetési prioritásokat hasonlítottak össze az Egyesült Államok egy fenyegetésekkel teli (1978–1982) és egy csendesebb (1983–1987) időszaka között. Amikor viszont erősen liberális és erősen konzervatív képviselőházi tagok újraválasztási eredményeit vizsgálták meg, azt találták, hogy a fenyegetésekkel teli időszak után bekövetkező nyugodtabb periódusban a konzervatívok 2,4 százalékpontot vesztek a szavazataikból, a liberálisok

pedig 7,8 százalékpontot nyertek. Mindez szintén alátámasztja a fenyegetettség és a konzervativizmus összefüggésére vonatkozó hipotézist (lásd a 10. táblázatot).

McCann (1997) történészprofesszorokat kért meg, hogy 1788 és 1992 között minden olyan évet, amikor Amerikában elnökválasztás volt, értékeljenek abból a szempontból, hogy a társadalmi, gazdasági és politikai körülmények mennyire „fenyegették Amerika rendjét”. Az eredmények szerint azokban az időkben, amikor a rendszer fenyegetett helyzetben volt, a hatalmi motiváció és erő szempontjából magasabbra értékelt elnökjelöltek nagyobb arányban győztek, mint a békésebb időszakokban. Hipotézisünkre 9 próbát találtunk, amelyeket mind az Egyesült Államokban végeztek el, de különböző történelmi időszakokból származó adatokon. Az eredmények viszonylag erős bizonyítékát adják annak az elgondolásnak, hogy a társadalmi rendszer stabilitásával szembeni fenyegetés elősegíti a politikailag konzervatív választásokat, döntéseket és ítéleteket (súlyozott átlagos $r = 0,47$, $p < 0,0001$). Amint Huntington (1957) írta: „Ha fenyegetés éri a társadalom alapjait, a konzervatív ideológia figyelmezteti az embereket, hogy bizonyos intézményekre szükség van, a meglévők pedig kíváncsiságok.”

Összefoglalás

Áttekintésünk szerint az eredmények következetesen és viszonylag erősen támogatják azt a hipotézist, mely szerint bizonyos konkrét társas kognitív motívumok szignifikánsan kapcsolódnak össze a politikai konzervativizmussal. Szinte mindegyik konkrét hipotézisünk megerősítést nyert. A hatáserősségek nagyságának osztályozásával kapcsolatos szakmai és statisztikai közmegegyezésre alapítva azt mondhatjuk, hogy közepes nagyságú együttathatókat kaptunk a bizonytalanságkerülés, az integratív komplexitás, a rend, a struktúra és a lezárás iránti szükségletek, valamint a félelem és a fenyegetés vonatkozásában (a súlyozott átlagos r -ek abszolút értékei 0,18 és 0,27 között variáltak). A legerősebb hatásokat a dogmatizmusnál, a kétértelműséggel szembeni intoleranciánál, a tapasztalatok iránti nyitottságnál, a halandóság hozzáférhetőségének megugrásánál, valamint a rendszer instabilitá-

sánál figyeltük meg (a súlyozott átlagos r együttthatók abszolút értéke 0,32 és 0,50 között variált). Mindezek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy bizonyos egymással összefüggő episztemikus, egzisztenciális és ideológiai motívumok sikeresen bejósolják a politikailag konzervatív attitűdöket. Amint az 1. ábra mutatja, az emberek fenyegető környezeti ingerekre (például a félelemre és a bizonytalanságra) adott válaszaik szignifikáns szerepet játszanak az olyan politikai nézetek kialakulásában és megnyilvánulásában, amelyek a változással szembeni ellenállással, az egyenlőtlenséggel és a konzervatív ideológia más központi elemeivel kapcsolatosak.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Amellett érveltünk, hogy a politikai konzervativizmus ideológiája a félelem és a bizonytalanság kezelésével kapcsolatos számos konkrét motívummal fonódik össze. A motivált társas megismerés elméletén alapuló elemzésünk segítségével integrálhatónak tűnnek olyan, látszólag egymással össze nem függő hipotézisek, amelyek a szociálpszichológiából és a személyiségbeli egyéni különbségek irodalmából származnak. Az elmélet révén ezek a hipotézisek tovább is gondolhatók, ami segíthet megérteni a helyzeti tényezők szerepét a konzervativizmus bonyolult jelenségében. Számos, különböző viselkedésmódokkal kapcsolatos és különböző kontextusokban végzett kutatás eredményeit áttekintve a közepestől az erősig terjedő kapcsolatokat találtunk a politikai konzervativizmus megnyilvánulása és több, egymással összefüggő episztemikus, egzisztenciális és ideológiai motívum között. A tanulmány befejezéseként vetünk egy pillantást a további empirikus kutatások javasolt témáira, valamint összefoglaljuk, mit is tudtunk meg a politikai konzervativizmusról a motivált társas megismerés megközelítésének alkalmazásával.

JAVASLATOK A TOVÁBBI KUTATÁSRA

Ha a politikai konzervativizmust a motivált társas megismerés egy konkrét megnyilvánulásának tekintjük, ennek egyik legígére-

tesebb és legkülönlegesebb implikációja az, hogy ezáltal elméletileg és gyakorlatilag is kellő figyelmet szentelhetünk a helyzeti tényezőknek. Ez azért van így, mert a társas megismerés magyarázatai gyakran kiemelik bizonyos attitűdök, vélekedések és célok időleges hozzáférhetőségét és egy-egy adott helyzetre való alkalmazhatóságuk észlelését (pl. Bargh és Gollwitzer 1994; Higgins 1996; Kruglanski 1989). A jelen tanulmányban áttekintettük a helyzeti fenyegetések politikai konzervativizmusra gyakorolt hatásával kapcsolatos meglévő eredményeket, ám még sokkal több érdekes kérdés vár megválaszolásra. Reményeink szerint annak hatására, hogy felhívtuk a figyelmet a politikai konzervativizmus kognitív-motivációs alapjaira, az eljövendő kutatások végre megvizsgálják azon helyzetek és feltételek szélesebb skáláját, amelyek lendületet adnak a konzervatív attitűdöknek, gondolatoknak, viselkedésmódoknak, sőt társadalmi mozgalmaknak.

Bár a fenyegetésnek a konzervatív ideológiára gyakorolt hatásával kapcsolatos bizonyítékok igen tanulságosak, a konzervativizmus pszichológiája még mindig nem tanulmányozta kellő mértékben a konzervatív attitűdök és válaszok más helyzeti meghatározóit. Mivel a konzervativizmus gyakran olyan társadalmi mozgalom formájában jelentkezik, amelyben bizonyos történelmi időszakokban nagy embercsoportok vesznek részt (Diamond 1995; Habermas 1989; Kolko 1963; Lyons és Berlet 1996), úgy gondolhatunk rá, mint olyan társas normára, amely bizonyos társadalmi és politikai körülmények között bukkan föl. Áttekintésünk azt jelzi, hogy az eddigiekben túlságosan sok pszichológiai magyarázat kezelte a jelenséget diszpozicionális eredetűként és nem egy helyzetre adott reakcióként, bár igaz, hogy a diszpozíciók kialakulását számos hipotézis bizonyos gyerekkori és családi helyzetek hatására kialakult reakcióknak tulajdonítja (pl. Adorno és munkatársai 1950; Altemeyer 1981; 1988; Sears 1983; Sulloway 1996; Tomkins 1995). Reméljük, a jövőbeni kutatások legalább olyan sikeresen dokumentálják majd a jobboldali attitűdök időleges hozzáférhetőségét, mint amilyen jól az egyéni különbségek vizsgálatai dokumentálták az ilyen irányultságok tartós hozzáférhetőségét és ennek velejáróit.

Ezekkel a célokkal összhangban megjegyezzük, hogy nagy szükség volna a korrelációs vizsgálati módszerek meghaladására is, amelyek korlátozták a tekintélyelvűség, a dogmatizmus és a po-

litikai ideológia kialakulásával kapcsolatos korai személyiségpszichológiai vizsgálatok validitását és hozzájárultak azok viszonylagos bizonytalanságához (Stone és munkatársai 1993). A konzervatív hajlandóság manipulációjával kapcsolatos mindmáig legerősebb kísérleti bizonyítékok talán a terrorkezelés elméletének képviselői által végzett, a halandóság hozzáférhetőségének hatásait vizsgáló tanulmányokból származnak. A halállal kapcsolatos gondolatok előfeszítése az eredmények szerint növelte az intoleranciát, a tekintélyi figurák iránti tiszteletet és a rendszerigazolást (Florian és munkatársai 2001; Greenberg és munkatársai 1990; 1995; McGregor és munkatársai 2001; Rosenblatt és munkatársai 1989; Schimel és munkatársai 1999; van den Bos és Miedema 2000). Más levéltári és kísérleti eredmények pedig azt mutatják, hogy a társadalmi és gazdasági fenyegetések erősebb tekintélyelvű és jobboldali reakciókat váltanak ki (pl. Doty és munkatársai 1991; Jost 1996; McCann 1997; Reich 1946/1970; Sales 1972; 1973; Sales és Friend 1973). A kognitív zárás iránti szükséglet, a megelőzési és a szabályozási fókusz, valamint a rendszerigazolás vizsgálataiban kifejlesztett kísérleti paradigmák ugyancsak jól használható módszereknek ígérkeznek a konzervativizmus helyzeti variációjának kutatásában. A kutatók következő nemzedékének törekedniük kellene arra is, hogy amikor csak lehet, több olyan mérőeszközt alkalmazzanak, amelyek az episztemikus, egzisztenciális és ideológiai motívumokat mérik.

Az itt áttekintett motívumok elméletileg is összefüggnek legalább a konzervatív gondolat két fő elemének egyikével, a változással szembeni ellenállással vagy az egyenlőtlenség támogatásával. Véleményünk szerint a bizonyosság és az ideológiai stabilitás keresése összefügg a társadalmi és politikai változás elutasításának céljával (Wilson 1973a). A félelemmel és a fenyegetéssel kapcsolatos motívumok ehhez képest inkább az egyenlőtlenség támogatásával állnak kapcsolatban, amennyiben az igazolni képes a biztonságra és a dominanciára törekvést a társadalmi hierarchiákban (Sidanius és Pratto 1999). Ezek olyan elméleti állítások, amelyek közvetlen empirikus vizsgálatot igényelnek, különösen ami az okság irányát illeti. Vajon a pszichológiai motívumok okozák a változással szembeni ellenállással és az egyenlőtlenség támogatásával kapcsolatos ideológiák elfogadását, vagy ezek az ideológiai elkötelezettségek bírnak tartós pszichológiai implikációkkal,

vagy esetleg kölcsönhatás áll fenn a két dolog között? Áttekintésünk konzisztens korrelációs bizonyítékokat mutatott ki a pszichológiai és a politikai tényezők között, az általunk alkalmazott integrált elméleti keret pedig ésszerű értelmezést kínál ezekre az adatokra, ám a jövőben közvetlenül az okságot vizsgáló kutatásokra van szükség elméletünk részletes igazolásához.

Végül azt is fontosnak tartjuk, hogy a jövőbeni kutatás a politikai ideológiák széles skálájával és reprezentatív mintákkal dolgozzon azért, hogy ne csak az egyetemisták eszmevilágát térképezze fel (Sears 1986; Whitley és Lee 2000). Egyrészt a politikai ideológia feltehetőleg nagyobb konzisztenciával és jelentőséggel bír a diplomás válaszadók körében; másrészt a politikai konzervativizmusnak (és ellenlábasainak) ideológiai összetevői mások lehetnek az általában vett liberális egyetemi környezetben, mint más kontextusokban. Az ilyen környezet viszont a jövőben hasznos lehet a politikai liberalizmussal összefüggő társas és kognitív motívumok vizsgálatában, amit szintén lényegesnek tartunk. Bár külön erőfeszítést fordítottunk arra, hogy áttekintésünkben nem diákminták is szerepeljenek, az általunk összefoglalt vizsgálatok kétharmadát egyetemi hallgatókon végezték. A nem reprezentatív minták alkalmazása sok éven át gátolta a tekintélyelvű személyiség kutatását (pl. Hyman és Sheatsley 1954), míg Altemeyer (1981; 1988; 1996; 1998) újra nem élesztette a területet. Nagyon fontos, hogy a politikai konzervativizmus mai kutatói ne kövessék el ugyanezt a hibát.

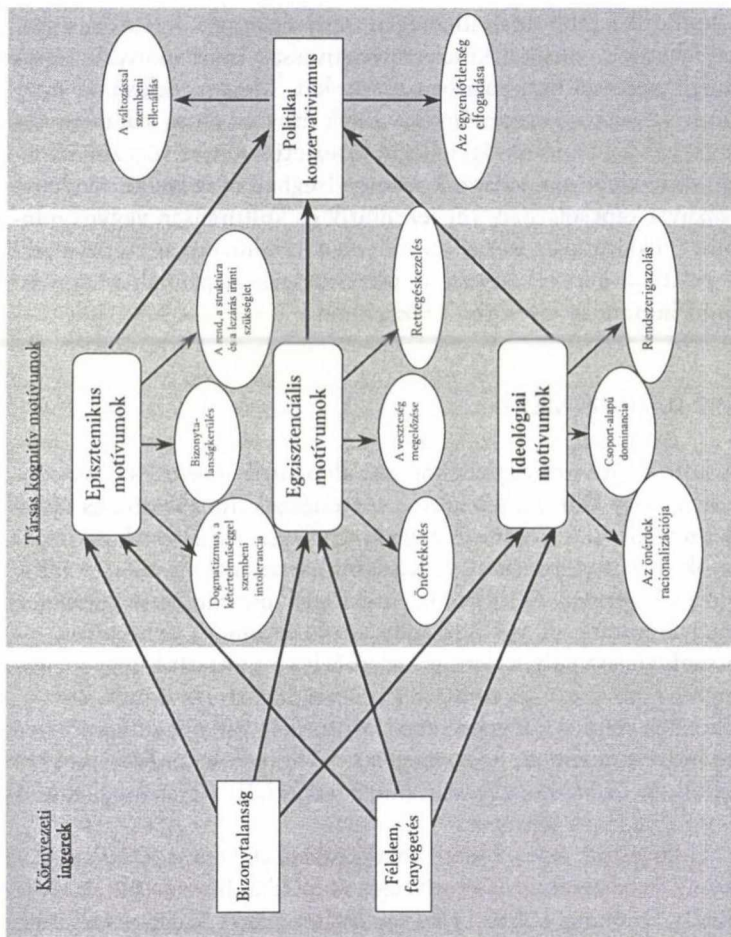
Reméljük, folytatódik az a trend, hogy az ideologikus nézeteiket és a jobboldali tendenciákat egyre szélesebb nemzetközi kontextusban vizsgálják (pl. Fay és Frese 2000; Fibert és Ressler 1998; Golec 2001; Hamilton és munkatársai 1995; Jost és munkatársai 2001; Kemmelmeier 1997; Mercer és Cairns 1981; Sidanius 1984; 1985; Sidanius és munkatársai 1979). Az itt áttekintett kutatásokat tizenkét különböző országban végezték: az Egyesült Államokon kívül Kanadában, Angliában, Skóciában, Svédországban, Olaszországban, Németországban, Lengyelországban, Izraelben, Ausztráliában, Új-Zélandon és Dél-Afrikában. Következtetéseink tehát meglehetősen magas kulturális általánosíthatósággal bírnak. A jövőbeni kutatás mindazonáltal – különösen, ha szocialista vagy kommunista múlttal rendelkező társadalmakban végzik őket, ahol a status quohoz való ragaszkodás

ellenkezik a jobboldali ideológiai irányultsággal – jelentősen gyarapíthatja a politikai konzervativizmussal, mint motivált társas megismeréssel kapcsolatos tudásunkat. Meggyőződésünk, hogy fontos és úttörő eredmények várnak minden olyan kutatóra, aki képes és hajlandó oksági jellegű, kísérleti kutatást végezni a konzervatív ideológiai válaszok személyiségbeli és helyzeti meghatározóival kapcsolatban, reprezentatív és kulturálisan vegyes mintákat alkalmazva. Reméljük, a jelen tanulmány serkenti majd a politikai konzervativizmus pszichológiai alapjainak megújult, módszertanilag kifinomult vizsgálatát.

MIT TUDTUNK MEG?

A konzervativizmus pszichológiai alapjainak megértése századokon át nagy kihívást jelentett a történészek, filozófusok és társadalomtudósok számára. A mai napig világszerte empirikus vizsgálatok százait végezték el, és legalább háromfajta elmélettel álltak elő a konzervatív és jobboldali ideológiák pszichológiai alapjainak magyarázatára. A mi hozzájárulásunk e munka áttekintése és összefoglalása volt, valamint integrálása a motivált társas megismerés ambiciózus és befogadó keretei között (lásd az 1. ábrát). Eközben számos következtetést vontunk le, amelyeket explicitté kellett tenni ahhoz, hogy megértsük, milyen különféle okokból lehet a politikai konzervativizmust a motivált társas megismerés egy formájának tekinteni.

Elemzésünk egyik fontos következtetése, hogy a politikai attitűdök és nézetek erős motivációs alapokkal bírnak (pl. Duckitt 2001; Dunning 1999; Fiske és Taylor 1991; Kruglanski 1996; Kunda 1990). A konzervatív ideológiákat szinte minden más nézetrendszerhez hasonlóan azért fogadják el az emberek, mert különböző pszichológiai szükségleteket elégítenek ki. Hogy az ideológikus nézetrendszereknek erős motivációs bázisuk van, az nem azt jelenti, hogy megalapozatlanok, ésszerűtlenek és a valóságtól elrugaszkodottak volnának. Bár az ideológiai nézetek okai (részben) motivációsak, az indokokat (vagy racionalizációkat), amelyekkel az emberek mások és önmaguk számára értelmezik őket, információk kritériumok alapján kell elbírálni (Kruglanski 1989; 1999).

1. ábra Társas kognitív motívumok

Az utóbbi 50 évben a konzervativizmus számos különböző elméleti magyarázata hangsúlyozta a motivációs alapokat, ám eltérő szükségleteket tartottak kritikus jelentőségűnek. A mi áttekintésünk az első, amely összeegyezteti ezeket a különböző magyarázatokat. A konzervativizmussal szignifikánsan együtt járó változók, mint most már tudjuk, a félelem és az agresszió (Adorno és munkatársai 1950; Altemeyer 1998; Lavine és munkatársai 1999); a

dogmatizmus és a kétértelműséggel szembeni intolerancia (Fibert és Ressler 1998; Frenkel-Brunswik 1949; Rokeach 1960; Sidanius 1978); a bizonytalanságkerülés (McGregor és munkatársai 2001; Sorrentino és Roney 1986; Wilson 1973d); a kognitív zárás szükséglete (Golec 2001; Jost és munkatársai 1999; Kimmelmeier 1997; Kruglanski és Webster 1996); a struktúra iránti személyes szükséglet (Altemeyer 1998; Schaller és munkatársai 1995; Smith és Gordon 1998); a terrorkezelés (Dechesne és munkatársai 2000; Greenberg és munkatársai 1990; 1992; Wilson 1973c); a csoport alapú dominancia (Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1999); valamint a rendszerigazolás (Jost és Banaji 1994; Jost és munkatársai 2001; Jost és Thompson 2000). Nézőpontunk szerint ezek a pszichológiai tényezők akár külön-külön, akár együttesen hozzájárulhatnak a konzervatív ideológiai tartalmak elfogadásához.

Az emberi nézetrendszerek szociálisan konstruált jellege (Jost és Kruglanski 2002) valószínűtlenné teszi, hogy a teljes konzervatív ideológiát valaha is sikerül egyetlen motivációs együttes segítségével megmagyarázni. Az ideológiák, más társas reprezentációkhoz hasonlóan, egy magból és egy perifériából állnak (Abric 2001), és mindegyiket más motivációs tényezők mozgathatják. Az általános pszichológiai elemzéstől legfeljebb annyit várhatunk, hogy (részben) megmagyarázza a politikai konzervativizmus magját, mivel a perifériás részek definíció szerint változatosak és helyi kontextusok által meghatározottak.

A politikai konzervativizmust olyan ideologikus nézetrendszernek tekintjük, amely szignifikánsan (de nem tökéletesen) kapcsolódik a bizonytalanság és a félelem pszichológiai kezelésével kapcsolatos motivációs tényezőkhez. Konkrétan, a bizonytalanság kerülése (és a bizonyosságra törekvés) összefonódhat különösképpen a konzervatív gondolkodás egyik dimenziójával, a változással szembeni ellenállással (Wilson 1973a). A félelemmel és a fenyegetéssel kapcsolatos tényezők hasonlóképpen összefügghetnek a konzervativizmus másik központi dimenziójával, az egyenlőtlenség támogatásával (Sidanius és Pratto 1999). Bár a változással szembeni ellenállás és az egyenlőtlenség támogatása fogalmilag megkülönböztethetők egymástól, amellet érveltünk, hogy pszichológiailag összekapcsolódnak, részben azért, mert a bizonytalansággal és a fenyegetéssel kapcsolatos motívumok is

összefüggnek (Dechesne és munkatársai 2000; McGregor és munkatársai 2001; van den Bos és Miedema 2000).

Az eddigieket összefoglalva tehát áttekintésünk a politikai konzervativizmus pszichológiai alapjaival kapcsolatos több évtizednyi kutatás integrálására tesz kísérletet. A konzervativizmusról szóló ismereteink legnagyobb része kiválóan illeszkedik a motivált társas megismerés elméleteihez. Az e tanulmányban kifejtett elméleti keret implikációkat hordoz történelmileg vitatott kérdések megoldására nézve is, és véleményünk szerint ösztönözheti a konzervativizmus témájával kapcsolatos további munkát. Reméljük, hogy a jövőbeni kutatás figyelmet szentel a politikai konzervativizmusban szerepet játszó episztemikus, egzisztenciális és ideológiai motívumok potenciálisan megerősítő hatásainak, és hozzájárul majd a nézetrendszerekről szóló általános tudásunk növeléséhez. A jövő feladata lesz a „mikro-” és a „makrojelenségek” viszonyainak tisztázása is, vagyis egyfelől az egyének és a csoportok, másfelől pedig a társadalmi és gazdasági rendszerek, intézmények és szervezetek szükségletei között létrejövő, kölcsönös dinamika feltárása.

2. táblázat: A dogmatizmus és a kétértelműséggel szembeni intolerancia korrelációi a politikai konzervativizmussal

Pszichológiai változó	Politikai változó	Korreláció	Cohen-féle d hatásmutató	Forrás	A minta jellemzői
Dogmatizmus	F-skála (fasizmus)	0,82***	2,87	Pettigrew (1958)	A University of North Carolina 49 alsóéves női hallgatója, USA
		0,56*	1,35	Rokeach (1960)	A University College, London kommunista diákcsoportjának 13 tagja, Anglia*
	Politikai-gazdasági konzervativizmus	13 ^	0,26	Rokeach (1960)	A Michigan State University 202 alsóéves hallgatója, USA
		0,11	0,22	Rokeach (1960)	A NYU és a Brooklyn College 207 alsóéves hallgatója, USA
		0,20*	0,41	Rokeach (1960)	A Michigan State Univ. 153 alsóéves hallgatója, USA
		0,28***	0,58	Rokeach (1960)	186 A Michigan State Univ. 86 alsóéves hallgatója, USA
		0,48***	1,09	Kohn (1974)	A University of Reading 62 alsóéves hallgatója, Anglia
	Konzervativizmus – radikalizmus	0,20b***	0,41	Smithers (1978) és Lobley	A University of Bradford 295 alsóéves hallgatója, Anglia
	C-skála	0,58***	1,42	Webster t (1973) és Stewar	93 protestáns lelkész, Új-Zéland
	C-skála (rövid változat)	0,44***	0,98	Kirton (1978), 1. minta	286 felnőtt, Anglia
		47***	1,06	Kirton (1978), 2. minta	276 felnőtt, Anglia
Kategóriaszélesség	F-skála (fasizmus)	0,03	0,06	Pettigrew (1958)	A University of North Carolina 49 alsóéves női hallgatója, USA
Rugalmatlanság	C-skála (rövid változat)	0,59***	1,46	Kirton (1978), 1. minta	286 felnőtt, Anglia
		0,54***	1,28	Kirton (1978), 2. minta	276 felnőtt, Anglia
A kétértelműséggel	C-skála (rövid változat)	1,46		Kirton (1978),	286 felnőtt, Anglia

602	szembeni intolerancia	0,59***		1. minta	
		0,59***	1,46	Kirton (1978), 2. minta	276 felnőtt, Anglia
	Tekintélyelvűség – lázadás	0,67***	1,81	Kohn (1974)	A University of Reading 62 alsóéves hallgatója, Anglia
	Általános konzervativizmus	0,27**	0,56	Sidanius (1978)	192 stockholmi középiskolás, Svédország
	Politikai-gazdasági konzervativizmus	0,06	0,12	Sidanius (1978)	192 stockholmi középiskolás, Svédország (ugyanaz a minta, mint fent)
	Jobboldali politikai irányultság	0,41c***	0,89	Fibert és Ressler (1998)	A Ben-Gurion Egyetem 159 másodéves hallgatója, Izrael
	Átlagos hatás	0,38d***	0,83		
	Teljes (egyedi) N = 2,173 ^e				
	Súlyozott átlagos hatás	0,34c***	0,73		
	Konfidenciaintervallum (95%) ^f	0,21/0,47			

[^] $p < 0,10$ * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

^a Rokeach (1960, 88. és 121. o.) 0,54-től 0,77-ig terjedő korrelációkról számolt be a dogmatizmus és az F-skála között több nagy angliai, New York-i és ohioi mintán. Beszámolója alapján azonban nem tudtuk a mintákat a hozzájuk tartozó korrelációs értékekkel azonosítani.

^b A Pearson-féle r együtthatót az eredetileg közölt F-értékből számítottuk ki ($F_{(1,292)} = 12,50, p < 0,001$).

^c A Pearson-féle r együtthatót az eredetileg közölt F-értékből számítottuk ki ($F_{(1,158)} = 31,52, p < 0,001$).

^d Az ebben és a többi táblázatban található átlagos korrelációk mind Fisher-féle z-átalakításokon alapulnak, a Rosenthal (1991) által javasolt eljárás szerint.

^e Amikor ebben és a többi táblázatban több, ugyanazon mintán végrehajtott próbáról számolunk be, a mintát csak egyszer számítjuk be a teljes (egyedi) N-be, az átlagos (súlyozott és súlyozatlan) hatáserősségbe, és az összesített szignifikanciaszintbe. Az egyazon mintából kapott több hatáserősség-mutatókat az összesített hatáserősség kiszámítása előtt átlagoltuk, így minden minta csak egyszeresen számított.

^f A súlyozott átlagos r -ek konfidenciaintervallumát ebben és a többi táblázatban a 95%-os megbízhatóságnak megfelelő t-értékre alapoztuk (a minták számának megfelelően), megszoroztuk a Fisher-transzformált r -ek szórásával (majd visszatranszformáltuk őket), és végül elosztottuk a minták számának négyzetgyökével (Snedecor és Cochran, 1989).

3. táblázat: Az integratív komplexitás és a politikai konzervativizmus közötti korrelációk

Pszichológiai változó	Politikai változó	Korreláció	Cohen-féle d hatásmutató	Forrás	A minta jellemzői
Integratív komplexitás	Konzervatív szavazat	-0,44a**	-0,98	Tetlock (1983)	45 szenátor beszédei, USA
	Konzervatív politikai párt és orientáció	-0,30**	-0,63	Tetlock (1984)	Interjúk 87 alsóházi taggal, Anglia
	Konzervatív szavazás és orientáció	-0,61b***	-1,54	Tetlock és munkatársai (1984), 1. minta	35 szenátor beszédei, 82. kongresszus, USA
		-0,38c*	-0,82		35 szenátor beszédei, 83. kongresszus, USA (ugyanaz a minta)
		-0,45d**	-1,01	Tetlock és munkatársai (1984), 2. minta	45 szenátor beszédei, 94. kongresszus, USA
		-0,46e**	-1,04		45 szenátor beszédei, 96. kongresszus, USA (ugyanaz a minta)
		0,00f	0,00		45 szenátor beszédei, 97. kongresszus, USA (ugyanaz a minta)
	Konzervatív szavazás (polgárjogok)	-0,47**	-1,06	Tetlock és munkatársai (1985)	A Legfelsőbb Bíróság 23 tagjának véleményei, USA
	Konzervatív szavazás (gazdasági kérdések)	-0,48**	-1,09	Tetlock és munkatársai (1985)	Legfelsőbb Bíróság 23 tagjának véleményei, USA (ugyanaz a minta)
	Konzervatív szavazás és orientáció	0,19g	0,39	Gruenfeld (1995), 1. minta	A Legfelsőbb Bíróság 16 tagja, USA
		0,13h	0,26	Gruenfeld (1995), 2. minta	A Legfelsőbb Bíróság 32 állásfoglalása, USA
		0,00i	0,00	Gruenfeld (1995), 3. minta	A Legfelsőbb Bíróság 24 esete, USA
Kognitív rugalmasság Általános (1. mérés)	konzervativizmus	-0,19**	-0,39	Sidanius (1985)	134 középiskolás diák, Stockholm, Svédország
Kognitív rugalmasság (2. mérés)		-0,16 ^	-0,32	Sidanius (1985)	134 középiskolás diák, Stockholm, Svédország (ugyanaz a minta)

Kognitív rugalmasság (3. mérés)	-0,11	-0,22	Sidanius (1985)	134 középiskolás diák, Stockholm, Svédország (ugyanaz a minta)
Kognitív komplexitás (1. mérés)	-0,11	-0,22	Sidanius (1985)	134 középiskolás diák, Stockholm, Svédország (ugyanaz a minta)
Kognitív komplexitás (2. mérés)	-0,01	-0,02	Sidanius (1985)	134 középiskolás diák, Stockholm, Svédország (ugyanaz a minta)
Kognitív komplexitás C-skála (rangsorolás)	-0,23 ^j	-0,47	Hinze és munkatársai (1997)	A University of North Texas 84 alsós éves hallgatója, USA
Kognitív komplexitás (Funkcionálisan független konstruktumok)	0,00 ^k	0,00	Hinze és munkatársai (1997)	A University of North Texas 84 alsós éves hallgatója, USA (ugyanaz a minta)
Attribúciós komplexitás	-0,17 ^{**}	-0,35	Altemeyer (1998)	A University of Manitoba 354 alsós éves hallgatója, Kanada
Jobboldali tekintélyelvűség	-0,19 ^{***}	-0,39	Altemeyer (1998)	A University of Manitoba 354 alsós éves hallgatója, Kanada (ugyanaz a minta)
Szociális dominancia orientáció				Teljes (egyedi) N = 879
Átlagos hatáserősség	-0,20 ^{***}	-0,43		
Súlyozott átlagos hatáserősség	-0,20 ^{***}	-0,41		
Konfidenciaintervallum (95%)	-0,03/-0,36			

[^] $p < 0,10$ * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

^a Az eredeti beszámolóban szereplő β -statisztikából ($\beta = 0,35$, $t = 3,02$, $df = 39$) az r = négyzetgyök alatt $t^2/(t^2 + df)$ képlet szerint számítottuk ki a parciális korrelációs együtthatót.

^b A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő két F-statisztika átlagos (Fisher-transzformált) hatáserősségeiből számítottuk ki: az egyik a liberálisok és a konzervatívok közötti különbségre vonatkozott ($F_{(1,32)} = 23,37$, $p < 0,001$), a másik pedig a mérsékeltek és a konzervatívok közötti különbségre ($F_{(1,32)} = 15,24$, $p < 0,001$).

^c A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő két F-statisztika átlagos (Fisher-transzformált) hatáserősségeiből számítottuk ki: az egyik a liberálisok és a konzervatívok közötti különbségre vonatkozott ($F_{(1,32)} = 2,13$, $p < 0,25$), a másik pedig a mérsékeltek és a konzervatívok közötti különbségre ($F_{(1,32)} = 10,70$, $p < 0,01$).

^d A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő két F-statisztika átlagos (Fisher-transzformált) hatáserősségeiből számítottuk ki: az egyik a liberálisok és a konzervatívok közötti különbségre vonatkozott ($F_{(1,84)} = 16,39$, $p < 0,0001$), a másik pedig a mérsékeltek és a konzervatívok közötti különbségre ($F_{(1,84)} = 12,70$, $p < 0,001$).

^e A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő két F-statisztika átlagos (Fisher-transzformált) hatáserősségeiből számítottuk ki: az egyik a liberálisok és a konzervatívok közötti különbségre vonatkozott ($F_{(1,84)} = 21,68$, $p < 0,01$), a másik pedig a mérsékeltek és a konzervatívok közötti különbségre ($F_{(1,84)} = 23,61$, $p < 0,01$).

^f Tetlock és munkatársai (1984) beszámolója szerint „Ebben a kongresszusban nem volt szignifikáns különbség az ideológiai csoportok között” (1984. o.), ezért azzal az óvatos előfeltevéssel éltünk, hogy $r = 0$.

^g Gruenfeld (1950) beszámolója szerint a liberálisok ($M = 1,64$) és a konzervatívok ($M = 1,56$) közötti különbségnél $F < 1$ volt, ezért a Pearson-féle r együtthatót arra az előfeltevéésre alapozva számítottuk ki, hogy $F = 0,50$.

^h Gruenfeld (1950) beszámolója szerint a liberálisok ($M = 1,38$) és a konzervatívok ($M = 1,56$) közötti különbségnél $F < 1$ volt, ezért a Pearson-féle r együtthatót arra az előfeltevéésre alapozva számítottuk ki, hogy $F = 0,50$.

ⁱ Gruenfeld nem számolt be statisztikai eredményekről a liberálisok ($M = 1,46$) és a konzervatívok ($M = 1,465$) között, ezért feltételeztük, hogy $r = 0$.

^j A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F -statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,82)} = 4,59$, $p = 0,035$).

^k A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F -statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,82)} = 0,007$, $p = 0,935$). Pontos érték 0,01 lett volna, ám a hatás irányáról Hinze és munkatársai (1997) nem számoltak be.

4. táblázat: A tapasztalatok iránti nyitottság és a politikai konzervativizmus korrelációi

Pszichológiai változó	Politikai változó	Korreláció	Cohen-féle d hatásmutató	Forrás	A minta jellemzői
Általános élménykeresés	F-skála	-0,45***	-1,01	Kish és Donnenwerth (1972)	42 felnőttoktatásban részt vevő személy, USA
Általános élménykeresés (rövid változat)	C-skála	-0,33**	-0,70	Kish (1973), 1. minta	186 elsőéves hallgató, USA
Általános élménykeresés	C-skála	-0,54**	-1,28	Kish (1973), 2. minta	51 szociális munka szakos felnőttoktatásban részt vevő személy, USA
		-0,48**	-1,09	Glasgow és munkatársai (1985)	A University of Nevada-Reno 42 elsőéves hallgatója, USA
„Tapasztalat” kérdőív		-0,38**	-0,82	Joe és munkatársai (1977), 1. minta	124 elsőéves hallgatója, USA
Hajlandóság „nyílt gondolkodást” igénylő kísérletekre való jelentkezésre		-0,15*	-0,30	Joe és munkatársai (1977), 2. minta	205 elsőéves hallgató, USA
A széles látókör értékelése		-0,39***	-0,85	Feather (1979), 1. minta	558 családtag (14 éves és idősebb), Adelaide, Ausztrália
		-0,43***	-0,95	Feather (1979), 2. minta	A Flinders University 358 elsőéves hallgatója és családtagjaik (14 évesek és idősebbek),

A képzelőerő értékelése		-0,34***	-0,72	Feather (1984)	Ausztrália A Flinders University 124 hallgatója,
		-0,32***	-0,68	Feather (1979), 1. minta	Ausztrália 558 családtag (14 éves és idősebb), Adelaide, Ausztrália
		-0,44***	-0,98	Feather (1979), 2. minta	A Flinders University 358 alsóéves hallgatója és családtagjaik (14 évesek és idősebbek), Ausztrália
Az „izgalmas élet” értékelése		-0,50***	-1,15	Feather (1984)	A Flinders University 124 hallgatója, Ausztrália
		-0,27***	-0,56	Feather (1979), 1. minta	558 családtag (14 éves és idősebb), Adelaide, Ausztrália
		-0,31***	-0,65	Feather (1979), 2. minta	A Flinders University 358 alsóéves hallgatója és családtagjaik (14 évesek és idősebbek), Ausztrália
		-0,25**	-0,52	Feather (1984)	A Flinders University 126 hallgatója, Ausztrália
A tapasztalatok iránti nyitottság („Big Five”)	Szociális dominancia orientáció	-0,28**	-0,58	Pratto és munkatársai (1994), 9. minta	A San Jose State University 97 alsóéves hallgatója, USA
	Gazdasági rendszerigazolás	-0,19***	-0,39	Jost és Thompson (2000)	A University of Maryland 393 alsóéves hallgatója, USA
	Jobboldali tekintélyelvűség	-0,36***	-0,77	Peterson és munka- társai (1997), 1. minta	A University of New Hampshire 198 alsóéves hallgatója, USA
		-0,33***	-0,70	Peterson és munka- társai (1997), 2. minta	A University of New Hampshire alsóéves hallgatóinak szülei, 157-en USA
		-0,31*	-0,65	Peterson és Lane (2001)	A University of New Hampshire 69 elsőéves hallgatója, USA
		-0,42***	-0,93	Peterson és Lane (2001)	A University of New Hampshire 69 felsőéves hallgatója, USA (ugyanaz a minta)
Átlagos hatás erősség		-0,35***	-0,77		Teljes (egyedi) N = 2,606

Súlyozott átlagos hatáserősség	-0,32**	-0,68
Konfidenciaintervallum (95%)	-0,25/-0,39	

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

^a A súlyozott átlagos r értékét az eredeti beszámoló férfiakra ($r = -0,81$, $n = 13$) és nőkre ($r = -0,29$, $n = 29$) vonatkozó korrelációs értékeiből számítottuk ki.

^b A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F -statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,201)} = 4,50$)

5. táblázat: A bizonytalansággal szembeni intolerancia és a politikai konzervativizmus korrelációi

Pszichológiai változó	Politikai változó	Korreláció	Cohen-féle d hatásmutató	Forrás	A minta jellemzői
Komplex festmények preferenciája	C-skála	-0,56**	-1,35	Wilson és munkatársai (1973)	30 felnőtt, 23-34 év között, USA
Absztrakt festmények preferenciája		-0,14	-0,28	Wilson és munkatársai (1973)	30 felnőtt 23-34 év között, USA (ugyanaz a minta)
Komplex versek preferenciája		-0,31*	-0,65	Gillies és Campbell (1985)	A Glasgow University 34 alsóéves hallgatója, Skócia
Modern versek preferenciája		0,04	0,08	Gillies és Campbell (1985)	A Glasgow University 34 alsóéves hallgatója, Skócia (ugyanaz a minta)
hagyományos versekkel szemben					
Szokatlan zene preferenciája ^a		-0,30*	-0,63	Glasgow és munkatársai (1985)	A University of Nevada-Reno 42 alsóéves hallgatója, USA
Komplex zene preferenciája ^a		-0,24 ^	-0,49	Glasgow és munkatársai (1985)	A University of Nevada-Reno 42 alsóéves hallgatója, USA (ugyanaz a minta)
Kétértelmű irodalmi szövegek preferenciája		-0,40b*	-0,87	McAllister és Anderson (1991)	24 felnőtt, 18-46 év között, Skócia
A munkahely bizonytalanságának elviselése ^a		-0,22**	-0,45	Atieh és munkatársai (1987)	155 felső- és alsóéves hallgató, USA
A feladat változatosságának preferenciája		-0,16*	-0,32	Atieh és munkatársai (1987)	155 felső- és alsóéves hallgató, USA (ugyanaz a minta)
Készség a munkahelyi változásra	Tekintélyelvű konzervativizmus	-0,33***	-0,70	Fay és Frese (2000)	478 felnőtt, 20-67 év között, Kelet-Németország

Az új technológia elfogadása ^a	-0,23***	-0,47	Fay és Frese (2000)	478 felnőtt, 20–67 év között, Kelet-Németország (ugyanaz a minta)
Érdeklődés a munkahelyi újítások iránt	-0,42***	-0,93	Fay és Frese (2000)	478 felnőtt, 20–67 év között, Kelet-Németország (ugyanaz a minta)
Újítási kísérletek	-0,21*	-0,43	Fay és Frese (2000)	478 felnőtt, 20–67 év között, Kelet-Németország (ugyanaz a minta)
Átlagos hatás erősség	-0,28***	-0,58		Teljes (egyedi) N = 763
Súlyozott átlagos hatás erősség	-0,27***	-0,57		
Konfidenciaintervallum (95%)	-0,16/-0,39			

^ $p < 0,10$ * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

^a Az eredeti forrásban szereplő változókat átfogalmaztuk (pl. „a komplex preferenciája” „a szimpla preferenciája” helyett), az együttthatók előjeleit pedig ennek megfelelően megfordítottuk, hogy az eredmények összehasonlíthatók legyenek más vizsgálatokkal és értelmesen kiszámítható legyen az átlagos hatás erősség.

^b A Pearson-féle r együttthatót az eredeti beszámolóban szereplő Mann-Whitney-féle U -próbák statisztikáiból számítottuk ki, amely próbák közül az erősen és a gyengén kétértelmű szövegek iránti preferenciák ($U = 34$, $p < 0,05$), a másikat a gyengén és a közepesen kétértelmű szövegek iránti preferenciák ($U = 32,5$, $p < 0,05$) összehasonlítására végezték.

6. táblázat: A rend/struktúra/lezárás iránti szükséglet és a politikai konzervativizmus közötti korrelációk

Pszichológiai változó	Politikai változó	Korreláció	Cohen-féle d hatásmutató	Forrás	A minta jellemzői
A rend iránti szükséglet	C-skála	0,24*	0,49	Webster és Stewart (1973)	93 protestáns lelkész, Új-Zéland
A struktúra iránti személyes szükséglet	Jobboldali tekintélyelvűség	0,34***	0,72	Altemeyer (1998)	A University of Manitoba 354 alsóéves hallgatója, Kanada
	Szociális dominancia orientáció	0,06	0,12	Altemeyer (1998)	A University of Manitoba 354 alsóéves hallgatója, Kanada
A kognitív lezárás szükséglete	Tekintélyelvűség F-skála	0,27**	0,56	Webster és Kruglanski (1994)	A University of Maryland 97 alsóéves hallgatója, USA
	Jobboldali politikai párt és orientáció	0,29**	0,61	Kemmelmeier (1997)	A mannheimi egyetem 93 alsóéves hallgatója, Németország

Politikai orientáció	0,23***	0,48	Chirumbolo (2002)	178 alsóéves hallgató és dolgozó felnőtt, Olaszország
Tekintélyelvűség F-skála	0,46b***	1,04	Chirumbolo (2002)	178 alsóéves hallgató és dolgozó felnőtt, Olaszország (ugyanaz a minta)
Önértékelés szerinti konzervativizmus	0,21***	0,43	Jost és munkatársai (1999), 1. minta	A University of Maryland 613 alsóéves hallgatója, USA
Önértékelés szerinti konzervativizmus	0,26***	0,54	Jost és munkatársai (1999), 2. minta	A University of Maryland 733 alsóéves hallgatója, USA
A halálbüntetés támogatása	0,47*	1,06	Jost és munkatársai (1999), 3. minta	A University of California Santa Barbara 19 alsóéves hallgatója, USA
Vallásos és nacionalista jobboldali nézetek	0,27*	0,56	Golec (2001), 1. minta	119 felnőtt, 18–30 év között, Lengyelország
	0,31**	0,65	Golec (2001), 2. minta	A Warsaw School of Advanced Social Psychology 126 hallgatója, Lengyelország
	0,82***	2,87	Golec (2001), 3. minta	122 diák politikai aktivista, Lengyelország
Gazdaságilag jobboldali nézetek	-0,22*	-0,45	Golec (2001), 1. minta	120 felnőtt, 18–30 év között, Lengyelország
	-0,26**	-0,54	Golec (2001), 2. minta	A Warsaw School of Advanced Social Psychology 120 hallgatója, Lengyelország
	0,61***	1,54	Golec (2001), 3. minta	122 diák politikai aktivista, Lengyelország
Konzervatív önértékelés (gazdasági kérdések)	-0,13	-0,26	Golec (2001), 1. minta	119 felnőtt, 18–30 év között, Lengyelország
	0,72***	2,08	Golec (2001), 3. minta	106 diák politikai aktivista, Lengyelország
Konzervatív önértékelés (társadalmi kérdések)	0,07	0,14	Golec (2001), 1. minta	120 felnőtt, 18–30 év között, Lengyelország
	0,70***	1,96	Golec (2001), 3. minta	109 diák politikai aktivista, Lengyelország
Átlagos hatáserősség	0,30***	0,64		Teljes (egyedi) N = 2,548
Súlyozott átlagos hatáserősség	0,26***	0,54		
Konfidenciaintervallum (95%)	0,10/0,41			

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

^a A parciális korrelációs együttthatót az eredeti beszámolóban szereplő β -statisztikából számítottuk ki az $r = \text{négyzetgyök alatt } t^2/(t^2 + df)$ képlet szerint ($\beta = 0,25$, $t = 3,17$, $df = 177$).

^b A parciális korrelációs együttthatót az eredeti beszámolóban szereplő β -statisztikából számítottuk ki az $r = \text{négyzetgyök alatt } t^2/(t^2 + df)$ képlet szerint ($\beta = 0,46$, $t = 6,95$, $df = 177$).

7. táblázat: Korrelációk az önértékelés és a politikai konzervativizmus között

Pszichológiai változó	Politikai változó	Korreláció	Cohen-féle d hatásmutató	Forrás	A minta jellemzői
Önértékelés	C-skála	-0,51**	-1,19	Boshier (1969)	40 felnőttoktatásban részt vevő személy, Új-Zéland
Önelfogadás		-0,13	-0,26	Boshier (1969)	40 felnőttoktatásban részt vevő személy, Új-Zéland (ugyanaz a minta)
Én/énideál különbsége		-0,30*	-0,63	Boshier (1969)	40 felnőttoktatásban részt vevő személy, Új-Zéland (ugyanaz a minta)
Énvédés		0,15	0,30	Wilson (1973c)	A California State University 91 alsóéves hallgatója, Los Angeles, USA
Rosenberg-féle önértékelési skála	Szociális dominancia orientáció	-0,09	-0,18	Pratto és munkatársai (1994), 1. minta	A University of California, Berkeley 98 alsóéves hallgatója, USA
		-0,18*	-0,37	Pratto és munkatársai (1994), 2. minta	A San Jose State University 403 alsóéves hallgatója, USA
		0,09	0,18	Pratto és munkatársai (1994), 3. minta	A Stanford University 80 alsóéves hallgatója, USA
		0,01	0,02	Pratto és munkatársai (1994), 3. mintab	A Stanford University 57 alsóéves hallgatója, USA (a 3a minta almintája)
		0,16	0,32	Pratto és munkatársai (1994), 4. minta	A Stanford University 90 alsóéves hallgatója, USA
		-0,23**	-0,47	Pratto és munkatársai (1994), 5. minta	A San Jose State University 144 alsóéves hallgatója, USA
		-0,01	-0,02	Pratto és munkatársai (1994), 6. minta	A Stanford University 48 alsóéves hallgatója, USA

		-0,29**	-0,61	Pratto és munkatársai (1994), 8. minta	A Stanford University 115 alsóéves hallgatója, USA
		-0,14*	-0,28	Pratto és munkatársai (1994), 9. minta	A San Jose State University 95 alsóéves hallgatója, USA
	Jobboldali tekintélyelvűség	0,01	0,02	Altemeyer (1998)	A University of Manitoba 354 alsóéves hallgatója, Kanada
	Szociális dominancia orientáció	0,07	0,14	Altemeyer (1998)	A University of Manitoba 354 alsóéves hallgatója, Kanada (ugyanaz a minta)
Kollektív önértékelés	Jobboldali tekintélyelvűség	0,04	0,08	Altemeyer (1998)	A University of Manitoba 354 alsóéves hallgatója, Kanada (ugyanaz a minta)
	Szociális dominancia orientáció	-0,08*	0,16	Altemeyer (1998)	A University of Manitoba 354 alsóéves hallgatója, Kanada (ugyanaz a minta)
Átlagos hatás erősség		-0,07**	-0,14		Teljes (egyedi) N = 1,558
Súlyozott átlagos hatás erősség		-0,09***	-0,17		
Konfidenciaintervallum (95%)		-0,19/0,02			

^ p < 0,10 * p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001

8. táblázat: A fenyegetéstől és a veszteségtől való félelem korrelációi a politikai konzervativizmussal

Pszichológiai változó	Politikai változó	Korreláció	Cohen-féle d hatásmutató	Forrás	A minta jellemzői
Félelem, hogy az élet rosszabb lesz	C-skála	0,22*	0,45	Nias (1973)	214 felnőtt, Anglia
Neuroticitás	C-skála	0,08	0,16	Nias (1973)	214 felnőtt, Anglia (ugyanaz a minta)
		0,03	0,06	Wilson (1973c)	97 tanárjelölt, 18-34 év között, Anglia
	Szociális dominancia orientáció	-0,02	-0,4	Pratto és munkatársai (1994), 7. minta	A Stanford University 224 alsóéves hallgatója, USA
		0,13	0,26	Pratto és munkatársai (1994), 9. minta	A San Jose State University 97 alsóéves hallgatója, USA
		-0,08	-0,16	Pratto és munkatársai (1994), 1. minta	A Stanford University 100 alsóéves hallgatója, USA

		0,21*	0,43	Pratto és munkatársai (1994), 1. minta	A Stanford University 139 alsóéves hallgatója, USA
	Gazdasági rendszerigazolás	-0,02	-0,04	Jost és Thompson (2000)	A University of Maryland 395 alsóéves hallgatója, USA
	Jobboldali tekintélyelvűség	0,15*	0,30	Peterson és munkatársai (1997), 1. minta	A University of New Hampshire 198 alsóéves hallgatója, USA
		-0,09	-0,18	Peterson és munkatársai (1997), 2. minta	A University of New Hampshire alsóéves hallgatóinak szülei, 157-en USA
		0,20 ^	0,41	Peterson és Lane (2001)	A University of New Hampshire 69 felsőéves hallgatója, USA
A „veszélyes világ” észlelése	Jobboldali tekintélyelvűség	0,49***	1,12	Altemeyer (1998)	A University of Manitoba 354 alsóéves hallgatója, Kanada
		0,45***	1,01	Duckitt (2001), 2. minta	Az Auckland University 484 hallgatója, Új-Zéland
		0,54***	1,28	Duckitt (2001), 3. minta	Az Auckland University 381 hallgatója, Új-Zéland
		0,45***	1,01	Duckitt (2001), 4. minta	233 fehér Afrikaans diák, Dél-Afrika
	Szociális dominancia orientáció	0,00	0,00	Altemeyer (1998)	A University of Manitoba 354 alsóéves hallgatója, Kanada
		0,15**	0,30	Duckitt (2001), 2. minta	Az Auckland University 484 hallgatója, Új-Zéland
		0,21***	0,43	Duckitt (2001), 3. minta	Az Auckland University 381 hallgatója, Új-Zéland
		0,29***	0,61	Duckitt (2001), 4. minta	233 fehér Afrikaans diák, Dél-Afrika
Válaszlatencia veszéllyel kapcsolatos szavakra	Jobboldali tekintélyelvűség	0,26^	0,54	Lavine, Polichak, és Lodge (1999), 1. minta	A State University of New York at Stony Brook 94 alsóéves hallgatója, USA
Előfeszítési hatás veszéllyel kapcsolatos szavakra	Jobboldali tekintélyelvűség	0,17 ^b	0,35	Lavine, Polichak, és Lodge (1999), 2. minta	A State University of New York at Stony Brook 94 alsóéves hallgatója, USA
Fenyegető üzenetek	Jobboldali tekintélyelvűség	0,30**	0,63	Lavine, Burgess, és	A University of Minnesota 44 választókorú

meggyőző hatása			munkatársai (1999)	alsóéves hallgatója, USA
Átlagos hatásérősség	0,16***	0,33		Teljes (egyedi) N = 3,371
Súlyozott átlagos hatásérősség	0,18***	0,38		
Konfidenciaintervallum (95%)	0,10/0,26			

$\wedge p < 0,10$ * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

^a A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő t-statisztikából számítottuk ki ($t_{(56)} = 1,98$, $p < 0,05$, egyoldali próba).

A szabadságfokok nem illenek össze a táblázatban szereplő mintanagysággal, mivel a t-teszthez a mintát a terciliseknél három részre osztották.

^b A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő t-statisztikából számítottuk ki ($t_{(52)} = 1,28$, $p < 0,1$, egyoldali próba).

A szabadságfokok nem illenek össze a táblázatban szereplő mintanagysággal, mivel a t-teszthez a mintát a terciliseknél három részre osztották.

^c A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő t-statisztikából számítottuk ki ($t_{(42)} = 2,03$, $p < 0,05$).

9. táblázat: A halandóság kiugró jellege és a politikai konzervativizmus közötti korrelációk

Pszichológiai változó	Politikai változó	Korreláció	Cohen-féle d hatásmutató	Forrás	A minta jellemzői
Halálfélelem	Általános konzervativizmus	0,54**	1,28	Nash (1972; idézi Wilson, 1973c)	A California State University, Los Angeles 74 alsóéves hallgatója, USA
A halandóság kiugró jellege	Prostituáltakra kiszabott óvadék	0,44**	0,97	Rosenblatt és munkatársai (1989), 1. minta	22 helyi bírósági írásművelő, USA
		0,40 ^b *	0,87	Rosenblatt és munkatársai (1989), 2. minta	78 alsóéves hallgatója, USA
		0,65****	1,71	Rosenblatt és munkatársai (1989), 3. minta	32 alsóéves hallgatója, USA
		0,77 ^d ***	2,41	Rosenblatt és munkatársai (1989), 4. minta	83 alsóéves hallgatója, USA
		0,45***	1,01	Rosenblatt és munkatársai (1989), 5. minta	36 alsóéves hallgatója, USA
		0,56 ^f ***	1,35	Rosenblatt és munkatársai (1989), 6. minta	34 alsóéves hallgatója, USA
	Bűnözőkre kiszabott büntetések súlyossága	0,23 ^a *	0,46	Florian és munkatársai (2001)	A Bar-Ilan Egyetem 120 alsóéves hallgatója, Izrael

Átlagos hatáserősség	0,52***	1,26	Teljes (egyedi) N = 479
Súlyozott átlagos hatáserősség	0,50***	1,20	
Konfidenciaintervallum (95%)	0,31/0,70		

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

^a A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F-statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,20)} = 4,70$, $p < 0,05$).

^b A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F-statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,47)} = 8,77$, $p < 0,003$).

^c A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F-statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,31)} = 23,12$, $p < 0,0001$).

^d A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F-statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,79)} = 116,54$, $p < 0,0001$).

^e A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F-statisztikából számítottuk ki ($t_{(34)} = 2,94$, $p < 0,01$).

^f A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F-statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,32)} = 14,98$, $p < 0,0005$).

^g A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F-statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,116)} = 6,23$, $p < 0,05$).

10. táblázat: Korrelációk a rendszer instabilitása és a politikai konzervativizmus között

Pszichológiai változó	Politikai változó	Korreláció	Cohen-féle d hatásmutató	Forrás	A minta jellemzői
Gazdasági fenyegetettség	Belépés tekintélyelvű egyházakba	0,49*** ^a	1,12	Sales (1972)	4 egyházba belépő 6,887 felnőtt 1920-1939 között, USA
	Belépés nem tekintélyelvű egyházakba	-0,44*** ^{ab}	-0,98	Sales (1972)	4 egyházba belépő 3,601 felnőtt 1920-1939 között, USA
	Városi költségvetésből a rendőrségnek ill. a tűzoltóságnak juttatott pénz	0,51* ^c	1,19	Sales (1973), 1. vizsgálat	Pittsburgh város éves költségvetése 20 éven át (1920-1939), USA
		0,77 ^{d***}	2,41	Sales (1973), 1. vizsgálat	New York város éves költségvetése 20 éven át (1920-1939), USA
Társadalmi fenyegetettség ('60-as évek) ill. a tűzoltóságnak juttatott pénz	Városi költségvetésből a rendőrségnek ill. a tűzoltóságnak juttatott pénz	0,92*** ^e	4,69	Sales (1973), 2. vizsgálat	Állami és helyi költségvetési kiadások (1967-1969 vs. 1959-1964), USA
		0,78 ^{f*}	2,49	Sales (1973), 2. vizsgálat	Városi önkormányzati kiadások (1967-1969 vs. 1959-1964), USA
	Konzervatív és liberális jelöltek választási győzelmi arányai	0,29* ^g	0,61	Doty és munkatársai (1991) ^h	Az Egyesült Államok képviselőházának 60 képviselőjelöltje
Társadalmi,	A győztes elnökjelölt hatalma és ereje	0,40* ^g	0,87	McCann (1997)	33 győztes elnökjelölt (1824-1964), USA

gazdasági és politikai
fenyegetettség

Mennyire erős az elnök – konzervativizmus	0,49 ⁱ **	1,12	McCann (1997)	33 győztes elnökjelölt (1824-1964), USA (ugyanaz a minta)
Átlagos hatás erősség	0,64***	1,81		Teljes (egyedi) N = 10,639 (az évek során érintett emberek megközelítő száma)
Súlyozott átlagos hatás erősség	0,47***	1,08		
Konfidenciaintervallum (95%)	0,13/0,81			

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

^a A korrelációk a különböző egyházakra vonatkozó súlyozatlan átlagos értékek.

^b Ezeknek a korrelációknak az előjelét az átlagos hatás erősség kiszámításakor megfordítottuk, hogy elméletileg értelmes legyen. Pozitív előjel így pozitív kapcsolatot jelent a fenyegetés és a konzervativizmus között.

^c A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F -statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,18)} = 6,18$, $p < 0,05$).

^d A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F -statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,18)} = 26,47$, $p < 0,001$).

^e A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F -statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,7)} = 37,17$, $p < 0,001$).

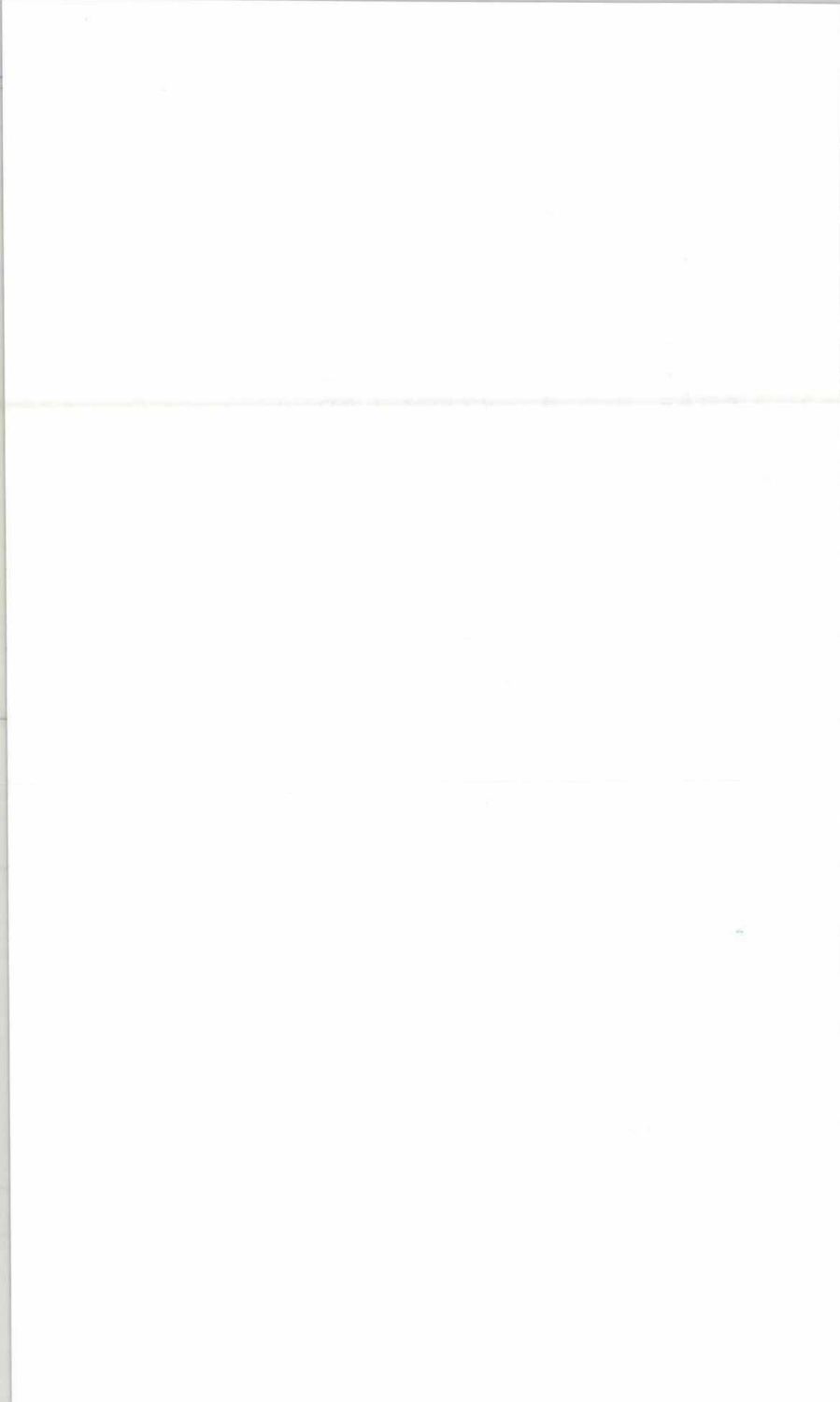
^f A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F -statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,7)} = 10,64$, $p < 0,025$).

^g A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő t -statisztikából számítottuk ki ($t_{(58)} = 2,33$, $p < 0,05$).

^h Doty és munkatársai (1991) ugyancsak megpróbálták megismételni Sales (1973) rendőrségi és tűzoltósági költségvetésekkel kapcsolatos elemzését, de kategorikus elemzéssel nem találtak trendet (a szignifikanciaszintekről nem számoltak be). Évről évre $-0,72$ -es korrelációt találtak ugyanakkor fenyegetettségi mutatójukkal, ám kételkednek az ilyen megközelítés érvényességében.

ⁱ A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F -statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,29)} = 5,66$, $p < 0,05$).

^j A Pearson-féle r együtthatót az eredeti beszámolóban szereplő F -statisztikából számítottuk ki ($F_{(1,29)} = 9,13$, $p < 0,01$).

Irodalom

- Abelson, R. P. 1976. Social psychology's rational man. In S. I. Bern & G. W. Mortimore (eds.): *Rationality and the social sciences*. London, Routledge. 58–89.
- Abelson, R. P. 1995. *Statistics as principled argument*. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Abelson, R. P. 1995. Attitude extremity. In R. E. Petty & J. A. Krosnick (eds.): *Attitude strength: Antecedents and consequences*. Mahwah, NJ, Erlbaum. 25–41.
- Abelson, R. P., Aronson, E., McGuire, W. J., Newcomb, T. M., Rosenberg, M. J. & Tannenbaum, P. H. (eds.) 1968. *Theories of cognitive consistency: A sourcebook*. Chicago, IL, Rand-McNally.
- Abelson, R. P., & Prentice, D. A. 1989. Beliefs as possessions: A functional perspective. In A. R. Pratkanis, S. J. Breckler, & A. G. Greenwald (eds.): *Attitude Structure and Function*. Hillsdale, NJ, Erlbaum. 361–381.
- Abercrombie, N., Hill, S., & Turner, B. S. 1980. *The dominant ideology thesis*. London, Allen & Unwin.
- Aboud, F. E. 1988. *Children and prejudice*. Basil Blackwell, New York.
- Aboud, F. E., & Skerry, S. A. 1983. Self and ethnic concepts in relation to ethnic constancy. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 15, 14–26.
- Abrams, D., & Hogg, M. A. 1988. Comments on motivational status of self-esteem in social identity and intergroup discrimination. *European Journal of Social Psychology*, 18, 317–334.
- Abrams, D., & Hogg, M. (eds.) 1990. *Social identity theory: Constructive and critical advances*. New York, Springer-Verlag.
- Abrams, D., & Hogg, M. A. 1990. Social identification, self-categorization and social influence. In W. Stroebe & M. Hewstone (eds.): *European Review of Social Psychology*, vol. 1. Chichester, UK, Wiley.
- Abrams, D., Wetherell, M., Cochrane, S., & Hogg, M. 1990. Knowing what to think by knowing who you are: Self-categorization and the nature of norm formation, conformity, and group polarization. *British Journal of Social Psychology*, 29, 97–119.
- Abrie, J. C. 2001. A structural approach to social representations. In K. Deaux & G. Philogène (eds.): *Representations of the social*. Oxford, Blackwell. 42–47.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. 1950. *The authoritarian personality*. New York, Harper.

- Akerlof, G. A., & Dickens, W. T. 1982. The economic consequence of cognitive dissonance. *American Economic Review*, 72, 307-319.
- Alexander, I. E. 1995. Ideology as part of the Tomkins legacy. In E. V. Demos (ed.): *Exploring affect: The selected writings of Silvan S. Tomkins*. Cambridge, Cambridge University Press. 101-167.
- Allen, V. L., & Wilder, D. A. 1975. Categorization, belief similarity, and intergroup discrimination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 971-977.
- Allen, V. L., & Wilder, D. A. 1980. Impact of group consensus and social support on stimulus meaning, Mediation of conformity by cognitive restructuring. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 116-124.
- Allison, S. T., Mackie, D. M., & Messick, D. M. 1996. Outcome biases in social perception: Implications for dispositional inference, attitude change, stereotyping, and social behavior. *Advances in Experimental Social Psychology*, 28, 53-93.
- Alloy, L. B., & Abramson, L. Y. 1979. Judgments of contingency in depressed and nondepressed students: Sadder but wiser? *Journal of Experimental Psychology, General*, 108, 441-485.
- Allport, G. W. 1935. Attitudes. In C. Murchison (ed.): *A Handbook of Social Psychology*. Worcester, MA, Clark University Press. 798-844.
- Allport, G. W. 1954/1958. *The nature of prejudice*. Cambridge, MA, Addison Wesley.
- Allport, G. W. 1954b. The historical background of modern social psychology. In G. Lindzey (ed.): *The Handbook of Social Psychology*. Reading, MA, Addison-Wesley. 3-56.
- Altemeyer, R. A. 1981. *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg, University of Manitoba Press.
- Altemeyer, R. A. 1988. *Enemies of freedom: Understanding right-wing authoritarianism*. San Francisco, Jossey-Bass Publishers.
- Altemeyer, R. A. 1996. *The authoritarian specter*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Altemeyer, B. 1998. The "other authoritarian personality." *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 48-92.
- Apfelbaum, E. 1979. Relations of domination and movements for liberation: An analysis of power between groups. In W. G., Austin, & S. Worchel (eds.): *The social psychology of intergroup relations*. Brooks/Cole, Monterey.
- Archibald, W. P. 1989. *Marx and the missing link, "Human nature"*. Humanities Press International, Atlantic Highlands.
- Arndt, J., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., & Simon, L. 1997. Suppression, accessibility of death-related thoughts, and cultural worldview defense: Exploring the psychodynamics of worldview defense. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 5-18.
- Aronson, E. 1973/1989. The rationalizing animal. In H. J. Leavitt, L. R. Pondy, & D. M. Boje (eds.): *Readings in managerial psychology* Chicago, University of Chicago Press. (4th ed., 134-144).
- Aronson, E. 1989. The rationalizing animal. In H. J. Leavitt, L. R. Pondy, & D. M. Boje (eds.): *Readings in managerial psychology* (4th ed., Chicago, University of Chicago Press. (Original work published 1973.)
- Aronson, E. 1992. The return of the repressed: Dissonance theory makes a comeback. *Psychological Inquiry*, 3, 303-311.

- Aronson, E., & Mills, J. 1959. The effect of severity of initiation on liking for a group. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59, 177-181.
- Aronson, E., Wilson, T. D., & Brewer, M. B. 1998. Experimentation in social psychology. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (eds.): *The Handbook of Social Psychology*. Boston, MA, McGraw-Hill. (4th ed., vol. 1, 99-142.)
- Asch, S. E. 1952. *Social psychology*. New York, Prentice Hall.
- Ashforth, B. E., & Kreiner, G. E. 1999. "How can you do it?" Dirty work and the challenge of constructing a positive identity. *Academy of Management Review*, 24, 413-434.
- Ashforth, B., & Mael, F. 1989. Social identity theory and the organization. *Academy of Management Review*, 14, 20-39.
- Ashmore, R. D., & del Boca, F. K. 1979. Sex stereotypes and implicit personality theory: Toward a cognitive-social psychological conceptualization. *Sex Roles*, 5, 2, 219-248.
- Ashmore, R. D., del Boca, F. K. 1981. Conceptual approaches to stereotypes stereotyping. In D. L. Hamilton (ed.): *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behaviour*. Erlbaum, Hillsdale.
- Ashmore, R. D., Del Boca, F. K. 1986. *The social psychology of female-male relations: A critical analysis of central concepts*. Academic Press, New York.
- Ashmore, R. D., McConahay, J. B. 1975. *Psychology and America's Urban Dilemmas*. McGraw-Hill, New York.
- Aspinwall, L. G. & Taylor, S. E. 1992. Modeling cognitive adaptation: A longitudinal investigation on the impact of individual differences and coping on college adjustment and performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 989-1003.
- Astington, J. W., Harris, P. L., & Olson, D. R. (eds.) 1988. *Developing theories of mind*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Athay, M., & Darley, J. M. 1985. The role of power in social-exchange relationships. In M. Friese & J. Sabini (eds.): *Goal directed behavior: The concept of action in psychology*. Hillsdale, NJ, Erlbaum. 230-247.
- Atieh, J. M., Brief, A. P., & Vollrath, D. A. 1987. The Protestant work ethic conservatism paradox: Beliefs and values in work and life. *Personality and Individual Differences*, 8, 577-580.
- Averill, J. R. 1980. A constructivist view of emotion. In R. Plutchik & H. Kellerman (eds.): *Emotion, Theory, research and experience: vol. I. Theories of emotion*. New York, Academic Press. 305-339.
- Azzi, A., & Jost, J. T. 1994. *Votes without power: Procedural justice as mutual control in majority-minority relations*. Unpublished manuscript, Yale University.
- Bagguley, P. 1992. Protest, acquiescence and the unemployed: A comparative analysis of the 1930's and 1980's. *British Journal of Sociology*, 43, 443-461.
- Bagley, C., Wilson, G. D., & Boshier, R. 1970. The conservatism scale: A factor structure comparison of English, Dutch, and New Zealand samples. *Journal of Social Psychology*, 81, 267-268.
- Bahr, H. M., & Chadwick, B. A. 1974. Conservatism, racial intolerance, and attitudes toward racial assimilation among whites and American Indians. *Journal of Social Psychology*, 94, 45-56.
- Baker, L. R. 1984. On the very idea of a form of life. *Inquiry*, 27, 277-289.
- Baker, G. P., & Hacker, P. M. S. 1982. The grammar of psychology: Wittgenstein's

- "Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie". *Language and Communication*, 2, 3, 222-244.
- Banaji, M. R., Greenwald, A. G. 1994. Implicit stereotyping and prejudice. In M. P., Zanna, J. M. Olson (eds.): *The Psychology of Prejudice. The Ontario Symposium*, vol. 7. Erlbaum, Hillsdale. 55-76.
- Banaji, M. R., & Greenwald, A. G. 1995. Implicit gender stereotyping in judgments of fame. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 181-198.
- Banaji, M. R., & Hardin, C. D. 1996. Automatic stereotyping. *Psychological Science*, 7, 136-141.
- Banaji, M. R., Hardin, C. D., & Rothman, A. J. 1993. Implicit stereotyping in person judgement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 272-281.
- Bandura, A. 1983. Psychological mechanism of aggression. In R. G. Green, & E. I. Donnersten (eds.): *Aggression: Theoretical and Empirical Reviews*. vol. 1. Academic-Press, New York.
- Bandura, A. 1986. *Social foundation of thought and action: A Social Cognitive Theory*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Banks, W. C. 1976. White preference in blacks: A paradigm in search of a phenomenon. *Psychological Bulletin*, 83, 1179-1186.
- Bargh, J. A., & Gollwitzer, P. M. 1994. Environmental control of goal-directed action: Automatic and strategic contingencies between situations and behavior. In W. Spaulding (ed.): *Nebraska Symposium on Motivation*, vol. 41. Lincoln, NE, University of Nebraska Press. 71-124.
- Bargh, J. A., Gollwitzer, P. M., Lee-Chai, A., Barndollar, K., & Trötschel, R. 2001. The automated will: Nonconscious activation and pursuit of behavioral goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 1014-1027.
- Barker, E. N. 1963. Authoritarianism of the political right, center, and left. *Journal of Social Issues*, 19, 63-74.
- Baron, J. & Pfeffer, J. 1994. The social psychology of organizations and inequality. *Social Psychology Quarterly*, 57, 190-209.
- Bar-Tal, D. 1989. Delegitimization: The extreme case of stereotyping and prejudice. In D. Bar-Tal, C. F. Graumann, A. W. Kruglanski, & W. Stroebe (eds.): *Stereotyping and prejudice: Changing conceptions*. New York, Springer-Verlag.
- Bar-Tal, D. 1990. *Group Beliefs: A Conception for analysing group structure, processes and behavior*. Springer-Verlag, New York.
- Basow, S. A. 1986. *Gender stereotypes: Tradition and alternatives*. Monterey. Brooks/Cole.
- Batson, C. D. 1975. Rational processing or rationalization? The effect of disconfirming information on a stated religious belief. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 176-184.
- Baumeister, R. F., Stillwell, A. M., & Heatherton, T. F. 1995. Personal narratives about guilt: Role in action control and interpersonal relationships. *Basic and Applied Social Psychology*, 17, 173-198.
- Bayton, J. A., McAllister, L. B., & Hamer, J. 1956. Race-class stereotypes. *Journal of Negro Education*, 41, 75-78.
- Beasley, R. K., & Joslyn, M. R. 2001. Cognitive dissonance and post-decision attitude change in six presidential elections. *Political Psychology*, 22, 521-539.
- Beauvois, J. L., & Dubois, N. 1988. The noun of internality in the explanation of psychological events. *European Journal of Social Psychology*, 18, 299-316.

- Beauvois, J.-L., & Joule, R.-V. 1996. *A radical dissonance theory*. London, Taylor & Francis.
- Becker, E. 1973. *The denial of death*. New York, Free Press.
- Bell, D. 1960. *The end of ideology*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Bem, D. J. 1972. Self perception theory. In L. Berkowitz (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 6. Academic Press, New York.
- Bem, S. L., & Bem, D. J. 1970. Case study of a nonconscious ideology: Training the woman to know her place. In D. J. Bem (ed.): *Beliefs, attitudes, and human affairs*. Belmont, CA, Brooks/Cole Publishing Co.
- Bentler, P. 1995. *EQS Structural Equations Program Manual*. Encino, CA, Multivariate Software, Inc.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. 1966. *The social construction of reality*. Garden City, NY, Anchor Books.
- Berger, J., & Zelditch, M. Jr. 1998. *Status, power, and legitimacy: Strategies and theories*. New Brunswick, NJ, Transaction.
- Bernat, G., & Blach, P. 1979. The Chicano Racial Attitude Measure (CRAM): Results of an initial investigation. *American Journal of Community Psychology*, 7, 137-146.
- Berscheid, E. 1966. Opinion change and communicator-communicatee similarity and dissimilarity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 670-680.
- Bettelheim, B. 1960. *The informed heart*. New York, Avon.
- Bettelheim, B., & Janowitz, M. 1964. *Social Change and Prejudice*. Free Press, New York.
- Bettman, J. R. & Weitz, B. A. 1983. Attributions in the board room: Causal reasoning in corporate annual reports. *Administrative Science Quarterly*, 28, 165-183.
- Bielby, W. T., & Baron, J. N. 1986. Men and women at work: Sex segregation and statistical discrimination. *American Journal of Sociology*, 91, 759-799.
- Biernat, M., & Wortman, C. B. 1991. Sharing of home responsibilities between professionally employed women and their husbands. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 844-860.
- Bies, R. J., & Sitkin, S. B. 1992. Explanation as legitimation: Excuse-making in organizations. In M. L., McLaughlin, M. J., Cody, & S. J. Read (eds.): *Explaining one's self to others: Reason-giving in a social context*. Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale, NJ.
- Billig, M. 1976. *Social psychology and intergroup relations*. Academic Press, London.
- Billig, M. 1982. *Ideology and social psychology*. Oxford, Basil Blackwell.
- Billig, M. 1984. Political ideology, Social psychological aspects. In H. Tajfel (ed.): *The social dimension*. Cambridge, Cambridge University Press. vol. 2. 446-470.
- Billig, M. 1985. Prejudice, categorization and particularization, From a perceptual to a rhetorical approach. *European Journal of Psychology*, 15, 79-103.
- Billig, M. 1987. *Arguing and thinking*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Birt, R. 1993. Personality and foreign policy: The case of Stalin. *Political Psychology*, 14, 607-625.
- Blake, R. R., & Mouton, J. S. 1984. *Solving costly organizational conflicts*. San Francisco, Jossey-Bass.

- Blank, T. O. 1988. Reflections on Gergen's 'Social psychology as history' in perspective. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 14, 651-663.
- Blanton, H., George, G., & Crocker, J. 2001. Contexts of system justification and system evaluation: Exploring the social comparison strategies of the (not yet) contented female worker. *Group Processes and Intergroup Relations*, 4, 127-138.
- Block, J., & Block, J. 1950. Intolerance of ambiguity and ethnocentrism. *Journal of Personality*, 19, 303-311.
- Bloor, D. 1983. *Wittgenstein: A social theory of knowledge*. New York, Columbia University Press.
- Blumenthal, M., D., Kahn, R. L., Andrews, F. M., & Head, K. B. 1972. *Justifying violence: Attitudes of American men*. Ann Arbor. Institute for Social Research.
- Bobbio, N. 1996. *Left and right*. Cambridge, Polity Press.
- Bobo, L., & Kluegel, J. R. 1993. Opposition to race-targeting: Self-interest, stratification ideology, or racial attitudes? *American Sociological Review*, 58, 443-464.
- Boldry, J. G., & Kashy, D. A. 1999. Intergroup perception in naturally occurring groups of differential status: A social relations perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1200-1212.
- Bond, M. H. (ed.) 1984. *The cross-cultural challenge to social psychology*. London, Sage.
- Breakwell, G. M. 1986. Political and attributional responses of the young short-term unemployed. *Political Psychology*, 7, 575-586.
- Brehm, J. W. 1956. Post-decisional changes in desirability of alternatives. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 52, 38-89.
- Brenner, L. 1995. *The myth of incentive pay*. CFO, July, 26-34.
- Bretherton, I., & Beeghly, M. 1982. Talking about internal states: The acquisition of an explicit theory of mind. *Developmental Psychology*, 18, 906-921.
- Brewer, M. B. 1979. Ingroup bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis. *Psychological Bulletin*, 86, 307-324.
- Brewer, M. B. 1999. The psychology of prejudice: Ingroup love or outgroup hate. *Journal of Social Issues*, 55, 429-444.
- Brewer, M., & Brown, R. 1998. Intergroup relations. In S. Fiske, D. Gilbert, & G. Lindzey (eds.): *Handbook of Social Psychology*. Boston, McGraw-Hill. (4th ed. vol. 2, 554-594.)
- Brewer, M. B., & Kramer, R. M. 1985. The psychology of intergroup attitudes and behaviour. *Annual Review of Psychology*, 36, 219-243.
- Brickman, P. 1987. *Commitment, conflict, and caring*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall.
- Brigham, J. C. 1971. Ethnic stereotypes. *Psychological Bulletin*, 76, 15-33.
- Brock, T. C., & Bush, A. H. 1964. Effects of justification for aggression and communication with the victim of postaggression dissonance. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68, 403-412.
- Broverman, I., Vogel, S. R., Broverman, D. M., Clarkson, F. E., & Rosenkrantz, P. S. 1972. Sex-role stereotypes: A current appraisal. *Journal of Social Issues*, 28, 59-78.
- Brown, R. 1965. *Social psychology*. New York, Free Press. (2nd edition, 1986).
- Brown, R. 1974. *Toward a Marxist psychology*. New York, Harper.
- Brown, R. J. 1978. Divided we fall: An analysis of relations between sections of a

- factory work force. In H. Tajfel (ed.): *Differentiation between social groups*. London, Academic Press.
- Brown, J. R. 1988. *Group Processes: Dynamics within and between Groups*. Oxford, Blackwell.
- Brown, J. R., & Dunn, J. 1991. 'You can cry, mum': The social and developmental implications of talk about internal states. *British Journal of Developmental Psychology*, 9, 237-256.
- Brown, L. M., & Gilligan, C. 1992. *Meeting at the crossroads: Women's psychology and girls' development*. Cambridge, NIA, Harvard University Press.
- Bruner, J. 1957. On perceptual readiness. *Psychological Review*, 64, 123-152.
- Budd, M. 1989. *Wittgenstein's philosophy of psychology*. London, Routledge.
- Budner, S. 1962. Intolerance of ambiguity as a personality variable. *Journal of Personality*, 30, 29-59.
- Bulkeley, K. 2001. *Dreams and politics*. Paper presented at the annual meeting of the Association for the Study of Dreams, July 2001, Santa Cruz, CA.
- Bullock, A. 1993. *Hitler and Stalin, Parallel lives*. New York, Vintage Books.
- Burge, T. 1979. Individualism and the mental. In P. French, T. E. Uehling, Jr, & H. K. Wettstein (eds.): *Midwest studies in philosophy: vol. 4. Studies in metaphysics*. Minneapolis, University of Minnesota Press. 73-121.
- Burge, T. 1982. Other bodies. In A. Woodfield (ed.): *Thought and object*. Oxford, Oxford University Press. 97-120.
- Burge, T. 1986. Intellectual norms and foundations of mind. *Journal of Philosophy*, 83, 12, 697-720.
- Burge, T. 1988. Individualism and self-knowledge. *Journal of Philosophy*, 85, 11, 649-663.
- Buss, D. M., & Kenrick, D. T. 1998. Evolutionary social psychology. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (eds.): *The Handbook of Social Psychology* (4th Edition), vol. 2, 982-1025. Boston, MA, McGraw-Hill.
- Byrne, D. 1971. *The attraction paradigm*. New York, Academic Press.
- Cacioppo, J. T., & Petty, R. E. 1982. The need for cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 116-131.
- Caddick, B. 1982. Perceived illegitimacy and intergroup relations. In H. Tajfel (ed.): *Social identity and intergroup relations*. Cambridge, Cambridge University Press. 137-154.
- Callinicos, A. 1989. *Against postmodernism: A Marxist critique*. New York, St. Martin's Press.
- Campbell, D. T. 1975. On the conflicts between biological and social evolution and between psychology and moral tradition. *American Psychologist*, 30, 110-126.
- Campbell, D. T. 1993. Plausible coselection of belief by referent, All the "objectivity" that is possible. *Perspectives on Science: Historical, Philosophical, Social*, 1, 85-105.
- Campbell, D. T. 1994. The social psychology of scientific validity: An epistemological perspective and a personalized history. In W. R. Shadish & S. Fuller (eds.): *The Social Psychology of Science*. New York, Guilford Press. 124-162.
- Campbell, D. T., & Russo, M. J. (eds.) 1999. *Social experimentation*. London, Sage.
- Campbell, D. T., & Stanley, J. C. 1963/1966. *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Boston, Houghton-Mifflin.

- Campbell, D. T., & Le Vine, R. A. 1968. Ethnocentrism and intergroup relations. In R. P. Abelson, E. Aronson, W. J., McGuire, T. M., Newcomb, M. J., Rosenberg, & P. H. Tannenbaum (eds.): *Theories of Cognitive Consistency: A Sourcebook*. Rand McNally, Chicago.
- Capozza, D., Bonaldo, E., & DiMaggio, A. 1982. Problems of identity and social conflict: Research on ethnic groups in Italy. In H. Tajfel (ed.): *Social identity and intergroup relations*. Cambridge, Cambridge University Press. 299-334.
- Carlson, R. 1984. What's social about social psychology? Where's the person in personality research? *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 1304-1309.
- Carlson, R., & Brincka, J. 1987. Studies in script theory: III. Ideology and political imagination. *Political Psychology*, 8, 563-574.
- Carlson, R., & Levy, N. 1970. Self, values, and affects: Derivations from Tomkins' polarity theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 338-345.
- Carmines, E. G., & Berkman, M. 1994. Ethos, ideology, and partisanship: Exploring the paradox of conservative Democrats. *Political Behavior*, 16, 203-218.
- Carragee, K. M. 1993. A critical evaluation of debates examining the media hegemony thesis. *Western Journal of Communication*, 57, 330-348.
- Carson, P., Carson, K., & Roe, D. 1993. Social power bases: A meta-analytic examination of inter-relationships and outcomes. *Journal of Applied Social Psychology*, 23, 1151-1169.
- Cassidy, J. 1999. September 13. Wall Street follies: A new study shows America's fat cats getting fatter. *The New Yorker*, 32.
- Ceci, S. J., & Kain, E. L. 1982. Jumping on the bandwagon with the underdog: The impact of attitude polls on poll behavior. *Public Opinion Quarterly*, 46, 228-242.
- Centers, R. 1949. *The psychology of social classes*. Princeton, Princeton University Press.
- Chaikin, A. L., & Darley, J. M. 1973. Victim or perpetrator? Defensive attribution of responsibility and the need for order and justice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 25, 268-275.
- Chapman, M., & Dixon, R. A. (eds.) 1987. *Meaning and the growth of understanding: Wittgenstein's significance for developmental psychology*. Berlin, Springer.
- Chen, E. S., & Tyler, T. R. 2001. Cloaking power: Legitimizing myths and the psychology of the advantaged. In A. Y. Lee-Chai & J. Bargh (eds.): *The use and abuse of power: Multiple perspectives on the causes of corruption*. Philadelphia, Psychology Press. 241-261.
- Cherulnik, P. D., & Bayless, J. K. 1986. Person perception in environmental context: The influence of residential settings on impressions of their occupants. *Journal of Social Psychology*, 126, 667-673.
- Chihara, C., & Fodor, J. 1965. Operationism and ordinary language. *American Philosophical Quarterly*, 2, 4, 281-295.
- Chirumbolo, A. 2002. The relationship between need for cognitive closure and political orientation: The mediating role of authoritarianism. *Personality and Individual Differences*, 32, 603-610.
- Christie, R. 1954. Authoritarianism re-examined. In R. Christie & M. Jahoda

- (eds.): *Studies in the scope and method of "The Authoritarian Personality"*. Glencoe, IL, Free Press. 123-196.
- Christie, R. 1956. Eysenck's treatment of the personality of communists. *Psychological Bulletin*, 53, 411-430.
- Christie, R. 1991. Authoritarianism and related constructs. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman (eds.): *Measures of personality and social psychological attitudes*. San Diego, CA, Academic Press. 501-571.
- Christie, R., & Geis, F. L. 1970. *Studies in Machiavellianism*. Academic Press. New York.
- Cialdini, R. B. 1988. *Influence: Science and practice*. Harper Collins. (2nd edition, 2001) Boston, Allyn & Bacon.
- Cialdini, R. B., Henrick, D. T., & Hoerig, J. 1976. Victim derogation in the Lerner paradigm, Just world or just justification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 719-724.
- Clark, H. H. 1985. Language use and language users. In G. Lindzey & E. Aronson (eds.): *The Handbook of Social Psychology*. New York, Random House, vol. 2, 179-232.
- Clark, K. B., & Clark, M. P. 1947. Racial identification and preference in Negro children. In E. E. Maccoby, T. M. Newcomb, & E. L. Hartley (eds.): *Readings in social psychology*. New York, Holt, Rinehart, and Winston. 602-611.
- Clark, R. D., & Maass, A. 1988b. Social categorization in minority influence: The case of homosexuality. *European Journal of Social Psychology*, 18, 347-364.
- Clark, R. D., & Maass, A. 1988a. The role of categorization and perceived source credibility in minority influence. *European Journal of Social Psychology*, 18, 381-394.
- Cohen, G. A. 1978. *Karl Marx's theory of history: A defence*. Oxford, Clarendon Press.
- Cohen, J. 1987. *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. (Revised edition.) Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum Associates.
- Collins, P. H. 1991. *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. New York, Routledge.
- Conдор, S. 1990. Social stereotypes and social identity. In D. M., Abrams, & M. A. Hogg, (eds.): *Social Identity Theory: Constructive and critical advances*. Harvester, Hemet Hempstead.
- Conover, P. J., & Feldman, S. 1981. The origins and meaning of liberal/conservative self-identification. *American Journal of Political Science*, 25, 617-645.
- Converse, P. 1964. The nature of belief systems in mass publics In D. E. Apter (ed.): *Ideology and discontent*, 206-261. London, Collier-MacMillan.
- Converse, P. E. 1964. The nature of belief systems in mass publics. In D. Apter (ed.): *Ideology and discontent*. New York, Free Press.
- Conway, G. D. 1989. *Wittgenstein on foundations*. Atlantic Highlands, NJ, Humanities Press International.
- Conway, M., Pizzamiglio, M. T., & Mount, L. 1996. Status, communality, and agency: Implications for stereotypes of gender and other groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 25-38.
- Cook, T. D., & Campbell, D. T. 1979. *Quasi-experimentation: Design and analysis for field settings*. Boston, Houghton-Mifflin.

- Cooper, J., & Fazio, R. H. 1984 A new look at Dissonance Theory. *Advances in Experimental, Social Psychology*, 17, 22-26.
- Cooper, J., & Fazio, R. H. 1986. The formation and persistence of attitudes that support intergroup conflict. In S. Worchel & W. G. Austin (eds.): *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago, Nelson-Hall. 183-195.
- Copeland, J. T. 1994 Prophecies of power: Motivational implications of social power for behavioral confirmation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 264-277.
- Corenblum, B., & Annis, R. C. 1995. Development of racial identity in minority and majority children: An affect discrepancy model. *Canadian Journal of Behavioural Science*.
- Costa, P. T., & MacRae, R. R. 1985. The NEO Personality Inventory Manual. Odessa, FL, *Psychological Assessment Resources*.
- Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R. 1992. Revised NEO Personality Inventory NEO-PI-R and NEO Five Factor Inventory NEO-FFI professional manual. Odessa, FL, *Psychological Assessment Resources*.
- Costell, A. 1980. The limits of language: Wittgenstein's later philosophy and Skinner's radical behaviorism. *Behaviorism*, 8, 123-131.
- Coulter, J. 1979. *The social construction of mind*. Totowa, NJ, Rowman & Littlefield.
- Coulter, J. 1989. *Mind in action*. Atlantic Highlands, NJ, Humanities Press International.
- Cowell, A. 2002. May 18. Europe 'is rubbing its eyes' at the ascent of the right. *New York Times*, 1.
- Cox, O. C. 1948/1959. Caste, class and race: A study. In *Social Dynamics*. *Monthly Review Press*, New York.
- Crocker, J., & Luhtanen, R. 1990. Collective self-esteem and ingroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 60-67.
- Crocker, J., Luhtanen, R., Broadnax, S., & Blaine, B. 1999. Belief in U. S. government conspiracies against Blacks among Black and White college students: Powerlessness or system blame? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 941-953.
- Crocker, J., & Major, B. 1989. Social stigma and self-esteem: The self-protective properties of stigma. *Psychological Review*, 96, 608-630.
- Crocker, J., Major, B., & Steele, C. 1998. Social stigma. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey, (eds.): *The Handbook of Social Psychology*. Boston, McGraw-Hill. 504-553. (vol. 2, . 4th ed., 504-553.)
- Crocker, J., Voelkl, K., Testa, M., & Major, B. 1991. Social stigma, The affective consequences of attributional ambiguity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 218-228.
- Crosby, F. J. 1982. *Relative deprivation and working women*. New York, Oxford University Press.
- Crosby, F., Bromley, S., & Saxe, L. 1980. Recent unobtrusive studies of Black and White discrimination and prejudice: A literature review. *Psychological Bulletin*, 87, 546-563.
- Crosby, F. J., Pufall, A., Snyder, R. C., O'Connell, M., & Whalen, P. 1989 The denial of personal disadvantage among you, me, and all the other ostriches. In M. Crawford & M. Gentry (eds.): *Gender and thought, Psychological perspectives*. New York, Springer-Verlag. 79-99.

- Crowe, E., & Higgins, E. T. 1997. Regulatory focus and strategic inclinations: Promotion and prevention in decision-making. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 69, 117-132.
- Cunningham, F. 1987. *Democratic theory and socialism*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Danigelis, N. L., & Cutler, S. J. 1991. Cohort trends in attitudes about law and order: Who's leading the conservative wave? *Public Opinion Quarterly*, 55, 24-49.
- Darley, J. M., & Cooper, J. (eds.) 1998. *Attribution and social interaction: The legacy of Edward E. Jones*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Darley, J. M., & Gross, R. H. 1983. A hypothesis-confirming bias in labeling effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 20-33.
- Davies, J. C. 1962. Toward a theory of revolution. *American Sociological Review*, 27, 5-19.
- Dawes, R. M., & Thaler, R. H. 1988. Anomalies: Cooperation. *Journal of Economic Perspectives*, 2, 187-197.
- Day, W. F. 1969. On certain similarities between "The philosophical investigations" of Ludwig Wittgenstein and the operationism of B. F. Skinner. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 12, 489-506.
- Deaux, K., & Philogene, G. 2000. (eds.) *Representations of the social: Bridging theoretical traditions*. Oxford, Blackwell.
- Dechesne, M., Janssen, J., & van Knippenberg, A. 2000. Derogation and distancing as terror management strategies: The moderating role of need for closure and permeability of group boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 923-932.
- Dépret, E. F., & Fiske, S. T. 1993. Social cognition and power: Some cognitive consequences of social structure as a source of control deprivation. In G. Weary, F. Gleicher, & K. Marsh (eds.): *Control motivation and social cooperation*. New York, Springer-Verlag. 176-202.
- Deutsch, M. 1985. *Distributive justice*. New Haven, Yale University Press.
- Devine, P. G. 1989. Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 5-18.
- Dewey, J. 1900. Psychology and social practice. *Psychological Review*, 8, 105-124.
- Dewey, J. 1922/1930. *Human nature and conduct: An introduction to social psychology*. New York, The Modern Library. (Original work published 1922.)
- Diab, L. 1962. National stereotypes and the "reference group" concept. *Journal of Social Psychology*, 57, 339-351.
- Diamond, S. 1995. *Roads to dominion: Right-wing movements and political power in the United States*. New York, Guilford Press.
- Dittes, J. E. 1961. Impulsive closure as a reaction to failure-induced threat. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63, 562-569.
- Dittmar, H. 1992. Perceived material wealth and first impressions. *British Journal of Social Psychology*, 31, 379-391.
- Ditto, P. H., & Lopez, D. F. 1992. Motivated skepticism: Use of differential decision criteria for preferred and nonpreferred conclusions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 568-584.
- Doise, W. 1986. *Levels of explanation in social psychology*. Cambridge, Cambridge University Press.

- Doise, W. 1989. Constructivism in social psychology. *European Journal of Social Psychology*, 19, 389–400.
- Doob, L. W. 1983. *Personality, power and authority: A view from the behavioral sciences*. Greenwood Press. Westport. CT.
- Doosje, B., Ellemers, N., & Spears, R. 1995. Perceived intragroup variability as a function of group status and identification. *Journal of Experimental Social Psychology*, 31, 410–436.
- Doty, R. M., Peterson, B. E., & Winter, D. G. 1991. Threat and authoritarianism in the United States, 1978–1987. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 629–640.
- Dovidio, J. F., Brigham, J. C., Johnson, B. T, & Gaertner, S. L. 1996. Stereotyping, prejudice, and discrimination: Another look. In C. N. Macrae, C. Stangor, & M. Hewstone (eds.): *Stereotypes and stereotyping*. New York, Guilford. 276–322.
- Dovidio, J. F., & Gaertner, S. L. 1986. Prejudice, discrimination, and racism: Historical trends and contemporary approaches. In J. F. Dovidio & S. L. Gaertner (eds.): *Prejudice, discrimination, and racism*. San Diego, CA, Academic Press. 1–34.
- Duckitt, J. 2001. A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. *Advances in Experimental Social Psychology*, 33, 41–113.
- Dumont, L. 1970. *Homo hierarchicus: The caste system and its implications*. Chicago, University of Chicago Press.
- Dunn, J. 1988. *The beginnings of social understanding*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Dunning, D. 1999. A newer look: Motivated social cognition and the schematic representation of social concepts. *Psychological Inquiry*, 10, 1–11.
- Durrheim, K. 1997. Theoretical conundrum: The politics and science of theorizing authoritarian cognition. *Political Psychology*, 18, 625–656.
- Dutton, J. E. & Dukerich, J. M. 1991. Keeping an eye on the mirror: Image and identity in organizational adaptation. *Academy of Management Journal*, 34, 517–554.
- Dutton, J., Dukerich, J. & Harquail, C. 1994. Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly*, 39, 239–263.
- Dweck, C. 1999. *Self theories*. Philadelphia, PA, Taylor and Francis.
- Dworkin, A. 1983. *Right-wing women*. New York, Perigree.
- Eagleton, T. 1991. *Ideology: An introduction*. New York, Verso.
- Eagly, A. H. 1987. *Sex differences in social behaviour: A social role interpretation*. Erlbaum, Hillsdale.
- Eagly, A. H., & Chaiken, S. 1993. *The psychology of attitudes*. Philadelphia, Harcourt, Brace Jovanovich.
- Eagly, A. H., & Kite, M. E. 1987. Are stereotypes of nationalities applied to both women and men? *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 451–462.
- Eagly, A. H., & Mladinic, A. 1989. Gender stereotypes and attitudes toward women and men. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 15, 543–558.
- Eagly, A. H., & Mladinic, A. 1994. Are people prejudiced against women? Some answers from research on attitudes, gender stereotypes anti judgements of competence. In W., Stroebe, & M. Hewstone (eds.): *European Review of Social Psychology*, vol. 5. Wiley, New York.

- Eagly, A. H., Mladinic, A., & Otto, S. 1991. Are women evaluated more favourably than men? *Psychology of Women Quarterly*, 15, 203-216.
- Eagly, A. H., & Steffen, V. J. 1984. Gender stereotypes stem from the distribution of women and men into social roles. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 5, 46, 735-754.
- Eagly, A. H., & Steffen, V. J. 1986. Gender stereotypes occupational roles, and beliefs about part-time employees. *Psychology of Women Quarterly*, 10, 252-262.
- Eagly, A. H., & Wood, W. 1982. Inferred sex differences in status as a determinant of gender stereotypes about social influence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 915-928.
- Easton, S. M. 1983. *Humanist Marxism and Wittgensteinian social philosophy*. Manchester, Manchester University Press.
- Eberhardt, J. L., & Randall, J. L. 1997. The essential notion of race. *Psychological Science*, 8, 198-203.
- Eckhardt, W. 1991. Authoritarianism. *Political Psychology*, 12, 97-121.
- Eckhardt, W., & Alcock, N. Z. 1970. Ideology and personality in war/peace attitudes. *Journal of Social Psychology*, 81, 105-116.
- Edelman, M. 1960. Symbols and political quiescence. *American Political Science Review*, 54, 695-704.
- Egan, F. 1991. Must psychology be individualistic? *The Philosophical Review*, 6, 179-203.
- Ehrlich, H. J. 1973. *The social psychology of prejudice*. New York, John Wiley.
- Eisenberg-Berg, N., & Mussen, P. 1980. Personality correlates of sociopolitical liberalism and conservatism in adolescents. *Journal of Genetic Psychology*, 137, 165-177.
- Eiser, J. E., & Eiser, C. 1975. Prediction of environmental change: Wish-fulfillment revisited. *European Journal of Social Psychology*, 5, 315-322.
- Ellemers, N. 2001. Individual upward mobility and the perceived legitimacy of intergroup relations. In J. T. Jost & B. Major (eds.): *The psychology legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. New York, Cambridge University Press.
- Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. 1997. Sticking together or falling apart: Group identification as a psychological determinant of group commitment versus individual mobility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 617-626.
- Ellemers, N., Vall Rijswijk, W., Roefs, M., & Simons, C. 1997. Bias in intergroup perceptions: Balancing group identity with social reality. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 186-198.
- Ellemers, N. & van Kippenberg, A. 1997. A subjective essentialistic view of group perception. In R. Spears, P. J. Oakes, N. Ellemers, & S. A. Haslam (eds.): *The social psychology of stereotyping and group life*. Oxford, UK, Blackwell. 208-235.
- Ellemers, N., & van Knippenberg, A. 1997. Stereotyping in social context. In R. Spears, P. Oakes, N. Ellemers, & S. A. Haslam (eds.): *The Social Psychology of Stereotyping and Group Life*. Oxford, Blackwell. 208-235.
- Ellemers, N., van Knippenberg, A., de Vries, N., & Wilke, H. 1988. Social identification and permeability of group boundaries. *European Journal of Social Psychology*, 18, 497-513.

- Ellemers, N., & van Rijswijk, W. 1997. Identity needs versus social opportunities: The use of group-level and individual-level identity management strategies. *Social Psychology Quarterly*, 60, 52-65.
- Ellemers, N., Wilke, H., & van Knippenberg, A. 1993. Effects of the legitimacy of low group or individual status on individual and collective status-enhancement strategies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 766-778.
- Elliott, A., & Devine, P. G. 1994. On the motivational nature of cognitive dissonance: Dissonance as psychological discomfort. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 382-394.
- Ellis, S., & Kruglanski, A. W. 1992. Self as epistemic authority: Effects on experiential and instructional learning. *Social Cognition*, 10, 357-375.
- Elms, A. C. 1969. Psychological factors in right-wing extremism. In R. A. Schoenberger (ed.): *The American right wing*. New York, Holt, Rinehart, & Winston. 143-163.
- Elms, A. C. 1975. The crisis of confidence in social psychology. *American Psychologist*, 30, 967-976.
- Elsbach, K. D. 1999. An expanded model of organizational identification. *Research in Organizational Behavior*, 21, 163-200.
- Elsbach, K. D. 2000. Coping with hybrid organizational identities: Evidence from California Legislative Staff. In John Wagner (ed.): *Advances in Qualitative Organizational Research*, vol. 3. Forthcoming.
- Elsbach, K. D., & Bhattacharya, C. 2000. *Organizational disidentification: A study of social identity and the National Rifle Association*.
- Elsbach, K. D., & Kramer, R. 1996. Members' responses to organizational identity threats: Encountering and countering the Business Week ratings. *Administrative Science Quarterly*, 41, 442-476.
- Elsbach, K. D., & Sutton, R. I. 1992. Acquiring organizational legitimacy through illegitimate actions: A marriage of institutional and impression management theories. *Academic Management Journal*, 35, 699-738.
- Elster, J. 1982. Belief, bias, and ideology. In M. Hollis & S. Lukes (eds.): *Rationality and Relativism*. Oxford, Basil Blackwell. 123-148.
- Elster, J. 1983. *Sour grapes, Studies in the subversion of rationality*. Cambridge, UK, Cambridge University Press.
- Elster, J. 1985. *Makim sense of Marx*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Elster, J., & Loewenstein, G. 1992. Utility from memory and anticipation. In G. F. Loewenstein & J. E. Elster (eds.): *Choice over time*. New York, Russell Sage. 213-234.
- Emmett, K. 1990. Forms of life. *Philosophical Investigations*, 13, 3, 213-231.
- Eyerman, R., & Jamison, A. 1991. *Social movements: A cognitive approach*. University Park, Pennsylvania State University Press.
- Eysenck, H. J. 1954. *The psychology of politics*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Eysenck, H. J. & Wilson, G. D. (eds.) 1978. *The psychological basis of ideology*. Lancaster, England, MTP Press.
- Fazio, R. H., Jackson, J. R., Dunton, B. C., & Williams, C. J. 1995. Variability in automatic activation as an unobtrusive measure of racial attitudes: A bona fide pipeline? *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 1013-1027.
- Fay, D., & Frese, M. 2000. Conservatives' approach to work: Less prepared for future work demands? *Journal of Applied Social Psychology*, 30, 171-195.
- Feather, N. T. 1969. Preference for information in relation to consistency, novelty,

- intolerance of ambiguity and dogmatism. *Australian Journal of Psychology*, 31, 235-249.
- Feather, N. T. 1979. Value correlates of conservatism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1617-1630.
- Feather, N. T. 1984. Protestant ethic, conservatism, and values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 1132-1141.
- Fein, S., & Spencer, S. J. 1997. Prejudice as self-image maintenance: Affirming the self through negative evaluations of others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 31-44.
- Feldman, J. M. 1972. Stimulus characteristics and subject prejudice as determinants of stereotype attribution. *Journal of Personality and Social Psychology*, 21, 333-340.
- Festinger, L. 1954. A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.
- Festinger, L. 1957. *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA, Stanford University Press.
- Festinger, L., & Carlsmith, J. M. 1959. Cognitive consequences of forced compliance. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 58, 203-210.
- Festinger, L., Riecken, H. W., & Schachter, S. 1956. *When prophecy fails*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Fibert, Z., & Ressler, W. H. 1998. Intolerance of ambiguity and political orientation among Israeli university students. *Journal of Social Psychology*, 138, 33-40.
- Finch, H. L. 1977. *Wittgenstein: The later philosophy*. Atlantic Highlands, NJ, Humanities Press.
- Fine, M. 1979. Options to injustice: Seeing other lights. *Representative Research in Social Psychology*, 10, 61-76.
- Fine, M. 1992. *Disruptive voices: The possibilities of feminist research*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Fine, M., & Bowers, C. 1984. Racial self-identification: The effects of social history and gender. *Journal of Applied Social Psychology*, 14, 136-146.
- Fine, M., Bowers, C. 1984. Racial self-identification: Theory of social history and gender. *Journal of Applied Social Psychology*, 58, 203-210.
- Fishman, J. A. 1956. An examination of the process and function of social stereotyping. *Journal of Social Psychology*, 43, 27-64.
- Fiske, S. T. 1989. Examining the role of intent: Toward understanding its role in stereotyping and prejudice. In J. S., Uleman, & J. E. Bargh (eds.): *Unintended Thought*. Guilford Press, New York.
- Fiske, S. T. 1993. Controlling other people: The impact of power on stereotyping. *American Psychologist*, 48, 621-628.
- Fiske, S. T., & Taylor, S. E. 1991. *Social cognition*. (2nd ed.) New York, McGraw Hill.
- Fodor, J. . 1987. *Psychosemantics: The problem of meaning in the philosophy of mind*. Cambridge, MA, MIT Press.
- French, J. R. P. Jr., & Raven, B. H. 1959. The bases of social power. In D. Cartwright (ed.): *Studies in social power*. Ann Arbor. Institute for Social Research. MI, 150-167.
- Frenkel, O. J., & Doob, A. N. 1976. Post-decision dissonance at the polling booth. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 8, 347-350.

- Frenkel-Brunswick, E. 1948. Intolerance of ambiguity as an emotional perceptual personality variable. *Journal of Personality*, 18, 108–143.
- Frenkel-Brunswick, E. 1949. Tolerance towards ambiguity as a personality variable. *American Psychologist*, 3, 268.
- Frenkel-Brunswick, E. 1951. Personality theory and perception. In R. Blake & G. Ramsey (eds.): *Perception: An approach to personality*. New York, Oxford University Press.
- Freud, S. 1946. *The Ego and mechanism of defense*. International University Press, New York.
- Frey, D. 1986. Selective exposure to information: A review of recent research. In L. Berkowitz (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 19. New York, Academic Press.
- Fromm, E. 1941. *Escape from freedom*. New York, Holt, Rinehart, & Winston.
- Frye, D., & Moore, C. (eds.) 1991. *Children's theories of mind*. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Furnham, A. 1985. Just world beliefs in an unjust society: A cross cultural comparison. *European Journal of Social Psychology*, 15, 363–366.
- Furnham, A., & Ribchester, T. 1995. Tolerance of ambiguity: A review of the concept, its measurement and applications. *Current Psychology: Developmental, Learning, Personality, Social*, 14, 179–200.
- Gabel, J. 1975. *False consciousness: An essay on reification*. Oxford, Basil Blackwell.
- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. 1986. The aversive form of racism. In J. F. Dovidio & S. L. Gaertner (eds.): *Prejudice, discrimination, and racism* Hillsdale, NJ, Erlbaum. 1–31.
- Gaertner, S. L., & McLaughlin, J. P. 1983. Racial stereotypes: Associations and ascriptions of positive and negative characteristics. *Social Psychology Quarterly*, 40, 23–30.
- Gardner, R. C. 1994. Stereotypes as consensual beliefs. In M. P. Zanna & J. M. Olson (ed.): *The psychology of prejudice: The Ontario symposium*, vol. 7, 1–31. Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum.
- Geertz, C. 1983. *Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology*. New York, Basic Books, Inc.
- Geis, F. L. 1993. Self-fulfilling Prophecies: A social psychological view of gender. In A. E., Beall, & R. J. Strenberg (eds.): *Perspectives on the Psychology of Gender*. Guilford, New York.
- Gerard, H. B. 1957. Some effects of status, role, clarity and group goal clarity upon individuals' relation to group process. *Journal of Personality*, 25, 475–488.
- Gerard, H. B., & Mathewson, G. C. 1966. The effects of severity of initiation on liking for a group, A replication. *Journal of Experimental Social Psychology*, 2, 278–287.
- Gergen, K. J. 1969. The significance of skin color in human relations. *Daedalus*, 390–406.
- Gergen, K. J. 1971. *The concept of self*. New York, Holt, Rinehart, & Winston, Inc.
- Gergen, K. J. 1973. Social psychology as history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 309–320.
- Gergen, K. J. 1977a. On taking dialectics seriously. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 3, 714–718.

- Gergen, K. J. 1977b. The social construction of self-knowledge. In T. Mischel (ed.): *The self, Psychological and philosophical issues*. New York, Academic Press. 139–169.
- Gergen, K. J. 1982. From self to science: What is there to know? In J. Suls (ed.): *Psychological perspectives on the self*. Hillsdale, NJ, Erlbaum, vol. 1, 129–149.
- Gergen, K. J. 1985a. The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40, 266–275.
- Gergen, K. J. 1985b. The ethnopsychology of self-deception. In M. Martin (ed.): *Self-deception and self-understanding*. Lawrence, KS, University of Kansas Press. 228–243.
- Gergen, K. J. 1988. If persons are texts. In S. B. Messer, L. A. Sass, & R. L. Woolfolk (eds.): *Hermeneutics and psychological theory: Interpretive perspectives on personality, psychotherapy, and psychopathology*. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press. 28–51.
- Gergen, K. J. 1994a. Exploring the postmodern: Perils or potentials? *American Psychologist*, 49, 412–416.
- Gergen, K. J. 1994b. *Realities and relationships: Soundings in social construction*. Cambridge, MA, Harvard Press.
- Gergen, K. J. 1998. Toward the relational self. In J. M. Darley & J. Cooper (eds.): *Attribution and social interaction: The legacy of Edward E. Jones*. Washington, DC, American Psychological Association. 293–309.
- Gergen, K. J. 1999. *An invitation to social construction*. London, Sage.
- Gergen, K. J., & Davis, K. E. (eds.) 1985. *The social construction of the person*. New York, Springer-Verlag.
- Gergen, K. J., Hepburn, A., & Fisher, D. C. 1986. Hermeneutics of personality description. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 1261–1270.
- Giddens, A. 1998. *The third way: The renewal of social democracy*. Cambridge, UK, Polity Press.
- Gier, N. F. 1980. Wittgenstein and forms of life. *Philosophy of the Social Sciences*, 10, 241–258.
- Gilbert, M. 1989. *On social facts*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Gilbert, M. 1990. Wittgenstein and the philosophy of sociology. In S. Tegharian, A. Serafini, & E. M. Cook (eds.): *Ludwig Wittgenstein: A symposium on the centennial of his birth*. Wakefield, NH, Longwood. Academic. 19–29.
- Gilbert, D. T., & Ebert, J. E. J. 2001. Decisions and revisions: The affective forecasting of changeable outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 503–514.
- Gilbert, D. T., Hixon, J. G. 1991. The trouble of thinking: Activation and application of stereotypic beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 509–517.
- Gilbert, D. T., Pinel, E. C., Wilson, T. D., Blumberg, S. J., & Wheatley, T. 1998. Immune neglect: A source of durability bias in affective forecasting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1117–638.
- Giles, H., & Powesland, P. F. 1975. *Speech style and social evaluation*. London, Academic Press.
- Gillies, J., & Campbell, S. 1985. Conservatism and poetry preferences. *British Journal of Social Psychology*, 24, 223–227.
- Ginsberg, B., & Weissberg, R. 1978. Elections and the mobilization of popular support *Journal of Political Science*, 22, 31–55,

- Glasgow, M. R., & Cartier, A. M. 1985. Conservatism, sensation-seeking, and music preferences. *Personality and Individual Differences*, 6, 393-395.
- Glick, P., & Fiske, S. T. 1996. Hostile and benevolent sexism: Measuring ambivalent sexist attitudes toward women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 491-512.
- Glick, P., & Fiske, S. T. 2000. Ambivalent stereotypes as legitimizing ideologies: Differentiating paternalistic and envious prejudice. In J. T. Jost & B. Major (eds.): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Glick, P., & Fiske, S. T. 2001a. An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, 56, 109-118.
- Glick, P., & Fiske, S. T. 2001b. Ambivalent sexism. *Advances in Experimental Social Psychology*.
- Glick, P., Diebold, J., Bailey-Werner, B., & Zhu, L. 1997. The two faces of Adam: Ambivalent sexism and polarized attitudes toward women. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 1323-1334.
- Glick, P., et al. 2000. Beyond prejudice as simple antipathy: Hostile and benevolent sexism across cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 763-775.
- Goethals, G. R. 1986. Fabricating and ignoring social reality: Self-serving estimates of consensus. In J. Olson, C. P. Herman, & M. P. Zanna (eds.): *Relative deprivation and social comparison: The Ontario symposium*. Hillsdale, NJ, Erlbaum, vol. 4, 135-157.
- Goethals, G. R., & Reckman, R. F. 1973. The perception of consistency in attitudes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 9, 491-501.
- Goffman, E. 1959. *The presentation of self in everyday life*. Garden City, NY, Doubleday Anchor Books.
- Goldfarb, W. 1989. Wittgenstein, mind, and scientism. *Journal of Philosophy*, 86, 11, 635-642.
- Goldman, Alvin 1988. *Epistemology and cognition*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Golec, A. 2001. *Need for cognitive closure and political conservatism: Studies on the nature of the relationship*. Paper presented at the annual meeting of the International Society of Political Psychology, July 2001, Cuernavaca, Mexico.
- Gordon, P. H. 2002. The jolt in a victory on the right. *New York Times*, April 23.
- Gottlieb, R. 1992. *Marxism 1844-1990: Origins, betrayal, rebirth*. New York, Routledge.
- Granberg, D., & Brent, E. 1983. When prophecy bends: The preference-expectation link in U. S. presidential elections, 1952-1980. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 477-491.
- Granberg, D., & Nanneman, T. 1986. Attitude change in an electoral context as a function of expectations not being fulfilled. *Political Psychology*, 7, 753-765.
- Green, D. P., & Shapiro, I. 1994. *Pathologies of rational choice theory*. New Haven, CT, Yale University Press.
- Greenberg, J. 1990. Employee theft as a reaction to underpayment inequity: The hidden cost of pay cuts. *Journal of Applied Psychology*, 75, 561-568.

- Greenberg, J., Porteus, J., Simon, L., & Pyszczynski, T. 1995. Evidence of a terror management function of cultural icons: The effects of mortality salience on the inappropriate use of cherished cultural symbols. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 1221-1228.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. 1986. The causes and consequences of the need for self-esteem: A terror management theory. In R. F. Baumeister (ed.): *Public self and private self*. New York, Springer-Verlag. 189-207.
- Greenberg, J., Simon, L., Pyszczynski, T., Solomon, S., & Chatel, D. 1992. Terror management and tolerance: Does mortality salience always intensify negative reactions to others who threaten one's worldview? *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 212-220.
- Greenwald, A. G. 1976. Transhistorical lawfulness of behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2, 391.
- Greenwald, A. G. 1980. The totalitarian ego: Fabrication and revision of personal history. *American Psychologist*, 35, 603-618.
- Greenwald, A. G. 1992. New look 3: Unconscious cognition reclaimed. *American Psychologist*, 47, 766-779.
- Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. 1993. *A theory of implicit social cognition: Attitudes, stereotypes, self, and prejudice*. Unpublished manuscript, University of Washington.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J. L. K. 1998. Measuring individual differences in implicit cognition: The implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1464-1480.
- Greenwald, A. G., & Oppenheim, D. B. 1968. Reported magnitude of serif-identification among Negro children: Artifact? *Journal of Personality and Social Psychology*, 8, 49-52.
- Greenwood, J. D. 1989. *Explanation and experiment in social psychological science: Realism and the social constitution of action*. New York, Springer-Verlag.
- Gregor A. J., & McPherson, D. A. 1966. Racial Preference and ego-identity among white and Bantu children in the republic of South Africa. *Genetic Psychology Monographs*, 73, 217-253.
- Gruenfeld, D. H. 1995. Status, ideology, and integrative ideology on the U. S. Supreme Court: Rethinking the politics of political decision making. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 5-20.
- Guimond, S. 1995. Encounter and metamorphosis: The impact of military socialisation on professional values. *Applied Psychology: An International Review*, 44, 251-275.
- Guimond, S. 2000. Group socialization and prejudice: The social transmission of intergroup attitudes and beliefs. *European Journal of Social Psychology*, 30, 335-354.
- Guimond, S., Begin, G., & Palmer, D. L. 1989. Education and causal attributions: The development of person-blame and "system-blame" ideology. *Social Psychology Quarterly*, 52, 126-140.
- Guimond, S., & Dubé-Simard, L. 1983. Relative deprivation theory and the Quebec nationalist movement: The cognitive-emotion distinction and the personal-group deprivation issue. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 526-535.

- Gurin, P. 1985. Women's gender consciousness. *Public Opinion Quarterly*, 49, 143-163.
- Gurin, P., Miller, A. H., & Gurin, G. 1980. Stratum identification and consciousness. *Social Psychology Quarterly*, 43, 30-47.
- Gurr, T. R. 1970. *Why men rebel*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Gustafson, D. F. 1979. "Pain", grammar, and physicalism. In D. F. Gustafson & B. L. Tapscott (eds.): *Body, mind, and method*. Boston, MA, Reidel. 149-166.
- Gustafson, D. F. 1984. Wittgenstein and a causal view of intentional action. *Philosophical Investigations*, 7, 3, 225-243.
- Gustafson, D. F. 1989. Review of Wittgenstein's Remarks on the philosophy of psychology. *Philosophical Psychology*, 2, 3, 355-358.
- Habermas, J. 1975. *Legitimation crisis*. Boston, Beacon Press.
- Habermas, J. 1989. *The new conservatism: Cultural criticism and the historians' debate* Trans. S. W. Nicholsen. Cambridge, MIT Press.
- Habermas, J. 1991. The paradigm shift in Mead. In M. Aboulafia (ed.): *Philosophy, social theory, and the thought of George Herbert Mead*. Albany, SUNY Press. '137-168.
- Hacking, I. 1982. Wittgenstein the psychologist. *New York Review of Books*, 1 April
- Hacking, I. 1999a. Are you a social constructionist? *Lingua Franca*, May/June Issue, 65-72.
- Hacking, I. 1999b. *The social construction of what?* Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. 1980. *Work redesign*. Reading, MA, Addison-Wesley.
- Haines, E. L., & Jost, J. T. 2000. Placating the powerless: Effects of legitimate and illegitimate explanation on affect, memory, and stereotyping. *Social Justice Research*, 13, 219-236.
- Hala, S., Chandler, M., & Fritz, A. S. 1991. Fledgling theories of mind: Deception as a marker of three-year-olds' understanding of false belief. *Child Development*, 62, 83-97.
- Hamilton, D. L. 1981. *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behaviour*. Erlbaum, Hillsdale.
- Hamilton, D. L., & Gifford, R. K. 1976. Illusory correlation in interpersonal perception: A cognitive basis of stereotypic judgments. *Journal of Experimental Social Psychology*, 12, 392-407.
- Hamilton, D. L., & Rose, T. L. 1980. Illusory correlation and the maintenance of stereotypic beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 832-845.
- Hamilton, D. L., Sanders, J., & McKearney, S. J. 1995. Orientations toward authority in an authoritarian state: Moscow in 1990. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21 356-365.
- Hamilton, D. L., & Sherman, J. W. 1994. Stereotypes. In R. S. Wyer, & T. K. Srull (eds.): *Handbook of Social Cognition*. Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum, vol. 2, 1-68.
- Hamilton, D. L., & Trier, T. K. 1986. Stereotypes and stereotyping: An overview of the cognitive approach. In J. F. Dovidio, S. L. Gaertner (eds.): *Prejudice, discrimination, and racism*. Academic Press, Orlando.
- Hardin, C., & Banaji, M. R. 1993. The influence of language on thought. *Social Cognition*, 11, 277-308,

- Hardin, C., & Higgins, T. 1996. Shared reality: How social verification makes the subjective objective. In R. M. Sorrentino, & E. T. Higgins (eds.): *Handbook of Motivation and Cognition, Foundations of Social Behavior*. New York, Guilford. 28-48.
- Hare-Mustin, R. T., & Maracek, J. 1988. The meaning of difference: Gender theory, postmodernism, and psychology. *American Psychologist*, 43, 455-464.
- Harmon-Jones, E., Brehm, J., Greenberg, J., Simon, L., & Nelson, D. 1996. Evidence that the production of aversive consequences is not necessary to create cognitive dissonance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 5-16.
- Harmon-Jones, E., Greenberg, J., Solomon, S. & Simon, L. 1996. The effects of mortality salience on intergroup discrimination between minimal groups. *European Journal of Social Psychology*, 26, 677-681.
- Harmon-Jones, E. & Mills, J. (eds.) 1999. *Cognitive dissonance theory: Progress on a pivotal theory in social psychology*. Washington, DC, American Psychological Association.
- Harré, R. 1979. *Social being: A theory for social psychology*. Totowa, NJ, Littlefield, Adams, & Co.
- Harré, R. 1989. Language games and texts of identity. In J. Shotter, & K. J. Gergen (eds.): *Texts of identity*. London, Sage. 20-35.
- Harré, R., & Secord, P. 1972. *The explanation of social behaviour*. Oxford, Blackwell.
- Haslam, S. A. 1996. Stereotyping and social influence: Foundations of stereotype sharedness. In K. Spears, P. J. Oakes, N. Ellemers, & S. A. Haslam (eds.): *The social psychology of stereotyping and group life*. Oxford, U& Blackwell.
- Haslam, S. A., Oakes, P. J., McGarty, C., Turner, J. C., Reynolds, J., & Egings, R. A. 1996. Stereotyping and social influence: The mediation of stereotype applicability and sharedness by the views of in-group and out-group members. *British Journal of Social Psychology*, 35, 869-597.
- Haslam, A., Oakes, P. J., Reynolds, K J., & Turner, J. C. 1999. Social identity salience and the emergence of stereotype consensus. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 809-818.
- Haslam, S. A., Turner, J. C., Oakes, P. J., McGarty, C., & Hayes, B. K. 1992. Context-dependent variation in social stereotyping I: The effects of intergroup relations as mediated by social change and frame of reference. *European Journal of Social Psychology*, 22, 3-20.
- Hass, R. G., Katz, R., Rizzo, N., Bailey, J., & Eisenstadt, D. 1991. Cross-racial appraisal as related to attitude ambivalence and cognitive complexity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 83-92.
- Hastie, R. 1984. Causes and effects of causal attribution. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 44-56.
- Hastorf, A. H., & Cantril, H. 1954. They saw a game: A case study. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 49, 129-134.
- Havel, V. 1991. The power of the powerless. In V. Havel (ed.): *Open letters*. London, Faber & Faber. 125-214.
- Heider, F. 1958. *The psychology of interpersonal relations*. Wiley, New York.
- Herek, G. 1984. Beyond "homophobias": A social psychological perspective on attitudes toward lesbians and gay men. *Journal of Homosexuality*, 10, 1-21.

- Herek, G. 1986. The instrumentality of attitudes: Toward a neofunctional theory. *Journal of Social Issues*, 42, 99-114.
- Hewstone, M. 1989. *Causal attribution: From cognitive processes to collective beliefs*. Cambridge, MA, Basil Blackwell.
- Hewstone, M. 1990. The "ultimate attribution error"? A review of the literature on intergroup causal attribution. *European Journal of Social Psychology*, 20, 311-335.
- Hewstone, M., & Brown, R. 1986. Contact is not enough, An intergroup perspective on the "contact hypothesis." In M. Hewstone, & R. J. Brown (eds.): *Contact and conflict in intergroup encounters*. London, Basil Blackwell.
- Hewstone, M., & Giles, H. 1986. Social groups and social stereotypes in intergroup communication: A review model of intergroup communication breakdown. In W. B. Gudykunst (ed.): *Intergroup Communication*. Arnold, London.
- Hewstone, M. Jaspars, J., & Lalljee, M. 1982. Social representations, social attribution and social identity: The intergroup images of "public" and "comprehensive" schoolboys. *European Journal of Social Psychology*, 12, 241-269.
- Hewstone, M., & Jaspars, J. 1984. Social dimensions of attribution. In H. Tajfel (ed.) *The social dimension: European developments in social psychology*, vol. 2. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hewstone, M., & Ward, C. 1985. Ethnocentrism and causal attribution in southeast Asia. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 614-623.
- Higgins, E. T. 1981. The "communication game": Implications for social cognition and persuasion. In E. T. Higgins, C. P. Herman, & M. P. Zanna (eds.): *Social cognition: The Ontario Symposium*, vol. 1, 343-392. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Higgins, E. T. 1992. Increasingly complex but less interesting articles: Scientific progress or regulatory problem? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 489-492.
- Higgins, E. T. 1996. Knowledge activation: Accessibility, applicability, and salience. In E. T. Higgins & A. W. Kruglanski (eds.): *Social psychology: Handbook of basic principles*. New York, Guilford. 133-168.
- Higgins, E. T. 1997. Beyond pleasure and pain. *American Psychologist*, 52, 1280-1300.
- Higgins, E. T. 1998. Promotion and prevention: Regulatory focus as a motivational principle. *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 1-45.
- Higgins, E. T., & Kruglanski, A. W. (eds.) 1996. *Social psychology: Handbook of basic principles*. New York, Guilford.
- Hinkle, S., & Brown, R. 1990. Intergroup comparisons and social identity: Some links and lacunae. In D. Abrams & M. A. Hogg (eds.): *Social identity theory: Constructive and critical advances*, 48-70. New York, Springer-Verlag.
- Hinkle, S., & Schopler, J. 1986. Bias in the evaluation of in-group and out-group performance. In S. Worchel & W. G. Austin (eds.): *Psychology of intergroup relations*. Chicago, Nelson-Hall Publishers. 196-212.
- Hintikka, J. 1976. Language-games. *Acta Philosophica Fennica*, 28, 105-125.
- Hinze, T., Doster, J., & Joe, V. C. 1997. The relationship of conservatism and cognitive-complexity. *Personality and Individual Differences*, 22, 297-298.
- Hochschild, J. L. 1998. The strange career of affirmative action. *Ohio State Law Journal*, 59, 997-1037.

- Hoffman, A. 1989. *The best of Abbie Hoffman*. New York, Four Walls Eight Windows.
- Hoffman, C., & Hurst, N. 1989. Gender stereotypes: Perception or rationalization? *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 197–208.
- Hoffman, C. & Hurst, N. 1990. Gender stereotypes: Perception or rationalization? *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 197–208.
- Hofstede, G. 1984. *Culture's consequences*. Newbury Park, CA, Sage. 2nd edition, 2001 Thousand Oaks, Sage.
- Hogg, M. A., & Abrams, D. 1988. *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. London, Routledge.
- Hogg, M. A., & Terry, D. J. 2000. Social identity and self-categorization processes in organizational contexts. *Academy of Management Review*, 25, 121–140.
- Hogg, M. A., & Turner J. C. 1987. Intergroup behaviour, self-stereotyping and the salience of social categories. *British Journal of Social Psychology*, 26, 325–340.
- Multicultural minds: A dynamic constructivist approach to culture and cognition. *American Psychologist*, 55, 709–720.
- Howard, J. A. 1984. Societal influences on attribution: Blaming some victims more than others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 494–505.
- Howard, J. A., & Pike, K. C. 1986. Ideological investment in cognitive processing: The influence of social statuses on attribution. *Social Psychology Quarterly*, 49, 154–167.
- Howard, J., & Rothbart, M. 1980. Social categorization and memory for in-group and out-group behaviour. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 301–310.
- Howell, D. C. 1992. *Statistical methods for psychology* (3rd edition). Boston, PWS-Kent.
- Hraba, J., & Grant, G. 1970. Black is beautiful: A reexamination of racial preference and identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 398–402.
- Huici, C. 1984. The individual and social functions of sex role stereotypes. In H. Tajfel (ed.): *The Social Dimensions*. vol. 2. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hunter, J. F. M. 1971. "Forms of life" in Wittgenstein's *Philosophical investigations*. In E. D. Klemke (ed.): *Essays on Wittgenstein*. Urbana, University of Illinois Press. 273–297.
- Huntington, S. 1957. Conservatism as an ideology. *American Political Science Review*, 51, 454–473.
- Hunyady, G. 1998. *Stereotypes during the decline and fall of communism*. New York, Routledge. Magyarul: Hunyady G., D. L. Hamilton, & Nguyen, L. L. A. 1999 *A csoportok percepciója*. Budapest, Akadémia Kiadó. 489–518.
- Hyman, H. H., & Sheatsley, P. B. 1954. "The Authoritarian Personality" – A methodological critique. In R. Christie & M. Jahoda (eds.): *Studies in the scope and method of "The Authoritarian Personality"*. Glencoe, IL, Free Press. 50–122.
- Hyman, J. (ed.) 1991. *Investigating psychology*. London, Routledge.
- Ibanez, T. 1991. Social psychology and the rhetoric of truth. *Theory & Psychology*, 1, 187–201.
- Ichheiser, G. 1970. *Appearances and realities: Misunderstandings in human relations*. San Francisco, Jossey-Bass.

- Israel, J., & Tajfel, H. (eds.) 1972. *The context of social psychology*. London, Academic Press
- Iyengar, S. & McGuire, W. J. (eds.) 1993. *Explorations in political psychology*. Durham, NC, Duke University Press.
- Jackman, M. R. 1994. *The velvet glove: Paternalism and conflict in gender, class, and race relations*. Berkeley, CA, University of California Press.
- Jackman, M. R., & Jackman, R. W. 1983. *Class awareness in the United States*. Berkeley, University of California Press.
- Jackman, M. R., & Senter, M. S. 1983. Different, therefore unequal: Beliefs about trait differences between groups of unequal status. *Research in Social Stratification and Mobility*, 2, 309-335.
- Jackson, J. M. 1988. *Social psychology, past and present*. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Jacoby, L. L., Lindsay, D. S., & Toth, J. P. 1992. Unconscious processes revealed: A question of control. *American Psychologist*, 47, 802-809.
- Jahoda, G., Thompson, S. S., & Bhatt, S. 1972. Ethnic identity and preferences among Asian immigrant children in Glasgow. *European Journal of Social Psychology*, 2, 19-32.
- Janoff Bulman, R. 1992. *Shattered assumptions: Toward a new psychology of trauma*. New York, Free Press.
- Jennings, M. K. 1991. Thinking about social injustice. *Political Psychology*, 12, 187-204.
- Jetten, J., Spears, R., & Manstead, A. S. R. 1996. Intergroup norms and intergroup discrimination: Distinctive self-categorization and social identity effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 1222-1233.
- Joe, V. C., Jones, R. N., & Ryder, S. 1977. Conservatism, openness to experience and sample bias. *Journal of Personality Assessment*, 41, 527-531.
- Jones, E. E. 1964. *Ingratiation*. Appleton-Century-Crofts, New York.
- Jones, E. E. 1985. Major developments in social psychology during the past five decades. In G. Lindzey, & E. Aronson (eds): *The Handbook of Social Psychology*. New York, Random House (3rd ed., vol. 1, 47-107).
- Jones, M. 1991. Stereotyping hispanics and whites: Perceived differences in social roles as a determinant of ethnic stereotypes. *Journal of Social Psychology*, 131, 469-476.
- Jones, E. E., & Gerard, H. B. 1967. *Foundations of social psychology*. New York, Wiley & Sons, Inc.
- Jones, E. E., Kanouse, D. E., Kelley, H. H., Nisbett, R. E., Valins, S., & Weiner, B. 1972. *Attribution: Perceiving the Causes of Behaviour*. General Learning Press, Morristown.
- Jost, J. T. 1992. Social representations and the philosophy of science: Belief in ontological realism as objectification. *Ongoing Production on Social Representations*, 1, 2-3, 116-124.
- Jost, J. T. 1993. *Is it time for a theory of outgroup favoritism? A comment of the paper by Mullen, Brown és Smith*. Unpublished manuscript. Yale University.
- Jost, J. T. 1995a. Negative illusions: Conceptual clarification and psychological evidence concerning false consciousness. *Political Psychology*, 16, 397-424.
- Jost, J. T. 1995b. Toward a Wittgensteinian social psychology of human development. *Theory & Psychology*, 5, 5-25.
- Jost, J. T. 1996. *Ingroup and outgroup favoritism among groups differing in socio-economic success: Effects of perceived legitimacy and justification processes*.

Dissertation Abstracts International: Section B: The sciences and engineering. [1996 Jul vol 57]1-B) 0763].

- Jost, J. T. 1997. An experimental replication of the depressed-entitlement effect among women. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 387-393.
- Jost, J. T. 2001. Outgroup favoritism and the theory of system justification: An experimental paradigm for investigating the effects of socio-economic success on stereotype content. In G. Moskowitz (ed.): *Cognitive social psychology: The Princeton symposium on the legacy and future of social cognition*. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Jost, J. T. (under review). *System justification theory as compliment, complement, and corrective to theories of social identification and social dominance*. Manuscript submitted for publication.
- Jost, J. T. & Banaji, M. R. 1994. The role of stereotyping in system justification and the production of false consciousness. *British journal of Social Psychology*, 33, 1-27.
- Jost, J. T., & Burgess, D. 2000. Attitudinal ambivalence and the conflict between group and system justification motives in low status groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 293-305.
- Jost, J. T., Burgess, D., & Mosso, C. 2001. Conflicts of legitimation among self, group, and system: The integrative potential of system justification theory. In J. T. Jost, & B. Major (eds.): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. New York, Cambridge University Press. 363-388.
- Jost, J. T., & Hardin, C. 1994. *A Marxian critique of Gergen's postmodernism*. Unpublished manuscript, Yale University.
- Jost, J. T., & Hardin, C. D. 1996. The practical turn in psychology: Marx and Wittgenstein as social materialists. *Theory & Psychology*, 6, 385-393.
- Jost, J. T., & Kivetz, Y. 2000. *System justification as a response to ideological threat in Israel*. Unpublished data, Stanford University.
- Jost, J. T., & Kruglanski, A. W. 2002. The estrangement of social constructionism and experimental social psychology: History of the rift and prospects for reconciliation. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 168-187.
- Jost, J. T., Kruglanski, A. W., & Nelson, T. O. 1998. Social metacognition: An expansionist review. *Personality and Social Psychology Review*, 2, 137-154.
- Jost, J. T., Kruglanski, A. W., & Simon, L. 1999. Effects of epistemic motivation on conservatism, intolerance, and other system justifying attitudes. In L. Thompson, D. M. Messick, & J. M. Levine (eds.) *Shared cognition in organizations: The management of knowledge*. Mahwah, NJ, Erlbaum. 91-116.
- Jost, J. T., & Major, B. 2001. Emerging perspectives on the psychology of legitimacy. In J. T. Jost & B. Major (eds.): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice and intergroup relations*. New York, Cambridge University Press.
- Jost, J. T., & Mayor, B. (eds.) 2001. *The Psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge University.
- Jost, J. T., Mosso, C., Rubini, M., & Guermandi, G. 2000. *Unpublished data*, Stanford University and University of Bologna, Italy.
- Jost, J. T., Pelham, B. W., & Carvallo, M. 2002. Non-conscious forms of system

- justification: Cognitive, affective, and behavioral preferences for higher status groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, in press.
- Jost, J. T., Pelham, B. W., Sheldon, O., & Sullivan, B. 2002. Social inequality and the reduction of ideological dissonance on behalf of the system: Evidence of enhanced system justification among the disadvantaged. *European Journal of Social Psychology*.
- Jost, J. T., & Ross, L. 1999. Fairness norms and the potential for mutual agreements involving majority and minority groups. In E. Mannix, M. Neale, & R. Wageman (eds.): *Research on Managing Groups and Teams*. Greenwich, CT, JAI Press. (Vol. 2.) Context 93–114.
- Jost, J. T., & Thompson, E. P. 1998. *Group justification and system justification as distinct components of social dominance orientation among African Americans and European Americans*. Unpublished manuscript, Stanford University.
- Jost, J. T., & Thompson, E. P. 2000. Group-based dominance and opposition to equality as independent predictors of self-esteem, ethnocentrism, and social policy attitudes among African Americans and European Americans. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 209–232.
- Judd, C. M., Krosnick, J. A., & Milburn, M. A. 1981. Political involvement in attitude structure in the general public. *American Sociological Review*, 46, 660–669.
- Judd, C. M., Park, B., Ryan, C. S., Braver, M., & Kraus, S. 1995. Stereotypes and ethnocentrism: Diverging interethnic perceptions of African Americans and White American youth. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 3, 460–481.
- Judt, T. 2002. America's restive partners. *New York Times*, April 28. Late edition-final, Section, 4, 15.
- Jussim, L. 1991. Social perception and social reality: A reflection-construction model. *Psychological Review*, 98, 54–73.
- Jussim, L., Coleman, L. M., & Lerch, L. 1987. The nature of stereotypes: A comparison and integration of three theories. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 536–546.
- Kahn, R. L. 1972. The justification of violence: Social problems and social solutions. *Journal of Social Issues*, 28, 155–175.
- Kahneman, D., Slovic, P., & Tversky, A. (eds.) 1982. *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kalmuss, D., Gurin, P., & Townsend, A. L. 1981. Feminist and sympathetic feminist consciousness. *European Journal of Social Psychology*, 11, 131–147.
- Kaplan, K. J. 1972. On the ambivalence-indifference problem in attitude theory and measurement: A suggested modification of the semantic differential technique. *Psychological Review*, 77, 361–372.
- Katz, D. 1960. The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*, 24, 163–204.
- Katz, D. 1981. *Stigma, A social psychological analysis*. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Katz, D., & Braly, K. 1933. Racial stereotypes of one hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, 280–290.
- Katz, D., Braly, K. 1935. Racial prejudice and racial stereotypes. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 30, 175–193.
- Katz, D., & Hass, R. G. 1988. Racial ambivalence and American value conflict:

- Correlational and priming studies of dual cognitive structures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 893-905.
- Katz, P. A., & Zalk, S. R. 1974. Doll preferences: An index of racial attitudes? *Journal of Educational Psychology*, 66, 663-668.
- Kelley, H. H. 1967. Attribution theory in social psychology. In D. Levine (ed.): *Nebraska Symposium on Motivation*. vol. 15. University of Nebraska Press, Lincoln.
- Kelman, H. C. 1961. Processes of opinion change. *Public Opinion Quarterly*, 25, 57-78.
- Kemmelmeier, M. 1997. Need for closure and political orientation among German university students. *Journal of Social Psychology*, 137, 787-789.
- Kenny, A. 1969. Philosophy of mind in Anglo-American tradition. In R. Klibansky (ed.): *Contemporary philosophy*. Florence, La Nuova Italia, vol. 3, 258-262.
- Kenny, D. T., & Ginsberg, R. 1958. The specificity of intolerance of ambiguity measures. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 56, 300-304.
- Kerlinger, F. M. 1984. *Social attitude statement and referent scales*. Liberalism and conservatism: The nature and structure of social attitudes. Hillsdale, NJ, Erlbaum. 118-342.
- Kessen, W. 1979. The American child and other cultural inventions. *American Psychologist*, 34, 815-820.
- Kessen, W. 1990. *The rise and fall of development*. Worcester, MA, Clark University Press.
- Kihlstrom, J. F. 1990. The psychological unconscious. In L. A. Pervin (ed.): *Handbook of Personality: Theory and Research*. Guilford Press, New York.
- Kinder, D., & Sears, D. O. 1985. Public opinion and political action. In G. Lindzey & E. Aronson (eds.): *Handbook of Social Psychology*, 659-741. New York, Random House.
- Kipnis, D. 1976. *The powerholders*. University of Chicago Press, Chicago.
- Kirton, M. J. 1978. Wilson and Patterson's Conservatism Scale: A shortened alternative form. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 17, 319-323.
- Kish, G. B. 1973. Stimulus-seeking and conservatism. In G. D. Wilson (ed.): *The psychology of conservatism*. London, Academic Press. 197-207.
- Kish, G. B., & Donnenwerth, G. V. 1972. Sex differences in the correlates of stimulus seeking. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 38, 42-49.
- Kitching, G. 1988. *Karl Marx and the philosophy of praxis*. London, Routledge.
- Kitzinger, C. 1987. *The social construction of lesbianism*. London, Sage.
- Klecka, W. R., & Tuchfarber, A. J. 1978. Random digit dialing: A comparison of personal surveys. *Public Opinion Quarterly*, 42, 105-114.
- Kluegel, J. R., & Smith, E. R. 1986. *Beliefs about inequality. Americans views of what is and what ought to be*. New York, Aldine de Gruyter.
- Knight, K. 1999. Liberalism and conservatism. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman (eds.): *Measures of political attitudes*, 59-158. San Diego, CA, Academic Press.
- Kohn, A. 1993. Why incentive plans cannot work. *Harvard Business Review*, Sept-Oct, 54-63.
- Kohn, P. M. 1974. Authoritarianism, rebelliousness, and their correlates among British undergraduates. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 13, 245-255.

- Kolko, G. 1963. *The triumph of conservatism: A re-interpretation of American history*. 1900–1916. New York, Free Press of Glencoe.
- Konovsky, M. A., & Folger, R. 1991. The effects of procedures. social accounts. and benefits-level on victims' pay off reactions. *Journal of Applied. Social Psychology*, 21, 630–650.
- Kopp, C. B., & Brownell, C. A. (eds.) 1991. The development of self: The first three years Special issue) *Development Review*, 11, 3.
- Kornblith, Hilary (ed.) 1994. *Naturalizing epistemology* (2nd Edition). Bradford Books.
- Kosinski, J. 1966. *The painted bird*. New York, Pocket Books.
- Kramer, R. M. 1991. Intergroup relations and organizational dilemmas: The role of categorization processes. *Research in Organizational Behavior*, 13, 191–228.
- Kramer, R. M. 1996. Paranoia, distrust, and suspicion within social groups: A social categorization perspective. *Advances in Group Processes*, 13, 1–32.
- Kramer, R. M. 1999. Trust and distrust in organizations: Emerging perspectives, enduring questions. *Annual Review of Psychology*, 50, 569–598.
- Kruglanski, A. W. 1989. *Lay epistemics and human knowledge: Cognitive and motivational bases*. New York, Plenum.
- Kruglanski, A. W. 1992. October. *Social constructionism and experimental social psychology: Why don't the cousins kiss?* Paper presented at the Annual Meeting of the Society for Experimental Social Psychology, San Antonio, Texas.
- Kruglanski, A. W. 1994. The social-cognitive bases of scientific knowledge. In W. R. Shadish & S. Fuller (eds.): *The social psychology of science*. New York, Guilford Press. 197–214.
- Kruglanski, A. W. 1996. Motivated social cognition: Principles of the interface. In E. T. Higgins & A. W. Kruglanski (eds.): *Social psychology: Handbook of basic principles*. New York, Guilford.
- Kruglanski, A. W. 1999. Motivation, cognition, and reality: Three memos for the next generation of research. *Psychological Inquiry*, 10, 54–58.
- Kruglanski, A. W. 2001. That "vision thing": Theory construction in social and personality psychology at the edge of the new millennium. *Journal of Personality and Social Psychology*.
- Kruglanski, A. W., Alon, S., & Lewis, T. 1972. Retrospective misattribution and task enjoyment. *Journal of Experimental Social Psychology*, 8, 493–501.
- Kruglanski, A. W., & Freund, T. 1983. The freezing and unfreezing of lay inferences: Effects of impressional primacy, ethnic stereotyping, and numerical angering. *Journal of Experimental Social Psychology*, 19, 448–468.
- Kruglanski, A. W., & Thompson, E. P. 1999a. Persuasion by a single route: A view from the unimodel. *Psychological Inquiry*, 10, 83–109.
- Kruglanski, A. W., & Thompson, E. P. 1999b. The illusory second mode or, the cue is the message. *Psychological Inquiry*, 10, 182–193.
- Kruglanski, A. W., & Webster, D. M. 1991. Group members' reactions to opinion deviates and conformists at varying degrees of proximity to decision deadline and of environmental noise. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 215–225.
- Kruglanski, A. W., & Webster, D. M. 1996. Motivated closing of the mind: "Seizing" and "freezing." *Psychological Review*, 103, 263–283.

- Kruglanski, A. W., Webster, D. M., & Klem, A. 1993. Motivated resistance and openness to persuasion in the presence or absence of prior information. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 861-876.
- Krugman, P. 2002. The angry people. *New York Times*, April 23.
- Kuhn, T. 1970. *The structure of scientific revolutions*. Chicago, University of Chicago Press.
- Kunda, Z. 1990. The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin*, 108, 480-498.
- Kuran, T. 1998. Social mechanism of dissonance reduction. In P. Hedstrom & R. Swedberg (eds.): *Social mechanisms: An analytical approach to social theory*. New York, Cambridge University Press. 147-171.
- Lalonde, R. N., & Silverman, R. A. 1994. Behavioral preferences in response to social injustice: The effects of group permeability and social identity salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 78-85.
- Lambert, W. E., Hodgson, R. C., Gardner, R. C., & Fillenbaum, S. 1960. Evaluational reactions to spoken languages. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 44-51.
- Lane, R. 1962. The fear of equality. In R. E. Lane (ed.): *Political ideology: Why the American common man believes what he does*. New York, Free Press. 57-81.
- Lane, R. E. 1962. *Political ideology: Why the American common man believes what he does*. New York, Free Press.
- Langer, E. J., Blank, A., & Chanowitz, B. 1978 The mindlessness of ostensibly thoughtful action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 635-6-12.
- LaPiere, R. T. 1936. Type-rationalizations of group antipathy. *Social Forces*, 15, 232-237.
- Latour, B. 1987. *Science in action*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Lavine, H., Burgess, D., Snyder, M., Transue, J., Sullivan, J. L., Haney, B., & Wagner, S. H. 1999. Threat, authoritarianism, and voting: An investigation of personality and persuasion. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 337-347.
- Lavine, H., Polichak, J., & Lodge, M. 1999. *Authoritarianism and threat: A response latency analysis*. Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, September 1999, Atlanta, GA.
- LaViolette, F., & Silvert, K. H. 1951. A theory of stereotypes. *Social Forces*, 29, 257-262.
- Lear, J. 1986. Transcendental anthropology. In P. Pettit & J. McDowell (eds.): *Subject, thought, arid context*. Oxford, Clarendon. 267-298.
- Lee, V. 1985. Access to higher education: The experience of Blacks, Hispanics, and low socio-economic status Whites. Washington, DC, American Council on Education, Division of Policy Analysis and Research.
- Lehrer, J. 1997. *The arts, A congress divided*. News hour. New York and Washington, DC: Public Broadcasting Service. July 23. [Transcript available at www.pbs.org/newshour/bb/entertainment/july-dec97/nea_7-23.html].
- Lemyre, L., & Smith, P. M. 1985. Intergroup discrimination and self-esteem in the minimal group paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 660-670.
- Lennon, J. 1971. *God. On Plastic Ono Band* [record/CD]. Northern Songs Ltd.
- Lentz, T. F. 1939. Personage admiration and other correlates of conservatism-radicalism. *Journal of Social Psychology*, 10, 81-93.

- Lerner, M. J. 1980. *The belief in a Just World: A fundamental delusion*. New York, Plenum Press.
- Lerner, M. J., & Miller, D. T. 1978. Just world research and the attribution process: Looking back and ahead. *Psychological Bulletin*, 85, 1030–1051.
- Levin, S., Sidanius, J., Rabinowitz, J. L., & Federico, C. 1998. Ethnic identity, legitimizing ideologies, and social status: A matter of ideological asymmetry. *Political Psychology*, 19, 373–404.
- Levine, A., Sober, E., & Wright, E. O. 1992. *Reconstructing Marxism*. London, Verso.
- Levine, J. M., & Russo, E. M. 1987. Majority and minority influence. In C. Hendrick (ed.): *Group processes: Review of Personality and Social Psychology*. Newbury Park, CA, Sage, vol. 8, 13–54.
- Lewis, C., & Osborne, A. 1990. Three-year-olds' problems with false belief: Conceptual deficit or linguistic artefact? *Child Development*, 61, 1514–1519.
- Lewy, G. 1982. *False consciousness: An essay on mystification*. New Brunswick, NJ, Transaction Books.
- Leyens, J. -P., Yzerbyt, V. Y., & Schadron, G. 1992. The social judgeability approach to stereotypes. *European Review of Social Psychology*, 3, 91–120.
- Liberman, N., Idson, L. C., Camacho, C. J., & Higgins, E. T. 1999. Promotion and prevention choices between stability and change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1135–1145.
- Liebow, E. 1967. *Tally's corner*. Boston, Little, Brown and Co.
- Lifton, R. J. 1986. *The Nazi doctors: Medical killing and the psychology of genocide*. Basic Books, New York.
- Lifton, R. J. 1961/1989. *Thought reform and the psychology of totalism*. Chapel Hill, NC, University of North Carolina Press.
- Lind, E. A., & Tyler, T. R. 1988. *The Social psychology of procedural justice*. New York, Plenum.
- Lind, M. 1996. *Up from Conservatism: Why the right is wrong for America*. New York, Free Press.
- Lippmann, W. 1922. *Public opinion*. New York, Macmillan.
- Lipset, S. M. 1960/1981. Working-class authoritarianism. In S. M. Lipset (ed.): *Political man, The Social bases of politics*. Baltimore, Johns Hopkins University Press. 87–126.
- Lipset, S. M. 1960/1981. Working-class authoritarianism. In *Political man: The social bases of politics*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press. 87–126.
- Livesley, W. J., & Bromley, D. B. (eds.) 1973. *Person perception in childhood and adolescence*. London, Wiley.
- Lo, C. Y. H., & Schwartz, M. (eds.) 1998. *Social policy and the conservative agenda*. Oxford, Blackwell.
- Lord, C. G., Ross, L., & Lepper, M. R. 1979. Biased assimilation and attitude polarization. The effects of prior theories on subsequently considered evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 2098–2109.
- Lorenzi-Cioldi, F. 1991. Self-stereotyping and self-enhancement in gender groups. *European Journal of Social Psychology*, 21, 403–417.
- Lott, B., & Lott, A. J. 1985. Learning theory in contemporary social psychology. In G. Lindzey & E. Aronson (eds.): *The Handbook of Social Psychology*. New York, Random House. (3rd ed., vol. 1.) 109–135.

- Louch, A. R. 1966. *Explanation and human action*. Berkeley, University of California Press.
- Loye, D. 1977. *The leadership passion*. San Francisco, Jossey-Bass Publishers.
- Luckhardt, C. G. 1983. Wittgenstein and behaviorism. *Synthese*, 56, 319–338.
- Lukács, G. 1971. *History and class consciousness*. Cambridge, MA, The MIT Press. Magyarul: Lukács Gy. 1971. Történelem és osztálytudat. In Lukács Gy. (szerk. Varga M.) *Összes művei*. I. kötet, 750. Magvető Kiadó. Budapest.
- Lyons, B., & Oliver, B. 1998. *Passion and craft: Conversations with notable writers*. Champaign, University of Illinois Press.
- Lyons, M. & Berlet, C. 1996. Too close for comfort: Right-wing populism, scapegoating, and Fascist potentials in U. S. politics. South End Press.
- Lyubomirsky, S., & Ross, L. 1999. Changes in attractiveness of elected, rejected, and precluded alternatives: A comparison of happy and unhappy individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 988–1007.
- Maass, A., & Schaller, M. 1991. Intergroup biases and the cognitive dynamics of stereotypes formation. In W., Stroebe, & M. Hewstone (eds.): *European Review of Social Psychology*, vol. 2. Wiley, New York.
- MacDonald, T. K., & Zanna, M. P. 1998. Cross-dimension ambivalence toward social groups: Can ambivalence affect intentions to hire feminists? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 427–441.
- Mackie, D. M. 1986. Social identification effects in group polarization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 720–728.
- Mackie, D. M., & Cooper, J. 1984. Attitude polarization: Effects of group membership. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 575–585.
- Mackie, D. M., & Smith, E. R. 1998. Intergroup relations: Insights from a theoretically integrative approach. *Psychological Review*, 105, 499–529.
- MacKinnon, C. A. 1989. *Toward a feminist theory of the state*. Cambridge Harvard University Press.
- Major, B. 1994. From social inequality to personal entitlement: The role of social comparisons, legitimacy appraisals, and group memberships. *Advances in Experimental Social Psychology*, 26, 293–355.
- Mannheim, K. 1936. *Ideology and utopia*. New York, Harcourt, Brace, & Co.
- Mannheim, K. 1986. *Conservatism, A contribution to the sociology of knowledge* (Trans. D. Kettler, V. Meja, & N. Stehr). New York, Routledge & Kegan Paul.
- Mansbridge, J. 1986. *Why we lost the E. R. A*. Chicago, University of Chicago Press.
- Marcuse, H. 1964. *One-dimensional man*. Boston, Beacon Press.
- Margolis, J. 1987. Wittgenstein's "forms of life": A cultural template. In M. Chapman & R. A. Dixon (eds.): *Meaning and the growth of understanding, Wittgenstein's significance for developmental psychology*. Berlin, Springer. 29–150.
- Marks, G., & Miller, N. 1987. Ten years of research on the false-consensus effect. An empirical and theoretical review. *Psychological Bulletin*, 102, 72–90.
- Markus, H., & Kitayama, S. 1991. Culture and self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224–253.
- Markus, H., & Nurius, P. 1986. Possible selves. *American Psychologist*, 41, 954–969.
- Markus, H., & Zajonc, R. B. 1985. The cognitive perspective in social psychology.

- In G. Lindzey & E. Aronson (eds.): *The Handbook of Social Psychology*. New York, Random House. (3rd ed., vol. 1.) 127–230.
- Marshall, G. D., & Zimbardo, P. G. 1979. Affective consequences of inadequately explained psychological arousal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 970–988.
- Martin, J. 1982. Stories and scripts in organizational settings. In A. H. Hastorf & A. H. Isen (eds.): *Cognitive Social Psychology*. New York, Elsevier-North Holland. 255–305.
- Martin, J. 1982. The fairness of earning differentials: An experimental study of the perceptions of blue-collar workers. *Human Resources*, 17, 110–122.
- Martin, J. 1986. The tolerance of injustice. In J. M. Olson, C. P. Herman, & M. P. Zanna (eds.): *Relative deprivation and social comparison: The Ontario Symposium*. Hillsdale, NJ, Erlbaum. (vol. 4.) 217–242.
- Martin, J. 1993. Inequality, distributive justice, and organizational illegitimacy. In K. Murnighan (ed.): *Social Psychology in Organizations*, 296–321. Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall.
- Martin, J., Brickman, P., & Murray, A. 1984. Moral outrage and pragmatism: Explanations for collective action. *Journal of Experimental Social Psychology*, 20, 181–196.
- Martin, J., Scully, M., & Levitt, B. 1990. Injustice and the legitimization of revolution: Damning the past, excusing the present, and neglecting the future. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 281–290.
- Martin, J. L. 2001. The authoritarian personality, 50 years later: What lessons are there for political psychology? *Political Psychology*, 22, 1–26.
- Martin, L. L., & Tesser, A. (eds.) 1992. *The construction of social judgments*. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Martin, R 1988a. Ingroup and outgroup minorities: Differential impact upon public and private responses. *European Journal of Social Psychology*, 18, 39–52.
- Martin, R 1988b. Minority influence and “trivial” social categorization. *European Journal of Social Psychology*, 18, 465–470.
- Marx, K. 1844/1970. Theses on Feuerbach. In C. J. Arthur (ed.): *The German Ideology*. New York, International Publishers. 121–123. Magyarul megjelent: Feuerbach: *A materialista és az idealista szemlélet ellentéte* („A német ideológia” 1. fejezete) Mellékletek: Marx [Tézisek Feuerbachról] 125–130. Budapest, Kossuth Kiadó, 1973.
- Marx, K. 1869/1935 Relations between the Irish and English working classes. In E. Burns (ed.): *A Handbook of Marxism*. London, Victor Gollancz Ltd. 194–197. Magyarul megjelent: Feljegyzés Marxnak az ír kérdésben tanúsított brit kormánypolitikával foglalkozó két beszédéről (1869): *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 16. kötet 530–533. Budapest, Kossuth Kiadó, 1964.
- Marx, K., & Engels, F. 1846/1970. *The German ideology* (Ed. by C. J. Arthur). New York, International Publishers.
- Marx, K., & Engels, F. 1848/1977. The communist manifesto. In D. McLellan (ed.): *Karl Marx, Selected writings*. Oxford UK, Oxford University Press. 221–247. Magyarul megjelent: Marx, K. 1976; 1983. *A Kommunista Párt kiáltványa*. 7. kiadás. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Mason, P. 1971. *Patterns of dominance*. London, Oxford University Press
- McAllister, P., & Anderson, A. 1991. Conservatism and the comprehension of implausible texts. *European Journal of Social Psychology*, 21, 147–164.

- McCann, S. J. H. 1997. Threatening times, "strong" presidential popular vote winners, and the victory margin, 1824-1964. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 160-170.
- McCarthy, J. D., & Zald, M. N. 1977. Resource mobilization and social movements: A partial theory. *American Journal of Sociology*, 82, 1212-1241.
- McClosky, H., & Zaller, J. 1984. *The American ethos*. Harvard University Press.
- McClure, J. 1991. *Explanations, accounts and illusions: A critical analysis*. Cambridge University Press, Cambridge
- McConahay, J. B., Hardee, B. B., & Batts, V. 1981. Has racism declined? It depends upon who's asking and what is asked. *Journal of Conflict Resolution*, 25, 565-579.
- McDonough, R. 1989. Towards a non-mechanistic theory of meaning. *Mind*, 98, 1-22.
- McDonough, R. 1991. A culturalist account of folk psychology. In J. D. Greenwood (ed.): *The future of folk psychology: Intentionality and cognitive science*. Cambridge, Cambridge University Press. 263-288.
- McFarlin, D. B., & Blascovich, J. 1981. Effects of self-esteem and performance feedback on future affective preferences and cognitive expectations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 521-531.
- McGarty, C., Turner, J. C., Oakes, P. J., & Haslam, S. A. 1991. The creation of uncertainty in the influence process: The roles of stimulus information and disagreement with similar others. *European Journal of Social Psychology*, 23, 17-38.
- McGregor, I., Zanna, M. P., Holmes, J. G., & Spencer, S. J. 2001. Compensatory conviction in the face of personal uncertainty: Going to extremes and being oneself. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 472-488.
- McGuire, W. J. 1973. The yin and yang of progress in social psychology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 446-456.
- McGuire, W. J. 1983. A contextualist theory of knowledge: Its implications for innovation and reform in psychological research. *Advances in Experimental Social Psychology*, 16, 1-47.
- McGuire, W. J. 1985. Attitudes and attitude change. In G. Lindzey & E. Aronson (eds.): *Handbook of Social Psychology*, 233-346. New York, Random House.
- McGuire, W. J. 1986. The vicissitudes of attitudes and similar representational constructs in twentieth century psychology. *European Journal of Social Psychology*, 16, 89-130.
- McGuire, W. J. 1989. A perspectivist approach to the strategic planning of programmatic scientific research. In B. Gholson, W. R. Shadish, Jr., R. A. Niemyer, & A. C. Houts (eds.): *The Psychology of Science: Contributions to Metascience*. New York, Cambridge University Press. 214-245.
- McGuire, W. J. 1989. The structure of individual attitudes and attitude systems. In A. R. Pratkanis, S. J. Breckler, & A. G. Greenwald (eds.): *Attitude structure and function*. Hillsdale, NJ, Erlbaum. 37-69.
- McGuire, W. J. 1993. The poly-psy relationship: Three pleases of a long affair. In S. Iyengar & W. J. McGuire (eds.): *Explorations in Political Psychology*, 9-35. Durham, NC, Duke University Press.
- McGuire, W. J. 1997. Creative hypothesis generating in psychology: Some useful heuristics. *Annual Review of Psychology*, 48, 1-30.

- McKinnon, C. A. 1989. *Toward a feminist theory of the state*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- McKee, J. P., & Sherriffs, A. C. 1956. The differential evaluation of males and females-*Journal of Personality*, 25, 356-371.
- McLaughlin, M. L., Cody, M. J., & Read, S. 1992. *Explaining one's Self to others: Reason-giving in a social context*. Erlbaum, Hillsdale.
- McMurtry, J. 1978. *The Structure of Marx's World-view*. Princeton University Press, Princeton.
- McNaught, B. 1988. Overcoming self-hate in gays. In G. W. Albee, J. M. Joffe, & L. A. Dusenbury (eds.): *Prevention, powerlessness, and politics: Readings on social change*. Newbury Park, CA, Sage. 359-371.
- Mead, G. H. 1934. *Mind, self, and society*. Chicago, IL, University of Chicago Press.
- Mead, G. H. 1956. *On social psychology*. Chicago, IL, University of Chicago Press.
- Mehrabian, A. 1998. Effects of poll reports on voter preference. *Journal of Applied Social Psychology*, 23, 2119-2130.
- Mephram, J. 1972. The theory of ideology in "Capital". *Radical Philosophy*, 2, 12-19.
- Mercer, W. G., & Cairns E. 1981. Conservatism and its relationship to general and specific ethnocentrism in Northern Ireland. *British Journal of Social Psychology*, 20, 13-16.
- Messick, D. M., & Mackie, D. 1989. Intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 41, 45-81.
- Mészáros, I. 1971. *Aspects of history and class consciousness*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Meyerson, D. 1991. *False consciousness*. Clarendon Press, Oxford.
- Middleton, D., & Edwards, D. (eds.) 1990. *Collective remembering*. London, Sage.
- Milburn, M. A. 1991. *Persuasion and politics: The social psychology of public opinion*. Pacific Grove, CA.
- Miller, A. S. 1994. Dynamic indicators of self-perceived conservatism. *The Sociological Quarterly*, 35, 175-182.
- Miller, D. T., & Porter, C. A. 1983. Self-blame in victims of violence. *Journal of Social Issues*, 39, 139-152.
- Miller, D. T., & Prentice, D. A. 1996. The construction of social norms and standards. In E. T. Higgins & A. W. Kruglanski (eds.): *Social Psychology: Handbook of Basic Principles*. New York, Guilford. 799-829.
- Miller, D. T., & Ross, M. 1975. Self-serving biases in the attribution of causality: Fact or fiction? *Psychological Bulletin*, 82, 213-225.
- Miller, D. T., Taylor, B., & Buck, M. L. 1991. Gender gaps: Who needs to be explained? *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 5-12.
- Miller, G. A. 1969. Psychology as a means of promoting human welfare. *American Psychologist*, 24, 1063-1075.
- Miller, J. G. 1984. Culture and the development of everyday social explanation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 961-978.
- Miller, K. 1970. *Sexual politics*. Avon Books, New York.
- Miller, N. & Pedersen, W. C. 1999. Assessing process distinctiveness. *Psychological Inquiry*, 10, 150-155.

- Milner, D. 1981. Racial prejudice. In J. C., Turner, & H. Giles (eds.): *Intergroup Behavior*. University of Chicago Press, Chicago.
- Monson, T. C., & Snyder, M. 1977. Actors, observers and the attribution process: Toward a reconceptualization. *Journal of Experimental Social Psychology*, 13, 89-111.
- Moore, B., Jr. 1978. *Injustice: The social bases of obedience and revolt*. New York, M. E. Sharpe.
- Morris, M. W., & Peng, K. 1994. Culture and cause: American and Chinese attributions for social and physical events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 949-971.
- Moscovici, S. 1972. Society and theory in social psychology. In J. Israel & H. Tajfel Ed, *The context of social psychology: A critical assessment*. New York, Academic Press. 17-68.
- Moscovici, S. 1976. *Social influence and social change*. London, Academic Press.
- Moscovici, S. 1988. Notes toward a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211-250.
- Mugny, G. 1982. *The power of minorities*. London, Academic Press.
- Mullen, B., Brown, R. J., & Smith, C. 1992. Ingroup bias as a function of salience, relevance and status: An integration. *European Journal of Social Psychology*, 22, 103-122.
- Muller, J. Z. 2001. Conservatism: Historical aspects. In N. J. Smelser & P. D. Baltes (eds.): *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*. Amsterdam, Elsevier. 2624-2628.
- Mummendey, A., & Schreiber, H.-J. 1984. "Different" just means better: Some obvious and some hidden pathways to in-group favoritism. *British Journal of Social Psychology*, 23, 363-368.
- Mummendey, A., & Simon, B. 1989. Better or different? III: The impact of importance of comparison and relative in-group size upon intergroup discrimination. *British Journal of Social Psychology*, 28, 1-16.
- Myrdal, G. 1944. *An American Dilemma*. Harper & Row, New York.
- Nadeau, R., & Blais, A. 1993. Accepting the election outcome: The effect of participation on losers' consent. *British Journal of Political Science*, 23, 553-563.
- Newcomb, T. M. 1943. *Personality and social change: Attitude formation in a student community*. New York, Dryden.
- Newcomb, T. M. 1963. Persistence and regression of changed attitudes: Long range studies. *Journal of Social Issues*, 19, 3-14.
- Newman, F., & Holzman, L. 1993. *Lev Vygotsky: Revolutionary scientist*. New York, Routledge.
- Newman, F., & Holzman, L. 1996. *Unscientific psychology: A cultural performative approach to understanding human life*. New York, Praeger.
- Newman, L. S. 1991. Why are traits inferred spontaneously? A developmental approach. *Social Cognition*, 9, 221-253.
- Newman, P. R., & Newman, B. M. 1976. Early adolescence and its conflict: Group identity versus alienation. *Adolescence*, 11, 261-274.
- Nias, D. K. B. 1973. Attitudes to the common market: A case study in conservatism. In G. D. Wilson (ed.): *The psychology of conservatism*. New York, Academic Press. 239-255.
- Nisbett, R. E., Krantz, D. H., Jepson, C., & Fong, G. T. 1982. Improving inductive

- inference. In D. Kahneman, P. Slovic, & A. Tversky (eds.): *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*. Cambridge, Cambridge University Press. 445-459.
- Nisbett, R. E., & Ross, L. D. 1980. *Human Inference: Strategies and shortcomings of social judgement*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Nisbett, R. E., & Wilson, T. D. 1977. Telling more than we can know: Verbal reports on mental processes. *Psychological Review*, 84, 231-259.
- Noelle-Neumann, E. 1984. *The spiral of silence*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nulty, P. 1995. Incentive pay can be crippling. *Fortune*, November 13, 235.
- Oakes, P. J., Haslam, S. A., & Turner, J. C. 1994. *Stereotyping and social reality*. Oxford, UK, Blackwell.
- Oakes, P., & Turner, J. C. 1980. Social categorization and intergroup behaviour: Does minimal intergroup discrimination make social identity more positive? *European Journal of Social Psychology*, 10, 295-302.
- Oakes, P. J., & Turner, J. C. 1990. Is limited information processing capacity the cause of social stereotyping? In W., Stroebe, & M. Hewstone (eds.): *European Review of Social Psychology*, vol. 1. Wiley, New York.
- Oakes, P. J., Turner, J. C., & Haslam, A. 1994. *Stereotyping and social reality*. Cambridge, MA, Blackwell.
- Okami, P. 1992. Intolerable grievances patiently endured: Referent cognitions and group conflict as mediators of anti-Jewish sentiment among African-Americans. *Political Psychology*, 13, 727-753.
- Olson, J., & Hafer, C. 2002. Tolerance of personal deprivation. In J. T. Jost, & B. Major (eds.): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Olson, J. M., Roesse, N. J., & Zanna, M. P. 1996. Expectancies. In E. T. Higgins & A. W. Kruglanski (eds.). *Social psychology: A handbook of basic principles*. New York, Guilford. 211-238.
- Osbeck, L. M. 1993. Social constructionism and the pragmatic standard. *Theory & Psychology*, 3, 337-349.
- Parker, I. 1989. *The crisis in modern social psychology and how to end it*. London, Routledge.
- Parker, I. 1996. Against Wittgenstein: Materialist reflections on language in psychology. *Theory & Psychology*, 6, 363-384.
- Parker, I., & Shotter, J. (eds.) 1990. *Deconstructing social psychology*. London, Routledge.
- Parkin, F. 1971. *Class inequality and political order*. New York, Praeger.
- Pawlicki, R. E., & Almqvist, C. 1973. Authoritarianism, locus of control, and tolerance of ambiguity as reflected in membership and nonmembership in a women's liberation group. *Psychological Reports*, 32, 1331-1337.
- Pelham, B. W., & Hetts, J. J. 2001. Underworked and overpaid: Elevated entitlement in men's self-pay. *Journal of Experimental Social Psychology*.
- Pepitone, A. 1950. Motivational effects in social perception. *Human Relations*, 3, 57-76.
- Pepitone, A. 1981. Lessons from the history of social psychology. *American Psychologist*, 36, 972-985.
- Perdue, C. W., Dovidio, J. F. Gurtman, M. B., & Tyler, R. B. 1990. Us and than:

- Social categorization and the process of intergroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 475-486.
- Perner, J. 1991. *Understanding the representational mind*. Cambridge, MA, MIT Press.
- Peterson, B. E., Doty, R. M., & Winter, D. G. 1993. Authoritarianism and attitudes toward contemporary social issues. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, 174-184.
- Peterson, B. E., & Lane, M. D. 2001. Implications of authoritarianism for young adulthood: Longitudinal analysis of college experiences and future goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 678-690.
- Peterson, B. E., & Ramirez, M. 1971. Real, ideal-self disparity in Negro and Mexican-American children. *Psychology*, 8, 22-26.
- Peterson, B. E., Smirles, K. A., & Wentworth, P. A. 1997. Generativity and authoritarianism implications for personality, political involvement, and parenting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1202-1216.
- Peterson, C., & Seligman, M. E. P. 1983. Learned helplessness and victimization. *Journal of Social Issues*, 39, 103-116.
- Pettigrew, T. F. 1958. The measurement and correlates of category width as a cognitive variable. *Journal of Personality*, 26, 332-544.
- Pettigrew, T. 1964. *A profile of the Negro American*. Van Nostrand, Princeton.
- Pettigrew, T. F. 1979. The ultimate attribution error: Extending Allport's cognitive analysis of prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5, 461-476.
- Pettigrew, T. 1998. Reactions toward the new minorities of Western Europe. *Annual Review of Sociology*, 24, 77-103.
- Piven, F. F., & Cloward, J. 1977. *Poor people's movements Why they succeed, how they fail*. New York, Vintage Books.
- Plon, M. 1974. On the meaning of the notion of conflict and its study in social psychology. *European Journal of Social Psychology*, 4, 389-436.
- Pochoda, P. 1978. Marx's object relations theory of development. *Psychoanalytic Review*, 65, 281-311.
- Porter, J. R., & Washington, R. E. 1989. Developments in research on black identity and self-esteem: 1979-1988. *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 2, 341-353.
- Porter, J. R., & Washington, R. E. 1993. Minority identity and self-esteem. *Annual Review of Sociology*, 19, 139-161.
- Powell, W. W., & DiMaggio, P. J. (eds.) 1990. *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago, University of Chicago Press.
- Pratt, M. 1998. To be or not to be: Central questions in organizational identification. In D. A. Whetten & P. C. Godfrey (eds.): *Identity in organizations*. Thousand Oaks, CA, Sage. 171-208.
- Pratto, F. 1999. The puzzle of continuing group inequality: Piecing together psychological, social, and cultural forces in social dominance theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 31, 191-263.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. 1994. Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741-763.
- Priester, J. R., & Petty, R. E. 1996. The gradual threshold model of ambivalence:

- Relating the positive and negative bases of attitudes to subjective ambivalence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 431-449.
- Prothro, E. T. 1954. Cross-cultural patterns of national stereotypes. *Journal of Social Psychology*, 411, 53-59.
- Pyszczynski, T. 1982. Cognitive strategies for coping with uncertain outcomes. *Journal of Research in Personality*, 16, 386-399.
- Quattrone, G. A., & Tversky, A. 1988. Contrasting rational and psychological analyses of political choice. *American Political Science Review*, 82, 719-736.
- Quinn, D. M., & Crocker, J. 1999. When ideology hurts: Effects of belief in the Protestant Ethic and feeling overweight on the psychological well-being of women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 402-414.
- Rabinowitz, J. L. 1999. Go with the flow or fight the power? The interactive effects of social dominance orientation and perceived injustice on support for the status quo. *Political Psychology*, 20, 1-24.
- Rasinski, K., Tyler, T. R., & Fridkin, K. 1985. Exploring the function of legitimacy: Mediating effects of personal and institutional legitimacy on leadership endorsement and system support. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 395-407.
- Raven, B. H. 1993. The bases of power: Origins and recent developments. *Journal of Social Issues*, 49, 227-251.
- Ray, J. J. 1973. Conservatism, authoritarianism, and related variables: A review and empirical study. In G. D. Wilson (ed.): *The psychology of conservatism*. New York, Academic Press. 17-35.
- Ray, J. J. 1990. Racism, conservatism and social class in Australia with German, Californian and South African comparisons. *Personality and Individual Differences*, 11, 187-189.
- Redding, R. E. 2001. Sociopolitical diversity in psychology: The case for pluralism. *American Psychologist*, 56, 205-215.
- Regan, D. T., & Kilduff, M. 1988. Optimism about elections: Dissonance reduction at the ballot box. *Political Psychology*, 9, 101-107.
- Reich, W. 1946/1970. *The mass psychology of fascism* (Trans. V. R. Carfagno). New York, Farrar, Straus, & Giroux.
- Reicher, S. 1984. The St. Paul's riot: An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model. *European Journal of Social Psychology*, 14, 1-21.
- Reichl, A. J. 1997. Ingroup favouritism and outgroup favouritism in low status minimal groups: Differential responses to status-related and status-unrelated measures. *European Journal of Social Psychology*, 27, 617-633.
- Reis, T. H., & Stiller, J. 1992. Publication trends in JPSP: A three decade review. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 4, 465-472.
- Rex, J. 1961. *Key problems of sociological Theory*. Routledge and Keagan Paul. London.
- Rholes, W. S., Newman, L. S., & Ruble, D. N. 1990. Understanding self and other: Developmental and motivational aspects of perceiving people in terms of invariant dispositions. In E. T. Higgins & R. M. Sorrentino (eds.): *Handbook of Motivation and Cognition*. New York, Guilford, vol. 2, 369-407.
- Rholes, W. S., & Ruble, D. N. 1984. Children's understanding of dispositional characteristics of others. *Child Development*, 55, 550-560.

- Rickert, E. J. 1998. Authoritarianism and economic threat: Implications for political behavior. *Political Psychology*, 19, 707-720.
- Ridgeway, C. 2001. The emergence of status beliefs: From structural inequality to legitimizing ideology. In J. T. Jost, & B. Major (eds.): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Riger, S. 1992. Epistemological debates, feminist voices: Science, social values, and the study of women. *American Psychologist*, 47, 730-740.
- Ring, K. 1967. Experimental social psychology: Some sober questions about some frivolous values. *Journal of Experimental Social Psychology*, 3, 113-123.
- Robins, R. S., & Post, J. M. 1992. *Political paranoia: The psychopolitics of hatred*. New Haven, Yale University Press.
- Roemer, J. (ed.) 1986. *Analytical Marxism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Rohan, M. J., & Zanna, M. P. 1998. The "products of socialization": A discussion of self-regulatory strategies and value systems. In J. M. Darley & J. Cooper (eds.): *Attribution and social interaction: The legacy of Edward E. Jones*. Washington, DC, A. P. A. Press.
- Rokeach, M. 1956. Political and religious dogmatism: An alternative to the authoritarian personality. *Psychological Monographs*, 70 (Whole no. 425).
- Rokeach, M. 1960. *The open and closed mind*. New York, Basic Books.
- Rorty, R. 1977. Wittgensteinian philosophy and empirical psychology. *Philosophical Studies*, 31, 151-172.
- Rorty, R. 1979. *Philosophy and the mirror of nature*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Rorty, R. 1982. Nineteenth-century idealism and twentieth-century textualism. In *Consequences of pragmatism*. Minneapolis, University of Minnesota Press. 139-159.
- Rorty, R. 1989. *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Rosenberg, M. 1965. *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Rosenberg, M. 1989. Old myths die hard: The case of black self-esteem. *Review Internationale de Psychologie Sociale*, 2, 357-365.
- Rosenberg, S. W. 1988. *Reason, ideology, and politics*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Rosenblatt, A., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., & Lyon, D. 1989. Evidence for terror management theory: I. The effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 681-690.
- Rosenthal, R. 1991. *Meta-analytic procedures for social research* (2nd edition). Thousand Oaks, CA, Sage Publications.
- Rosenthal, R., & Jacobson, L. 1968. *Pygmalion in the classroom, Teacher expectations and pupils' intellectual development*. New York, Rinehart and Winston.
- Rosnow, R. L., & Georgoudi, M. (eds.) 1986. *Contextualism and understanding in behavioral science, Implications for research and theory*. New York, Praeger.
- Ross, L. 1977. The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. *Advances in Experimental Social Psychology*, 10, 174-221.

- Ross, L. D., Amabile, T. M., & Steinmetz, J. L. 1977. Social role, social control and biases in social perception processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 485-494.
- Ross, L., Lepper, M., & Hubbard, M. 1975. Perseverance in self-perception and social perception: Attributional processes in the debriefing paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 880-892.
- Ross, L., & Nisbett, R. E. 1991. *The person and the situation: Perspectives of social psychology*. New York, McGraw-Hill.
- Ross, M. 1989. Relation of implicit theories to the construction of personal histories. *Psychological Review*, 96, 341-357.
- Rossiter, C. 1968. Conservatism. In D. Sills (ed.): *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 290-295. New York, Macmillan & Free Press.
- Rothbart, M. 1970. Assessing the likelihood of a threatening event: English Canadians evaluation of the Quebec separatist movement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 15, 109-117.
- Rothbart, M., & John, O. 1985. Social categorization and behavioral episodes: A cognitive analysis of the effects of intergroup contact. *Journal of Social Issues*, 41, 81-104.
- Rubin, M., & Hewstone, M. 1998. Social identity theory's self-esteem hypothesis: A review and some suggestions for clarification. *Personality and Social Psychology Review*, 2, 40-62.
- Rubin, Z., & Peplau, L. A. 1973. Belief in a just world and reactions to another's lot: A study of participants in the national draft lottery. *Journal of Social Issues*, 29, 73-93.
- Rubin, Z., & Peplau, L. A. 1975. Who believes in a just world? *Journal of Social Issues*, 31, 65-89.
- Rubinstein, D. 1981. Marx and Wittgenstein, Social praxis and social explanation. London, Routledge & Kegan Paul.
- Rubinstein, D. 1986. Wittgenstein and social science. In S. Shanker (ed.): *Ludwig Wittgenstein: Critical assessments, vol. 4. From theology to sociology*. London, Croom Helm. 290-311.
- Ruggiero, K. M., & Taylor, D. M. 1995. Coping with discrimination: How disadvantaged group members perceive the discrimination that confronts them. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 826-838.
- Ryan, W. 1971. *Blaming the victim*. Pantheon Books, New York.
- Sachdev, I., & Bourhis, R. Y. 1984. Minimal majorities and minorities. *European Journal of Social Psychology*, 14, 35-52.
- Sachdev, I., & Bourhis, R. Y. 1985. Social categorization and power differentials in group relations. *European Journal of Social Psychology*, 15, 415-434.
- Sachdev, I., & Bourhis, R. Y. 1987. Status differentials and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 17, 277-293.
- Sachdev, I., & Bourhis, R. Y. 1991. Power and status differentials in minority and majority group relations. *European Journal of Social Psychology*, 21, 1-24.
- Sagar, H. A., & Schofield, J. W. 1980. Racial and behavioural cues in black and white children's perceptions of ambiguously aggressive acts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 590-598.
- Sales, S. M. 1972. Economic threat as a determinant of conversion rates in authoritarian and nonauthoritarian churches. *Journal of Personality and Social Psychology*, 23, 420-428.

- Sales, S. M. 1973. Threat as a factor in authoritarianism: An analysis of archival data. *Journal of Personality and Social Psychology*, 28, 44-57.
- Sales, S. M., & Friend, K. E. 1973. Success and failure as determinants of level of authoritarianism. *Behavioral Science*, 18, 163-172.
- Sampson, E. E. 1969. Studies of status congruence. In L. Berkowitz (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 2. Academic Press. New York.
- Sampson, E. E. 1983. *Justice and the critique of pure psychology*. New York, Plenum Press.
- Samuelson, W., & Zeckhauser, R. 1988. Status quo bias in decision making. *Journal of Risk and Uncertainty*, 1, 7-59.
- Sanford, N. 1966. *Self and society: Social change and individual development*. New York, Atherton Press.
- Sanger, D. E. 2001. On world stage, America's president wins mixed reviews. *New York Times*, 1. July 25.
- Sanger, D. E. 2002. Mideast turmoil: Assessment. *New York Times*, April 8.
- Sarnoff, I. 1951. Identification with the aggressor: Some personality correlates of anti-Semitism among Jews. *Journal of Personality*, 20, 199-218.
- Sartre, J. P. 1948/1976. *Anti-semitic and Jew*. New York: Schocken Books.
- Skevington, S. 1981. Intergroup relations and nursing. *European Journal of Social Psychology*, 11, 43-59.
- Saunders, D. 1955. *Some preliminary interpretive material for the PRI Research Memorandum SS*. Educational Testing Service.
- Saunders, J. 1972. Class, color and prejudice: A Brazilian counterpoint. In F. Q. Campbell (ed.): *Racial Tensions and National Identity*. Vanderbilt University Press, Nashville.
- Scarr, S. 1985. Constructing psychology: Making facts and fables for our times. *American Psychologist*, 40, 499-512.
- Schachter, S., & Singer, J. E. 1962. Cognitive, social and psychological determinants of emotional state. *Psychological Review*, 69, 379-399.
- Schaff, A. 1984. The pragmatic function of stereotypes. *International Journal of the Sociology of Language*, 45, 89-100.
- Schaller, M., Boyd, C., Yohannes, J., & O'Brien, N. 1995. The prejudiced personality revisited: Personal need for structure and formation of erroneous group stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 544-555.
- Schaller, M., & Conway, L. G. 2002. From cognition to culture: The origins of stereotypes that really matter. In G. Moskowitz (ed.): *Future directions in social cognition*. Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum.
- Schein, E. H. 1956. The Chinese indoctrination program for prisoners of war. *Psychiatry*, 19, 149-172.
- Schimmel, J., Simon, L., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Waxmonsky, J., & Arndt, J. 1999. Stereotypes and terror management: Evidence that mortality salience enhances stereotypic thinking and preferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 905-926.
- Schlenker, B. R. 1974. Social psychology and science. *Journal of Personality and Social Psychology*, 29, 1-15.
- Schlenker, B. R. 1980. *Impression management: The self-concept, social identity and interpersonal relations*. Brooks/Cole, Monterey.
- Schlozman, K. L., & Verba, S. 1976. *Social and political attitudes of the American labor force: A comparative study of unemployed and employed workers*. New

- York, NY, George Fine Research, Inc. and Cambridge, MA, Harvard University.
- Schmitt, B. H. Dubé, L., & Leclerc, F. 1992. Intrusions into waiting lines: Does the queue constitute a social system? *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 806-815.
- Schwarz, N., & Clore, G. L. 1988. How do I feel about it? Informational function of affective states. In K., Fiedler, & J. Forgas (eds.): *Affect, Cognition, and Social Behavior*. Hogrefe International, Toronto.
- Scott, J. 1990. *Domination and the arts of resistance*. New Haven, Yale University Press.
- Scott, M. B., & Lyman, S. M. 1968. Accounts. *American Sociological Review*, 33, 46-62.
- Scully, D., & Marolla, J. 1984. Convicted rapists' vocabulary of motive: Excuses and justifications. *Social Problems*, 31, 530-544.
- Seabright, P. 1987. Explaining cultural divergence: A Wittgensteinian paradox. *Journal of Philosophy*, 84, 1, 11-27.
- Searle, J. R. 1995. *The construction of social reality*. New York, Free Press.
- Sears, D. O. 1969. Political behavior. In G. Lindzey & E. Aronson (eds.): *Handbook of Social Psychology*. Reading, MA, Addison-Wesley, vol. 5, 315-458.
- Sears, D. O. 1983. The persistence of early political predispositions: The roles of attitude object and life stage. In L. Wheeler & P. Shaver (eds.): *Review of Personality and Social Psychology*. Beverly Hills, CA, Sage, vol. 4, 79-116.
- Sears, D. O. 1986. College sophomores in the laboratory: Influence of a narrow data base on social psychology's view of human nature. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 515-530.
- Sears, D. O. 1994. Ideological bias in political psychology: The view from scientific hell. *Political Psychology*, 15, 547-556.
- Sears, D. O., & Funk, C. L. 1991. The role of self-interest in social and political attitudes. *Advances in Experimental Social Psychology*, 24, 1-85.
- Seligman, M. E. P. 1975. *Helplessness: On depression, development and death*. San Francisco Freeman.
- Serino, C. 1996. August. *Comparison processes and intergroup stereotypes in Italy*. Paper presented at the Congrès International de Psychologie Sociale en Langue Francaise, Montreal, Canada.
- Shah, J. Y., Kruglanski, A. W., & Thompson, E. P. 1998. Membership has its (pistemic) rewards: Need for closure effects on ingroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 383-393.
- Shapiro, D. L. 1991. The effects of explanations on negative reactions to deceit. *Administrator Science Quarterly*, 36, 614-630.
- Shavitt, S. 1989. Operationalizing functional theories attitude. In A. R., Pratkanis, S. R., Breckler, A. G. Greenwald (eds.): *Attitude, Structure and Function*. Erlbaum, Hillsdale.
- Shaw, W. H. 1989. Ruling ideas. In R. Ware & K. Nielsen (eds.): *Analyzing Marxism, New essays on analytical Marxism*. Calgary, University of Alberta Press. 425-448.
- Shekelton, J. F. 1976. Rules and lebensformen. In P. French et al. (eds.): *Midwest studies in philosophy: vol. I. Studies in the history of philosophy*. Morris, University of Minnesota Press. 125-132.
- Sherif, M. 1936. *The psychology of social norms*. New York, Harper.

- Sherif, M., & Cantril, H. 1947/1966. *The psychology of ego-involvements*. Wiley, New York.
- Sherif, M., Sherif, C. W. 1956. *The outline of social psychology*. Harper, New York.
- Sherman, S. J. 1991. Thought systems for the past as well as for the future. In R. S. Wyer, Jr., & T. K. Srull (eds.): *Advances in Social Cognition*. Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum, vol. 4, 173–195.
- Shils, E. A. 1954. Authoritarianism, "right" and "left." In R. Christie & M. Jahoda (eds.): *Studies in the scope and method of "The Authoritarian Personality"*. Glencoe, Illinois, Free Press. 24–49.
- Shingles, R. D. 1981. Black consciousness and political participation: The missing link. *American Political Science Review*, 75, 76–91.
- Shneidman, E. S., & Farberow, N. L. 1957. *Clues to Suicide*. McGraw-Hill, New York.
- Shotter, J. 1991. Wittgenstein and psychology, On our "hook up" to reality. In A. Phillips-Griffiths (ed.): *Wittgenstein: Centenary essays*. Cambridge, Cambridge University Press. 193–208.
- Shweder, R. A. & LeVine, R. A. (eds.) 1984. *Culture theory: Essays on mind, self, and emotion*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sidanius, J. 1978. Intolerance of ambiguity and socio-political ideology: A multidimensional analysis. *European Journal of Social Psychology*, 8, 215–235.
- Sidanius, J. 1984. Political interest, political information search, and ideological homogeneity as a function of sociopolitical ideology: A tale of three theories. *Human Relations*, 37, 811–828.
- Sidanius, J. 1985. Cognitive functioning and sociopolitical ideology revisited. *Political Psychology*, 6, 637–661.
- Sidanius, J. 1988. Political sophistication and political deviance: A structural equation examination of context theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 37–51.
- Sidanius, J. 1993. The psychology of group conflict and the dynamics of oppression, A social dominance perspective. In S. Iyengar & W. J. McGuire et al (eds.): *Explorations in political psychology*. Durham, NC, Duke University Press. 183–219.
- Sidanius, J., & Ekehammar, B. 1979. Political socialization: A multivariate analysis of Swedish political attitude and preference data. *European Journal of Social Psychology*, 9, 265–279.
- Sidanius, J., Levin, S., Federico, C., & Pratto, F. 2001. Legitimizing ideologies: The Social dominance approach. In J. T. Jost & B. Major (eds.): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. New York, Cambridge University Press. 307–331.
- Sidanius, J., Levin, S., Federico, C., & Pratto, F. in press. Legitimizing myths: A social dominance approach. To appear In J. T. Jost & B. Major (eds.): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*.
- Sidanius, J., Levin, S., & Pratto, F. 1996. Consensual social dominance orientation and its correlates within the hierarchical structure of American society. *International Journal of Intercultural Relations*, 20, 385–408.
- Sidanius, J., & Pratto, F. 1993. The inevitability of oppression and the dynamics of social dominance. In P. Sniderman, P. E. Tetlock, & E. G. Carmines (eds.): *Prejudice, politics, and the American Dilemma*. Stanford, CA, Stanford

- University Press. 173–211. Magyarul: 1998 Az elnyomás elkerülhetetlensége és a szociális dominancia dinamikája. In Hunyady Gy. (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 130–164.
- Sidanius, J. & Pratto, F. 1999. *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York, Cambridge University Press.
- Sidanius, J., Pratto, F., & Bobo, L. 1996. Racism, conservatism, affirmative action, and intellectual sophistication: A matter of principled conservatism or group dominance? *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 476–490.
- Sidanius, J., Pratto, F., & Mitchell, M. 1994. Ingroup identification, social dominance orientation, and differential intergroup social allocation. *Journal of Social Psychology*, 134, 151–167.
- Sidanius, J., Pratto, F., & Rabinowitz, J. L. 1994. Gender, ethnic status, and ideological asymmetry: A social dominance interpretation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 25, 194–216.
- Siegel, A. E., & Siegel, S. 1957. Reference groups, membership groups, and attitude change. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 55, 360–364.
- Simon, H. A. 1954. Bandwagon and underdog effects and the possibility of election predictions. *Public Opinion Quarterly*, 18, 245–253.
- Sinclair, S., Sidanius, J., & Levin, S. 1998. The interface between ethnic and social system attachment: The differential effects of hierarchy-enhancing and hierarchy-attenuating environments. *Journal of Social Issues*, 54, 741–757.
- Skevington, S. 1981. Intergroup relations and nursing. *European Journal of Social Psychology*, 11, 43–59.
- Skrypnik, B. J., & Snyder, M. 1982. On the self-perpetuating nature of stereotypes about women and men. *Journal of Experimental Social Psychology*, 18, 277–291.
- Smedley, J. W. & Bayton, J. A. 1978. Evaluative race-class stereotypes by race and perceived class of subjects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 530–535.
- Smith, H. J., Spears, R., & Oyen, M. 1994. "People like us": The influence of personal deprivation and group membership salience on justice evaluations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 30, 277–299.
- Smith, M. B., Bruner, J. S., & White, R. W. 1956/1964. *Opinions and personality*. Wiley, New York.
- Smith, M. R., & Gordon, R. A. 1998. Personal need for structure and attitudes toward homosexuality. *Journal of Social Psychology*, 138, 83–87.
- Smithers, A. G., & Loble, D. M. 1978. Dogmatism, social attitudes and personality. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 17, 135–142.
- Snedecor, G. W., & Cochran, W. G. 1989. *Statistical methods* (8th edition). Ames, Iowa State University Press.
- Sniderman, P. M., & Piazza, T. 1993. *The scar of race*. Cambridge, MA, Belknap Press.
- Sniderman, P. M., Piazza, T., Tetlock, P. E., & Kendrick, A. 1991. The new racism. *American Journal of Political Science*, 35, 423–645.
- Sniderman, P. M., & Tetlock, P. E. 1986. Symbolic racism: Problems of motive attribution in political analysis. *Journal of Social Issues*, 42, 129–150.
- Sniderman, P. M., & Tetlock, P. E. 1986a. Interrelationship of political ideology and public opinion. In M. Hermann (ed.): *Handbook of Political Psychology*. San Francisco, Jossey-Bass. 62–96.

- Sniderman, P. M., & Tetlock, P. E. 1986b. Symbolic racism: Problems of motive attribution in political analysis. *Journal of Social Issues*, 42, 129-150.
- Snow, D. A. & Oliver, P. E. 1995. Social movements and collective behavior: Social psychological dimensions and considerations. In K. S. Cook, G. A. Fine, & J. S. House (eds.): *Sociological perspectives on social psychology*. Boston, Allyn and Bacon. 571-599.
- Snyder, M. 1981. On the self-perpetuating nature of social stereotypes. In D. L. Hamilton (ed.): *Cognitive Processes in stereotyping and intergroup behavior*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale.
- Snyder, M., & DeBono, K. G. 1989. Understanding the functions of attitudes: Lessons from personality and social behavior. In A. R., Pratkanis, S. J., Breckler, & A. G. Greenwald (eds.): *Attitude, Structure and Function*. Erlbaum, Hillsdale.
- Snyder, M., Miene, P. 1994. On the functions of stereotypes and prejudice. In M. P., Zanna, & J. M. Olson (eds.): *The Psychology of Prejudice The Ontario Symposium*, vol. 7. Erlbaum, Hillsdale.
- Snyder, M., & Swann, W. B. 1978. Behavioral confirmation in social interaction: From social perception to social reality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 14, 148-162.
- Snyder, M., Tanke, E. D., & Berscheid, E. 1977. Social perception and interpersonal behavior: On the self-fulfilling nature of social stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 656-666.
- Sodian, B. 1991. The development of deception in young children. *British Journal of Developmental Psychology*, 9, 173-189.
- Solomon, M. 1992. Scientific rationality and human reasoning. *Philosophy of Science*, 59, 439-455.
- Sorrentino, R. M., & Roney, C. J. R. 1986. Uncertainty orientation, achievement-related motivation, and task diagnosticity as determinants of task performance. *Social Cognition*, 4, 420-436.
- Sorrentino, R. M., & Roney, C. J. R. 2000. *The uncertain mind: Individual differences in facing the unknown*. Philadelphia, Psychology Press/Taylor & Francis.
- Spears, R., Doosje, B., & Ellemers, N. 1997. Self-stereotyping in the face of threats to group status and distinctiveness: The role of group identification. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 538-553.
- Spears, R., Jetten, J., & Doosje, B. 2001. The illegitimacy of ingroup bias: From social reality to social resistance. In J. T. Jost & B. Major (eds.): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. New York, Cambridge University Press. 332-362.
- Spears, R., Lea, M., & Lee, S. 1990. Deindividuation and group polarization in computer-mediated communication. *British Journal of Social Psychology*, 19, 3-14.
- Spears, R., & Manstead, A. S. R. 1989. The social context of stereotyping and differentiation. *European Journal of Social Psychology*, 19, 101-121.
- Spears, R., Oakes, P., Ellemers, N., & Haslam, S. A. (eds.) 1997. *The social psychology of stereotyping and group life*. Oxford, Blackwell.
- Spears, R., & Parker, I. 1996. Marxist theses and psychological themes. In I. Parker & R. Spears (eds.): *Psychology and society: Radical theory and practice*. London, Pluto Press. 1-17.
- Spence, J. T., Helmreich, R. L., & Holahan, C. K. 1979. Negative and positive components of psychological masculinity and femininity and their

- relationships to self-reports of neurotic and acting-out behaviors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1673-1682.
- Sperber, D. 1990. The epidemiology of beliefs. In C. Fraser & G. Gaskell (eds.): *The social psychological study of widespread beliefs*. New York, Oxford University Press. 25-44.
- Strull, T. K., & Wyer, R. S. 1979. The role of category accessibility in the interpretation of information about persons: Some determinants and implications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1660-1672.
- Stacey, B. G., & Green, R. T. 1971. Working-class conservatism: A review and an empirical study. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 10, 10-26.
- Stalnaker, R. 1989. On what's in the head. In D. M. Rosenthal (ed.): *The nature of mind*. Oxford, Oxford University Press. 576-589.
- Stam, H. J. 1990. Rebuilding the ship at sea: The historical and theoretical problems of constructionist epistemologies in psychology. *Canadian Psychology*, 31, 239-253.
- Stangor, C., & Jost, J. T. 1997. Individual, group, and system levels of analysis and their relevance for stereotyping and intergroup relations. In R. Spears, P. Oakes, N. Ellemers, & S. A. Haslam (eds.): *The social psychology of stereotyping and group life*. Oxford, Blackwell. 336-358.
- Stangor, C., & Lange, J. 1994. Mental representations of social groups: Advances in conceptualizing stereotypes and stereotyping. *Advances in Experimental Social Psychology*, 26, 367-416.
- Stangor, C., & Schaller, M. 1996. Stereotypes as individual and collective representations. In C. N. Macrae, C. Stangor, & M. Hewstone (eds.): *Stereotypes and stereotyping*. New York, Guilford. 3-40.
- Stangor, C., Sechrist, G. B., & Jost, J. T. 2001. Changing racial beliefs by providing consensus information. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 486-496.
- Staub, E. 1989. *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Staw, B. 1971. Knee-deep in the big muddy: A study of escalating commitment to a chosen course of action. *Organizational behavior and human performance*, 16, 27-44.
- Staw, B. 1976. Knee-deep in the big muddy: A study of escalating commitment to a chosen course of action. *Organizational behavior and human performance*, 16, 27-44.
- Staw, B., McKechnie, P. I., & Puffer, S. M. 1983. The justification of organizational performance. *Administrative Science Quarterly*, 28, 582-600.
- Steele, C. M. 1988. The Psychology of self-affirmation: Sustaining the integrity of the self. In L. Berkowitz (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 21. Academic Press, New York.
- Steele, C. M. 1992. *Race and the schooling of black Americans*. *The Atlantic Monthly*. April, 68-78.
- Steele, C. M. 1997. A threat in the air: lion stereotypes shape intellectual identity and performance. *American Psychologist*, 52, 613-629.
- Steele, C. M. & Aronson, J. 1995. Stereotype threat and the intellectual test performance of African.
- Steele, C. M., & Liu, T. J. 1983. Dissonance processes as self-affirmation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 831-846.

- Steiner, I. D. 1974. Whatever happened to the group in social psychology? *Journal of Experimental Social Psychology*, 10, 94-108.
- Stephan, W. G. 1985. Intergroup relations. In G. Lindzey & E. Aronson (eds.): *The Handbook of Social Psychology*. New York, Random House.
- Stone, W. F. 1980. The myth of left-wing authoritarianism. *Political Psychology*, 2, 3-19.
- Stone, W. F. 1986. Personality and ideology: Empirical support for Tomkins' Polarity Theory. *Political Psychology*, 7, 689-708.
- Stone, W. F. 1989. *In a time of torment 1961-1967*. Boston, Little, Brown and Co.
- Stone, W. F., Lederer, G., & Christie, R. (eds.) 1993. *Strength and weakness: The Authoritarian personality today*. New York, Springer-Verlag.
- Stone, W. F., & Schaffner, P. E. 1988. *The psychology of politics*. New York, Springer-Verlag.
- Stotland, E. 1959. Peer groups and reactions to power figures. In D. Cartwright (ed.): *Studies in Social Power*. Institute for Social Research, Ann Arbor.
- Strauman, T. J., & Higgins, E. T. 1988. Self-discrepancies as predictors of vulnerability to distinct syndromes of chronic emotional distress. *Journal of Personality*, 56, 685-707.
- Stricker, L. J., Messick, S., & Jackson, D. 1967. Suspicion of deception: Implications for conformity research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 379-389.
- Stroebe, W., & Kruglanski, A. W. 1989. Social psychology at epistemological cross-roads, On Gergen's choice. *European Journal of Social Psychology*, 19, 485-489.
- Stromberg, W. 1987. Wittgenstein, Theoretical psychology and the classification of psychological concepts. *Philosophical Investigations*, 10, 1, 11-30.
- Strube, M. J. 1988. The decision to leave an abusive relationship: Empirical evidence and theoretical issues. *Psychological Bulletin*, 104, 236-250.
- Struch, N., & Schwartz, S. H. 1989. Intergroup aggression: Its predictors and distinctness from in-group bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 364-373.
- Sullivan, K., & Winner, E. 1991. When 3-year-olds understand ignorance, false belief and representational change. *British Journal of Developmental Psychology*, 9, 159-172.
- Sulloway, F. J. 1996. *Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives*. New York, Pantheon.
- Sulloway, F. J. 2001. Birth order, sibling competition, and human behavior. In H. R. Holcomb III (ed.): *Conceptual challenges in evolutionary psychology: Innovative research strategies*. Dordrecht and Boston, Kluwer Academic Publishers. 39-83.
- Suls, J., Wills, T. A. 1991. *Social comparison: Contemporary theory and research*. Erlbaum, Hillsdale.
- Sunar, D. 1978. Stereotypes of the powerless: A social psychological analysis. *Psychological Reports*, 43, 511-528.
- Suter, R. 1989. *Interpreting Wittgenstein: A cloud of philosophy, a drop of grammar*. Philadelphia, PA, Temple University Press.
- Sutton, R. I., & Callaghan 1987. The stigma of bankruptcy: Spoiled organizational image and its management. *Academy of Management Journal*, 30, 405-436.
- Swann, W. B. 1983. Self-verification, Bringing social reality into harmony with

- the self. In J. Suls, & A. G. Greenwald (eds.): *Psychological Perspectives on the Self*. vol. 2. Erlbaum, Hillsdale.
- Swann, W. B. Jr. 1987. Identity negotiation: Where two roads meet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1038-1051.
- Swann, W. B., Jr. 1996. *Self-traps: The elusive quest for higher self-esteem*. New York, W. H. Freeman & Co.
- Swann, W. B., Jr., Griffin, J. J., Predmore, S. C., & Gaines, B. 1987. The cognitive-affective crossfire: When self-consistency confronts self-enhancement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 881-889.
- Swann, W. B. Jr., Stein-Seroussi, A., & Giesler, R. B. 1992. Why people self-verify. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 392-401.
- Sykes, G. M., & Matza, D. 1957. Techniques of neutralization. *American Sociological Review*, 22, 664-670.
- Tajfel, H. 1969. Cognitive aspects of prejudice. *Journal of Social Issues*, 25, 79-97.
- Tajfel, H. 1970. Aspects of national and ethnic loyalty. *Social Science Information*, 9, 119-144.
- Tajfel, H. (ed.) 1978. *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. London, Academic Press.
- Tajfel, H. 1981a. *Human groups and social categories*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tajfel, H. 1981b. Social stereotypes and social groups. In J. C., Turner, & H. Giles (eds.): *Intergroup Behaviour*. Basil Blackwell, Oxford.
- Tajfel, H. 1982. Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Tajfel, H. (ed.) 1982a. *Social identity and intergroup relations*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Tajfel, H. 1982b. Psychological concepts of equity, The present and the future. In P. Fraisse (ed.): *Psychologie de demain*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Tajfel, H. 1984b. Intergroup relations, social myths and social justice in social psychology. In H. Tajfel (ed.) . *The social dimension: European developments in social psychology*. Cambridge, Cambridge University Press. 695-715.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. 1979. An integrative theory of intergroup relations. In W. G. Austin & S. Worchel (eds.): *Psychology of intergroup relations*. Monterey, CA, Brooks-Cole. 33-47.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. 1986. The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (eds.): *The psychology of intergroup relations*. Chicago, Nelson-Hall. 7-24.
- Taylor, C. 1988. Wittgenstein, empiricism, and the question of the "inner", Commentary on Kenneth Gergen. In S. B. Messer, L. A. Sass, & R. L. Woolfolk (eds.): *Hermeneutics and psychological theory: Interpretive perspectives on personality, psychotherapy, and psychopathology*. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press. 52-58.
- Taylor, D. M., Wright, S. C., Moghaddam, F. M., & Lalonde, R. N. 1990. The personal/group discrimination discrepancy: Perceiving my group, but not myself, to be a target for discrimination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 16, 254-262.
- Taylor, S. E. 1989. *Positive illusions: Creative self-deception and the healthy mind*. New York Basic Books.

- Taylor, S. E. 1998. The social being in social psychology. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (eds.): *The Handbook of Social Psychology*, (4th edition) vol. 1. 58–95. Boston, MA, McGraw-Hill.
- Taylor, S. E., & Brown, J. D. 1988. Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin*, 103, 193–210.
- Taylor, S. E., Wood, J. V., & Lichtman, R. R. 1983. It could be worse: Selective evaluation as a response to victimization. *Journal of Social Issues*, 39, 19–40.
- Terry, D., & Hogg, M. 1996. Group norms and the attitude-behavior relationship: A role for group identification. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 776–793.
- Tetlock, P. E. 1983. Cognitive style and political ideology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 118–126.
- Tetlock, P. E. 1984. Cognitive style and political belief systems in the British House of Commons. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 365–375.
- Tetlock, P. E. 1992. The impact of accountability on judgement and choice: Toward a social contingency model. In L. Berkowitz (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 25. Academic Press, New York.
- Tetlock, P. E. 1994. Political psychology or politicized psychology: Is the road to scientific hell paved with good moral intentions? *Political Psychology*, 15, 509–529.
- Tetlock, P. E., Bernzweig, J., & Gallant, J. L. 1985. Supreme Court decision making: Cognitive style as a predictor of ideological consistency of voting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 1227–1239.
- Tetlock, P. E., Hannum, K. A., & Micheletti, P. M. 1984. Stability and change in the complexity of senatorial debate: Testing the cognitive versus rhetorical style hypotheses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 979–990.
- Tetlock, P. E., & Manstead, A. S. R. 1985. Impression management versus intrapsychic explanations in social psychology: A useful dichotomy? *Psychological Review*, 92, 59–77.
- Tetlock, P. E., & Mitchell, G. 1993. Liberal and conservative approaches to justice: Conflicting psychological portraits. In B. A. Mellers, J. & Baron, et al. (eds.): *Psychological perspectives on justice*. Cambridge, UK, Cambridge University Press. 234–255.
- Thomas, D. B. 1976. Exploring the personality-ideology interface, Q-sort of Tomkins' polarity theory. *Experimental Study of Politics*, 5, 47–87.
- Thomas, W. I., & Znaniecki, F. 1918. *The Polish peasant in Europe and America*. Chicago, University of Chicago Press.
- Tiles, J. E. 1988. *Dewey*. London, Routledge.
- Tomkins, S. S. 1963. Left and right: A basic dimension of ideology and personality. In R. W. White (ed.): *The study of lives*. Chicago, Atherton. 388–411.
- Tomkins, S. S. 1964. Polarity scale. Reprinted In W. F. Stone & P. E. Schaffner 1988, *The psychology of politics*. New York, Springer-Verlag. 292–298.
- Tomkins, S. S. 1965. Affect and the psychology of knowledge. In S. S. Tomkins & C. E. Izard (eds.): *Affect, cognition, and personality: Empirical studies*. New York, Springer. 72–97.
- Tomkins, S. S. 1987. Script theory. In J. Aronoff, & A. I. Rubin (eds.): *The emergence of personality*. New York, Springer. 147–216.
- Tomkins, S. S. 1995. Ideology and affect. In E. V. Demos (ed.): *Exploring affect*:

- The selected writings of Silvan S. Tomkins*. New York, University of Cambridge Press. 109-167.
- Triandis, H. C. 1977. *Interpersonal behavior*. Brooks/Cole, Monterey.
- Triandis, H. C., Lisansky, J., Setiadi, B., Chang, B., Martin, G., & Betancourt, H. 1982. Stereotyping among Hispanics and Anglos: The uniformity, intensity, direction, and quality of auto- and heterostereotypes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13, 409-426.
- Trigg, R. 1991. Wittgenstein and social science. In A. Phillips-Griffiths (ed.): *Wittgenstein: Centenary essays*. Cambridge, Cambridge University Press. 209-222.
- Tsui, A. S., Egan, T. D., & O'Reilly, C. A. 1992. Being different: Relational demography and organizational attachment. *Administrative Science Quarterly*, 37, 549-579.
- Tuch, S. A., & Hughes, M. 1996. Whites' racial policy attitudes. *Social Science Quarterly*, 77, 723-745.
- Tucker, R. C. 1978. *The Marx-Engels reader* (2nd edition). New York, W. W. Norton.
- Turner, J. C. 1975. Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 5, 5-34.
- Turner, J. C. 1982. Toward a cognitive redefinition of the social group. In H. Tajfel (ed.): *Social identity and intergroup behavior*. Cambridge, Cambridge University Press. 15-40.
- Turner, J. C. 1987. *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford, UK Basil Blackwell.
- Turner, J. C. 1991. *Social influence*. Milton Keynes, Open University Press
- Turner, J. C., & Brown, R. 1978. Social status, cognitive alternatives, and intergroup relations. In H. Tajfel (ed.): *Differentiation between social groups*. London, Academic Press. 201-234.
- Turner, J. C., & Giles, H. (eds.) 1981. *Intergroup behavior*. Chicago, IL, University of Chicago Press.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. 1987. *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford, UK Basil Blackwell.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., & Smith 1984. Failure and defeat as determinants of group cohesiveness. *British Journal of Social Psychology*, 23, 97-111.
- Turner, J. C., & Oakes, P. J. 1989. Self-categorization theory and social influence. In P. B. Paulus (ed.): *The psychology of group influence* (2nd ed.). Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum.
- Turner, J. C., Oakes, P. J., Haslam, S. A., & McCarty, C. 1992. *Personal and social identity: Self and social context*. Paper presented at the conference on "The self and the collective". Princeton University.
- Turner, J. C., Wetherell, M. S., & Hogg, M. A. 1989. Referent informational influence and group polarization. *British Journal of Social Psychology*, 28, 135-147.
- Tversky, A., & Kahneman, D. 1974. Judgement under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185, 1124-1131.
- Tyler, T. R. 1990. *Why people obey the law: Procedural justice, legitimacy, and compliance*. New Haven, CT, Yale University Press.

- Tyler, T. R. 1997. The psychology of legitimacy: A relational perspective on voluntary deference to authorities. *Personality and Social Psychology Review*, 1, 323-345.
- Tyler, T. R., & Degoe, P. 1995. Collective restraint in social dilemmas: Procedural justice and social identification effects on support for authorities. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 482-497.
- Tyler, T. R., & McGraw, K. M. 1986. Ideology and the interpretation of personal experience: Procedural justice and political quiescence. *Journal of Social Issues*, 42, 115-128.
- Valian, V. 1998. *Why so slow? The advancement of women*. Cambridge, MA, MIT Press.
- van den Bos, K., & Miedema, J. 2000. Toward understanding why fairness matters: The influence of mortality salience on reactions to procedural fairness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 355-366.
- van Knippenberg, A. 1978. Status differences, comparative relevance and intergroup differentiation. In H. Tajfel (ed.): *Differentiation between social groups*. London, Academic Press. 171-199.
- van Knippenberg, A. 1984. Intergroup differences in group perceptions. In H. Tajfel (ed.): *The Social Dimension*. Cambridge, Cambridge University Press. 560-578.
- van Knippenberg, A., & Wilke, H. 1988. Social categorization and attitude change. *European Journal of Social Psychology*, 18, 395-406.
- Van Snippenburg, L. B., & Scheepers, P. 1991. Social class and political behavior during a period of economic stagnation: Apathy and radicalism in the Netherlands, 1985. *Political Psychology*, 12, 41-63.
- Vaughan, G. M. 1978. Social change and intergroup preferences in New Zealand. *European Journal of Social Psychology*, 8, 297-314.
- Vygotsky, L. S. 1978. *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Wagner, U., Lampen, L., & Syllwasschy, J. 1986. In-group inferiority, social identity, and out-group devaluation in a modified minimal group study. *British Journal of Social Psychology*, 25, 15-23.
- Walker, I., & Mann, L. 1987. Unemployment, relative deprivation, and social protest. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13, 275-283.
- Wallach, L., & Wallach, M. A. 1994. Gergen versus the mainstream: Are hypotheses in social psychology subject to empirical test? *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 233-242.
- Ward, C. 1985. Sex trait stereotypes in Malaysian children. *Sex Roles*, 12, 35-45.
- Watson, D. 1988. Intraindividual and interindividual analyses of positive and negative affect: Their relation to health complaints, perceived stress and daily activities. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1020-1034.
- Webb, E. J., Campbell, D. T., Schwartz, R. D., Secures, L. B., & Grove, J. B. 1981. *Nonreactive measures in the social sciences*. Boston, Houghton-Mifflin.
- Weber, M. 1947. *The Theory of Social and Economic Organization* Henderson, A. M., and Parsons, T., trans. . Oxford University Press. Nesw York.
- Webster, A. C., & Stewart, R. A. C. 1973. Theological conservatism. In G. D. Wilson (ed.): *The psychology of conservatism*. New York, Academic Press. 129-147.
- Webster, D. M. 1993. Motivated augmentation and reduction of the over-attribution bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 261-271.

- Webster, D. M. 1994. *Groups under the influence: Need for closure effects on the use of shared and unique information*. Unpublished doctoral dissertation. University of Maryland.
- Webster, D. M., & Kruglanski, A. W. 1994. Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1049–1062.
- Webster, D. M., Richter, L., & Kruglanski, A. W. 1996. On leaping to conclusions when feeling tired: Mental fatigue effects on impressional primacy. *Journal of Experimental Social Psychology*, 32, 181–195.
- Weick, K. E. 1964. Reduction of cognitive dissonance through task enhancement and effort expenditure. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68, 1964, 533–539.
- Weick, K. E. 1993. Sensemaking in organizations, Small structures with large consequences. In K. Murnighan (ed.): *Social psychology in organizations: Advances in theory and research*. New Jersey, Prentice Hall. 10–37.
- Weick, K. E. 1995. *Sensemaking in organizations*, Sage. Thousand Oaks. CA.
- Weiss, R. 1969/1988. *The American myth of success: From Horatio Alger to Norman Vincent Peale*. Urbana, University of Illinois Press.
- Wellman, H. U. 1990. *The child's theory of mind*. Cambridge, MA, MIT Press.
- Wertsch, J. V. 1979. From social interaction to higher psychological processes: A clarification and application of Vygotsky's theory. *Human Development*, 22, 1–22.
- Wertsch, J. V. 1985. *Vygotsky and the social formation of mind*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Wexler, P. 1983. *Critical social psychology*. Boston, Routledge & Kegan Paul.
- Wharton, A. S., & Baron, J. N. 1987. So happy together? The impact of gender segregation on men at work. *American Sociological Review*, 52, 574–587.
- Whiten, A. (ed.) 1991. *Natural theories of mind*. Oxford, Oxford University Press.
- Whitley, B. E. Jr. 1999. Right-wing authoritarianism, social dominance orientation, and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 126–134.
- Whitley, B. E. Jr., & Lee, S. E. 2000. The relationship of authoritarianism and related constructs to attitudes toward homosexuality. *Journal of Applied Social Psychology*, 30, 144–170.
- Wicklund, R. A., Brehm, J. W. 1976. *Perspectives on cognitive dissonance*. Erlbaum, Hillsdale.
- Widiger, T. A., & Settle, S. A. 1987. Broverman et al. revisited: An artifact of sex bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 463–469.
- Wilder, D. A. 1986. Social categorization: Implications for creation and reduction of intergroup bias. In L. Berkowitz (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*. vol. 19. Academic Press, New York.
- Will, G. F. 1998. *Bunts*. Scribner.
- Willhelm, S. M. 1980. Can Marxism explain America's racism? *Social Problems*, 28, 98–112.
- Williams, J. E., & Best, D. L. 1982. *Measuring sex stereotypes, A thirty-nation study*. Sage, Beverly Hills.
- Williams, J. E., & Morland, J. K. 1979. Comment on Bank's "white preference in blacks: A paradigm in search of a phenomenon". *Psychological Bulletin*, 8, 28–32.

- Williams, M. 1985. Wittgenstein's rejection of scientific psychology. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 15, 2, 203-223.
- Williams, S. 1984. Left-right ideological differences in blaming victims. *Political Psychology*, 5, 573-581.
- Wilson, G. D. 1968. Authoritarianism or conservatism? *Papers in Psychology*, 2, 58.
- Wilson, G. D. (ed.) 1973a. *The psychology of conservatism*. London, Academic Press.
- Wilson, G. D. 1973b. Development and evaluation of the C-scale. In G. D. Wilson (ed.): *The psychology of conservatism*. London, Academic Press. 49-69.
- Wilson, G. D. 1973c. The temperamental basis of attitudes. In G. D. Wilson (ed.): *The psychology of conservatism*. London, Academic Press. 187-196.
- Wilson, G. D. 1973d. A dynamic theory of conservatism. In G. D. Wilson (ed.): *The psychology of conservatism*. London, Academic Press. 257-265.
- Wilson, G. D., Ausman, J., & Mathews, T. R. 1973. Conservatism and art preferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 25, 286-288.
- Wilson, G. D., & Patterson, J. R. 1968. A new measure of conservatism. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 8, 264-269.
- Wilson, T. D., & Hodges, S. D. 1992. Attitudes as temporary constructions. In L. L. Martin & A. Tesser (eds.): *The construction of social judgments*. Hillsdale, NJ, Erlbaum. 37-65.
- Wimmer, H., & Hartl, M. 1991. Against the Cartesian view on mind: Young children's difficulty with own false beliefs. *British Journal of Developmental Psychology*, 9, 125-138.
- Winch, P. 1958. *The idea of a social science*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Wittenbrink, B., & Henly, J. R. 1996. Creating social reality: Informational social influence and content of stereotypic beliefs. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 6, 598-610.
- Wittgenstein, L. 1953. *Philosophical investigations*. New York, Macmillan.
- Wittgenstein, L. 1958. *The blue and brown books*. New York, Harper & Row.
- Wittgenstein, L. 1967. *Zettel*. Berkeley, CA, University of California Press.
- Wittgenstein, L. 1968. Notes for lectures on "private experience" and "sense data". *The Philosophical Review*, 77, 271-320.
- Wittgenstein, L. 1969. *On certainty*. New York, Ihwper & Row.
- Wittgenstein, L. 1979. Remarks on Frazer's "The golden bough". In C. G. Luckhardt (ed.): *Wittgenstein, Sources and perspectives*. Ithaca, NY, Cornell University Press.
- Wittgenstein, L. 1980. *Remarks on the philosophy of psychology*. Chicago, IL, University of Chicago Press.
- Wittgenstein, L. 1980b. *Culture and value*. Chicago, IL, University of Chicago Press.
- Wood, A. W. 1988. Ideology, false consciousness, and social illusion. In B. P. McLaughlin & A. O. Rorty (eds.): *Perspectives on self-deception*. Berkeley, University of California Press. 345-363.
- Worchel, S., Austin, W. G. 1986. *The psychology of intergroup relations*. Nelson-Hall, Chicago.
- Worchel, S., & Rothgerber, H. 1996. Changing the stereotype of the stereotype. In R. Spears, P. J. Oakes, N. Ellemers, & S. A. Haslam (eds.): *The social psychology of stereotyping and group life*, Oxford, UK, Blackwell.
- Word, C. O., Zanna, M. P., & Cooper, J. 1974. The nonverbal mediation of

- self-fulfilling prophecies in interracial interaction. *Journal of Experimental Social Psychology*, 10, 109–120.
- Wortman, C. B. 1976. Causal attributions and personal control. In J. H., Harvey, W. J., Ickes, & R. F. Kidd (eds.): *New Directions in Attribution Research*. vol. 2. Erlbaum, Hillsdale.
- Wright, E. O. 1985. *Classes*. London, Verso.
- Wright, S. C. 1997. Ambiguity, social influence, and collective action: Generating collective protest in response to tokenism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 1277–1290.
- Wright, S. C., Taylor, D. M., & Moghaddam, F. M. 1990. Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective protest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 994–1003.
- Wyer, R. S. 1970. A probabilistic analysis of the relationships among beliefs and attitudes. *Psychological Review*, 77, 100–120.
- Yukl, G., & Falbe, C. M. 1991. Importance of different power sources in downward and lateral relations. *Journal of Applied Psychology*, 76, 416–421.
- Yzerbyt, V. Y., Rocher, S. J., & Schadron, G. 1997. Stereotypes as explanations: A subjective essentialistic view of group perception. In R. Spears, P. J. Oakes, N. Ellemers, & S. A. Haslam (eds.): *The social psychology of stereotyping and group life*. Oxford, Blackwell. 208–235.
- Yzerbyt, V., & Rogier, A. 2001. Blame it on the group, Entitativity, subjective essentialism and social attribution. In J. T. Jost & B. Major (eds.) *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and inter group relations*. New York, Cambridge University Press.
- Yzerbyt, V. Y., Schadron, G., Leyens, J.-P., & Rocher, S. 1994. Social judgeability: The impact of meta-informational cues on the use of stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 48–55.
- Zajonc, R. B. 1989. Styles of explanation in social psychology. *European Journal of Social Psychology*, 19, 345–368.
- Zanna, M. P., & Rempel, J. K. 1988. Attitudes: A new look at an old concept. In Bar-Tal, D., Kruglanski, A. W. (eds.): *The social psychology of knowledge*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Zelditch, M. in press. Theories of legitimacy. In J. T., Jost, & B. Major (eds.): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*, Cambridge University Press. Cambridge,
- Zenger, T. R. 1992. Why do employers only reward extreme performance? Examining the relationships among performance, pay, and turnover. *Administrative Science Quarterly*, 37, 198–219.
- Zillman, D. 1978. Attribution and misattribution excitatory reactions. In J. H., Harvey, W. J., Ickes, & R. F. Kidd (eds.): *New directions in attribution research*, vol. 2. Erlbaum, Hillsdale.
- Zimbardo, P. G., Weisenberg, M., Firestone, I. J., & Levy, B. 1965. Communicator effectiveness in producing public conformity and private attitude change. *Journal of Personality*, 33, 233–255.
- Zullov, H. M., Oettingen, G., Peterson, C., & Seligman, M. E. P. 1988. Pessimistic explanatory style in historical record. *American Psychologist*, 43, 673–682.

Az elemzés tárgyát a következő publikációk képezték

- Altemeyer, R. A. 1998.
Atieh, J. M., Brief, A.P., & Vollrath, D. A. 1987.
Boshier, R. 1969.
Chirumbolo, A. 2002.
Doty, R. M., Peterson, B. E., & Winter, D. G. 1991
Duckitt, J. 2001.
Fay, D., & Frese, M. 2000.
Feather, N. T. 1979.
Feather, N. T. 1984
Fibert, Z., & Ressler, W. H. 1998.
Florian, V., Mikulincer, M., & Hirschberger, G. 2001.
Gillies, J., & Campbell, S. 1985.
Lavine, H., Burgess, D., Snyder, M., Transue, J., Sullivan, J.L., Haney, B., & Wagner, S.H. 1999.
Lavine, H., Polichak, J., & Lodge, M. 1999.
McAllister, P., & Anderson, A. 1991.
McCann, S. J. H. 1997.
Nias, D. K. B. 1973.
Peterson, B. E., & Lane, M.D. 2001.
Peterson, B. E., Smirles, K.A., & Wentworth, P.A. 1997.
Pettigrew, T. F. 1958.
Glasgow, M. R., & Cartier, A. M. 1985.
Golec, A. 2001.
Gruenfeld, D. H. 1995
Hinze, T., Doster, J., & Joe, V.C. 1997
Joe, V. C., Jones, R. N., and Ryder, S. 1977.
Jost, J. T., & Thompson, E. P. 2000.
Jost, J. T., Kruglanski, A. W., & Simon, L. 1999.
Kemmelmeyer, M. 1997.
Kirtton, M. J. 1978
Kish, G. B. 1973.
Kish, G. B., & Donnenwerth, G.V. 1972.
Kohn, P. M. 1974.
Pratto, F., Sidanius, J., & Stallworth, L.M., & Malle, B. F. 1994.
Rokeach, M. 1960.
Rosenblatt, A., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., & Lyon, D. 1989.
Sales, S. M. 1972.
Sales, S. M. 1973.
Sidanius, J. 1978.
Sidanius, J. 1985.
Smithers, A. G., & Loble, D. M. 1978.
Tetlock, P. E. 1983.
Tetlock, P. E. 1984.
Tetlock, P. E., Bernzweig, J., & Gallant, J. L. 1985.
Tetlock, P. E., Hannum, K. A., & Micheletti, P. M. 1984.
Webster, A. C., & Stewart, R. A. C. 1973.
Webster, D. M., & Kruglanski, A. W. 1994.
Wilson, G. D. 1973c.
Wilson, G. D., Ausman, J., & Mathews, T. R. 1973

XA 196608

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

Osiris Kiadó, Budapest
(Az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.)
www.osiriskiado.hu

A kiadásért felel Gyurgyák János
Szöveggondozó Macskássy Zsuzsanna
Műszaki szerkesztő Kurucz Dóra
Tördelő Kmety Lóránt
Nyomta és kötötte az Eto-Print Kft.
Felelős vezető Balogh Mihály

ISBN 963 389 416 6
ISSN 1586-443X

Miért fogadják el az alávetettek, a hátrányos helyzetűek, a vesztesek mások hatalmát, előnyét, sikerét? A pozitív Önértékelésre és a saját csoport felértékelésére vonatkozó pszichológiai tételek mintha érvényüket vesztenék a társadalom hátrányos helyzetű csoportjaiban. E helyzet ellentmondásossága ragadta meg a Stanford Egyetem szociálpszichológusának figyelmét. A kötetbe rendezett tanulmányok változatos módszerekkel és társadalmi-kulturális összehasonlítások keretében gyűjtött kutatási tapasztalatok eredményeit közlik, s bemutatják a több forrásból táplálkozó magyarázat érlelődésének folyamatát. A rendszerigazolás elmélete szerint külső és belső békéjük érdekében az emberek hajlanak arra, hogy – akár maguk és csoportjuk leértékelése árán is – előnytelen és esélytelen helyzetüket elfogadják, érveljen mellette, „megideologizálják” azt. Ezeknek a pszichológiai írásoknak van társadalomkritikai élük, továbbá az az érdekességük, hogy a „hamis tudat” fogalmát – egy amerikai szociálpszichológus empirikus szemléletével – megkísérlik konkrét helyzetekhez és mérési metódusokhoz kötni.

ISBN 963 389 416 6

9 789633 894163